

UDK: 272/273-722:364.4(497.12)“1775/1945“

ISSN 0351-2789

ACTA
ECCLESIASTICA
SLOVENIAE
45

BLAŽ OTRIN

*SOCIALNA DEJAVNOST KATOLIŠKE CERKVE
V LJUBLJANSKI (NAD)ŠKOFIJI OD KONCA 18.
STOLETJA DO DRUGE SVETOVNE VOJNE*

Ljubljana 2023

Blaž Otrin
SOCIALNA DEJAVNOST KATOLIŠKE CERKVE
V LJUBLJANSKI (NAD)ŠKOFIJI
OD KONCA 18. STOLETJA
DO DRUGE SVETOVNE VOJNE

© Vse pravice pridržane

Založila Teološka fakulteta Univerze v Ljubljani
Za založbo: dr. Janez Vodičar

Izid znanstvene periodične publikacije je omogočila Javna agencija
za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

UDK: 272/273-722:364.4(497.12)“1775/1945“

ISSN 0351-2789

ACTA

ECCLESIASTICA

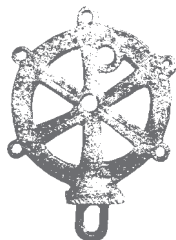
SLOVENIAE

45

BLAŽ OTRIN

**SOCIALNA DEJAVNOST KATOLIŠKE CERKVE
V LJUBLJANSKI (NAD)ŠKOFIJI OD KONCA
18. STOLETJA DO DRUGE SVETOVNE VOJNE**

Ljubljana 2023

ACTA ECCLESIASTICA SLOVENIAE
Izdaja Inštitut za zgodovino Cerkve
pri Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani
Poljanska c. 4, p. p. 2007, SI – 1001 Ljubljana

Urednik / Editor
dr. Miha Šimac

Recenzenti / Peer reviewers:
dr. Bogdan Kolar,
dr. Jure Volčjak

Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji.
The articles have been peer-reviewed.
The authors are responsible for the content of their papers.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

364-78:27-772(497.4Ljubljana)«1775/1941«

OTRIN, Blaž

Socialna dejavnost katoliške cerkve v ljubljanski (nad)škofiji od konca
18. stoletja do druge svetovne vojne / Blaž Otrin. - Ljubljana : Inštitut
za zgodovino Cerkve pri Teološki fakulteti, 2023. - (Acta ecclesiastica
Sloveniae, ISSN 0351-2789 ; 45)

ISBN 978-961-90474-8-4

COBISS.SI-ID 171861251

Na naslovni strani je posnetek bronastega Kristusovega monograma
iz Emone (druga polovica 4. stoletja).

KAZALO

Table of Contents.....	7
Kazalo prilog.....	9
Seznam kratic in okrajšav.....	11
1 Uvod.....	13
2 Socialni nauki in programi katoliške Cerkve v kontekstu zgodovinskih okoliščin	17
2.1 Vesoljna Cerkev.....	17
2.1.1 Od Pija VI. do Gregorja XVI.....	17
2.1.2 Pij IX.....	21
2.1.3 Leon XIII.....	24
2.1.4 Pij X. in Benedikt XV.....	30
2.1.5 Pij XI.....	35
2.2 Ljubljanska škofija.....	40
2.2.1 Državno cerkvenstvo in jožefinizem	40
2.2.2 Janez Zlatoust Pogačar	49
2.2.3 Jakob Missia.....	51
2.2.4 Anton Bonaventura Jeglič.....	53
2.2.5 Gregorij Rožman.....	61
2.3 Katoliška socialna misel na Slovenskem	76
2.3.1 Katoliška socialna misel na Slovenskem do konca prve svetovne vojne	77
2.3.2 Katoliška socialna misel na Slovenskem od konca prve do začetka druge svetovne vojne	81
3 Socialna politika države.....	95
3.1 Socialna politika v avstrijskem delu Habsburške monarhije v 19. stoletju do prve svetovne vojne.....	95
3.1.1 Obdobje pred nastopom Taaffejeve vlade.....	96
3.1.2 Delavskozaščitna zakonodaja Taaffejeve vlade	98
3.1.3 Socialna zakonodaja od 1893 do 1914.....	102
3.2 Socialna politika na Slovenskem med obema vojnama.....	104
3.2.1 Gospodarski in socialni položaj v novi državi	104
3.2.2 Delavskozaščitna zakonodaja.....	107
3.2.3 Delavske zaščitne ustanove.....	110
3.2.4 Socialno skrbstvo	113
4 Dobrodelne ustanove v upravi Cerkve.....	115
5 Cerkev kot državni organ socialnega skrbstva.....	121
5.1 Župnijski ubožni inštituti	121

5.1.1 Ustanovitev ubožnih inštitutov	121
5.1.2 Reforma leta 1835 in dosledna uvedba ubožnih inštitutov	125
5.1.3 Primeri delovanja ubožnih inštitutov v Mekinjah, Šentvidu pri Stični in Ljubljani	128
5.1.4 Ukinitve ubožnih inštitutov	132
5.2 Nabirke	135
5.3 Najdenci	143
5.3.1 Ustanovitev najdenišnic in najdeniški sistem	143
5.3.2 Vloga dušnih pastirjev	148
5.3.3 Primer župnije Dob	152
5.3.4 Ukinitve najdenišnic	157
6 Samostojna iniciativa Cerkve za pomoč različnim skupinam	161
6.1 Dobrodelna dejavnost	161
6.1.1 Dobrodelna društva	162
6.1.2 Redovi in kongregacije	195
6.1.3 Župnije	206
6.1.4 Zavodi za posamezne kategorije prebivalstva	211
6.2 Katoliška stanovska društva, delavske strokovne organizacije in zadružništvo	243
6.2.1 Stanovska društva	244
6.2.2 Katoliške strokovne – sindikalne – delavske organizacije	255
6.2.3 Zadružništvo	284
7 Zaključek	295
8 Povzetek	307
9 Summary	311
10 Priloge	315
11 Viri in literatura	409
12 Imensko kazalo	423
Navodila sodelavcem AES	427
Instructions to AES associates	429
Publikacije Inštituta za zgodovino Cerkve	431

SOCIAL ACTIVITIES OF THE CATHOLIC CHURCH IN THE LJUBLJANA (ARCH)DIOCESE FROM THE END OF THE 18TH CENTURY UNTIL THE SECOND WORLD WAR

TABLE OF CONTENTS

Table of Contents.....	7
Index of Appendices	9
List of Abbreviations and Acronyms.....	11
1 Introduction.....	13
2 Social Teachings and Programmes of the Catholic Church in the Context of Historical Circumstances.....	17
2.1 Universal Church.....	17
2.1.1 From Pius VI to Gregory XVI.....	17
2.1.2 Pius IX.....	21
2.1.3 Leo XIII.....	24
2.1.4 Pius X and Benedict XV.....	30
2.1.5 Pius XI.....	35
2.2 Ljubljana Diocese.....	40
2.2.1 "State-Church relations« and Josephinism.....	40
2.2.2 Janez Zlatoust Pogačar	49
2.2.3 Jakob Missia.....	51
2.2.4 Anton Bonaventura Jeglič.....	53
2.2.5 Gregorij Rožman.....	61
2.3 Catholic Social Thought in Slovenia	76
2.3.1 Catholic Social Thought in Slovenia until the End of the First World War	77
2.3.2 Catholic Social Thought in Slovenia from the End of the First until the Beginning of the Second World War	81
3 State Social Politics	95
3.1 Social Politics in the Austrian Part of the Habsburg Monarchy in the 19th Century until the First World War.....	95
3.1.1 The Period prior to the Taaffe Government	96
3.1.2 Protection Legislation of Workers by the Taaffe Government.....	98
3.1.3 Social Legislation from 1893 until 1914	102
3.2 Social Politics in Slovenia between the Two World Wars.....	104

3.2.1 Economic and Social Position in the New State	104
3.2.2 Protection Legislation of Workers	107
3.2.3 Workers' Protection Institutions.....	110
3.2.4 Social Care	113
4 Charitable Institutions in the Administration of the Church.....	115
5 The Church as the State Body for Social Care	121
5.1 Parish Institutes for the Poor.....	121
5.1.1 Establishment of Institutes for the Poor	121
5.1.2 The Reform in 1835 and Consistent Implementation of Institutes for the Poor	125
5.1.3 Examples of Operation of Institutes for the Poor in Mekinje, Šentvid near Stična, and Ljubljana	128
5.1.4 The Abolition of Institutes for the Poor.....	132
5.2 Collections.....	135
5.3 Foundlings	143
5.3.1 The Establishment of Foundling Hospitals and the Foundling System.....	143
5.3.2 The Role of Priests	158
5.3.3 The Example of the Dob Parish	152
5.3.4 The Abolition of Foundling Hospitals	157
6 Independent Initiative of the Catholic Church in the Ljubljana Diocese for Help to Individual Social Groups	161
6.1 Charitable Activities	161
6.1.1 Charity Societies.....	162
6.1.2 Orders and Congregations	195
6.1.3 Parishes	206
6.1.4 Institutions for Individual Categories of Inhabitants.....	211
6.2 Catholic Workers' Expert Organisations, Expert Societies, and Cooperativism.....	243
6.2.1 Expert Societies.....	244
6.2.2 Catholic Expert – Union – Workers' Organisations	255
6.2. Cooperativism.....	284
7 Conclusion.....	295
8 Povzetek	307
9 Summary.....	311
10 Appendices	315
11 Sources and Literature	409
12 Index of Names	423
Navodila sodelavcem AES	427
Instructions to AES associates	429
Publications of the Institute of Church History	431

1 KAZALO PRILOG

<i>Priloga 1:</i>	Naznanilo Notranjeavstrijskega gubernija v Gradcu o ubožnem inštitutu pod imenom Družba ljubezni do bližnjega. Gradec, 18. 9. 1784.....	315
<i>Priloga 2:</i>	Kurenda Okrožnega urada v Ljubljani o ubožnih inštitutih. Ljubljana, 21. 10. 1804, št. 1007.	322
<i>Priloga 3:</i>	Razglas o skrbi za revne in s tem povezanim ustanavljanjem zavodov za revne. Okrožni urad Novo mesto, 2. 9. 1834.....	325
<i>Priloga 4:</i>	Dopis Reprezentance in komore za Kranjsko ljubljanskemu škofu Leopoldu Jožefu Hanibalu Petazziju glede nabirk, Ljubljana, 4. 3. 1762.	337
<i>Priloga 5:</i>	Pastirsko pismo škofa Avgušтина Gruberja škofijskim duhovnikom glede pomoči ob lakoti leta 1817. Ljubljana, 12. 3. 1817, št. 538.....	338
<i>Priloga 6:</i>	Začasna navodila Ilirskega gubernija za višjega sirotinskega očeta v Ljubljani. Ljubljana, 2. 6. 1820.	340
<i>Priloga 7:</i>	Okrožnica Ilirskega gubernija o evidentiranju in nadzoru najdenцев v oskrbi dežele. Ljubljana, 3. 5. 1836.....	349
<i>Priloga 8:</i>	Okrožnica Škofijskega ordinariata v Ljubljani dekanijam glede tržaških najdenцев. Ljubljana, 22. 9. 1851.	354
<i>Priloga 9:</i>	Okrožnica Deželnega odbora za Kranjsko o ukinitvi ljubljanske najdenišnice, Ljubljana, 18. 6. 1871.	355
<i>Priloga 10:</i>	Pogodba med tržaško najdenišnico in rejnico. Trst, 1831.	357
<i>Priloga 11:</i>	Pogodba med ljubljansko najdenišnico in rejnico. Ljubljana, 1849.....	360
<i>Priloga 12:</i>	Zapisnik o razgovorih med JSZ in Društvom Združenih zasebnih in trgovskih nameščencev Slovenije v Ljubljani. Ljubljana, 13. 4. 1934.	363
<i>Priloga 13:</i>	Pismo predsednika Društva Združenih zasebnih in trgovskih nameščencev Slovenije Franca Kremžarja škofu Gregoriju Rožmanu. Ljubljana, 1. 6. 1934.....	368
<i>Priloga 14:</i>	Pismo Društva Združenih zasebnih in trgovskih nameščencev Slovenije škofu Gregoriju Rožmanu. Ljubljana, 3. 7. 1934.....	369
<i>Priloga 15:</i>	Predlog Društva združenih zasebnih in trgovskih nameščencev Slovenije JSZ o ustanovitvi enotne organizacije, april, 1935.	370
<i>Priloga 16:</i>	Pismo JSZ Društvu združenih zasebnih in trgovskih nameščencev Slovenije. Ljubljana, 4. 4. 1935.....	372
<i>Priloga 17:</i>	Pismo JSZ Društvu združenih zasebnih in trgovskih nameščencev Slovenije. Ljubljana, 12. 4. 1935.....	373
<i>Priloga 18:</i>	Pismo JSZ škofu Gregoriju Rožmanu. Ljubljana, 27. 4. 1935.....	374
<i>Priloga 19:</i>	Pismo JSZ škofu Gregoriju Rožmanu. Ljubljana, 2. 9. 1935, in odgovor 3. 9. 1935.....	375

<i>Priloga 20:</i> Zapisnik sestanka v Celju med zastopniki JSZ, ZZD in DZZTNS. Celje, 15. 12. 1935.....	378
<i>Priloga 21:</i> Pismo škofa Ivana Tomažiča škofu Gregoriju Rožmanu. Maribor, 11. 2. 1936.....	379
<i>Priloga 22:</i> Pismo JSZ škofu Gregoriju Rožmanu. Ljubljana, 22. 2. 1936.....	382
<i>Priloga 23:</i> Pismo ZZD in DZZTNS škofu Gregoriju Rožmanu. Ljubljana, 29. 2. 1936.....	382
<i>Priloga 24:</i> Spomenica ZZD in DZZTNS škofu Gregoriju Rožmanu. Ljubljana, 29. 2. 1936.....	383
<i>Priloga 25:</i> Pismo škofa Ivana Tomažiča škofu Gregoriju Rožmanu. Maribor, 27. 3. 1936.....	390
<i>Priloga 26:</i> Pismo škofa Ivana Tomažiča škofu Gregoriju Rožmanu. Maribor, 2. 4. 1936.....	391
<i>Priloga 27:</i> Sporna vprašanja za razgovor z JSZ. April 1936.....	393
<i>Priloga 28:</i> Izjava JSZ. Ljubljana, 20. 4. 1936.....	393
<i>Priloga 29:</i> Pismo JSZ škofu Gregoriju Rožmanu. Ljubljana, 2. 5. 1936.....	394
<i>Priloga 30:</i> Pismo JSZ škofu Gregoriju Rožmanu. Ljubljana, 17. 1. 1937.....	396
<i>Priloga 31:</i> Pismo škofa Gregorija Rožmana škofu Ivanu Tomažiču (osnutek). Ljubljana, 18. 1. 1937.	398
<i>Priloga 32:</i> Pismo ZZD škofu Gregoriju Rožmanu. Ljubljana, 7. 2. 1937.....	399
<i>Priloga 33:</i> Pismo JSZ škofu Gregoriju Rožmanu. Ljubljana, 13. 3. 1937, in škofov odgovor, 28. 4. 1937.	401
<i>Priloga 34:</i> Pismo JSZ škofu Rožmanu. Ljubljana, 13. 3. 1937.....	404
<i>Priloga 35:</i> Pismo škofa Gregorija Rožmana p. Angeliku Tomincu. Ljubljana, 21. 1. 1939.....	404
<i>Priloga 36:</i> Pismo JSZ škofu Gregoriju Rožmanu, Ljubljana, 5. 5. 1939.....	406

SEZNAM KRATIC IN OKRAJŠAV

DZZTNS	Društvo združenih zasebnih in trgovskih nameščencev Slovenije
d. J.	dieses Jahr/des Jahres
etc	et cetera
ES	Enciklopedija Slovenije
f.	fascikel
fl	forint (goldinar)
gld	goldinar
H.	Herr
HKL	hčere krščanske ljubezni
JRZ	Jugoslovanska radikalna zajednica
JSZ	Jugoslovanska strokovna zveza
JŠK	Jugoslovanska škofovska konferenca
K	krona
k.k.	kaiserlich-königlich
KA	Katoliška akcija
KIPD	Katoliško izobraževalno in podporno društvo v Domžalah
kr.	krajcar
KZ	Karitativna zveza v Ljubljani
l. J.	laufendes Jahr/laufenden Jahres
l. r.	lastnoročno
LŠL	Ljubljanski škofijski list
NŠAL	Nadškofijski arhiv v Ljubljani
OFM	red manjših bratov (latinsko Ordo Fratrum Minorum) – frančiškani
RA HKL	Redovni arhiv Družbe hčera krščanske ljubezni v Šentjakobu ob Savi

SBL	Slovenski biografski leksikon
SHS	Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev
SI AS	Arhiv Republike Slovenije
SLS	Slovenska ljudska stranka
ŠAL	Škofijski arhiv Ljubljana
ŠS	šolske sestre
t. e.	tehnična enota
VSL	Vseslovenska ljudska stranka
ZAL	Zgodovinski arhiv Ljubljana
ZMKD	Zveza mladih katoliških delavcev
ZZD	Zveza združenih delavcev
ŽA	župnijski arhiv

2 UVOD

Pričujoče delo je delno predelana, osvežena in obogatena magistrska naloga iz leta 2010,¹ ki ob koncu vsebuje še objavo pomembnih arhivskih virov. Delo se loteva obravnave izjemno pestre in bogate socialne dejavnosti katoliške Cerkve v ljubljanski (nad)škofiji od konca 18. stoletja do druge svetovne vojne. Obravnava politične, miselne in programske tokove ter organizacijske strukture, ki so zaznamovale socialno tematiko na nivoju vesoljne in krajevne Cerkve, podaja pa tudi prikaz dejavnosti na lokalnem nivoju župnij, organizacij in posameznika, ki se je znašel v socialni bedi.

Časovno sega obravnavana tema v obdobje reform Marije Terezije in Jožefa II., ki so bistveno določale obravnavano tematiko, pa vse do druge svetovne vojne, ko so nastopile povsem nove razmere, ki so usodno spremenile tok zgodovine. V obravnavano tematiko niso vključene posebnosti socialnega skrbstva med prvo svetovno vojno, ki je prinesla izdatno zaostritev socialnih razmer in povsem samosvojo organizacijo socialne dejavnosti, kar bi zahtevalo samostojno študijo.

S socialno dejavnostjo je mišljeno tisto delovanje katoliške Cerkve, tako škofov, duhovnikov, redovnikov, župnij, katoliških združenj in drugih organizacijskih enot Cerkve, ki so stremele k usmerjanju družbenega in ekonomskega razvoja za izboljšanje življenjskih in delovnih razmer vseh kategorij prebivalcev, kot tudi pomoč raznim kategorijam prebivalstva, ki so se zaradi takšnih ali drugačnih razlogov znašle v eksistenčni stiski oziroma bile odrinjene na rob družbe. Pri obravnavi posameznih tem smo posebej izpostavili tiste, ki do sedaj v zgodovinopisju še niso bile natančneje obdelane oziroma je bilo na voljo javnosti še nepoznano arhivsko gradivo, predvsem iz Nadškofijskega arhiva Ljubljana (NŠAL).

Socialna dejavnost posameznih akterjev v družbi je tesno vezana na etične, verske in politične nazore. Vidik solidarnosti in služenja bližnjemu v ljubezni je eden glavnih poudarkov krščanstva in element, ki ga je zaslediti v celotni zgodovini Cerkve. Ljubezen do bližnjega je bilo skupaj z oskrbovanjem zakramentov in oznanjevanjem božje besede temeljno področje delovanja Cerkve vse od njenih začetkov. Jezus ljubezen do bližnjega postavi kot največjo zapoved, ki je enaka ljubezni do Boga. Kaj to pomeni, pove v priliki o usmiljenem Samarijanu (prim. Lk 10,31), ki ostaja merilo oziroma ukaz univerzalnosti ljubezni, ki se

¹ Blaž Otrin, *Socialna dejavnost katoliške Cerkve v 19. stoletju in prvi polovici 20. stoletja v ljubljanski škofiji: magistrsko delo*, Ljubljana 2010.

obrača k pomoči potrebnim, kdorkoli že so. Ljubeče služenje za Cerkev tako ni zgolj dejavnost socialnega skrbstva, ki bi jo mogli prepustiti tudi drugim, marveč spada k njenemu bistvu, je njen bistven izraz, ki se mu Cerkev ne more odpovedati. To so upoštevali že prvi učenci in zgodnja Cerkev, o tem lahko beremo v apostolskih delih in spisih cerkvenih očakov prvih stoletij tako vzhoda kot zahoda.² Veliki krščanski pisatelj Tertulijan (+ po letu 220) pripoveduje, kako skrb kristjanov za siromake vseh vrst zbuja strmenje poganov.³ Martin iz Toursa (+397) pa je s svojim dejanjem, ko je pred mestnimi vrati Amiensa podaril polovico svojega plašča siromaku, podal zgled, ki je postal navdih za vsa nadaljnja stoletja in je bil nešteto krat upodobljen po cerkvah, med njimi tudi v številnih slovenskih. Podoba sv. Martina v cerkvah in kapelicah je tako že mnogo pred razširjenostjo pismenosti ljudi slikovito nagovarjala k dobroti.

Socialna dejavnost katoliške Cerkve v Evropi je v obravnavanem obdobju doživela izjemen razcvet in se je manifestirala v mnogoterih oblikah ter postala pomembno gibalno socialne dejavnosti celotne družbe. Ni se omejila le na karitativno dejavnost, ampak se je aktivno vključila tudi v procese oblikovanja bolj pravične družbe.

Začenjamo s poglavjem o socialnih naukih in programih katoliške Cerkve v kontekstu aktualnih zgodovinskih okoliščin. V prvem delu je kratko orisan splošni položaj katoliške Cerkve v Evropi v času pontifikatov od Pija VI. do Pija XI. oziroma od zadnje četrtine 18. stoletja do druge svetovne vojne. Pri tem je posebna pozornost posvečena problematiki, ki je vplivala na družbeno-socialno raven in položaj v državah, ki so imele vpliv na naš prostor. Drugi del tega poglavja se osredotoča na lokalno Cerkev oziroma na ljubljansko škofijo in podaja posledice državnega cerkvenstva v vsakdanjem življenju Cerkve, ki je hkrati določal bistvene prvine socialnih programov in prizadevanj ljubljanskih škofov od Janeza Karla Herbersteina do Jerneja Vidmarja, nato pa programe in prizadevanja škofov od Janeza Zlatousto Pogačarja do Gregorija Rožmana skozi pastirske liste, sinode, katoliške shode, podpore karitativnih kongregacij ter redov in druga prizadevanja za dvig socialnega nivoja v škofiji. Pri tem je poseben poudarek na vlogi škofa Rožmana pri krščanskih delavskih strokovnih organizacijah, saj smo imeli na razpolago do sedaj še neobdelano gradivo v njegovi zapuščini. Na koncu je orisana katoliška socialna misel na Slovenskem ob koncu 19. stoletja in v 20. stoletju, ki se je v glavnem gibalna okoli delavskega vprašanja in tesno povezanih ideoloških vprašanj.

Tretje poglavje obravnava razvoj socialne zakonodaje v avstrijskem delu Habsburške monarhije v 19. stoletju do začetka velike vojne leta 1914 in razvoj

² Benedikt XVI., *Okrožnica Bog je ljubezen*, Ljubljana 2006, str. 25–27.

³ Tertullianus, Quintus Septimus Florens, *Apologetski, plemični in katehetski spisi* (ur. Jan Dominik Bogataj), Ljubljana 2023, str. 130–133.

te zakonodaje v novi državni tvorbi v Kraljevini SHS oziroma Jugoslaviji, v obeh državah pa je bila kar najtesneje povezana z delavskim vprašanjem.

V četrtem poglavju so kratko predstavljene dobrodelne ustanove v upravi Cerkve kot starodavne in posebne oblike podpore ubogih, ki jih je moč zaslediti tako rekoč vse od ustanovitve ljubljanske škofije do druge svetovne vojne.

Peto in šesto poglavje prikazujeta udejstvovanje Cerkve v ljubljanski škofiji na socialnem področju. To dejavnost lahko razdelimo na dva dela, ki sta ločeno predstavljena v dveh poglavjih. V petem poglavju je predstavljena socialna dejavnost Cerkve, ki jo je po diktatu države opravljala kot državni organ socialnega skrbstva. Pri tem je šlo za župnijske ubožne inštitute, ki so kot javna mreža za oskrbo ubogih na Kranjskem delovali več kot stoletje, nabirke za ponesrečence ob elementarnih nesrečah in skrb za sirote v sistemu rejništva oziroma skrb za t. i. najdence. Vsa ta tri področja so zaznamovala celotno škofijsko upravo, predvsem pa delo duhovnikov na župnijah, in so spadala med naloge, ki so jih morali opravljati kot državni uradniki.

Šesto poglavje, ki je tudi najobsežnejše, je razdeljeno na dva dela. V prvem je predstavljen celotni organizacijski spekter društev in organizacij na cerkveni osnovi, redov in župnij ter opis delovanja socialnih zavodov, ki so imeli namen odpravljati oziroma blažiti stisko ljudi, ki so se zaradi takšnih ali drugačnih razlogov znašli na robu družbe. V drugem delu pa je orisan razvoj katoliških delavskih strokovnih organizacij in stanovskih združenj ter združništva v luči socialne problematike.

Na polju socialne dejavnosti smo se ognili trem velikim področjem, in sicer zdravstvu, šolstvu in izseljenstvu, ki bi jih po vsebini sicer lahko delno vključili, a so te zase zaokrožene celote tako obsežne, da bi s tem tvegali prevelik obseg. Pri zdravstvu bi morali med drugim obdelati celotno dejavnost bolniških sester, usmiljenih bratov in predvsem sester usmiljenk, ki so od druge polovice 19. stoletja vse tja do druge svetovne vojne razvile fascinantno zdravstveno dejavnost. Šolstvo sicer ne spada v sfero sociale, a je po drugi strani z njo zelo prepleteno; pri tem mislimo na dijaške in študijske ustanove, podporna dijaška in akademska društva, številne dijaške domove, da ne govorimo o vlogi Cerkve pri razvoju primarnega šolstva konec 18. in v 19. stoletju, kar je posledično pomenilo tudi socialni dvig prebivalstva. Podobno velja tudi za vprašanje izseljencev, ki obsega veliko in zelo razgibano področje.

3 SOCIALNI NAUKI IN PROGRAMI KATOLIŠKE CERKVE V KONTEKSTU ZGODOVINSKIH OKOLIŠČIN

3.1 VESOLJNA CERKEV

V tem poglavju se bomo dotaknili položaja katoliške Cerkve v času pontifikatov od Pija VI. (1775–1799) do Pija XI. (1922–1939), s poudarkom na družbenosocialni problematiki in položaju v državah, ki so močnejše vplivale na razvoj Cerkve na Slovenskem. Pri posameznih pontifikatih so predstavljene posamezne vsebine, ki so zaznamovale določenega papeža in so pomembne za našo tematiko. Pri papežih od Pija VI. do Gregorja XVI. (1831–1846) je to podrejanje Cerkve za namene države, ki se je v Habsburški monarhiji izražalo skozi t. i. državno cerkvenstvo in razmah novih redovnih skupnosti, pri Piju IX. (1846–1878) njegov odnos do liberalizma, pri Leonu XIII. (1878–1903) delavsko vprašanje, pri Piju X. (1903–1914) in Benediktu XV. (1914–1922) razvoj katoliških organizacij in sindikatov, pri Piju XI. pa odnos do treh totalitarizmov in nove pobude za razmah verskega življenja. Obravnavano obdobje je bilo izjemno dinamično in izpričuje, kako je Cerkev v novonastalih razmerah iskala svoj prostor in odgovore na nastala vprašanja.

3.1.1 OD PIJA VI. DO GREGORJA XVI.

Obdobje pontifikatov papežev od Pija VI. do Gregorja XVI. je dolgo več kot sedem desetletij (1775–1846) in je v političnem smislu izjemno razgibano. Na idejnem področju cerkvenega nauka pa je bilo to obdobje skopo, saj so Sveti sedež in drugi vidni predstavniki Cerkve (škofje, teologi) na številna pereča in nova družbena in duhovna vprašanja odgovarjali izrazito konservativno, z opomini, branjenjem svojih stališč in pravzaprav niso vstopali v dialog z novimi družbenimi tokovi. Po francoski revoluciji je na političnem področju nastal prepad med Cerkvijo in laicistično meščansko družbo, katoliška inteligenca pa je v duhovnih znanostih in naravoslovju izgubila stik z glavnim tokom.

Del vzroka za to lahko najdemo v svetnem položaju papeža kot malega italijanskega kneza, ki se je znašel na šahovnici velikih sil in je s sklepanjem kompromisov branil svojo svetno oblast ter se podrejal vsakokratnemu razmerju

političnih sil.⁴ Nadaljnji vzrok nemoči Cerkve je bil v dejstvu, da Cerkev, ki je zastopala monarhistično načelo, ni zmogla sprejeti novih družbenih tokov, ki so zagovarjali ideal demokracije, se pravi svobodno odločitev ljudstva mimo oblasti po božjem pravu, ki se je prenašala z dedovanjem. Poleg tega se je revolucija v Evropi takoj obrnila tudi v protikatoliško smer in Cerkev porinila v vrste nasprotnih sil.⁵ Po koncu Napoleonovih vojn je Cerkev odločno podprla restavracijo, konflikt z demokracijo pa se je vlekel še globoko v 20. stoletje.

Druga polovica 18. in prva polovica 19. stoletja je bilo obdobje, ko je papeštvo zgubljalo na moči in vplivu, krepili pa so se vplivi posameznih držav do Cerkve. V Franciji je prevladoval galikanizem, sistem državnega cerkvenstva s primesmi episkopalizma in poskusov oblikovanja nacionalne Cerkve. V Nemčiji se je krepil episkopalizem, gibanje, ki si je v povezavi z državnim absolutizmom prizadevalo prenesti odgovornost za vodenje cerkve s papeža na škofo in na vesoljne koncile, v Habsburški monarhiji pa je prevladoval jožefinizem oziroma državno cerkvenstvo.

Politika do Cerkve, ki jo imenujemo državno cerkvenstvo, ni nikakršen izum niti znotraj Habsburške monarhije niti v kontekstu evropskih držav. Že dolgo pred Jožefom II., vse tja od srede 15. stoletja, so Habsburžani Cerkvi postavljali zahteve in ravnali v smislu idej o državni Cerkvi. Imenovali so večino cerkvenih dostojanstvenikov v svojih deželah, določali so izobraževalni sistem duhovnikov, določali konkretne oblike verskega življenja itd., skratka, skušali so oblikovati Cerkev, ki bi bila sicer povezana s Svetim sedežem, hkrati pa bi jo kot samostojno deželno Cerkev vodili svetni vladarji.

Marija Terezija se je kot vladarica dežele čutila upravičeno, da povsem samostojno skrbi za Cerkev v dednih deželah.⁶ Za načrtno izvajanje cerkvenih reform je cesarica leta 1769 ustanovila posebni urad »Consessus in publico-ecclesiasticis«, ki se je leta 1782 preimenoval v duhovno dvorno komisijo »Geistliche Hofkommission«. Jožef II. je izdal nad šest tisoč odlokov, ki so zadevali cerkveno področje. Predpisi so regulirali delovanje Cerkve na tako rekoč vseh področjih, razen na dogmatskem. Država je urejala odnose med Svetim sedežem in škofi, prepovedovala neposredno objavljane papeških okrožnic in škofovskih pastirskih pisem, predpisovala bogoslužni red, nadzirala bogoslovne študije, urejala je odnose med samostanskimi predstojniki in njihovimi vrhovnimi predstojniki, regulirala številna redovna vprašanja, odpravila eksemptnost

⁴ Nimwegen Rogier, *Cerkev v času razsvetljenstva in revolucije*, v: *Zgodovina Cerkve, 4, Cerkev v času razsvetljenstva, revolucije in restavracije (1715–1848)*, Ljubljana 1999, str. 33–42 (dalje: Rogier, *Cerkev v času razsvetljenstva*); Guillaume de Bertier de Sauvigny, *Cerkev v času restavracije*, v: *Zgodovina Cerkve, 4, Cerkev v času razsvetljenstva, revolucije in restavracije (1715–1848)*, Ljubljana 1999, str. 289, 290, 42 (dalje: Bertier de Sauvigny, *Cerkev v času restavracije*).

⁵ Bertier de Sauvigny, *Cerkev v času restavracije*, str. 177.

⁶ France M. Dolinar, *Teološko ozadje Herbersteinovega časa*, v: *Herbersteinov simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj), Celje 2004, str. 9, 17, in Rogier, *Cerkev v času razsvetljenstva*, str. 112–114.

samostanov in jih podredila krajevnim škofom, odpravila inkorporacijo župnij samostanom, razpustila veliko število predvsem kontemplativnih samostanov, preuredila župnijske in škofijske meje, kontrolirala cerkveno premoženje, bdela nad pastoralnim delovanjem duhovnikov, kontrolirala njihovo zasebno življenje ... Duhovniki so tako postali tako rekoč poldržavni uradniki z državno oziroma poldržavno plačo (kongruo).⁷

Papež Pij VI. je poizkušal umiriti ukrepe predvsem proti samostanom z obiskom na Dunaju spomladi 1782, cesar pa mu je obisk vrnil decembra naslednje leto. Obiska pa razen svečanosti in blišča nista prinesla nikakršne spremembe v reformnih usmeritvah in dejanjih cesarja.⁸

Po napoleonskih vojnah in dunajskem kongresu se je državno cerkvenstvo utrdilo v pisarnah in o cerkvenih zadevah v monarhiji je odločal državni svetnik in referent za duhovne zadeve. Avstrijski škofje so sicer v marsičem nasprotovali prevelikemu vplivu države (npr. nadzoru nad bogoslovnimi študiji), vendar so ga po drugi strani podpirali. Močna prepletenost je Cerkvi omogočala vpliv na šolstvo, zakonske zadeve in podobno, škofje pa so bili tudi zvesti legalisti in so skušali ohraniti odmaknjenost in avtonomnost od rimske kurije.⁹ Državno cerkvenstvo se je formalno zaključilo po letu 1855,¹⁰ ko je bil sklenjen konkordat med Svetim sedežem in Avstrijo in je Cerkev v odnosu do države svobodnejše zadihala, posledice in določeni vidiki pa so bili prisotni vse do konca monarhije.

V kontekstu socialne dejavnosti Cerkve je v tem obdobju pomemben razcvet redovnega življenja. Starodavni redovi so konec 18. in v začetku 19. stoletja doživeli zaton, ki so ga zaznamovale tako ukinitve samostanov v številnih državah kot malodušnost in skrhana notranja disciplina. V začetku 19. stoletja pa je zaslediti nagel vzpon redovništva. Tu je šlo za obnovev jezuitskega reda leta 1814, počasno obnovo in reorganizacijo starih redov, predvsem pa za razcvet novih oblik redovnega življenja, novih kongregacij, ki so večinoma izvirale iz Francije. Ta vzpon redovnega življenja je tudi najznačilnejše znamenje prebujanja duhovnega življenja Cerkve v prvi polovici 19. stoletja.¹¹

Nastanek redovnih skupnosti oziroma novih oblik redovnega življenja, ki so se ukvarjale z dobrodelnostjo, pa ni bil tako enostaven. Od tridentinskega koncila dalje je namreč za vse ženske redove veljala stroga papeška klavzura, ki

⁷ Jože Maček, *Mašne in svetne ustanove na Kranjskem in v Avstrijski Istri*, Celje 2005, str. 15, in Franc Kralj, *Versko in cerkveno življenje v dobi dozorevanja slovenskega naroda*, v: *Zgodovina Cerkve na Slovenskem* (ur. Metod Benedik), Celje 1991, str. 176–177.

⁸ Rogier, *Cerkev v času razsvetljenstva*, str. 116.

⁹ Bertier de Sauvigny, *Cerkev v času restavracije*, str. 262–263.

¹⁰ Maximilian Liebmann, *Von der Dominanz der katholischen Kirche zu freien Kirchen im freien Staat*, v: *Österreichische Geschichte. Geschichte des Christentums in Österreich*, Dunaj 2003, str. 375.

¹¹ Bertier de Sauvigny, *Cerkev v času restavracije*, str. 322–323.

je prepovedovala gibanje redovnic izven zidov samostana, kar je onemogočalo karitativno dejavnost med prebivalstvom. Le v zelo redkih primerih je Sveti sedež dovolil izjeme. Pomemben preboj v tem smislu je sredi 17. stoletja uspel ustanoviteljema Hčera krščanske ljubezni oziroma usmiljenk, Vincenciju Pavelskemu (1581–1660) in Ludoviki de Marillac (1591–1660), ki sta se pri organizaciji sester odpovedala »klasičnim« redovnim zaobljubam, ki bi pomenile strogo klavzuro, in oblikovala enoletne obljube, ki so jih sestre obnavljale vsako leto, in tako pridobila »pravico« prostega gibanja za sestre, da so lahko uresničevale svoje poslanstvo: skrb za uboge in bolne. Družbo je leta 1655 potrdil pariški nadškof, leta 1668 pa jo je odobril tudi papež Klemen IX. Število usmiljenk se je med letoma 1807 in 1847 s 1.600 dvignilo na 8.000. Ta oblika je postala v 19. stoletju vzorčni primer za nastanek novih kongregacij.

Poleg rahljanja določil klavzure je bilo za razširitev redov pomembno dejstvo, da so bile ustanovitve novih samostanov vodene iz maternih hiš pod vodstvom generalne predstojnice, kjer je bilo poskrbljeno tudi za enotno vzgojo in izobraževanje članic in pribežališče za stara leta.¹²

Nove oblike redov oziroma kongregacij so mnogokrat nastale iz gorečih skupin laikov, ki so se lotili najrazličnejših nalog: pomoči ubogim, bolnim in revnim, vzgoje mladine, spreobračanja nevernih ... Vzorčen model nastanka teh skupin je bil nekako naslednji: mlado pobožno dekle se je po nasvetu duhovnika ali samoiniciativno lotilo vzgoje otrok, pomoči bolnim in siromašnim oziroma kakšne druge dejavnosti. Kmalu se mu je pridružilo še nekaj deklet, ki jih je pritegnil zgled, pridobile so si podporo kakšne aristokratinje, ki jih je finančno in moralno podpirala, lokalni župnik pa jih je hrabil ali oviral, kmalu so si pridobila duhovnega vodjo. Ko se je skupina okrepila in si pridobila hišo, se je vmešal škof. Da bi si pridobila njegovo privoljenje, so morala oblikovati pravila, nošo, izvoliti predstojnico, izbrati ime skupnosti in svetnika – zavetnika. Vse to se je brusilo, dokler nekega dne niso zaprosili za dovoljenje vlade in Svetega sedeža. V začetku je največ takih skupnosti oziroma kongregacij nastalo v Franciji, pozneje pa se je ta proces razširil po vsej Evropi. Nove skupnosti v začetku večinoma niso prestopile meja svojih škofij, včasih so delovale le na območju nekaj župnij, nekatere izmed njih pa so se močno razširile tudi po drugih državah. Nagel razvoj številnih kongregacij, ki so se občutno razlikovale od starih redov, je Svetemu sedežu prinesel precejšnje cerkvenopravne probleme, ki pa jih je razrešil z uvedbo posebne vrste odobritve, ki je bila sestavljena iz hvaljenja in hrabrenja, a brez kakršnekoli formalne odobritve. Tako je za časa papeža Leona XII. (1823–1829) nastal t. i. »decretum laudis« oziroma pohvalni

¹² Erwin Gatz, Wolfgang Schaffer, Sozial-caritativ tätige Orden, v: *Geschichte des kirchlichen Lebens in den deutschsprachigen Ländern seit dem Ende des Jahrhunderts, Band V, Caritas und soziale Dienste* (ur. Ervin Gatz), Wien 1997, str. 96–97; Bertier de Sauvigny, Cerkev v času restavracije, str. 322–323.

odlok kot prva stopnja papeževe potrditve. Sveta stolica, ki se je dolgo držala rezervirano do teh kongregacij z enostavnimi obljubami, je tako spremenila stališče in to novo gibanje prepoznala kot obliko redovnega življenja, ki je posebno dobro prilagojena novemu času.¹³

V tem času so nastale tudi kongregacije, ki so bile pomemben dejavnik v socialni dejavnosti Cerkve v ljubljanski škofiji. To velja za šolske sestre sv. Frančiška Kristusa Kralja, ki so postale samostojna kongregacija leta 1869, nastale pa so iz skupnosti šolskih sester tretjega reda sv. Frančiška v Eggenbergu pri Gradcu, nastale leta 1843, kongregacijo hčera Marije Pomočnice, ki so nastale sredi 19. stoletja v Italiji, zagrebške usmiljenke, ki so postale samostojne leta 1865, sestre sv. Križa, ustanovljene leta 1852 v kantonu Schwyz v Švici, uboge šolske sestre de Notre Dame, ki so s svojim delovanjem začele leta 1833 v škofiji Regensburg v Nemčiji, in usmiljenke, ki so sicer nastale v 17. stoletju,¹⁴ a je bil njihov model tako rekoč vzorčen za nastanek redovnih kongregacij v 19. stoletju.

3.1.2 PIJ IX.

Ob izvolitvi novega papeža Pija IX.¹⁵ se je o njem ustvaril mit o liberalnem papežu,¹⁶ ki podpira *risorgimento* – gibanje za združitev Italije.¹⁷ A to se je kmalu spremenilo, saj je papež vztrajal pri razsvetljenem absolutizmu in papeške države ni bil pripravljen spremeniti v ustavno državo. Ko je Pij XI. 29. aprila 1848 v znamenitem govoru razglasil, da kljub simpatijam do *risorgimenta* ne bo nikoli pristal na aktivno vlogo v vojni za neodvisnost zoper Avstrijo, ker je to nezdružljivo z njegovim verskim poslanstvom kot očetom vseh vernih, se je mit o liberalnem papežu takoj spremenil v mit o proti-narodnem papežu. Razvoj nadaljnjih dogodkov je bil nagel, papež pa je moral zaradi neredov celo zapustiti Rim, kamor se je po vojaški pomoči Francozov lahko vrnil šele leta 1850.¹⁸

¹³ Roger Aubert, Die Wiedergeburt der alten Orden und das Aufblühen neuer Kongregation, v: *Handbuch der Kirchengeschichte. Die Kirche in der Gegenwart, Die Kirche zwischen Revolution und Restauration, Band VI/1* (ur. Hubert Jedin), Freiburg, Basel, Wien, str. 247–259.

¹⁴ Življenje in delo redovnic med nami (ur. Rafko Lešnik), Ljubljana 1985, str. 42–79.

¹⁵ Giovanni Maria Mastai-Ferretti (Sinagalijski, 1792 – Rim, 1878), 16. 6. 1846 izvoljen za papeža in si je nadel ime Pij IX. Metod Benedik, *Papeži. Od Petra do Janeza Pavla II.*, Ljubljana 1996, str. 288–289.

¹⁶ Aubert, *Zgodovina Cerkve*, 5, *Od cerkvene države do svetovne Cerkve*, Ljubljana 2000 (dalje: Aubert, *Zgodovina Cerkve*, 5), str. 13, 29; Klaus Schatz, Pius IX., v: *Gestalten der Kirchengeschichte, Band 12, Das Papsttum II* (ur. Martin Greschat), Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz 1984, str. 187–188.

¹⁷ Schatz, Pius IX., str. 187–188. Roger Aubert, Die ersten Jahre des Pontifikats Pius' IX.: Vom Neogueltschen Mythos zur römischen Revolution, v: *Handbuch der Kirchengeschichte. Die Kirche in der Gegenwart, Die Kirche zwischen Revolution und Restauration, Band VI/1* (ur. Hubert Jedin), Freiburg, Basel, Wien 1971, str. 478–481.

¹⁸ Aubert, Die ersten Jahre des Pontifikats Pius' IX.: Vom Neogueltschen Mythos zur römischen Revolution, str. 484–488, in Roger Aubert in Rudolf Lill, Die Auswirkungen der Revolution von 1848 in den Ländern des Deutschen Bundes und den Niederlanden, v: *Handbuch der Kirchengeschichte. Die Kirche in der Gegenwart, Die Kirche zwischen Revolution und Restauration, Band VI/1* (ur. Hubert Jedin), Freiburg, Basel, Wien 1971, str. 488–489.

Ti dogodki so spremenili čutenje in mišljenje Pija IX., saj je dokončno zavrnil liberalna načela iz leta 1789 in se utrdil v prepričanju, da so ta načela najtesneje povezana z uničenjem tradicionalnih in verskih vrednot, v tem izkustvu pa je že kal celotnega *Syllabusa*.

Politični nemiri v letu 1848 so dodatno zaostрили stališča do liberalizma, ki ga je večina krajevnih Cerkev kot tudi papež dojela kot proticerkveno gibanje in rešitev videla v avtoritarnem katolicizmu. Pod vplivom idealiziranega srednjeveškega krščanstva so hoteli Cerkev ponovno pridobiti oziroma ohraniti posebne pravice, da bi se v naročju uradno katoliške države lažje uprla sovražnim tokovom.¹⁹

V Avstriji so se po koncu revolucionarnih dogodkov, junija 1849, na Dunaju zbrali avstrijski škofje in izdali pastirsko pismo, v katerem so obsodili vse oznanjevalce novih gesel in postavili svoje zahteve. Cesar je že naslednje leto priznal svobodo avstrijske Cerkve v odnosu do Svetega sedeža ter pri urejanju cerkvenih zadev. Leta 1855 pa je bil sklenjen za Cerkev ugoden konkordat, s katerim se je Cerkev otresla spon jožefinizma, si pridobila svobodo delovanja, nedotakljivost cerkvenega imetja in vpliv na področju šolstva. Cerkev se je tako znašla kot cesarjeva partnerica v njegovih restavracijskih načrtih.²⁰

Le manjši del katoličanov je nazore restavracije razumel kot nesmiselne in nazadnjaške in opozarjal, da pomembni del vladajočega razreda ni več veren in da je največ, kar Cerkev lahko pričakuje od države, nevtralnost. Bil je mnenja, da mora Cerkev sprejeti moderni svet in »krstiti« liberalne ustanove. Zmerni liberalni katoličani so bili močni predvsem v Franciji in Belgiji.²¹

Okrog leta 1860 je vrsta dejavnikov pripomogla, da se je Pij IX. odločil in odločno obračunal z liberalizmom.²² Papež se je čutil dolžnega, da ne bi razočaral tistih narodov, ki so mu ostali zvesti v sistemu državne zaščite in posebnih pravic; kjer je moral pristati na popuščanje, pa je ravno tako hotel jasno povedati, kakšna so temeljna načela. Po desetih letih navideznega miru se je ponovno razvnelo tudi vprašanje papeške države.²³

Dne 8. decembra 1864 je ob encikliki *Quanta cura* izšel seznam 80 modernih zablod, znanih kot *Syllabus errorum*, dokument, ki so ga pripravljali štiri leta. V njem so bili zbrani papeževi govori in citati od začetka njegovega pontifikata, v katerih je obsodil moderne zablode. Obsodil je panteizem, racionalizem, indiferentizem, ki obravnava vse religije enakovredno, socializem, ki

¹⁹ Aubert, *Zgodovina Cerkve*, 5, str. 14–15, 30–31, 37–38.

²⁰ Matjaž Ambrožič, *Ljubljanski knezoškof dr. Janez Zlatoust Pogačar*, v: *Acta ecclesiastica Sloveniae*, št. 25, Ljubljana 2003, str. 42–44.

²¹ Aubert, *Zgodovina Cerkve*, 5, str. 31–39.

²² Tako je bilo leta 1855 v Piemontu razpuščeno veliko samostanov, laizacija šolstva pa se je v procesu združevanja Italije čedalje bolj širila. V: Aubert, *Zgodovina Cerkve*, 5, str. 81–82.

²³ Schatz, Pius IX., str. 195, 196; Aubert, *Zgodovina Cerkve*, 5, str. 39–41, 156.

zanika pravico lastnine in podreja družino državi, napačne predstave o krščanskem zakonu, prostožidarstvo, oporekanja papeževi svetni oblasti, galikanizem, ki hoče upravljanje cerkvene avtoritete podvreči svetni oblasti, etatizem, ki zahteva monopol v šolah in ukinjanje redov, naturalizem, ki nespoštovanje religije s strani ljudstva vidi kot napredek in zahteva laične ustanove, ločitev Cerkve in države ter svobodo tiska in veroizpovedi.²⁴

V Italiji so *Syllabus* gledali predvsem v kontekstu rimskega vprašanja in ni povzročil takega vznemirjenja kot v Franciji in Belgiji, kjer so ga liberalni katoličani doživljali kot obsodbo. Razdvojenost glede katoliškega liberalizma, ki jo je čutil Pij IX., lepo izražajo njegovi stavki iz leta 1874: »*Katoliški liberalizem, to je ena noga v resnici in ena noga v zmoti, ena noga v Cerkvi in ena noga v duhu stoletja, ena noga z menoj in ena noga z mojimi sovražniki.*«²⁵

Hkrati z izgubljanjem vpliva na družbo se je v Cerkvi pričel tudi proces centralizacije in čedalje večje povezanosti z Rimom. V tem je prednost kot zagotovilo pred pritiski vlade videla tako večina škofov kot tudi Rim. Zagovorniki ultramontanizma so prevladali na prvem vatikanskem koncilu (1869–1870), ko je zmagal avtoritarni koncept vodenja Cerkve proti kolegialnemu, spor z liberalnimi katoličani pa se je najbolj zaostрил pri vprašanju dogme o papeževi nezmotljivosti.²⁶ Koncil se je predhodno končal zaradi francosko-nemške vojne in zasedbe papeške države, s čimer se je začelo obdobje 59-letnega »ujetništva« papežev.

Ob zaključku pontifikata Pija IX. so v številnih evropskih državah na oblast prišli liberalci ali proticerkveno usmerjeni krogi, kar je privedlo do sporov. Po ponovni uvedbi parlamenta v Avstriji leta 1867 je že naslednje leto prišlo do popolne spremembe zakonodaje na področju šolstva, zakonskih zadev in medverskih odnosov, leta 1871 pa je Avstrija preklicala konkordat.²⁷ Zaradi vseh naštetih razlogov ni izkoristil priložnosti, da bi bila Cerkev aktivneje soudeležena pri temeljnem in daljnosežnem političnem in socialnem razvoju 19. stoletja, saj ni mogel sprejeti dejstva, da je konec dobe krščanskih knezov in da je politično nemogoče zahtevati ščitenje Cerkve s strani države in ob tem obdržati še vso svobodo in neodvisnost na cerkvenem področju.²⁸

²⁴ Roger Aubert, *Innerkatholische Kontroversen im Blick auf den Liberalismus*, v: *Handbuch der Kirchengeschichte. Die Kirche in der Gegenwart, Die Kirche zwischen Revolution und Restauration, Band VI/1* (ur. Hubert Jedin), Freiburg, Basel, Wien 1971, str. 750–753.

²⁵ Schatz, Pius IX., str. 196.

²⁶ Aubert, *Zgodovina Cerkve*, 5, str. 61–71.

²⁷ Ob zaključku pontifikata Pija IX. so v številnih evropskih državah na oblast prišli liberalci ali proticerkveno usmerjeni krogi, kar je privedlo do sporov. Po ponovni uvedbi parlamenta v Avstriji leta 1867 je že naslednje leto prišlo do popolne spremembe zakonodaje na področju šolstva, zakonskih zadev in medverskih odnosov, leta 1871 pa je Avstrija preklicala konkordat. Ambrožič, *Ljubljanski knezoškof dr. Janez Zlatoust Pogačar*, str. 42–45, in Aubert, *Zgodovina Cerkve*, 5, str. 78, 87, 99.

²⁸ Aubert, *Zgodovina Cerkve*, 5, str. 14–16.

3.1.3 LEON XIII.

Ob konklavu za novega papeža je prevladala sredinska smer, ki je sicer vztrajala na obnovitvi papeške države, a si je želela, da bi bil novi papež blag pri reševanju nerešenih versko-političnih sporov in odprt do znanosti in kulture 19. stoletja. Že v prvem krogu je bil izvoljen kardinal Pecci,²⁹ ki si je nadel ime Leon XIII.

Njegova načela so bila v veliki meri zelo podobna načelom njegovega predhodnika. Močno je podpiral ljudske pobožnosti, čaščenje srca Jezusovega in Matere božje. Zagovarjal je obnovitev papeške države, rimsko centralizacijo, bil zoper liberalizem, se zavzemal za ekumenizem, vendar je bil v svojih dejanjih za razliko od svojega predhodnika mnogo bolj diplomatski s prefinjenim občutkom za politiko.³⁰ In prav preko diplomatske drže lažje razumemo njegovo delovanje in njegovo učenje, ki je zelo bogato, mnogostransko in marsikdaj tudi protislovno.³¹ Zavedal se je moči ljudskih množic in zato neutrudno spodbujal vsakršno obliko organizacij laičkih katoličanov. Spoznal je namreč, da je katoliški romanticizem, ki je sanjal o povratku katoliških knezov, ki bi zaščitili Cerkev, le utvara. Zavzel se je za novo metodo, preko katere bi laički katoličani v mreži organizacij prekvasil družbo in tako vplivali na vlade.

Za naš kontekst je najpomembnejša točka, da se je Leon XIII. lotil reševanja socialne problematike, ki jo je zaostрил kapitalizem in na katerega uradna Cerkev dolgo ni dala drugega odgovora kot odklanjanje socializma in komunizma ter spodbujanje dobrotelnosti. Od leta 1848, ko je Karl Marx izdal svoj *Komunistični manifest*, pa do leta 1891, ko je bila izdana okrožnica *Rerum novarum*, je dolga doba, v kateri je bilo s strani Cerkve veliko premalo pobud za reševanje socialne krize, v kateri so se znašli delavci.

Kljub temu je bilo v Cerkvi že pred objavo okrožnice dejavnih veliko skupin, ki so si na različne načine prizadevale nekako rešiti oziroma blažiti socialno vprašanje. Ti pionirji krščanskega socialnega gibanja pa niso prihajali iz vrst liberalnih katoličanov, ampak so bili večinoma goreči nasprotniki liberalizma iz vrst aristokracije in zemljiških posestnikov, ki niso bili vpeti v gospodarski boj med podjetji. Svoje socialno delovanje so si zamislili in ga izvajali v glavnem v paternalističnem smislu in ga dojemali kot pridobivanje množic v boju zoper novo kapitalistično proticerkveno usmerjeno nomenklaturo, ki si je družbeno

²⁹ Gioacchino Pecci (Carpineta, 1810 – Rim, 1903). Od leta 1843 deloval kot nuncij v Belgiji, kjer se je seznanil s problematiko industrijske družbe in parlamentarno obliko vodenja države, leta 1846 je bil imenovan za nadškofa v Perugii, leta 1853 pa za kardinala. Oskar Köhler, *Der Weltplan Leos XIII.: Ziele und Methoden*, v: *Handbuch der Kirchengeschichte. Die Kirche in der Gegenwart, Die Kirche zwischen Anpassung und Widerstand (1878 bis 1914), Band VI/2* (ur. Hubert Jedin), Freiburg, Basel, Wien 1973, str. 9–12.

³⁰ Aubert, *Zgodovina Cerkve*, 5, str. 16–22.

³¹ Oskar Köhler, *Leo XIII., v: Gestalten der Kirchengeschichte, Band 12, Das Papsttum II* (ur. Martin Greschat, W. Kohlhammer), Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz 1985, str. 205.

moč in mesto namesto s staro veljavo pridobila z denarjem. Propagirali so model stare stanovske ureditve v patriarhalnem smislu, ki je bolj odražal nostalgijo po starih časih kot stvarno spoznanje novega položaja, nastalega z industrijsko revolucijo, a so kljub vsemu prispevali pomembne pobude za reševanje socialnega vprašanja s strani Cerkve.

Leta 1875 je skupina mladih delavcev v Gentu, ki je bil središče katoliškega delavskega gibanja v Belgiji, ustanovila Antisocialistično ligo, organizacijo, ki se je naglo širila in je leta 1911 zaposlovala 135 oseb z lastnim dnevnikom in močnimi socialnimi ustanovami. Leta 1882 je bil prav tako v Gentu ustanovljen prvi krščanski sindikat, od leta 1886 pa so v Liègu prirejali socialnopolitične kongrese, na katerih so razpravljali o socialnih temah. Najbolj polemične so bile teme v zvezi z državnim intervencionizmom in vprašanjem, ali naj delodajalci in delojemalci oblikujejo skupne oziroma ločene organizacije. Februarja 1891 se je okrog 100 delavskih društev združilo v *Ligue démocratique belge*.³²

Najbolj stvarno in situaciji ustrezno katoliško socialno gibanje se je razvilo v Nemčiji. Sredi petdesetih let 19. stoletja so se začela najprej razvijati Kolpingova društva, ki so skrbela za rokodelske pomočnike in so se naglo razširila po Nemčiji in Avstriji. Šlo je za paternalistična, stanovska združenja, katerih namen je bil blažiti socialno bedo, nuditi izobraževanje, in to predvsem v skrbi, da se rokodelski pomočniki ne bi izgubili v nemorali in protiverskih združenjih, niso pa predpostavljala kakšne reforme oziroma socialne ideje.³³ Glavno idejno osnovo v nemškem krščanskosocialnem gibanju je podal škof iz Mainza Wilhelm Emmanuel Ketteler (1811–1877) s svojim delom iz leta 1864 *Die Arbeiterfrage und das Christentum*. V njem je nakazal, da je rešitev delavskega vprašanja mogoča le v okviru celostnega pojmovanja družbe z reformami in ne le v liberalnem individualizmu in totalitarizmu moderne centralizirane države. V mislih je imel stanovsko ureditev, urejeno v smislu cehov. V začetku so se katoliška socialna gibanja bolj posvečala obrtnikom in kmetom, šele nato je v ospredje prišlo delavsko vprašanje. Posebno v industrijskih področjih Porenja so se izoblikovale zveze, ki so ustanovljale poklicne organizacije in so se močno zasidrale med tamkajšnjim delavstvom. Skozi razvoj so nemški katoličani čedalje bolj videli rešitev delavskega vprašanja znotraj državnopravnih reform in ne kot vprašanje dobrodelnih organizacij. Nemško gibanje je naletelo na velik odziv na Nizozemskem, kjer so po nemškem vzoru leta 1889 ustanovili katoliško

³² Oskar Köhler, Auf dem Weg zum Konservatismus: Belgien, Niederlande und Luxemburg, v: *Handbuch der Kirchengeschichte. Die Kirche in der Gegenwart, Die Kirche zwischen Anpassung und Widerstand (1878 bis 1914), Band VI/2* (ur. Hubert Jedin), Freiburg, Basel, Wien 1973, str. 113–116.

³³ Walter Lukan, Socialni katolicizem v Avstriji in pri Slovencih v drugi polovici 19. stoletja, v: *Missiev simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj), Celje 1988, str. 111.

organizacijo, ki so jo sestavljali le delavci, čez dve leti pa že prvi katoliški tovarniški sindikat.³⁴

Nemško krščanskosocialno gibanje je močno vplivalo na avstrijsko. Na rešitev socialnega vprašanja v Avstriji so katoličani gledali predvsem z dveh zornih kotov. Prvo možnost so zastopali v glavnem škofje, ki so na socialno bedo odgovarjali z okrožnicami v smislu nravno-verskih opominov, povezanih z dobrodelnimi prizadevanji. Za razliko od večine evropskih držav je bila Cerkev od leta 1848 še naprej tesno povezana z državo, Avstrija pa je dajala videz nekakšne katoliške oaze v Evropi. Ko pa so po letu 1867 vlado na Dunaju prevzeli liberalci in začeli proticerkveno ofenzivo, se so razgibale tudi katoliške vrste.

Cerkev je začela ustanavljati katoliška tiskovna društva, politična združenja. Prvi impulzi za socialno gibanje so prišli iz Nemčije s strani škofa Kettelerja in generalne resolucije nemških katoličanov leta 1874. Okrog princa Aloisa Liechtensteina (1846–1920) se je oblikoval živahen krščanskosocialni krog, ki so ga po večini sestavljali aristokrati, vodilno vlogo pa je prevzel antikapitalistično in antisemitsko usmerjen baron Karl von Vogelsang (1818–1890). V tem krogu je nastal prvi katoliški socialni program, ki je predvideval ustanovitev avtonomnih zbornic, interesnih zastopnic za malo obrt, delavce in kmete. Bili so tudi pobudniki oblikovanja za tisti čas vzorne socialne zakonodaje v Taaffejevi vladi,³⁵ ki pa se ni lotila reševanja kmečke problematike. Jedro njihove ideje je bila poklicno-stanovska ureditev v smislu socialne monarhije, zagovarjali so državni intervencionizem v prid socialno šibkejših ter cerkveno prepoved obresti, ki so jih enačili z oderuštvom. Rešitev delavskega vprašanja so videli v vzpostavitvi novega razmerja med delavci in podjetniki, in sicer v ustanovitvi »stanu udeležencev velike industrije« in zamenjavi mezдне pogodbe za družbeno pogodbo. Leta 1879 so začeli izdajati publikacijo *Monatschrift für christliche Sozialreform*, ki je bila namenjena le socialnim vprašanjem. Ta krog je postajal čedalje vplivnejši in množičen predvsem med kmeti, malomeščanstvom in nižjim klerom in je svojo potrditev dobil tudi na drugem avstrijskem katoliškem shodu leta 1889. Znotraj tega gibanja se je izoblikovala tudi liberalnejša linija, ki je zagovarjala sistem socialne politike in je socialno vprašanje nameravala rešiti v okviru takratne industrijske družbe v smislu odstranitve nepravčnosti in napak. Ta linija je prerasla v stranko, ki je imela velike uspehe na Dunaju in v Nižji Avstriji, vendar je sčasoma pridobila povsem meščanski značaj.³⁶

³⁴ Aubert, *Zgodovina Cerkve*, 5, str. 140, 144.

³⁵ Sodelovali so pri oblikovanju obrtnih redov iz let 1883 in 1885, pri leta 1887 sprejetem zakonu o obveznem nezgodnem zavarovanju in leta 1888 sprejetem zakonu o zdravstvenem zavarovanju. Ernst Bruckmüller, *Razvoj krščanskih socialcev v Avstriji do prve svetovne vojne*, v: *Krekov simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj), Celje 1992, str. 134.

³⁶ Lukan, *Socialni katolicizem v Avstriji in pri Slovencih v drugi polovici 19. stoletja*, str. 112–114.

Leon XIII. se je v več okrožnicah poleg vprašanja liberalizma loteval tudi mnogih drugih vprašanj sodobnega sveta, tako idejnih in kulturnih kot socialnih. Najbolj odmevna pa je bila okrožnica *Rerum novarum* iz leta 1891, ki je doživela izjemen odziv. Že takoj na začetku pontifikata leta 1878 je v okrožnici *Quod apostolici muneris* zavrnil nazore socializma, ki uči enakost vseh in zanika zasebno lastnino. Naslednje leto je z okrožnico *Aeterni Patris* spodbujal k študiju tomizma, ki zagovarja vrednote v korist družbe, in znanstvenemu napredku v nasprotju z relativističnimi, pozitivističnimi in materialističnimi filozofskimi tokovi. Leta 1885 je izšla pomembna okrožnica *Immortale Dei*, ki se posveča vprašanju krščanske družine in družbene ureditve. Poudarja, da svoboda, ki povečuje sovraštvo in zaničuje božjo postavo, ni prava, opozarja pa, da je dobra vsaka državna oblika, če ne nasprotuje nauku Cerkve in če omogoča vsakemu državljanu, ne le da uveljavlja svoje koristi, ampak tudi dolžnosti.³⁷

Razne skupine iz različnih držav, ki so si prizadevale za rešitev socialnega in delavskega vprašanja, so bile v medsebojnih stikih. Da bi stike načrtno gojili in oblikovali skupen socialni nauk v obliki stanovske ureditve, je bila leta 1884 ustanovljena t. i. Fraiburška unija, ki je ugotovitve vsakoletnih posvetovanj pošiljala papežu. Socialno problematiko so v različnih sredinah reševali različno, tako je npr. westminsterski nadškof in kardinal Henry Edward Manning (1808–1982) celo podpiral stavko londonskih pristaniških delavcev. Marsikdaj je zaradi nasprotnih stališč prišlo do sporov in vse bolj je postajalo jasno, da mora o tem vprašanju spregovoriti tudi papež. Predvsem pa se delavstvo preko socialističnih gibanj od Cerkve ni le oddaljilo, ampak je postalo Cerkev celo sovražno. Namen okrožnice je bil tudi zaustavitev tega trenda in pritegnitev katoliških delavcev h katoliškim organizacijam. Papež je pripravo okrožnice zaupal vodilnim katoliškim sociologom in ves čas bdel nad njihovim delom. Začetni osnutki, ki so bolj zagovarjali stališče stanovske ureditve, so se morali na koncu umakniti ideji poklicnih združenj.

Okrožnica je bila razglašena 15. maja 1891 in je za mnoge v prihodnosti pomenila »*Magno Charta delavcev*«. ³⁸ Izhodiščna točka okrožnice je stanje, ki ga je sprožil nenasitni pohlep tankega sloja mogočnežev in bogatašev, ki je brezštevilni množici delavcev brez kakršnegakoli imetja vsilil suženjski jarem.

V prvem delu okrožnica zavrača socialistične koncepte družbenega vprašanja in izpostavi krščanske temelje družbe, ki so v skladu z naravnim pravom. Zavrača odpravo zasebne lastnine, saj je le-ta pravica vsakega človeka, družina pa je prvotna človekova skupnost in država ne sme prevzeti njene vloge. Druzi del okrožnice razčlenjuje nosilce družbenega oblikovanja: Cerkev, državo,

³⁷ Janez Juhant, Sto let katoliškega družbenega nauka, v: *Družben nauk Cerkve* (ur. Janez Juhant in Rafko Valenčič), Celje, 1994, str. 14–15, (dalje: *Družben nauk Cerkve*).

³⁸ Aubert, *Zgodovina Cerkve*, 5, str. 141–142.

delodajalce in delavce. Cerkev, ki s svojim naukom skrbi za duhovno in moralno hrbtenico družbe, nima le dolžnosti, da skrbi za večni blagor človeka, ampak tudi, da človeku pokaže pot, kako naj ureja svoj zemeljski blagor. Okrožnica nato razlaga in osmišlja razlike v družbi, težavnost človeškega dela ... Nadalje spodbuja k sodelovanju na osnovi pravičnosti in ljubezni, poslanstva, ki ga Cerkev že dolgo izpolnjuje in spodbuja in v ta namen ustanavlja dobrodelne ustanove. Vse zemeljsko prizadevanje pa mora biti seveda usmerjeno v končno srečo, k Bogu. Vendar dobrodelnost ni dovolj. V nevzdržne razmere mora korenito poseči država s primerno zakonodajo, ki pa mora upoštevati naravne enote (osebo, družino, združenja). Zavarovati mora zasebno lastnino in zakonsko urediti delovne pogoje. Zagotoviti mora spoštovanje tako človekovega dostojanstva in enakosti, saj so pred Bogom vsi ljudje enaki: bogati in revni, gospodarji in služabniki, vladarji in državljani, kot varstvo telesnih in duhovnih dobrin delavca. Država mora zagotavljati, da bodo možje za svoje delo primerno plačani, in zavarovati otroško in žensko delovno silo. Kot »ideal organične družbe« priporoča spravljivost dela in kapitala, stanovsko vzajemnost in ustanavljanje samoupravnih stanovskih organizacij delavcev ali delavcev in delodajalcev, v katerih ne bo v nevarnosti vera in jih ne bodo vodili takšni, ki imajo nekrščanske ideje in metode. Obsoja pa izrabljanje bede delavcev za družbene prevrate. Na koncu poziva vse udeležence k sodelovanju v duhu ljubezni in evangelijev za uresničenje postavljenih ciljev.³⁹

Okrožnica je pomenila velik premik v obravnavi socialnega in predvsem delavskega vprašanja. Izredno pomembna je jasna formulacija pravic delavcev in obsodba krivične skrajnosti liberalnega sistema. Odlikuje jo tudi trezna presoja Leona XIII., ki programa ni gradil na utopičnih idejah restavracije nekakšnega stanovskega sistema, ampak je z okrožnico zarisal smer reforme znotraj obstoječega sistema in ustanov, med katere spadajo tudi strokovne delavske organizacije oziroma sindikati.⁴⁰ Katoliško socialno gibanje je po okrožnici postalo zelo živahno, saj so se po vsem svetu pričele ustanavljati katoliške institucije, ki so se posvečale preučevanju družbenih vprašanj in so usposabljele ljudi za izpeljavo okrožnice na političnem, socialnem in gospodarskem nivoju. Gibanje je postalo celo tako močno, da se je Leon s strani liberalcev moral braniti očitkov, ki so jih ponavljali tudi marksisti, češ naj se duhovniki ne zanimajo za družbeno in socialno življenje.⁴¹

V Belgiji je po petletni radikalno anticerkveni vladi, od leta 1884 do prve svetovne vojne, vladala katoliška stranka, znotraj katere pa so bili hudi spori

³⁹ Papež Leon XIII. Okrožnica *Rerum novarum*, v: *Družben nauk Cerkve*, str. 37–64; Anka Vidovič-Miklavčič, *Rerum novarum*, v: *ES*, zvezek 10, Ljubljana 1996, str. 178.

⁴⁰ Aubert, *Zgodovina Cerkve*, 5, str. 143.

⁴¹ Janez Juhant, *Sto let katoliškega družbenega nauka*, v: *Družben nauk Cerkve*, str. 16.

med meščanskimi konservativci; belgijski katoličani so bili namreč močno soudeleženi pri belgijskem industrijskem razvoju in krščanskosocialno orientirani skupini. Do spora je prišlo tudi v zvezi z interpretacijo enciklike *Rerum novarum*, ki je šel tako daleč, da je vanj posegel celo papež. Leta 1891 ustanovljena *Ligue démocratique belge*, ki se je po skromnem začetku krepila iz leto v leto, je preko svojih privržencev, ki so prišli v parlament, izbojevala več pomembnih zakonov v korist delavcev. Leta 1905 so tako skupaj s socialističnimi poslanci dosegli uzakonitev nedelje kot dela prostega dne.⁴² Avtonomnost lige na socialnem področju je podprl tudi Pij X., vendar pod pogojem enotnosti katoliške stranke. Pij X. je zapisal: »V Belgiji imate dobre demokrate. Vi, belgijski katoličani, konservativni ali demokratični, ste enotni s svojimi škofi.«⁴³

Socialno gibanje v Franciji ni bilo tako cvetoče kot v sosednjih državah (Belgija, Nemčija). Močni sta bili predvsem skrajni, nasprotujoči si struji, ena, ki je zagovarjala cerkveni paternalizem in ideal stanovske države, ter druga, ki si je prizadevala za svobodno izpovedovanje vere v demokratični družbi. Le stežka se je izoblikovala in delno uveljavila tretja smer, ki jo je predstavljalo več skupin. Te so bile: skupina katoliških parlamentarcev, ki je sodelovala pri oblikovanju prvih socialnih zakonov, voditelji *Association catholique de la jeunesse française*,⁴⁴ ki so svojim članom priporočali sodelovanje pri ustanavljanju ljudskih čitalnic, kmetijskih zadrug, delavskih hranilnic in krščanskih sindikatov, ter druge manjše skupine. Te skupine so le počasi napredovale in se niso razvile tudi zaradi nerazumevanja in odrekanja podpore s strani škofov.

V Italiji so encikliko *Rerum novarum* dojeli predvsem v njeni protiliberalni konotaciji. Socialno gibanje se je kljub temu razvijalo, a na svojski način. Nekateri so se v odklanjanju gospodarskega liberalizma oklenili tradicionalizma v smislu krepitve krajevne neodvisnosti in ustanavljanja združenj za vzajemno pomoč, konzumnih zadrug in katoliških blagajn. Pri drugih pa se je uveljavilo prepričanje, da bo rešitev socialnih zadev možna le v okviru ustave in na političnem nivoju, vendar je Cerkev politično delovanje katolikov prepovedala, dokler se ne reši rimsko vprašanje. Te skupine so bile zato razlog za vedno nove in nove spore, tako da socialno gibanje do prve svetovne vojne nikakor ni moglo priti do uveljavitve in razmaha.⁴⁵

V Avstriji je v devetdesetih letih 19. stoletja prišlo do razmaha številnih in raznovrstnih delavskih društev, tako stanovskih in podpornih kot strokovnih

⁴² Köhler, Auf dem Weg zum Konservativismus: Belgien, Niederlande und Luxemburg, str. 113–119.

⁴³ Aubert, *Zgodovina Cerkve*, 5, str. 145.

⁴⁴ Organizacija je bila ustanovljena leta 1886 s ciljem, da sodeluje pri obnovi krščanskega družbenega reda, in si je kot vodilno geslo izbrala pobožnost, študij, dejanja. Aubert, *Zgodovina Cerkve*, 5, str. 131.

⁴⁵ Aubert, *Zgodovina Cerkve*, 5, str. 146–151.

organizacij, in so pri svojem prizadevanju dosegla uspehe nasproti socialdemokratskim združenjem.⁴⁶

Gledano v celoti je pontifikat Leona XIII. kljub številnim težavam (na diplomatskem polju predvsem spor s Francijo, neuspehi v odnosu z Italijo) Cerkvi spet pridobil precejšnji ugled v svetu. Predvsem pa je njegov pontifikat pomemben, ker je odprl dialog z modernim svetom, ki je bil podlaga za bogat razvoj cerkvene dejavnosti, ki se je pričela v naslednjih desetletjih.⁴⁷

3.1.4 PIJ X. IN BENEDIKT XV.

Kolegij kardinalov pri konklavu za novega papeža je bil mnogo bolj razcepljen kot pred 25 leti, poleg tega so se v volitve vpletale evropske države. 4. avgusta 1903 je bil izvoljen beneški patriarh, kardinal Sarto.⁴⁸ Izjavil je, da si bo v spomin na papeže, ki so se v preteklem stoletju borili zoper zmote in ločine, nadel ime Pij X., s čimer je delno nakazal tudi smer svojemu pontifikatu. Razlika med starim in novim papežem je bila velika. Politična vprašanja je puščal v ozadju, do raznih idejnih smeri 19. stoletja ni imel nikakršnega zaupanja, tako da se je že v začetku postavil v obrambno držo.

Pij X. je tudi zaradi osebne izkušnje, izhajal je namreč iz revne kmečke družine, imel posluh za socialno stisko ljudi in si je zelo prizadeval, da bi verniki živeli in upoštevali socialno dimenzijo krščanske ljubezni. Vendar je v odnosu do katoliškosocialnega gibanja zavzemal strogo paternalistični model v smislu reka »Vse za ljudstvo, nič po ljudstvu«. Nezaupljiv je bil tudi do t. i. krščanske demokracije, ki je v sebi nosila kompromis z novo družbeno ureditvijo. Cerkev se je namreč še vedno zavzemala za ohranitev celote katoliškega družbenega nauka, v kateri pa ni bilo prostora za kompromis z liberalnimi koncepti države. V ta kontekst sodi tudi obsodba francoskega gibanja *Sillon*, ki je nameravalo združiti krščanstvo z družbenimi načeli francoske revolucije.⁴⁹

Z encikliko *Il fermo proposito*, 11. junija 1905, je Pij X. temeljito opredelil pravila organiziranja laičnih združenj. Okrožnica je nastala na podlagi bogate dejavnosti laičnih organizacij, ki so predvsem v drugi polovici 19. stoletja postale čedalje številčnejše. Proti koncu pontifikata Leona XIII. so se tako še posebej okrepile razne socialne organizacije, zaradi vedno večje raznolikosti pa je prišlo do medsebojnih trenj in hkrati številnih pobud za poenotenje. Direktna spodbuda za okrožnico pa je bila razrešitev sporov, ki so nastali v italijanskih organizacijah.

⁴⁶ Bruckmüller, Razvoj krščanskih socialcev v Avstriji do prve svetovne vojne, str. 141.

⁴⁷ Aubert, *Zgodovina Cerkve*, 5, str. 22.

⁴⁸ Giuseppe Melchior Sarto (Riese, 1835 – Rim, 1914). Benedik, *Papeži*, str. 294–296, ter Aubert, *Zgodovina Cerkve*, 5, str. 23–24.

⁴⁹ Aubert, *Zgodovina Cerkve*, 5, str. 22–23, 47–50, 144, 177–190.

V času njegovega papeževanja je prišlo do razcveta katoliških dobrodelnih in tudi strokovnih organizacij, ki so se pričele razvijati v 19. stoletju. Na podlagi posameznih iniciativ so že vse od začetka 19. stoletja predvsem v nemško govorečih deželah ter Belgiji in Franciji začele nastajati razne ustanove in društva za pomoč socialno ogroženim skupinam. Leta 1833 je bila v Parizu ustanovljena prva Vincencijeva konferenca, katere skrb so bile v začetku predvsem revne družine, nato pa še revni otroci in mladina. Ta model se je naglo razširil po vsej Franciji in Nemčiji. Leta 1840 je v Nemčiji nastala še prva Elizabetina konferenca, ki je bila nekakšna ženska inačica z istim namenom.⁵⁰ Vincencijeve konference so se v naslednjih desetletjih razširile po vsej Evropi in tudi drugih kontinentih. Dvajset let po ustanovitvi prve konference je bilo v Franciji 889 konferenc, izven nje pa 643, leta 1935 je bilo po vsem svetu že čez 13.000 konferenc z okoli 200.000 dejavnimi člani.⁵¹

V Nemčiji so se že od sredine 19. stoletja izoblikovala številna izredno dejavna katoliška združenja, ki so vsaka zase odgovarjala na določene potrebe. Cerkev je namreč izkoristila svobodo in neodvisnost od države, ki ji je bila po letu 1848 dana v večini nemških držav, in se izjemno živahno razvila, še posebej v Prusiji in Porenju.⁵² Leta 1890 je bil ustanovljen *Volksverein für das katholische Deutschland*, ki se je razvil v najštevilčnejšo organizacijo in je naslednje leto štel več kot 100.000, leta 1914 pa že več kot 800.000 članov. Predvsem pa so se uveljavila in razširila združenja za vajence, kmete in delavce z namenom branjenja njihovih poklicnih koristi ter spodbujanja versko-nravnega življenja. Od leta 1848 so se odvijali tudi katoliški dnevi, kjer so se na kongresu zbrali člani *Deutscher Katholiken-Verein* in svobodno razpravljali o odprtih vprašanjih. Pobude za mnoge nemške organizacije so prišle s strani laikov, ki so nekatere od njih tudi vodili, njihovi cerkveni voditelji pa so jim pustili svobodo delovanja.⁵³ Dobrodelne ustanove so se pričele ustanavljati v začetku 19. stoletja, pravi razcvet pa so doživele v drugi polovici 19. stoletja in pozneje. Tu je šlo za širok spekter dejavnosti, od raznih protialkoholnih društev do društev za pomoč revnim, za pomoč emigrantskim delavcem in delavkam, zapuščenim otrokom, ljudem s posebnimi potrebami ...⁵⁴ Leta 1897 je bila na medškofijski ravni ustanovljena

⁵⁰ Erwin Gatz, *Kirchliche Mitarbeit in der öffentlichen Armenpflege. Die Neuanfänge einer eigenständigen kirchlichen Armenpflege*, v: *Geschichte des kirchlichen Lebens in den deutschsprachigen Ländern seit dem Ende des Jahrhunderts*, Band V, *Caritas und soziale Dienste* (ur. Erwin Gatz), Wien 1997, str. 57–61.

⁵¹ Viktor Triler, Ob 60. letnici Družbe sv. Vincencija Pavelskega v Ljubljani, v: *Delo Vincencijevih konferenc 1876–1936*, Ljubljana 1936, str. 5.

⁵² Aubert, *Zgodovina Cerkve*, 5, str. 33–35, 128.

⁵³ Oskar Köhler, *Der Katholizismus in der Gesamtgesellschaft*, v: *Handbuch der Kirchengeschichte. Die Kirche in der Gegenwart. Die Kirche zwischen Anpassung und Widerstand (1878 bis 1914)*, Band VI/2 (ur. Hubert Jedin), Freiburg, Basel, Wien 1973, str. 220–222.

⁵⁴ Gisela Fleckenstein, *Sonderarbeitsbereiche: Trinker, Mädchenschutz, Bahnhofsmision, Gefährdete, Wanderer, Gefangene, Behinderte, Fachverbände*, v: *Geschichte des kirchlichen Lebens in den deutschsprachigen Ländern seit dem Ende des Jahrhunderts*,

Nemška karitativna zveza, ki je koordinirala in urejala raznovrstno karitativno dejavnost posameznih škofij. Podobne nacionalne karitativne ustanove pa so se v naslednjih letih ustanovile tudi v drugih državah, dokler se leta 1924 te ustanove niso povezale med seboj tudi na mednarodni ravni v »karitas konferenco« s sedežem v Luzernu.⁵⁵

Življenje katoliških društev v Avstriji je bilo dolgo precej skromno in je potekalo z zamikom glede na nemški zgled. Posamezne dobrotelne ustanove so nastale že sredi 19. stoletja, v sedemdesetih letih pa so se zaradi političnih razlogov pričela ustanavljati katoliška ljudska in tiskarska društva. Šele nekako od leta 1880 se je začel njihov nagel razvoj, ki se je pospešil po letu 1890, ko so se ustanovljale delavske organizacije. Šlo je za raznovrstno paleto organizacij, od čisto verskih (molitvene bratovščine, romarska, procesijska, misijonska društva), organizacijskih mrež za ureditev in podporo posameznih področij, v socialnem skrbstvu, socialnem varstvu, kot stanovska društva (za može, vavence, mojstre, fante, dekleta ...) do raznih političnih in polpolitičnih društev. Krščanskosocialno gibanje je obsegalo tudi množično ustanavljanje zadrug, pri katerih je posebej sodelovala mlajša generacija duhovščine, v prvi vrsti hranilnic in posojilnic, pozneje pa tudi nabavnih, prodajnih in skladiščnih zadrug. To število se je v avstrijskem delu monarhije, kjer je bilo leta 1888 le 30 takih zadrug, leta 1909 povzpelo na okrog 7.000.⁵⁶

Tako kot krščanska demokracija in moderni miselni tokovi so sume in dvome vzbujali tudi sindikati. Vprašljiva je bila predvsem njihova neodvisnost oziroma odvisnost od cerkvene hierarhije, interkonfesionalnost sindikatov in stavka, ki je bila po mnenju mnogih konservativcev preveč revolucionarna metoda. Katoliški sindikati so se konec 19. stoletja in predvsem v začetku 20. živahno razvijali v Italiji, Franciji, na Nizozemskem, v Avstriji, še močnejše pa v Belgiji in predvsem Nemčiji, vendar se po svoji številčnosti in moči niso mogli kosati s socialističnimi sindikati, ki so imeli nekaj desetletno prednost.⁵⁷

V Avstriji so od petdesetih let 19. stoletja delovala številna katoliška društva rokodelskih pomočnikov po Kolpingovem vzoru. Medtem ko so se socialistično usmerjene delavske organizacije pričele ustanavljati v šestdesetih letih, so se prve krščanske delavske organizacije pojavile šele v devetdesetih letih in so

Band V, Caritas und soziale Dienste (ur. Ervin Gatz), Wien 1997, str. 147–169.

⁵⁵ Erwin Gatz, *Karitas und kirchliche Hilfswerke, v: Handbuch der Kirchengeschichte. Die Weltkirche im 20. Jahrhundert, Band VII*, (ur. Hubert Jedin), Freiburg, Basel, Wien 1979, str. 442–444.

⁵⁶ Aubert, *Zgodovina Cerkve*, 5, str. 132–141, in Bruckmüller, *Razvoj krščanskih socialcev v Avstriji do prve svetovne vojne*, str. 140–141.

⁵⁷ Oskar Köhler, *Die sozialen Bewegungen, v: Handbuch der Kirchengeschichte. Die Kirche in der Gegenwart, Die Kirche zwischen Anpassung und Widerstand (1878 bis 1914), Band VI/2* (ur. Hubert Jedin), Freiburg, Basel, Wien 1973, str. 235–241 in Rudolf Lill, *Der deutsche Katholizismus zwischen Kulturkampf und 1. Weltkrieg, v: Handbuch der Kirchengeschichte. Die Kirche in der Gegenwart, Die Kirche zwischen Anpassung und Widerstand (1878 bis 1914), Band VI/2* (ur. Hubert Jedin), Freiburg, Basel, Wien 1973, str. 520–527.

se razširile v glavnem le med malimi obrtniki. Leta 1892 ustanovljena krščanskosocialno delavska društva so se ustanovljala na mnogih koncih, leta 1902 pa so se združila z »Državno zvezo nepolitičnih krščanskih delavskih društev Avstrije«. Te organizacije so bile razširjene na Tirolskem, Predarlskem in v južnih deželah monarhije, ne pa tudi na Dunaju in v Nižji Avstriji. Leta 1908 so tako krščanske delavske organizacije štejele okrog 84.000 članov, kar je znatno manj kot 447.000 socialdemokratskih članov.⁵⁸

V Nemčiji sta se razvili dve smeri delavskih gibanj, t. i. berlinska in kölnska smer. Berlinska smer (leta 1914 je štela okrog 10.000 članov), ki je bila po številu mnogo manjša, je ostala zvesta stari obliki katoliških delavskih združenj. Kölnska (leta 1914 je štela skoraj milijon in pol članov) pa je izbrala bolj odločno pot. Na generalni skupščini predsednikov nemških delavskih organizacij leta 1892 v Mainzu so ugotovili, da mora biti pri delavskih društvih verski moment osrednji, vendar so poklicna vprašanja avtonomna že sama na sebi, v stavki kot zadnji možnosti pa so videli logično obliko boja za delavske pravice, ki pa sicer zaradi lokalnih oziroma verskih zadržkov ni možna. Leta 1899 je bil v Mainzu kongres *Christlichen Gewerkvereine Deutschlands*, ki je v Berlinu sprožil ostro reakcijo. Še vedno so se trdovratno branili izraza sindikat, in tako na katoliškem dnevu v Bonnu prišli do kompromisnega izraza »katoliška delavska društva in krščanske profesionalne organizacije«. Kölnska smer je vodila politiko mešanih »sindikatoev« med evangeličani in katoliki, ki so tako lažje nastopali proti strogo ateističnim socialističnim sindikatom ter bili pod vodstvom laikov in ob močni podpori lokalnih škofov. Od leta 1909 so se pričeli krščanski sindikati, ki jih je podprl novoimenovani münchenski škof Franz von Bettinger (nadškof 1909–1917), razvijati tudi na Bavarskem. Po encikliki *Pascendi* leta 1907, ki je obračunala s teološkim modernizmom, se je spor med obema smerema čedalje bolj zaostroval. Mnogi konservativci so menili, da je kölnska le ena izmed modernističnih smeri, ki ravno tako kot teološki modernizem predstavlja veliko nevarnost.⁵⁹ Spor je posredno z okrožnico *Singulari quadam* leta 1912 poizkušal razrešiti papež, a je vnesel še večjo zmedo, saj sta obe smeri zmago pripisovali sebi. Okrožnica je ponovno izpostavila, da se socialne težave ne morejo rešiti brez religije in moralnega zakona, ter hvalila katoliška delovna društva. Poudarila je, da je članstvo katoliških delavcev v medkonfesionalnih sindikatih dopustno le na podlagi izredno tehtnih razlogov, in še to le v primeru, če so vzporedno člani katoliških delavskih združenj. O sporu se je papež jasno izrazil le na javnem konzistoriju maja 1914, in sicer za berlinsko smer, ker pa je kölnska

⁵⁸ Ernst Bruckmüller, *Sozialgeschichte Österreich*, Wien, München 1985, str. 408.

⁵⁹ Köhler, *Die sozialen Bewegungen*, str. 235–241; Lill, *Der deutsche Katholizismus zwischen Kulturkampf und 1. Weltkrieg*, str. 520–527.

smer že tako ali tako prevladala in je bila pred vrati prva svetovna vojna, izjava niti ni imela odmeva.⁶⁰

Konec pontifikata Pija X. je bil v znamenju bližajoče se velike vojne. Papeževu zdravje je bilo že dobro leto skrb vzbujajoče, zato so bili njegovi odzivi ob ultimatu in poznejši vojni napovedi medli. Ob razdoru s Francijo je Avstrija ostala edina katoliška velesila, zaradi česar je imela pri papežu veliko podporo. Ob ultimatu, ki ga je Avstrija postavila Srbiji, je papež izjavil, da bi bil pripravljen med vladami igrati vlogo posrednika in naj bosta bolj zadržani, ob vojni napovedi pa je narode le pozval k molitvi. Kmalu, 20. avgusta 1914, je umrl in nasledniku zapustil težke skrbi.⁶¹

Konklave za novega papeža je potekal že v času velike vojne, čeprav njenih razsežnosti takrat še nihče ni mogel predvideti. Konklave se je pričel 31. avgusta 1914, 3. septembra 1914 pa je bil izvoljen kardinal Della Chiesa, ki si je nadel ime Benedikt XV.⁶²

Prva leta njegovega pontifikata so minila v znamenju vojne, ki je Sveti sedež postavila pred daljnosežna moralna, pravna in diplomatska vprašanja. Benedikt XV. je uvedel vrsto ukrepov in pobud za pomoč v nastalih stiskah. Prizadeval si je za organiziranje vojaških kuratov v vojaških enotah, za izboljšanje položaja vojaških ujetnikov in njihovo dušno oskrbo, za izboljšanje položaja beguncev, nasilno preseljenih, za izmenjavo težkih ranjencev in lažje dopisovanje družinskih članov preko fronte. Z osebnimi pismi je večkrat posredoval celo pri turškem sultanu zoper preganjanje Armencev in drugih narodov na ozemlju, ki so ga obvladovali Turki, in uspel izposlovati nekaj ugodnosti za sirote, na smrt obsojene in omilitev preganjanja.⁶³ Predvsem pa je kot moralna avtoriteta večkrat pozval k miru, kar pa je povzročilo ogorčen odziv obeh vojskujočih si strani, ki sta mu očitali, da s tem slabi napore naroda, ki mora vse moči vreči v obrambo, in da bi moral obsoditi nasprotno stran. Prav tako so bila brez učinka tudi tajna diplomatska prizadevanja, posebej spomladi 1915, ki naj bi preprečila vstop Italije v vojno, in jeseni 1917, ko je obema stranema predlagal posredniški načrt.

Dogodki med vojno in po njej so v političnem smislu v relaciji do Svetega sedeža privedli do izjemnih sprememb. Na vzhodu je bil zemljevid povsem spremenjen, izginila je pred vojno tesna zaveznica Avstro-Ogrska monarhija, v Rusiji je na oblast prišel komunizem, nastale so Poljska in baltske države, kjer pa je Cerkev lahko upala na večjo svobodo.

⁶⁰ Georg Schwaiger, *Papsttum und Päpste im 20. Jahrhundert*, München 1999, str. 142–143.

⁶¹ Aubert, *Zgodovina Cerkve*, 5, str. 27–28.

⁶² Giacomo Della Chiesa (Genova, 1854 – Rim, 1922). Schwaiger, *Papsttum und Päpste im 20. Jahrhundert* str. 164–166.

⁶³ Konrad Repgen, *Die Außenpolitik der Päpste im Zeitalter der Weltkriege, v: Handbuch der Kirchengeschichte. Die Weltkirche im 20. Jahrhundert, Band VII* (ur. Hubert Jedin, Konrad Repgen), Freiburg, Basel, Wien 1979, str. 43–44.

V Parizu, kjer je več mesecev zborovala celotna evropska diplomacija, je kot tajni zastopnik Svetega sedeža deloval spretni diplomat Bonaventura Cerretti (1872–1833), ki je navezal celo vrsto poluradnih stikov. Ti so v naslednjih letih dozoreli, kar je imelo za posledico sklenitev vrste konkordatov in izboljšanje odnosa med Cerkvijo in državo v Italiji in Franciji. S Francijo je prišlo do ponovne vzpostavitve diplomatskih stikov leta 1921. V Italiji je Benedikt XV. opustil omejitve svojih predhodnikov proti sodelovanju katoličanov v politiki, leta 1919 je bil uradno odpravljen *non expedit*, kar je končno privedlo do integracije italijanskih katolikov na politično področje.⁶⁴

V socialnih stališčih se je Benedikt XV. naslonil na stališča Leona XIII. Večkrat je spodbujal krščanske sindikate in njihovim voditeljem obljubljal, da je »z vsem srcem na njihovi strani«, duhovnike pa spodbujal k socialni dejavnosti. V eni svojih prvih izjav, ko je postal papež, se je zavzel zoper iskanje krivovercev v lastnih vrstah in razbil vrste integralistov, ki so se zavzeto ukvarjali z iskanjem »nepravovernih« v lastnih vrstah. Pozval je k poenotenju katoliških delavskih gibanj in prenehanju boja med berlinsko in kölnsko smerjo v Nemčiji.⁶⁵

Po postavi izjemno šibak Benedikt XV. je bil pogosto bolehen, a je z izjemno strogo disciplino svoje telesne tegobe obvladoval vse do konca. V začetku leta 1922 je hudo zbolel in 22. januarja umrl.

3.1.5 PIJ XI.

Konklave za novega papeža se je pričel 3. februarja 1922, 6. februarja je bil izvoljen že nov papež Pij XI.,⁶⁶ ki je bil izjemno delaven in kot tak pravo nasprotje rimski lagodnosti. Bolj kot papeži pred njim je sodeloval pri nastanku okrožnic in bil izredno suveren in samostojen pri vodenju Cerkve ter je le redko vprašal za nasvet, za sodelavce pa si je v glavnem vzel jezuite, ki jih je pripeljal iz Milana.

Pontifikat Pija XI. je bil razgiban, dal je mnoge nove pobude v življenju Cerkve, predvsem pa je bil to čas vzpona treh totalitarizmov: komunizma, fašizma in nacionalsocializma. Kot vodilo svojega pontifikata si je Pij XI. zastavil »Kristusov mir v Kristusovem kraljestvu«, saj je v Kristusu Kralju veseljstva in knezu miru videl edino zagotovilo, da se strahote prve svetovne vojne ne bodo nikoli več ponovile, zato je leta 1925 uvedel praznik Kristusa Kralja. Da pa bi prenova v duhu Kristusa Kralja dosegla celotno družbo, je spodbujal laiški apostolat, ki naj bi s svojim delovanjem rekatoliziral družbo. Odprta vprašanja z

⁶⁴ Aubert, *Zgodovina Cerkve*, 5, str. 191–196.

⁶⁵ Schwaiger, *Papsttum und Päpste im 20. Jahrhundert*, str. 166–167, Aubert, *Zgodovina Cerkve*, 5, str. 196–197.

⁶⁶ Achille Ratti (Desi pri Monzi, 1857 – Rim 1939). Aubert, *Zgodovina Cerkve*, 5, str. 198, Benedik, *Papeži*, str. 296–297.

državami je reševal s številnimi konkordati, po dolgih desetletjih pa je bilo leta 1929 rešeno tudi »rimsko vprašanje«.⁶⁷

Svojo vizijo »Kristusov mir v Kristusovem kraljestvu« je Pij XI. načrtoval že v nastopni okrožnici *Ubi arcano* in jo pozneje še večkrat ponovil. Pojmoval jo je kot novo krščanstvo, ki naj bi se odreklo idejam starega družbenega reda in si prizadevalo v sodobni družbi z novimi metodami prekvasiti sekularizirano družbo. Razvoj družbenih razmer in katoliških gibanj po prvi svetovni vojni se je na začetku zdel zelo ugoden. Pogajanja z novonastalimi državami so se za Cerkev z izjemo Češke dobro razvijala. Liberalna ostrina glede ločitve med Cerkvijo in državo se je omilila, odnos z anglosaškimi deželami je bil dober. Papež se je zanašal na ta razvoj in na vsakem koraku ostro zagovarjal pravice Cerkve in nastopal zoper sekularizacijo v cerkvenih ustanovah in morali. V številnih okrožnicah je nastopil zoper modernistične smeri in se zavzemal za pravico Cerkve do vzgoje mladine in branil katoliški nauk o zakonu. Prizadeval si je, da bi krščanstvo prodrlo v vse pore družbe in se ob tem zavedal pomembnosti medijev, tako tiska kot radia in filma. Izpeljavo teh ciljev je videl v sodelovanju z laiki, in sicer predvsem z vpeljavo katoliške akcije, ki jo je vzel za svoj »projekt« in jo še posebej skrbno spremljal.⁶⁸

Pij XI. je razumel moč množic v družbi, zato si je prizadeval, da bi se v vsaki državi pod vodstvom hierarhije izoblikovale skupine, ki bi gojile osebno krščansko življenje in s svojim delovanjem v družbi poskrbele za pokristjanjenje družbe. Ta Katoliška akcija (KA) naj bi bila »sodelovanje laikov pri apostolatu hierarhije«, se pravi apostolat vernih, ki bi pod vodstvom svojih škofov Cerkvi pomagal dopolniti službo dušnega pastirstva. Poleg teoretičnih navodil, ki jih je papež dajal KA, je preko konkordatov poizkušal za njih v deželah pridobiti uradno priznanje in bil v tej točki zelo dosleden. Socialne katoliške organizacije, ki jih je Benedikt XV. združil pod skupnim imenom KA, naj bi bile le pomožna sila novi KA. Na začetku so mnogi dolgo ostali zvesti konceptu iz 19. stoletja z enotno narodno organizacijo, ki se je delila na oddelke za moške, žene, fante in dekleta. Na tej osnovi je temeljila tudi prenova italijanske KA v letih 1922/23, ki jo je izvedel sam papež. Temu pa so v naslednjih letih sledile mnoge države, med drugimi Poljska, Španija, Češka in Avstrija.⁶⁹ Svojo lastno obliko pa je pod vodstvom mladega duhovnika Josepha Cardijna (1882–1967) KA dobila v Belgiji. Ta je na osnovi krščanske delavske mladine, ki je bila osnovana po prvi svetovni vojni, v letih 1924/25 ustanovil KA, ki je bila razdeljena na specializirane skupine, namenjene posameznim starostnim in stanovskim skupinam, za študente, delavsko mladino, kmečko mladino, za kmete, delavce ... Pij XI.

⁶⁷ Aubert, *Zgodovina Cerkve*, 5, str. 197–199, in Benedik, *Papeži*, str. 296–297.

⁶⁸ Aubert, *Zgodovina Cerkve*, 5, str. 199–200.

⁶⁹ Aubert, *Zgodovina Cerkve*, 5, str. 228–229.

je tako obliko od samega začetka podpiral in jo že leta 1925 izrecno pohvalil, pozneje pa jo je razumel kot najbolj dovršeno oziroma popolno obliko KA.⁷⁰

Poleg Cerkvi ugodne družbene klime, ki se je razvila po vojni, pa je bilo tudi mnogo družbenih sprememb, ki so bile povsem v nasprotju z željami Cerkve. V Rusiji je z izpeljavo revolucije na oblast prišel komunizem, socialistične stranke so v mnogih deželah pridobivale na veljavi, v tridesetih letih je prišlo do gospodarske krize. Kot odgovor na razmere je Pij XI. leta 1931 objavil okrožnico *Quadragesimo anno*, v kateri je natančneje opredelil družbeni nauk Cerkve in ostro obsodil marksizem ter svaril pred pretiravanji kapitalizma.

Okrožnica, ki je nastala ob štirideseti obletnici okrožnice *Rerum novarum*, najprej poda rezultate te okrožnice. Poudari, da je okrožnica prispevala k preučevanju katoliškega družbenega nauka in socialnih razmer. Katoliški laiki in duhovniki so s sodelovanjem v politiki dosegli ustrežnejšo socialno zakonodajo in pravičnejši družbeni red. Delavci pa so preko društev uveljavili svojo pravico. Pohvali delovanje katoliških sindikatov in nastanek drugih združenj, ki skrbijo za boljši gospodarski in duhovni blagor. Nadalje poudari pomen zasebne lastnine, ki jo mora država zaščititi, vendar mora tudi skrbeti, da lastnino spravi skladno z načeli obče blaginje. Najti mora torej vzajemen odnos med delom in kapitalom, pri čemer ne sme uničiti ne kapitala kot tudi ne izkoriščati delavcev za rast kapitalskega dobička. Papež tu predlaga neke vrste socialno gospodarstvo, ki bi temeljilo na delitvi družbenega proizvoda in soodločanju delavcev v podjetjih. Kot temelj obnove socialnega reda pa predlaga ustanovitev korporacij, torej vzajemno sodelovanje strokovnih združenj nasproti sedanjemu položaju človeške družbe, ki temelji na razredih, kar pa povzroča stalne boje in napetosti. Z idealom korporativne družbe ni mislil le na spremembo odnosov med delojemalci in delodajalci, ampak na spremembo celotnega gospodarskega in družbenega sistema, s čimer se je tudi odrekel gospodarskemu liberalizmu. V korporativni družbi bi člani iste korporacije vzajemno skrbeli za čim boljše opravljanje svojih poslov kot tudi za sodelovanje z drugimi korporacijami za skupni blagor družbe. V tem sistemu je tudi prostor za sindikate, tako delavcev kot delodajalcev, v katerih bi se v skupnih zadevah pogovarjali v duhu skupnega cilja, pri čemer bi bila stavka prepovedana. Če se ne bi mogli dogovoriti, bi vmes posegla država kot arbiter. V zadnjem delu okrožnice papež poziva k nravni obnovi in delovanju katoličanov v družbenem življenju ter poziva vse, ki so se predali socialističnemu taboru, naj se vrnejo v katolištvo.⁷¹

⁷⁰ Erwin Iserloh, *Innerkirchliche Bewegungen und ihre Spiritualität*, v: *Handbuch der Kirchengeschichte. Die Weltkirche im 20. Jahrhundert, Band VII* (ur. Hubert Jedin, Konrad Repgen), Freiburg, Basel, Wien 1979, str. 310–312; André Tihon, Johannes Bots, *Die Kirche in den Beneluxländern*, v: *Handbuch der Kirchengeschichte. Die Weltkirche im 20. Jahrhundert, Band VII* (ur. Hubert Jedin, Konrad Repgen), Freiburg, Basel, Wien 1979, str. 564, in Aubert, *Zgodovina Cerkve*, 5, str. 229.

⁷¹ Papež Pij XI. Okrožnica *Quadragesimo anno* – ob štiridesetletnici –, v: *Družbeni nauk Cerkve*, str. 67–68, 87–92, Anka Vidovič-Miklavčič, *Quadragesimo anno*, v: *ES*, zvezek 10, Ljubljana 1996, str. 24.

Zanimivo je, da se Pij XI. v tej okrožnici ni zadovoljil le z normativnimi in splošnimi načeli po pravičnejšem družbenem redu, kakor je to storil Leon XIII., ampak je predlagal konkreten model družbe. Navdih za korporativizem je gotovo dobil tudi v takratni fašistični Italiji, ki je v nekaj letih dosegla odlične gospodarske in socialne rezultate, kar pa ne pomeni, da je sprejel tudi fašistično ideologijo.

Ideja korporativne družbe, ki je bila predstavljena v okrožnici *Quadragesimo anno*, je bila sprejeta zelo različno. V Italiji, Španiji, na Portugalskem in v Avstriji je Cerkev podpirala tendence po korporativni družbi, medtem ko so v Nemčiji, na Nizozemskem in v Belgiji nadaljevali s prizadevanji po ustvarjanju čim širših mrež katoliških organizacij vseh vrst: sindikatov, zavarovalnic, konzumnih zadrug, socialnih organizacij, s katerimi bi ohranili čim več ljudi v svojih vrstah.⁷²

Pij XI. je s številnimi državami sklenil konkordate oziroma sporazume, saj je bil prepričan, da je to najboljša osnova za zaščito interesov krajevnih Cerkev.⁷³ 11. februarja 1929 je bil sprejet tridelni politični, finančni in verski sporazum, s katerim je bilo razrešeno 59 let nerešeno vprašanje med Italijo in Svetim sedežem. Pij XI. je priznal Kraljevino Italijo z glavnim mestom Rimom, Italija pa papeževu suverenost nad 44 hektari vatikanske države.

V Nemčiji je v času weimarske republike katoliško gibanje doživljalo razcvet na področju mladinskih gibanj, znanosti, kulture in delavskih gibanj, Katoliški center pa je bil pomembna politična sila. Čeprav so škofje vedno znova opozarjali na pogansko ideologijo nacizma, so mnogi katoliki v *Nationalsozialistische Deutsche Arbeitspartei* (NSDAP) videli silo, ki jih bo osvobodila versajskega diktata, političnih nemirov in gospodarskega razsula. Ko je NSDAP prevzela oblast, je nemška škofovska konferenca omilila obtožbe zoper NSDAP v upanju, da bo sodelovanje katoličanov omililo veri sovražna nagnjenja. Pij XI. je s svojim državnim tajnikom kardinalom Pacellijem (1876–1958), poznejšim papežem Pijem XII., ki je bil med letoma 1917 in 1929 nuncij v Nemčiji, skrbno in zaskrbljeno spremljal razvoj v Nemčiji. Verjela sta, da bo Hitler, potem ko bo prišel na oblast, omilil svoja stališča. Spomladi leta 1933 so se pričela pogajanja za konkordat, ki so se končala 20. julija 1933, ko je bil podpisan, 10. septembra pa še ratificiran. Konkordat, ki je bil v tistih okoliščinah videti ugoden za Cerkev, pa je bil zgolj dokument, ki se ni izvajal in je bil vedno znova kršen.

Strpnost oziroma simpatije Pija XI. do fašističnih vlad v Evropi je izhajala iz mnogih točk, ki so bile skupne tako vladam kot papežu: ideja avtoritete, reda in hierarhije, korporativni družbeni sistem in nasprotje komunizmu ter

⁷² Aubert, *Zgodovina Cerkve*, 5, str. 232–233.

⁷³ Schwaiger, *Papsttum und Päpste im 20. Jahrhundert*, str. 263.

framasonstvu. Od srede tridesetih let je Pij XI. postajal čedalje bolj zaskrbljen zaradi razvoja v fašističnih državah in je vedno bolj nasprotoval pretiranemu nacionalizmu, rasizmu in ostalim protikrščanskim načelom.⁷⁴ V letu 1937 je obsodil obe najudarnejši ideologiji tistega časa: nacionalsocializem in komunizem, za leto 1939 pa je pripravljajl govor, v katerem je nameraval spregovoriti o razočaranju nad fašizmom v Italiji, a ga je prehitela smrt.

Dne 14. marca 1937 je v soglasju z nemškimi škofi izdal okrožnico *Mit brennender Sorge*, v kateri je izrazil razočaranje nad neizvajanjem konkordata in nacionalsocializem opredelil kot »ošabni odpad od Jezusa Kristusa, zanikanje njegovega nauka in odrešenijskega dela, čaščenje sile, malikovanje rase in krvi, zatiranje človekove svobodne volje in dostojanstva«. Po okrožnici se je pritisk na Cerkev v Nemčiji le še stopnjeval, vrstile so se preiskave na škofijah, zapirali so katoliške šole, ovirali poučevanje verouka ...⁷⁵

Pet dni za okrožnico *Mit brennender Sorge*, 19. marca 1937, je Pij XI. izdal še okrožnico *Divini Redemptoris*. V njej je pod obnebjem komunističnih revolucij, ki so takrat pretresale svet (Rusija, Španija, Mehika), ponovno zavračal komunistično ideologijo ter povzel bistvene točke katoliškega družbenega nauka. Katoličane je opozarjal, naj ne nasedajo komunističnim lažem in naj se tisti, ki so zašli v komunistični tabor, vrnejo, kajti »... komunizem je nekaj bistveno slabega, zato v nobeni stvari ne bo z njim sodeloval, komur je mar krščanska kultura«. ⁷⁶ Ob koncu okrožnice pa je pozval vse duhovnike, naj še bolj vneto delujejo in oznanjajo med delavstvom, laike, predvsem v katoliški akciji pa, naj si privzgojijo čut za družbeno angažiranje na krščanskih družbenih osnovah. Celotna Cerkev in tudi država naj se trudita za pristne naravne temelje družbe, ki pa so mogoči le ob verski prenovi družbe, in le-ti bi privedli k obči blaginji in odvrnitvi od komunistične nevarnosti.⁷⁷

Pija XI. je novembra 1938 zadela srčna kap, 10. februarja 1939 pa je umrl. Tako je podobno kot Pij X. svojemu nasledniku prepustil težko breme svetovne vojne, ki je v polnosti zaznamovala konec pontifikata Pija XI. in izbruha katere sta se močno zavedala in pred njo svarila tako Pij XI. kot njegov predhodnik Benedikt XV.⁷⁸

⁷⁴ Aubert, *Zgodovina Cerkve*, 5, str. 202–205.

⁷⁵ Pier Blet, *Pij XII. in druga svetovna vojna*, Ljubljana 2001, str. 71–73; Papež Pij XI., Okrožnica *Mit brennender Sorge* – S pekočo skrbjo –, v: *Družben nauk Cerkve*, str. 109–126.

⁷⁶ Papež Pij XI., Okrožnica *Divini Redemptoris* – Božanski odrešenik –, v: *Družben nauk cerkve*, str. 150.

⁷⁷ Prav tam, str. 129–157.

⁷⁸ Schwaiger, *Papsttum und Päpste im 20. Jahrhundert*, str. 268–270.

3.2 LJUBLJANSKA ŠKOFIJA

3.2.1 DRŽAVNO CERKVENSTVO IN JOŽEFINIZEM

V tem poglavju bomo prikazali vpetost Cerkve v državni upravni aparat in naloge, ki jih je po diktatu države opravljala konec 18. in v 19. stoletju. Zaradi specifik se bomo ognili obdobju francoske okupacije (1809–1813), začetni pa moramo s časom reform cesarice Marije Terezije, ki je okrepila močan vpliv države na Cerkev v avstrijskih habsburških deželah, še radikalnejše in odločnejše pa jih je nadaljeval cesar Jožef II. Habsburžani so podobno kot ostali evropski vladarji vse od sredine 15. stoletja uveljavljali močno pokroviteljstvo nad Cerkvijo. Imenovali so večino cerkvenih dostojanstvenikov v svojih deželah, si lastili pravico razpolaganja s cerkvenim premoženjem, določali so izobraževalni sistem duhovnikov, konkretne oblike verskega življenja in drugo, skratka, oblikovali so Cerkev, ki je v strogo verskem smislu sledila Svetemu sedežu, hkrati pa bila podrejena vladarski hiši in bila v službi države.⁷⁹ Takšno obliko državnega pokroviteljstva nad Cerkvijo imenujemo državno cerkvenstvo. Okviri državnega cerkvenstva so bistveno določali delovanje ljubljanskih škofov na vseh področjih, tudi na socialnem. Naloge s področja sociale, ki jih je po diktatu države konec 18. in v 19. stoletju opravljala Cerkev, bomo natančneje predstavili v 5. poglavju, tu pa bomo poleg vloge državnega cerkvenstva v Cerkvi posebej izpostavili posebne pobude škofov na socialnem področju.

Pod vplivom razsvetljenstva si je cesar z vrsto cerkvenopolitičnih reform prizadeval ustanoviti neke vrste državno Cerkev, ki bi bila popolnoma podrejena nadzoru in nalogam absolutistične države. Smisla Cerkve Jožef II. ni videl v njenem nadnaravnem poslanstvu, ampak v tem, da pospešuje državno korist oziroma »javni blagor«, zaradi česar mora biti podrejena državnim oblastem in izvajati naloge, ki so ji poverjene.⁸⁰ Ta odnos do Cerkve, ki je še poglobil posege države v Cerkev, opredeljujemo tudi kot jožefinizem. Ta način sta obdržala tako oba naslednja cesarja Leopold II. (1747–1792) in Franc I. (1768–1835) kot tudi kancler Klemens Wenzel von Metternich (1773–1859).

Leopold II. je v odnosu do Cerkve nastopil malo mehkeje, saj je med drugim razpustil generalna semenišča, ki jih je vzpostavil Jožef II., in ponovno dovolil delovanje škofijskih semenišč in samostanskih hišnih študijev, vendar je nad njimi vseeno izvrševal strog državni nadzor. Franc I. se v marsičem ni strinjal s svojim stricem Jožefom II., a se je na področju cerkvene politike držal njegovih načel, naj Cerkev služi državi in naj se duhovnik čuti kot uradnik.

⁷⁹ France M. Dolinar, Jožefinizem in janzenizem, v: *Zgodovina Cerkve na Slovenskem* (ur. Metod Benedik), Celje 1991, str. 153; Jože Maček: *Mašne in svetne ustanove na Kranjskem in v Avstrijski Istri*; Celje 2005, str. 15; France M. Dolinar, Verske razmere na Slovenskem v Baragovem času, v: *Baragov simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj), Celje 2000, str. 7–15.

⁸⁰ Josip Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*, Celovec 1910, str. 995.

Jožefinizem se je utrdil v pisarnah, za škofe pa je cesar imenoval osebe, ki so bile zveste usmeritvi državnega cerkvenstva. Franc I. je budno spremljal vzdrževanje in širjenje katoliške Cerkve kot državne Cerkve. Kot vesten in »pedanten« birokrat ter hkrati hišni oče je spremljal celotno življenje Cerkve. Leta 1804 je odredil, da so mu morali škofje pošiljati vizitacijska poročila o stanju v škofijah, ki jih je pogosto celo sam osebno pregledoval.⁸¹

Odnosi med Cerkvijo in državo so bili tako v drugi polovici 18. stoletja do srede 19. stoletja v znamenju močnega državnega pokroviteljstva nad Cerkvijo, ki je zagotavljalo državi velik vpliv pri reševanju cerkvenih vprašanj in določalo vlogo Cerkve v družbi.⁸²

Vključevanje Cerkve v državno upravo konec 18. stoletja je bila posledica reform, katerih namen je bil okrepiti in reorganizirati državno upravo, a najprej je bilo treba reformirati Cerkev. Ozemeljska podoba škofij in župnij v predjožefinskem obdobju je bila zelo zastarela in zelo nenaravna, saj so bile škofije teritorialno razdeljene in razpršene na velikem področju, podobno pa je veljalo tudi za župnije, zato je bila ozemeljska reforma potrebna. To so si želeli tako škofje kot cesar, le da so se razlikovali po načinu in obsegu reform. Cerkevna upravna struktura je bila nato reformirana z izdatnim vplivom in pomočjo države, nato pa za njene namene tudi uporabljena. Država se je po reformah lahko naslonila na cerkveno upravo, ki je imela dobro razpredeno mrežo župnij na lokalni ravni in je duhovnikom na župnijah naložila precej uradniških nalog. Te naloge so se množile z uvajanjem reform in slabile s krepitvijo civilnega državnega aparata predvsem po upravnih reformah po letu 1849 in po sklenjenem konkordatu leta 1855.

Sredstva za reforme v Cerkvi je država dobila od premoženja razpuščenih kontemplativnih redov, ki jih je država razpustila v letih 1781–1787. Cesar namreč ni videl smisla v obstoju »brezdelnih« kontemplativnih redov, ki ne služijo razvoju države, zato jih je razpustil, njihovo premoženje pa usmeril v verski fond ali sklad, ki ga je ustanovil leta 1782. V celotni monarhiji je bilo ukinjenih blizu 800 samostanov.⁸³ Sredstva iz verskega sklada so nato služila za preureditev župnijskih meja (1782–1785) in predvsem za dohodke duhovnikov »kongrue« na novo ustanovljenih župnijah. Župnije so bile pred reformami zelo raznolike, nekatere ogromne, druge zelo majhne, tretje teritorialno nepovezane. Škofje so izdelali predloge za reformo župnij za posamezna okrožja, ki jih je nato pregledal tudi okrožni glavar, končno pa jih je določila dvorna komisija za regulacijo. Pri preureditvi so se držali načel čim lažjega dostopa, oddaljenosti, saj naj ne bi bil noben kraj od župnijskega središča oddaljen več kot uro hoda,

⁸¹ Josef Wodka, *Kirche in Österreich*, Dunaj 1959, str. 312–314.

⁸² Kralj, *Versko in cerkveno življenje v dobi dozorevanja slovenskega naroda (zgodovinski oris)*, str. 176–177.

⁸³ Ernst Bruckmüller, *Avstrijska zgodovina*, Ljubljana 2017, str. 223–225.

števila župljanov, ki naj bi bilo okoli 700 duš, v mestih nekoliko več, prednost pa so imeli kraji, ki so že imeli duhovnika, še posebej, če je imela župnija zagotovljene prihodke za svojo preskrbo.⁸⁴ Pred preureditvijo župnijskih meja je imela ljubljanska škofija 80 dušnopastirskih postojank, ob koncu reform konec 18. stoletja pa kar 301.

Preureditev škofijskih meja so izvedli v letih od 1785 do 1788, in sicer po predlogu ljubljanskega škofa Janeza Karla Herbersteina (škofoval 1772–1787) naj se škofijske meje pokrivajo z deželnimi in okrožnimi mejami. Herberstein se je namreč zavedal, da ni moč učinkovito voditi škofije, ki je tako razdrobljena, kot je bila takrat ljubljanska, zato si je kot pglavitni cilj zadal prav reformo preureditve škofijskih meja. Po teh reformah je ljubljanska škofija, ki je bila poprej razdeljena na šest med seboj ločenih otokov, dobila zaokroženo podobo in je obsegala ljubljansko in novomeško okrožje, pozneje pa se je še razširila. Cesar Jožef II. je ljubljansko škofijo tudi povzdignil v nadškofijo in sedež metropolije, za senjsko-modruško škofijo in novoustanovljeno gradiščansko škofijo, za njenega prvega nadškofa in metropolita pa imenoval Herbersteina. Papež Pij VI. je z bulo 8. marca 1787 soglašal s preureditvami škofijskih meja in povzdignitvijo ljubljanske škofije v nadškofijo in metropolijo, nikakor pa ni bil pripravljen priznati Herbersteina za prvega nadškofa in metropolita. Herberstein se je namreč Rimu zameril zaradi znamenitega pastirskega pisma iz leta 1782, v katerem je med drugim zagovarjal versko strpnost, ko je zapisal: »Vsak človek ima prirojeno pravico, da se drži tiste verske skupnosti, ki jo po svojem prepričanju in vestni presoji smatra za pravo.« Za nas pa je tu še bolj zanimiv del tega pisma, v katerem ljudi spodbuja k dobroti in usmiljenju: »Bodite do vseh složni, sočutni, ljubeznivi, dobrosrčni prijateljski. Bodite velikodušni. Z dobrohotnostjo presojajte tuje napake. Bodite dobroteljni do ubogih, prizadevno spolnajte dolžnosti, ki jih je Jezus priporočil do bližnjega.«⁸⁵

Herberstein je bil goreč privrženec prenove Cerkve, a hkrati legalist in zagovornik cesarjevih reform, kar je razvidno tudi iz njegovih pastirskih pisem in sinod.⁸⁶ V oporoki je škof Herberstein zapisal, naj bo njegov pogreb dostojen, vendar tak, da stroški ne bodo previsoki, svoje premoženje je zapustil ljubljanski ubožni ustanovi, ki ji je namenil tudi izkupiček od svoje knjižnice, ki so jo prodali na dražbi po njegovi smrti.⁸⁷

Mnoge reforme v monarhiji bi bile brez sodelovanja Cerkve težko uresničljive, pa ne samo zaradi premoženjske baze, ki je omogočala nekatere reforme,

⁸⁴ Dolinar, Jožefinizem in janzenizem, str. 160–161.

⁸⁵ France M. Dolinar, *Ljubljanski škofje*, Ljubljana 2007, str. 217, 224, 238.

⁸⁶ Marjan Turnšek, Herbersteinova navodila duhovnikom, in Andrej Saje, Herbersteinovi sinodi, v: *Herbersteinov simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj); Celje 2004, str. 215–246.

⁸⁷ Dolinar, *Ljubljanski škofje*, str. 230, 238.

ampak predvsem zaradi cerkvenoupravne strukture, ki jo je država uporabila za reforme. Država se je namreč zavedala, da imajo duhovniki preko prižnice in predvsem preko spovednic srce ljudstva v svojih rokah in da lahko pomembno vplivajo na moralno zadržanje ljudi in na njihov odnos do nadrejenih oblasti. Da pa bi se to uresničilo, je bilo treba pridobiti tudi »pravilno izobražene« duhovnike in za državo »ustrezen« postopek imenovanja duhovnikov na izpraznjenih mestih.⁸⁸

Država se je lotila tudi ureditve in nadzora mašnih in vseh drugih ustanov v upravi Cerkve, ki so pomenile pomemben gmotni temelj marsikaterih cerkvenih organizacijskih enot. Na tem mestu se jih moramo dotakniti zato, ker so imele nekatere dobrodelen namen, veliko večino ustanov pa so predstavljale mašne ustanove. Te so bile v večini locirane pri cerkvah in sicer tako, da so ustanovniki namenili za svojo ustanovo določeno premoženje, za donose iz premoženja pa je morala cerkvena enota opravljati določene »storitve« – navadno predvsem določeno število maš zadušnic oziroma obletnih maš ali drugih obredov.⁸⁹ Ustanove so bile sredi 18. stoletja zelo neurejene, saj se niso upravljale po volji ustanoviteljev, mnoge so bile pozabljene ali je bil ogrožen njihov osnovni kapital. Država je s številnimi ukrepi in odredbami v času od sredine 18. stoletja dalje to področje postopoma uredila za nazaj in predpisala natančne postopke glede ustanavljanja novih ustanov.

Z ustanovnim premoženjem je upravljala Cerkev, zbirala je letne donose bodisi v naravi bodisi v denarju in s tem pokrivala ustanovne obveznosti. Ustanovne maše so za marsikatero dušno postojanko pomenile glavni vir dohodkov in so pripomogle k finančno samostojni oskrbi določene župnije, kar je bilo za državo seveda zelo zaželeno, saj s tem ni bil obremenjen verski sklad. Zato je bila država zainteresirana, da je to področje čim bolj urejeno. Poleg mašnih ustanov pa je Cerkev upravljala tudi z ustanovami za druge namene, ki so bile najpogostejše vezane na podporo dijakov in študentov ali pa karitativne narave (podpora župnijskih revežev, sirot, ubožnih hiš ...).⁹⁰ Ustanove karitativne narave bomo natančneje predstavili v nadaljevanju.

Da bi država dosegla lojalen in enoten kler, je skrbno nadzirala vzgojo in študij bogoslovcev. Cesar je z dekretom dunajske dvorne pisarne 30. marca 1783 uvedel generalna semenišča in kmalu zatem razpustil škofijska. Za notranjeavstrijske dežele je bilo ustanovljeno generalno semenišče v Gradcu, ki je delovalo le do leta 1790, a se je njegov program teološkega študija nadaljeval še

⁸⁸ Peter G. Tropper, *Von der katholischen Erneuerung bis zur Säkularisation – 1648 bis 1815*, v: *Österreichische Geschichte. Geschichte des Christentums in Österreich*, Dunaj 2003, str. 299.

⁸⁹ Jože Maček, *Mašne in svetne ustanove na Kranjskem od 1810 do 1853*, Celje 2008, str. 747–756.

⁹⁰ Maček, *Mašne in svetne ustanove na Kranjskem in v Avstrijski Istri*; str. 15–23, in Maček, *Mašne in svetne ustanove na Kranjskem od 1810 do 1853*, str. 747–756.

dolga desetletja po tem. Program teološkega študija, ki je ostal v veljavi vse do srede 19. stoletja, je pripravil opat Franz Stephan Rautenstrauch (1734–1785), ki je bil zagovornik reform cesarja Jožefa II. Določeno je bilo število gojencev iz vsake dežele, prav tako je rektorja in vicerektorja določila dvorna študijska komisija, ne da bi se pri tem posvetovala s škofi. Glede odnosa med Cerkvijo in državo je imela pri vzgoji izrazit primat država, kar se je posebno izrazilo pri predmetu cerkvenega prava, kjer so poudarjali, da so samo dogme stvar Cerkve, pri vseh ostalih zadevah pa ima primat država, saj je svetni gospodar tisti, ki s svojo avtoriteto daje težo cerkvenim predpisom in nadzira njihovo izvajanje, in ima pravico, da v primeru potrebe skliče koncil in opozori klerike na njihove dolžnosti ter preprečuje, kar bi državi utegnilo škoditi. Nenazadnje je imela tudi nadoblast nad vsem cerkvenim premoženjem.⁹¹ Podobno vlogo je imel tudi leta 1816 ustanovljeni zavod Flintaneum na Dunaju, katerega naloga je bila vzgaja in izobraževanje klerikov za visoke cerkvene službe, ki bi bili vdani in zvesti cesarju. Leta 1822 je cesar cerkvene študije sicer ponovno podredil nadzoru škofov, vendar je jožefinski vzgojni sistem veljal naprej.⁹² Šele po konkordatu so škofije lahko oblikovale lastne teološke učne načrte.⁹³

Kako strog nadzor je imela država nad vzgojo in izobraževanjem duhovnikov in odnosom med duhovniki in škofom, nam nazorno kaže primer ljubljanskega nadškofa Mihaela Brigida (1742–1816, škofoval 1787–1806). Ta je duhovnikom ljubljanske nadškofije 23. marca 1804 poslal pastirsko pismo, v katerem jih je pozival k vestnemu opravljanju dušnopastirskih dolžnosti, osebnemu posvečevanju in nenehnemu izobraževanju. Pri tem je poleg uradnih učbenikov, ki so bili dovoljeni v monarhiji, brez cesarjevega dovoljenja dodal še ustrezne učbenike rimske teološke šole. To je bilo za takratne razmere tako škandalozno, da je cesar preko dunajskega nuncija takoj ostro protestiral, čez nekaj mesecev pa uradno zahteval, da papež nadškofa Brigida takoj umakne, ljubljansko škofijo pa ukine. To se je tudi zgodilo, Brigido se je moral umakniti v škofijo Spiš na Slovaškem, ljubljanska nadškofija in metropolija pa je bila degradirana v navadno škofijo.⁹⁴

Brigida je leta 1807 nasledil Anton Kavčič (1743–1814, škofoval 1807–1814), katerega vodenje škofije je bilo v glavnem vezano na težave, povezane s francosko okupacijo. Glede socialne dejavnosti je zanimivo le, da je ob smrti vse svoje premoženje volil za uboge v celotni ljubljanski škofiji. Denar so ubogim v več etapah razdelili med letoma 1814 in 1821. V letu 1814 je bilo tako npr.

⁹¹ Metod Benedik, *Vzgoja duhovnikov – generalna semenišča Jožefa II.*, v: *Herbersteinov simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj), Celje, 2004, str. 55–72.

⁹² Bertier de Sauvigny, *Cerkev v času restavracije*, str. 263.

⁹³ Jože Ciperle, *Teološka fakulteta Univerze v Ljubljani skozi čas in prostor*; razstavni katalog, Ljubljana, 2008, str. 26.

⁹⁴ Dolinar, *Ljubljanski škofje*, str. 241–244.

v župniji Ljubljana - sv. Peter 50 revežem razdeljeno blizu 120 fl. V letu 1821, ko je bil razdeljen zadnji obrok, so tako dekanom na škofiji razdelili 2.131 fl, ta denar pa potem preko župnikov, vikarjev in kuratov ubogim.⁹⁵

Poleg privržencev jožefinskega sistema je bil prisoten tudi močan odpor zoper njega, na čelu katerega je bil redompterist Clemens Maria Hofbauer (1751–1820), in je sčasoma tudi prevladal, največji razmah pa je imel med nižjo duhovščino, ki je bila nezadovoljna s svojim stanjem v socialnem in statusnem smislu in med katero je bilo zelo nepriljubljeno izvajanje in razglašanje državnih odredb, kot npr. cepljenje proti kozam.⁹⁶

Cerkev je tako v imenu države v skladu z reformami prevzela in upravljala številne uradniške naloge. Izjemno pomembno vlogo je imela na področju vodenja matičnih knjig, šolstva, sociale in javnega obveščanja. Leta 1784 je cesar Jožef II. predpisal vodenje matičnih knjig s strani države, vodenje knjig pa poveril katoliškemu župniku in židovskemu rabinu, s tem pa so župniki dobili tudi funkcijo pomožnega državnega organa. To nalogo so v imenu države opravljali vse do leta 1946.⁹⁷ Prav tako so imeli na začetku nadzor nad vodenjem matičnih knjig izključno škofje, šele leta 1868 je najvišji nadzor prevzelo notranje ministrstvo.⁹⁸

Močno vlogo je imela Cerkev tudi na šolskem področju. Na podlagi »Politične šolske ustave« je izvrševala celotno nadzorstvo nad osnovnim šolstvom od 1806 do 1869. Šolska upravna struktura se je prilagodila cerkveni in tako so krajevni duhovniki oskrbovali in nadzirali šole v svoji župniji, dekani oziroma odličnejši šolniki so nadzirali šole v okrožju oziroma dekaniji, na škofijski ravni pa je nad šolstvom bdel škofijski konzistorij.⁹⁹

Avgustin Gruber (1763–1835) je vodenje škofije prevzel v letu 1814. Leta 1817 je na pobudo deželnega glavarja prevzel predsedstvo nad novoustanovljenim Glavnim dobrodelnim društvom, katerega namen je bil blaženje lakote na Kranjskem, ki je nastala zaradi štirih zaporednih slabih letin. V maju, juniju in juliju 1817 so v društvu razvili široko akcijo zbiranja denarnih in naturalnih darov in jih razdelili potrebnim, pri čemer se je škof z organizacijo in rezultati izredno odlikoval, na duhovnike je naslovil tudi posebno pastirsko pismo.¹⁰⁰

⁹⁵ NŠAL 4, Volilo škofa Kavčiča za uboge, šk. 180, in NŠAL 323, Anton Kavčič, šk. 1, Kurende an alle Dekanate, 16. 8. 1821, št. 6/1244.

⁹⁶ Liebmann, Von der Dominanz der katholischen Kirche zu freien Kirchen im freien Staat, str. 361–364.

⁹⁷ Posebnost predstavlja obdobje Ilirskih provinc in obdobje med drugo svetovno vojno, ko je bila ta naloga poverjena civilnim oziroma okupacijskim oblastem.

⁹⁸ Prav tako so od leta 1859 vse zadeve glede vodenja matic pripadale političnim oblastem. *Vodnik po matičnih knjigah za območje SR Slovenije I*, Skupnost arhivov Slovenije v Ljubljani 1972, str. XXXVII, LXIX.

⁹⁹ Vlado Schmidt, *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem II*, Ljubljana 1964, str. 7–9.

¹⁰⁰ Anton Zdešar, *Cerkveno službeno skrbstvo za uboge pri nas*, v: *Bogoslovni vestnik*, 20 (1940) št. 3, str. 224. Pastirsko pismo škofa Avgustina Gruberja škofijskim duhovnikom glede pomoči ob lakoti leta 1817. V: NŠAL 4, šk. 7, nabirke, f. 2/16; ubožna ustanova.

V letu 1820 je prevzel vodenje Ubožnega inštituta v Ljubljani, ki je dobil novo strukturo, in mu pomagal pri vzpostavitvi novega delovanja. Po Gruberjevem imenovanju za nadškofa v Salzburgu je pomembno vlogo pri razvoju ljubljanskega ubožnega inštituta imel Gruberjev naslednik škof Anton Alojzij Wolf (1782–1859, škofoval 1824–1859).

Wolf je bil vesten, natančen birokrat, odličen pravnik in lojalen do oblasti. To je naglasil že v nastopnem pismu duhovnikom 30. oktobra 1824, ko je ob koncu pisma poudaril, da je treba dati Bogu, kar je božjega, in cesarju, kar je cesarjevega, spoštovati cesarja, pogosto moliti za javne zadeve, upoštevati državne zakone in predpise.¹⁰¹ V sozvočju s tem je vestno opravljal naloge, ki jih je v okviru socialne oskrbe država naložila Cerkvi. Tako je kar 26 let (1824–1851) skrbno in podjetno vodil komisijo ubožnega inštituta v Ljubljani. Vodil je seje komisije in osebno sestavljal številne vloge za upravná oblastva ter pisal letna poročila. Uspelo mu je, da je komisija pri ljudeh vzbujala zaupanje, povečal je prihodke inštituta. Ob prevzemu inštituta je imela komisija v obligacijah 73.790 gld premoženja, v času njegovega predsedovanja se je ta znesek povečal na 209.090 gld. Tudi sam je letno za delovanje inštituta daroval velike vsote denarja. Za deželno vladó je skupaj z ubožno komisijo kot sposoben uradnik brezplačno urejal zapletena pravna vprašanja glede številnih neurejenih dobredelnih ustanov z bogatimi donosi.¹⁰² Po letu 1848 je Wolf vladi tudi zaradi starosti predlagal odstop z mesta predsednika komisije, leta 1851 pa dokončno odstopil in predal upravo inštituta mestnemu magistratu.

Wolf se je odločno zavzel tudi za podporno akcijo Belokranjcem, ki jih je spomladi leta 1830 pestila huda lakota. Stiska je bila tako huda, da so bili ljudje odvisni samo od pomoči in se je Gubernij v Ljubljani za pomoč obrnil tudi na ljubljansko škofijo. Škof Wolf je za blažitev nesreče osebno podaril 500 gld.¹⁰³ Takoj je tudi pisal dekanom celotne škofije, dekanijskim uradom na Dolenjskem pa zapovedal, naj se duhovniki v tej zadevi aktivno udeležijo zbiranja podpore.¹⁰⁴

Zaradi prenatrpane tržaške najdenišnice je škof Wolf od leta 1851 do leta 1859 z okrožnicami odločno pozval dekane in župnike, naj ljudi v župnijah vzpodbudijo, da bi vzeli v oskrbo najdenice, drugače lahko ta uboga bitja utrpijo veliko telesno in duhovno škodo, če jih ne vzamejo v oskrbo krščanske osebe in družine iz ljubezni do Boga.¹⁰⁵

¹⁰¹ Metod Benedik, Wolfova pastirska pisma, v: *Wolfov simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj), Celje 1994, str. 220–221.

¹⁰² Zdešar, Cerkveno službeno skrbstvo za uboge pri nas, str. 240–243.

¹⁰³ NŠAL 4, šk. 8, nabirke, f. 2/31, št. 619, Gubernij v Ljubljani škofu Wolfu, 27. 5. 1830.

¹⁰⁴ ŽA Šmartno pri Litiji, razni spisi, šk. 10, dopis škofijskega ordinariata dekanu, 17. 6. 1830.

¹⁰⁵ NŠAL 4, šk. 132, npravni red, f. 37/325, okrožnice škofijskega ordinariata v Ljubljani dekanom, 9. 11. 1853, 11. 1. 1856, 23. 7. 1859; in NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, razni spisi, šk. 10. najdenci, okrožnica škofijskega ordinariata Ljubljana dekanijskim, 22. 9. 1851.

Wolf je aktivno podprl tudi prizadevanja društva za vzdrževanje usmiljenih sester v Ljubljani, ki je doseglo, da so leta 1851 prišle v Ljubljano usmiljenke, ki so bile po izgonu usmiljenih bratov leta 1811 prvi karitativni red na območju ljubljanske škofije, kar je pomembno prispevalo k izjemnemu dvigu karitativne dejavnosti v naslednjih letih.

Poleg vsega dela je za uboge podaril tudi velike vsote denarja. Kot že rečeno, je redno podpiral ljubljanski ubožni inštitut, ob svoji zlati maši, ki jo je obhajal leta 1855, je za mestne uboge podaril 300 gld,¹⁰⁶ precejšno vsoto denarja pa je ob svoji smrti namenil tudi ljubljanski sirotišnici, gluhonemnici in deškemu zavetišču.¹⁰⁷

Cerkve so bile tudi prostori javnega obveščanja, saj so morali duhovniki s prižnic oznanjati ljudem vladne odloke, nato pa poročati vladi, kako se ljudje odzivajo na vladne gospodarske in politične odloke.¹⁰⁸

Župnijske oznanilne knjige iz prve polovice 19. stoletja nam nazorno kažejo številne vsebine, ki so jih po nalogu državnih, deželnih ali »krajevnih« oblasti posredovali ljudem. Starše so stalno in vneto spodbujali, naj pošiljalo otroke v šolo.¹⁰⁹ V župniji Ljubljana - sv. Peter je tako župnik v letu 1847 starše karal, naj vendar otroke pošiljajo v šolo, saj nekateri, ker ne hodijo v šolo, rastejo »kakor neumna shivina«.¹¹⁰ Opozorila glede šolstva so bila zelo pogosta. V župniji Kranj - Šmartin je župnik npr. opozarjal: *»Zastran šole je prišlo pretekli teden od viskokoslavlniga ministerstva uka in bogočastja na vse gosposke po Kranjskim in na vse fare ojstro povelje, neodjenljivo otroke, kateri so že za šolo odrastli, v šolo pri-ganjati, brez ozira na zgovore ljudi, pa tudi neodjenljivo tiste starše štrafati, kateri otrok ne bodo v šolo pošiljali. Štrafenga bo v dnarjih, prva: šolski dnar, kakor da bi v šolo hodili; drugič, tretjič bo pa dvakrat trikrat veči /.../ To oznanimo zstran tistih staršev, kateri al clo niso svojih otrok v šolo poslali, al pa so jih zapisati dali, pošiljat jih pa nočjo. Kteri ne bodo otrok v šolo pošiljali jih bomo gosposki dali, de nej po postavi žnjimi dela in smo brez odgovora, ker smo vam nevarnost štrafeng napovedali.«*¹¹¹

Vsako leto so ljudi pozivali tudi na cepljenje proti kozam, ki se je vršilo v župniščih, in jim razlagali prednosti cepljenja in posledice, ki jih bodo nosili, če tega ne bodo naredili.¹¹² Ljudi so v oznanilih seznanjali s higienskimi ukrepi,¹¹³

¹⁰⁶ Zdešar, Cerkveno službeno skrbstvo za uboge pri nas, str. 236, 242–244.

¹⁰⁷ Dolinar, *Ljubljanski škofje*, str. 297.

¹⁰⁸ Kralj, Versko in cerkveno življenje v dobi dozorevanja slovenskega naroda (zgodovinski oris), str. 176–177.

¹⁰⁹ NŠAL, ŽA Ljubljana - sv. Peter, razne knjige, šk. 19, oznanilna knjiga 1849–1857, 13. 8. 1854.

¹¹⁰ NŠAL, ŽA Ljubljana - sv. Peter, razne knjige, šk. 19, oznanilna knjiga 1842–1849, 11. 7. 1847.

¹¹¹ NŠAL, ŽA Kranj - Šmartin, razne knjige, šk. 8, oznanilna knjiga 1860–1865, 31. 1. 1864.

¹¹² NŠAL, ŽA Bled, razne knjige, šk. 6, oznanilna knjiga 1832–1846, 30. julij 1837, in ŽA Kranj - Šmartin, razne knjige, šk. 8, oznanilna knjiga 1860–1865, 26. 6. 1864, in ŽA Ljubljana - sv. Peter, razne knjige, šk. 19, oznanilna knjiga 1842–1849, 11. 7. 1847.

¹¹³ NŠAL, ŽA Velike Lašče, razne knjige, šk. 1, oznanilna knjiga 1819–1820, 22 post Pentecostes 1819.

jih pozivali k udeležbi pri popisu prebivalstva in jim podajali navodila glede tega,¹¹⁴ posredovali so navodila glede vojaškega nabora,¹¹⁵ svetovali o ukrepih ob primerih živinske kuge,¹¹⁶ obveščali o postopkih, če želijo imeti doma na stanovanju in hrani študente ...¹¹⁷

Pokroviteljstvo države nad Cerkvijo se je pričelo rahljati šele v sredini 19. stoletja. Bistven premik je pomenil konkordat iz leta 1855. Mladi cesar Franc Jožef I. (1830–1916) je v oktorirani ustavi leta 1849 državno priznanim veroizpovedim priznal svobodo pri opravljanju njihovih dejavnosti, naslednje leto pa je avstrijski Cerkev priznal svobodo pri odnosu do Svetega sedeža glede urejanja cerkvenih zadev. To je bil le uvod v konkordat, ki je bil sklenjen 18. avgusta 1855, papež Pij IX. ga je potrdil 3. novembra, cesar pa razglasil s patentom 5. novembra 1855. V kontekstu, ki ga tu obravnavamo, je pomembno predvsem, da je bilo škofom, redovnikom in vernikom dovoljeno neposredno svobodno komuniciranje s Svetim sedežem brez posredniške vloge države, škofje so lahko brez posredovanja države vršili oblast nad škofijo, podrejenimi duhovniki in vernim ljudstvom, izbirali svoje svetovalce, svobodno izdajali odredbe, pastirska pisma, sklicevali škofijske sinode, nadzirali teološke bogoslovne študije, določali njihov program ... Ostala pa je globoka zvestoba in vdanost cesarju, ki je bila pri škofih tudi v naslednjih letih bolj prisotna kot vdanost papežu, kar se je pokazalo pri predčasnem odhodu avstrijskega episkopata s I. vatikanskega koncila leta 1870 ob razpravi o dogmi o papeževi nezmotljivosti. Konkordat je v času liberalne vladavine s številnimi zakoni izgubljal na veljavi, saj so liberalci s t. i. majskimi zakoni leta 1868 na novo uredili zakonsko pravo, šolstvo in medkonfesionalne odnose, dokler leta 1870 konkordat ni bil preklican in štiri leta pozneje ukinjen,¹¹⁸ vendar je Cerkev v odnosu do države ohranila neodvisnost.

Vzporedno s tem je po letu 1849 potekal proces reforme civilnih upravnih struktur. S krepitvijo civilnih oblasti na lokalnem nivoju so le-te od krajevnih dušnih pastirjev postopoma prevzemale številne naloge, ki so jih do tedaj v imenu države morali opravljati krajevni dušni pastirji.

Začasni občinski zakon s 17. marca 1849 in zakon o občinah s 5. marca 1862 sta določala, da so bile občine pristojne za nadzor npravnosti, zdravja in ubožnih zadev na svojem območju, oziroma so morale opravljati vse naloge, ki so jim jih nalagale višje oblasti. Med drugim so morale razglašati odločbe

¹¹⁴ NŠAL, ŽA Bled, razne knjige, šk. 6, oznanilna knjiga 1832–1846, leto 1837, in ŽA Velike Lašče, razne knjige, šk. 1, oznanilna knjiga 1819–1820, NŠAL, ŽA Ljubljana - sv. Peter, razne knjige, šk. 19, oznanilna knjiga 1829–1835, 2. 1. 1831, str. 35–37.

¹¹⁵ NŠAL, ŽA Ljubljana - sv. Peter, razne knjige, šk. 19, oznanilna knjiga 1849–1857, 8. in 15. 1. in 25. 5. 1854.

¹¹⁶ NŠAL, ŽA Ljubljana - sv. Peter, razne knjige, šk. 19, oznanilna knjiga 1829–1835, 26. 9. 1830, str. 27–28.

¹¹⁷ NŠAL, ŽA Ljubljana - sv. Peter, razne knjige, šk. 19, oznanilna knjiga 1842–1849, 5. 9. 1847.

¹¹⁸ Liebmann, Von der Dominanz der katholischen Kirche zu freien Kirchen im freien Staat, str. 375–378; Ambrožič, *Ljubljanski knezoškof dr. Janez Zlatoust Pogačar*, str. 42–44.

predpostavljenih oblasti, sodelovati pri popisovanju prebivalstva, naboru ...¹¹⁹ Ministrska uredba z 19. januarja 1853 pa je določala: »Med opravila okrajne gosposke gre skerb za uboge po obstoječih napravah in postavah, prečuvanje in moranje občin, da svoje dolžnosti spolnujejo, skerb, da se za preskrbovanje ubozih in takošne ljudomile namene obstoječe občinske ali okrajne naprave prav upravljajo in obračajo in odprava beračije.«¹²⁰

Civilne oblasti so naloge socialnega skrbstva dejansko popolnoma prevzele šele ob koncu 19. stoletja. Razlogi za to so bili na eni strani v zakoreninjenosti državnega cerkvenstva oziroma jožefinizma, lojalnosti Cerkve do države in dejstvu, da so bili krajevni dušni pastirji za državo oziroma deželo brezplačni uradniki, da so dobro poznali položaj prebivalstva v svojih župnijah in imeli na ljudi velik vpliv.

Nekatere dejavnosti socialnega skrbstva, ki so jih po nalogu države krajevni dušni pastirji opravljali konec 18. in v 19. stoletju, pa so nato v nekoliko drugačnih oblikah opravljali še globoko v 20. stoletju.

3.2.2 JANEZ ZLATOUST POGAČAR

Po škofu Wolfu je krmilo ljubljanske škofije leta 1860 prevzel Jernej Vidmar (1802–1883), velik strokovnjak za Sveto pismo in orientalske jezike, a se v vlogi ljubljanskega škofa ni znašel. Že štiri leta po prevzemu škofije, leta 1864, je prosil za razrešitev z mesta škofa. Njegova pastirska pisma so dobra teološka dela brez konkretnih navodil za delovanje. Pri njem tudi ne beležimo nobenih posebnih pobud na področju sociale. V tem oziru je bil še najbolj konkreten v podpori ustanovitvi Podpornega društva za duhovne ljubljanske škofije leta 1872, katerega namen je bila pomoč socialno ogroženim duhovnikom.¹²¹

Leta 1871 je Vidmar ministru za uk in bogočastje na Dunaju pisno sporočil nepreklicni odstop in od tedaj naprej so se vršili postopki za njegov odstop preko Rima in Dunaja, ki so se vlekli vse do leta 1875, ko so imenovali novega ljubljanskega škofa Janeza Zlatousta Pogačarja (1811–1884).¹²²

Janez Zlatoust Pogačar je podiplomski študij opravil na teološki fakulteti na Dunaju, stanoval pa na vzgojno-izobraževalnem inštitutu Augustineum. Tam se je družil z vidnimi predstavniki zmernega liberalnega katolicizma, ki jih je med drugim združevalo prizadevanje za osvoboditev Cerkve od pretesne odvisnosti od države.¹²³

¹¹⁹ NŠAL 117, normalije, šk. 68, *Začasna srenjska postava*, 17. 3. 1849, str. 20–22; *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich*, leto 1862, str. 36–41.

¹²⁰ Ukaz ministrov notrajnih, pravosodnih, in denarstvenih zadev ..., 19. januarja 1853 ..., v: *Deželni vladni list za kranjsko vojvodino, drugi razdelek, V. tečaj*, Ljubljana 1853, str. 142–157.

¹²¹ Več o tem v poglavju 6.2.1.4 Podporno društvo za duhovnike ljubljanske škofije.

¹²² Dolinar, *Ljubljanski škofje*, Ljubljana 2007, str. 303–316.

¹²³ Ambrožič, *Ljubljanski knezoškof dr. Janez Zlatoust Pogačar*, str. 61–66.

Škof Pogačar je v času vodenja ljubljanske škofije pustil močan pečat tudi na področju socialne dejavnosti. V tem smislu je verjetno najpomembnejša podpora tistim redovom, ki so delovali na področju pastorage, vzgoje in šolstva ter sociale. Z njegovo pomočjo in pobudo so v škofijo prišli lazaristi, šolske sestre, notredamke, močno pa so se okrepile predvsem usmiljenke. Te so imele med duhovniki (npr. kanonik Janez Gogala (1825–1884)) in laiki (vodja civilne bolnice dr. Alojzij Valenta (1830–1918)) veliko ostrih nasprotnikov, svojega zaščitnika pa so imele prav v škofu Pogačarju. Nasprotniki so se spraševali: »Čemu toliko zidajo usmiljenke, hišo za hišo in sedaj še cerkev? In v vsem tem jih podpira tudi škof!« Zoper usmiljenke je kanonik Gogala nastopil celo v deželni zboru, Pogačar pa je na te napade odgovarjal: »Kedo naj pa podpira usmiljenke v njihovem človekoljubnem delovanju, če ne škof.« In res prav zaradi njegove pomoči in podpore je Ljubljana z dejavnostjo usmiljenk dobila mrežo cerkvenih socialnih in zdravstvenih ustanov, ki so bile pomembne za vso Kranjsko. V času škofa Pogačarja so usmiljenke pričele delovati v umobolnici na Studencu (1875) in številnih zavodih v Ljubljani: hiralnici sv. Jožefa (1876), dnevnem zavetišču (1876) in sirotišnici za dečke v Marijanišču (1880), dekliskem sirotišču Lichtenthurn (1878). Za duhovno oskrbo usmiljenk so skrbeli lazaristi, ki so na pobudo škofa prišli v Ljubljano leta 1879.¹²⁴ Na Pogačarjevo pobudo so v škofijo prišle tudi šolske sestre in notredamke, ki so takrat delovale predvsem na področju šolstva za dekleta, pozneje pa odigrale tudi pomembno vlogo na socialnem področju.

Na podlagi vizitacijskih zapisnikov je bil škof dobro seznanjen s socialnimi stiskami in težavami, s katerimi so bili soočeni zlasti delavci v industrijskih središčih.

Tri postna pastirska pisma (1877, 1879, 1880) vernikom svoje škofije je namenil temi ljubezni do bližnjega. Med temi zaradi svoje konkretnosti najbolj izstopa pismo iz leta 1879, ki je popolnoma posvečeno socialni tematiki in nauku o ljubezni do bližnjega in ima več zelo zanimivih poudarkov. V pismu med drugim piše: »Koliko jih je, ki od jutra do večera pridno delajo in komaj zaslužijo toliko, da otroke in ženo siromašno prežive. Koliko jih je, ki silo stradajo, ker se sramujejo komu potolažiti svojo revo in če tudi prosijo podpore, je le malo dobivajo. Koliko jih je, ki jim prevelika suša ali moča poljske pridelke pokonča! Velika je dragina, da si marsikatero družino še potrebnega živeža ne morejo omisliti! Kdo more prešteti razne bolezni, ki ljudje v njih zdičujejo? Poglejmo v bolnišnice, ki še vseh bolnikov sprejeti ne morejo! Koliko bolnikov ječi po hišah, ki jim še celo najpotrebnejših reči primanjkuje. /.../

Oh kdo nam bo dal, da bomo tudi mi svojega Gospoda in Zveličarja gledali z obličja v obličje? Gledali ga bomo, če bomo po Jezusovem zgledu ljubezen

¹²⁴ Prav tam, str. 310–312.

skazovali svojemu bližnjemu in mu tako vsaj polajševali in oslajševali jarem, pod katerim zdihuje, če mu ga še popolnoma odvzeti ne zmoremo. Saj je ljubezen zapopadek in dopolnilo vse postave in po besedah Jezusa samega edino gotovo znamenje Jezusovega učenca. /.../

In posebno v postnem času, kateremu se bližamo, se potrudimo za vajo v vsakoršnih čednostih, zlasti v skazovanju dobrih del krščanskega usmiljenja. /.../ Prizadevajmo si braniti vdove, oskrbovati sirote, tolažiti žalostne, pomirjevati obupane. Popotnike sprejemajmo, obtežene podpirajmo, nage oblačimo, bolnim strezimo /.../.

Ne morem se pa zderžati, da vaša serca obračam dans posebno na dve lepi napravi, v katerih zamorete svoje kerščansko usmiljenje skzovati. /.../ Tema dve-ma napravama se pravi hiralnica in dekliška sirotišnica. Hiralnica je naprava za bolnike, ki vedno hirajo in terpe neozdravljive bolezni. /.../ Dasiravno bi bilo prostora zadosti za obilnejše število hirajočih, je nemogoče jih več sprejeti, ker je zidanje mnogo stalo in vsako leto povračanje najetega kapitala in obresti veliko denarjev zahtevat. Dekliška sirotišnica je bila tudi v Ljubljani napravljena vseld posebne volje blage dobrotnice za uboge deklice, ki jim je nemila smert odvzela druzega očeta ali ljubo mater ali oba roditelja. V njej se uboge sirote pod vodstvom usmiljenih sester podučujejo in vzrejajo, da bi bile zmožne, kadar odrastejo, same si kruh služiti. /.../.»

Pogačar pismo zaključí s povabilom, naj se verniki udeležijo loterije, ki so jo pripravile usmiljenke, da bi povrnilo dolgove, ki so jih ustvarile pri gradnji obeh domov.¹²⁵

Pismo nazorno pričuje o Pogačarjevem poznavanju socialnih stisk in o krščanski ljubezni, ki mora biti temeljno zadržanje vsakega kristjana, poleg tega pa tudi o podpori, ki jo je nudil usmiljenkam pri njihovem delu.

Ob smrti je svoje skromno premoženje zapustil bratu, ki mu je celo življenje gmotno pomagal, in je šlo pravzaprav za vrnitev dolgov, kot je dejal Pogačar.¹²⁶

3.2.3 JAKOB MISSIA

Po smrti škofa Pogačarja je cesar za novega škofa imenoval kanonika Janeza Gogala, ustanovitelja prve Vincencijeve konference pri sv. Nikolaju v Ljubljani. Gogala je imel velike zasluge za razvoj Vincencijevih konferenc v škofiji, ni pa bil v dobrih odnosih z usmiljenkami, tako da so morale te po smrti Pogačarja zapustiti ljubljansko Marijanišče, nadomestile pa so jih šolske sestre. A kmalu po imenovanju za škofa, še pred papeževo potrditvijo, je Gogala umrl,

¹²⁵ *Laibacher Diöcesanblatt* (1879), št. 2, str. 14–15.

¹²⁶ Ambrožič, *Ljubljanski knezoškof dr. Janez Zlatoust Pogačar*, str. 133–134.

konec leta 1884 pa je bil za novega ljubljanskega škofa imenovan Jakob Missia (1838–1902).¹²⁷

Temeljna usmeritev škofa Missije je vidna že v njegovem škofovskem geslu: »*Vse prenoviti v Kristusu*«, ta pa se je v pastoralnem smislu najbolj odločno manifestirala v njegovih govorih in celotnem programu prvega katoliškega shoda v Ljubljani leta 1892. Shod je bil sklican na pobudo škofa in je potekal pod njegovim pokroviteljstvom, za glavni cilj pa si je zadal krepitev katoliške zavesti in preoblikovanje celotne družbe, ki bi temeljila na verskih načelih. Missija je na shodu poudaril, da za pravo katoliško zavest ne zadošča le nekaj pobožnih fraz in verskih resnic, temveč mora biti podlaga katoliški zavesti katoliška vera v celoti, njen sad pa življenje in ravnanje po načelih Cerkve, in to v celoti.¹²⁸ Shod je pomenil veliko prelomnico v razvoju katoliškega gibanja, saj je prinesel nagel razvoj političnega, kulturnega, združnega življenja in razmah delavskih katoliških organizacij.¹²⁹

V pastirskih pismih je največ pozornosti posvetil nauku o cerkveni edinstvi s Svetim sedežem in krepitvi katoliške zavesti, ni pa posebej obravnaval socialnih tem. V tem kontekstu lahko omenimo dve pastirski pismi iz let 1887 in 1892. Pastirsko pismo vernikom na svečnico leta 1887 je v celoti posvetil problematiki pijanstva in še posebej žganjepitja, saj »*vedno bolj očitno kažejo se žalostne posledice – in vedno dalje se širi pregreha*«. Opozarjal je na zdravstvene težave pijancev, zlo v družini, propad kmetij in drugo zlo, ki je posledica alkoholizma. Da bi ljudstvo odvrnil od teh razvad, je predlagal ustanovitev družb treznosti, »*da se zoper to pregreho krepčate z medsebojnim spodbujevanjem, opominjenjem in molitvijo*«. ¹³⁰ Od leta 1887 so v škofijskem listu redno izhajala poročila o širjenju družbe, za katero je leta 1889 v Rimu pridobil tudi odpustke.¹³¹

Postno pastirsko pismo iz leta 1892 o posvečevanju nedelje spada v kontekst boja Cerkve v Avstriji za posvečevanje nedelje kot dela prostega dne, kar je bilo posebej aktualno v desetletju od 1885 do 1895, ko so se oblikovale novele obrtnega zakona o tem vprašanju.¹³² Temeljna postavka pastirskega pisma je, da je treba nedeljo »*posvečevati pred vsem zaradi čaščenja, katero smo dolžni*

¹²⁷ Dolinar, *Ljubljanski škofje*, str. 339–342.

¹²⁸ Dolinar, *Ljubljanski škofje*, str. 352–355, *Poročilo pripravljalnega odbora o I. slovenskem katoliškem shodu kateri se je vršil 1892. leta v Ljubljani*, pripravljalni odbor, Ljubljana 1893, str. 187–200.

¹²⁹ O tem več v poglavju 6.2 Delavsko vprašanje in združništvo.

¹³⁰ *Laibacher Diöcesanblatt* (1892), št. 2, str. 22–29.

¹³¹ Dolinar, *Ljubljanski škofje*, str. 352.

¹³² Obrtna novela iz leta 1885 je bila glede nedeljskega počitka slabo dorečena, tako da se nedeljsko delo praktično ni v ničemer omejilo v primerjavi z obdobjem pred sprejetjem novele. V naslednjih letih je bilo podano mnogo pobud za natančnejšo in bolj restriktivno ureditev pri zagotavljanju nedeljskega počitka, pri čemer je prednjačila predvsem Cerkve, kar se je vezalo tudi z bojem za posvečevanje nedelje. Novela zakona, ki je to področje natančnejše opredelila, je bila sprejeta 16. januarja 1895. Andrej Pančur, *Gospodarski in socialni nazori v 80. in 90. letih 19. stoletja na Slovenskem*, magistrska naloga, Ljubljana 1999, str. 195–207.

Bogu«. V pismu piše o potrebi posvečevanja nedelje z obiskom službe božje in kritizira vse izgovore oziroma ovire. Med drugim je zapisano, da si »... *nakopavajo veliko odgovornost zlasti tovarnarji, obrtniki in trgovci, ako svojim delavcem in uradnikom, svojim pomočnikom in učencem ne privoščijo potrebnega prostega časa, da izpolnijo svojo nedeljsko dolžnost, ter jim ne dajo prilike, da si odpočijejo od težkega dela, ter se razvedre po enoličnem delu čez teden, temveč jih silijo, da morajo tudi ob nedeljah in praznikih delati*«. ¹³³

Missia je svoj cilj katoliške preнове oprl tudi na podporo redovnikom. Podpiral je že obstoječe redove, prizadeval pa si je tudi za prihod novih. V času njegovega škofovanja je na Kranjskem nastalo kar trinajst novih samostanskih naselbin. Po razpustu kontemplativnih redov v času Jožefa II. mu je uspelo, da je po več kot stoletju v ljubljansko škofijo pripeljal kontemplativne redove. Leta 1889 so prišle karmeličanke v Selo pri Ljubljani, leta 1890 začasno magdalenke, prizadeval si je tudi za prihod kartuzijanov v Pleterje in cistercijanov v Stično, kar se je po njegovem odhodu v Gorico tudi zgodilo. Leta 1887 so na njegovo pobudo prišli jezuiti in se naselili pri sv. Florjanu v Ljubljani, prizadeval si je za prihod salezijancev, ki so nato prišli leta 1901.

Glede karitativnih redov so se za časa škofa Missie močno okrepile usmiljenke, v Kamnik so leta 1895 prišle zagrebške usmiljenke, v Ljubljano pa leta 1896 sestre sv. Križa, ki so se posvečale otrokom, bolnim in ostarelim, leta 1896 pa pričele delovati v poselskem zavetišču za ženske in dekleta v Jožefinišču. Leta 1893 so v Kandijo pri Novem mestu prišli usmiljeni bratje. Tam so kupili graščino Neuhoft ter jo preuredili v bolnišnico, ki so jo sami vzdrževali. ¹³⁴

Leta 1898 je Missia prevzel vodenje goriške nadškofije in metropolije, za novega ljubljanskega škofa pa je bil imenovan Anton Bonaventura Jeglič (1850–1930).

3.2.4 ANTON BONAVENTURA JEGLIČ

Škof Jeglič je nadaljeval Missijevo delo katoliške preнове celotne družbe. V začetku prvega pastirskega lista je zapisal svojo temeljno nalogo: »*Pridi k nam tvoje kraljestvo po Mariji. Da samo to želim, da utrdim med Vami kraljestvo božje, da je razširim, da je branim proti sovražnikom*«. ¹³⁵ In v tej luči je treba gledati vsa njegova prizadevanja v času njegovega širokopoteznega, angažiranega in izjemno živahnega vodenja ljubljanske škofije. ¹³⁶ Njegov pastoralni program je zajemal celotnega človeka na vseh področjih njegovega delovanja.

¹³³ *Laibacher Diöcesanblatt* (1887), št. 12, str. 9–15.

¹³⁴ Marija Jasna Kogoj, Missiev odnos do redovnikov, v: *Missiev simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj), Celje 1988, str. 196–212.

¹³⁵ *LŠL* (1898), št. 5, str. 27.

¹³⁶ Dolinar, *Ljubljanski škofje*, str. 374.

Na področju sociale je nadaljeval in nadgradil Missijevo delo, saj je imel izrazit socialni čut, prav tako pa je socialno vprašanje prepoznal kot ključno vprašanje svojega časa. V ospredju njegovih prizadevanj na tem področju sta bili tako socialna varnost ljudi kot tudi dobrodelna dejavnost. Z načrtnim socialnim delom je začel takoj po nastopu škofovske službe. V drugem letu škofovanja se je v Rimu zanimal o mnenju glede socialnega dela duhovnikov in še isto leto nato na prvem zboru dekanov na dnevni red uvrstil tudi socialno vprašanje. Za referenta k tej točki je naprosil Andreja Kalana (1858–1933), ki je spregovoril o okrožnici *Rerum novarum*, o problematiki kapitalizma in pomenu organiziranega delovanja Cerkve na socialnem in gospodarskem področju. Odobrili so tudi dva predloga, in sicer naj bogoslovci v semenišču dobijo temeljit pouk o socialnih vedah in naj duhovniki na gospodarskem oziroma združenem polju vedno delujejo v posvetu z duhovniki na pastoralnih konferencah in nikdar na lastno pest.¹³⁷

Bil je izrazit pastoralist in je kar šestkrat obhodil in pregledal vse župnije svoje škofije, da se je natančno pozanimal o problemih ljudi in pregledal stanje na župnijah. Svoja spoznanja je nato strnil in uzakonil na treh škofijskih sinodah (1903, 1908 in 1924).¹³⁸ Sinodalni sklepi so bili tako rekoč učbeniki duhovnikom oziroma navodila za njihovo delovanje. Na teh sinodah je temeljito obdelal tudi socialno problematiko. Prvi dve sinodi in pastoralna inštrukcija se med seboj dopolnjujejo, zadnjo sinodo pa je treba obravnavati ločeno, saj je nadomestila določila prejšnjih sinod.¹³⁹ Posebno pa jo je treba obravnavati tudi zato, ker je potekala leta 1924, po prvi svetovni vojni in v novi državi, v popolnoma spremenjenih političnih in družbenih razmerah.

Iz sinod lahko razberemo temeljne Jegličeve socialne poudarke. Socialno vprašanje je v prvi vrsti dojemal kot нравno in versko in ne gospodarsko vprašanje, saj življenje delavcev kljub boljšim mezdám in krajšemu delovnemu času ni nič bolj srečno, če njihovo življenje ni uravnano z nauki Cerkve, poleg tega pa je socialna dejavnost dolžnost krščanske ljubezni, ki veleva ne samo ne krati pravic bližnjemu, ampak mu tudi dejavno pomagati. Reševanje socialnega vprašanja je po Jegliču dolžnost tako laikov kot duhovnikov, oboji pa morajo biti v tem pokorni svojim škofom. To je še posebej poudarjal duhovnikom, ki bi lahko s preveč gorečim socialnim in gospodarskim delovanjem zapadli v težave. Jeglič se je bal, da bi duhovniki s prevelikim angažmajem v časnih zadevah (zadruga, posojilnice) zapadli v versko mlačnost in bi ne imeli več pravilno

¹³⁷ Knezoškof dr. Anton Bonaventura Jeglič. *Spomenica ob dvajsetletnem škofovem jubileju*, Marijina družba duhovnikov in bogoslovcev ljubljanske škofije, Ljubljana 1917, str. 91, in Vinko Potočnik, Jeglič in krščansko socialno gibanje, v: *Jegličev simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj), Celje 1991, str. 351.

¹³⁸ Načrtoval je tudi sinodo za leto 1914, vendar se zaradi vojne ni mogla sestati. Gradivo zanjo je nato naslednje leto objavil v pastoralnih inštrukcijah.

¹³⁹ Alojzij Odar, Jegličeve sinode, v: *Bogoslovni vestnik* 18 (1938), št. 4, str. 257–290.

ovrednotenih prioritet ali pa bi se zapletli v denarne nesreče in izgubili ugled.¹⁴⁰ Leta 1901 je v pastirskem pismu zapisal: »*Odkritosrčno vam povem, včasih se me loti misel, da li gremo predaleč, da li se nismo predaleč utopili v družbeno gibanje. Ali ko sem opazil, kaj dela nasprotnik, kako hodi od vasi do vsi, kako skuša zapeljivi volilni katekizem vtihotapiti v vsako hišo, se nisem mogel ubraniti v prepričanju, da nismo mi duhovniki nič preveč storili.*«¹⁴¹

Zavedal se je, da imajo duhovniki preko zadrug vpliv na ljudi, da se med njimi splete vez zaupanja in se ljudi pridobi za katoliško stvar. Duhovniki so to delo opravljali brezplačno poleg tega pa ni bilo zadosti kvalificiranih laikov, ki bi lahko prevzeli njihovo delo. Ko je v letu 1910 na koroškem nemška krščansko socialna Centralna blagajna doživela zlom, je papež 18. novembra izdal dekret »*Docente apostolo*«, v katerem je sicer pohvalil delavnost duhovnov pri denarnih zavodih za korist ljudstva, vendar strogo prepovedal duhovnikom prevzeti odgovorna mesta predsednika, upravitelja, blagajnika, tajnika v zadrugah in določil rok štirih mesecev, v katerem morajo vsi duhovniki odstopiti z vodilnih položajev.¹⁴² Jeglič je šel posredovat v Rim in uspel izposlovati odlog tega sklepa. Obrazložil je pomembnost zadružništva za katoliško gibanje in da je pri vodstvih zadrug nemogoče v tako kratkem času zamenjati 600 duhovnikov, kolikor jih deluje pri Zadružni zvezi.¹⁴³

Za socialno delovanje je dal duhovnikom preko sinod natančna praktična navodila. Duhovnik naj o socialnem vprašanju, ki je v prvi vrsti versko-nravno vprašanje, govori kot pridigar in katehet. Govori naj o zmernosti, varčnosti, delu. Ljudem naj razloži, da je oblast dana od Boga, da so po volji božji različni stanovi in da je boljši le tisti stan, čigar dolžnosti vestno izpolnujemo. Duhovniki naj socialna vprašanja študirajo in obravnavajo na pastoralnih in drugih konferencah. Organizirajo naj ljudi zunaj cerkve v čitalnicah, izobraževalnih društvih, zidajo naj domove, v katerih bodo lahko skrbeli za dodatno strokovno in versko izobrazbo ljudstva, ustanavljajo naj telovadne odseke, družbe treznosti. Duhovniki naj se lotijo karitativnega dela, v vsaki župniji naj ustanovijo Vincencijeve družbe, v mestih dnevna zavetišča za otroke, na industrijskih področjih patronažo za delavke, v obrtnih mestih Kolpingova društva, za posle in občinske reveže naj skrbijo preko družb sv. Marte. Ker se z gospodarskim napredkom vzgaja tudi nravno, naj duhovnik skrbno in preudarno deluje tudi na področju zadrug in naj pospešuje njihovo ustanavljanje. Glede delavstva je Jeglič delal na podlagi okrožnice *Rerum novarum*, duhovnikom pa priporočal,

¹⁴⁰ Jegličev dnevnik: znanstvenokritična izdaja (ur. Blaž Otrin, Marija Čipić Rehar), Celje 2015, str. 78, in Knezoškof dr. Anton Bonaventura Jeglič, str. 91–92.

¹⁴¹ Potočnik, Jeglič in krščansko socialno gibanje, str. 349–355.

¹⁴² Jegličev dnevnik, str. 493–494, in Fran Erjavec, *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem*; Ljubljana 1928, str. 253.

¹⁴³ Jegličev dnevnik, str. 501–502.

naj za delavce snujejo izobraževalna društva, v katerih naj skrbijo za splošno izobrazbo in razvedrilo, ustanavljajo naj strokovne odseke, ki se bodo potegovali za pravice delavcev, podpirajo naj prizadevanja za gradnjo delavskih domov.¹⁴⁴

Ugotovimo lahko, da je imel Jeglič veliko simpatij do delavcev in je razumel njihove stiske. Ko je leta 1900 izbruhnila stavka v Vevčah, se je izdatno pozanimal o vzrokih ter delavce podprl,¹⁴⁵ kar je bilo za tisti čas sila nenavadno, saj avstrijski škofje v večini niso bili naklonjeni niti socialnim gibanjem, kaj šele delavskim stavkam. Ob blagoslovu delavskih hiš na Vodmatu je dejal: »*Prav veselilo me je, da sem prišel med delavce, kamor sem že davno želel.*«¹⁴⁶ Podobno tudi ob blagoslovu 19 hiš na Viču 16. novembra 1902.

Organizacijsko delo na področju združništva in delavstva je popolnoma zaupal in prepustil Janezu Evangelistu Kreku (1865–1917) in mu je že leta 1904 zaradi njegovih zaslug pri papežu izposloval častni naslov papeškega hišnega prelata.¹⁴⁷

Katoliške delavske strokovne organizacije je ves čas svojega škofovanja očetovsko spremljal in jih podpiral. To se ni spremenilo niti po papeževi *Singulari quadam* iz leta 1912, v kateri je papež Pij X. posredoval v sporu med nemškimi katoliškimi delavskimi organizacijami in posredno podprl t. i. berlinsko smer nasproti kölnske oziroma šole München – Gladbach, v katerem smislu so delovale tudi slovenske katoliške strokovne organizacije.¹⁴⁸ Po okrožnici je svoje pomisleke glede organizacije delavstva kratko omenil v škofijskem listu, a je bil po pogovoru s Krekom pomirjen, ko je dobil zagotovila, da bo JSZ delovala po strogo katoliškem »pravcu«.¹⁴⁹

Sklepi sinode leta 1924 so duhovnikom glede delavstva nalagali veliko odgovornost in požrtvovalnost. Za kako pomembno je Jeglič razumel delavsko vprašanje, je moč videti v sklepih sinode, kjer dobesedno piše: »*V večjih industrijskih krajih mora duhovnik žrtvovati skoraj vse: čas, spanje, denar in še zdravje. Za take žrtve je pa sposoben le duhovnik, v katerem plamti čista ljubezen do Boga in do bližnjega.*« Duhovniki naj podpirajo raznovrstne delavske organizacije, posebno naj se zavzemajo za delavce v rudnikih, ki so zavoljo komunistov in socialistov v največji gmotni in duševni nevarnosti. Duhovnik naj podpira konzumna društva oziroma zadruge, širi ali vsaj moralno naj podpira politične

¹⁴⁴ Knezoškof dr. Anton Bonaventura Jeglič, str. 92–93.

¹⁴⁵ Jegličev dnevnik, str. 69.

¹⁴⁶ Jegličev dnevnik, str. 171.

¹⁴⁷ Jegličev dnevnik, str. 250–251.

¹⁴⁸ LŠL (1913), št. 3, str. 58.

¹⁴⁹ Jegličev dnevnik, str. 561.

in strokovne liste, ki naj jih tudi sam bere, da bo informiran o delavskem vprašanju. Isto pozornost pa naj posveča tudi kmečkemu in obrtnemu stanu.¹⁵⁰

Po smrti Kreka katoliška stran nikakor ni našla primerne in karizmatičnega voditelja za delavstvo. Jeglič je v svoj dnevnik zapisal: »Zvedel sem, da delavstvo nima pravega voditelja. Kar je nevarno, ker se komunisti po Kristanu zopet zbirajo. Gosar ni za organizacijo, je ves profesorski, Gostinčar se je postaral. List ‚Pravica‘ ni dosti vreden. Kakor na Nemškem, so tudi pri nas prepričani, da pravi voditelj bi mogel biti edino le sposoben duhovnik.«¹⁵¹ Za delovanje pri delavcih je poizkušal leta 1928 angažirati Ivana Ahčina (1897–1960), a je ta pozneje pristal med časnikarji in bil urednik Časa in Slovenca. Ahčin je imel v tistem času že spore s krščansko socialno Krekovo mladino.¹⁵²

V dvajsetih letih 20. stoletja je Jeglič poizkušal zgladiti čedalje večje spore med krščanskimi socialci, zbranimi v Jugoslovanski strokovni zvezi (JSZ), Krekovi mladini in raznih mladinskih glasilih (*Križ na gori*, *Križ*, *Ogenj* ...), ter SLS. Ob peti obletnici Krekove mladine leta 1927 jih je obiskal in pohvalil njihovo delovanje.¹⁵³ Da bi поблиžje spoznal njihovo življenje, se je 4. decembra 1927 odzval njihovem vabilu in obiskal mladinski dan, ki je potekal v dvorani Okrožnega urada v Ljubljani.¹⁵⁴ Po prireditvi jim je zaskrbljeno pisal, v dnevnik pa zapisal: »Danes sem Krekovi mladini pisal in jim povedal svoje misli o govori. Rekel sem Marinčekov govor brez notranje zveze o vsem mogočem; začetek korekten, zadnji del popolnoma boljševiški. O govoru Kocbeka, da ima nekaj resničnih misli, toda v meglenem modernem slogu, pa ga gotovo nikdo ni razumel. Kaj tak govor koristi. Marinčekov škodljiv mladini, ni v okviru krščanskega socializma. Manjka jim znanstvene podlage, naj si poiščejo svetovalca in vodnika. Vsaj govor naj poprej izvedenec prečita.«¹⁵⁵

Želja po približevanju delavcem je lepo razvidna tudi iz pisma, ki ga je poslal delavcem ob otvoritvi Delavske zbornice leta 1929, in to kljub temu, da na prireditvi ni bil povabljen. »Današnjega vašega dne se tudi podpisani srčno veselim. Prav iz srca čestitam spoštovanemu delavskemu stanu za ta napredek, za to veliko pridobitev. Sedaj boste lažje proučevali delavsko vprašanje, lažje spoznali njegove naravne pravice, lažje določali korake v njihovo dosego, pa tudi lažje uravnavali vse sklepe tako, da bodo v soglasju z naravnimi pravicami drugih stanov. – Pozdrav in blagoslov.«¹⁵⁶

¹⁵⁰ Potek in sklepi tretje sinode, ki jo je pripravil in od dne 25. do 29. avgusta l. 1924 vodil Anton Bonaventura, škof ljubljanski, Ljubljana 1924, str. 145–146.

¹⁵¹ Jegličev dnevnik, str. 942.

¹⁵² Jegličev dnevnik, str. 982.

¹⁵³ Jegličev dnevnik, str. 965.

¹⁵⁴ Mladinski zbor, v: *Pravica* 6 (1927), št. 48, str. 3.

¹⁵⁵ Jegličev dnevnik, str. 983.

¹⁵⁶ Jegličev dnevnik, str. 1013.

V pismu duhovnikom leta 1929 je glede delavske mladine in njihovega lista Ogenj zapisal: »Ker je ta mladina sredi socialnega gibanja, ker gleda in bridko občuti grozne krivice kapitalističnega gospodarstva, pač ni čuda, ako v upravičenem gnevu pade kdaj kak bolj trd, včasih nekoliko odporen izkaz, in če govore tudi o razrednem boju. Ni jim tako zelo zameriti. Ker vem, da pri tem dosti korektno mislijo in da se bodo polagoma tudi navadili gnev zadrževati in se korektno izražati.«¹⁵⁷ Svoje videnje in tako rekoč oporoko o delavskosocialnem vprašanju je podal v zadnjem rednem pastirskem pismu duhovnikom pred svojim odstopom. Začenja s »Krekovo mladino«¹⁵⁸: »Jaz imam to mladino zelo rad, pa se tudi lepo razvija. /.../ Živahno se gibljejo, idealni so, izredno točno so organizirani, tudi skrbе za napredek v umevanju socialnega vprašanja. ‚Krekova mladina‘ je v tesni zvezi z ‚Borci‘ in z ‚Jugoslovansko strokovno zvezo‘. To so trije deli dobro zamišljene organizacije katoliškega delavstva. /.../ Imajo pa mnogo nasprotnikov tudi od strani naših krščanskih intiligentnih delavcev. Boje se, da bo ta močna delavska organizacija zabredla, in sicer da bi mogla biti nekako marksistična, nekako nekrščanska.

Prepričan sem in vem, da bo tekom leta ta močna delavska organizacija dokazala, da se od marksistov bitno loči, da zahteva od članov globoko krščansko življenje, da odstranjuje vse, kar bi moglo biti varno za katoliško moralo in da je katoliški Cerkvi popolnoma zvesta. Boli me pa njihova preostra in brezobzirna borba. /.../

Vse gospode, ki ljubite naš pokret, ki torej tudi delavce ljubite, prosim, preučavajte socialne probleme, pogajate delavskemu gibanju, da se bo mogočno in pravilno razvilo. Tega gibanja ne bo nikdo zaustavil. Gorje nam Slovencem, ako bi se v nastali borbi poskušalo ga razbiti in delavce razdvojiti.«¹⁵⁹

Iz teh pisem je vidno, da je Jeglič zaznal kako močno so v krščanskosocialnih organizacijah simpatizirali z marksizmom in prevzeli razredni boj kot svoj apostolat. A je menil, da je to le mladostniška vihravost in zaletavost, in pri tem, kar se je pokazalo v naslednjih letih, vsekakor podcenjeval usodno privlačnost marksizma kot sekularne religije.

Duhovnike je na sinodi leta 1924 pozval tudi k nadaljnjemu delovanju na področju zadrug in strokovnemu izobraževanja kmetov preko tečajev, saj »krščanstvo podpira pametno gospodarstvo in se veseli vsakovrstnega gospodarskega napredka«. Duhovnik naj v skladu s sklepi V. katoliškega shoda ljudem pomaga pri ustanavljanju zadrug ter ljudi podučí o pomembnosti samopomoči, kar se dogaja prav preko zadrug. Ljudi naj v zadrugah socialno in nravno vzgaja

¹⁵⁷ Duhovnikom za leto 1929, v: LŠL (1929), št. 1, str. 10.

¹⁵⁸ Leta 1921 se je iz Jugoslovanske strokovne zveze kot podmladek ustanovila Krekova mladina.

¹⁵⁹ Gospodom duhovnikom za leto 1930, v: LŠL (1930), št. 1, str. 6–9.

nasproti individualizmu in naj jim utrjuje prepričanje, da se koristi posameznika najbolj sigurno dosežejo s pospeševanjem skupnih interesov.¹⁶⁰

Sinoda je podprla delovanje vseh društev in redov, ki so delovali na področju dobrodelnosti, hkrati pa je izrazila obžalovanje, da se mreža teh dobrodelnih organizacij še ni razpredla po vsej škofiji in so zaradi tega številni reveži brez oskrbe. Spodbujala je duhovnike, naj razširjajo vsakovrstno dobrodelnost po svojih župnijah in naj dela usmiljenja podelijo udom III. reda in članicam Marijinih družb.¹⁶¹

Če so bile sinode namenjene predvsem duhovnikom, so bili katoliški shodi namenjeni krepitvi katoliške zavesti laikov. Jeglič se je udeležil vseh petih slovenskih katoliških shodov, prvega leta 1892 kot sarajevski kanonik, pri ostalih štirih pa je bil glavni idejni usmerjevalec. Prizadeval si je, da bi k organizaciji shoda pridobil čim več uglednih laikov, kar mu je preko Šušteršiča tudi uspelo. Tako je bila v pripravljalnem odboru shoda za leto 1900, ki ga je sestavljalo 56 oseb, več kot polovica laikov. Vključitev in pritegnitev laikov k zavzemanju za katoliška načela v javnem življenju je bila ena ključnih nalog shoda leta 1900 in tudi poznejših, saj je bila takrat večina laških izobražencev, uradnikov, trgovcev in podjetnikov na strani liberalcev. S pripravo na II. katoliški shod leta 1900 je začel že spomladi leta 1899. Po posvetovanju z nekaterimi kanoniki in po reševanju spora med Krekom in Ivanom Šušteršičem (1863–1925) je 4. decembra 1899 sklical shod duhovnikov (okoli 60), na katerem so ugotovili, da je javno mnenje proticerkveno, da se širi liberalizem in da so duhovniki preveč nedejavni. Nato so določili smernice shoda, ki naj več pozornosti posveti predvsem socialnim vprašanjem.¹⁶² Tekom leta 1900 so potekale živahne organizacijske priprave na shod, vsebinski okvir pa je določil Jeglič sam. Resolucije, sprejete na shodu, ki je potekal od 10. do 12. septembra 1900, so bile podobne tistim s prvega shoda in so v idejnem in organizacijskem smislu njegovo nadaljevanje, to pa velja v glavnem tudi za tretji in četrti katoliški shod, zadnji, peti katoliški shod pa je prinesel tudi nekatere nove vidike,¹⁶³ ki so bili vezani na spremenjeno družbeno-politično situacijo.¹⁶⁴ Treba pa je izpostaviti sklep tretjega katoliškega shoda iz leta 1906, po katerem so pričeli s povezovanjem samostojnih

¹⁶⁰ *Potek in sklepi tretje sinode*, str. 130–132.

¹⁶¹ *Potek in sklepi tretje sinode*, str. 128–130.

¹⁶² *Jegličev dnevnik*, str. 53.

¹⁶³ Janez Cvirn, *Tretji katoliški shod v Ljubljani*, v: *Slovenska kronika XX. stoletja. 1900–1941* (ur. Marjan Drnovšek in Drago Bajt), Ljubljana 1997, str. 63; Stane Granda, Jeglič in katoliški shodi, v: *Jegličev simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj), Celje 1991, str. 333–347.

¹⁶⁴ Več o shodih v poglavju o katoliški socialni misli na Slovenskem.

krščanskosocialnih delavskih društev iz različnih krajev v poseben strokovni odbor, kar je bil začetek povezovanja, ki je leta 1909 prinesel ustanovitev JSZ.¹⁶⁵

Poleg omenjenega se je Jeglič v svojih pastirskih pismih dotaknil mnogih socialnih tem: družbenega nauka, združništva, problematike alkoholizma, izseljencev.¹⁶⁶

Ob koncu prve svetovne vojne se je zavedal hudih socialnih stisk, v katerih se je znašlo ljudstvo, zato je duhovnike pozval k široki organizaciji dobrodelnosti, da bi v vsaki župniji delovala vsaj ena dobrodelna organizacija.¹⁶⁷

Izjemno je cenil in podpiral redovnike. Zaključil je nekaj projektov, ki jih je začel že njegov predhodnik. Ko je nastopil škofovsko službo, so se v Stično naselili cistercijani, izposloval je dovoljenje za ponovno naselitev kartuzijanov, ki so v Pleterje prišli leta 1901, istega leta je dal dovoljenje za naselitev salezijancev na Rakovniku. Obstoječi redovi pa so še razširili svoje delovanje. Mariborske šolske sestre so tako odprle dvanajst novih hiš v škofiji. Za časa Jegliča so leta 1928 v ljubljansko škofijo prišle sestre križniškega reda, medtem ko se je poizkus z vpeljavo frančiškank ponesrečil. Grofica Gabriela Auersperg (1866–1931) je škofu Jegliču predlagala ustanovitev samostana, ki bi skrbel za siromašne bolnike in padla dekleta, ona pa bi zagotovila sredstva. Škof je njen načrt podprl in dobil tudi podporo vrhovne predstojnice frančiškank v Nemčiji. Vendar je imel Jeglič s samostanom stalne težave, zataknilo se je že pri nakupu hiše, notranja sloga je pešala, tako da ustanova ni mogla zaživeti, dokler je vrhovna predstojnica leta 1904 ni ukinila. A grofica ni odnehala in je ponovno zbrala dekleta, ki so delovala v okviru društva Angelj varuh oziroma »Schutzengelverein«, a se tudi ta poizkus ni obnesel, saj ga je prehitela vojna in razpad monarhije.¹⁶⁸

Jeglič je znatno podpiral tudi številne reveže in dobrodelne ustanove. Kako obsežne so bile te podpore, govori zapis iz njegovega dnevnika 2. oktobra 1900:

»Preračunal sem stroške, za katere sem se iz dobrote zavezal:

- 1. Cosolich v Maribor 200 K,*
- 2. Rudolfu obresti 650 K,*
- 3. jezuitom 720 K,*
- 4. dijakom v Marijanišču 400 K,*
- 5. učenkam pri Lichth. 400 K,*
- 6. vseučilišnikom 9.000 K,*
- 7. v Inomost 800 K,*
- 8. delavskem tajniku 960 K,*

¹⁶⁵ Janez Cvirn, *Jugoslovanska strokovna zveza, v: Slovenska kronika XX. stoletja. 1900–1941* (ur. Marjan Drnovšek in Drago Bajt), Ljubljana 1997, str. 99.

¹⁶⁶ Bogdan Kolar, *Jegličevi pastirski listi, v: Jegličev simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj), Celje 1991, str. 107–122, in *LŠL* (1914), št. 1.

¹⁶⁷ *LŠL* (1919), št. 5, str. 47–50.

¹⁶⁸ Marija Jasna Kogoj, *Jegličev odnos do redovnikov, v: Jegličev simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj), Celje 1991, str. 149–163, in *Jegličev dnevnik*, str. 279–281. Miha Preinfalk, *Auerspergi, Po sledeh magičnega tura*, Ljubljana 2005, str. 215–216.

9. za g. Virenta 900 K,
10. za zavod sv. Josipa 1.200 K,
11. za Anton Prešerna 500 K,
12. zavarovalnica Mestna 2.500 K,
13. zavarovalnica Slavija 100 K,
14. manje mesečne podpore 400 K.

Torej skupno 18.730 K na leto. – To je polovica letne rente. Ako mi gojzdi opešajo, kar se bo zgodilo, potem dolžnostim še zadostovati ne bom mogel. O Bog Ti mi pomagaj! Moral bom zmanjšati vsakdanjo miloščino, ni drugače mogoče – pa Bog vidi mojo dobro voljo, no pa vsaj so tudi gornji stroški vsi miloščina razun sub 12. in 13.»

Podpore je sicer v naslednjih letih precej zmanjšal, predvsem zaradi denarnih težav pri gradnji škofijskega Zavoda sv. Stanislava v Šentvidu in gospodarske uprave v Gornjem Gradu. A kljub vsemu podpore revežem ni odbijal. 15. decembra 1926 je v svoj dnevnik zapisal: »Zmeraj več prosilcev in to odličnih. Nekateri odbijem, mnogim pa le dam, češ, da Bogu posodim. Za neko gospo sem izprosil od posojilnice posojila din 2.000, ker ne more plačati, jih moram jaz, kar mi je sedaj zelo težko. – Učitelja Silvestra je Pribičević preganjal, pa se je zadolžil. Milo je prosil za din 520, da ne bo brez drv družina 8 oseb. Kaj se hoče, poslal sem jih. Po 5 do 20 dinarjev pa vsaki dan večkrat dam.»

3.2.5 GREGORIJ ROŽMAN

Leta 1930 je škofa Jegliča nadomestil ljubljanski pomožni škof Gregorij Rožman (1883–1959).¹⁶⁹ Vodstvo ljubljanske škofije je prevzel v času, ko je bila Cerkev soočena s številnimi dilemami in perečimi vprašanji,¹⁷⁰ ki so zahtevala učinkovito in odločno vodenje, a je treba poudariti, da pri vodilnih krogih duhovnikov ljubljanske škofije Rožman ni nikoli pridobil takšne avtoritete, kot jo je imel njegov predhodnik Jeglič.

Rožman si je zastavil obsežen program duhovne preнове škofije in začel pri duhovnikih. V letnih pismih jih je opominjal na temeljne prvine njihovega duhovnega poslanstva. Duhovniki naj bodo predvsem oznanjevalci božje besede in delivci svetih skrivnosti in naj se ne pečajo s strankarsko politiko. Ta zahteva po neudejstvovanju v strankarskem življenju mu je prinesla veliko težav.¹⁷¹ Spodbujal jih je k poglobljeni osebni molitvi, letnim duhovnim vajam, kot najučinkovitejši pastoralni praksi pa jim je priporočal Marijine družbe in Katoliško

¹⁶⁹ Dolinar, *Ljubljanski škofje*, str. 402–403.

¹⁷⁰ Prim. Blaž Otrin, *Ljubljanska škofija med obema vojnama*, v: *Ljubljanska škofija 550 let* (ur. France M. Dolinar), Ljubljana 2011, str. 153–156.

¹⁷¹ Prim. Blaž Otrin, *Poslanska epizoda šentjakobskega župnika Janka Barleta*, v: *Arhivi* 34 (2011), št. 2, str. 555–567.

akcijo. Izjemno pozornost je namenjal mladini. Z Orli je bil tesno povezan že kot profesor v Celovcu in Ljubljani, zavedal se je, da bo narod ostal v svojem jedru zdrav, če bo zdrava mladina. Ko je kralj Aleksander leta 1929 prepovedal Orle, je skušal to nadomestiti z vključevanjem mladine v Marijine družbe, nato pa vedno bolj v KA, v kateri je videl najmočnejše sredstvo za prenovu škofije. Ker KA kot krovna organizacija ni izpolnila pričakovanj, sta se Rožman in lavantinski škof Tomažič odločila za njeno preoblikovanje. Leta 1936 so bila potrjena nova pravila, temelječa na stanovski ureditvi. Pri KA je šlo v osnovi za laiški apostolat, ki bi pod vodstvom svojih škofov dopolnjeval službo dušnega pastirstva. A kmalu je prišlo v KA do trenj, predvsem v študentskih vrstah med t. i. stražarji in Tomčevimi mladci, ki se niso nikoli umirila in razrešila.¹⁷² Kot bomo videli pozneje, je bilo vprašanje KA tudi ključno pri Rožmanovi presoji glede sporov v delavskih strokovnih organizacijah.

Kar se tiče dobrotelčnosti, je Rožman odločno podpiral prizadevanja Karitativne zveze v Ljubljani (KZ).¹⁷³ S posebnim pastirskim pismom se je 6. oktobra 1931 obrnil na vernike svoje škofije in spregovoril o socialni bedi in načinu organizirane pomoči za stradajoče v prihajajoči zimi, ki jo je vodila KZ. V letu 1934 je bila v ljubljanski škofiji vpeljana karitativna nedelja, ki je bila združena z zahvalno nedeljo, ko so župniki pridigali na temo krščanske ljubezni in usmiljenja in opravili nabirke za uboge v župniji. Končno pa je podprl prizadevanja KZ, da se je v vseh župnijah ljubljanske škofije vpeljala mreža karitativnih organizacij.

Pred Rožmana je bilo postavljeno tudi pereče vprašanje odnosa do krščanskih socialistov oziroma sporov znotraj katoliškega tabora. Temu bomo posvetili več pozornosti, saj je šlo za enega ključnih vprašanj v tridesetih letih in ključen proces, ki je rezultiral v usodni razklanosti slovenske katoliške skupnost pred začetkom druge svetovne vojne.¹⁷⁴

V začetku je imel Rožman do krščanskih socialistov razumevanje in jim je priznaval pomembno vlogo pri katoliškem delavskem gibanju. V pismu duhovnikom za leto 1932 je zapisal: »*Delavstvo tvori povsod pastoralno polje za se. Večina delavstva – tudi pri nas – je nasproti Cerkvi v najboljšem slučaju indifereentna. Verni krščanski delavci imajo težko stališče in so dostikrat pravi mučeniki svojega prepričanja. Ti zaslužijo od duhovnikov vso podporo in razumevanje. Pa tudi indiferentni in Cerkvi sovražni delavci imajo duše, ki jih moramo rešiti. Poleg osebne stika, ki je prvi pogoj za uspeh, moramo delavcu pokazati, da imamo*

¹⁷² Dolinar, *Ljubljanski škofje*, str. 404–406.

¹⁷³ Več o tem v poglavju o Karitativni zvezi v Ljubljani.

¹⁷⁴ Poleg tega smo imeli na razpolago zapuščino škofa Rožmana v NŠAL, v kateri so dragoceni dokumenti, ki pomembno osvetljujejo ta razkol in dopolnjujejo knjigo Janka Prunka *Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto slovenskega naroda*, Ljubljana 1977 (dalje: Prunk, *Pot krščanskih socialistov*).

srce zanj, da nam v skrbi zanj ne gre za noben sebičen namen, ampak nam je njegova večna pa tudi časna sreča pri srcu. Da pridemo z delavcem v dušni kontakt, se moramo potruditi, študirati njegovo psiho, njegovo razpoloženje napram drugim slojem, napram pojavom gospodarskega in sploh javnega življenja. Ko ga tako spoznamo, bomo razumeli in prenesli marsikaj, kar nas prvi hip odbija. Isti proces se bo pa tudi v delavčevi duši izvršil glede razmerja do nas, do vere in Cerkve. Vse gospode, ki imajo delavstvo v svojih farah, pozivam, da pomagajo pri strokovni in kulturni organizaciji krščansko mislečega delavstva, t. j. pri Jugoslovanski strokovni zvezi in pri Krekovi mladini. Kar je pomanjkljivega skušajte odstraniti s pozitivnim sodelovanjem, omni patientia et doctrina, ne pa s prehudim kritiziranjem in obsojanjem. Nihče tega ne prenese, tem manj delavec, ki je v današnji gospodarski stiski še občutljivejši. »¹⁷⁵

Hkrati s tem pa se je po objavi okrožnice *Quadragesimo anno* Pija XI. v letu 1931 ideološki boj v katoliškem taboru zaostрил. Pričela so se medsebojna obtoževanja in polemike med bazo, zbrano okoli nekdanje SLS, in krščanskimi socialci glede odnosa do okrožnice. Spor se je nadaljeval, dokler škof Rožman JSZ ni poslal pisma, v katerem je zahteval, da jasno in natančno določi svoje stališče do okrožnice. V zvezi s tem so na občnem zboru JSZ leta 1932 sprejeli resolucijo, ki jo je pripravil p. Angelik Tominec, OFM: »JSZ javno izjavlja, da so socialna načela, izražena v papeževih okrožnicah *Rerum novarum* in *Quadragesimo anno*, njena glavna vodilna načela. Obenem pa tudi izjavlja, da bo vse svoje delo in trud usmerila v ta cilj, da bodo načela prešla v življenje.«¹⁷⁶ Krščanski socialci so okrožnico *Quadragesimo anno* tako formalno res priznali kot vrhovno programsko vodilo in to pozneje storili še večkrat, a v njihovi praksi okrožnica ni imela odmeva in je bila le nepotrebno breme, saj so iz leta v leto drseli bolj levo in se ob simpatiziranju z marksizmom, kot bomo videli, tudi čedalje bolj približevali slovenskim komunistom.

Odločen razkol v katoliškem taboru med nekdanjo SLS in JSZ je nastal na občnem zboru JSZ leta 1932. Na tem zboru je SLS poskušala ustoličiti kandidata Miho Kreka (1897–1969), ki je imel podporo voditelja SLS Antona Korošca (1872–1940), a je zbor potrdil starega Srečka Žumra (1895–1983). Od tu naprej so šle poti SLS in JSZ samo še narazen.¹⁷⁷ Vodstvo SLS je na to odgovorilo spomladi leta 1933 s pozitivitvijo dela Društva združenih zasebnih in trgovskih nameščencev Slovenije (DZZTNS), ki je bila zametek nove organizacije poznejše Zveze združenih delavcev (ZZD).¹⁷⁸

¹⁷⁵ Gospodom duhovnikom za novo leto 1932, v: *LŠL* (1932), št. 1, str. 8.

¹⁷⁶ Prunk, *Pot krščanskih socialistov*, str. 109–111.

¹⁷⁷ Prunk, *Pot krščanskih socialistov*, str. 109–111. Andrej Rahten; Anton Korošec, *Slovenski državnik kraljeve Jugoslavije*, Ljubljana 2022, str. 426–427.

¹⁷⁸ Miroslav Stiplovšek, *Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja na Slovenskem*, Maribor 1989, str. 52–55. NŠAL 332, Gregorij Rožman, šk. 8, JSZ. Pismo JSZ Gregoriju Rožmanu, 2. 9. 1935.

V letih 1934 in 1936 so se vršili pogovori o zedinjenju obeh delavskih organizacij, za pomoč so kot arbitra prosili tudi škofa Rožmana in lavantinskega Ivana Tomažiča, ki sta nekajkrat posredovala, a brezuspešno.¹⁷⁹

Poleti 1935 je nekdanja SLS vstopila v Jugoslovansko radikalno zajednico (JRZ) in postala vladna stranka, JSZ pa je to potezo ostro obsodila. JRZ je že poleti 1935 preko časopisja najavila ustanovitev novih katoliških delavskih strokovnih organizacij, proti čemur je vodstvo JSZ protestiralo pri škofu Rožmanu in opozarjalo na nevarnost usodnega razkola. Rožman jim je odgovoril, da je nad namero ustanavljanja novih krščanskih strokovnih organizacij presenečen in o njej nič obveščen, da pa se bo zadevi lahko posvetil šele po vrnitvi iz potovanja.¹⁸⁰ Ravno takrat se je namreč odpravljal na večmesečno pot v ZDA, kjer je zbiral sredstva za gradnjo novega Baragovega semenišča, vrnil pa se je šele januarja 1936.¹⁸¹

V času, ko je bil Rožman v ZDA, so se odvili pomembni dogodki. 15. novembra 1935 je bila ustanovljena ZZD, 15. decembra pa se je v Celju odvil sestanek med JSZ, ZZD in DZZTNS, ki je veliko obetal, saj so se dogovorili za enotno organizacijo v okviru JSZ in spremembo njenih pravil.¹⁸²

Po vrnitvi iz ZDA v začetku leta 1936 sta na pobudo lavantinskega škofa Ivana Tomažiča (1876–1949) oba škofa pričela s posredovanjem za združitev razdeljenih delavcev. Predlagala sta, naj prenehajo z medsebojnim blatenjem po časopisju in okrožnicah, da naj bo osnova za razgovore dogovor v Celju ter predlagala 6-člansko komisijo, po dva predstavnika obeh organizacij ter po en zastopnik lavantinskega in ljubljanskega škofa, ki bodo uresničili dogovor v Celju.¹⁸³

JSZ je na to pristala,¹⁸⁴ ZZD in DZZTNS pa sta škofu sporočili, da so sicer veseli škofovega posredovanja, saj da *»bo le z Vašo pomočjo in z Vašo avtoritativno odločbo prišlo do enotnosti«*, in imenovali dva člana, a hkrati dodali, da odstopajo od Celjskega sporazuma. Ob tem so škofu poslali obširno spomenico, v kateri so pokazali na zmote krščansko socialnega gibanja in utemeljili nastanek svoje organizacije.

»Ko so torej krščanski socialisti slovensko katoliško skupnost razdelili v dva tabora, sami sebe proklamirali za prave kristjane in vso ostalo polovico, ki z njimi ni soglašala, razglasila za buržujsko in nekrščansko, ko so oklevetali vso slovensko

¹⁷⁹ NŠAL 332, šk. 8, JSZ. Spor med JSZ in Društvom združenih zasebnih in trgovskih nameščencev Slovenije glede enotne organizacije; 1934/35. Za več o tem glej poglavje 6.2.2.2 JSZ kot centrala organiziranega katoliškega delavstva na Slovenskem od 1909 do 1935.

¹⁸⁰ NŠAL 332, šk. 8, JSZ. Pismo JSZ škofu Gregoriju Rožmanu. Ljubljana, 2. 9. 1935 in odgovor 3. 9. 1935.

¹⁸¹ Jakob Kolarič, Škof Rožman, II. del, Celovec 1970, str. 261–264.

¹⁸² NŠAL 332, šk. 8, JSZ. Zapisnik sestanka v Celju med zastopniki JSZ, ZZD in DZZTNS. Celje 15. 12. 1935, (tipkopis, 1 str., kopija).

¹⁸³ NŠAL 332, šk. 8, JSZ. Pismo škofa Ivana Tomažiča škofu Gregoriju Rožmanu. Maribor, 11. 2. 1936.

¹⁸⁴ NŠAL 332, šk. 8, JSZ. Pismo JSZ škofu Gregoriju Rožmanu. Ljubljana, 22. 2. 1936.

katoliško organizirano skupnost, omalovaževali okrožnico *Quadragesimo anno*, smešili papeštvo i.t.d., so se pač sami izločili iz naše skupnosti. Nismo mi povzročili razdora, nismo nikogar obsojali, ampak smo samo dokumentirali dejstva in sledili glasu svoje vesti, da udarimo po zmoti, ločimo duhove, izvedemo idejno borbo do konca. Da bomo to dosegli, nam je nujno potrebna nova delavska organizacija. Ne osebni interesi, ne politična strank, ampak zgolj ljubezen do resnice, do katoliške stvari nas je priklivala v življenje.«¹⁸⁵

Oba škofa sta nato sklicala sestanek predstavnikov ZZD in JSZ s pooblaščenca obeh ordinarijev. Rožman je določil Alojzija Odarja (1902–1953), Tomažič pa Karla Oberžana (1900–1983). Skupaj sta oblikovala sedem točk t. i. spornih vprašanj, o katerih se morajo pogovoriti: »Cerkve ima pravico avtoritativno odločati o socialnih in gospodarskih vprašanjih po njih etični plati. 2. Izraz ‚krščanski socialist‘ in ‚religiozni socialist‘ se ne morejo več rabiti, odkar je Pij XI. avtoritativno opredelil nekrščanski pomen teh besed. 3. Zavreči se mora socializem in kolektivizem, kolikor zahteva odpravo vse zasebne lasti proizvodnih sredstev. 4. Ločiti treba konkretne oblike korporativnega reda (npr. fašistično) in idejo o korporativnem redu kakor ga je v zmislu krščanske socialne filozofije na novo predstavil Pij XI., reformni program katoličanov se mora urediti po tej ideji. 5. Zavreči se mora marksizem ne le kot svetovni nazor, temveč tudi v njegovi kritiki kapitalizma tisti njegov osnovni nauk, da je vsa (menjalna) vrednost iz dela. 6. Zavreči se mora razredni boj kot načelo v zmislu marksizma, ki smatra razreda kapitalistov in delavcev nujno za sovražna. Razumljivo in upravičeno je seveda, da branijo svoje pravice in se bore proti dejanskim krivicam. 7. Pisava ‚Besede‘ ni bila vedno korektna in je še v boju proti ‚klerikalizmu‘ in ‚klerofašizmu‘ preveč dvoumna in čudno sovražna.«¹⁸⁶

Sestanek je potekal 20. in 21. aprila 1936, udeležila sta se ga oba zastopnika škofov ter Srečko Žumer in Josip Gostinčar (1860–1942) v imenu JSZ in France Kremžar (1883–1954) ter Jožef Godina (1898–1986) v imenu ZZD. Na sestanku sta obe organizaciji nadaljevali z medsebojnim obračunavanjem in krivili druga drugo za nastali razkol. T. i. sporna vprašanja, ki so jih predstavniki dobili že prej na vpogled, sta predstavnika ZZD podprla, predstavnika JSZ pa sta odgovorila z ‚Izjavo‘, v kateri je JSZ podprla vse točke razen točke 2, saj se izrazu krščanski socialist ni bila pripravljena odpovedati, to pa so podkrepili s tem, da so izraz izrecno dopustili tudi v *Osservatore Romano* 2. julija 1932. Na sestanku so poleg spornih vprašanj obravnavali še zahtevo obeh škofov, da katoliške delavske organizacije sprejmejo cerkvenega zastopnika, katerega delokrog se bo

¹⁸⁵ NŠAL 332, šk. 8, JSZ. Spomenica ZZD in DZZTNS škofu Gregoriju Rožmanu, 29. 2. 1936, str. 7.

¹⁸⁶ NŠAL 332, šk. 8, JSZ. Pogajanja med JSZ in ZZD, vprašanja za razgovore med JSZ in ZZD.

uredil s statutom ali inštrukcijo, ter da naj pride med obema organizacijama do sporazuma.

Po sestanku sta oba škofova zastopnika ugotovila, da sprava med organizacijama zaenkrat ni mogoča, s čimer se je skupno posredovanje obeh škofov med sprtima organizacijama začasno prekinilo.¹⁸⁷ Rožman je ob tem dejal, da bo glede primernosti imena »krščanski socializem« povprašal Rim, glede spora pa: »*Ne morem presoditi kje je krivda. Zdi se mi, da so tu v ozadju interesi, ki niso niti delavski niti katoliški. Dokler obe stranki trdita in pišeta, da stojita na katoliških načelih, ne morem biti izključno za eno in proti drugi.*«¹⁸⁸

Naslednji zaplet je nastal ob kongresu krščanskosocialistične delavske mladine, ki ga je 10. maja 1936 v Ljubljani organizirala Mladinska zveza JSZ, ki je nastala leta 1934 namesto Krekove mladine. Kongresa se je udeležilo okoli 2.000 oseb ter upokojeni nadškof Jeglič in škof Rožman. Jeglič je v govoru, v katerem je izrazil navdušenje, da mladina zbrana na kongresu zagovarja okrožnico *Quaudragesimo anno*, pozval, naj se borijo za krščanska načela in preučujejo družbena vprašanja, Rožman pa se je zaradi drugih obveznosti udeležil le zaključka kongresa. Udeležba obeh škofov je v krogih okoli SLS, ki je kongres medijsko popolnoma bojkotirala, povzročila veliko razburjenje, označili so ga kot politično manifestacijo zoper režim.¹⁸⁹ Rožmanu so zaradi udeležbe posredno očitali celo podpiranje neenotnosti mladinske organizacije, kar pa je Rožman zavrnil, češ da so zanj merodajna nova pravila KA, ki bodo potrjena jeseni. Ob objavi pravil se bodo namreč obstoječe organizacije morale odločiti, ali želijo postati pomožne organizacije KA, ali se želijo razpustiti in vstopiti v KA, ali pa ne želijo sodelovati s KA in to bo zanj tudi merodajno.¹⁹⁰

Rožman je bil pri tem vprašanju previden in si je želel, da bi našel nek način za združitev ali vsaj nek *modus vivendi* in ni želel še dodatno prilivati olja na ogenj. V premišljevanju na duhovnih vajah za duhovnike 23. junija 1936 je zapisal, da ni ne proti JSZ ne proti ZZD, da pa bo podprl tiste, ki bodo bolj kazali krščansko delo in življenje. Pohvalil je krajevne skupine JSZ in ob tem navajal besede nekega delavca: »*Vsak dan skoraj branim duhovnika v tovarni, z najgršimi priimki sem opsovan zato, a duhovnik mi ne zaupa, me nima za dovolj zanesljivega katoličana.*« Omenil je tudi, da hoče Mladinska zveza postati »JOC« in pri tem zapisal: »*če bo prav, če ne, je ne moremo podpreti.*«¹⁹¹

Mladinska zveza se je jeseni 1936 preimenovala v Krščansko delavsko mladino, svoja pravila pa dala v potrditev škofom. Rožman je v odgovoru zapisal,

¹⁸⁷ NŠAL 332, šk. 8, JSZ. Pogajanja med JSZ in ZZD, pismo Alojzija Odarja 28. 5. 1936.

¹⁸⁸ NŠAL 332, šk. 8, JSZ. Krščanska delavska mladina, kongres 10. 5. 1936; pismo Matije Škerbca 15. 5. 1936.

¹⁸⁹ NŠAL 332, šk. 8, JSZ. Krščanska delavska mladina, kongres 10. 5. 1936.

¹⁹⁰ NŠAL 332, šk. 8, JSZ. Krščanska delavska mladina, kongres 10. 5. 1936; pismo Matije Škerbca 15. 5. 1936.

¹⁹¹ NŠAL 332, šk. 23, predavanja, duhovne obnove; Rožmanova premišljevanja o stanju v škofiji ob koncu duhovnih vaj; 23. 7. 1936.

da sta skupaj s škofom Tomažičem ocenila pravila za dobra, izrazila pa sta željo po enotnosti v vrstah delavske mladine, saj so bila pravila nove krščanske delavske mladine posneta po pravilih belgijske KA, s tem pa so se bistveno krila tudi s pravili KA za mlade delavce, ki jih je predložil Narodni odbor slovenske KA za obe škofiji. Nista nasprotovala ustanovitvi Krščanske delavske mladine, izrazila pa sta željo in pričakovanje, da bo nova organizacija podprla delo slovenske KA za poglobitev katoliškega življenja.¹⁹²

Razkol katoliškega delavstva je močno prizadel upokojenega nadškofa Jegliča. Jeglič, ki se je po upokojitvi umaknil in se ni vmešaval v Rožmanovo vodenje škofije, je 9. avgusta 1936 glede razdora vseeno pisal Rožmanu pismo, v katerem je branil JSZ in apeliral na Rožmana, naj kaj ukrene za združitev razklanih delavcev.¹⁹³

Konec avgusta 1936 je po celi Sloveniji potekala stavka predilnih delavcev, ki jo je v ozadju vodila komunistična partija, ki je želela poenotiti strokovno gibanje in vanj vnesti revolucionarni značaj razrednega spopada.¹⁹⁴ Stavka, v kateri so delavci uporabili revolucionarne metode in zasedli tovarne, je potekala tudi v Kranju in Trzinu ter povzročila veliko vznemirjenje v družbi. 20. avgusta 1936 je stavka izbruhnila v vseh predilnicah v Kranju in se 26. avgusta 1936 preselila še v Trzin. Ob teh stavekah je med mnogimi lokalnimi odbori JSZ prišlo do resnih sporov in razhajanj s krajevnimi duhovniki, ki so bili sicer poprej tesno povezani z njimi. Tak primer je bil tako v Kranju kot v Trzinu.¹⁹⁵ Nasploh so duhovniki v večini stavko videli kot poraz JSZ in povečan vpliv komunistov v njihovih strukturah. Kranjski dekan Matija Škerbec (1886–1963) je na pastoralni konferenci kranjske dekanije 9. oktobra 1936 med drugim dejal: »*Mnogo je znakov, ki jasno izpričujejo, da hočejo eksponenti in agenti komunizma tudi pri nas uveljaviti razmere, kakor v Rusiji, v Mehiki in Španiji. V zadnjem času se je dvignil iz vzhoda val, ki hoče tudi pri nas spremeniti socialne in gospodarske razmere ter uničiti vero in cerkev in poteptati vse, kar je našemu narodu sveto. /.../ Naše katoliško usmerjeno delavstvo je po veliki večini organizirano v JSZ, ki pa je v zadnjem štrajku popolnoma odpovedala. Delavstvo je po večini nasledlo komunističnim agitatorjem in dejanski je vodstvo JSZ izgubilo vsak svoj vpliv na članstvo.*«¹⁹⁶ In dekan Škerbec je bil eden tistih, ki ni spadal med simpatizerje nekdanje SLS, saj je bil do vrha stranke pogosto kritičen in je vložil tudi mnogo

¹⁹² NŠAL 332, šk. 8, JSZ. Krščanska delavska mladina, sprememba pravil 1936.

¹⁹³ NŠAL 332, šk. 8, JSZ. Ostala korespondenca glede JSZ, Jeglič, 9. 8. 1936.

¹⁹⁴ Stiplovšek, *Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja na Slovenskem*, str. 67, 69, 87, 88.

¹⁹⁵ NŠAL 332, šk. 8, JSZ. Pismo kranjskega dekana Matija Škerbca škofu Rožmanu, 5. 10. 1936.

¹⁹⁶ NŠAL 5, šk. 173, pastoralne konference. Zapisnik jesenske pastoralne konference v Kranju 9. 10. 1936, str. 1–2. Prunk, *Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto slovenskega naroda*, str. 157.

truda v organizacijo delavstva pod okriljem JSZ.¹⁹⁷ Enako ogorčen in razočaran nad JSZ je bil tržiški župnik Anton Vovk (1900–1963).¹⁹⁸

Zaradi stavke je bil 15. oktobra 1936 tudi posvet duhovnikov na to temo na ljubljanski škofiji,¹⁹⁹ tematiko pa so obravnavali tudi na konferenci dekanov in arhidiakonov ljubljanske škofije 11. decembra 1936, kjer sta imel referat o tem dekan Škerbec in Ivan Ahčin, ki sta opozorila na nevarnost komunizma in potrebne obrambe pred njim. Glede strokovnega gibanja je Škerbec dejal, da se je v preteklem desetletju enostransko preveč poudarjal nauk marksizma in poizkusi združevanja marksizma in krščanstva, kar je privedlo do ustanovitve nove krščanske delavske organizacije, sedaj pa je nujno potrebna združitev, pri kateri mora vmes poseči cerkvena avtoriteta. V razpravi so ugotovili, da so nedavne stavke marsikaj razkrile.²⁰⁰ Krepitev nerazpoloženja duhovnikov do vodstva JSZ je vidna tudi iz ultimativnega dopisa, ki ga je 70 duhovnikov pod vodstvom stolnega kanonika Gregorja Žerjava (1888–1944), zbranih na posvetovanju Zveze fantovskih organizacij v januarju 1937, poslalo vodstvu JSZ in v katerem so zahtevali, »da mora imeti JSZ v svojem centralnem odboru kakor tudi v vsaki skupini duhovnika, ki ga v vsakem slučaju imenuje škof«, drugače bodo podprli ZZZ.²⁰¹ Vrste duhovnikov, ki so se odvrčale od vodstva JSZ, so se tako iz leta v leto znatno krepile.

Zaradi stavk tekstilcev poleti 1936 je časopisje, ne le tisto v rokah SLS, ampak tudi večina ostalega katoliškega časopisja ostro napadla JSZ.²⁰² Zaradi teh napadov so se predstavniki JSZ večkrat obrnili na Rožmana, naj posreduje. 17. januarja 1937 pa se je pri njem oglasilo 30 predsednikov krajevnih skupin JSZ in mu podalo izjavo, v kateri so nasprotovali blatenju JSZ in zagotovili, da so vedno bili in so »krščanska delavska organizacija, hočemo reči, organizacija, ki se po svojem programu in praktičnem delu naslanja na krščanska življenjska in posebej še na krščanska socialna načela«. Da so dolgo bili tiho, sedaj pa da so zaradi storjenih krivic primorani, da »ostro zavrnamo to razdiralno delo in brez ozirov pokažemo na povod in vzroke te gonje, ki je v največji meri posledica različnih zgolj osebnih nazorov in sporov ali pa izvira iz različnosti političnih ciljev, ne pa iz svetovno nazornih razlik. /.../ Mi tega bratomornega boja v naših katoliških vrstah ne želimo - ne iz bojazni, marveč le v interesu skupne stvari, ki bi morala biti vsem sveta in vzvišena nad različne postranske cilje in koristi.«

Rožman jim je odgovoril, da mu je iskreno žal za razkol med delavci in da sta skupaj z lavantinskim škofom neuspešno posredovala za spravo. Do te bi

¹⁹⁷ Rahten; Anton Korošec, *Slovenski državnik kraljeve Jugoslavije*, str. 426.

¹⁹⁸ Glej poglavje: 6.2.2.5 Primer razkola katoliškega strokovnega gibanja v Trzinu.

¹⁹⁹ NŠAL 5, šk. 173, pastoralne konference. Zapisnik jesenske pastoralne konference v Kranju 9. 10. 1936, str. 2.

²⁰⁰ LŠL (1937), št. 3, str. 26–29.

²⁰¹ NŠAL 5, šk. 45, društva, leto 1937, št. 2136.

²⁰² Prunk, *Pot krščanskih socialistov*, str. 147, in NŠAL 332, šk. 8, JSZ. Protest JSZ, 18. 1. 1937.

lahko prišlo le: »ako je na obeh straneh dovolj ponižnosti. Če te ni, je vsak poizkus zaman.« Obljubil jim je, da bo ponovno posredoval na obeh straneh, če mu jasno pošljejo pogoje, pod katerimi bi se mogli sporazumeti, in na tej podlagi bo presodil, ali je upati na sporazum ali ne. Po obisku je pisal škofu Tomažiču in ga prosil za mnenje.²⁰³ Isti dan kot škofa Rožmana je delegacija predsednikov JSZ mariborske škofije obiskala tudi škofa Tomažiča.²⁰⁴

Po obisku pri škofu so v *Delavski pravici* poročali kot o podpori Rožmana JSZ, na kar se je ogorčeno odzvala ZZD in poslala k škofu svojo delegacijo. Posebno jih je zmotil tisti del pisanja *Delavske pravice*, ki je o škofovih izjavah zapisal, »da nima Jugoslovanski strokovni zvezi prav nič očitati, da je ‚Delavska pravica‘ prav dobra in da ga veseli, da je JSZ v preteklem letu znatno porasla. Obljubil je, da bo še naprej vztrajno delal na tem, da se vsako uničevanje prepreči. Malo pred 12. uro je podal navzočim še svoj blagoslov in povedal, da velja ta blagoslov vsem članom JSZ.« Škofa so pozvali, naj jim te besede obrazloži, saj da bi nekateri to lahko razumeli kot obsodbo ZZD, ali pa so v *Delavski pravici* le izrabili njegovo ime in avtoriteto.²⁰⁵

Na razkol v katoliškem delavskem gibanju v Sloveniji se je s posebnim pismom škofu Rožmanu v aprilu 1937 odzval tudi generalni sekretar Mednarodne zveze krščanskih strokovnih organizacij Jos Serrarens (1888–1963) iz Utrechta. S problematiko se je seznanil, ko se je udeležil kongresa krščanskosocialistične delavske mladine maja 1936 v Ljubljani, preko raznih brošur, ki jih je dal prevesti, in preko Milana Valanta (1904–1994), ki je bil včasih dejaven v JSZ, nato pa se je priključil ZZD. Na podlagi nizozemskih izkušenj je podal Rožmanu predlog razrešitve težave. Delavsko gibanje morajo voditi delavci, škof pa naj ga nadzoruje in preprečuje vsako moralno oziroma versko kršitev. To lahko doseže tako, da morajo delavske organizacije škofu dati v potrditev svoja pravila, škof pa imenuje posebnega duhovnega svetnika iz vrst svetnega ali redovnega klera, ki se mora udeležiti vseh zborovanj in sej oziroma mora biti z njimi seznanjen in mora spremljati organizacijo. Ta duhovni svetnik naj ne bo član predsedstva in naj ima le posvetovalni glas, ima pa naj pravico veta, vendar naj se v konfliktnih situacijah posvetuje s škofom.²⁰⁶ Ta model je nato Rožman konec aprila 1937 tudi predlagal vodstvu JSZ,²⁰⁷ ki ga je nato tudi sprejela.²⁰⁸

Po izidu okrožnice *Divini Redemptoris* leta 1937 o brezbožnem komunizmu je idejni boj zoper komunizem postal glavno vodilo večine katoliškega

²⁰³ NŠAL 332, šk. 8, JSZ. Protest posameznih skupin in predsednikov JSZ zoper napade JSZ v katoliškem časopisju, koncept pisma škofu Tomažiču, 18. 1. 1937.

²⁰⁴ Prunk, *Pot krščanskih socialistov*, str. 157.

²⁰⁵ NŠAL 332, šk. 9, ZZD; dopis, 7. 2. 1937.

²⁰⁶ NŠAL 332, šk. 8, JSZ. Mednarodna zveza krščanskih strokovnih organizacij – mnenje glede odnosa med Cerkvijo in JSZ; 1937.

²⁰⁷ NŠAL 5, šk. 45, društva, dopis JSZ št. 2136/1937.

²⁰⁸ NŠAL 332, šk. 8, JSZ, dopis glede sodelovanja duhovnikov pri JSZ; 5. 7. 1937.

tabora. Pri interpretaciji papeževe protikomunistične okrožnice so se slovenski razlagalci osredotočili predvsem na tisti del, ki obsoja komunizem, podrobno razčlenjuje ideologijo komunizma in posledice njegovega delovanja v Rusiji, Mehiki in Španiji. Poudarjali so predvsem papeževe besede: »*Komunizem je nekaj bistveno slabega, zato prav v nobeni reči ne bo z njim sodeloval, komur je mar krščanske kulture.*«²⁰⁹ Te besede so v naslednjih letih postale borbene parole ločitve med slovenskimi katoličani.

V ta čas 1937/1938 sodi pomemben proces, ki je pripomogel, da je na koncu Rožman podprl ZZZ nasproti JSZ. Ta proces je bil bistveno povezan s konceptom KA, ki je bila Rožmanov glavni pastoralni projekt, preko katerega je hotel prenoviti ljubljansko škofijo. Pri tem pa ni nepomembno, da se je od KA zahtevalo, da se distancira od političnega življenja. Jeseni 1936 sta Rožman in Tomažič potrdila pravila Slovenske KA,²¹⁰ v aprilu 1937 pa še pravila Zvez mladih katoliških delavcev (ZMKD). ZMKD je bila kot lastna organizacija KA namenjena moški delovni mladini od 14. do 30. leta. Njena naloga je bila izoblikovati novega delavca po verskih in moralnih načelih, ki bo resen, značajan, požrtvovalen, podjeten, ki bo delo pojmoval krščansko, poizkušal delavce pridobiti za Kristusovo kraljestvo, bo pokoren vodstvu organizacije in cerkveni hierarhiji in se bo boril proti organiziranemu brezboštvu. Sredstva za dosego tega cilja pa so bila predvsem molitev, redno prejemanje zakramentov in odpovedovanje in zadoščevanje za druge. Naravna oziroma gmotna sredstva so se izražala skozi skrb za telesno zdravje in s tem delovno moč članov, uporabo preizkušenih metod in oblik dela.²¹¹ ZMKD ob potrditvi pravil dejansko še ni imela članstva oziroma še ni bila organizirana.

Že pred tem je 31. marca 1937 ZZZ Narodnemu odboru KA in škofu Rožmanu poslala dopis, v katerem ju seznani, da znotraj ZZZ deluje organizacija delavske mladine pod imenom Katoliška delavska mladina – ZZZ, ki združuje preko 170 vajencev in deluje po »žosističnem sistemu«, in jih prosi za podporo oziroma mnenje. Z namenom organizirati katoliško zavedne vajence, jih socialno podučiti in okrepiti v katoliškem nazoru je v letu 1936 salezijanec Franc Mihelčič (1898–1977) pričel zbirati vajence v Ljubljani. V enem letu je uspel organizirati 18 voditeljev, 120 vajencev in približno 50 njihovih prijateljev.²¹² Narodni odbor KA je nato v letu 1937 Katoliško delavsko mladino – ZZZ sprejel kot lastno organizacijo KA, s tem pa so se tudi preimenovali v ZMKD.

²⁰⁹ *Okrožnica Pija XI. Divini Redemptoris, O brezbožnem komunizmu* (ur. Aleš Ušeničnik), *Naša pot* št. XIII, Domžale-Groblje 1937, str. 80.

²¹⁰ *LŠL* (1936), št. 8–9, 20. 10. 1936, str. 110–115.

²¹¹ *LŠL* (1937), št. 4–5, 24. 14. 1937, str. 75–76, in Izток Petrič, *Slovenska katoliška akcija*, magistrsko delo, Ljubljana 2010, str. 167–173.

²¹² NŠAL 332, šk. 9, ZZZ, dopis 31. 3. 1937, pismo F. Mihelčič 2. 4. 1937.

Jeseni 1937 je Slovenijo obiskal duhovnik R. Kothern, pomočnik ustanovitelja belgijskega »žosizma«, ki je bil Rožmanu vzor za organiziranje mladih delavcev. Pogovarjal se je s predstavniki ZZD in JSZ in nekaterimi duhovniki industrijskih krajev in ugotovil, da nobena izmed obstoječih delavskih central ne nudi pogojev za razvoj žosizma, ker strokovna organizacija ne more delovati po načelu »žosizma« oziroma KA. Glavni načeli gibanja sta bili namreč: *»Prvič mora biti dano zanesljivo načelno in učiteljsko vodstvo Cerkve, da je gibanje čisto in dosledno katoliško v skladu z navodili Cerkve. Drugič pa je pri žosizmu bistveno, da ga vodijo mladi delavci. Biti mora gibanje, ki je neodvisno od vsakega zunanjega vpliva, razen od hierarhije.«* Rožman je v pastirskem listu ob novem letu 1938 zapisal, da med krščanskim delavstvom še vedno obstoji needinost, saj sta obstajali dve strokovni organizaciji in dve organizaciji za mlade delavce, in sicer Krščanska delavska mladina in ZMKD, ki je lastna organizacija KA, in le slednjo je priporočal v skrb dušnim pastirjem kot tisto, ki lahko prinese uspehe in ki jo je treba podpreti. V ZMKD je prepoznal tisto organizacijo, ki gre lahko po poti žosizma in ki je lahko edina prava za organizacijo mladega delavstva.²¹³

S tem je posredno že podprl ZZD, iz katere je kot nekakšen podmladek ZMKD tudi izšla, a ob tem takrat še ni obupal v iskanju kompromisa med sprtima stranema. V začetku leta 1938 je škof Rožman še enkrat poslal predsedniku JSZ Srečku Žumru pismo, v katerem je predlagal združitev JSZ in ZZD.²¹⁴

V naslednjih letih je ZMKD po nekaterih večjih industrijskih krajih oblikovala jedrne skupine mladih delavcev: na Jesenicah, v Kranju, Straži pri Novem mestu, Črnučah, Žireh, Mariboru in na Rakeku. Zveza je izdajala tedenski list *Mi mladi delavci*, ki je na štirih straneh izhajal do začetka druge svetovne vojne. ZMKD je imela tudi dve podzvezi, in sicer v Mariboru in Novem mestu.²¹⁵ Leta 1940 je Narodni odbor KA v Ljubljani organiziral t. i. Socialno šolo, *»ki naj bi izobrazila določeno število mladih delavcev za apostolat med slovenskim delavstvom«*.²¹⁶ Šola, ki jo je pod okrilje vzela Delavska zbornica, je potekala v Vajeniškem domu na Kresnikovi 4. Iz dopisa Narodnega odbora KA je razvidno, da so nameravali ustanoviti *»Socialno šolo za propagandiste delavske KA.«*²¹⁷

12. januarja 1939 je Rožman po telefonu poklical predstavnike JSZ, naj pridejo k njemu na razgovor, saj je želel videti, če je še kaj upanja na združitev in enotnost obeh organizacij. Naslednji dan sta šla k škofu predsednik Žumer in tajnik Rozman. Rožman jima je dejal, da je položaj zelo resen in da

²¹³ Gospodom duhovnikom za novo leto 1938, v: *LŠL* (1938), št. 2, str. 16–17.

²¹⁴ Prunk, *Pot krščanskih socialistov*, str. 167. SI AS 1650, Jugoslovanska strokovna zveza, šk. 1a, Zapisnik 23. seje načelstva JSZ, Ljubljana 10. 1. 1938.

²¹⁵ Bogdan Kolar, *Salezijanci: sto let na Slovenskem: 1901–2001*, Ljubljana 2001, str. 8–9, 67.

²¹⁶ Prav tam, str. 40.

²¹⁷ NŠAL 212, Katoliška akcija, šk. 9. I, Dopis NOKA z dne 21. 8. 1940.

sili Jugoras²¹⁸ v Slovenijo in da bi se to lahko zaustavilo le z enotno organizacijo krščanskega delavstva. Vprašal ju je, ali so še mogoča kakšna pogajanja z ZZD, nakar je Žumer izjavil, da je JSZ demokratična organizacija delavstva, ZZD pa le podružnica Jugorasa in da so pogajanja možna le, če se ZZD opredeli zoper Jugoras. S tem je dejansko povedal, da na njihovi strani ni pripravljenosti. Ob koncu je Rožman dejal, da »*je do sedaj vedno gledal tako, da ni komu kaj škodoval*,« in da JSZ nima nič očitati, tudi ne glede *Delavske pravice* in da glede volitev ve, da se mora strokovna organizacija postaviti izven politike.²¹⁹

Po sestanku naj bi se med člani JSZ po deželi raznesle govorice, da je Rožman dejal, da se je JSZ na volitvah (11. decembra 1938) dobro držala in da je odobral njihovo sodelovanje z Mačkovno listo.²²⁰

19. januarja 1939 je *Slovenec* objavil članek, v katerem je ZZD JSZ dala ostre, oziroma nemogoče pogoje za združitev in sicer: »*Izginiti bi morala njihova dosedanja ,politična eksekutiva', zginiti pa mora tudi formalni nosilec zgrešenega pokreta. Dalje se mora pokret JSZ odpovedati ljudsko-frontaskemu ljubimkanju, zapustiti ,krščanski socializem' in z njim združen gospodarski marksizem. Sprejeti pa mora v celoti naš program. Skupno glasilo pod sedanjim vodstvom bi postal ,Slovenski delavec'. Če to sprejmejo in v interesu slovenskega delavskega stanu je, da sprejmejo, se moremo v ostalih organizacijskih vprašanjih pogajati, sicer se boj nadaljuje do popolne naše zmage. Mi si nobenih utvar ne delamo. Mi vemo, da bo vodstvo JSZ proti naši ponujani roki, proti bo ,politična eksekutiva' pod vodstvom dr. Aleša Stanovnika, proti bo g. Srečko Žumer. Ti so se zavzemali za drugačne roke, kako bi potem našo sprejeli! Mi smo roko nudili neposredno delavstvu v vrstah JSZ, ki ga razkol boli morda tako kot nas.*«²²¹

22. januarja 1939 je zaradi tega JSZ sklical sejo širšega vodstva skupin JSZ, na kateri so sprejeli resolucijo, s katero so ostro zavrnil ponujene pogoje in jih označili kot diktat in ponoven napad na JSZ. Ob tem so zapisali, da so še vedno pripravljeni na sporazum in da so se pripravljeni podvreči razsodbi škofu ali papežu. Na seji so prebrali tudi pismo starešine Jožeta Gostinčarja, ki je poziv v *Slovincu* označil naravnost za žalitev in seveda pozval k zavrnitvi. Ob koncu

²¹⁸ Vladajoča JRJ je marca 1936 v Beogradu ustanovila svojo delavsko sekcijo oziroma Jugoslovanski radniški pokret (Jugoras), katere namen je bil, da v okviru nacionalnega unitarizma in državnega centralizma po korporativnem zgledu združi vse jugoslovanske delavce. JRJ je videla vlogo nacionalne države predvsem v funkciji najvišjega regulatorja gospodarskih in socialnih razmer, ki naj bi v skupnem političnem sodelovanju zajel vse državljane in zato bi se morala združiti vsa gibanja v državi. ZZD se je Jugorasu priključila februarja 1939. Anka Vidovič-Miklavčič, Klub železničarjev Jugoslovanske radikalne zajednice (JRJ) v Dravski banovini, v: *Zgodovinski časopis*, 51, 1997, št. 1, str. 63, 54.

²¹⁹ SI AS 1650, šk. 2. Zapisnik 27. Seje načelstva JSZ, Ljubljana, 16. 1. 1939.

²²⁰ SI AS 1768, Zbirka krščanski socialisti, I, Srečko Žumer, dokument št. 15. Pismo škofa Gregorija Rožmana p. Angeliku Tomincu, Ljubljana, 21. 1. 1939.

²²¹ *Slovenec*, 19. 1. 1939, str. 5.

seje je prišel p. Angelik Tominec in prebral pismo, ki mu ga je poslal škof Rožman, ki je navzoče močno razburilo.²²²

V pismu je Rožman ostro zavrnil, da naj bi pohvalil JSZ glede zadnjih volitev, saj tudi ni poklical obeh zastopnikov JSZ, da bi debatirali o politiki, ampak le, da bi videl, kakšno je njihovo mišljenje o možnostih združitve krščanskega delavstva v eno strokovno organizacijo. V razpravi z njima je opazil, da te volje ni, zaradi razširjenja lažnih novic pa je po sestanku spoznal, da je vsako ustno razpravljanje nemogoče, ker se njegove besede izkrivlja. Na koncu je podal še njegovo stališče, strnjeno v treh točkah:

- »1. Za korist delavstva je nujno potrebno, da se ustvari samo ena, enotna in močna strokovna organizacija krščansko mislečih delavcev in delavk.
2. Ta organizacija ne sme stati izven skupnosti ostalega katoliškega slovenskega ljudstva, ne sme iskati naslona ne pri narodno ne pri versko nasprotnih taborih.
3. Komur je mar resnična korist delavstva, bo s skrajnim samopremagovanjem storil vsem da do take enotne strokovne organizacije pride ne glede na kakršnekoli osebe, ki javno ali skrito hočejo sebe ohraniti na vplivnih mestih.«²²³

Pismo je na seji povzročilo razburjenje, Žumer pa je dejal, da drži, da škof ni pozdravil njihovega ravnanja ob volitvah.²²⁴ Po tej epizodi so se stiki med JSZ in škofom pretrgali in ni zaznati več, da bi Rožman aktivno še kdaj posredoval za združitve in pomiritev obeh organizacij.

5. maja 1939 sta Srečko Žumer in Jožko Rozman škofu Rožmanu pisala precej obupano pismo. V njem sta zapisala, da vlada s svojimi ukrepi podpira ZZD nasproti delavstvu, to pa za to krivi katoliško Cerkev, saj duhovniki marsikje novačijo člane za ZZD, delavci pa da se zaradi tega oddaljujejo od Cerkve in vere. Škofa sta rotila naj na kakršenkoli način izjavi, da se Cerkve ne istoveti z nobeno politično stranko in nobeno delavsko organizacijo.²²⁵ A pismo ni imelo odmeva, ni pa tudi povsem gotovo, da ga je Rožman sploh prejel.²²⁶

Stvari so šle takrat dokončno v smer razdelitve, saj je tudi Rožman očitno izgubil upanje po pomiritvi. Poleg tega je imel Rožman takrat obilo drugih

²²² NŠAL 332, šk. 8, JSZ. Resolucija JSZ, 22. 1. 1939, Jože Gostinčar, V vztrajnosti in poštenosti je naša prihodnost!, v: *Delavska pravica* 12 (1939) št. 5, str. 2. SI AS 1650, šk. 2. Zapisnik 25. seje načelstva JSZ, Ljubljana 22. 1. 1939, in Prunk, *Pot krščanskih socialistov*, str. 176–178.

²²³ SI AS 1768, Zbirka krščanski socialisti, I, Srečko Žumer, dokument št. 15. Pismo škofa Gregorija Rožmana p. Angeliku Tomincu, Ljubljana, 21. 1. 1939.

²²⁴ SI AS 1650, šk. 2. Zapisnik 25. seje načelstva JSZ, Ljubljana 22. 1. 1939.

²²⁵ SI AS 1768, I, Srečko Žumer, dokument št. 17. Pismo JSZ škofu Gregoriju Rožmanu, Ljubljana, 5. 5. 1939.

²²⁶ Rožmanova zapuščina je sicer le deloma ohranjena, a je del korespondence z ZZD in JSZ v primerjavi z drugim gradivom dobro ohranjen, tega pisma pa med gradivom ni. Pisma ni niti v NŠAL 5, društva.

velikih projektov, ki so ga zaposlovali, kot je priprava VI. mednarodnega Kongresa Kristusa Kralja, gradnja monumentalne stavbe Baragovega semenišča in organiziranje KA.

Od 25. do 30. julija 1939 se je v Ljubljani odvijal VI. mednarodni Kongres Kristusa Kralja, bleščeča manifestacija katolištva s številnimi paradami in zborovanji, ki so dajala vtis zmagovite enotnosti pod zastavo Kristusa Kralja. Na kongresu je bilo 29. julija tudi posebno slovensko zborovanje, na katerem so sprejeli posebne resolucije v desetih točkah. Deseta točka je govorila o socialni pravičnosti, s katero je kongres naglasil, da je treba socialni nauk katoliške Cerkve, izražen v papeških okrožnicah *Rerum novarum* in *Quadragesimo anno*, izvesti tudi v praksi.²²⁷

Da bi se te resolucije prenesle v prakso, je Rožman sklical tri zborovanja duhovnikov, 25. oktobra in 22. novembra 1939 in 6. marca 1940.²²⁸ Na zasedanju 22. novembra 1939 je točko o socialni pravičnosti predstavil Andrej Križman (1898–1993), ki je bil med letoma 1927 in 1938 kaplan na Jesenicah, tedaj pa duhovni vodja ZZD. V svojem referatu se je zavzel, da je treba delavstvo brezpogojno pritegniti k sodelovanju v javnem življenju in k soodgovornosti in naj se mu dodeli odborniška mesta in javne funkcije v političnih, gospodarskih, prosvetnih in vseh ostalih organizacijah. V vseh delavskih krajih naj se ustanovijo katoliške strokovne organizacije, pri vsem tem pa naj delavstvu pomaga in jih spremlja krajevni duhovnik. Ta referat je bil osnova za tretje zborovanje, k referentom pa je Rožman nameraval povabiti vsaj še kranjskega dekana Škerbca, salezijanca Franca Mihelčiča in še koga.²²⁹ Ni nepomembno, da so bili vsi trije nasprotniki JSZ.

Tretje zborovanje duhovnikov se je odvijalo 6. marca 1940 in na njem so sprejeli odločilne sklepe v dolgoletnem boju med JSZ in ZZD. Prva sta o sklepih zborovanj poročala *Slovenski dom* 18. marca in *Slovenec* 19. marca 1940 ob poročilu občnega zbora ZZD. *Slovenec* je med drugim zapisal: »Duhovni vodja organizacije g. Križman je povedal, da je na svoji zadnji konferenci, ki jo je vodil knezoškof dr. Gregorij Rožman, duhovščina ugotovila, da pisanje ‚Delavske pravice‘ in voditelj Jugoslovanske strokovne zveze ni mogoče smatrati za krščansko, ker je v svoji nazornosti dvolična.«²³⁰

Vodstvo JSZ se je na članka vznemirjeno odzvalo z javnim pismom škofu Rožmanu v *Delavski pravici* 21. 3. 1940.

»Prevzvišeni! V ‚Slovenskem domu‘ in ‚Slovincu‘ smo brali v poročilu o občnem zboru ZZD sledečo izjavo g. Križmana: , ... da je na svoji zadnji konferenci,

²²⁷ VI. mednarodni kongres Kristusa Kralja v Ljubljani 25.–30. VII. 1939, Ljubljana 1940, str. 193–209.

²²⁸ LŠL (1940), št. 5, 25. 4. 1940, str. 62.

²²⁹ NŠAL 332, šk. 13. Duhovniško zborovanje po KKK; 22. 11. 1939 – referati duhovnikov.

²³⁰ Delavci zahtevajo samoupravo Slovenije, v: *Slovenec*, 68 (1940), št. 65a, str. 8.

ki jo je vodil škof dr. Gregorij Rožman, duhovščina ugotovila, da pisanje *‚Delavske pravice‘* in voditeljev Jugoslovanske strokovne zveze ni mogoče smatrati za krščansko, ker je v svoji nazornosti dvolična. *‚Na podlagi poročila o razgovoru, ki sta ga imela o tej stvari z Vami dne 9. marca t.1. predsednik g. Žumer in tajnik g. Rozman, si vodstvo JSZ ne more misliti, da bi bili prevzvišeni sami g. Križmana pooblastili, naj kaj takega kjer koli izjavi, najmanj pa na občnem zboru ZZD. Ne bomo govorili o krivici, ki jo je gosp. Križman storil s to izjavo vodstvu JSZ in Delavski pravici, želimo ter pričakujemo pa, da se za v bodoče taki izpadi in zloraba Vaše avtoritete proti JZS vendar enkrat preprečijo in onemogočijo. Zato Vas pa nujno prosimo, da jasno in javno poveste, kako je z vso to stvarjo, posebej ali kot škof smatrate JSZ za katoliško delavsko organizacijo, ali ji ta značaj odrekate. Dokler Vi ne izrečete jasne in javne besede o tem, toliko časa bo načelstvo JSZ in pa Delavska pravica odklanjala vsako sojenje o našem katolištvu, pa naj prihaja s katere koli strani. Zaradi nujnega obvestila in pomirjenja naših članov bomo to pismo hkrati objavili v Delavski Pravici.‘*²³¹

Vodstvo JSZ je pričakovalo, da bo Rožman tudi tokrat stopil korak nazaj in poizkušal preseči razkol in stvari umiriti, a odgovor, kakršnega so si želeli, ni prišel. Rožman jim je odgovoril z objavo resolucije v *Ljubljanskem škofijskem listu*, v katerem je med drugim pisalo:

*»Škodljivo razcepljenost v vrstah katoliškega delavskega gibanja je povzročila predvsem to, da so zašli nekateri vodilni krogi JSZ pod vpliv marksističnih idej in se niso oklenili takoj v začetku papeževe socialne okrožnice Quaudragesimo anno. Pisanje ‚Delavske pravice‘ in delovanje JSZ je že nekaj let tako, da se je organizacija sama izločila iz skupnosti celotne katoliške dejavnosti. V JSZ je gotovo mnogo vernega krščanskega delavstva; vse to vabimo zaradi edinosti katoliškega delavstva in v interesu strokovnega delavskega pokreta, da vstopi v katoliško strokovno organizacijo ZZD.‘*²³² To stališče je bilo potrjeno tudi na ljubljanski sinodi leta 1940.²³³

V sporu med ZZD in JSZ je zaznati, da pri nobeni od njiju ni bilo resnega in iskrenega interesa po pomiritvi, kompromisu in enakopravni združitvi. Rožman je večkrat iskreno posredoval in si želel medsebojnega dogovora in enotnosti, a vedno znova razočarano ugotovil, da ni bilo resne pripravljenosti na nobeni strani. ZZD in z njo nekdanja SLS oziroma tedaj vladajoča JRZ je na škofa čedalje bolj pritiskala, pri čemer je imela močan argument politične moči, čedalje večjo skupino nasprotnikov JSZ tudi med duhovniki in, resnici na ljubo, tudi samega delovanja JSZ. JSZ je ves čas zahtevala avtonomijo v razmerju do

²³¹ *Delavska pravica* 13 (1940), št. 13, str. 1.

²³² *LŠL* (1940), št. 5, str. 62–63.

²³³ *Pastoralne inštrukcije za ljubljansko škofijo*; izdal dr. Gregorij Rožman, škof ljubljanski, po sklepah sinode 1940, Ljubljana 1940, str. 207.

politike v korist delavcev, a se je z leti čedalje bolj oddaljevala od katoliškega družbenega nauka ter se ideološko in akcijsko približevala komunistom. Rožman si je želel, da bi se strani sporazumeli sami in bil pripravljen biti kot arbiter, ni pa bil človek, ki bi se odločno in avtoritativno, kot njegov predhodnik, lotil tega usodnega vprašanja in krotil osebne ambicije posameznih vodilnih akterjev. Njegov stil »v sodbah previden in počasen«, kot je zapisal leta 1929 pred škofovskim posvečenjem, se je tudi v tem primeru, kot tudi v nekaterih drugih, izkazal za slabega.²³⁴ Njegova razsodba leta 1940 je bila prepozna, saj sta bili razklanost in sovražnost že nepovratni.

3.3 KATOLIŠKA SOCIALNA MISEL NA SLOVENSKEM

Idejna usmeritev katoliškega socialnega gibanja na Slovenskem konec 19. in v začetku 20. stoletja je bila tesno povezana s sorodnimi gibanji v sosednjih deželah in s papeškimi socialnimi okrožnicami. Cerkev se je v toku novoveškega razvoja, ki je prinesel propad tradicionalne družbe, znašla v defenzivni drži.²³⁵ Kljub temu je v obdobju pred prvo svetovno vojno Cerkev na Slovenskem razvila zelo učinkovito in živahno socialno gibanje, ki je pomenilo ustvarjalni odgovor na pereče socialne težave. Program tega gibanja se je do prve svetovne vojne oblikoval v glavnem na katoliških shodih in prinesel zelo lepe rezultate. Idejno sicer ni bilo posebej močno, je bila pa zato toliko močnejša praktična dejavnost, kar pa je bilo mogoče predvsem zato, ker je cerkveno vodstvo ves čas gibanje tudi podpiralo. Katoliški socialni teoretiki so tako pred prvo svetovno vojno kot po njej kot predmet preučevanja najprej vzeli kapitalizem in ga vsi po vrsti obsodili kot izrodek, pri čemer so si bili edini tudi s socialističnimi teoretiki. Po prvi svetovni vojni je Evropo zaradi raznih dejavnikov (razočaranje nad vojno, nad demokracijo, gospodarska kriza) zajel val iskanja novih družbenih poti, pri čemer je prišlo do hudih političnih in idejnih zaostroitev. To se je zgodilo tudi na Slovenskem, za razliko od večine ostalih evropskih narodov pa med Slovenci pri razreševanju teh vprašanj ni prišlo do tiste stopnje soglasja in dialoga, ki bi v ognju druge svetovne vojne pomenila enotnost.²³⁶ Ta razklanost je bila še posebej močna v katoliškem taboru in se je začela nekako po petem katoliškem shodu leta 1923. Čedalje večja diferenciacija gibanja in številna medsebojna obračunavanja so se krepila iz leta v leto, pri čemer so se t. i. krščanski socialisti čedalje bolj zbliževali z marksizmom in komunizmom,

²³⁴ Otrin, Poslanska epizoda šentjakobskega župnika Janka Barleta, str. 565–566.

²³⁵ Janez Juhant, Škof Rožman in slovenski katoličani v tridesetih letih, v: *Rožmanov simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj), Celje 2000, str. 222.

²³⁶ Juhant, Škof Rožman in slovenski katoličani v tridesetih letih, str. 213.

drugi tradicionalni tabor pa se je čedalje bolj »utapljal« predvsem v protisocialističnih oziroma protikomunističnih prizadevanjih in je premalo angažirano pristopil k delavskemu vprašanju.

3.3.1 KATOLIŠKA SOCIALNA MISEL NA SLOVENSKEM DO KONCA PRVE SVETOVNE VOJNE

Katoliške socialne ideje na Slovenskem so se razvijale pod vplivom avstrijskega katoliško-socialnega gibanja in okrožnice *Rerum novarum*, kar smo obravnavali že v prejšnjih poglavjih. Okrožnica je na Slovenskem naletela na veliko odobravanje in jo je Andrej Kalan že v letu izida 1891 prevedel in izdal v samozaložbi.²³⁷

Že pred tem je duhovnik Ivan Belec (1856–1889) od leta 1882 v *Slovincu* pisal o socialni problematiki, iz katere je razviden močan Vogelsangov vpliv. Predlagal je družbeno pogodbo med podjetniki in delavci namesto mezdne pogodbe in zahteval prepoved obresti. Ti prispevki so ostali skoraj prezrti, saj se je krog mlajših duhovnikov (Ignacij Žitnik (1857–1913), Andrej Kalan in predvsem Janez Evangelist Krek), ki so izhajali iz Mahnič–Missieve katoliške prenove, s socialno problematiko pričel intenzivneje ukvarjati po drugem avstrijskem katoliškem shodu leta 1889. Za nadaljnji razvoj katoliškega socialnega gibanja na Slovenskem pa so bili še posebej odločilni Krekovi stiki z avstrijskim katoliškim socialnim gibanjem. Krek je na Dunaju študiral med letoma 1888 in 1892 in se tam temeljito seznanil z idejami nemških in avstrijskih socialnih teoretikov. Poleg tega je poleti 1894 sodeloval tudi v Schindlerjevem »Socialnem krožku«, z avstrijskimi krščanskimi socialci pa je ostal povezan tudi v poznejših letih.²³⁸

Prvi obsežen socialni program s strani slovenskega katoliškega gibanja je bil predstavljen na I. slovenskem katoliškem shodu leta 1892. Shod je potekal po vzoru II. avstrijskega katoliškega shoda iz leta 1889 in je imel za osrednjo nalogo formuliranje katoliškega slovenskega političnega programa. Program je bil predstavljen v šestih različnih odsekih: šola, krščanska veda in umetnost, socialne zadeve, katoliško življenje, tisk, narodna organizacija. Odsek za socialne zadeve je bil eden ključnih, njegove resolucije in poznejše delovanje pa se je izkazalo za eno najproduktivnejših. O težavah kmetijstva je razpravljal Fran Povše (1845–1916),²³⁹ o delavskem vprašanju pa je v luči okrožnice *Rerum novarum* spregovoril Ignacij Žitnik. Opozoril je na čedalje večji prepad med

²³⁷ *Delavsko vprašanje. Okrožnica Sv. Očeta Leona XIII.*, prevedel Andrej Kalan, samozaložba, Ljubljana 1891.

²³⁸ Bruckmüller, Razvoj krščanskih socialcev v Avstriji do prve svetovne vojne, str. 133–143, Janez Juhant, Janez Evangelist Krek – krmar naše samozvesti, v: *Janez Evangelist Krek* (ur. Stanko Janežič in Janez Juhant), Maribor 1998, str. 13–14, in Lukan, Socialni katolicizem v Avstriji in pri Slovencih v drugi polovici 19. stoletja, str. 112–118.

²³⁹ *Poročilo pripravljalnega odbora o I. slovenskem katoliškem shodu kateri se je vršil 1892. leta v Ljubljani*, pripravljalni odbor, Ljubljana 1893, str. 83–93.

delodajalci in delavci in na veliko izkoriščanje delavcev. Še posebej pa je izpostavil izkoriščanje žena in otrok, nizke plače in nočno delo, nedeljski počitek. Zanimivo je, da je kot prvega poklicanega za rešitev delavskega stanu imenoval Cerkev, v drugi vrsti državo in v tretji delavce in delodajalce. V razpravi se je oglasil Krek in izrekel znamenite besede: »Predstavljati si moramo, da ne delimo delavcu milosti, ampak pravico.«²⁴⁰

Odsek je sprejel štiri resolucije. Prve tri so obravnavale načrt rešitve kmečkega, obrtno-rokodelskega in delavskega vprašanja. V četrti resoluciji so se zavzeli za primeren počitek zlasti ob nedeljah in praznikih. Socialne resolucije prvega slovenskega katoliškega shoda v Ljubljani so se skoraj povsem ujemale z resolucijami drugega avstrijskega katoliškega shoda.²⁴¹

Po prvem shodu se je kmalu pričela živahna dejavnost predvsem na političnem, gospodarskem in socialnem področju, medtem ko pri ostalih vprašanjih (šolstvo in organizacija mladine in študentov), ki jih je obravnaval shod, ni bilo vidnejših uspehov. Katoliški socialni program je bil po prvem katoliškem shodu leta 1892 »dopolnjen« s »Socialnim načrtom slovenskih delavskih stanov«, ki je bil objavljen v *Črnih bukvah kmečkega stanu* leta 1895 in sprejet na prvi delavski konferenci istega leta kot temeljni program slovenskega krščanskosocialnega gibanja. Ta načrt je zahteval pravico in dolžnost Cerkve, da se loti socialnega vprašanja, in označil kapitalizem kot glavnega krivca vse nesreče, ker je kapital postavil nad človeka in zahteval zaščito države, nato pa za vsak stan (kmečki, delavski in obrtni) opredelil natančne zakonske zahteve do države in način organiziranja. Glede delavskega vprašanja se je naslonil na okrožnico *Rerum novarum* ter za utrditev in osamosvojitve delavske samozavesti predvideval delavsko izobraževanje in organiziranje društev, ki bi se borila za delavske pravice in jih zastopala. Ta način je temeljil na razumnem dialogu z delodajalci, zakonskem urejanju položaja delavca v okviru države in pomoči Cerkve pri urejanju in ustanavljanju delavskih organizacij.²⁴²

Ta načrt je na socialnem področju prevzel tudi drugi slovenski katoliški shod leta 1900, ki je imel enake odseke kot prvi in bil v svojih resolucijah podoben prvemu, le da je bil bolj konkreten v svojih zahtevah in bolj slovenski.²⁴³ Na tretjem katoliškem shodu leta 1906, ki je bil namenjen tudi pregledu že doseženega in so že lahko opazili vidne sadove svojega dela, je Krek zapisal, da se je na Slovenskem začelo širiti prijetno ozračje, in menil, da je biti katoličan nekaj lepega in pomembnega ter da zaradi tega pri katolikih izginja manjvrednostni

²⁴⁰ Prav tam. str. 93–101.

²⁴¹ Lukan, Socialni katolicizem v Avstriji in pri Slovencih v drugi polovici 19. stoletja, str. 116–117.

²⁴² Socialni načrt slovenskih delavskih stanov in Janez Juhant, Krekovo socialno-politično delo, v: *Janez Evangelist Krek* (ur. Stanko Janežič in Janez Juhant), Maribor 1998, str. 101–103 in 300–311.

²⁴³ Stane Granda, I. in II. slovenski katoliški shod, v: *Missiev simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj), Celje 1988, str. 105.

kompleks. Ta shod razen na organizacijskem odseku ni prinesel nekih opaznih sprememb, saj se je po shodu SLS organizacijsko razvila. Slovensko-hrvaški katoliški shod leta 1913 v Ljubljani pa je bil precej drugačen od prejšnjih, predvsem pa je bolj kot po vsebinski plati uspel kot manifestacija.²⁴⁴ Kljub temu so veliko razpravljali o socialnih in dobrodelnih zadevah ter sprejeli številne tozadevne resolucije. Prav tako je shod prevzel idejna načela solidarizma, ki jih je v knjigi *Sociologija* opredelil Aleš Ušeničnik (1868–1952), ki je s tem postal glavni teoretik katoliškega družbenega nauka pri nas.²⁴⁵

Ključna oseba katoliškega socialnega gibanja pred prvo svetovno vojno je bil vsekakor Krek. Na idejni ravni je čutiti predvsem vpliv iz njegovih dunajskih let in nauka okrožnice *Rerum novarum*. Zahteval je aktivno sodelovanje Cerkve pri rešitvi socialnega vprašanja. Zavračal je tako liberalizem oziroma kapitalizem, ki jima je očital, da zagovarjata nadvlado kapitala nad človekom, kot tudi ateistični socializem, ker zagovarja razredni boj. Kot Vogelsang je zagovarjal neke vrste ureditev, ki bi temeljila na stanovsko-družbeni harmoniji. Kot pogoj pa je postavljaj organizacijsko oziroma družbeno pogodbo namesto mezdne med delavcem in podjetnikom. Skupaj naj bi tvorila gospodarski subjekt, sčasma pa naj bi delavec postal solastnik podjetja. S tako držo ga lahko uvrščamo med predstavnike t. i. »socialne reforme«, ki so zagovarjali stanovsko ureditev in predvsem združništvo kot preraščanje kapitalizma oziroma so se zavzemali zoper kapitalizem, medtem ko so se predstavniki t. i. »socialne politike« (v Avstriji Franz Martin Schindler (1847–1922), pri nas Ušeničnik) zavzemali za rešitev socialnega vprašanja znotraj obstoječe industrijske družbe. Svoj nauk je najobširneje razvil v knjigi *Socijalizem*, ki je izšla 1901. leta. Značilno za predstavnike »socialne reforme« je tudi, da so se pri njih kazale težnje po povezavi krščanstva z ekonomskimi teorijami marksizma, kar je bilo v določenem obdobju (1908/09) značilno tudi za Kreka.²⁴⁶ V večini svojih socialnih spisov pa Krek ni bil toliko znanstvenik kot propagator socialnega dela in socialne kulture,²⁴⁷ poleg tega pa je bila mnogo bolj kot njegove teoretične ideje pomembna njegova drža, ki je zaznamovala njegovo organizacijsko in praktično delovanje. Krek je v svojem družbenem delovanju izhajal iz temeljnih krščanskih vrednot: avtonomije človekove osebe, družine kot osnovne družbene celice in družbenega življenja v okviru župnije. Zavedal se je, da si ljudje lahko najbolj pomagajo preko primerne organiziranosti, zato je samopomoč gradil na načelu subsidiarnosti, ki ga je v naslednjih letih natančneje opredelil Andrej Gosar. Bil je prepričan,

²⁴⁴ Juhant, Krekovo socialno-politično delo, v: *Janez Evangelist Krek*; str. 100, in Granda, Jeglič in slovenski katoliški shodi, str. 338–342.

²⁴⁵ Jožko Pirc, *Aleš Ušeničnik in znamenja časov. Katoliško gibanje na Slovenskem od konca 19. do srede 20. stoletja*, Ljubljana 1986, str. 183.

²⁴⁶ Walter Lukan, Krek, *Janez Evangelist*, v: *ES*, zvezek 6, Ljubljana 1992, str. 2–3.

²⁴⁷ Ruda Jurčec, *Med ljubeznijo in pravico*, v: *Janez Evangelist Krek* (ur. Stanko Janežič in Janez Juhant), Maribor 1998, str. 36–37.

da ljudje sami najlažje rešujejo svoje probleme, če so neposredno vključeni v dogajanje, zato sistem, v katerem oblast od zgoraj diktira svoje ukrepe, ne more biti tako učinkovit, ker ne pozna problemov ljudi v njihovih življenjskih okoliščinah. Kjer pa so ljudje aktivno soudeleženi, so povezani tudi v zavesti, da lahko bolje uveljavljajo svoje gospodarske, socialne, politične in verske interese.²⁴⁸ Pomemben razlog, zakaj se je krščanskosocialno gibanje na Kranjskem tako razvilo, je tudi trdna podpora, ki jo je imelo gibanje v osebi škofa Jegliča, kar pa je zopet ena izmed opaznih razlik v primerjavi z ostalo Avstrijo, kjer so bili škofje v večini zelo zadržani do socialnih gibanj.

Že na začetku 20. stoletja se je kot teoretsko najpomembnejši predstavnik »uradnega« katoliškega socialnega nauka na Slovenskem uveljavil Aleš Ušeničnik. Ušeničnik je v socialnem vprašanju videl »največje vprašanje današnje dobe«, ki predstavlja »ključ bodočnosti«. Izjemno veliko spisov je posvetil katoliškemu socialnemu nauku, vrh pa predstavlja leta 1910 izdana *Sociologija*. Tako kot sodobniki je vzrok socialne krivice tistega časa videl v kapitalizmu, ki je človeku prirojeni egoizem in pohlep spremenil v družbeni sistem, ki je privedel do socialne krize. V *Sociologiji* je opredelil tri sisteme: kapitalizem, socializem in solidarizem in njihove možnosti za rešitev socialnega vprašanja. Kapitalizem je že v osnovi zavrgel kot individualizem, ki se je v praksi uveljavil kot gospodarski liberalizem in je omogočil »*gospodstvo mrtve stvari nad človekom, gospodstvo stvarnih sredstev nad človeško osebnostjo*«. Negativni sodbi kapitalizma je ostal zvest vse svoje življenje in je tvorila podlago vsem nadaljnjim diskurzom. Ta krivična ureditev je rodila svoje nasprotje – socializem –, ki pa ga je ravno tako zavrnil. Sicer so nastanku socializma po njegovem botrovali plemeniti človeški instinkti po sreči, enakosti in pravičnejši razdelitvi dobrin, vendar je izhajal iz utopičnih predpostavk o idealnem človeku, ki bi vse svoje težnje in delo podredil služenju skupnosti. Poleg tega je zavrnil še razne druge socialistične in predvsem marksistične koncepte (dialektični in historični materializem, absolutizacijo kolektiva itd.), saj se je večinoma posvečal prav marksizmu kot najvplivnejši ideologiji. Kljub temu pa je zagovarjal možnost sodelovanja med socialisti in kristjani na področju konkretnega reševanja posameznih socialnih krivic in izboljšanju stanja delavskega stanu ter celo izrecno pohvalil Marxa, ker je kritiziral individualizem in se pogumno odzval na socialno izkoriščanje v kapitalizmu.

Rešitev socialnega vprašanja je Ušeničnik videl v sintezi individualizma in socializma, in sicer v solidarizmu. Njegovo glavno načelo je bilo solidarnost individualnih in socialnih interesov, socialnih slojev in stanov, dežel, držav, plemen in narodov. Izhodišče te solidarnosti oziroma socialne odgovornosti je v etiki in religiji, in sicer v krščanskih načelih pravičnosti in ljubezni. Solidarizem

²⁴⁸ Juhant, *Krekovo socialno-politično delo*, str. 100–101.

po njegovem ni nekaj novega, ampak ga najdemo odkar obstaja krščanstvo in je svojo odlično obliko dobil tudi v sistemu srednjeveških cehov. Edino ta sistem lahko ozdravi obstoječe socialno zlo, in sicer s socialno reformo. Ta pa temelji na reformah celotnega sistema, in sicer najprej na nravni reformi, nato pravni, socialni v ožjem smislu, ki prinese demokratizacijo, nato ekonomski in na koncu splošno-kulturni. Njeni glavni izvajalci morajo biti vsi: Cerkev, država, socialni organizmi v državi in predvsem posamezniki. Celotna zgradba te solidarnosti mora sloneti na štirih stebrih: na osebnosti, nravnosti, svobodi in avtoriteti, ki pa se lahko najlepše in najuspešnejše uresničijo v krščanstvu.

V zadnjem delu *Sociologije* je podal načela za praktično uporabo tega nauka v družbi. Treba je vzgojiti nov rod, saj bo le-ta lahko rešil socialno vprašanje. Tak rod pa bo izšel iz zdrave krščanske družine, konfesionalne šole in drugih javnih ustanov na katoliški podlagi in državne socialne zakonodaje. Rešitev delavskega vprašanja je videl v tem, da se delavcem omogoči neko normalno družinsko življenje, za kar bi lahko najboljše poskrbele industrijske korporacije – skupna združenja delodajalcev in delavcev, dokler pa tega ni, je treba poskrbeti za pravno zaščito delavcev in ustrezno delavsko zakonodajo ter sindikalne organizacije. Nadalje meni, da je treba okrepiti srednji stan: obrtnike, trgovce in kmete, ki so temelj socialnega organizma, in sicer s samopomočjo, z izobraževanjem, s trdnejšo strokovno organizacijo, socialno pomočjo in skrbstvom države. Kar obsežno pa je obdelal tudi žensko vprašanje, ki se mu zdi zelo pereče in upravičeno v boju za osvoboditev, saj naj se ženski poleg prvotnega poklica matere in vzgojiteljice omogoči tudi večji dostop v javno življenje in udejstvovanje. Na koncu pa poudari, da edina pot do kvalitetnih sprememb vodi skozi postopne reforme.²⁴⁹

3.3.2 KATOLIŠKA SOCIALNA MISEL NA SLOVENSKEM OD KONCA PRVE DO ZAČETKA DRUGE SVETOVNE VOJNE

Po prvi svetovni vojni je katoliško socialno gibanje dobilo druge poudarke kot pred vojno. Zadružništvo je sicer delovalo še naprej, vendar ni bilo več tako živahno kot pred vojno. Med vojno je umrl Krek, Šušteršič je pristal na obrobju političnega vpliva. Do konca vojne so krščansko delavstvo vodili Krekovi sodelavci (Josip Gostinčar, Mihael Moškerc), po vojni pa so se h krščanskemu socialnemu delavstvu priključili mladi katoliški izobraženci (Engelbert Besednjak, Andrej Gosar, Tone Marinček, France Kremžar), ki so dali gibanju nov pečat. Vprašanje JSZ oziroma krščanskega delavstva in njenega odnosa do socializma oziroma marksizma pa je postalo torišče glavnih sporov v katoliškem taboru med obema vojnoma.

²⁴⁹ Pirč, Aleš *Ušeničnik*, str. 176–185.

Prvo povojno obdobje zaznamujeta obnavljanje delovanja JSZ, ki je med vojno skoraj povsem zamrlo, in peti katoliški shod leta 1923. V ta čas sodi tudi znamenita epizoda sodelovanja Delavske zveze v Zvezi delavskega ljudstva v letih 1922 in 1923, po kateri se je zaostril odnos med delavstvom, zbranim v SLS pod okriljem Delavske zveze, in vodstvom SLS. Predsednik Delavske zveze France Kremžar se je namreč uklonil vodstvu SLS, da zveza ni več samostojno nastopala, je pa od tega časa prihajalo do vedno večjih sporov znotraj SLS med jedrom stranke in njeno Delavsko zvezo oziroma delavstvom, zbranim okrog JSZ.²⁵⁰

Škof Jeglič je že v letu 1920 sprožil pobudo za organizacijo katoliškega shoda, ki bi v novih političnih okoliščinah podal nov katoliški program. Ta naj bi pripomogel k nravnemu preporodu naroda, obnovi krščanske družine, socialnemu blagostanju, ureditvi vzgojnih in kulturnih organizacij in evidentiral potrebe na področju znanosti in umetnosti. Priprave za shod so bile zelo temeljite in dolgotrajne, poleg tega pa so bili pred glavnim shodom leta 1923 organizirani tudi lokalni.²⁵¹ Shod je imel sedem vsebinskih odsekov: za versko življenje in nravni preporod, za cerkveno-politična in narodna vprašanja, šolski odsek, socialni odsek, za narodno prosveto, katoliško dijaštvo ter leposlovje, znanost in umetnost. Spricho velike revščine se je shod zavzel za interese šibkih, predvsem delavsko-kmečkega sloja.²⁵² Socialni odsek je prinesel živahne razprave, ki jih je strnil v šest resolucij. Poudaril je zahtevo po boju za pravičnejšo socialno zakonodajo in obsodil kapitalizem in materialistični socializem in komunizem. Zahteval je ustrezno plačilo delavcem, s katerim bi dostojno preživljali sebe in svojo družino, ter soudeležbo delavcev pri dobičku obrata, v katerem je delavec zaposlen. V resoluciji »Delo in kapital« so sodelujoči poudarili prvenstvo dela nad kapitalom in podali predloge za pravično ureditev družbenih razmer, kot so socialna zaščita delavcev, oblikovanje gospodarskih in delavskih odborov ter pravično plačilo. Nadalje so priporočali organiziranje po stanovih, slojih in razredih, ki mora temeljiti na krščanski ljubezni iz zavesti, da so vsi del širše družbe, in nadaljnje delovanje zadružništva, ki je prineslo že toliko lepih sadov. Zadnja resolucija pa je govorila o družini in ženskem vprašanju, pri čemer so predlagali, da se morajo vse katoliške organizacije na vseh nivojih truditi za zaščito družine, in zahtevali enakopravnost žensk in »posebno zakonito varstvo, ki ga potrebuje po svoji naravi.«²⁵³

²⁵⁰ Prunk, *Pot krščanskih socialistov*, str. 61–69.

²⁵¹ Granda, Jeglič in slovenski katoliški shodi, str. 342–344.

²⁵² *Peti katoliški shod v Ljubljani 1923*, glavni pripravljalni odbor, Ljubljana 1924, 311–314, ter Janez Juhant, Versko in cerkveno življenje v dobi dozorevanja slovenskega naroda (idejno-politični tokovi in socialna dejavnost), v: *Zgodovina Cerkve na Slovenskem*, str. 224–225.

²⁵³ *Peti katoliški shod v Ljubljani 1923*, str. 321–325.

Shod je navdušil na svoji manifestativni ravni in ponudil ambiciozen program, ki pa je premalo upošteval in je podcenjeval nove balkanske razmere, v katerih so se znašli. Ta shod hkrati predstavlja tudi zadnji večji skupni nastop vseh katoliških orientacij. Že na samem shodu, še bolj pa po njem, je vodstvo in članstvo JSZ izrazilo nezadovoljstvo nad socialno resolucijo, ker ni odločno poudarila nasprotja med krščanstvom in kapitalizmom in tudi ne dovolj modernih delavskih socialnih zahtev.²⁵⁴ V naslednjih letih je prihajalo do kontinuiranih sporov med vodstvoma SLS in JSZ. Slednje je na občnem zboru leta 1927 dobilo novo, mlajše in bolj angažirano vodstvo, za predsednika pa so izvolili Srečka Žumra. Vodstvo, ki je imelo podporo v starešini zveze Josipu Gostinčarju, je pričelo s prenovo in tako že kmalu ustanovilo stavbno zadrugo, vložilo veliko napora za uveljavitev zveze v težki industriji in kot idejnega vodjo namesto Gosarja vzelo bolj radikalnega frančiškana p. Angelika Tominca (1892–1962). Gosarju so tudi odvzeli uredništvo revije *Pravica*, ki jo je urejal od ustanovitve leta 1922, ter časopis tudi preimenovalo v *Delavsko pravico*.²⁵⁵

Angelik Tominec je izviral iz velike delavske družine, oče je bil železničar, in je imel veliko afiniteto do delavstva. Tako kot večina sodobnikov je tudi on vzrok za bedo delavskega stanu pripisal kapitalizmu, ki je v pohlepu po neomejenem dobičku povzročil vojsko revnih delavcev. Prepričan je bil, da je izvor socialnih krivic treba iskati v nesorazmerju med pravicami in dolžnostmi tako lastnikov podjetij kakor tudi delavcev, ki morajo upoštevati medsebojno soodvisnost. V svojih delih pa se ni zadovoljil le z deklaracijskimi zahtevami po izboljšanju delavskega stanu, ampak je bil prepričan, da imajo delavci pravico, da si to izborijo. Bil je vnet zagovornik krščanskega socializma in je tudi po papeških okrožnicah *Qadragesimo anno* in *Divini redemptoris* vztrajal, da izraz krščanski socialist ni v nasprotju s katoliško doktrino in papeškimi okrožnicami.²⁵⁶ Vodstvo JSZ je v njem našlo trdnega ideologa in zaveznika, ki je podpiral njihovo odločno borbo za delavske pravice. Vodstvo JSZ se je vedno znova ob ideoloških sporih z drugimi katoličani v tridesetih letih zagovarjalo, da v vsem spoštujejo katoliški socialni nauk in da imajo podporo svojega duhovnega voditelja p. Angelika Tominca. Tudi ko je JSZ dejansko pristala na marksističnem stališču razrednega boja in se konec tridesetih let približevala komunistom, jim je p. Angelik stal ob strani.

A če se vrnemo nazaj v dvajseta leta in k prenovi JSZ, je treba ugotoviti, da so k novi fazi razvoja JSZ, od 1927 dalje, odločilno prispevali tudi mladi

²⁵⁴ Jože Šavora, Krščansko socialistično gibanje na Slovenskem do osvoboditve, v: *Nova pot* 10 (1958), št. 10–12, str. 472–473, in Janko Prunk, Krščanski socializem, v: *EŠ*, zvezek 6, Mladinska knjiga, Ljubljana 1992, str. 43.

²⁵⁵ Prunk, *Pot krščanskih socialistov*, str. 76–79.

²⁵⁶ Kranjc Silvin, *Brata p. Angelik in p. Roman Tominec - glasnika pravičnosti in dobrote. Njun prispevek k podobi katolištva na Slovenskem pred drugo svetovno vojno in po njej*, Ljubljana 2011, str. 210–220.

intelektualci, ki so izšli iz križarstva oziroma so bili z njim povezani.²⁵⁷ Katoliško mladinsko gibanje je bilo takoj po prvi svetovni vojni zelo statično. Leta 1924 ustanovljena Akademska zveza kot krovna organizacija katoliških študentskih društev je v zvezi s tem prinesla premik. Naslednje leto je pričela izdajati glasilo *Križ na gori*, v katerem so mladi katoliški intelektualci objavljali svoje prispevke, revija pa je kmalu postala središče novega gibanja, ki se je po reviji imenovalo križarstvo.²⁵⁸ Tudi zaradi težnje zoper kakršenkoli formalizem in zunanjo prisilo so propagirali razpustitev katoliških študentskih društev, kar je prineslo prve delitve med katoliškimi študenti.

Boj med križarji in njihovimi nasprotniki se je prenesel na posamezna študentska društva, kjer so tekmovali za čim večji vpliv, težišče tega boja pa se je sčasoma preneslo na Akademskega orla, sicer maloštevilno, a izredno dejavno organizacijo, v kateri je imela vodilno vlogo skupina križarjev, zbrana okrog Pina Mlakarja.²⁵⁹ V njem je zaradi novih in radikalnih idej križarjev prihajalo do vedno večjega spora z vodstvom krovne organizacije Orlov. Ta spor je dosegel višek z anonimnim Kocbekovim člankom v reviji *Ogenj*, kjer je zapisal: »Krščanski socialist, delujoč v drugih organizacijah, je tleča prižgana vrv, do smodnika vodeča, je svet zase, revolucionar, ki pripravlja nov dan.« Vodstvo Orla je od Akademskega orla zahtevalo, da izjavo prekliče, ker pa se to ni zgodilo, je organizacijo razpustilo.²⁶⁰

Edina postojanka križarjev – študentov – je tako ostal le še krščansko-socialistični študentski klub Borba, ki pa ga je režim leta 1933 razpustil kot leglo komunizma.²⁶¹ Križarji oziroma tisti, ki so izšli iz tega gibanja, so delovali predvsem na dveh poljih. Ena skupina je predstavljala umetnostno in duhovno smer gibanja, sem bi lahko šteli Antona in Franceta Vodnika, Boža Voduška, Jožeta Pogačnika, Pina Mlakarja, Stanko Gogalo itd., druga skupina pa je bila bolj družbeno angažirana in je že v dvajsetih letih sodelovala s Krekovo mladino in JSZ oziroma se priključila krščanskim socialistom.²⁶²

Usmeritev gibanja, ki je zavračalo formalizem in je pobudo prepuščalo notranjemu čutenju in umevanju vsakega posameznika, je težko enovito opredeliti,

²⁵⁷ Prunk, *Pot krščanskih socialistov*, str. 80–86.

²⁵⁸ Gibanje je prirejalo številne shode in tabore, na katerih so predvsem v sodelovanju z JSZ in Krekovo mladino razpravljali o kulturnih, religioznih, socialnih in političnih vprašanjih. Tako v *Križu na gori* (1924–1927) kot na shodih so kmalu pričeli tudi s kritiko okostenelega katolištva, ki jim ga je simbolizirala predvsem SLS in njeni voditelji ter razni katoliški gospodarstveniki, kar je kmalu privedlo do tega, da je glasilo v letu 1927 ostalo brez gmotne pomoči in je prenehalo izhajati, *Slovenec* pa ni poročal o nobeni njihovi dejavnosti. Kljub temu so v letu 1928 pričeli z izdajanjem nove revije *Križ* (1928–1930), ki je nadaljevala tradicijo *Križa na Gori*. Po prenehanju izdajanja revije *Križ* v začetku leta 1930 pa se je njeno uredništvo preselilo k reviji *Dom in svet* in drugim revijam ter s tem kljub simbolični izgubi glasila *Križ* še okrepilo svoje pozicije. Matija Ogrin, Površje in žarišče krize Doma in sveta leta 1937, v: *Kriza revije »Dom in svet« leta 1937*, Ljubljana 2001, str. 442.

²⁵⁹ Slavko Kremenšek, *Slovensko študentsko gibanje 1919–1941*, Ljubljana 1972, str. 107–163.

²⁶⁰ Ogrin, Površje in žarišče krize Doma in sveta leta 1937, str. 439–440.

²⁶¹ Kremenšek, *Slovensko študentsko gibanje 1919–1941*, str. 163.

²⁶² Ogrin, Površje in žarišče krize Doma in sveta leta 1937, str. 436.

prav tako pa so udeleženci gibanje doživljali vsak na svoj način. Križarstvu je bilo skupno to, da je zavračalo kakršenkoli formalizem in hotelo na religioznih temeljih ustvariti nov tip pristno religioznega človeka, ki bo znal delovati sredi življenja,²⁶³ zato so klicali: »Gospod, ustvari novega močnega človeka, Gospod, človeka giganta nam daj ...«. ²⁶⁴ Ta nov tip človeka oziroma nadčloveka pa mora biti hkrati otrok: »Čisti božji otroci bi bili radi«, »Nazaj v otroško bistvo«, »Bodite otroci«, ²⁶⁵ kajti le tak človek more postati bogonosec, življenjski tvorec in resnični subjekt.²⁶⁶ Gibanje si je prizadevalo poglobiti duhovno življenje in v duhu sodobne kulture obnoviti mistično prvino življenja ter je močno poudarjalo primat osebne, doživljajske plati vere nasproti razumski.

Radikalnost je bila vidna tudi pri socialnih idejah križarskega gibanja. Takšno usmeritev nazorno ilustrira članek Mira Jeršiča »Nov človek – novo gospodarstvo« v *Križu na gori*: »Če težimo iz starega v novo gospodarstvo, potem nam ne sme obledeti prepričanje, da je treba ozdravitve pri koreninah v bistvenih podlagah sedanjega kapitalističnega gospodarstva. Ne smejo nam biti slepilo: rože v sobo proletarca, športna igrišča za tovarnami, hišica z vrtom, kar je vse to malo, dokler se ne spremeni v bistvu razmerje med delavcem in gospodarjem, dokler bo delavec le del stroja, in ne njegov gospodar.«²⁶⁷ Poleg tega je v gibanju vidna globoka protislovnost, ki se je najjasneje prezentirala pri Edvardu Kocbeku. Kocbek je že konec dvajsetih let postal eden vodilnih intelektualcev v krogu JSZ.²⁶⁸ Na osnovi subjektivistične križarske spiritualnosti si je na prehodu iz dvajsetih v trideseta leta zgradil globok spoznavno relativističen duhovni nazor, po katerem so tako resnica kot verske dogme zaradi nezmožnosti človeškega spoznanja nekaj zgodovinsko pogojenega, gibljivega in dinamičnega. Kocbekova posebnost je predvsem v tem, da je iz tega nazora razvil vizijo kristjana, »ki s stvariteljsko močjo posega v družbo in celotno zgodovino, se v spopadu z njo samouresničuje in v tem zgodovinskem spreminjanju, razvoju in poteku prihaja do osebnotne polnosti.«²⁶⁹ Od tod Kocbekov vitalizem, ki občuduje vse, kar ima stvariteljsko moč, kar ima moč za samouveljavitev, iz česar izhaja občudovanje komunistov, v katerih je videl nekaj globoko religioznega, medtem ko katoličanom, ki niso bili dejavni na tak način, ni priznal prave človečnosti. To pa je tudi duhovna osnova, ki ga je vodila k zbliževanju z »nosilci zgodovinskega razvoja« – komunisti –, s katerimi je bil že zelo zgodaj pripravljen popolnoma sodelovati. Iz te specifične duhovne drže, polne svobode in ustvarjalne kipeče

²⁶³ Stanko Gogala, *O pedagoških vrednotah mladinskega gibanja*, Ljubljana 1931, str. 202.

²⁶⁴ Jožko Lampret, Nestvor, v: *Križ na gori* 3 (1926/27), št. 6–7, str. 49.

²⁶⁵ Vital Vodusek; Mislil o novem človeku, v: *Križ* 1 (1928), št. 1, str. 83; neznani brat, V luči stoletij, v: *Križ* 1 (1928), št. 1, str. 8.

²⁶⁶ Spomenka Hribar, *Edvard Kocbek in križarsko gibanje*, Maribor 1990, str. 86–88.

²⁶⁷ Prunk, *Pot krščanskih socialistov*, str. 83–84.

²⁶⁸ Ogrin, *Površje in žarišče krize Doma in sveta leta 1937*, str. 438.

²⁶⁹ Prav tam, str. 443–444.

pesniške subjektivnosti, si je »uspel« odgovoriti na žgoča vprašanja o združljivosti krščanstva in komunizma, kot npr. ali je kristjanu dovoljeno sodelovati v krvavi razredni revoluciji?²⁷⁰

Drugo nasprotje pa je vidno v križarskem nasprotovanju krščanskemu socialnemu gibanju oziroma strukturi, ki jo je pred vojno postavil Krek, čeprav so se idejno velikokrat sklicevali prav na Kreka. Temu predvojno zasnovanemu gibanju so bile glavne naloge izobraževanje ljudstva, socialna skrb za malega človeka, ekonomski in kulturni dvig delavstva in kmetstva, ki se je opiralo na razvejano mrežo društev, zadrug in sindikatov. V nasprotju s tem pa je križarstvo iskalo pot v individualni samouresničitvi v religiozni obnovi in je preziralo organizirano in formalizirano delo med ljudstvom. Kocbek je tako leta 1927 pisal v *Križu na gori* zoper organizacijo v imenu občestva. Občestvo naj bi bilo duhovno in celostno, organizacije, v katerih so ljudje zaradi interesov, pa mehanske, okrnjene in protiosebne.²⁷¹ Križarstvo je na prvi pogled v svojih idejah nosilo prizadevanje za pasivno, spiritualno in estetsko kontemplativnost ter neko mistično povezanost med vsemi ljudmi v duhu vsesplošnega bratstva narodov. To teoretsko sicer naivno stališče pa je v praktični različici pomenilo prehajanje v revolucionarno prakso, kar se je leta 1941 tudi dejansko zgodilo, ko se je velik del krščanskih socialistov s Kocbekom na čelu priključil Protiimperialistični oziroma Osvobodilni fronti.

Če se vrnemo nazaj na JSZ, ugotovimo, da je po letu 1927 zavzela nove idejne in socialne poglede, katerih najbolj radikalni predstavniki so bili iz vrst Krekove mladine, ki je v letu 1928 pričela izdajati revijo *Ogenj*. Nova vizija je lepo vidna v članku »Socialno vprašanje« urednika revije *Ogenj*, Toneta Krošla: »Delavskega vprašanja ne rešimo s socialnimi reformami nikdar; nikdar z zakoni o zaščiti delavca /.../ samo ena je praktična možna rešitev: Dati delavcem v posest njihova produkcijska sredstva, njihove rudnike, tovarne itd. /.../ Nove poti moramo mi hoditi, poti, ki kažejo in gredo danes daleč naprej prek Kettelerja in Leona XIII. in Kreka, kajti razvoj ne stoji nikdar mirno in Ketteler in Krek bi bila danes že čisto drugačna, mnogo bolj radikalna v govoru in delu kot svoj čas.«²⁷²

V nadaljnjih letih je prišlo še do stopnjevanja nasprotij med SLS in JSZ, še posebej v začetku tridesetih let, dokler leta 1932 niso prenehali sodelovati. Napetosti so se stopnjevale tudi zaradi zadržanja SLS, ki je med letoma 1929 in 1931 podpirala beograjsko diktaturo, gospodarsko krizo, pomemben dejavnik pa je bila tudi zamenjava na sedežu ljubljanskega škofa. Če se je Jeglič zelo aktivno trudil gladiti spore med delavstvom in jedrom SLS, je Rožman sicer večkrat posredoval in si iskreno želel sprave, a mu je manjkalo odločnosti.

²⁷⁰ Prav tam, str. 435–436, 443–450.

²⁷¹ Ogrin, Površje in žarišče krize Doma in sveta leta 1937, str. 439.

²⁷² Edi Kocbek, Marksizem in krščanstvo, v: *Križ*, 1 (1928), št. 8–9, str. 148–151, Prunk, *Pot krščanskih socialistov*, str. 88–90.

Papež Pij XI. je leta 1931 objavil okrožnico *Quadragesimo anno*, v kateri je natančneje opredelil družbeni nauk Cerkve, ostro obsodil marksizem, svaril pred pretiravanji kapitalizma in predlagal konkreten korporativen model družbe. V zadnjem delu okrožnice je izrecno zavrnil kakršnokoli sodelovanje med socializmom in krščanstvom. »Religiozni socializem, krščanski socializem so protislovni izrazi: nihče ne more biti obenem dober katoličan in pravi socialist.«²⁷³

Okrožnica je bila na Slovenskem v tradicionalnem katoliškem taboru sprejeta z navdušenjem. Ušeničnik je okrožnico takoj prevedel in jo objavil v *Času*²⁷⁴ ter jo pozdravil kot »magnó charto katoliškega edinstva v socialnih vprašanjih«.²⁷⁵ Papeževe besede o nezdružljivosti socializma in krščanstva je obrazložil s tem, da papež »jemlje besedo ‚socializem‘ v najbolj svojskem pomenu, kakor so jo jemali in jo jemljejo socialni demokrati«, in sicer da »zanikuje pravo človekovo individualnost in osebnost in ker se človek po osebnosti dviga nad tvarni svet, zanikuje tudi onstransko življenje in onstranski smoter ter žrtvuje človeka popolnoma družbi in nje tostranskim smotrom.«²⁷⁶ Okrožnica je Ušeničnika potrdila v njegovi kritiki marksizma in socializma in mu dala spodbudo za nadaljnjo borbo, predvsem proti krščanskosocialističnim nazorom. Odločilna točka Ušeničnikove kritike tega nazora je v tem, da sta marksistični svetovni in družbeno-ekonomski nauk bistveno povezana, ni enega brez drugega. Ker pa je marksizem kot svetovni nazor ateističen oziroma celo antiteističen, je za kristjane popolnoma nespremenljiv, zato ne more biti nikakršnega sodelovanja niti na ravni ekonomske teorije.

Urednik *Slovenca* Ivan Ahčin je v juniju 1931 napisal uvodnik, v katerem je povzel ugotovitve okrožnice in zaključil s pozivom, naj se krščanski delavci, ki stoje v vrstah socializma, vrnejo k Cerkvi.²⁷⁷ Kmalu je na članek odgovorila *Delavska pravica*, ki je zapisala, da je v marksizmu tudi »marsikaj zdravega in lepega idealizma, ki ni brez etične podlage«, da obstaja mnogo marksistov, ki si želijo zblížanja s krščanstvom, da bi morala takšna prizadevanja gojiti tudi katoliška stran in »edino na ta način bomo podprli zadnjo socialno okrožnico.«²⁷⁸ Odgovor je sprožil val ogorčenja in medsebojne obtožbe, dokler škof Rožman JSZ ni poslal pisma, v katerem je zahteval, da JSZ jasno in natančno določi svoje stališče do okrožnice. V zvezi s tem so na občnem zboru JSZ leta 1932 sprejeli resolucijo, ki jo je pripravil Angelik Tominec: »JSZ javno izjavlja, da so socialna načela, izražena v papeževih okrožnicah *Rerum novarum* in *Quadragesimo*

²⁷³ Papež Pij XI. Okrožnica *Quadragesimo anno* – ob štiridesetletnici –, v: *Družbeni nauk Cerkve*, str. 67–68, 87–92.

²⁷⁴ Okrožnica papeža Pija XI. O obnovi socialnega reda po evangelijskih načelih ob štiridesetletnici okrožnice Leona XIII. 'Rerum novarum', v: *Čas*, 25 (1930/31), str. 313–359.

²⁷⁵ Aleš Ušeničnik, Opombe k okrožnici, v: *Čas*, 25 (1930/31), str. 360 (359–380).

²⁷⁶ Prav tam, str. 371.

²⁷⁷ Katolicizem in socializem, v: *Slovenec* 59 (1931), št. 139, str. 1.

²⁷⁸ Nekaj pripomb, v: *Delavska pravica*, 4 (1931), št. 27, str. 1.

anno, njena glavna vodilna načela. Obenem pa tudi izjavlja, da bo vse svoje delo in trud usmerila v ta cilj, da bodo načela prešla v življenje.« Vodstvo se z družbenimi in socialnimi zamislimi okrožnice sicer ni strinjalo, vendar se načelstvo ni hotelo izpostavljati, ker bi drugačno stališče pomenilo napad na papeža in Cerkev.²⁷⁹ To se je pokazalo že na občnem zboru leta 1933, ko so zavrnilo korporativizem in poudarili, da ostajajo protikapitalistična in razredna organizacija, v okviru reformnega socializma in krščanskega etosa.²⁸⁰ Svoja krščansko socialna stališča in proti korporativizmu so poudarili tudi ob praznovanju 40. obletnice »krščankosocialističnega« gibanja in 25-letnice JSZ leta 1934.²⁸¹

Krščankosocialistični izobraženci so v tistem času izdajali revijo *Beseda o sodobnih vprašanjih* (1932–1935), v kateri so razpravljali o svoji viziji družbenega nauka, o slovenski kulturi in odnosu do socializma, korporativizma, fašizma. V tem času je vidno, da so že v celoti prevzeli Marxov ekonomski sistem ter poizkušali ustvariti sintezo med marksizmom in krščanstvom. Poudarjali so, da je treba v marksizmu ločiti med njegovo gospodarsko teorijo, ki vsebuje znanstveno analizo kapitalizma na osnovi delavstva, teorijo presežne vrednosti in svetovno nazorskim sistemom – materialistično filozofijo. Krščanski socialisti so sprejemali le gospodarski sistem, medtem ko so materialistično filozofijo zavračali in jo nadomeščali s krščanskim etosom. Kritizirali so tudi korporativističen sistem kot izum, »da se dokončno odpravi gospodarski liberalizem, da pa kapitalizem ostane«, delavci pa ne bi mogli priti do produkcijskih sredstev.²⁸²

Po ukinitvi diktature leta 1935 je JSZ obsodila vstop v JRZ, v katero je vstopila SLS, zaradi česar je strankino vodstvo ustanovilo vzporedno strokovno organizacijo z imenom ZZD. V letu 1935 so se vodstvu JSZ priključili tudi mlajši izobraženci, ki so bili še bolj radikalni in levo usmerjeni. Komunisti so kljub temu do leta 1935 zavračali kakršnokoli sodelovanje z JSZ in njene člane označevali za klerikalce. V letu 1935 je z vzpostavitvijo taktike ljudskofrontnega gibanja, ki ga je dal 7. kongres kominterne v Moskvi, prišlo do sodelovanja. V analizi političnih sil za oblikovanje ljudske fronte, ki ga je konec leta 1935 vodstvo slovenskih komunistov napravilo za Centralni komite KPJ na Dunaju, je o krščanskih socialistih zapisalo: »Zanimivo je, da so voditelji te skupine prepričani, da more biti slovensko vprašanje rešeno samo z revolucijo. Samo o tej revoluciji nimajo nobene predstave; mislijo, da njena priprava obstoji v preučevanju in razmišljanju.« Nadalje so še pripomnili, da bi bilo povezovanje z njimi

²⁷⁹ Prunk, *Pot krščanskih socialistov*, str. 109–111.

²⁸⁰ Miroslav Stiplovšek, Slovensko strokovno-sindikalno gibanje v tridesetih letih, v: *Slovenska trideseta leta. Simpozij 1995* (ur. Peter Vodopivec, Jože Mahnič), Ljubljana 1997, str. 83.

²⁸¹ *Delavska pravica* 7 (1934), št. 23.

²⁸² Kranjc, *Brata p. Angelik in p. Roman Tominec - glasnika pravičnosti in dobrote*, str. 220; Prunk, *Pot krščanskih socialistov*, str. 130–133.

koristno za pridobivanje širših množic.²⁸³ V nadaljnjih letih je prišlo do množičnega sodelovanja krščanskih socialistov in JSZ v ljudskofrontnem gibanju v obliki skupnih stavk, skupnem nastopu na volitvah, v časopisih, pri oblikovanju društev itd., poleg tega pa se je na pomembne položaje znotraj JSZ infiltriralo mnogo komunistov. Zanimivo je tudi, da so krščanski socialisti ob veliki krizi ljudske fronte, ki je nastopila po paktu Ribbentrop-Molotov (23. 8. 1939), od vseh ljudskofrontnih skupin najmanj napadali komuniste.²⁸⁴

Od srede tridesetih let je do ostrih idejnih spopadov prišlo še v odnosu med krščanskimi socialisti ter mladci Kristusa Kralja, ki jih je vodil Ernest Tomc (1885–1942), in predvsem stražarji Lamberta Ehrlicha (1878–1942), ki jih je bilo sicer manj, a so bili borbeni in odločni poseči v družbeni potek za vzpostavitev katoliške družbe.²⁸⁵ Poleg tega sta bili tudi ti dve skupini, mladci in stražarji, močno sprti med seboj in sta druga drugi dokazovali, da je le ena na pravi katoliški liniji.

Vrh vseh nakopičenih, kulturnih, duhovnih in socialnih vprašanj slovenske katoliške skupnosti se je zgostil okrog polemike glede Kocbekovega članka »Premišljevanje o Španiji«, objavljenega v *Domu in svetu* leta 1937, v katerem je Kocbek kritiziral vlogo španske »desnice« in predvsem Cerkve v španski državljanski vojni in se opredelil za ljudsko fronto. Članek je povzročil pravi vihar in ločevanje duhov na tiste, ki so zagovarjali oziroma kritizirali članek, začasno pa so celo prekinili izdajanje revije in zamenjali celotno uredništvo. V zvezi s tem so se oglasili domala vsi vidni katoliški izobraženci tistega časa.

Po aferi v zvezi s Kocbekovim »Premišljevanjem o Španiji« je nekaj bivših krščanskosocialistično usmerjenih sodelavcev *Doma in sveta* s Kocbekom na čelu pričelo z izdajanjem nove revije *Dejanje*. Že sam naslov dosti pove o profilu revije, ki je poudarjala, da so krščanskemu socializmu potrebna dejanja, ki bodo preobrazila obstoječo družbo. Revija, ki se je javnosti predstavila kot mesečnik za gospodarstvo, kulturo in politiko, je prav slednji posvetila največ prostora. Poudarjala je pomen združevanja vseh slovenskih sil za obrambo slovenstva, ki je ogroženo s severa in zahoda, in hkrati kritizirala strankarstvo, ki teži k ozkim interesom, in še posebej klerikalizem kot izkoriščanje vere v politične namene.²⁸⁶ Duhovno orientacijo izobražencev okrog revije nazorno izpričuje uvodnik iz leta 1941: »Vstopamo v dobo, ki je popolnoma dozorela za preosnovo družbe in njenih oblik v smislu organskih spoznav in totalnih zahtev. Vseeno je, če dajemo svetovnemu procesu obliko spora med različnimi svetovnimi gospodarstvi ali spora med socializmom in kapitalizmom ali spora med nacionalizmom

²⁸³ Prunk, *Pot krščanskih socialistov*, str. 136–138.

²⁸⁴ Kolarič, Škof Rožman, II. del, str. 227–228; Prunk, *Pot krščanskih socialistov*, str. 143–148; in Prunk, *Krščanski socializem*, str. 45.

²⁸⁵ Juhant, Škof Rožman in slovenski katoličani v tridesetih letih, str. 210–213.

²⁸⁶ Prunk, *Pot krščanskih socialistov*, str. 161–164.

in univerzalizmom /.../, vseeno je, pravim, kajti najbolj važen je svetovni proces sam, ki se je začel, ki ga nič več ne more zaustaviti in ki mora služiti predvsem človeku. Začel se je boj med odmrlo idejo ter njenimi oblikami in med porajajočo se idejo in njenimi novimi oblikami. Kdor hoče novi, še nejasni ideji najboljše smotrno služiti, je ne sme ideološko izrabljati, ampak ji kot celoten in svoboden človek najprej pomagati do zgodovinskega razvoja.«²⁸⁷ To samo dodatno potrjuje, kako so sodelavci revije že popolnoma pristali na stališču nujnosti ideje marksističnega razvoja zgodovine in revolucionarne prakse.

Po izidu okrožnice *Divini Redemptoris* leta 1937 o brezbožnem komunizmu je idejni boj zoper komunizem prišel v ospredje celotnega katoliškega tabora. Pri interpretaciji papeževe protikomunistične okrožnice so se slovenski razlagalci osredotočili predvsem na tisti del, ki je obsojal komunizem in podrobno razčlenjeval ideologijo komunizma in posledice njegovega delovanja v Rusiji, Mehiki in Španiji. Poudarjali so predvsem papeževe besede: »Komunizem je nekaj bistveno slabega, zato prav v nobeni reči ne bo z njim sodeloval, komur je mar krščanske kulture.«²⁸⁸ Te besede so v naslednjih letih postale borbene parole ločitve med slovenskimi katoličani, ki pa so zanemarili izhodišča papeževe okrožnice glede socialne pravičnosti, ki bi komunizmu odvzela prepričljivost.²⁸⁹

V letu 1940 je škof Rožman posegel v spor med JSZ in ZZD in le slednjo priznal kot katoliško, s čimer so bili katoliški socialisti tako rekoč izločeni iz katoliške skupnosti. V taki situaciji so krščanski socialisti še dodatno obupno iskali zavezništvo s komunisti, čeprav so jih ti v tistem času označevali kot saboterje delavnega ljudstva, vojne hujšakače in imperialistične hlapce. Končno so komunisti šele v začetku jeseni 1940 sprejeli sodelovanje in krščanske socialiste usmerili v Društvo prijateljev Sovjetske zveze, ki ga je imela takrat partija za svojo najpomembnejšo akcijo. Ob okupaciji so bili krščanski socialisti povabljeni na ustanovni sestanek Protiimperialistične fronte slovenskega naroda,²⁹⁰ do 22. junija, ko se je preimenovala v Osvobodilno fronto, pa so vanjo stopile vse skupine krščanskih socialistov, od JSZ do skupine okrog revije *Dejanja*.²⁹¹

V tistem skrajno zaostrenem času pred drugo svetovno vojno sta šli obe glavni smeri znotraj katolištva, ki sta bili tudi sami zelo neenotni, čedalje bolj narazen, spori so se vrstili tako rekoč na vseh ravneh, ni pa bilo enotnega programa, ki bi odgovarjal na perečo socialno problematiko, vse se je bolj vrtelo le okoli ideologije. Prav tako se je kot velika slabost izkazalo tudi umanjkanje karizmatične osebnosti, ki bi mogla povezati oba pola oziroma več njih. Če je

²⁸⁷ Prunk, *Pot krščanskih socialistov*, str. 164–165.

²⁸⁸ Okrožnica Pija XI. *Divini Redemptoris*, O brezbožnem komunizmu (ur. Aleš Ušeničnik), *Naša pot* št. XIII, knjižica Katoliške akcije za mladino, Domžale-Groblje 1937, str. 80.

²⁸⁹ Juhant, Škof Rožman in slovenski katoličani v tridesetih letih, str. 218–220.

²⁹⁰ Prunk, *Pot krščanskih socialistov*, str. 197–204.

²⁹¹ Prunk, *Krščanski socializem*, str. 45.

bil na političnem področju Anton Korošec absolutna politična avtoriteta, pa na cerkvenem področju te ni bilo. Rožman se je sicer iskreno trudil spraviti vsa nesoglasja, a več kot očitno ni imel avtoritete, da bi dejansko kaj premaknil.

Kot najvplivnejšega »sredinca« tistega časa lahko označimo Andreja Gosarja. Kmalu po prvi svetovni vojni je postal eden glavnih idejnih voditeljev krščanskih socialistov, pod njegovim uredništvom pa je krog krščanskosocijalističnih izobražencev izdajal znanstveno publicistično revijo *Socialna misel* (1922–1927), v kateri so razpravljali o modernih socialnih, gospodarskih in idejnih vprašanjih.²⁹² Po letu 1927 je Gosar izgubil svoj vpliv in postajal čedalje bolj samotni jezdec. V svojih številnih delih je razvijal svojo vizijo krščanskega socializma. S tem ni mislil na podržavljanje, odpravo zasebne lastnine ali razredni boj, temveč za podružabljenje gospodarstva. Tudi s socializmom ni mislil nasprotovati kapitalizmu, ampak le njegovim izrodkom in izrastkom, saj je bil mnenja, da bi se v primeru uspešnega boja zoper te izrodke kapitalizem lahko spremenil v vir družbenega blagostanja in zadovoljstva. Zavračal je kapitalizem v socialnem smislu, ker je slonel na izkoriščanju »*neposедуjočih slojev po kapitalu*«, medtem ko mu je bil kapitalizem kot gospodarski sistem sprejemljiv, saj bi v nasprotnem smislu gospodarstvo nazadovalo na srednjeveško stopnjo. Njegova zahteva je bila le, da se kapitalistično gospodarstvo uravnava v skladu s potrebami družbe, torej da se »podružabi«. Njegov krščanski socializem torej ni baziral na kolektivizmu in ukinjanju zasebne lastnine ali diktaturi proletariata, ampak na osebni svobodi v gospodarskem smislu, a z močnimi socialnimi korekcijami.²⁹³

Za vpogled v njegovo družbeno vizijo oziroma krščanski socializem je posebej zanimiv odnos do marksizma oziroma krščanskih socialistov, ki so se čedalje bolj spogledovali z marksizmom, in t. i. solidarizmom, katerega glavni zagovornik je bil Ušeničnik. Polemika z njimi se je na prvi pogled vrtela okrog golih tehničnih vprašanj glede teorije večvrednosti, dobička kot gonilne sile v gospodarstvu ..., kar pa hkrati kaže na temeljno razliko med njimi. Gosar je imel za razliko od ostalih socialnih teoretikov tudi posluh in smisel za gospodarska vprašanja in je posebno v tridesetih letih vztrajal pri avtonomiji ekonomije kot vede, ki ima pač svoje zakonitosti, ki niso v neposredni zvezi z moralo.

V samem jedru je zavrnil Marxovo teorijo večvrednosti, ki je osnova za celoten marksistični družbeno-gospodarski sistem in je tesno povezana z zahtevo po strogo pravični razdelitvi izkupička na proizvod, a je izvedljiva le v takem gospodarskem sistemu, v katerem bi vsak delavec prejemal neokrnjen sad svojega dela. V zvezi s tem je zapisal: »*Kakor hitro posamezni ljudje ne živijo neposredno*

²⁹² Prunk, Krščanski socializem, str. 43.

²⁹³ Tomaž Simčič, Uvod v Gosarjev krščansko socialni nauk, v: *Revija 2000* (1988), št. 42/43, str. 141–145.

od tega, kar si sami proizvedejo, bodisi vsak zase, bodisi v okviru ožjega kroga, se nujno prične menjavanje, kupovanje in prodajanje različnih stvari, se nujno razvije blagovni trg, z njim pa nujno tudi vprašanje t. i. menjalne vrednosti.»²⁹⁴ Cena stvari v tržnem gospodarstvu je zato določena na podlagi menjalne vrednosti, to pa določa trg na podlagi ponudbe in povpraševanja. Zato se stvari ne morejo prodajati po neki drugi – pravični – ceni, pa tudi delavske plače ne morejo biti določene na podlagi pravičnosti, ampak v skladu z gospodarskim stanjem v podjetju in državi. Morala pa sama na sebi ne more vplivati na tržno ceno.²⁹⁵

Vzpostavitev pravičnosti v družbi je naloga socialne politike. Pri tem je poudarjal, da bi morali na področju socialne politike izoblikovati svojo pot in se učiti na napakah socialnega razvoja ostalih evropskih držav. Cilji nove socialne politike bi morali biti predvsem trije. Prvič je menil, da je treba preprečiti, da bi se slovenske množice pretvorile v moderen delavski proletariat, s katerim se da revolucionarno manipulirati, in tudi zato predlagal, naj se industrija ne zadržuje le v industrijskih centrih, ampak naj se seli tudi na podeželje. Drugi cilj naj bi bil oblikovanje neke nove socialne politike. Posnemanje evropskih trendov bi namreč po njegovem pomenilo, da bi delavstvo končno pristalo v naročju komunizma. Gosar je hotel oblikovati socialno politiko, ki ne bi slo-nela na marksističnih temeljih, in je zato oblikoval sistem t. i. obratnih zaupnikov, ki bi skrbeli, da bi se pospeševalo vse, kar bi v delavskih vrstah povečevalo smisel za odgovornost in jih usposabljal za aktivno sodelovanje v družbenih in gospodarskih zadevah. Obrtni zaupniki bi tudi skrbeli za sprotno reševanje spornih zadev med delodajalci in delavci. Poleg tega se je zavzel za nadaljevanje Krekove tradicije izgrajevanja delavskih hiš, stanovanj, zavarovalnic. Tretji cilj pa je predvideval nujnost socialne zakonodaje, saj je socialno vprašanje v temelju politično vprašanje in ga mora država zakonsko urediti, saj je v nasprotnem primeru to vir stalnih napetosti.²⁹⁶

Gosar je za člane JSZ ugotovil, da so se ob spoznanju, da potrebujejo nove organizacijske prijeme, raje vrgli v naročje organizacijsko bolj spretnim komunistom. Leta 1937 jih je opozarjal, da so se marksistične ideje v desetletjih pri katoliških delavcih tako okrepile, da je moral polovico od svojih 20 predavanj nameniti samo kritiki marksističnih nazorov, ki so se med delavstvom tako razrasli.²⁹⁷

Podobno polemičen je bil tudi do Ušeničnika in t. i. solidarizma. Že v začetku dvajsetih let sta imela polemiko okrog izrazov krščanski socializem oziroma solidarizem. Gosar je vztrajal pri izrazu krščanski socializem, ker da je

²⁹⁴ Andrej Gosar, *Nauk o vrednosti in socialno vprašanje*, v: *Čas* 27 (1932/33), št. 8, str. 273.

²⁹⁵ Simčič, *Uvod v Gosarjev krščansko socialni nauk*, str. 155–157.

²⁹⁶ Pirc, *Aleš Ušeničnik*, str. 218–223.

²⁹⁷ Janez Juhant, *Lambert Ehrlich – prerok slovenskega narod*, Celovec, 2022, str. 299.

krščanski solidarizem zgolj socialna formula, ki le nastopa proti krivcem, ni pa nov družbeni red, ki bi te krivice popravil, za kar pa gre pri krščanskem socializmu. V tem obdobju je med njima prišlo celo do zbližanja, na kar je pokazal Ušeničnikov govor na petem slovenskem katoliškem shodu. Pozneje je prišlo do večjih razhajanj, še posebej po okrožnici *Quadragesimo anno*, ki je označila izraz krščanski socializem kot nesprejemljiv oziroma zavrnila kakršnokoli povezavo socializma in krščanstva.²⁹⁸ Tej okrožnici se je deloma prilagodil tudi Gosar, ko je svojemu najobširnejšemu delu *Za nov družben red* dal podnaslov *Sistem krščanskega socialnega aktivizma*.²⁹⁹ Predvsem pa je Gosar solidarizmu očital, da sloni na istih gospodarskih osnovah kot marksizem oziroma da ni izdelal nikakršne lastne gospodarske teorije, ampak da je vse skupaj omejeno na poudarjanje neke splošne morale, se pravi, da v ekonomske procese poseže morala. Ušeničnik je namreč zagovarjal, da je moč nasprotje med delom in kapitalom premostiti le na podlagi krščanske morale, to pa je za Gosarja povsem isto kot pri marksistični teoriji, in tako solidarizem v svojem jedru prehaja v marksizem. Ta očitek pa je bil za tradicionalni katoliški tabor še kako boleč.

Zaradi svojih stališč je Gosar vse od leta 1923 doživljal kritike v katoliškem časopisju tako z desne kot leve strani. Oboji so mu zamerili obrambo tržnega gospodarstva, tradicionalni tabor mu je še posebej v zlo štel vztrajanje pri imenu krščanski socializem in mu s tem pripisoval simpatije do revolucije in marksizma, krščanski socialisti pa so mu očitali, da je liberalec in v službi kapitalističnega reda.³⁰⁰

Zelo trezen in umirjen je bil Gosar tudi v oceni gibanj, ki so se pojavila med obema vojnama. Tako je bil kritičen že do svojih sopotnikov – križarjev –, ko so se na podlagi gole duhovnosti in mistike lotevali gospodarskih vprašanj, kot je tudi zavračal avtoritarne koncepte mladcev in stražarjev. Distanciral pa se je tudi od Kocbeka, čeprav ga je pri polemiki glede »Premišljevanja o Španiji« podprl.³⁰¹

²⁹⁸ Pirc, *Aleš Ušeničnik*, str. 218–223.

²⁹⁹ Simčič, *Uvod v Gosarjev krščansko socialni nauk*, str. 152.

³⁰⁰ Prav tam, str. 155–157.

³⁰¹ Prav tam, str. 146.

4 SOCIALNA POLITIKA DRŽAVE

Socialna politika³⁰² je odvisna od niza dejavnikov, od razvoja industrije, dogodkov v notranji in zunanji politiki, razvoja delavskega gibanja, vplivov sosednjih držav (tako glede zakonodaje kot gibanj), verskih in ideoloških momentov itd. Med temi dejavniki je ena najpomembnejših gospodarska razvitost, saj so imele države z najrazvitejšim gospodarstvom tudi najrazvitejšo socialno politiko. Ta je bila usmerjena predvsem k reševanju delavskega vprašanja oziroma k urejanju delavskozaščitne zakonodaje.³⁰³ Socialni položaj delavstva je bil izredno slab, poleg tega pa je bilo zaradi naraščajočega strahu pred revolucionarno nevarnostjo to vprašanje tudi politično zelo občutljivo.

V drugem delu bomo obravnavali socialno zakonodajo v Kraljevini SHS oziroma Jugoslaviji, in sicer tisto, ki se je dotikala delavskega vprašanja, samoupravnih ustanov delavskega varstva, ter organizacijo socialnega skrbstva, ki je bila namenjena najbolj občutljivemu delu prebivalstva: otrokom in starostnikom ter obrobni skupinam.

4.1 SOCIALNA POLITIKA V AVSTRIJSKEM DELU HABSBURŠKE MONARHIJE V 19. STOLETJU DO PRVE SVETOVNE VOJNE

Mejnika v razvoju socialnega vprašanja v Habsburški monarhiji v obravnavanem obdobju sta bila sprejem obrtnega zakona leta 1859 ter osemdeseta leta 19. stoletja, ko so bile sprejete obrtne novele o zaščiti delavcev. Obrtni zakon iz leta 1859 je pomenil uveljavitev in zmagovalje liberalnih gospodarskih idej o svobodnem gospodarstvu brez vmešavanja države, kar pa je s seboj prineslo tudi hude socialne težave delavstva ter nezadovoljstvo številnih skupin, npr. aristokracije, obrtništva, Cerkve. Leta 1879 je sledil politični preobrat, po katerem so vlado za 14 let pod vodstvom grofa Taaffeja vodile »protoliberalne« skupine različnega spektra. Vlada je v tem času sprejela niz socialnih zakonov, ki so pomenili temelj za izgradnjo socialne zakonodaje v naslednjih letih v monarhiji kot tudi po njenem razpadu tako v Avstriji kot na Slovenskem.

³⁰² V tem poglavju bomo najprej obravnavali razvoj delavskozaščitne zakonodaje v avstrijskem delu Habsburške monarhije v 19. stoletju do začetka velike vojne leta 1914. Zakonsko urejanje socialnega skrbstva bomo obravnavali v poglavju Cerkve kot državni organ socialnega skrbstva ob koncu 18. stoletja in v 19. stoletju.

³⁰³ Kurt Ebert, *Die Anfänge der modernen Sozialpolitik in Österreich. Die Taaffesche Sozialgesetzgebung für die Arbeiter im Rahmen der Gewerbeordnungsreform (1879–1885)*, Wien 1975, str. 33–34.

4.1.1 OBDOBJE PRED NASTOPOM TAAFFEJEVE VLADE

Avstrija je imela neko stopnjo delavskozaščitne zakonodaje pred vsemi drugimi državami, in to že konec 18. stoletja. Jožefinska zakonodaja³⁰⁴ je sprejela nekaj zaščitnih ukrepov pri otroškem delu, prepoved dela ob nedeljah in sobotah ter prepoved truck sistema.³⁰⁵ V prvi polovici 19. stoletja je bila izdana vrsta dekretov, ki so podjetja in cehovska združenja obvezovali k plačevanju stroškov bolniške postelje pomožnega osebja za najmanj 30 dni, ter še druga določila, ki pa so bila nezadostna, saj je lahko delodajalec prekinil pogodbo z bolnim delavcem ali pa mu dajal nižje plačilo. Že tako skromna delavskozaščitna zakonodaja pa je počasi izgubila veljavo in se umikala liberalnim principom nevmešavanja države v gospodarske zadeve.

Vse od leta 1848 se je liberalna gospodarska miselnost krepila, tako da so kakršnikoli zaščitni ukrepi oziroma poseganje države v gospodarstvo veljali za reakcionarne, lastniki podjetij pa so delovali povsem samovoljno. V petdesetih letih so se na pobudo novoustanovljenega ministrstva za trgovino pričela posvetovanja o novem obrtnem redu. Po dveh osnutkih iz let 1854 in 1856 je bil 20. decembra 1859 sprejet novi obrtni red,³⁰⁶ ki je pomenil zmago slavje liberalnih nazorov.

Obrtni red je prinesel skoraj popolno liberalizacijo na nivoju obrti in industrije, in s tem dokončno prekinil s tradicionalno cehovsko ureditvijo. Zakon je veljal za celo monarhijo razen Vojne krajine in beneškega upravnega okraja. Določal je, da se ljudje lahko naselijo kjerkoli in se pod zakonitimi pogoji lahko ukvarjajo s katerokoli prosto obrtjo, pri čemer ni bil potreben nikakršen mojstrski izpit itd. Med pomožne delavce so uvrščali vse, ki so bili v delavskem razmerju zaposleni kot pomočniki, vajenci, tovarniški delavci, pa tudi delavke, ki so opravljale enako naravo dela ... Ti so z delodajalci sklepali povsem svobodna delovna oziroma mezdna razmerja, ki jih ni omejevala oziroma določala kakršnakoli socialna zakonodaja.³⁰⁷

Zmagoslavni pohod industrializacije in liberalnih idej je bil na višku v času gospodarskega razcveta v letih od 1867 do 1873. Kakršnakoli zakonska regulacija gospodarske dejavnosti, kot npr. omejevanje delovnega časa oziroma tradicionalni nedeljski počitek, je bila v temeljnem nasprotju z liberalnimi idejami. Nedeljski počitek je bil odpravljen z zakoni v letih 1867 in 1868. Ta odprava je

³⁰⁴ Ebert, *Die Anfänge der modernen Sozialpolitik in Österreich*, str. 48–49.

³⁰⁵ Truck sistem je ureditev, po kateri delavec v zameno za svoje delo ne dobi plačila v denarju, ampak v naturalijah (hrana, stanovanje ...) oziroma valutnem nadomestku, ki ga lahko unovči samo v trgovini podjetja, to pa delavca postavlja v izrazito podrejen položaj.

³⁰⁶ Ebert, *Die Anfänge der modernen Sozialpolitik in Österreich*, str. 48–53, 102–103.

³⁰⁷ France Kresal, *Zgodovina socialne in gospodarske politike v Sloveniji od liberalizma do druge svetovne vojne* (ur. Nevenka Borak, Žarko Lazarevič), Ljubljana 1998, str. 17–19. Ebert, *Die Anfänge der modernen Sozialpolitik in Österreich*, str. 53–57, 91–92, 103–110.

bila med ljudmi zelo slabo sprejeta, ostro ji je nasprotovala predvsem Cerkev, ki je v naslednjih letih sprejela vrsto resolucij in ukrepov zoper to določilo.³⁰⁸

Zaradi propada malih kmetov in obrtnikov je nastajala čedalje večja armada delavcev, ki so bili v nemoči pred močjo delodajalcev, kar jih je gnalo do čedalje večjega izkoriščanja. V obdobju do leta 1883, ko ni bil sprejet noben zaščitni delavski ukrep, je država socialni mir urejala le z represivnimi ukrepi, širša družba pa se je na socialno bedo odzvala z dobrodelnostjo in kolektivno samopomočjo v obliki podpornih in bolniških društev. Razmere za delavce so bile slabe, saj ni bilo omejitve delovnega časa, delali so tudi otroci in ženske, izplačevanje mezd je bilo samovoljno.³⁰⁹

Obdobje popolne liberalne prevlade je trajalo vse do leta 1873 oziroma do zloma dunajske borze, ki je pomenil polom liberalnih nazorov in vere v neprestani družbeni in gospodarski napredek na podlagi liberalnega tržnega gospodarstva. To je dalo možnost vzpona konservativnim gospodarsko-socialnim nazorom, ki v času gospodarskega vzpona niso prišli do izraza.³¹⁰

Še v času liberalne vladavine 1868–1879 lahko zasledimo dve področji, ki sta vplivali na razvoj socialne problematike. Prvo področje je bilo v oblikovanju osnutkov sprememb obrtnega zakona iz leta 1859, ki se je vršil v parlamentu, vladi in njunih odborih, ki sicer niso prinesli zakonskih sprememb, a so vseeno pomenile premik v premisleku in osnovo za reforme Taaffejeve vlade.

Drugo področje, ki je vplivalo na razvoj socialnega vprašanja, je bilo sprejetje liberalne zakonodaje. V tem smislu so bili pomembni predvsem društveni zakon in zakon o zbiranju, sprejet 15. novembra 1867, sprejetje ustave 21. decembra 1867, ki je zagotavljala splošne pravice za državljane: pravico do vlaganja peticij, pravico do svobodnega izražanja v besedi, pisanju, tisku ali slikovnih upodobitvah znotraj zakonskih določil, in sprejetje koalicijskega zakona 4. julija 1870, ki je ukinjal prepoved členov splošnega kazenskega zakonika in je omogočal ustanavljanje strokovnih društev, kar je pomenilo osnovo za razmah strokovnega delavskega gibanja.³¹¹

Za razvoj in razmah društvenih dejavnosti je zgovoren podatek, da je bilo v celotni Cislitvaniji leta 1867 4331 društev, in to v glavnem karitativnih in družabnih, tri leta pozneje se je njihovo število skoraj podvojilo, med temi je bilo več kot 300 političnih društev,³¹² leta 1873 pa je bilo tako že tudi več kot 100 strokovnih delavskih društev.³¹³

³⁰⁸ Pančur, *Gospodarski in socialni nazori v 80. in 90. letih 19. stoletja na Slovenskem*, str. 173–175, 190–192.

³⁰⁹ Kresal, *Zgodovina socialne in gospodarske politike*, str. 17–19.

³¹⁰ Pančur, *Gospodarski in socialni nazori v 80. in 90. letih 19. stoletja na Slovenskem*, str. 7–8.

³¹¹ Ebert, *Die Anfänge der modernen Sozialpolitik in Österreich*, str. 15–16, 65–72, 105–109.

³¹² Wilhelm Wadl, *Liberalismus und soziale Frage in Österreich, Deutschliberale Reaktion und Einflüsse auf die frühe österreichische Arbeitsbewegung (1867–1879)*, Wien 1987, str. 102–104.

³¹³ Bruckmüller, *Sozialgeschichte Österreich*, str. 407.

4.1.2 DELAVSKOZAŠČITNA ZAKONODAJA TAAFFEJEVE VLADE

Razvoj delavskozaščitne zakonodaje v Evropi je šel vzporedno z razvojem industrije, tako da so imele industrijsko najbolj razvite države v Evropi tudi delavcem bolj naklonjeno zakonodajo. Zakonodaja je najprej začela urejati zaščito delavcev otrok, maksimalni delavni čas in delavski počitek in zaščito delavk.³¹⁴

Reformne ukrepe glede delavskozaščitne zakonodaje v Taaffejevi vladi je vodila skupina katoliških socialcev, ki se je začela oblikovati konec šestdesetih let 19. stoletja okrog princa Aloisa Liechtensteinskega (1846–1920) ali »rdečega princa«, kot so ga poimenovali njegovi nasprotniki. Ta skupina je v času Taaffejeve vlade odigrala eno ključnih vlog pri socialnih reformah. T. i. Liechtensteinov krog je združeval socialne aristokrate, ki so mu pripadali grofje Egbert Belcredi (1816–1894), Gustav Blome (1829–1906), Franz Kuefstein (1841–1918) in nemški konvertit baron Karl von Vogelsang, ki se je izoblikoval v glavnega ideologa katoliških socialcev v Avstriji. Bil je antikapitalistično in antisemitsko usmerjen, nanj pa je močno vplival škof iz Mainza Ketteler, ki je bil celo njegov osebni prijatelj in spovednik.³¹⁵

Na prvem avstrijskem katoliškem shodu leta 1877 je imel princ Alois Liechtenstein govor, ki je postal neke vrste duhovni manifest avstrijskih katoliških socialcev in v katerem je socialno vprašanje opredelil kot tesno povezano z religioznim in kot eno najpomembnejših vprašanj tistega časa. Podal je opis bede, v kateri so se znašli kmečki, obrtni in delavski stan, ter orisal vzroke in načrt rešitve socialnega vprašanja. Glavne vzroke za stisko kmečkega stanu je pripisal davkom, dolgovom in razvrednotenju poljedelskih pridelkov kot posledicami liberalnega sistema. Zahteval je znižanje davkov za kmete, bolj ugodno zakonodajo glede kmečkih dolgov, uveljavitev strožjih zakonov zoper oderuštvo, ureditev dedne zakonodaje, ki bi zagotovila nedeljena kmetijska posestva, ter zaščitne carine zoper poceni pridelke in klavno živino z vzhoda. Za propad obrtništva je za najbolj odgovornega označil zakon o obrtni svobodi iz leta 1859, ki ga je po njegovem mnenju birokracija sprejela pod vplivom velike industrije. Glavno zlo za delavski stan je pripisal »stanovanjski mizeriji«, zniževanju delavskih mezd in anarhiji v produkciji. Menil je, da je možno izboljšati delavski stan le skozi reguliranje konkurence in spremembo produkcijskih načinov. Vzor za ureditev vseh stanov je romantizirano videl v srednjeveškem stanovskem sistemu. Za izboljšanje stanja stanov si je zamislil ustanovitev zbornic, pri čemer naj bi bila delavska sestavljena tako iz delodajalcev kot delojemalcev ter pod nadzorom države. Glavno oviro pri uveljavitvi socialnih reform je pripisoval

³¹⁴ Ebert, *Die Anfänge der modernen Sozialpolitik in Österreich*, str. 33, 39–47.

³¹⁵ Aubert, *Zgodovina Cerkve*, 5, str. 143; Lukan, Socialni katolicizem v Avstriji in pri Slovencih v drugi polovici 19. stoletja, str. 112–114; Bruckmüller, Razvoj krščanskih socialcev v Avstriji do prve svetovne vojne, str. 132–133; in Ebert, *Die Anfänge der modernen Sozialpolitik in Österreich*, str. 26–29.

nezaslišani moči kapitala, ki se je razmahnila v liberalni dobi. Za zaježitev te moči je predlagal reformo davčnega in finančnega sistema in zakonsko določilo maksimalnih obresti za denarne zavode, poddržavljenje prometnih zavodov in bank. Ob pregledu govorov in resolucij socialnih odsekov slovenskih katoliških shodov je jasno, da so ti le modificirane variante programskih izhodišč, ki jih je tu predstavil Liechtenstein.

Leta 1879 je ta krog začel izdajati publikacijo *Österreichischen Monatsschrift für Gesellschaftswissenschaft und christliche Sozialreform*. Revijo je v začetku urejeval Vogelsang in je bila namenjena le socialnim vprašanjem, kmalu pa je postala osrednja revija socialnega katolicizma v Avstriji.³¹⁶

Na katoliško socialno gibanje v Avstriji je močno vplivala tudi proticerkvena liberalna ofenziva, ki je razgibala katoliške vrste. V šestdesetih in začetku sedemdesetih let je v Avstriji potekal odločen boj liberalcev za ločitev Cerkve od države, ki se je odražal predvsem v zavrnitvi konkordata in spremembi šolskih in verskih zakonov. Sovražnemu dvojcu liberalizem-kapitalizem se je čedalje pogosteje dodal še tretji člen, in sicer judovstvo. Antisemitizem se je razvil in razmahnil predvsem med obrtništvom na Dunaju, kjer so imeli Judje v rokah mnogo kapitala, v naslednjih letih pa postal izjemno pomembna točka političnega programa, ki je močno zaznamoval katoliške socialce v Avstriji.³¹⁷

Sprememba obrtne novele je imela v začetku privrženca predvsem pri konservativnem plemstvu, ki se je spričo naraščajoče industrializacije čutilo čedalje bolj ogroženo in odrinjeno. Majhen krog katoliških socialnih reformatorjev okrog Karla Vogelsanga je s svojimi idejami postopoma uspel prodreti in pridobiti širšo podporo za uresničitev svojih projektov v Taaffejevi vladi. Uveljavitev pa ni bila lahka, saj so konservativci starejšega kova in visoka cerkvena hierarhija na njih gledali z velikim nezaupanjem.³¹⁸ Zaradi svoje protikapitalistične in socialne usmeritve je postajalo gibanje čedalje vplivnejše pri obrtnikih.³¹⁹

Po volitvah leta 1879 je prišlo do preobrata, saj so nemški liberalci izgubili večino, vlado pa so pod vodstvom grofa Edvarda Taaffeja prevzeli konservativci, in sicer s podporo različnega spektra poslancev, sestavljenega v glavnem iz treh klubov: poljskega, češkega in Hohenwartovega. Ostra disciplina teh poslancev je povezavi dala ime železni obroč, vlado pa so uspeli voditi kar 14 let. Ker vlada v državnem zboru ni imela večine, je morala podporo iskati tudi pri drugih, predvsem sredinskih strankah. Ta različen spekter poslanskih skupin

³¹⁶ Ebert, *Die Anfänge der modernen Sozialpolitik in Österreich*, str. 25–29.

³¹⁷ John. W. Boyer, *Political radicalism in late imperial Vienna*, Chicago 1981, str. 88–99.

³¹⁸ Lukan, *Socialni katolicizem v Avstriji in pri Slovencih v drugi polovici 19. stoletja*, str. 12–13.

³¹⁹ Pančur, *Gospodarski in socialni nazori v 80. in 90. letih 19. stoletja na Slovenskem*, str. 14–22, 46–47.

je združeval predvsem skupen nasprotnik, in sicer nemški liberalizem oziroma strah pred njegovim ponovnim prihodom na oblast.³²⁰

Reformna prizadevanja za spremembo obrtnega reda iz leta 1859 so se začela takoj po konstituiranju nove vlade, in sicer že jeseni leta 1879, po dolgih usklajevanjih pa je 15. marca 1883 državni zbor sprejel novelo obrtnega reda,³²¹ ki pa se ni dotikala delavskozaščitne zakonodaje. Reševanja tega vprašanja se je loteval naslednji sklop reform obrtnih novel, prva izmed njih pa je bila novela o uvedbi državnih obrtnih inšpektorjev, ki je bila v državnem zboru sprejeta 17. junija 1883.³²² Novela zakona je določala uvedbo obrtnih inšpektorjev, ki so dobili status državnega uradnika in bili podrejeni deželni oblastem, za določene industrijske panoge pa trgovskemu ministrstvu. Inšpektorji so morali biti ustrezno usposobljeni in so imeli nalogo nadzirati spoštovanje zakonodaje tako pri delodajalcih kot delojemalcih.³²³

Reformna prizadevanja katoliških socialcev so bila tedaj na višku in so šla neustavljivo naprej.

Naslednjo novelo obrtnega zakona je državni zbor sprejel 8. marca 1885 in je prinesla prvo sistemsko ureditev in kodifikacijo delavske zaščite. Delodajalci so bili dolžni vzdrževati delovne stroje, prostore in orodje tako, da niso bili nevarni življenju in zdravju delavcev. Prav tako delodajalec ni smel delavcem ponuditi takšnih stanovanjskih prostorov, ki bi bili zdravju škodljivi. Novela je določala 11-urni delovnik, nedeljski počitek, prepoved truck sistema, plačevanje tedenskih mezd v gotovini, 14-dnevni odpovedni rok. Prepovedano je bilo zaposlovanje otrok pod 14. letom, mladoletnih delavcev med 14. in 16. letom in žensk niso smeli zaposlovati pri težkih, zdravju škodljivih delih in nočnem delu razen določenih izjem. Podjetja so morala delavcem nuditi tudi počitek med delom, vendar samo tedaj, če je trajal strnjen delovni čas več kot pet ur. Ministrska uredba s 27. maja je določila nekaj več izjem predvsem pri tistih gospodarskih panogah, katerih narava je zahtevala neprekinjeno delo. Zaščitna zakonodaja se je dotikala pomožnih delavcev, med katere so sodili tovarniški delavci, pomočniki, vajenci in drugi delavci, ki so opravljali službe »nižje vrste«. Delovodje, mehaniki, kemiki, inženirji, knjigovodje ... niso sodili med pomožne delavce, saj so opravljali »višje službe« in so imeli drugačen status kot mezdni delavci.³²⁴

³²⁰ Vasilij Melik, Slovenska politika v Taaffejevi dobi, v: *Zgodovinski časopis* 29 (1975), št. 1–2, str. 109–110; Bruckmüller, *Avstrijska zgodovina*, str. 351–352.

³²¹ Ebert, *Die Anfänge der modernen Sozialpolitik in Österreich*, str. 145.

³²² Herbert Hofmeister, Staatshilfe und Selbsthilfe, v: *Das Zeitalter Kaiser Franz Josefs, 2. Teil 1880–1916, Glanz und Elend, Beiträge*, Katalog des NÖ Landesmuseums, Wien 1987, str. 99; in Ebert, *Die Anfänge der modernen Sozialpolitik in Österreich*, str. 162–177.

³²³ Ebert, *Die Anfänge der modernen Sozialpolitik in Österreich*, str. 270–272.

³²⁴ Kresal, *Zgodovina socialne in gospodarske politike*, str. 17–19, 25.

Kljub pomanjkljivostim in težavam pri uveljavitvi zakona v stvarnosti je novela obrtnega zakona pomenila velik premik pri delavskozaščitni zakonodaji in temelj za nadgradnjo zakonodaje, ki je sledila v naslednjih letih. Treba je poudariti, da so ti zaščitni ukrepi veljali le za industrijsko delavstvo, vlada je namreč popustila obrtnikom, tako da za pomočnike in vajence v obrti ta zaščitna zakonodaja ni veljala, s čimer je vlada pomagala svojim političnim zaveznikom – obrtnikom.³²⁵

Poleg navedenih ukrepov je Taaffejeva vlada sprejela še nekaj pomembnih zaščitnih ukrepov, med katerimi izstopata predvsem zakona o nezgodnem in bolniškem zavarovanju.

V Nemčiji so nezgodno zavarovanje sprejeli leta 1881, Avstrija pa je po njenem zgledu novelo zakona sprejela 28. decembra 1887.³²⁶ Nezgodno zavarovanje je bilo organizirano po panogah ali deželah. Panožno organizirani so bili železničarji in rudarji, medtem ko so bili ostali delavci zavarovani pri delavskih nezgodnih zavarovalnicah. Vse stroške nezgodnega zavarovanja so morali kriti podjetniki.

Bolniško zavarovanje je bilo sprejeto 30. marca 1888. Izvajale so ga okrajne, obrtne, zadružne in društvene blagajne. Okrajne blagajne so se po uveljavitvi zakona kmalu razširile po okrajih posameznih dežel. Podjetnik, ki je zaposloval več kot 100 delavcev, je lahko ustanovil lastno bolniško blagajno. Sredstva, iz katerih je črpala bolniška blagajna, so prispevali skupno delavci in delodajalci. Delavci so prispevali dve tretjini, podjetja pa eno tretjino. Zavarovanci so v primeru bolezni dobivali 60 % običajne mezde. Podporo so lahko dobivali največ 20 tednov, prav tako so podporo štiri tedne po porodu dobivale porodnice. Zavarovani so imeli pravico do zdravniške oskrbe, porodniške pomoči, zdravil in po potrebi tudi bolnišničnega zdravljenja, vendar je blagajna te stroške krila največ štiri tedne, stroški pa niso smeli presegati vsote, ki bi jo zavarovanec prejemal, če bi se zdravil doma. Ob smrti zavarovanca je bilo določeno izplačilo pogrebne v višini 20 dni povprečne mezde. Že prej so imele posamezne panoge posebej organizirano bolniško zavarovanje, npr. rudarji, železničarji in topilci.³²⁷

Ne liberalne ne Taaffejeva ne poznejše vlade pa niso sprejele nobenih učinkovitih ukrepov za zaščito kmečkega prebivalstva. Socialna kriza kmečkega prebivalstva se je razplamtela v drugi polovici 19. stoletja, se nadaljevala vse do razpada monarhije in je ni uspelo rešiti nobeni vladi. V prvi vrsti je šlo za propad malih kmetij zaradi zadolževanja, izgube postranskih prihodkov in nemožnosti konkuriranja poceni izdelkom iz tujine. To je povzročilo veliko zadolženost in

³²⁵ Pančur, *Gospodarski in socialni nazori v 80. in 90. letih 19. stoletja na Slovenskem*, str. 83–84.

³²⁶ Hofmeister, *Staatshilfe und Selbsthilfe*, str. 100.

³²⁷ Kresal, *Zgodovina socialne in gospodarske politike*, str. 155–161.

propad kmetij ter posledično izseljevanje v mesta in druge države. V agrarnem sektorju ni bilo nobenih socialnih korektivov, kar je bilo še posebej pereče za pomožne kmetijske delavce.

Dolžniška kriza se je krepila predvsem od zloma dunajske borze leta 1873 naprej, najbolj žgoča pa je postala pri malih kmetih. Kmetje so si denar izposojali večinoma pri vaških mogočnejših in trgovcih, ti pa so stisko posojilojemalcev izkoristili. To so bili idealni pogoji za rast divjega oderuštva, ki se je razvilo v naslednjih letih. Javnost je nad tem počasi postajala čedalje bolj zgrožena in zahtevala njegovo zaježitev. Leta 1881 je bil sprejet zakon zoper oderuštvo, vendar je bil zelo mil in nedorečen in je odpravil zgolj najbolj očitno in divje oderuštvo, zadolževanje in propadanje kmetij pa se je odvijalo naprej.³²⁸

Za precej neučinkovite so se izkazali tudi zakoni iz let 1883 in 1889, ki so predvidevali omejitev drobljenja kmečkih posesti zaradi dedne zakonodaje.³²⁹ Kot najbolj učinkovit ukrep za izboljšanje dolžniške in finančne krize pri kmečkem prebivalstvu se je izkazalo državno podpiranje združenih hranilnic in posojilnic Raiffeisnovega tipa, ki so se po spremembi zakonov leta 1889 začele naglo širiti po vsej monarhiji.³³⁰ Po tem zakonu so bile zadruge, ki niso izplačevale dobička in so ga uvrščale v rezervni sklad, deležne davčnih ugodnosti. Po teritoriju so bile manjše, članski deleži so bili majhni in enaki ter neobrestovani, dolžniki so bili lahko doma le z ozemlja delovanja hranilnice, prvi cilj pa je bil solidarnost. Če je bilo v alpskih deželah Avstrije leta 1891 okrog 140 »rajfajznovk«, jih je bilo leta 1909 že blizu 2000.³³¹

4.1.3 SOCIALNA ZAKONODAJA OD 1893 DO 1914

V devetdesetih letih so se katoliški socialci, ki so bili v času Taaffejeve vlade glavni pobudniki socialne zakonodaje, postopoma preoblikovali. Ostrina glede socialnih zahtev je popustila, prav tako tudi ideja po restavraciji stanovskega sistema, kakor ga je predvideval leta 1890 umrli Vogelsang. Katoliški socialci so se postopoma spojili z dunajskim obrtniškim gibanjem in postajali čedalje bolj antisemitsko usmerjeni, zaradi česar se je moralo gibanje večkrat zagovarjati celo pred avstrijskim episkopatom.³³²

Socialna problematika je bila ob zatonu monarhije v senci urejanja nacionalnih problemov. Kljub temu pa je bilo v nadaljnjih letih sprejetih še nekaj

³²⁸ Pančur, *Gospodarski in socialni nazori v 80. in 90. letih 19. stoletja na Slovenskem*, str. 133–140.

³²⁹ Hofmeister, *Staatshilfe und Selbsthilfe*, str. 101–102.

³³⁰ Stane Granda, *Krek in slovensko združništvo*, v: *Janez Evangelist Krek* (ur. Stanko Janežič in Janez Juhant), Maribor 1998, str. 79–85.

³³¹ Bruckmüller, *Sozialgeschichte Österreich*, str. 400–401.

³³² Lukan, *Socialni katolicizem v Avstriji in pri Slovencih v drugi polovici 19. stoletja*, str. 112–114; in Bruckmüller, *Razvoj krščanskih socialcev v Avstriji do prve svetovne vojne*, str. 136–140.

socialnih ukrepov, npr. glede nedeljskega počitka, stanovanjske problematike in kolektivnih pogodb.

Določila obrtne novele iz leta 1885 glede nedeljskega počitka so bila slabo dorečena, tako da se v naslednjih letih nedeljsko delo praktično ni v ničemer omejilo v primerjavi z obdobjem pred sprejetjem novele. V naslednjih letih je bilo podano mnogo pobud za natančnejšo in restriktivnejšo ureditev pri zagotavljanju nedeljskega počitka, pri čemer je prednjačila predvsem Cerkev, kar se je vezalo tudi z bojem za posvečevanje nedelje.³³³ Novela zakona, ki je to področje natančnejše opredelila, je bila sprejeta 16. januarja 1895. Urejala je nedeljski počitek, počitek ob praznikih, ki je moral trajati vsaj 24 ur, in razširila krog upravičencev še na nekatere gospodarske panoge (trgovina). Izjeme so veljale le za nujna vzdrževalna dela in tiste vrste obratov, ki so v proizvodnem procesu zahtevali neprekinjeno delo. Te so dovoljevale ministrske uredbe iz let 1895–1898, ki so naštele kar 99 vrst takšnih obrti (plavži, apnenice, cementarne, opekarne, tekstilna industrija itd).³³⁴

V drugi polovici 19. stoletja so predstavniki vseh ideoloških strani opozarjali na nevzdržno stanje delavskih stanovanj. Obrtne novele so sicer določale, da mora delodajalec skrbeti, da so stanovanja za delavce zdravju neškodljiva, kar pa je bilo bolj deklarativne narave. Prav tako so se kot neuspešne izkazale stanovanjske zadruge, ki niso beležile večjih uspehov. Prvi sistematični koraki pri ureditvi stanovanjskega vprašanja za delavce so bili storjeni s sprejemom delavskostanovanjskih zakonov iz let 1892 in 1902, v katerih se je za novogradnje delavskih stanovanj določala oprostitev davkov, ter z ustanovitvijo dveh fondov v letu 1908 in 1910 za pomoč pri gradnji malih stanovanj.³³⁵

Po sprejetju novele obrtnega reda leta 1883 so bili mali obrtniki le delno zadovoljni in so zahtevali še ostrejšše zaščitne ukrepe nasproti industriji. Po dolгих prizadevanjih so leta 1907 dosegli spremembo obrtno novele, ki jim je bila še nekoliko bolj naklonjena.³³⁶ Zakon o noveli obrtnega reda s 5. februarja 1907 pa je dal tudi pravno osnovo za sklepanje kolektivnih pogodb. Te so delavcem prinesle kar nekaj koristi, saj so bile sklenjene za cel obrat, s čimer so ugodnosti in pravice avtomatično pripadale vsem delavcem v obratu, podjetnik pa je kolektivne pogodbe sklepal z izvoljenimi delavskimi predstavniki oziroma predstavniki strokovne zveze, tako da se s podjetnikom ni pogajal posamezni delavec. Kolektivne pogodbe so se s pritiski strokovnih organizacij v naslednjih letih začele podpisovati čedalje pogosteje.³³⁷

³³³ Pančur, *Gospodarski in socialni nazori v 80. in 90. letih 19. stoletja na Slovenskem*, str. 195–207.

³³⁴ Kresal, *Zgodovina socialne in gospodarske politike*, str. 23–25.

³³⁵ Hofmeister, *Staatshilfe und Selbsthilfe*, str. 105–106.

³³⁶ Pančur, *Gospodarski in socialni nazori v 80. in 90. letih 19. stoletja na Slovenskem*, str. 89–90.

³³⁷ Kresal, *Zgodovina socialne in gospodarske politike*, str. 24.

4.2 SOCIALNA POLITIKA NA SLOVENSKEM MED OBEMA VOJNAMA

4.2.1 GOSPODARSKI IN SOCIALNI POLOŽAJ V NOVI DRŽAVI

Po koncu prve svetovne vojne in razpadu Habsburške monarhije je bilo ozemlje, naseljeno s Slovenci, razdeljeno na več novih držav. Največji del je postal del Kraljevine SHS. Nova državna tvorba je bila v vseh ozirih povsem drugačna od prejšnje, kar velja tudi za socialno in gospodarsko polje. Slovensko področje, ki je postalo del Kraljevine SHS, je bilo v gospodarskem smislu v nekdanji Avstro-Ogrski med najmanj razvitimi, v novi državi pa se je znašlo kot najbolj industrializiran del države.³³⁸ Gledano v celoti, je imela Kraljevina SHS predvsem agrarni značaj. Velika večina prebivalstva je živela na podeželju, ki je bilo v vseh predelih prenaseljeno, in se ukvarjala s kmetijstvom. Število industrijskih obratov je najbolj naraslo v prvem desetletju, ko se je ustvaril nov gospodarski prostor, država pa je gospodarstvo prepustila liberalnemu konceptu svobodnega trga in ni imela posebne ekonomske politike, poleg tega je industrijo štela še z uvozno carino.

Gospodarski položaj v Sloveniji se je kmalu po prevratu pričel krepiti. Temu so botrovala nova tržišča na nerazvitem jugu, kjer so imela slovenska podjetja veliko prednost in možnost prodora, ter »slovenizacija« družbe, ki se je začela po prevratu. V prvem desetletju je sledil nagel gospodarski razvoj nekaterih gospodarskih panog, na primer tekstilne, lesnopredelovalne industrije, metalurgije, nekatere pa so zašle v krizo, kot npr. premogovništvo, ki je že leta 1926 znašlo v krizi in ta se je v naslednjih letih še poglobljala.³³⁹ Tovarne so bile skoncentrirane v industrijskih središčih, ki so bila v veliki večini ob železniških progah Maribor–Celje–Ljubljana in naprej proti Trstu in Ljubljana–Kranj–Jesenice, kjer je bilo kar 90 % vseh tovarn in zaposlenih delavcev.³⁴⁰

Socialno stanje delavstva je bilo ob prehodu v novo državo mizerno. Narodna vlada je v novembru in decembru 1918 z boljšo preskrbo in dodeljevanjem živil po minimalnih cenah preprečevala socialnoekonomske akcije delavstva, ki pa so se razmahnile od leta 1919 dalje. Delno izboljšanje življenjskega standarda je v začetnih letih delavstvo doseglo z meznimi gibanji, v drugi polovici dvajsetih let pa je k temu prispevala predvsem gospodarska konjunktura.³⁴¹

Kmetijstvo je beležilo slabše uspehe kot industrija, nadaljevali pa so se tudi problemi, podedovani iz bivše države (prenaseljenost podeželja, slaba posestna

³³⁸ Žarko Lazarevič, *Industrializacija, obrt, trgovina*, v: *Slovenska novejša zgodovina*, Ljubljana 2005, str. 450–452.

³³⁹ Lazarevič, *Industrializacija, obrt, trgovina*, str. 450–452; Stiplovšek, *Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja na Slovenskem*, str. 55.

³⁴⁰ Žarko Lazarevič, *O stoletju industrije v Sloveniji*, v: *Slovenci v XX. stoletju*, Ljubljana 2001, str. 110.

³⁴¹ France Kresal, *Stavke in mezna gibanja*, v: *Slovenska novejša zgodovina 1*, Ljubljana 2005, str. 490–491.

struktura itd.). Medtem ko je industrija dobila nove trge, je kmetijstvo izgubilo stare, novih pa si ni moglo pridobiti. Jugoslovanska agrarna politika je ves čas izrazito favorizirala kmetijstvo na ravninskih predelih Vojvodine in deloma Slavonije,³⁴² prav tako pa agrarna reforma, ki je potekala od leta 1919, ni izpolnila obljub in pričakovanj kmetov in ni prispevala k povečanju posesti kmetov oziroma k izboljšanju posestne strukture.³⁴³ V obdobju med vojnama zadružni sistem, ki je vlival veliko upanja zaradi dosežkov na začetku 20. stoletja, ni več prinašal vidnejših uspehov. Situacija se je bistveno poslabšala z nastopom gospodarske krize v začetku tridesetih let, ki se je v Sloveniji najprej odrazila prav v kmetijstvu.³⁴⁴

Gospodarska kriza, ki se je pri nas pojavila z zamikom, se je najprej pokazala v zlomu izvozne trgovine s kmetijskimi izdelki, kar je povzročilo hud padec kupne moči kmetov. Kriza se je iz kmetijstva zaradi prekinjenih finančnih tokov prenesla na bančni sektor, sledilo je padanje industrijskih cen, proizvodnje, delavskih plač in enormen porast brezposelnosti. Kriza je bila najbolj žgoča v kmetijstvu, saj so se cene pridelkov znižale za polovico, kupna moč kmetov je bila zdesetkana, plačilna sposobnost izničena. Življenjski standard kmečkega prebivalstva se je iz obdobja pred krizo znižal za 80 %, kmetje pa so ta razkorak pokrivali z zadolževanjem.³⁴⁵ Kmečki dolg je v povprečju znašal okrog 25.000 din na kmetijo, kar je bil dveletni zaslužek dobro plačanega kvalificiranega delavca.³⁴⁶ Reševanje dolžniške krize je trajalo tako dolgo, da je najhujše probleme ublažila gospodarska konjunktura in inflacija v času pred in med drugo svetovno vojno in pozneje. Vse terjatve z naslova kmečkih dolgov je leta 1937 prevzela Priviligirana agrarna banka s sedežem v Beogradu, s čimer je slovensko kreditno zadružništvo utrpelo veliko škodo in izgubilo vodilno vlogo in kreditno moč.³⁴⁷

Industrija je gospodarsko krizo najprej občutila v naraščanju zalog, nato pa v padanju cen in zmanjševanju industrijske proizvodnje. Industrialci so začeli krizo reševati z nižanjem plač zaposlenim, iskanjem cenejše delovne sile in odpuščanjem delavcev. Povprečni mesečni zaslužki med krizo so se v primerjavi z letom 1929 zmanjšali za 40 %. Znižanje stroškov proizvodnje so v industriji pokrili z nadomeščanjem dražje delovne sile s cenejšo, kar je posledično

³⁴² Jože Maček, Slovensko kmetijstvo v XX. stoletju, v: *Slovenci v XX. stoletju*, str. 131–132; Lazarevič, Kmetijstvo in kmečko zadružništvo, str. 441–446.

³⁴³ Petranović, Branko, *Istorija Jugoslavije 1918–1988, Prva knjiga: Kraljevina Jugoslavija 1918–1941*, str. 62–63.

³⁴⁴ Lazarevič, Kmetijstvo in kmečko zadružništvo, str. 441–446.

³⁴⁵ Žarko Lazarevič, Prebivalstvo, družba, gospodarstvo pri Slovencih v tridesetih letih, v: *Slovenska trideseta leta. Simpozij 1995* (ur. Peter Vodopivec, Jože Mahnič), Ljubljana 1997, str. 33–37.

³⁴⁶ France Kresal, Gospodarski in socialni pogledi na trideseta leta v Sloveniji, v: *Slovenska trideseta leta. Simpozij 1995* (ur. Peter Vodopivec, Jože Mahnič), Ljubljana 1997, str. 110.

³⁴⁷ Kresal, Gospodarski in socialni pogledi na trideseta leta v Sloveniji, str. 110–112.

pomenilo, če je bilo le mogoče, nadomeščanje moške delavne sile s cenejšo – žensko. Delež žensk med zaposlenimi se je v letih krize dvignil na 40 %. Tretji ukrep je bil odpuščanje delavcev. Samo v letu 1933 je bilo v Dravski banovini odpuščenih okoli 28.000 delavcev, število brezposelnih pa je bilo ocenjeno na 45.000. Slovenska industrija je v času krize odpustila blizu 30 % zaposlenih.³⁴⁸ Kako huda beda je nastopila v času krize, ilustrira podatek, da je povprečni mesečni zaslužek v letu 1933 znašal 520 din, eksistenčni minimum za hrano, obleko in stanovanje pa je bil 679 din na osebo, za štiričlansko družino pa 1694 din. Nad polovico delavstva ni imelo denarja niti za vzdrževanje eksistenčnega minimuma zase, kaj šele za celotno družino, nad desetino pa niti za prehrano. Delavcem, brezposelnim in njihovim družinam so v tem času z raznimi humanitarnimi akcijami pomagale tako ustanove delavskega varstva kot strokovne in dobrodelne organizacije ter deloma bednostni sklad, ki ga je leta 1933 za blažitev posledic gospodarske krize ustanovila banovina, vendar je bila večina denarja v skladu dodeljena reševanju stiske na podeželju.³⁴⁹

Ključni problem gospodarske krize je bila finančna kriza, saj so se denarni zavodi spopadali z velikimi težavi, nelikvidnostjo in kroničnim primanjkovaljem gotovine, k čemur je prispevala tudi vladna deflacijska politika. Kriza je povzročila konec zaupanja v liberalni gospodarski sistem, ki ga je nadomestil državni intervencionizem, ki je bil značilen za trideseta leta.

Gospodarska kriza je v letu 1934 dosegla dno, v naslednjem letu pa je bila že vidna gospodarska konjunktura,³⁵⁰ pričel se je ponoven gospodarski vzpon, rast cen, proizvodnje in zaposlovanja.

Do prave oživitve pa ni moglo priti, dokler ni bila rešena sanacija bančnega sistema in obnova plačilne sposobnosti kmetov. Vlada se je tega lotila v letu 1936 z uredbo o likvidaciji kmečkih dolgov, s katero so kmetom odpisali polovico dolga in ga prenesli na javni dolg, preostanek pa so morali kmetje plačati v 12 letih z znižano obrestno mero.

Gospodarstvo je postopno okrevalo in v letu 1938 doseglo raven izpred krize. V času krize se je gospodarstvo prestrukturiralo in moderniziralo, tako da je iz krize izšlo brez večjih posledic.³⁵¹ Tega pa ni mogoče reči za življenjsko raven prebivalstva, ki se je drastično znižala in se ni izboljšala niti konec tridesetih let. Kriza se je vidno odražala na demografski in zdravstveni podobi Slovenije.³⁵²

³⁴⁸ Stiplovšek, *Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja na Slovenskem*, str. 55–56; Lazarevič, *Prebivalstvo, družba, gospodarstvo pri Slovencih v tridesetih letih*, str. 33–37.

³⁴⁹ Stiplovšek, *Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja na Slovenskem*, str. 61–63; in Miroslav Stiplovšek, *Banski svet Dravske banovine 1930–1935*, Ljubljana 2006, str. 171, 178–179.

³⁵⁰ Jože Pirjevec, *Jugoslavija*, Koper 1995, str. 91.

³⁵¹ Kresal, *Gospodarski in socialni pogledi na trideseta leta v Sloveniji*, str. 113.

³⁵² Lazarevič, *Prebivalstvo, družba, gospodarstvo pri Slovencih v tridesetih letih*, str. 38–39.

Kljub nagli rasti industrije pa je v času Kraljevine Jugoslavije obrt vseeno obdržala pomembno vlogo. Konec tridesetih let je namreč zaposlovala še skoraj četrtno vseh zaposlenih (35.000), a je gospodarska kriza prizadela tudi ta sloj prebivalstva, saj se mu je dohodek v tem času znižal za 60 %.³⁵³

Socialni položaj večine prebivalstva, ki se je ukvarjalo s kmetijstvom, je bil slab. Večina med njimi (60 %) je živela na kmetijah, manjših od pet hektarjev, kar ni zadoščalo niti za samopreskrbo, kaj šele za kakšno modernizacijo obdelovanja. A prenaseljeno prebivalstvo se v tridesetih letih ni moglo preseliti niti v industrijska središča, ki so bila polna brezposelnih, niti izseliti v tujino, ki je zaradi podobnih težav v večini zaprla meje za nove priseljence.³⁵⁴

4.2.2 DELAVSKOZAŠČITNA ZAKONODAJA

Kot vse ostale razlike, ki so jih posamezni predeli prinesli v novo državno tvorbo, je bila različna tudi tradicija delavskozaščitne zakonodaje. Prve povojne zakone, ko je bila politična samostojnost Slovenije dokaj velika, je sprejela Narodna vlada SHS v Ljubljani, pozneje pa je oblikovanje socialne politike prešlo na centralno vlado, ki je oblikovala enotno socialno politiko za vso državo. Na oblikovanje socialne politike in socialni položaj delavstva so močno vplivale tudi strokovne organizacije z mezdnimi gibanji ter drugimi akcijami, ki so zahtevale izboljšanje ekonomskega položaja in varstva delavcev. Konec leta 1918 in začetek leta 1919 je delavstvo, vključno z JSZ, ki se je zavedalo, da je s koncem vojne nastopil ugoden trenutek, z resolucijami in spomenicami naravnost zasipalo narodno oziroma deželno vlado. V njih so podajali radikalne zahteve po izboljšanju svojega socialnopolitičnega položaja in terjali uzakonitev svojih zahtev.³⁵⁵

Po sprejetju vidovdanske ustave leta 1921 je bila za izvajanje socialne politike zadolžena država oziroma resorni minister za socialno politiko. Država je izdajala zakone in uredbe za zaščito delavcev in preko svojih organov nadzirala izvajanje teh določb. Denar, potreben za izvajanje socialne politike, ni prihajal z ministrstva oziroma iz državnega proračuna, ampak so za to skrbele samoupravne ustanove socialnega zavarovanja z lastnim financiranjem. Socialno skrbstvo in reševanje socialnih težav drugih plasti prebivalstva pa je prepustila v reševanje banovinam in občinam.³⁵⁶

Novi okvirni zakoni o delavski zaščiti so bili za celotno kraljevino sprejeti v letih 1921 in 1922, in sicer zakon o inšpekciji dela, zakon o zaščiti delavcev in

³⁵³ Kresal, *Gospodarski in socialni pogledi na trideseta leta v Sloveniji*, str. 115.

³⁵⁴ Ervin Dolenc, »Kulturni problem slovenstva«, v: *Slovenska novejša zgodovina 1*, Ljubljana 2005, str. 342–345; France Kresal, *Delavske stanovske zaščitne ustanove*, v: *Slovenska novejša zgodovina 1*, Ljubljana 2005, str. 488.

³⁵⁵ Miroslav Stiplovšek, *Razmah strokovnega-sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918–1922*, Ljubljana 1979, str. 428–430.

³⁵⁶ Kresal, *Zgodovina socialne in gospodarske politike*, str. 52–53.

zakon o zavarovanju delavcev. Delavstvo je namreč zaradi neizvajanja delavsko-zaščitne zakonodaje in predvsem kršenja določil o delovnem času organiziralo številne proteste.³⁵⁷

Zakon o inšpekciji dela je bil sprejet 30. decembra 1921 in je poenotil različno zakonodajo in prakso, ki je do takrat veljala v Kraljevini SHS. Kmalu se je izkazalo, da formalno sicer široka pooblastila, ki so jih imeli inšpektorji, niso zadosti, saj je vlada stalno ovirala njihovo delovanje. Celotna pooblastila delovnih inšpektorjev so se tako skrčila le še na ugotavljanje pomanjkljivosti in formalni pregled industrijskih obratov.

Zakon o zaščiti delavcev je bil sprejet 8. februarja 1922 in je enotno uredil sistem delovnih razmerij v vsej državi. Vseboval je uredbe, ki so že prej izšle predvsem na ozemlju, ki je prej spadalo pod Avstro-Ogrsko, z zakonom pa so se razširile na celotno Kraljevino SHS. Vseboval je uredbe o zaščiti delavcev, določbe o organizaciji delavskih zbornic, borz dela in delavskih zaupnikih. Med drugim je določal vpeljavo državnih borz dela, ki so prevzele naloge občin, ki so v povojnih letih opravljale nalogo posredovalnic dela in podpiranja brezposelnih.³⁵⁸ V vsa podjetja je vpeljal tudi delavske zaupnike.

Zakon o zavarovanju delavcev je bil sprejet 14. maja 1922 in je dopolnil uredbo o zavarovanju delavcev, ki sta bili sprejeti leto poprej. Dediščina, ki so jo v primeru socialnega zavarovanja prinesle različne kategorije zaposlenih, je bila zelo raznolika. Nekatere panoge in skupine, npr. rudarji, železničarji, javni in zasebni nameščenci, so imeli bolj ali manj dolgo tradicijo organiziranega bolniškega, nezgodnega in starostnega zavarovanja, medtem ko so bile druge skupine, npr. agrarni delavci, brez vsake socialne zaščite.³⁵⁹ Zakon o zavarovanju delavcev je delavcem in njihovim družinskim članom prinašal naslednje pravice: ob bolezni so imeli delavci pravico do brezplačne zdravniške pomoči in zdravljenja do največ 26 tednov, dobivali so boleznino v višini dveh tretjin zavarovane mezde do največ 26 tednov. Pravico do brezplačnega zdravljenja so imeli tudi družinski člani, ki so z zavarovancem živeli v istem gospodinjstvu. Ženske so imele dva meseca pred in po porodu pravico do podpore za porodnice, ki je znašala tri četrtine zavarovane mezde, in pravico do brezplačne babiške pomoči. Določeni so bili tudi zneski za družino ob primeru smrti delavca ali invalidnosti.³⁶⁰

Ti trije zakoni so vsebovali nekaj za delavstvo zelo ugodnih določil, kar pa se je izkazalo za vladno taktiziranje, saj je bila uveljavitev nekaterih določil

³⁵⁷ Stiplovšek, *Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja na Slovenskem*, str. 40–41.

³⁵⁸ France Kresal, Socialna politika: zavarovanja, mezdni in plačni sistemi, zaslužek, v: *Slovenska novejša zgodovina 1*, Ljubljana 2005, str. 484–485; Kresal, *Zgodovina socialne in gospodarske politike*, str. 59–63, 257–261.

³⁵⁹ Kresal, Socialna politika: zavarovanja, mezdni in plačni sistemi, zaslužek, str. 485.

³⁶⁰ Kresal, *Zgodovina socialne in gospodarske politike*, str. 171–172.

vezana na sprejetje posebnih pravilnikov, z izdajo katerih je socialno ministrstvo zavlačevalo, izvajanje nekaterih pa je bilo povsem odloženo.³⁶¹

Pokojninsko zavarovanje za delavce v industriji in obrti je bilo uvedeno šele v letu 1937. Izvajanje zavarovanja je takrat namesto prejšnje Zveze bolniških blagajn za Slovenijo izvajal v Ljubljani ustanovljen Okrožni urad za zavarovanje delavcev, ki je pokrival 83 % vseh zavarovanih delavcev in imel tudi mrežo zdravstvenih ambulant v mestih in večjih obratih ter svoja zdravilišča in okrevališča. Lastno mrežo ambulant so imeli rudarji, železničarji in metalurgi.³⁶² V letu 1920 je bilo zavarovanih okrog 70.000 delavcev, do druge svetovne vojne pa se je to število povzpelo na več kot 135.000, kar je z družinskimi člani pomenilo 38 % prebivalstva.

Kolektivne pogodbe, katerih sklepanje je v Avstro-Ogrski urejal obrtni zakon iz leta 1907, so bile na Slovenskem ob vstopu v novo državo splošno razširjene in uveljavljene. Ta tradicija se je prenesla tudi v novo državo; ob posredovanju delavske zbornice, inšpekcij dela in delavskih zaupnikov so jih sklepale strokovne organizacije, registrirale pa delavske zbornice. V Jugoslaviji jih je prvič omenjal zakon o zaščiti delavcev, nato obrtni zakon iz leta 1931, natančno pa jih je določil odlok o določanju minimalnih mezd in sklepanju kolektivnih pogodb, o poravnavanju in razsodništvu, sprejet 12. februarja 1937. Uredba je poskušala predvsem zmanjšati moč strokovnih organizacij, saj je določala, da so bile pri sklepanju kolektivnih pogodb strokovne organizacije le še pogodbeni stran, pri obveznem pomirjevalnem postopku in pri fakultativnem razsodniškem postopku pa je odločalo le skupno zastopstvo delavcev, delodajalcev in države. Uredba je namreč prinesla tudi novo zakonodajo o stavkah. V času poravnalnega postopka, ki ga je vodilo okrajno sodišče, je bila vsaka stavka prepovedana, sam postopek pa se je lahko zelo dolgo vlekel. Odlok, ki je imel korporativne poteze, si je prizadeval tudi okrepiti moč režimskih strokovnih organizacij, ki bi postale edine zastopnice delavstva. Država si je tudi pridržala pravico, da v določenih okoliščinah sama izda kolektivno pogodbo, ki je bila obvezna.³⁶³

Stanovanjsko vprašanje se je reševalo na različne načine, zopet pa je bil poudarek na reševanju le-tega v mestih in industrijskih središčih, ne pa tudi na podeželju. Z reševanjem stanovanjske problematike so se ukvarjali tako narodna vlada in njene naslednice kot občine, zadruge in podjetja.

Poverjenišтво za socialno skrbstvo pri Narodni vladi Slovenije je že takoj po koncu vojne razglasilo uredbo o pravici občin do posega po stanovanjih, po

³⁶¹ Miroslav Stiplovšek, Ustanovitev delavske zbornice za Slovenijo in značilnosti prvega desetletja njenega delovanja, v: *Delavske zbornice, kolektivne pogodbe in soupravljanje*, Ljubljana 1991, str. 5–27.

³⁶² Kresal, Socialna politika: zavarovanja, mezdni in plačni sistemi, zaslužek, str. 485.

³⁶³ Kresal, *Zgodovina socialne in gospodarske politike*; str. 54–55, 66–67, 176, 296–297.

kateri je uvedla sistem začasne rekvizicije odvečnih in praznih stanovanj ter stanovanjskih prostorov ne glede na lastništvo. Uredba je veljala le za mestne in industrijske občine, kjer je bila stanovanjska stiska največja.

Stanovanjska zaščita je odigrala svojo vlogo predvsem v prvih povojnih letih, ko je bila stiska s stanovanji največja, pozneje pa je to vlogo izgubila tudi spričo številnih novozgrajenih stanovanj. Veliko delavskih stanovanj so v industrijskih središčih in mestih zgradila večja industrijska, rudarska in metalurška, pa tudi državna podjetja. Po letu 1925, ko so stanovanjsko zaščito prevzela stanovanjska sodišča, so se z izgradnjo socialnih stanovanj pričele ukvarjati tudi občine. Do leta 1929 so občine v ta namen zagotovile 92 milijonov din in z njimi zgradile 960 stanovanj.

Leta 1927 so se v gradnjo hiš za delavstvo vključile tudi javne borze, pri katerih se je v letih od 1923 nabralo za več kot 53 milijonov neporabljenih sredstev. Takratni minister za socialno politiko Andrej Gosar je del tega denarja namenil skladu za dajanje poceni posojil za zidanje delavskih stanovanj, iz katerega je bilo v naslednjih letih zgrajenih več sto stanovanj in Delavski dom v Ljubljani.³⁶⁴

K požitvi gradenj stanovanj je pomagala tudi ljubljanska oblastna skupščina, ki je sprejela uredbo in pravilnik za zgradbo malih stanovanj, ponudila jamstva za kredite. Na podlagi tega je npr. Obrtniška stavbna zadruga v dveh letih in pol posredovala svojim članom jamstvo in kredite za 20 hiš s 37 stanovanji v vrednosti 3.500.000 din,³⁶⁵ do leta 1938 pa je bilo zgrajenih že 40 hiš z okrog 100 stanovanji.³⁶⁶

Po prvi svetovni vojni so bili pomembna socialna kategorija tudi vojni invalidi in vdove ter njihovi družinski člani. Takrat je bila kar petina slovenskih družin trajno prizadetih zaradi posledic vojne. Leta 1921 je bilo v Sloveniji okrog 12.000 vojnih invalidov in okrog 27.000 vojnih vdov z nepreskrbljenimi družinskimi člani. Socialno zaščito te kategorije prebivalstva so takoj po vojni v različnih delih kraljevine različno urejali. Pri tem so imeli vojni invalidi, vojne vdove in njihovi svojci iz Srbije in Črne gore veliko večje ugodnosti kot tisti iz delov nekdanje Avstro-Ogrske.

4.2.3 DELAVSKE ZAŠČITNE USTANOVE

Osnovna zaščita delavskih stanovskih interesov, ki so bili zagotovljeni in obvezni s strani države, so bili instituti delavskih zaupnikov, delavske zbornice, borze dela in inšpekcije dela, poleg tega pa so veliko vlogo pri doseganju

³⁶⁴ Kresal, *Socialna politika: zavarovanja, mezdni in plačni sistemi, zaslužek*, str. 485; in Kresal, *Zgodovina socialne in gospodarske politike*; str. 71–80.

³⁶⁵ *Jubilejni zbornik Katoliškega društva rokodelskih pomočnikov ob petinsedemdeset letnici*, Ljubljana 1930, str. 85–89.

³⁶⁶ *Spomenica ob 30 letnici Društva rokodelskih mojstrov v Ljubljani. 1908–1938*, Ljubljana 1938, str. 9.

delavskih pravic odigrale še strokovne organizacije. Kmečko prebivalstvo dolgo ni imelo nobene organizacije, ki bi zastopala njihove interese, že obstoječe zadruge pa so imele predvsem gospodarsko in ne socialne funkcije. Delavske zaščitne ustanove so bile v glavnem ustanovljene že v letih 1918 in 1919, v zakonih iz 1922 pa so dobile natančnejši zakonski okvir, ki je veljal za celotno Kraljevino SHS.

Zakon o zaščiti delavcev iz leta 1922 je v vsa podjetja vpeljal delavske zaupnike, ki jih je v industrijskih obratih uvedla že Narodna vlada Slovenije konec leta 1918. Delavski zaupniki so bili predstavniki vseh zaposlenih delavcev in nameščencev v posameznih obratih. Imeli so pravico varovati gospodarske, socialne in kulturne interese delavcev, sodelovati pri sklepanju kolektivnih pogodb in posredovati v sporih med delavci in delodajalci. Uživali so zaupniško imuniteto in jih delodajalec ni smel odpustiti, če pa v obratih ni bilo strokovnih organizacij, so bili tam edini zastopniki delavcev.³⁶⁷ Ustanova delavskih zaupnikov je začela šele v letu 1927, ko je ministrstvo za socialno politiko izdalo navodila za volitve delavskih zaupnikov in poslovnika za njihovo delovanje. Ustanovo delavskih zaupnikov so strokovne organizacije že pred tem uveljavljale v mnogih obratih, vendar so podjetniki izpodbijali njihovo legalnost in jih ovirali pri delu.

Institut delavskih zaupnikov je med gospodarsko krizo izgubil pomen, večjo vlogo pa so mu po gospodarski krizi ponovno izbojevale strokovne organizacije, a je bil sistem volitev v drugi polovici tridesetih let nato spremenjen, s čimer je hotela oblast zagotoviti večjo vlogo režimskima strokovnima organizacijama Zvezi združenih delavcev in Narodno strokovni zvezi.

Delavska zbornica za Slovenijo je predstavljala krovno oziroma najpomembnejšo ustanovo delavskega varstva med vojnoma. Šlo je za splošno stanovsko zastopstvo, varstvo ekonomskih, socialnih in kulturnih interesov vseh delavcev in nameščencev. Ustanovljena je bila z uredbo 21. maja 1921 in je do izvolitve samoupravnih organov leta 1925 delovala kot začasna in je le zelo omejeno opravljala svoje naloge.³⁶⁸

Ko je ministrstvo za socialno politiko sredi dvajsetih let potrdilo pravilnik, pobiranje doklad od delavskih mezd in razpisalo volitve, so bili dani gmotni in zakonski okviri za delovanje zbornice. Sredstva so omogočala zaposlitev večjega števila ljudi, ki so pričeli z izdelavo strokovnih študij o perečih socialnih problemih delavstva in podajali stališča ter oblikovali predloge za uveljavitev delavskozaščitne zakonodaje. To delo je potekalo v tesni povezavi s strokovnimi organizacijami, ki so na shodih zahtevale uveljavitev določenih zahtev.

³⁶⁷ Kresal, *Delavske stanovske zaščitne ustanove*, str. 488–489.

³⁶⁸ Kresal, *Zgodovina socialne in gospodarske politike*; str. 262; Stiplovšek, *Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja na Sloven-skem*, str. 43–44, 55, 90.

Delavska zbornica je tako postala ustanova, ki je v prizadevanjih za izboljšanje delavskega položaja združevala sicer razcepljene strokovne organizacije. Zbornica je igrala tudi pomembno posredniško vlogo in je s to dejavnostjo marsikdaj nadomeščala inšpekcijo dela. Njeni referenti so namreč pogostokrat posredovali v sporih med delavci in delodajalci in v mezdnih gibanjih.³⁶⁹

Svoje podružnice je imela v Mariboru, Celju, Kranju in Murski Soboti. V Ljubljani je svojo stavbo dobila leta 1927. V njenem domu so dobili prostore tudi borza dela, inšpekcija dela, izseljeniški urad, javna kuhinja z menzo, knjižnica ter delavske in strokovne organizacije. Člani zbornice so lahko postali vsi zaposleni delavci in nameščenci, starejši od 18 let. Sredstva za delovanje je dobila iz obveznih prispevkov svojih članov, z njimi pa je financirala tudi delovanje delavskih zaupnikov, podpirala delavske strokovne organizacije in občasno tudi brezposelne in posameznike v materialni stiski. Vodila je tudi register vseh delavskih strokovnih organizacij.

Naslednji instrument za zaščito delavskega položaja so bile borze dela. Namenjene so bile predvsem posredovanju dela med delavci in delodajalci in podpiranju brezposelnih. Poleg tega pa so brezposelnim ponujale podporo v hrani, na voljo pa so imele tudi delavska zatočišča v Ljubljani, Kranju, Celju, Mariboru in Murski Soboti, kjer so iskalci dobili najosnovnejšo podporo – hrano in prenočišče.³⁷⁰ Izdajale so tudi dovolilnice za znižano ceno vožnje po železnici, če so delo iskali v drugem kraju. Zakon o zaščiti delavcev je legaliziral že obstoječe borze dela in jih prekvalificiral v državne ustanove za posredovanje dela, ki so postale pomožni organ ministrstva za socialno politiko. Kljub temu, da so bile v sestavi ministrstva, so se v večini financirale s sredstvi, pridobljenimi od 0,3 % prispevkov od delavskih mezd in le izjemoma iz proračuna.

Leta 1928 so se državne borze preoblikovale v samoupravne javne borze dela in niso bile več v sestavi ministrstva. Zaradi strogih meril za dodeljevanje podpor se je na borzah nabralo mnogo denarja (53 milijonov din), kar je takratni minister za socialno politiko Andrej Gosar razdelil na sklad za javna dela in podpiranje brezposelnih delavcev in na sklad za dajanje ugodnih posojil za delavska stanovanja, iz sredstev katerega so do izbruha gospodarske krize zgradili 219 delavskih hiš s 411 stanovanji. Javna borza ni mogla v zadostni meri poskrbeti za zaščito brezposelnih, kar se je še posebej zaostriilo ob gospodarski krizi.

Kmetje so svojo zbornico dobili šele leta 1937, a ni uspela odigrati neke pomembne vloge.³⁷¹

³⁶⁹ Stiplovšek, *Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja na Slovenskem*, str. 55–58.

³⁷⁰ Kresal, *Socialna politika: zavarovanja, mezdni in plačni sistemi, zaslužek*, str. 485, 488; in Kresal, *Delavske stanovske zaščitne ustanove*, str. 489.

³⁷¹ Kresal, *Zgodovina socialne in gospodarske politike*, str. 60–61, 69, 249–254.

4.2.4 SOCIALNO SKRBSTVO

Denar za socialno politiko je bil na vseh nivojih oblasti odmerjen zelo skopo. Država je že za najnujnejše socialne ukrepe pri delavskem in invalidskem varstvu namenila zelo malo denarja, socialno skrbstvo, ki je bilo zakonsko le skromno opredeljeno, pa je bilo prepuščeno občinam, delno banovinam, ustanovam delavskega varstva in dobrodelnim organizacijam, ki so na tem področju odigrale veliko vlogo.

Invalidska zakona iz let 1925 in 1929 sta to zakonodajo poenotila za celotno kraljevino. Zakon, ki je veljal le za vojaške žrtve vojne, ne pa tudi civilne žrtve, je določal upravičence in njihove pravice. Vse te različne oblike pomoči pa so bile izjemno majhne. Invalidnina je tako pri 4-članski družini pomenila le okrog 5 % eksistenčnega minimuma, država je zelo skopo odmerjala denar za poklicno rehabilitacijo itd., kar je vojnim invalidom in vdovam ter njihovim družinskim članom prineslo izjemno nizek življenjski standard oziroma življenje v revščini.³⁷²

Država je v letu 1922 sprejela nekaj zakonov s področja socialnega skrbstva. Sprejeta sta bila zakon o zaščiti otrok in zakon o zaščiti ubogih, starih in onemoglih. Zakon o zaščiti otrok je bolj ko ne ostal le na papirju, saj za njegovo izvajanje ni bilo niti denarja niti kadrov. V Sloveniji je uspešno zaživel le tisti del, ki je urejal rejništvo. Ustanovljen je bil Zavod za zdravstveno zaščito otrok, znotraj katerega je deloval Dječji dom, ki je skrbel za sirote in zapuščene otroke brez bližnjih sorodnikov, ki bi bili dolžni skrbeti za njih. Ta je kmalu postal pretesen, zato so od leta 1926 začeli organizirati otroške kolonije v Lukovici pri Domžalah, pozneje zaradi dobrih izkušenj pa še v drugih krajih. Področje rejništva je urejal poseben pravilnik, ki je določal strokovni nadzor, finančne obveznosti do družin, usposobljenost rejnikov itd. Do začetka druge svetovne vojne so tako poskrbeli za 2.110 rejencev.

Zakon o zaščiti ubogih, starih in onemoglih je obravnaval socialno najšibkejše kategorije prebivalstva, ki so bili materialno nepreskrbljeni, nesposobni za delo ter brez sorodnikov, ki bi bili dolžni zanje skrbeti. Zakon je bil deklarativne narave, saj pravilniki, ki bi natančneje urejali posamezna področja, niso bili sprejeti, tako da je bilo njihovo izvajanje zgolj simbolično.³⁷³ Skrbstvo nad temi kategorijami je država naložila občinam, ki pa so ga izvajale, kolikor jim je to dopuščal proračun. Občine so socialno skrbstvo financirale iz svojih proračunov ter ubožnih skladov, ki pa jih je bilo malo.³⁷⁴ Za to področje so namenjale od 6 do 8 % svojih proračunov, velike razlike so se izkazale med podeželjem in

³⁷² Prav tam, str. 227–242.

³⁷³ Vida Milošević, *Socialno delo*; Ljubljana 1989, str. 56–59; in Marija Cigale, *Rejništvo*, v: *ES*, zvezek 10, Mladinska knjiga, Ljubljana 1996, str. 157.

³⁷⁴ Kresal, *Socialna politika: zavarovanje, mezdni in plačni sistemi, zaslužek*, str. 486–487.

mestom. Če je na posameznega prebivalca na leto v mestu to pomenilo od 70 do 100 din, je na podeželju to zneslo le 8 din na prebivalca.

Posebno pereč je bil problem v podeželskih občinah, kjer so bili ljudje brez kakršnegakoli socialnega varstva. Socialnopolitičnih ukrepov ali kolektivne samopomoči ni bilo, socialni problemi pa so se reševali skoraj samo z dobrodelnostjo. Socialno skrbstvo podeželskih občin je bilo tako omejeno le na občansko podporo v hrani, obleki, kurjavi, redko v denarju. Vse podeželske občine skupaj so v občinskih zavetiščih za starejše in onemogle premogle le okoli 240 prostorov.³⁷⁵

To stanje je bilo bolj urejeno v mestih, kjer je bilo veliko ljudi socialno oziroma pokojninsko zavarovanih, občinski proračuni in izdatki za socialno skrbstvo pa višji. Mestne občine Ljubljana, Maribor, Ptuj in Celje so imele socialnopolitične urade in organizirano obliko socialnega skrbstva, ki je obsegalo starostno oskrbo onemoglih občanov, mladinsko skrbstvo ter podporo socialnih in dobrodelnih organizacij.³⁷⁶ V letu 1929 so ta štiri mesta prispevala blizu 5 milijonov din za starostno varstvo, in s tem oskrbo več kot 2.500 starostnikov. Za mladinsko varstvo so mesta v letu 1929 namenila blizu 1,7 milijonov din in s tem podpirala blizu 1.000 otrok.

Sredstva za socialno skrbstvo, ki so jih prispevale banovine in občine, nikakor niso zadoščala niti za osnovno delovanje socialnega skrbstva, zato je bilo reševanje tega vprašanja tesno povezano z dobrodelnimi društvi. Med njimi velja še posebej omeniti številna cerkvena dobrodelna društva kot npr. Vincencijevo zvezo, ki je imela razpredeno mrežo po celi Sloveniji, in Rdeči križ, ki je bil vsedrjavno organiziran.

³⁷⁵ Kresal, *Zgodovina socialne in gospodarske politike*, str. 55–56.

³⁷⁶ Kresal, *Socialna politika: zavarovanja, mezdni in plačni sistemi, zaslužek*, str. 486–487.

5 DOBRODELNE USTANOVE V UPRAVI CERKVE

Pred podrobno obravnavo socialne dejavnosti katoliške Cerkve kot državnega organa socialnega skrbstva in aktivne samostojne iniciative Cerkve si na kratko oglejmo še dobrotelne ustanove kot posebne starodavne oblike, s katerimi so podpirali uboge in ki jih je kot samostojne oblike moč zaslediti tako rekoč od ustanovitve ljubljanske škofije pa vse tja do druge svetovne vojne.

Že v poglavju o državnem cerkvenstvu in jožefinizmu smo predstavili, kako je država s številnimi ukrepi in odredbami v času od sredine 18. stoletja dalje regulirala področje ustanov, tudi tistih, s katerimi je upravljala Cerkev, in sicer tako za nazaj kot tudi predpisovala natančne postopke glede ustanavljanja novih ustanov. Veliko večino ustanov so predstavljale mašne ustanove, določen delež pa tudi ustanove za razne nemašne cerkvene namene, pri katerih je šlo prvenstveno za vzdrževanje cerkvenih stavb, cerkvene opreme in, kar nas tu najbolj zanima, za dobrotelne namene. Med temi tu ne bomo obravnavali t. i. študentskih ustanov, ki so bile namenjene vzdrževanju študentov, ampak se bomo osredotočili na ustanove, ki so bile namenjene podpori ubogih, revnih, ubožnicam in špitalom.³⁷⁷

Bistvo ustanov je bilo, da so bile ustanovljene za vedno, ustanovno premoženje je bilo nedotakljivo, uporabljati pa se je smelo le donose in to za namen, ki ga je določil ustanovnik. Vrednost ustanovnega premoženja se je skozi čas praviloma slabšala (denarni kapitali so bili podvrženi razvrednotenju, nepremičnine pa različnim spremembam, staranju ...), kar je upraviteljem prinašalo velike težave pri revidiranju. Tu je šlo za gospodarsko urejanje pri ustanovah z nepremičninami, za preverjanje ustreznosti naloženega denarnega kapitala ter za številna pravna vprašanja glede ustanovnikov in njihovih pravnih naslednikov.³⁷⁸

Postopek ustanovitve novih ustanov je bil naslednji: ustanovnik, ki se je namenil napraviti ustanovo, je izstavil ustanovno pismo z vsemi podrobnostmi glede ustanovnih kapitalov ali nepremičnin, ki jih je dal Cerkvi, in zahteve, ki jih je imel do Cerkve, navadno predvsem glede števila maš zadušnic, obletnih maš ali drugih obredov. Cerkev je v znamenje, da je z ustanovnim pismom soglašala, izstavila akceptacijsko listino. Naslednja listina je bila ordinariatska

³⁷⁷ O problematiki mašnih in svetnih ustanov na Kranjskem je Jože Maček izdal pet obsežnih monografij, in sicer: *Mašne in svetne ustanove na Kranjskem in v Avstrijski Istri*; Celje 2005, *Mašne in svetne ustanove na Kranjskem od 1810 do 1853*, Celje, 2008; *Mašne in svetne ustanove na Kranjskem od 1854 do 1862*, Celje, 2009; *Mašne in svetne ustanove na Kranjskem od 1863 do 1891*, Celje, 2010; *Mašne in svetne ustanove na Kranjskem od 1893 do 1960*, Celje, 2011.

³⁷⁸ Maček, *Mašne in svetne ustanove na Kranjskem in v Avstrijski Istri*, str. 15–17.

konfirmacija, ki jo je na podlagi akceptacijske izstavil škofijski ordinariat, na koncu pa je sledilo še državno dovolilno pismo, ki ga je na Kranjskem izdajala deželna vlada.³⁷⁹

Z ustanovnim premoženjem je upravljala Cerkev, najpogosteje župniki določenih župnij, in z letnimi donosi bodisi v naravi bodisi v denarju pokrivala ustanovne obveznosti. Zelo pogosto so bile dobrodelne ustanove vezane tudi z mašnjimi, in sicer tako, da so ob obletni maši za ustanovnika razdelili še nekaj miloščine ubogim iz določene župnije, ki so prišli k maši.³⁸⁰ Med ustanovniki dobrodelnih ustanov so bili najpogosteje duhovniki, nekaj dobrodelnih ustanov so utemeljili tudi plemiči (npr. Auerspergerjeva ustanova za uboge, Flödnikova ustanova za slepe).

Po urejanju ustanov v letih od 1786 do 1809 je bilo njihovo stanje v ljubljanski škofiji naslednje: 36 ustanov z glavnico 67.398 gld, enim neznanim kapitalom in dvema nepremičninama je bilo namenjeno ustanovam za ubožne hiše in sklade, 69 ustanov z glavnico 86.898 gld in enim neznanim kapitalom pa za dobrodelne ustanove. Za primerjavo naj povemo, da je ustanovni kapital za mašne ustanove v tistem času presegal 2 milijona gld.³⁸¹

Prikazali bomo nekaj primerov ustanov za ubožne hiše in sklade ter nekaj za dobrodelne ustanove. Med ustanovami za ubožne hiše je bila daleč največja Glavarjeva ustanova v Komendi. Ustanovnik Peter Pavel Glavar (1721–1784) je v svoji zapuščini večino sredstev namenil ustanovi za gradnjo hiše za uboge oziroma špitala. Za zidavo te hiše je sam kupil stavbeni svet in natančno opisal, kateri bolniki se bodo lahko zdravili v hiši. Po njegovi smrti so bili izpeljani vsi postopki za t. i. Glavarjevo ustanovo, ki je po odbitku vseh pasiv in pobožne Glavarjeve ustanove znašala 24.304 gld in nepremičnino. Iz te ustanove so nato zgradili Glavarjev špital, pozneje poimenovan hiralnica, kapital ustanove pa je vse do konca prve svetovne vojne zagotavljal sredstva za nemoteno delovanje hiralnice oziroma špitala.

Druga največja je bila ustanova za ljubljansko ubožno hišo, za katero je ljubljanski prošt Maksimilijan Dietrichstein (prošt 1725–1743) pri ljubljanskem magistratu založil 12.000 gld.³⁸² Ostale ustanove so bile manjše, njihov kapital pa je znašal od nekaj tisoč do nekaj sto gld, včasih pa celo manj. Tak primer je bil v Vavti vasi. Tamkajšnji vikar Aleš Drašer (1747–1801) je oporočno volil mašno ustanovo s 100 gld za 4 kvatrne maše. Poleg tega je določil, naj se po njegovi smrti razdeli 100 gld med novomeško duhovščino za branje maše po

³⁷⁹ Maček, *Mašne in svetne ustanove na Kranjskem od 1810 do 1853*, str. 747–756.

³⁸⁰ Maček, *Mašne in svetne ustanove na Kranjskem in v Avstrijski Istri*, str. 15–23; in Jože Maček, *Mašne in svetne ustanove na Kranjskem od 1810 do 1853*, str. 747–756.

³⁸¹ Maček, *Mašne in svetne ustanove na Kranjskem in v Avstrijski Istri*, str. 110, 127–128.

³⁸² Prav tam, str. 147–148 in 352.

njegovem namenu, na dan njegove smrti in pogreba pa naj se pri vseh oltarjih novomeške župnijske cerkve berejo sv. maše. 30 gld je volil cerkvi v Vavti vasi, 2 gld šolskemu skladu, 7 gld pa tamkajšnjemu ubožnemu skladu.³⁸³

Med ustanovami za dobrodelne namene je največjo predstavljala ustanova pri ljubljanski špitalski cerkvi. Tam je bila mašna ustanova Christoph von Tropenaua, ki je nastala na podlagi oporočnega izvlečka iz leta 1661. Kapital ustanove je znašal 20.000 gld, določeno pa je bilo, da se vsako leto za dušni mir ustanovitelja razdeli 700 gld, 100 gld pa se nameni za maše v špitalski cerkvi. Ena osmina ustanove je bila namenjena za dobrodelne ustanove, torej je bilo pri osnovnem kapitalu za ta namen rezerviranih 17.500 gld.³⁸⁴

Posebnost je predstavljala župnija Moravče, ki je imela kar 22 ustanov za revne, katerih kapital je znašal 28.100 gld. Ena je bila ustanova župnika v Moravčah Heinricha Ferdinanda von Wertha (1727–1881), v kateri je 1.500 gld legiral za bolne in revne moravške farane, 1.000 gld pa za reveže. Leta 1792 pa je nastalo 21 ustanov na podlagi oporoke umrlega moravškega župnika Ignaca Počepka (1739–1792), ki je 16.600 gld namenil ustanovam za reveže, s katerimi je podpiral tudi sirote v Trstu in Ljubljani.³⁸⁵ Kapitalsko močna je bila tudi ustanova za reveže, ki jo je s skupnim kapitalom 7.000 gld leta 1805 omogočil deželnoknežji župnik v Kostelu Lorenc Rački (1732–1819). Ustanova je določala, da kostelski župnik dvakrat letno k maši povabi tamkajšnje reveže in jim razdeli skupno vsaj 113 gld in 15 kr (nekaj denarja je lahko prišlo tudi iz drugih ustanov istega ustanovnika). Noben revež, ki je bil pri maši, ni smel ostati brez miloščine, tistim, ki zaradi bolezni niso mogli priti k maši, pa so morali miloščino odnesti domov. Ena delitev z mašo je morala biti na dan ustanovnikove smrti.³⁸⁶ Nekaj ustanov za dobrodelne namene je bilo podobne vrednosti kot v Kostelu (Kranj, Ljubljana - sv. Peter, Šentrupert), druge pa so bile skromnejše.

Mešane mašno-ubožne ustanove, podobne kot slednja, so bile v naslednjih letih utemeljene dokaj pogosto. Med letoma 1854 in 1862 je bilo na novo utemeljenih 30 takih ustanov s skupno vrednostjo 32.138 gld ustanovnega kapitala, letno pa so iz obresti revežem tako razdelili 1.527 gld.³⁸⁷

Nekatere ubožne ustanove so imele še bolj določen namen. Baronica Salvay je leta 1798 utemeljila ustanovo (ustanovni kapital 4.200 gld), ki je z letnimi obrestmi podpirala obubožane pripadnike plemiškega stanu v Ljubljani. Dve ustanovi, ki sta ju ustanovila bivši kanonik in šolski nadzornik Urban Jerin (1785–1849) in svetni duhovnik Janez Nepomuk Šlaker (1791–1863), kupni

³⁸³ Prav tam, str. 425.

³⁸⁴ Prav tam, str. 351.

³⁸⁵ Prav tam, str. 167–168.

³⁸⁶ Prav tam, str. 197.

³⁸⁷ Jože Maček, *Mašne in svetne ustanove na Kranjskem od 1854 do 1862*, str. 62–63.

kapital obeh ustanov je bil 2.722 gld, sta bili namenjeni podporam učiteljskih vdov na Kranjskem. Tri ustanove, eno je utemeljila redovnica, dve duhovnik, pa so bile namenjene podpori revnim dekletom itd.

Posebno pa velja izpostaviti dve ustanovi, ki sta bili namenjeni gluhone-mim in slepim s Kranjskega. Prva je bila Holdheimova ustanova za gluhone-me, druga pa Flödnikova ustanova za slepe.³⁸⁸

Franz Holdheim je na čast sv. Trojice v letih 1830–1832 utemeljil ustanovo za prehranjevanje in izobraževanje gluhonemih otrok s Koroškega in Kranjskega. Franz Holdheim naj bi bil psevdonim za kantorja stolice sv. Štefana na Dunaju, Franza Schmida (1764 –1843). Namen ustanove je bil revne in nemoč-ne gluhone-me otroke podučiti v krščanskem nauku in poklicu, da se bodo kot odrasli lahko preživljali na meščanski način. Ustanova je določala, naj se otroke, po številu glede na zmožnost ustanove, za šest let pošlje v gluhonemnico v Linz ali Gradec, če pa se bo ustanovil podoben zavod na ozemlju Kranjske ali Koroške, naj se jih pošilja tja. Otroci so morali biti rojeni na Koroškem ali Kranjskem, zakonskega porekla, katoliške vere, stari od 7 do 18 let ter brez drugih telesnih hib. Prednost so imele sirote brez enega ali obeh staršev in nadarjeni otroci. Ustanova je sprejemala več dečkov kot deklic in sicer v razmerju 3 proti 1. Pravico do imenovanja oziroma sprejema otrok v gluhonemnico sta imela Ilirski gubernij in Škofijski ordinariat v Ljubljani.³⁸⁹ V praksi je to v 70. letih 19. stoletja potekalo tako: deželna vlada na Krajskem je objavila prosta mesta ustanove in sprejemala prijave z ustreznimi potrdili. Prejete prijave je nato predala škofijskemu ordinariatu, ki je na podlagi volje ustanovnika izmed poslanih prijav izbral primerne kandidate, nato jih predložil vladi, ki jih je nato potrdila. V letih od 1877 do 1882 je bilo razpisanih sedem mest za gluhonemnico v Linzu, na razpis pa se je prijavilo 17 gluhonemih otrok. Glavni merili pri izbiri sta bili starost in pa razmerje med spoloma. Po ustanovitvi gluhonemnice za dekleta v Šmihelu pri Novem mestu, ki so jo vodile sestre notredamke, so iz preostalega denarja ustanove s štipendijo 100 gld letno podpirali tamkajšnje gojenke.³⁹⁰

Upokojeni gubernijski svetnik Karl baron Flödnik (1789–1857) je v svoji oporoki iz leta 1854 vse svoje premoženje namenil utemeljitvi ustanove za slepe. Ustanovo je namenil slepim ne glede na spol, predvsem slepim sirotam, rojenim na Kranjskem, prednost pa so imeli tisti, ki so bili rojeni v župniji Smlednik. Ustanova naj bi služila slepim otrokom za bivanje v inštitutu za slepe, kjer bi dobili ustrezen pouk, da bi se lahko pozneje zaposlili v kakšni obrti. Določitev mest in donosa ustanove je prepustil vsakokratni vladi, ki naj si pridobi mnenje

³⁸⁸ Maček, *Mašne in svetne ustanove na Kranjskem od 1810 do 1853*, str. 736–740.

³⁸⁹ Prav tam in Dunja Dobaja, Ignacij Holzapfel, župnik in dekan v Ribnici, dobrotnik gluhoneme mladine, v: *Kronika* 66 (2018), št. 3, str. 583.

³⁹⁰ NŠAL 5, šk. 286, Ustanove – razne, Holdheimova ustanova.

škofijskega ordinariata. Za ta namen je ustanovnik v deželno blagajno predal v hrambo in preračunavanje 5 % obligacije avstrijske veljave v vrednosti 28.830 gld in za 1.920 gld izžrebljivih lotnih obligacij. Ker ustanova ni zagotavljala zadosti sredstev za ustanovitev samostojnega inštituta za slepe na Kranjskem, so od ustanove dajali štipendije za inštitute v tujini.³⁹¹ Iz dopisov deželne vlade škofijskemu ordinariatu v Ljubljani je razvidno, da so letno v različne ustanove za slepe (največ v Linz, nekaj pa tudi v Gradec, na Dunaj, v Prago in Celovec) poslali dva otroka in jima zagotovili letno štipendijo po 300 do 400 gld za dobo osem let, ki so jo nato lahko podaljšali še za nadaljnji dve leti. Postopek za podelitev štipendije je potekal z razglasom deželne vlade, prosilci stari od 7 do največ 14 let so morali nato napisati prošnjo na okrajno glavarstvo in predložiti ustrezne listine (krstni, domovinski, ubožni list, zdravnikovo spričevalo in spričevalo o izobrazbi ter potrdilo o cepljenju proti kozam). Prosilce so nato v potrditev poslali škofijskemu ordinariatu in po potrditvi so jim dodelili štipendijo.³⁹²

Število ubožnih ustanov, s katerimi je upravljala Cerkev, se je povečalo po uveljavitvi zakona o ukinitvi župnijskih ubožnih inštitutov iz leta 1883 in prenosu njihovega premoženja v upravo občinam, ko je nastalo mnogo pravnih zagat, saj so nekateri ustanovniki ustanove pri ubožnih inštitutih vezali na župnika določene župnije ali na opravljene maše in te so pozneje v glavnem ostale v upravljanju župnij. O tem več v poglavju o župnijskih ubožnih inštitutih.

V letu 1906 je Josip Gruden v svojem delu *Das Soziale Wirken der katholischen Kirche in der Diözese Laibach* evidentiral 180 ubožnih in bolniških ustanov, ki so bile v upravljanju župnij. Njihov osnovni kapital je znašal 797.888 K, letno pa so bolnim in ubogim razdelili 39.890 K denarja.³⁹³

Gmotni temelj teh ustanov je nato večinoma splahnel v času prve svetovne vojne, ko so bile glavnice oziroma hranilne knjižice v glavnem »naložene« v avstrijsko vojno posojilo.³⁹⁴ Obligacije, ki so bile naložene v avstrijskih državnih obveznicah, pa so morali župniki po odredbi finančnega ministrstva skupaj z drugimi obligacijami vred oddati 11. aprila 1923 na pristojne davčne urade.³⁹⁵ Tako jih je v času po prvi svetovni vojni obstala in delovala le še peščica. Ko je Kraljevska banska uprava Dravske banovine na podlagi zakona o ustanovah (združbah) leta 1930 zahtevala prijavo ustanov, ki imajo trajen in »nenabožen« namen, je bil odziv zelo slab, saj župniki v večini za ustanove sploh niso vedeli, ker niso dobivali nobenih dohodkov, in so bolj ko ne obstajale le še formalno. Ob ponovnem pozivu banske uprave in škofijskega ordinariata leta 1932 so nato

³⁹¹ Maček, *Mašne in svetne ustanove na Kranjskem od 1854 do 1862*, str. 707–708.

³⁹² NŠAL 5, šk. 286, ustanove – razne, Flödnikova ustanova.

³⁹³ Josef Gruden, *Das Soziale Wirken der katholischen Kirche in der Diözese Laibach (Herzogtum Krain)*. Laibach 1906, str. 73–77.

³⁹⁴ NŠAL 5, šk. 280, ustanove, leto 1932, št. 373, Zapoge, Krašnja, Smladnik, Tržič.

³⁹⁵ NŠAL 5, šk. 280, ustanove, leto 1932, št. 373, Nevlje.

župniki prijavili ustanove, vendar v veliki večini s pripisi, da ne razpolagajo več z nikakršnim premoženjem teh ustanov.³⁹⁶ Ena redkih, ki je še delovala, je bila ubožna ustanova v župniji Poljane nad Škofjo Loko.

Premoženje župnijskega ubožnega inštituta Poljane je bilo 12. septembra 1888 predano občinam Javorje, Poljane in Trata. Ob predaji se je na podlagi razsodbe Deželne vlade iz 4. marca 1886 iz njega izločila mašno-ubožna ustanova Jakoba Stržinarja, ki je bila vezana na dohodke iz zemljišča, in podeljena cerkvenemu predstojništvu v Poljanah.³⁹⁷ Ker so bili dohodki vezani na zemljišče, je prestala tudi prvo svetovno vojno in propad številnih obveznic v času po njej. Letno je tako ustanova prinesla majhno vsoto okoli 40 din, ki jo je župnik razdelil ubogim v župniji.³⁹⁸ Dokončno so te ustanove propadle v času po drugi svetovni vojni, ko so bile nepremičnine ustanov nacionalizirane.³⁹⁹

V mestih je ljudem dušni pastir v oznanilih sporočal tudi, katere ustanove oziroma čigav denar je na voljo pri mestnih oblasteh. Tako je npr. župnik župnije Ljubljana - sv. Peter v mesecu februarju 1847 oznanil, da je na razpolago denar ustanove Antona Roba, in sicer za eno meščansko vdovo in za eno meščansko hčer, ki se je prejšnje leto do vseh svetih poročila. Tiste, ki so hotele zaprositi za denar, so morale na Rotovž poslati prošnjo, krstni, poročni oziroma mrliški list moža, spričevalo lepega zadržanja in spričevalo, da so revne. Naslednji teden pa je bilo objavljeno, da je na razpolago denar od dveh ustanov za dve revni hčeri iz mesta.⁴⁰⁰ Skoraj vedno je bilo treba priložiti potrdilo oziroma spričevalo o zadržanju določene osebe, ki ga je izdal župnik.⁴⁰¹

³⁹⁶ *LSL* (1932), št. 1, str. 19; in *NŠAL* 5, šk. 280, ustanove, leto 1932, št. 373, dopis Kraljevske banske uprave Dravske banovine 15. 1. 1932.

³⁹⁷ *SI AS* 33, Deželna vlada v Ljubljani, t. e. 1343. registraturna oznaka 18/2; leto 1888, dopis št. 10311/988.

³⁹⁸ *NŠAL* 5, ustanove, šk. 280, leto 1932, št. 373, Poljane nad Škofjo Loko.

³⁹⁹ *NŠAL* 5, ustanove, šk. 280, leto 1953, št. 694.

⁴⁰⁰ *NŠAL*, ŽA Ljubljana - sv. Peter, razne knjige, šk. 19, oznanilna knjiga 1842–1849, 21. in 28. 2. 1847.

⁴⁰¹ *NŠAL*, ŽA Ljubljana - sv. Peter, razne knjige, šk. 19, oznanilna knjiga 1829–1835, 5. 2. 1830, str. 8.

6 CERKEV KOT DRŽAVNI ORGAN SOCIALNEGA SKRBTVA

V tem poglavju se bomo lotili predstavitve nalog na področju sociale, ki jih je po diktatu države izvrševala Cerkev ob koncu 18. in v 19. stoletju. Pri tem se bomo osredotočili na tri področja: na župnijske ubožne inštitute, nabirke za ponesrečence in skrb za sirote oziroma t. i. najdence. Vsa ta tri področja so pomembno zaznamovala delo duhovnikov na župnijah in so spadala med naloge, ki so jih opravljali kot državni uradniki.

6.1 ŽUPNIJSKI UBOŽNI INŠTITUTI

V času državnega cerkvenstva je država Cerkvi naložila številne naloge s področja socialnega skrbstva. Prva izmed njih je bila delovanje na področju ubožnih inštitutov. Župnijski ubožni inštituti so kot javna mreža za oskrbo ubogih na Kranjskem delovali več kot stoletje, od leta 1784 pa do leta 1884 oziroma 1888. Vodili so jih župniki skupaj z ubožnimi očeti, izvoljenimi od občin, ki so spadale v določeno župnijo. Namen inštitutov je bil evidentirati revne, organizirati in združiti privatno dobrodelnost ter pravično razdeljevati podporo med upravičence, hkrati pa preprečevati beračenje. Prav tako je bil namen sicer preprečevati tudi vzroke za revščino, vendar je bilo to le deklarativne narave.

V okvir številnih reform druge polovice 18. stoletja je sodila tudi regulacija socialnega in dobrodelnega področja oziroma prizadevanje za organizirano in sistemsko zbiranje sredstev in delitev pomoči potrebnim kot tudi represivni ukrepi za preprečevanje beračenja in klateštva. Marija Terezija je sprejela vrsto organizacijskih predlogov in več odlokov, ki so prinesli evidentiranje in koncentracijo dobrodelnih in socialnih ustanov.⁴⁰²

6.1.1 USTANOVITEV UBOŽNIH INŠTITUTOV

Kot posledica teh prizadevanj so bili konec 18. stoletja uvedeni ubožni inštituti. Prvi tak inštitut je bil ustanovljen na Južnem Češkem leta 1779. Tam je doživel uspeh, zato so bili v naslednjih letih po njegovem vzoru, predvsem v posameznih zahodnih avstrijskih deželah, uvedeni številni novi ubožni inštituti.

Ustanovitev ubožnih inštitutov je sovpadala z ukinitvijo bratovščin, katerih premoženje so delno namenili novoustanovljenim inštitutom. Po dolgih

⁴⁰² Sonja Anžič, *Skrb za uboge v deželi Kranjski: socialna politika na Kranjskem od srede 18. stol. do 1918*, Ljubljana 2002, str. 23–26.

posvetovanjih je cesar leta 1783 zapovedal razpustiti vse bratovščine, namesto njih pa vpeljati Družbe dejavne ljubezni do bližnjega. Premoženje ukinjenih bratovščin so nameravali razdeliti na dva dela, polovica naj bi se izročila ubožnim inštitutom in bi služila kot začetni kapital, druga polovica pa šolskemu fondu. Ta predpis so po smrti Jožefa II. spremenili in delež za ubožne ustanove zmanjšali na eno tretjino. Kljub trudu in številnim predpisom se likvidacija bratovščin in njihovega premoženja dolgo ni premaknila nikamor, zato je predsednik vrhovne državne kontrole predpisal postopek likvidacije. Po deželah in kresijah so morali ustanoviti posebne likvidacijske komisije, ki so dobile natančna navodila za ravnanje. Leta 1796 so dunajski kontroli predložili obračune o likvidacijah bratovščin, iz katerih je moč razbrati, da so na Kranjskem pridobili preko 250.000 gld bratovščinskega premoženja. Od tega so ga 23.889 namenili verskemu skladu, 94.411 gld revežem, šolam pa 91.113 gld.

Na Dunaju so se bali, da bodo ljudje novo družbo dojeli kot vsiljeno od vlade in se ji ne bodo dejavno priključili ter ji dajali prispevkov, zato so jo konec leta 1784 preimenovali v bratovščino in ji dodali tri bratovščinske praznike: ime Marijino (ali tudi sv. tri kralje), božič in veliko noč. Za te dni je bila predpisana slovesna sveta maša s primerno pridigo o podpori ubogih ter darovanje za uboge, ki je bilo lahko tudi popoldan.⁴⁰³

Ubožni inštituti na Kranjskem so bili kot Družbe ljubezni do bližnjega (*die Vereinigung aus Liebe des Nächsten*) vpeljani na podlagi naznanila Notranjeavstrijskega gubernija v Gradcu 18. septembra 1784. V njem je bil opredeljen namen, način zbiranja in razdeljevanje sredstev, obračuni in kontrola. Namen društev je bil pomoč resnično revnim ter odprava vzrokov za revščino. Sredstva za delovanje naj bi društva dobivala preko prostovoljnih darov »podpisnikov« oziroma subskripcij in zbiranja preko t. i. »revnostnih« pušic. Podpisniki bi se obvezali, da bodo mesečno ali nekajkrat letno dali določeno vsoto za družbo in s tem dali vzgled tudi drugim. Poleg tega naj bi predstavniki posameznih stanov od hiše do hiše pobirali prostovoljno pušico, v cerkvi pa naj bi bila posebna skrinjica za uboge. Določeno je bilo, naj krajevni dušni pastir s pomočjo statusov animarumov v vsaki župniji napravi seznam revnih, pri čemer je bilo opozorjeno, naj se pomaga le tistim, ki so pomoči resnično potrebni, da jim zaradi uboštva ne bo treba beračiti. Podpirali naj bi vse revne, ne glede na njihov stan. Ena (tedenska) podpora naj bi v mestih in predmestjih znašala 8 kr, na podeželju, kjer je več hrane, pa le 4 kr. Oceno o pomoči posamezniku naj bi v vsaki župniji določila dušni pastir in od župnije izvoljeni predstojnik župnije, ki bi moral imeti zaupanje ljudi in delati brezplačno. Predstojnik naj bi določil

⁴⁰³ Anton Zdešar, Cerkveno službeno skrbstvo za uboge pri nas, v: *Bogoslovni vestnik* 20 (1940), št. 1, 2, str. 123–125, 130; in Maček, *Mašne in svetne ustanove na Kranjskem in v Avstrijski Istri*, str. 649–650.

tudi računovodjo, ki bi bdel nad računi in vodil obračune. Ti naj bi vsebovali tako opise revnih, višino določene podpore in zbrano miloščino, dostopni za vpogled pa naj bi bili vsem članom družbe, s čimer bi družba pri ljudeh vzbujala zaupanje. Pri družbi bi lahko človekoljubni ljudje napravili tudi ustanovo, ki bi podpirala njeno delovanje. Da bi imela ustanova uspeh in zaupanje pri ljudeh, je bilo zapovedano, naj dušni pastirji v pridigah ljudi podučijo o pomembnosti družbe in jih nagovorijo, naj vanjo vstopijo.⁴⁰⁴ Z dvorno uredbo je bilo kmalu tudi določeno, naj se prostovoljni prispevki zbirajo v cerkvah v skrinjicah, ki naj bodo ločene od drugih skrinjic.⁴⁰⁵

Da bi pridobili dodatne vire za delovanje ubožnih ustanov, je Dvorna pisarna 6. januarja 1792 odredila, da se 1/3 zapuščine duhovnikov, ki so umrli brez oporoke, nameni ubožnim inštitutom.⁴⁰⁶

Skupaj z uvajanjem inštitutov je bilo sprejetih tudi več ostrih predpisov, ki so določali številne represivne ukrepe zoper berače, klateže in brezdelneže, da bi zajezili naraščanje števila le-teh in hkrati zagotovili, da ne bi izkoriščali sredstev ubožnih inštitutov. Dne 9. maja 1784 je dvorni dekret odredil za nepopoljšljive berače tridnevni zapor ob kruhu in vodi ter kazni s šibanjem.⁴⁰⁷ Župnikom, pridigarjem in vsem dušnim pastirjem so oblasti naročile, naj ljudi ob vsaki priložnosti (v pridigah, pogovorih, v spovednicah ...) poučujejo, naj nikjer, niti pred cerkvijo niti doma niti kjerkoli, ne dajo miloščine »beraški sodrgi«, saj se bo s tem klateštvo najlažje zajezilo.⁴⁰⁸ Kurenda Notranjeavstrijskega gubernija v Gradcu je v letu 1787 ponovno pozvala k doslednemu spoštovanju oblasti glede registracije in preganjanja vseh neznanih klatežev, beračev in brezdelnežev, ki naj jih preženejo v kraj njihovega rojstva oziroma stalnega bivališča, saj se bo le tako lahko naredila evidenca tistih, ki so resnično primerni za pomoč.⁴⁰⁹

Uvedba inštitutov v ljubljanski škofiji ni potekala gladko, tako da so civilne oblasti različnih nivojev večkrat posredovale na škofijo za ureditev razmer in prosile, naj škofija posreduje na župnijah. Dvorni dekret iz 24. maja 1785 je določal, naj duhovščina in okrožni uradi skupaj prepričujejo gosposke in občine o potrebnosti in koristnosti uvedbe ubožnih inštitutov in darovanju miloščine za njih, ter pozval škofijske konzistorije in škofo, naj opomnijo vse duhovnike, ki

⁴⁰⁴ *Nachricht über des Armeninstitut unter dem Namen: die Vereinigung aus Liebe des Nächten*, v: NŠAL 117, Normalije, šk. 7, leto 1784.

⁴⁰⁵ Dvorna uredba iz 16. 6. 1785, v: *Sammlung der Kaiserlich - Königlichen Landesfürstlichen Gesetze und Verordnungen in Publico - Ecclesiasticis vom Jahre 1785*, Wien 1787, str. 69–70.

⁴⁰⁶ *Kurrende des k. k. illyrischen Guberniums zu Laibach*, Nro 14006, 14. 10. 1824 v: NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, razni spisi, šk. 9, ubožna ustanova – razni spisi.

⁴⁰⁷ Anžič, *Skrb za uboge v deželi Kranjski*, str. 26.

⁴⁰⁸ *Sammlung der Kaiserlich - Königlichen Landesfürstlichen Gesetze und Verordnungen in Publico - Ecclesiasticis vom Jahre 1784*, Wien 1787, str. 24–25.

⁴⁰⁹ NŠAL 117, Normalije, šk. 10, 11. 4. 1787.

še niso ustanovili ubožnih inštitutov.⁴¹⁰ Graški gubernij je škofa Brigida v letu 1790 opozoril, da je njihov referent za svetne ustanove opazil, da duhovniki v zadevi inštitutov ne izvršujejo nalog v skladu s predpisi, in sicer da ne pobirajo miloščin, glede njihove delitve se ne posvetujejo z ubožnimi očeti oziroma voljenimi predstojniki župnije, niti nimajo nastavljenih računovodij.⁴¹¹

Okrožni urad v Ljubljani je leta 1804 škofijskemu ordinariatu poslal dopis s prošnjo za sodelovanju pri vzpostavitvi ubožnih inštitutov v župnijah, kjer še vedno niso obstajali, in kurendo z natančnejšimi navodili glede ustanovitve in vodenja inštituta. Kurendo so poslali tudi vsem župnijam, škofijski ordinariat pa poprosili, naj vzpodbudi duhovnike, saj bo le vzajemno sodelovanje prineslo uspehe.⁴¹² V kurendi so zapisali, da uvedba ubožnih inštitutov še ni dosegla želenih uspehov, saj v mnogih predelih okrožja, predvsem na deželi, ni bilo narejenega nič ali premalo v tej smeri, drugod pa so v neskladju z uredbami vodili predpisane evidence in neustrezno razdeljevali sredstva revnim. Opozorili so, da ni zadostnega sodelovanja s civilnimi oblastmi in naj se strogo držijo odredb o beračih, klatežih in brezdelnežih, naj jih preženejo v kraje njihovega rojstva oziroma stalnega bivališča. V kurendi je še pisalo, naj se povsod, kjer še ni bilo nobenega uspeha, izvedejo naslednji ukrepi: 1. duhovni predstojniki naj ljudem v govorih oziroma pridigah večkrat povedo, da je prvi ukrep za pomoč bližnjim to, da se z upoštevanjem številnih odredb in kazni znebijo beraške in klateške drhali; 2. naj vzajemno sodelujeta krajevni župnik in deželno sodišče, s čimer se bodo berači prisilili k delu, župnik pa naj vse berače, ki jih opazi v župniji, poimensko naznani deželnemu sodišču; 3. duhovniki naj sami zbirajo denar po hišah in naj se duhovniki določenega okraja med seboj povežejo, da ne bi prišlo do zastojev dobrodelnih dejavnosti, poleg tega pa naj uvedejo knjige s popisom zbrane miloščine in nabiralnike; 4. vsak župnik naj ob koncu leta svojemu dekanu pošlje poročilo o ustanovljenih ustanovah, o dobrodelnih dejavnostih in o ovirah, o količini denarja, ki ga ima cerkev v bratovščinskem kapitalu, ter o vsoti, ki jo je zbrala preko nabirk. Miloščina oziroma sredstva inštituta pa naj se razdeljujejo ob popoldanski službi božji ob navzočnosti ljudstva. Končno naj župniki svojim dekanom vsako leto ob začetku leta pošljejo izkaze v skladu z odredbami. Dekan naj te izkaze pravilno dopolni in pošlje okrožnemu uradu, ta pa naj jih nato posreduje deželnim oblastem.⁴¹³

K finančnim virom posameznih ubožnih ustanov pa niso bile priključene samostojne ustanove za podpiranje ubogih v določeni župniji, saj so bile

⁴¹⁰ Dvorna uredba iz 24. 5. 1785, v: *Sammlung der Kaiserlich - Königlichen Landesfürstlichen Gesetze und Verordnungen in Publico - Ecclesiasticis vom Jahre 1785*, Wien 1787, str. 61–62.

⁴¹¹ NŠAL 4, šk. 37, ubožna ustanova, f. 6/1, dopis Gubernija iz Gradca škofu Brigidu, 15. 5. 1790, št. 1129.

⁴¹² NŠAL 4, šk. 37, ubožna ustanova, f. 6/1, dopis Okrožnega urada v Ljubljani Škofijskemu ordinariatu v Ljubljani, 14. 12. 1804, št. 1007.

⁴¹³ NŠAL, 4, ubožna ustanova, šk. 37, f. 6/1, kurenda Okrožnega urada v Ljubljani, 21. 10. 1804, št. 1007.

pogosto vezane z mašnimi ustanovami ali točno določeno voljo ustanovitelja (podpora revnih meščanskih hčera, sirot ...). Je pa krajevni dušni pastir bdel tudi nad temi ustanovami, tako da je imel pregled nad tem, kdo je kaj dobil.

V času francoske vladavine (1809–1813) so inštituti prenehali delovati, ubožno skrbstvo pa so prevzeli meri in občine. Inštituti so ponovno pričeli z delovanjem 1. avgusta 1814, ko so v veljavo zopet stopile vse avstrijske zakonske odredbe, ki so bile sprejete pred letom 1809. S tem sta se vodstvo in oskrba inštitutov ponovno izročila župnikom in ubožnim očetom, vodstvo in nadzor na dekanjski ravni dekanom, prav tako so inštitutom vrnili vse ustanovitveno premoženje, za kar so morale poskrbeti okrajne gosposke.⁴¹⁴ Za gospodarjenje s premoženjem inštituta sta bila na ravni župnije zadolžena župnik in ubožni oče, na ravni dekanije pa je nad obračuni bdel dekan, ki jih je moral pregledati in morebiti revidirati in nato predložiti okrožnemu uradu.⁴¹⁵

A ubožni inštituti kar niso zaživeali. V letih 1821–1823 je dal ljubljanski škof Avguštin Gruber duhovnikom navodilo, da so naredili topografsko zgodovinske opise svojih župnij. Ena od rubrik je bila namenjena tudi vprašanju, če imajo župnije ubožne inštitute. Takrat je bilo v ljubljanski škofiji 250 dušnopastirskih postaj, ohranilo pa se je 74 teh opisov. Pri tej rubriki je večina duhovnikov preprosto napisala, da tega inštituta pri njih ni ali da za domače reveže poskrbijo ljudje sami. Ustanove je navedlo le 12 duhovnikov oziroma dobrih 16 % vseh, in sicer v Leskovcu pri Krškem, Škofji Loki, Kočevju, Poljanah nad Škofjo Loko, Polšniku Selcah, Vavti vasi, Novi Oselici, Dolah pri Litiji, Šmartnem pri Litiji, Vrhnikih in Kostanjevici na Krki.⁴¹⁶ Na podlagi teh opisov lahko sklepamo, da je bilo predvsem na podeželju teh inštitutov zelo malo in da jih je imelo manj kot 20 % vseh dušnopastirskih postaj oz., poenostavljeno rečeno, župnij.

6.1.2 REFORMA LETA 1835 IN DOSLEDNA UVEDBA UBOŽNIH INŠTITUTOV

Zaradi nezadostnih uspehov so deželne oblasti sredi tridesetih letih preuredile in zaostrole nadzor nad ubožnimi inštituti. Ponovno so opredelile glavni namen, naloge, način vodenja in nadzor ter poudarile, naj inštitut pomaga le resnično ubogim, torej tistim, ki niso zmožni skrbeti zase. Po novih pravilih, ki so stopila v veljavo z letom 1835, so dekani izgubili vlogo nadzornikov in veznega člana med župnijskimi ubožnimi ustanovami in okrožjem. Namesto njih so vzpostavili okrajne ubožne inštitute, tako da je predstojništvo župnijskih

⁴¹⁴ NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, razni spisi, šk. 9, ubožna ustanova – razni spisi, prepis dopisa Okrožnega urada Novo mesto, 3. 8. 1814.

⁴¹⁵ NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, razni spisi, šk. 9, ubožna ustanova – razni spisi, dopis Okrožnega urada Novo mesto, 18. 5. 1818.

⁴¹⁶ Blaž Otrin, Julijana Visočnik, *Topografsko-zgodovinski opisi župnij ljubljanske škofije 1821-1823* (Acta ecclesiastica Sloveniae; 43), Ljubljana 2021, str. 40–41.

ubožnih inštitutov poročila pošiljalo okrajnim gosposkam oziroma okrajnim ubožnim inštitutom. Župnijski ubožni inštituti so bili še vedno pod upravo župnika in dveh ubožnih očetov, katerih mandat je trajal tri leta in se je lahko podaljševal, ter računovodje.

Duhovniki in ubožni očetje so morali najprej vsakega ubogega, ki se je zadrževal na območju inštituta, evidentirati in povprašati o njegovih podatkih (starost, stan, kraj rojstva ...), vzrokih ubožstva, kakšno pomoč dobiva in koliko časa ... Podpirali so lahko le tiste, ki niso bili zmožni skrbeti sami zase in niso imeli svojcev, ki bi bili zmožni skrbeti zanje. Zato je moralo predstojništvo za vsakega odraslega tudi poizvedeti, ali ima kaj otrok in ali so ti zmožni skrbeti zanj, kako se je preživljal oziroma kdo je zanj skrbel v preteklosti in zakaj to ni več mogoče. Inštitutu je bilo prepovedano podpirati tiste, ki so bili zmožni skrbeti sami zase, pa čeprav niso mogli najti dela, skrb zanje je bila poverjena policijski oblasti oziroma okrajni gosposki. Do podpore so bili upravičeni le tisti, ki so prestali preverbo in zadostili merilom upravičenosti. Točno je bilo določeno, kdo je upravičen do podpore in do kako velike, merila pa so bila ostra. Tako je npr. za najemnika, ki ni bil zmožen za delo, morala skrbeti njegova žena, če je bila sposobna za delo in če sta imela 2 oziroma 3 otroke. Do četrtske porcije podpore je bil upravičen, če sta imela več kot tri otroke, in še posebej, če so bili otroci majhni in žena ni mogla dobiti dela. Prav tako je bila višina podpore odvisna od spola, saj naj bi ženske porabile manj in bi si npr. na starost lažje priskrbele bivanje kot gospodinje kot pa moški. Poudarili so, da lahko pomoč prejmejo le ubogi, ki so doma z območja ubožnega inštituta, drugi pa le v primeru, če sredstva zanj dobijo z inštituta, od koder izhaja. Polovico porcije je lahko dobil najemnik, ki je v oskrbo vzel siroto. Višina porcije je bila določena na podlagi lokalnih razmer. Ostala preskrba glede ubogih, npr. hiša za ostarele, pa ni bila stvar inštituta, ampak okrajne gosposke.

Podatke o upravičencih do podpore je predstojništvo župnijskega inštituta vneslo v izkaze ubogih oz., kot je bilo pozneje zapisano, v osnovno knjigo ubogih v župniji.⁴¹⁷ Navedeni so bili osnovni podatki o vsakem ubogem. Najprej le ime in priimek, prebivališče, vzrok obubožanosti oziroma bolezen, delež porcije in njen znesek. Od leta 1840 dalje so v želji po čedalje večjem nadzoru postopoma dodali še druge rubrike kot kraj rojstva, od kdaj ima »hibo«, zaradi katere je ubog, koliko otrok ima in če mu ti lahko pomagajo, ali je poročen, vzrok za njegovo stanje, koliko časa in kako visoko podporo dobiva, morebitno delovno zmožnost.⁴¹⁸ Te izkaze so morali ob koncu vsakega leta pošiljati okrajnim gosposkam, te so potem morale poročati okrožnemu uradu, ki pa je sumarne

⁴¹⁷ NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, razni spisi, šk. 9, ubožna ustanova – razni spisi, *Currende Nr. 141, k. k. Kreisamt Neustadt*, 2. 9. 1834.

⁴¹⁸ NŠAL, ŽA Mekinje, razni spisi, šk. 3, ubožna ustanova, izkazi 1820–1866.

podatke posredoval deželnim oblastem. Podatki so vsebovali število ubogih v vsaki župniji in okraju ter višino izdane podpore. Novoustanovljenim okrajnim ubožnim inštitutom so poverili vlogo nadzornikov in posrednikov med okrožjem in župnijami. Poleg tega so imeli lastna sredstva, s katerimi so podpirali oziroma izravnavali sredstva med posameznimi inštituti. Tudi sami so morali voditi obračune. Zaradi boljšega nadzora nad gmotnim stanjem inštitutov je bilo celotno premoženje likvidirano, revidirano in ponovno vzpostavljeno ter predano nadzoru okrajnih gospodk.⁴¹⁹

Z reformo leta 1835 je oblast končno prodrla z uvedbo ubožnih inštitutov na vseh dušnopastirskih postojankah. Očitno je bila reforma, s katero so nadzor nad uvedbo in delom inštitutov prevzele okrajne gospodke, uspešna.

V letu 1851 je v zvezi z zakonom o občinah iz leta 1849 izšel odlok o obstanku župnijskih ubožnih ustanov in njihovem razmerju do novih občin. Ta ni bistveno spremenil delovanja, je pa natančneje opredelil razmerje med občino in inštitutom. Občini je bila po zakonu iz leta 1849 dodeljena naloga preganjanja klatežev in beračev na svojem območju, poleg tega pa je bila dolžna denarno pomagati ustanovam, ki so skrbele za uboge, če te niso imele zadosti sredstev. Ubožne ustanove so delovale tako kot prej, le da so bili ubožni očetje voljeni v soglasju z županom, ta pa je tudi soodločal o tem, kdo je resnično potreben pomoči ubožnega inštituta in koliko bo prejemal.⁴²⁰

Župnijski ubožni inštituti so morali voditi letne izkaze ubogih in letne obračune. V začetku 19. stoletja izkazov še niso vodili redno, poleg tega so bili bolj splošni, postopoma pa so stvari natančneje opredelili in uredili.

Obračuni so morali prikazati celotne odhodke in prihodke inštituta ter kazati njegovo premoženjsko stanje, vire in količino pridobljenih sredstev. Izkaze so poslali dekanu, ki jih je pregledal, združil in poslal okrožnemu uradu,⁴²¹ od leta 1835 pa okrajni gospodki, ki jih je morala odobriti, podpisati so jih morali župnik in ubožni očetje, od leta 1835 pa redno tudi računovodja. Izkazi so bili razdeljeni po kategorijah pridobljenih sredstev in odhodkih. Med letoma 1837 in 1840 so rokopisne formularje zamenjali tiskani, tako za evidenco ubogih kot računov. Viri sredstev so bil raznovrstni, navadno pa je gmotni temelj inštituta pomenila obligacija in njene vsakoletne obresti. Drugi viri so bili še: denar od nabirk in nabiralnika za uboge, dotacije, denar od uporabe nepremičnin, prispevki v naturalijah, volila, kazni in drugo (prispevki gospodk, takse od plesno-glasbenih licenc, licitacij ...).

⁴¹⁹ NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, razni spisi, šk. 9, ubožna ustanova – razni spisi, *Currende Nr. 141, k. k. Kreisamt Neustadt*, 2. 9. 1834.

⁴²⁰ NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, razni spisi, šk. 9, ubožna ustanova – razni spisi, dopis škofijskega ordinariata dekanu v Litiji, 6. 2. 1851.

⁴²¹ NŠAL, ŽA Šentvid pri Stični, razni spisi, šk. 8, ubožna ustanova, izkazi 1802–1809.

Priloga k obračunom so bili izkazi ubogih. V začetku 19. stoletja so vsebovali popis ljudi, ki jim je bila dodeljena pomoč, njihovo prebivališče in višina letne podpore ter izkaz izplačane podpore ubogim. Dekani so okrožnim uradom poslali le sumarne podatke, ne pa tudi poimenskih seznamov ubogih. Od leta 1835 so bili izkazi bolj precizirani in so morali vsebovati tudi vzrok obubožanja. V letu 1837 so bili uvedeni tiskani formularji, od leta 1841 se je število rubrik seznama ubogih še znatno povečalo in preciziralo, med drugim tudi z rubriko glede možnosti delovne sposobnosti.⁴²²

Navadno je bilo dvakrat letno, pred veliko nočjo in božičem, tudi posebno bogoslužje za uboge in njihove podpornike, ko so za uboge zbirali tudi prostovoljne prispevke. Duhovnik je ob taki priložnosti na prižnici oznanil: »*Popoldan ob dveh bo pridiga za uboge, potlej bodo litanije, shegen, zahvaljena pesem in po tem ofer za uboge.*«⁴²³

6.1.3 PRIMERI DELOVANJA UBOŽNIH INŠTITUTOV V MEKINJAH, ŠENTVIDU PRI STIČNI IN LJUBLJANI

Kot primer manjšega podeželskega ubožnega inštituta si oglejmo delovanje le-tega v Mekinjah. Delovati je začel leta 1799. Njegovo osnovno premoženje je bil kapital od ukinjenega bratovščinskega fonda,⁴²⁴ ki je znašal 955 gld. Ta je bil naložen kot obligacija, od katere je inštitut letno dobival obresti in je predstavljal veliko večino prihodkov. Poleg tega je dobival denar preko nabirk in nabiralnika za uboge, občasno tudi od drugih virov, kot npr. takse glasbenih licenc, licitacij. Odhodki pa so bili vezani le na razdeljevanje sredstev ubogim. V letu 1835 so bili celotni prejemki inštituta 38 gld in 35,5 kr, od tega pa je bilo dobrih 33 gld prihodkov od obresti obligacije, 3 gld od plesne licence in 1 gld in pol kr od licitacij okrajne gosposke ter 1 gld in 9,5 kr od cerkvene nabirke za uboge. Izdatki, ki so štel enako kot prejemki, so šli izključno za podporo ubogim.⁴²⁵

V letu 1820, ko je lokalija Mekinje štela 722 duš,⁴²⁶ je inštitut podpiral 9 oseb, ki so dobile podpore od 2 do 4 gld letno, vsem skupaj pa so razdelili 25,5 gld. Skozi leta je višina podpore nihala, v letu 1835 je tako znašala od dobrih 4 do 10 gld, v letu 1846 pa od 3 do 6 gld. To so bila skromna sredstva, saj je v predmarčni dobi kilogram najcenejšega kruha povprečno stal okoli 4 kr, kilogram govedine pa dobrih 10 kr.⁴²⁷

⁴²² NŠAL, ŽA Mekinje, razni spisi, šk. 3, ubožna ustanova, izkazi 1820–1866.

⁴²³ NŠAL, ŽA Ljubljana - sv. Peter, razne knjige, šk. 19, oznanila knjiga 1842–1849, 20. 12. 1846 in 4. 4. 1947.

⁴²⁴ NŠAL, ŽA Mekinje, razni spisi, šk. 3, ubožna ustanova, dopis Okrožnega urada v Ljubljani iz 26. 12. 1801.

⁴²⁵ NŠAL, ŽA Mekinje, razni spisi, šk. 3, ubožna ustanova, izkazi 1820–1866.

⁴²⁶ Šematizem ljubljanske škofije, leto 1820, str. 27.

⁴²⁷ Vasilij Melik, Nekaj o cenah, plačah in kulturi v predmarčni dobi, v: *Zgodovinski časopis* 39 (1985), št. 1, 2, str. 68.

Iz seznamov ubogih je razviden vzrok obubožanosti. V letu 1839 so podpirali 8 ubogih, med katerimi so bili štirje ostareli in onemogli, en slep, en šepav, en bolan in en hrom, pri čemer je celotno porcijo 9 gld dobil le slednji, en četrtno, ostali pa polovico. Podobna struktura pa je bila ves čas njegovega nadaljnjega obstoja. Odhodki inštituta so bili vezani le na razdeljevanje podpore upravičeno in registrirano ubogim, neznaten del pa je občasno predstavljal miloščino za ostale uboge in nesrečne, nakup zdravil itd.⁴²⁸

Bolj razgibano in obširno je bilo delovanje na velikih župnijah kot npr. v Šentvidu pri Stični, kjer se je število prebivalcev s 4.415 leta 1820 do leta 1860 povzpelo na 4.930.⁴²⁹ Do leta 1809 je bil Šentvid pri Stični tudi sedež dekanije, tako da je do takrat tamkajšnji župnik, ki je bil hkrati tudi dekan, vodil nadzorstveno funkcijo nad župnijskimi ubožnimi inštituti v dekaniji. Poročila oziroma izkaze župnijskih ubožnih inštitutov je moral pregledati, sestaviti sumarni izkaz za posamezne inštitute in za celotno dekanijo in ga predložiti okrožnemu uradu.

Gmotno osnovo inštituta so predstavljale obligacije iz leta 1799, katerih kapital 18.210 gld je bil iz zapuščine v letu 1798 umrlega šentviškega župnika Ignacija Kraila (1735–1798). V letu 1806 je imel inštitut dobrih 862 gld prihodkov, od tega 837 gld od obresti omenjenih obligacij, ostalo pa je bil preostanek iz prejšnjega leta. Višina naloženega kapitala v obligacijah se je v letu 1830 povečala na 18.579 gld. Prihodki v tem letu so bili sestavljeni iz preostanka blagajne v prejšnjem letu (460 gld), obresti od ustanov so znašale skupaj 338 gld, dobrih 5 gld so znašali prihodki od cerkvene nabirke, 3 gld od kazni in 10 gld od glasbenih licenc, kar je skupaj pomenilo dobrih 817 gld. Odhodkov je bilo za 352 gld, od tega 326 za podporo, ostalo pa za podporo drugih ubogih, nabavo zdravil itd.

V letu 1806 je župnijski inštitut podpiral 71 oseb, v letu 1820 50, v naslednjih letih se je število nekoliko povzpelo in je v letu 1846 štelo 62, v letu 1870 pa 64 oseb. Podpore so bile precej višje kot v Mekinjah, v letu 1820 so dobivali od 3 do 12 gld letne podpore, v letu 1846 pa od 6 do 24 gld. Podobno je bilo tudi v naslednjih letih.⁴³⁰ Podporo so dobivali enkrat mesečno, in sicer ob koncu meseca.⁴³¹

Večina podpirancev je bila starejših, saj je bilo npr. v letu 1852 od skupno 63 podpirancev le 7 mlajših od 50 let. Ob pregledu vzroka obubožanosti je zaslediti, da je bilo med njimi 20 oslabeledih zaradi starosti, 11 zaradi bolezni, 11 je

⁴²⁸ NŠAL, ŽA Mekinje, razni spisi, šk. 3, ubožna ustanova, izkazi 1820–1866.

⁴²⁹ Šematizem ljubljanske škofije, 1820, str. 34; 1860, str. 39.

⁴³⁰ NŠAL, ŽA Šentvid pri Stični, razni spisi, šk. 8, ubožna ustanova, izkazi 1802–1878.

⁴³¹ NŠAL, ŽA Šentvid pri Stični, razni spisi, šk. 8, ubožna ustanova, Monatlicher Bethelungs Ausweis 1839.

bilo hirajočih oziroma oslabeledih, 10 slepih, 7 hromih ali slaboumnih, 2 pohabljeni in 2 z bolečimi nogami.⁴³²

V Ljubljani je bila organizacija ubožnih ustanov zaradi večjega števila prebivalcev in posledično težjega nadzora nekoliko drugačna.⁴³³ Ob uvedbi župnijskih ubožnih inštitutov ob koncu 18. stoletja so ti delovali v ljubljanskih župnijah, preko komisije za reveže pa so bili povezani z ljubljanskim občinskim svetom.

Z razglasom Ilirskega gubernija 24. januarja 1820 so bili ljubljanski ubožni inštituti reorganizirani, tako je bila v mestu vzpostavljena centralna ustanova za reveže, imenovana ubožni inštitut (*Armeninstitut*). Mesto je bilo namreč izdatno izpostavljeno priseljevanju revnih s podeželja in je zato potrebovalo boljšo organizacijo in nadzor. Ustanovo je vodila komisija, sestavljena iz štirinajstih članov (pretežno trgovcev in pomembnejših ljudi iz Ljubljane), župnikov vseh petih ljubljanskih župnij, zapisnikarja, računovodje in računskega revidenta, predsedoval pa ji je ljubljanski škof. Vezni člen med komisijo in ubogimi so bili ubožni očetje, ki so pokrivali določen teritorij. Ljubljana je bila razdeljena na 9 teritorialnih enot, katerih naloga je bila članom komisije oddajati naznanila o revežih, poročila o finančnem stanju ter določati višino podpore in dajati podporo ubogim.

Komisija je imela svojo prvo sejo pod predsedstvom škofa Avguština Gruberja 1. februarja 1820. Na njej je ugotovila, da je v blagajni inštituta 1.066 gld in da je zadnje čase inštitut podpiral v Ljubljani 286 ubožcev, ki so prejeli 4 do 6 kr na dan. O novi obliki inštituta je škof Gruber pridigal v stolnici, 13. aprila pa je na Ljubljančane naslovil tiskan razglas, v katerem jih je pozval k podpiranju ubogih preko ubožnega inštituta. Komisija je pričela tudi s pridobivanjem novih sredstev, ki so omogočila, da so že od aprila podpirali 313 revežev.

Procedura za pridobitev podpore je bila v Ljubljani za razliko od podeželja nekoliko daljša. Za vsakega prosilca je moral ubožni oče izpolniti naznanilno polo s številnimi rubrikami, ki so obsegale: prosilčeve osebne podatke, bivališče, čas bivanja v Ljubljani, družinske razmere, poklic oziroma zadnje obiskovanje šole, dotedanje delo oziroma zaslužek, telesno stanje, opravilo oziroma delo, za katerega je prosilec morebiti sposoben. Na koncu so sledile še ocene ubožnega očeta, župnika, člana komisije in komisijski sklep, na podlagi katerega se je izplačevala podpora oziroma se je kako drugače postopalo s prosilcem. Pozneje so bile za vse upravičence uvedene tudi ubožne knjižice, v katerih so bili podatki o upravičencu in navedba, kdaj se deli podpora. Ubožni očetje so dajali ubožnim bolnikom tudi brezplačne recepte, ki so veljali tri mesece, podpisani

⁴³² NŠAL, ŽA Šentvid pri Stični, razni spisi, šk. 8, ubožna ustanova, izkazi 1802–1878.

⁴³³ O tem je podrobno pisala Sonja Anžič v že citiranem delu: *Skrb za uboge v deželi Kranjski*, str. 26–34.

pa so morali biti tudi s strani pristojnega župnika in policijske uprave. Da bi »delomrzneži« ne zlorabili inštituta in posledično ljubezni meščanov, je komisija določila dva nadzornika nad berači, ki sta komisiji pomagala evidentirati resnično uboge in preganjala potepuhe, berače in brezdelneže.

Škof Gruber je v štirih letih vzpostavil novo obliko delovanja inštituta in povečal prihodke. Ko je bil imenovan za nadškofa v Salzburgu, je konec leta 1823 še zadnjič vodil sejo komisije, nato pa opozoril gubernij, naj po njegovem odhodu pravočasno poskrbi za subskripcije za naslednje leto. Po njegovem odhodu je mesto predsednika komisije začasno prevzel kanonik Matevž Ravnikar, nato pa novi ljubljanski škof Anton Alojzij Wolf.⁴³⁴

Pet ljubljanskih župnij (sv. Nikolaj, sv. Jakob, Trnovo, sv. Peter in Marijino oznanjenje) je imelo leta 1835 skupaj 17.883 prebivalcev.⁴³⁵ V letu 1835 je znašal skupni kapital obligacij 101.444 gld. Prihodki ustanove v tem letu so bili 8.769 gld in so bili sestavljeni iz obresti od raznih obligacij, subskripcij, prostovoljnih darov, taks od plesno-glasbenih licenc, prispevkov od prodaje novoletnih voščilnic in čestitk ob raznih praznikih, od pobiranja miloščine v cerkvah in glob. Eden glavnih virov dohodkov so bile subskripcije. Komisija je pošiljala nabilne pole vsem, od katerih je upala kaj dobiti. Med darovalci so bili verjetno v glavnem iz uradniške in patriotske dolžnosti vsi uradniki, zbor profesorjev na liceju, zbor medicincev, plemstvo, vsi premožnejši meščani in stolni kapitelj s škofom na čelu, ki je posamično prispeval tudi največji znesek. Odhodki inštituta v letu 1835 so za 1.334 gld presegle prihodke, a jih je pokril neimenovani dobrotnik. Inštitut je mesečno podpiral okoli 370 oseb, ki so dobile dnevno od 2 do 6 kr, kar je na letni ravni zneslo povprečno od 12 do 36 gld na osebo. Škof je v poročilu opisal težko finančno situacijo inštituta, ki je kljub prispevkom dobrotnikov le stežka posloval, in ravno tako težkem poslovanju ubožnice.⁴³⁶ Je pa bila nova organizacija inštitutov po letu 1820 bolj restriktivna in »učinkovita«, saj je 5 ljubljanskih župnij v letu 1787 registriralo in podpiralo 451 ubogih.⁴³⁷

Ob koncu vsakega leta je škof kot predsednik komisije dobrotnikom glavnega mesta izdal tiskano poročilo o delovanju inštituta v preteklem letu, v katerem je podal finančno poročilo in kratek opis problematike inštituta.

Ljubljanski ubožni inštitut je od leta 1832 razpolagal tudi z ubožno hišo v karlovškem predmestju, v kateri je v letu 1833 našlo svoj dom 42 mestnih revežev. Ubožnica je bila kmalu pretesna, zato sta komisija in magistrat leta 1834

⁴³⁴ Zdešar, *Cerkveno službeno skrbstvo za uboge pri nas*, str. 224–227; in Anžič, *Skrb za uboge v deželi Kranjski*, str. 27–34.

⁴³⁵ *Šematizem ljubljanske škofije*, leto 1835, str. 9–10.

⁴³⁶ NŠAL 4, šk. 37, ubožna ustanova f. 6/1, poročilo od delovanju inštituta za leto 1835 in izkaz kapitalij za leto 1835; in Zdešar, *Cerkveno službeno skrbstvo za uboge pri nas*, str. 226.

⁴³⁷ SI AS 14, Gubernij v Ljubljani, registratura II, f. 285, t.e. 240., spis št. 25019/1787, izkaz ubožnega inštituta 5 ljubljanskih župnij za junij 1787.

v najem vzela še sosednjo hišo⁴³⁸ in število mestnih revežev v domu se je v letu 1835 dvignilo že na 90. Oskrbovanci so imeli na voljo brezplačno bivanje, večina od njih je dobivala tudi podporo inštituta, le redki izmed njih so podporo dobivali iz drugih virov. Za kritje stroškov je imela ubožnica v letu 1835 na voljo le 150 gld iz mestne blagajne in 50 gld od ljubljanskega trgovca Gustava Heimanna, kar je bilo premalo za njeno poslovanje, tako da so morali 92 gld preliti iz blagajne ubožnega inštituta. Ubožnica je imela tudi hišnega zdravnika,⁴³⁹ z zdravili pa jih je po pogodbi z magistratom oskrboval lekarnar, ki je bil zadolžen tudi za druge podobne ustanove (kaznilnico, špital, hiralnico) v mestu, kot tudi za splošno oskrbo ubogih z zdravili.⁴⁴⁰

Zelo pomembno vlogo pri razvoju ljubljanskega ubožnega inštituta je imel škof Wolf, ki je, kakor že omenjeno, kar 26 let (1824–1851) vodil njegovo komisijo.

Z letom 1851 je upravo inštituta prevzel mestni magistrat, 6. februarja pa je prišlo tudi do uradne primopredaje vsega premoženja, aktov in poslov. Premoženje inštituta v obligacijah je znašalo 209.090 gld, poleg tega pa je komisija upravljala še s premoženjem devetih ubožnih ustanov za druge namene (za ubožnico, za obubožane plemiče, sirote ...), ki je znašalo 99.603 gld.⁴⁴¹

6.1.4 UKINITEV UBOŽNIH INŠTITUTOV

V osemdesetih letih 19. stoletja je prišlo do ukinitve župnijskih ubožnih inštitutov. 28. avgusta 1883 je cesar Franc Jožef za Kranjsko izdal *Zakon /.../, s katerim se odpravljajo farne ubožne naprave ter se njih premoženje izroča občinam*, ki je narekoval ukinitve župnijskih ubožnih inštitutov in predajo njihovega premoženja v upravo občinam. Iz tega so bile izvzete samo tiste ustanove, katerih izročitev bi nasprotovala volji ustanovitelja ali bistvu ustanove, tudi za te pa so morale poskrbeti civilne oblasti. Premoženje inštitutov so prevzele občine, na področju katerih se je nahajal prejšnji župnijski inštitut. Če je bilo na območju več občin, se je premoženje razdelilo po ključu števila prebivalcev, če to ni bilo izvedljivo, pa je morala občina, ki je z ustanovo upravljala, ostalim, ki so bile na območju bivšega župnijskega ubožnega inštituta, letno nakazovati določeno vsoto.

Hkrati s tem je bil istega dne sprejet *Zakon /.../, kako je občinam javno oskrbovati uboge*, ki je med drugim določil tudi razmerje novih občinskih ubožnih oblasti do cerkvenih predstojnikov in do župnijskega oziroma cerkvenega ubožnega skrbstva. V cerkvi nabrana miloščina je bila prepuščena v upravo Cerkvi.

⁴³⁸ Zdešar, Cerkevno službeno skrbstvo za uboge pri nas, str. 238–239; Anžič, *Skrb za uboge v deželi Kranjski*, str. 27–34.

⁴³⁹ NŠAL 4, šk. 37, ubožna ustanova f. 6/1, Izkaz odhodkov in prihodkov ubožnega inštituta Ljubljana za leto 1835.

⁴⁴⁰ SI AS 14, Gubernij v Ljubljani, registratura VIII, f. 51, t. e. 444, dopis št. 439/349.

⁴⁴¹ NŠAL 4, šk. 38, ubožna ustanova f. 6/19, št. 350, spisi o predaji ubožnega inštituta mestu Ljubljani.

Zaradi boljšega nadzora in enakopravne oskrbe ubogih je moralo cerkveno predstojništvo občini na njeno prošnjo poročati o količini zbrane miloščine in načinu porabe. Darove, ki so jih cerkveni organi za namen oskrbe ubogim brez posebnega dovoljenja nabrali zunaj cerkve, so morali prepustiti ubožnemu zakladu ali pa jih porabiti v dogovoru z županstvom. Vsa upravišтва različnih ubožnih ustanov in javno dobrodelnih naprav so bila dolžna županstvu oddajati spisek ljudi, ki so jih podpirali, da je imelo s tem županstvo boljši pregled nad oskrbo ubogih. Kadar se je v občinskem odboru ali v morebiti ustanovljenem posebnem ubožnem svetu razpravljalo o ubožnih zadevah, so morali povabiti tudi krajevnega župnika ali od njega pooblaščenega namestnika, ki je imel pravico do svojega sedeža in glasu.⁴⁴² Ko so v letu 1906 osnovali sirotinske svete za posamezne sodne okraje in občine, je predsedništvo deželnega sodišča v Ljubljani posebej prosilo krajevne duhovnike, naj podprejo sodne oblasti pri sestavljanju teh svetov.⁴⁴³ Sodelovanje pa očitno ni bilo ravno zgledno, saj je deželni odbor vsem županom na Kranjskem poslal posebno okrožnico, v kateri jih je opominjal na zakon iz leta 1883, torej da morajo k sejam občinskega odbora, na katerih se razpravlja o ubožnih zadevah, povabiti krajevnega župnika, drugače bodo sklepi občinskega odbora neveljavni.⁴⁴⁴

Predaja premoženja župnijskih ubožnih inštitutov občinam je bila podrobno določena s predpisom z 31. julija 1884. Župnijski ubožni inštituti so morali narediti izkaz premoženja in ga skupaj z ustanovnimi listinami obstoječih ustanov poslati okrajnemu glavarstvu, le-to pa ga je poslalo deželni vladi v Ljubljano. Ob izročitvi so morali narediti zapisnik, ki so ga ravno tako poslali na okrajno glavarstvo in naprej na deželno vlado. Ob prevzemu pristojnosti ubožnih ustanov z župnijske na občinsko sfero je znašala glavnic 143 župnijskih ubožnih inštitutov v vseh političnih okrajih Kranjske približno 400.000 gld.⁴⁴⁵ Predaja se je izvršila v naslednjih letih, neke takoj, spet drugje pa se je zaradi različnih težav zavlekla za nekaj let. Težave so nastale pri razdelitvi premoženja na več občin ali zaradi določil v posameznih ustanovah, ki so določala, da so bile ustanove vezane na župnika določene župnije ali na opravljene maše. Pri reševanju slednjih sta vzajemno sodelovala deželna vlada in škofijski ordinariat.⁴⁴⁶ Na splošno je Cerkev odvzem župnijskih ubožnih ustanov iz njene uprave sprejela z obžalovanjem in marsikje je prišlo do težav pri predaji, obžalovanje nad tem pa so izrazili tako na I. kot tudi na II. slovenskem katoliškem shodu. V odseku katoliško življenje so na I. katoliškem shodu leta 1892 sprejeli resolucijo,

⁴⁴² *Deželni zakonik za vojvodino Kranjsko*, leto 1883, IV. del, št. 16 in 17; izdan in razposlan 15. maja 1883.

⁴⁴³ *LŠL* (1906), št. 9, str. 115–116.

⁴⁴⁴ *LŠL* (1913), št. 1, str. 25.

⁴⁴⁵ Anžič, *Skrb za uboge v deželi Kranjski*, str. 36–40.

⁴⁴⁶ *NŠAL* 4, šk. 39, ubožna ustanova f. 6/32, leto 1885.

v kateri je bilo med drugim zapisano: »Prvi slovenski katoliški shod obžaluje, da so se farne ubožne naprave vzele cerkvi, najboljši materi revežev in izreka željo, naj delujejo postavodajalni zbori na to, da se zopet povrne cerkvi vpliv pri oskrbovanju ubožnih zakladov, katere je večinoma sama zbrala v ta namen.«⁴⁴⁷

Deželni odbor ali občine so v naslednjih letih v določenih primerih krajevne dušne pastirje spraševali za mnenje o konkretnih posameznikih, ki so želeli dobiti podporo, kakšno je bilo dejansko gmotno stanje prosilca, če je imel kakšnega svojca, ki bi mu pomagal, oziroma če je dobival miloščino iz kakšnega drugega vira.⁴⁴⁸

V župnijski upravi so še naprej ostale ubožne ustanove, katerih ustanovitelji so določili, da lahko z njimi upravlja le župnik določene župnije. Nekateri ustanovitelji so v ustanovah določili, da se je moralo ob obletnih mašah za njegov dušni blagor razdeliti še določen denar revnim.⁴⁴⁹

Kot primer ukinitve in prenosa premoženja pogledjmo župnijski ubožni inštitut Kamnik. Ob razdelitvi je bilo treba premoženje razdeliti na pet občin (Kamnik, Podgorje, Radomlje, Šmarca in Volčji Potok), ki so delovale na območju inštituta. Proces razdelitve premoženja je obsegal obligacije, notne rente, dolžna pisma, hranilne knjižice in ubožno hišo z inventarjem ter pravico do drv iz bistrških gozdov. Težava je bila tako v razdelitvi premoženja kot v ustanovah, ki so določale, da je njihov oskrbnik kamniški župnik. Proces razdelitve se je zavlekel vse do 2. oktobra 1889, ko je bila podpisana izročitev premoženja dotedanjega župnijskega ubožnega inštituta Kamnik med občine. Premoženje so si razdelili na podlagi »pravnokrepne« razsodbe okrajnega glavarstva Kamnik iz 8. oktobra 1888, ki je po ključu števila prebivalcev v posamezni občini določil razdelitev premoženja, ki je bilo vredno 16.641 gld, in iz delitvene bilance umašnil tri ustanove z glavnico 4.822 gld, ki so še naprej ostale v upravi župnije.⁴⁵⁰

Največja med ustanovami, ki so ostale v upravi župnije, je bila ustanova Mihe Dežmana z glavnico 4.123 gld. Ustanova je nastala leta 1837 po smrti ljubljanskega trgovca Mihe Dežmana (1783–1833), ki je v oporoki del denarja namenil mašno-ubožni ustanovi za 12 župnij, med drugim tudi kamniški. Določeno je bilo, da se v čast božje slave in dušni blagor ustanovitelja ter njegovih sorodnikov dvakrat letno daruje sv. maša, ob tem pa cerkveno predstojništvo ubogim in revnim te župnije razdeli miloščino.⁴⁵¹ Izvrševanje volje ustanovitelja je tudi po prenosu premoženja inštituta še naprej ostalo v pristojnosti župnije,

⁴⁴⁷ Poročilo pripravljalnega odbora o I. slovenskem katoliškem shodu kateri se je vršil 1892. leta v Ljubljani, pripravljalni odbor, Ljubljana 1893, str. 117; in Poročilo o II. slovenskem katoliškem shodu, ki se je vršil leta 1900 v Ljubljani, sestavil tajnik pripravljalnega odbora, Ljubljana 1901, str. 88.

⁴⁴⁸ NŠAL, ŽA Mengeš, razni spisi, šk. 2, ubožna ustanova, leto 1891.

⁴⁴⁹ Maček, *Mašne in svetne ustanove na Kranjskem in v Avstrijski Istri*, str. 68.

⁴⁵⁰ NŠAL, ŽA Kamnik, razni spisi, šk. 26, zapisnik o predaji župnijskega ubožnega inštituta Kamnik 2. 10. 1889.

⁴⁵¹ NŠAL, ŽA Kamnik, razni spisi, šk. 29, ubožne ustanove, 13. b. Mihael Dežman, dopis škofijskega ordinariata iz 8. 8. 1837.

vsako leto pred božičem in veliko nočjo je bila opravljena sv. maša in razdeljena miloščina v višini okoli 200 gld oziroma pozneje 400 K. V letu 1902 sta bili ustanovljeni še dve ubožni ustanovi, ki sta enkrat letno določili razdelitev obresti ustanovne glavnice in katerih uprava in delitev sta bili zaupani vsakokratnemu kamniškemu župniku.⁴⁵²

6.2 NABIRKE

Mrežo župnijskih postojank je civilna oblast uporabila tudi za zbiranje dobrodelnih prostovoljnih sredstev za različne namene (deželni muzej, otroško bolnico na Dunaju ...), največkrat pa za pomoč ljudem ob elementarnih nesrečah v različnih krajih tako na Kranjskem kot tudi v drugih predelih monarhije. Posebne nabirke v cerkvi je morala vedno odobriti civilna oblast, tudi takrat, ko je šlo za cerkvene namene (misijon v Sv. deželi, Knobleharjev misijon, gradnja katoliške cerkve v Leipzigu ...). To je veljalo ves čas t. i. jožefinizma vse do uveljavitve konkordata leta 1855.

Pobiranje dobrodelnih prostovoljnih darov je bila neke vrste socialna pomoč za ponesrečence ob različnih nesrečah (požari, poplave, toča, nevihte, suša, potresi, živinska kuga oziroma kombinaciji le-teh ...). Pomoč je bila namenjena tako individualnim ponesrečencem v primerih, ko je npr. ogenj uničil eno kmetijo v vasi, kot tudi, ko je nesreča prizadela celotne vasi, trge, mesta ali dele dežel. Od obsega škode je bilo odvisno tudi, kako široka je bila akcija pobiranja darov, ki je lahko obsegala okraj, okrožje, deželo ali celotno monarhijo. Zbiranje in razdeljevanje darov sta bila seveda le blažilna ukrepa, saj pobrana in razdeljena sredstva niso mogla zadovoljiti potreb ponesrečencev, je pa bil to tako rekoč edini ukrep, ki je pomagal blažiti stisko.

Prostovoljnih nabirk v cerkvah niso smeli pobirati samovoljno, ampak je bila za to določena procedura, ki se je razlikovala glede na velikost nesreče in obseg pobiranja. To področje je bilo normirano z dvornim dekretom 19. decembra 1761 in sklepom kranjske reprezentance in komore po razpravi z delegati ljubljanskega škofa 4. marca 1762. Prepovedano je bilo nabiranje darov za ponesrečena mesta po lastnih odposlancih, saj je v preteklosti prišlo do številnih zlorab, ko so predstavniki in posredniki v nesreči prizadetih krajev in mest zbirali denar po deželah. Ti so namreč hodili od hiše do hiše z dovoljenji za zbiranje, kar pa so hitro izkoristili mnogi klateži in so ljudi goljufali s ponarejenimi dovoljenji. Poleg tega pa je veliko denarja namesto za pomoč ponesrečenim

⁴⁵² NŠAL, ŽA Kamnik, razni spisi, šk. 29, ubožne ustanove, 13. c. Ivan Murnikova in Franc Prašnikarjeva ustanova.

šlo za vzdrževanje nabiralcev.⁴⁵³ Dogovorili so se, da bodo škofa o nabirkah, odobrenih z dvora, od časa do časa spomnili, ta pa bo potem svoji podrejeni duhovščini odredil, da nabirko oznani s prižnic ter po zaupnih možeh pobe-re prostovoljne denarne oziroma naturalne darove, v mestih pa naj nabiranje darov po hišah skrbno opazujejo sami duhovniki. Sredstva naj nato predajo ordinariatu, ta deželni oblastem, ki jih bo posredovala naprej, tako da bodo vsa prišla do potrebnih mest oziroma občin.⁴⁵⁴ Župnikom so strogo prepovedali kakršnokoli prilaščanje zbrane miloščine v cerkvah,⁴⁵⁵ točno so tudi določili, kje so lahko skrinjice za pobiranje darov in kako morajo biti označene.⁴⁵⁶

Sistem pobiranja in razdeljevanja darov kot običajni ukrep ob nesrečah je bil tudi posledica nerazvitega zavarovalništva. To je bilo v začetku 19. stoletja še povsem nerazvito, tako da so bili ljudje ob elementarnih nesrečah prepuščeni zgolj milosti in dobroti soljudi. V letu 1826 je Kmetijska družba za Štajersko ustanovila zavarovalnico za požarno škodo (*Brandschaden-Versicherungsanstalt*) za Štajersko, Koroško in Kranjsko,⁴⁵⁷ ki se je nato v letu 1829 preoblikovala v Cesarsko-kraljevo vzajemno privilegirano zavarovalnico proti požaru za notranjeavstrijske dežele v Gradcu in je imela za Kranjsko sedež v Ljubljani. Družba je bila v rokah civilnih oblasti in se je le počasi razvijala. Cerkev je bila dodeljena naloga obveščanja in ozaveščanja ljudi o koristnosti in pomembnosti zavarovanja za njihovo ekonomsko stabilnost. Duhovniki so morali s prižnic pozivati ljudi, naj se pridružijo tej ustanovi, včasih celo z grožnjo, da ne bodo pomagali nobenemu »pogorelcu«, ki ne bo včlanjen v zavarovalno družbo.⁴⁵⁸ V letu 1835 je bilo tako v vseh notranjeavstrijskih deželah v družbo včlanjenih le 2.884 članov s 6.010 zavarovanimi stavbami.⁴⁵⁹ Zavarovalništvo si je na Kranjskem le počasi utiralo pot in je sredi devetdesetih let 19. stoletja zajemalo tri četrtine kmetijskih gospodarstev, večji razmah pa doseglo z ustanovitvijo Vzajemne zavarovalnice leta 1900.

Tudi gospodarstva, ki so se zavarovala, so bila soočena z nizom težav, saj jim v primeru nesreč zavarovalnice niso izplačevale celotnih škod, leta 1885

⁴⁵³ *Alphabetisch – Sinoptischer Auszug aller seit dem Jahr 1755, bis letzten Oktober 1783, an die krainerische Kreisämter erlassenen höchsten Resolutionen, Verordnungen, und Befehlen*, Laibach, str. 4; in »Extract« te odredbe v: NŠAL 2, šk. 5, leto 1762.

⁴⁵⁴ NŠAL 2, šk. 5, dopis reprezentance in komore iz 4. 3. 1762.

⁴⁵⁵ Dvorna uredba iz 22. 5. 1773, v: *Sammlung der Kaiserlich – Königlichen Landesfürstlichen Gesetze und Verordnungen in Publico – Ecclesiasticis vom Jahre 1767 bis Ende 1782*, Wien 1782, str. 69.

⁴⁵⁶ Dvorna uredba iz 16. 6. 1785, v: *Sammlung der Kaiserlich – Königlichen Landesfürstlichen Gesetze und Verordnungen in Publico – Ecclesiasticis vom Jahre 1785*, Wien 1787, str. 69–70.

⁴⁵⁷ *Circulare nro. 8825, Die Zustandekommung der inner-österreichischen Brandversicherungsanstalt betreffend*, 19. 9. 1828, v: NŠAL 117, Normalije, šk. 74, zavarovalništvo.

⁴⁵⁸ NŠAL, ŽA Ljubljana – sv. Peter, razne knjige, šk. 19, oznanilna knjiga 1829–1835, str. 19–20.

⁴⁵⁹ *Bericht der Direction der k. k. priv. inneröst. wechselseitigen Brandschaden-Versicherungs-Anstalt mit Schlusse der Assecuranzjahres 1835*, v: NŠAL 117, Normalije, šk. 74, zavarovalništvo.

npr. le 47,4 % požarnih škod,⁴⁶⁰ skoraj povsem nerazvito pa je bilo zavarovanje za primere naravnih nesreč (toča, viharji, suša, poplave, potresi ...). Dolgo časa, celo vse tja do druge svetovne vojne, so torej nabirke igrale vlogo socialnih korektorjev za oškodovance v primerih različnih naravnih nezgod in požarov.

Brez dvornega dovoljenja je bilo torej prepovedano tudi kakršnokoli pobiranje darov za potrebe izven monarhije. Tako so v maju 1781 frančiškanom izrecno prepovedali zbiranje darov za svete kraje v Palestini.⁴⁶¹ Tudi samostani oziroma redovniki niso smeli pobirati miloščine brez izrecnega dovoljenja civilnih oblasti (gospodstva, upravnika, sodnika) določenega kraja.⁴⁶²

V obdobju do 1855 je moral v primeru velikih nesreč dovoljenje in odredbo za pobiranje prostovoljnih dobrodelnih prispevkov (*Almosensammlung*) izdati oblastni organ (dvorna pisarna, cesar, gubernij ali okrožje), ki je tudi določil obseg pobiranja. Na prelomu 18. in 19. stoletja je v primerih zbiranja po celi monarhiji dovoljenje in odredbo izdala dvorna pisarna oziroma cesar in to odredil deželnim oblastem (deželnemu predsedniku, guvernerju), ta škofijskemu ordinariatu, ta dekanom in ti naprej župnikom oziroma upraviteljem župnij in duhovnij. V ta namen je škofija razpolagala z natisnjenim formularjem, v katerega so le dopisali datum odredbe dvorne pisarne oziroma drugega organa, za kateri kraj se odreja zbiranje podpor oziroma miloščine. Zbrane prispevke so zbirali po vertikalni liniji od spodaj navzgor.⁴⁶³ Navadno so ob cerkvenih vratih postavili skrinjico, duhovnik pa je v oznanilih ljudem priporočil nabirko in razložil njen namen. Ob večjih akcijah ali v primerih, ko je bila nesreča v bližnjem kraju, so ljudi prosili tudi za prispevke v naturalijah oziroma je duhovnik obiskoval premožnejše domačije od hiše do hiše.⁴⁶⁴

V primeru nesreč je bilo ponesrečencem strogo prepovedano prosjačenje od hiše do hiše, saj je imela to pristojnost le komisija oziroma krajevni dušni pastir, ki je hodil od hiše do hiše in pobiral prostovoljne prispevke v denarju in naturalijah (seno, slamo, platno, les, hrano ...).⁴⁶⁵

Kako je potekalo zbiranje sredstev skozi različna obdobja, bomo ponazorili z naslednjimi primeri. Od pomladi 1808 do naslednje pomladi leta 1809 so v ljubljanski škofiji na podlagi dekretov dvorne pisarne, ki je dovolila in odredila zbiranje prostovoljnih prispevkov, imeli devet nabirk za devet krajev z različnih

⁴⁶⁰ Ivan Martelanc, *Vzajemna zavarovalnica v Ljubljani*, Ljubljana 1933, str. 9; in Franc Škufca, *Sto let slovenskega zavarovalstva*, v: *7. dnevi slovenskega zavarovalništva*, Portorož 2000, str. 63–67.

⁴⁶¹ *Alphabetisch – Sinoptischer Auszug* ... str. 4–5.

⁴⁶² *Sammlung der Kaiserlich - Königlichen Landesfürstlichen Gesetze und Verordnungen in Publico – Ecclesiasticis vom Jahre 1767 bis Ende 1782*, Wien 1782, str. 107, 111, 210, 239.

⁴⁶³ NŠAL 4, šk. 7, nabirke f. 2/1, št. 197, nabirka za pogorelce trga Mondsen, april 1798.

⁴⁶⁴ NŠAL, ŽA Ljubljana - sv. Peter, razne knjige, šk. 19, oznanilna knjiga 1829–1835, 16. 1. 1831, str. 39–40; oznanilna knjiga 1849–1857, 9. 7. 1854; in ŽA Bled, razne knjige, šk. 6, oznanilna knjiga 1832–46, 9. 6. 1844.

⁴⁶⁵ NŠAL, ŽA Ljubljana - sv. Peter, razne knjige, šk. 19, oznanilna knjiga 1829–1835, 25. 4. 1830, str. 17.

koncev monarhije: Wilfleinsdorf v Spodnji Avstriji, Gaja na Moravskem, Warasdin, Flitsch, Gottesgab na Češkem, Ordenburg, Eggenburg, Zifersdorf in Bielitz v Šleziji, ki so bili poškodovani v požarih.⁴⁶⁶ V 12 dekanijah ljubljanske škofije in eni lokaliji so skupaj za vseh 9 krajev nabrali 925 forintov oziroma gld in denar oddali deželnemu glavarstvu.⁴⁶⁷ To je bila razmeroma visoka pobrana vsota, saj se je običajno za nabirke za nesreče v deželah izven Kranjske nabralo še manj denarja. Za pomoč ljudem, prizadetim v požaru v mestu Podiebrad leta 1832, je bilo v celotni ljubljanski škofiji zbranih samo 73 gld.⁴⁶⁸

Po štirih slabih letinah je leta 1817 na Kranjskem zavladala huda lakota. Za pomoč pri rešitvi lakote so na pobudo deželnega glavarja ustanovili posebno Glavno dobrodelno društvo, katerega predsedstvo je na prošnjo glavarja prevzel ljubljanski škof Avguštin Gruber. V mesecih maj, junij in julij so razvili široko akcijo zbiranja denarnih in naravnih darov in jih razdelili potrebnim.⁴⁶⁹ Škof Gruber se je v posebnem pastirskem pismu 13. maja 1817 obrnil tudi na svoje duhovnike in jim toplo priporočil, naj se aktivno udeležijo pomoči pri delu Dobrodelnega društva in naj apelirajo na svoje župljane, ki jih stiska ni prizadela, da iz ljubezni do sočloveka, kakor uči sveta vera, pomagajo sočloveku v stiski.⁴⁷⁰

Medtem ko se je v nabirkah za pomoč krajem izven Kranjske navadno nabralo malo denarja, je bilo nekoliko bolje pri zbiranju denarja za reševanje stisk v domačih krajih. V zimi 1829/30, predvsem pa spomladi leta 1830 je v Beli krajini zaradi suše in toče, ki sta uničili pridelek, vladala huda lakota. Za blaženje stiske je bila v okrožnem uradu Novo mesto ustanovljena Dobrodelna komisija, ki je skrbela za zbiranje in razdeljevanje hrane prizadetim. Stiska je bila tako huda, da so bili ljudje odvisni samo od pomoči in se je Ilirski gubernij v Ljubljani za pomoč obrnil tudi na ljubljansko škofijo. Škof Wolf je za blažitev nesreče takoj osebno podaril 500 gld.⁴⁷¹ Hkrati je tudi pisal dekanom celotne škofije, dekanijским uradom na Dolenjskem pa zapovedal, naj se duhovniki v tej zadevi bolj zavzamejo kot sicer, naj kar se da sodelujejo z Dobrodelno komisijo, ki ji je ljubljanski gubernij naložil zbiranje denarja in hrane v svojem okrožju, in naj v krajih, kjer komisije ne bo, sami organizirajo zbiranje sredstev in jih pošljejo na Okrožni urad Novo mesto.⁴⁷² Dekanom na Gorenjskem in Notranjskem je naročil, naj brez zadržkov takoj sprožijo nabirke in naj jih ljudem posebej priporočijo ter zbrani denar takoj pošljejo ordinariatu.

⁴⁶⁶ NŠAL 4, šk. 7, nabirke, f. 2/8, št. 254, seznam prispevkov po dekanijah za mesta prizadeta v požaru, 20. 3. 1809.

⁴⁶⁷ Prav tam.

⁴⁶⁸ NŠAL 4, šk. 8, nabirke, f. 2/31, št. 742, okrožnica dekanom iz 8. 7. 1832; in dopis škofijskega ordinariata v Ljubljani Guberniju v Ljubljani 17. 12. 1832.

⁴⁶⁹ NŠAL 4, šk. 7a, nabirke, f. 2, poslovanje Dobrodelnega društva, 1817.

⁴⁷⁰ NŠAL 4, šk. 7, nabirke, f. 2/16 št. 538, dobrodelno društvo; pastirsko pismo škofa Gruberja škofijskim duhovnikom, 13. 5. 1817.

⁴⁷¹ NŠAL 4, šk. 8, nabirke, f. 2/31, št. 619, Gubernij v Ljubljani škofu Wolfu, 27. 5. 1830.

⁴⁷² ŽA Smartno pri Litiji, razni spisi, šk. 10, dopis škofijskega ordinariata dekanu, 17. 6. 1830.

V dekaniji Ljubljana je bila tako po hitrem postopku zapovedana nabirka, sredstva pa poslana ordinariatu.⁴⁷³ V župniji Ljubljana - sv. Peter so 20. junija 1830 oznanili: »*Susha in tozha je lansku lejt po Dollenskeim sad semle tako usela u 6 farah, de u Metliki, Semizh, Podsemel, Tschernembl, Adleshitz in Scheinberg 800 familij, okolj 5000 ludi sdaj nimajo kaj jesti. She dosdej so shiveli vezhi dejl od dobrotnikou, ki so jim s shitom in s denarjim pomagali, de so se ohranili. Shetu je szer blisu – koker se shetu perblishuje je tudi v sili velikiga pomankanja in lakote med temi ludstvom jezhanje in upitje po kruhu od dne do dne hujshi. Ti sromaki, ki drugega ne proshijo, koker kruha – so od gnadliviga Firshita nashiga shkofa tudi nashimu usmilenju preporozheni. Sato bomo jutru in zhe bo treba tudi u Tork po Forshtat in po Polanah te bolji hishe obiskali in sa te sromake pomozh jiskali. Te drugi is unajnih Sosesk ste pa prosheni, de suoje darove daste u skrizo, ki je dons k temu najmenu per uratih zerkve postaulena. Bog pak nam ne daj nigdar posku-shat kako huda – je lakota! S kakershno miro bomo mi dejlili, raun s tako se nam bo povrazhovalu.*«⁴⁷⁴

Na škofovo okrožnico dekanom na Gorenjskem in Notranjskem so se do 6. julija odzvale 4 dekanije (Ljubljana, Moravče, Kamnik in Gorje), 8 posameznih župnij oziroma ekspozitur (Mengeš, Horjul, Sava, Dob, Brezovica, Bevke, Tržič, Brdo) ter dva dobrotnika. Skupaj so nabrali 600 gld, od tega eno tretjino v dekaniji Ljubljana.⁴⁷⁵

V letu 1847 je škofijski ordinariat na podlagi odredb dvorne pisarne in Ilirskega gubernija odposlal denar 15 nabirk, odrejenih v drugi polovici leta 1846 in prvi polovici leta 1847. 12 nabirk je bilo namenjenih pomoči ob elementarnih nesrečah in požarih, 3 med njimi so bile na Kranjskem in sicer za pogorelce v vasi Ostrožno Brdo, trgu Postojna in vasi Mojstrana. V 12 nabirkah so nabrali 992 gld, od tega več kot polovico za tri kraje na Kranjskem. Tri nabirke so bile za cerkvene namene, in sicer za gradnjo katoliške cerkve v Leipizigu, podporo misijonom v Severni Ameriki in podporo katoliškim misijonom v Jeruzalemu in na Orientu. Pri slednjih dveh je bilo zbranega tudi največ denarja, za vsakega od njiju več kot 900 gld. Celotna procedura od odredbe gubernija za pobiranje nabirke pa do predaje denarja škofije guberniju je bila precej dolgotrajna in je navadno trajala več kot pol leta.⁴⁷⁶

V župniji Ljubljana - sv. Peter je bilo v letu 1847 pri oznanilih oznanjenih 7 nabirk. Prva 1. januarja 1847 za pomoč Tirolcem, ki so prejšnje leto utrpeli velike izgube zaradi živinske kuge, toče, poplav. V ta namen je bila tako kot običajno v takih primerih pri cerkvenih vratih postavljena posebna skrinjica,

⁴⁷³ NŠAL 4, šk. 8, nabirke, f. 2/31, št. 619, škof Wolf Gubernij v Ljubljani, 17. 6. 1830.

⁴⁷⁴ NŠAL, ŽA Ljubljana - sv. Peter, razne knjige, šk. 19, oznanilna knjiga 1829–1835, str. 23–24.

⁴⁷⁵ NŠAL 4, šk. 8, nabirke, f. 2/31, št. 671, Škofijski ordinariat Ljubljana Guberniju v Ljubljani, 6. 7. 1830.

⁴⁷⁶ NŠAL 4, šk. 10, nabirke, f. 2/43, št. 1, Škofijski ordinariat Ljubljana Guberniju v Ljubljani, 3. 1. 1848.

kamor so ljudje lahko prostovoljno darovali denar. Ker je bil odziv slab, so 24. januarja nabirko še enkrat priporočili, deželne oblasti pa so zapovedale, da je treba pobirati prostovoljne prispevke tudi od hiše do hiše.⁴⁷⁷ V tistem letu je bila v župniji poleg nabirk, ki so jih predpisali dvorna pisarna, gubernij in škofijski ordinariat, še nabirka za nekega kmeta iz Stanske vasi v župniji Dobrava, ki mu je pogorela kmetija in jo je predpisalo okrožje. Ob tem je župnik oznanil še: »*Per te perloshnosti tudi z. k. Kresija sapove nam perporozhiti, de boste svoje poslopja zavarovali ali osekuritali in se te velike dobrote, pomozhi pridno poshlushili.*«⁴⁷⁸

S sprejetjem konkordata leta 1855 so se odnosi med Cerkvijo in monarhijo redefinirali, kar se je odražalo tudi na področju nabirk. Škofom ni bilo več treba pridobiti dovoljenja (od civilnih oblasti) za razpis cerkvenih nabirk, kot tudi niso bili več dolžni razpisovati nabirk zaradi odredb civilnih oblasti. Ni pa smela Cerkev nabirati prostovoljnih prispevkov za necerkvene zadeve, npr. ob elementarnih nesrečah v določenih krajih. Za to je potrebovala dovoljenje civilne oblasti. Na to so škofijski ordinariat v Ljubljani kranjski deželni predsedniki opozorili leta 1901, ko so samostojno pričeli zbirati prostovoljne prispevke za pogorelce v Gorenji vasi.⁴⁷⁹

Civilne oblasti so se v primerih velikih elementarnih nesreč za pomoč pri zbiranju sredstev za ponesrečence še vedno obračale na škofijo. Škofija je tedaj duhovnikom naročila, naj oznanijo nabirko, zbrani denar pa oddajo ustrezni civilni oblasti. Te nabirke so bile v večini primerov namenjene krajem oziroma ljudem s Kranjske, z upravnih oblasti oziroma njihovih delov s področja ljubljanske škofije.⁴⁸⁰

Število nabirk se je iz leta v leto zmanjševalo. V letu 1864 je bilo za »pogorelce« in druge prizadete v elementarnih nesrečah razpisanih šest škofijskih nabirk.⁴⁸¹ V letu 1890 so bile za celo škofijo na podlagi prošenj deželnih oblasti razpisane le tri nabirke, in sicer dve za pogorelce dveh vasi na Kranjskem (Dragovanja vas in Brezovi Dol) in ena za blaženje bede, ki je prizadela Češko, Moravsko in Predarlsko.⁴⁸² Poleg tega so bile na škofijskem ordinariatu zbrane in posredovane še manjše vsote za pogorelce sedmih vasi s Kranjske.⁴⁸³ Leta 1910 sta bili za celotno škofijo predpisani dve nabirki za poplavljenca na Tirolskem, Predarlskem in Moravskem.⁴⁸⁴

⁴⁷⁷ NŠAL, ŽA Ljubljana - sv. Peter, razne knjige, šk. 19, oznanilna knjiga 1842–1849, 1. 1. in 24. 1. 1847.

⁴⁷⁸ NŠAL, ŽA Ljubljana - sv. Peter, razne knjige, šk. 19, oznanilna knjiga 1842–1849, 13. 6. 1847.

⁴⁷⁹ NŠAL 5, šk. 132, nabirke, št. 2016/1901.

⁴⁸⁰ NŠAL 5, šk. 132, 133, nabirke, leta 1872–1941.

⁴⁸¹ NŠAL 4, šk. 12, nabirke, f. 2/55.

⁴⁸² *Laibacher Diöcesanblatt* (1890), št. 6, str. 75; in (1890), št. 8, str. 91.

⁴⁸³ NŠAL 5, šk. 132, nabirke, leto 1890.

⁴⁸⁴ LŠL (1910), št. 7, str. 95; in (1910), št. 10, str. 122.

V času med obema svetovnima vojnama je bilo mnogo manjših nabirk, tako na prošnjo civilnih oblasti in raznih župnij kot dekanij oziroma škofije. Posebej velja omeniti štiri, ki so bile po obsegu največje.

V prvem primeru je šlo za pomoč pri poplavah v okraju Poljane nad Škofjo Loko in v okrožju Polhov Gradec, ki so pustošile poleti 1926. leta. Veliki župan ljubljanske oblasti se je v dopisu 27. julija obrnil na škofijski ordinariat za pomoč pri zbiranju sredstev. Generalni vikar Andrej Kalan je vsem župnijam in duhovnijam zapovedal posebno nabirko, kar je bilo objavljeno tudi v časopisu *Slovenec*. Vernikom je nabirko posebej priporočil in jo podkrepil s svetopisemskimi citati: »Kdor se ubogega usmili, bo srečen. Kdor v Gospoda veruje, ljubi usmiljenje. Blagor usmiljenim, zakaj ti bodo usmiljenje dosegli.«⁴⁸⁵ Odziv je bil dober, saj so v mesecu in pol zbrali 173.000 din, 50.000 din pa je na prošnjo škofa Jegliča podaril papež Pij IX. Skupno vsoto nad 223.000 din je škofija predala velikemu županu ljubljanske oblasti, da je pomoč razdelil poplavlencem.⁴⁸⁶

Druga velika nabirka je bila leta 1929. Prejšnje leto je huda suša zdesetkala kmetijski pridelek, sledila pa je huda zima, ki je povzročila velike stiske pri revnih prebivalcih. Škof Jeglič je premišljeval, kako pomagati prizadetim prebivalcem in se obrnil na komisarja oblastne uprave dr. Marka Natlačna (1886–1942), da bi skupaj organizirali pomoč. V svoj dnevnik je 17. februarja 1929 zapisal:

»Na moj poziv je prišel k meni dr. Natlačen. Kako pomagati po vsej deželi? On je mislil, naj se pomoč organizira po župnijah in občinah. In res; splošna pomoč je le tako mogoča, koj sem potrdil. Dogovoril se je še z velikim županom. Sinoči sta prišla oba k meni. Složili smo se. Sestavili smo primeren poziv na župnike in župane. Veliki župan je mislil, naj bi tudi v Ljubljani imeli kak razpoložljiv denar za one kraje, kjer ne bi mogli sami kaj posebnega storiti. Res je tako. Zato smo pozvali premožnejše sloje, naj nam pošljejo v Ljubljano kake primerne prispevke. Poziv smo podpisali vsi trije. Poslovimo se.

Kar pride nazaj dr. Natlačen in pravi: veliki župan misli, naj bi kar mi s prispevki začeli in dali po din 1.000. To je izvrstna misel. Kaj bodo ljudje rekli: priporočajo pomoč, kaj pa sami? Potrdil sem misel in dr. Natlačnu koj izročil din 1.000.

Danes imajo listi že naš poziv in tudi naše prispevke. Pridružila se je tudi žena g. župana. Vse to me silno veseli. Deo gratias!⁴⁸⁷

Časopisi so 17. februarja 1929 objavili Poziv za pomoč ljudem, v katerem so prosili vse župane in župnike naj organizirajo posebne odbore, ki bodo evidentirali ljudi, ki nujno potrebujejo pomoč. Obrnejo naj se tudi na vse premožne ljudi in na gospodarske zavode za prispevke v naravi ali gotovini in uporabijo

⁴⁸⁵ NŠAL 5, šk. 133, nabirke, 1. 10. 1926, št. 3896.

⁴⁸⁶ NŠAL 5, šk. 133, nabirke, 9. 12. 1926, št. 4922; in Jegličev dnevnik, str. 955–956.

⁴⁸⁷ Jegličev dnevnik, str. 1012–1013.

tudi ubožne sklade dobrotelčnih društev in občin. Zbrana sredstva naj namenijo pomoči potrebnim, kjer pa pobrana sredstva ne bodo zadoščala, naj se obrnejo na velikega župana. Ob koncu so se obrnili še na vse javne korporacije, gospodarske zavode in družbe ter premožne posameznike, da namensko darujejo denar velikemu županu za skupni fond pomoči potrebnim. Na koncu so bili podpisani Jeglič, veliki župan Franc Vodopivec (1879–1930) in komisar oblastne samouprave Natlačen ter navedeni štirje darovalci z vsak po 1000 din.⁴⁸⁸

Poziv je bil očitno dober, tako da je škof v svoj dnevnik 12. marca zapisal:

»Poziv za pomoč bednikom naših dni (glej 17. februar 1929) je vžgal. Sinoči sta bila pri meni veliki župan in dr. Natlačen. Veliki župan je povedal, da so odbori za pomoč dobro delali. Dobil je din 81.000 in nekaj prošenj iz županij, v katerih nekaj ni dobilo domače podpore. Posvetovali smo se, kako naj se med prošilce razdeli podpora vsota. Podpora se bo dala v živilih, ne pa v denarju. Deo gratias!«⁴⁸⁹

Tretji sklop nabirk je bil namenjen brezposelnim, revnim in lačnim v času gospodarske krize, ki ga je po pooblastilu škofijskega ordinariata vodila Karitativna zveza v Ljubljani s svojimi župnijskimi odbori. Zbrali so denar, živila in obleko. Akcija je intenzivno potekala v letih 1931–1934 in ji bomo več pozornosti namenili pri obravnavi Karitativne zveze v Ljubljani.

Četrta velika nabirka oziroma akcija je bila ob velikih poplavah v septembru leta 1933, ki so prizadele ljubljansko barje, kamniški, krški, logaški in še posebej kočevski okraj, in jo je vodila škofija samostojno, kar je bila verjetno posledica zaostrenih razmer med Cerkvijo in državo. Škof Rožman je 27. septembra 1933 vsem župnijam poslal okrožnico, v kateri je predpisal, naj se nabirka oznani pri vseh mašah v nedeljo, 1. oktobra, naslednjo nedeljo pa naj se vrše nabiralne akcije. Denar naj se nato pošlje 9. oktobra škofijskemu ordinariatu, ki bo sredstva v sodelovanju s Škofijskim odborom Katoliške akcije (KA), ki je vodil akcijo, razdelil pomoči potrebnim. Kjer je bila denarna stiska velika, so lahko darovali tudi v živilih, ki so jih poslali naravnost v prizadete kraje ali pa Gospodarski zvezi in pisarnam KA.⁴⁹⁰ Pomožni odbor KA za poplavljenec je nato v naslednjih mesecih zbiral in koordiniral pomoč. Zbrali so več kot 160.000 din denarne pomoči, veliko oblačil in več ton hrane.⁴⁹¹

Dobrotelčnih aktivnosti in nabirk v času prve svetovne vojne tu ne bomo posebej obravnavali.

V pregledu lahko vidimo, da je civilna oblast pri zbiranju sredstev za dobrotelne namene tesno sodelovala s Cerkvijo tako zaradi dobro izgrajene

⁴⁸⁸ *Slovenec* 57 (1929), št. 41, str. 1.

⁴⁸⁹ *Jegličev dnevnik*, str. 1015.

⁴⁹⁰ NŠAL 5, šk. 133, nabirke, 27. 9. 1933, št. 3860.

⁴⁹¹ NŠAL 5, šk. 133, nabirke, leto 1933.

upravne mreže, saj je preko prižnic želeno obvestilo prišlo do tako rekoč slehernega človeka, kot tudi zaradi moralno-verskega vpliva klerikov. Dobrodelnost, priporočena s strani Cerkve, je imela zaradi verskih razlogov bistveno večjo težo, kot če jo je predpisala ali zapovedala civilna oblast, in tega se je le-ta dobro zavedala.

6.3 NAJDENCI

6.3.1 USTANOVITEV NAJDENIŠNIC IN NAJDENIŠKI SISTEM

Modernizacija monarhije ob koncu 18. stoletja se je ob urejanju celotne socialne problematike dotaknila tudi oskrbe sirot. Da bi zmanjšali število detomorov in izboljšali položaj nezakonskih mater in njihovih otrok ter povečali število prebivalcev, ki bi skrbeli za večjo blaginjo države, so bile v monarhiji konec 18. stoletja uvedene nove inštitucije – najdenišnice.⁴⁹² Idejo za vzpostavitev sistema najdenišnic naj bi cesar Jožef II. našel ob svojem obisku v Parizu, kjer je videl velike pariške najdenišnice. Cesar jih je tako kot porodnišnice sklenil uvesti tudi v Avstrijo.

Po vzoru porodnišnice in najdenišnice na Dunaju, ustanovljene leta 1784, so do začetka devetdesetih let podobne zavode ustanovili v večini glavnih deželnih mest zahodne polovice države. Ko je bil cesar spomladi leta 1784 v Ljubljani, je v ljubljanskem špitalu našel nekaj najdenцев, čez nekaj dni pa je v Ljubljano pisal pismo, da je treba zanje še prav posebno skrbeti, bolje kakor je videl v špitalu. V Ljubljani so porodnišnico z najdenišnico ustanovili z dekretom z 21. 3. 1787, dejansko pa sta v okviru meščanskega špitala začeli delovati leta 1788.⁴⁹³ Še bolj kot ljubljanska najdenišnica je bila za širši slovenski prostor pomembna najdenišnica v Trstu, ki je v okviru civilne bolnice pričela delovati leta 1769.⁴⁹⁴

Osnovni cilj porodnišnice je bil v prvi vrsti pribežališče neporočenih nosečih mater (le izjemoma so prišle rojevati vdove ali poročene), da so se izognile javni sramoti in stiski, da so v anonimnosti rodile in nato lahko preko instituta najdenišnic oddale otroka v javno oskrbo.⁴⁹⁵

Za anonimnost mater je bilo še dodatno poskrbljeno v tržaški najdenišnici, kjer je po vzoru italijanskih najdenišnic delovala t. i. »Rollmaschine« pri

⁴⁹² Dragica Čeč, Nasilne detomorilke ali neprištevne žrtve? Spreminjanje podobe detomora v 18. in v začetku 19. stoletja, v: *Acta Histriae* 15 (2007), št. 2, str. 426.

⁴⁹³ Zdešar, Cerkveno službeno skrbstvo za uboge pri nas, str. 232; in Janez Cvirn, Najdenišnice – nagrada za lahkomišelnost in nemoralnost. O ukinjanju najdenišnice v Ljubljani v šestdesetih letih 19. stoletja, v: *Prispevki za novejšo zgodovino* 52 (2012), št. 2, str. 8–9.

⁴⁹⁴ Čeč, Nasilne detomorilke ali neprištevne žrtve, str. 426.

⁴⁹⁵ Cvirn, Najdenišnice – nagrada za lahkomišelnost in nemoralnost, str. 9.

vhodnih vratih, kamor so lahko matere oziroma starši, ki so se želeli znebiti nezaželenih otrok, brez vsakega formalnega postopka oddali otroka. Otroka so položili v »Rollmaschine« in jo zavrtili, pri čemer je zazvonil zvonček, ki je osebe v najdenišnici obvestil, da so dobili novega najdenca. Če poleg otroka ni bilo nobenega lista o imenu in krstu, je bil otrok krščen v najdenišnici in je dobil novo ime in priimek, ki je bil italijanski in se je začel vedno z isto črko.⁴⁹⁶

Najdenišnica v Ljubljani ni imela svojih prostorov, niti osebja, celoten institut pa je poosebljal sirotinski oče (*Oberwaisenvater*). Najdenišnica je bil institut za posredovanje v glavnem v porodnišnici rojenih nezakonskih otrok v rejo rejnikom, ki so za to dobili plačilo. Višina oskrbnine, ki so jo najdenišnice plačevale rejnikom, je bila odvisna od finančnih zmožnosti dežele, gibanja življenjskih stroškov in se je skozi leta spreminjala. Je bilo pa značilno, da je bila višina rejnine v tržaški najdenišnici višja kot pri ljubljanski,⁴⁹⁷ zato so ljudje tudi raje jemali v oskrbo najdenca iz tržaške najdenišnice, kar je veljalo tudi za Kranjsko.

Otroka, oddanega v najdenišnico, so imenovali najdenec, ljubljanski oziroma tržaški najdenec (*Laibacher* ali *Triester Findling*), odvisno od tega, iz katere najdenišnice je prišel, in ta izraz se je uporabljal ves čas obstoja najdenišnic. Matere so v tistem času otroke rojevale doma ob pomoči babice, v porodnišnico pa so konec 18. stoletja in dobršni del 19. stoletja v veliki večini hodile rojevati le matere nezakonskih otrok in tiste, ki otroka niso želele oziroma mogle obdržati in so ga oddale najdenišnici. To so bila neporočena mestna dekleta v večini iz nižjega socialnega sloja. V letih od 1820 do 1834 je bilo v ljubljansko najdenišnico skoraj 90 % otrok oddanih naravnost iz porodnišnice, preostali najdenca pa so bili večinoma iz ljubljanskih župnij, in sicer otroci neporočenih deklet, zapornic z ljubljanskega gradu, igralk, ... Nekaj je bilo tudi otrok neporočenih kmečkih hčera in vdov, ki so hotele prikriti sramoto, le 2 % pa je bilo najdencev v pravem smislu besede.

Matere, ki so otroka oddale v najdenišnico, so dobile potrdilo, na podlagi katerega so lahko pozneje dobile otroka iz reje v svojo brezplačno oskrbo. Matere so morale plačati tudi določeno takso, če pa je niso bile zmožne plačati, je najdenišnica le-to izterjala od občine oziroma gosposke, v katero je spadala mati. Namen in naloga najdenišnice sta bili čim prej oddati najdenca ustreznim rejnikom, kar se je nemalokrat zgodilo že isti ali naslednji dan po sprejemu otroka. Rejniki, ki so morali imeti potrdilo o nravni, zdravstveni, verski in premoženjski ustreznosti, so nato dobili rejniško pogodbo, nekaj osnovnega

⁴⁹⁶ Gorazd Stariha, Krvave rejnice. O primerih zlorabe rejništva iz prve polovice devetnajstega stoletja, v: *Zgodovina za vse* 17 (2010), št. 1, str. 15–16; Cvirn, Najdenišnice – nagrada za lahkomišelnost in nemoralnost, str. 12.

⁴⁹⁷ Cvirn, Najdenišnice – nagrada za lahkomišelnost in nemoralnost, str. 16.

materiala (povijalno mizico, nekaj pleníc in poveljev) in prvi obrok plačila za rejo otroka.⁴⁹⁸

V pogodbi med najdenišnico in rejnikom so bile določene medsebojne obveznosti in pravice. Primerjava med pogodbama ljubljanske in tržaške najdenišnice kaže le malenkostne razlike, v večini pa so bila določila zelo podobna. V arhivskem gradivu, povezanem z najdenci, smo našli dve pogodbi, tržaško in ljubljansko. Za ljubljansko najdenišnico imamo na voljo neizpolnjeno pogodbo v obliki praznega formularja iz leta 1849, medtem ko se je izpolnjena in podpisana pogodba tržaške najdenišnice ohranila v ŽA Moravče. Gre za pogodbo med najdenišnico in rejnico Marianno Jemz iz Zgornjih Ribč v župniji Moravče, sklenjeno 15. novembra 1831, za rejništvo najdenca Ignazia Boscherja, ki se je rodil 25. septembra 1831. Pogodba se je verjetno ohranila po naključju, ker je najdenec 14. marca 1837 umrl. Župnik je pogodbo obdržal po izplačilu zadnjega obroka rejnikom, kar je bilo izvršeno pol leta po smrti najdenca, 4. septembra 1837, in je rejniki niso več potrebovali.

Obe pogodbi sta dvojezični (nemška in slovenska), v obliki tiskanega formularja in so vanju dopisali le manjkajoče osebne podatke in lastnosti rejnika, datum prevzema najdenca, njegovo ime, morebitne značilnosti, datum rojstva in finančne podrobnosti glede plačila rejnikom. Ob koncu je bil še prazen formular, kamor so pozneje vpisovali izplačila obrokov rejnikom in pripombe. S podpisom pogodbe se je rejnica zavezala, da bo za najdenca skrbela kot za svojega otroka ter da ga bo pošiljala v šolo, za katero ji ne bo treba nič plačevati, ustrezne knjige pa mu bo priskrbel župnik. Obvezala se je, da se bo z najdencem ob prihodu domov oglasila pri župniku in okrajni gosposki, da ga vpišeta v evidence, in jima bo pozneje ob morebitni selitvi v drug kraj le-to naznanila. Prepovedano ji je bilo menjati najdenca z drugim ali ga oddati drugim rejnikom. Če ne bi bila več zmožna skrbeti za najdenca, je morala to sporočiti gosposki in župniku, ki bi priskrbel novega rejnika. V primeru bolezni je moral krajevni zdravnik najdenca brezplačno zdraviti, če pa tega ne bi hotel, je morala rejnica to sporočiti župniku oziroma gosposki. Starost, do katere so bili rejniki dolžni skrbeti za najdenca in so dobivali za to plačilo, se je skozi leta spreminjala. Najprej je bilo to do 12. leta, od leta 1830 pa do 10. leta. Ko so dopolnili določeno starost, so najdenca rejnikom prepustili v brezplačno oskrbo do 22. leta oziroma so le-ti morali pomagati rejnikom na kmetiji oziroma pri obrti. Tudi v tem času pa sta morala nad njihovo vzgojo in nad ravnanjem rejnikov bdeti okrajna gosposka in dušni pastir. Rejniki so bili dolžni na lastne stroške oskrbovati najdenca tudi po 10. letu starosti, če so bili krivi za njegovo poškodbo ali bolezen.

⁴⁹⁸ Boris Golec, Tržaški in ljubljanski najdenčki v Kumljanskih hribih, v: *Kronika* 37 (1989), št. 3, str. 192–202; in Anžič, *Skrb za uboge v deželi Kranjski*, str. 61–65.

Ob primeru smrti najdenca so morali rejniki to takoj sporočiti župniku in gosposki. Dvakrat letno so morali rejniki najdenca skupaj s pogodbo prinesiti v pregled župniku oziroma gosposki, takrat so dobili tudi plačilo. Najdenišnica si je pridržala pravico, da je najdenca kadarkoli do njegovega 10. leta, tržaškega najdenca pa do 7. leta, vzela iz reje.

V pogodbi tržaške najdenišnice je bil tudi člen, ki je rejnikom zagotavljal, da v primeru, če v oskrbo vzamejo dva najdenca, enemu njihovih rodni sinov ne bo treba služiti vojske. V pogodbi ljubljanske najdenišnice pa je bilo zapisano, da je ob prevzemu najdenca iz najdenišnice rejnica dobila najdenčev rojstni list, ki ga je morala hraniti in ga je najdenec lahko pozneje uporabljal kot dokazilo. Če se rejniki niso držali zavezanih obveznosti, je najdenišnica na stroške rejnikov lahko zahtevala uveljavitev vseh pogojev, ki so bili prelomljeni.⁴⁹⁹

Denar za oskrbo najdenцев so morali, če je bilo to mogoče, plačevati na ravni starši oziroma matere, kar pa je bilo le redko, tako da je večina denarja prišla iz krajnskega deželnega ali ljubljanskega najdenišničnega sklada.⁵⁰⁰ Za oskrbo porodnic v porodnišnici so le-te morale plačevati takse, ki pa so jih revne ženske le težko zmogle.

Leta 1830 so rejniki ljubljanskih najdenцев za najdenca v prvem letu starosti dobili 24 gld in ob preteku prvega leta še 4 gld, za nadaljnjih devet let 15 gld letno, za vsa leta pa še 5 gld za zdravila.⁵⁰¹ Na podlagi pogodbe tržaške najdenišnice iz leta 1831 lahko sklepamo, da je rejnikom plačevala nekoliko višje oskrbovalnine kot ljubljanska, saj je rejnica Marianna Jemz za prvo leto oskrbe tržaškega najdenca Ignazia Boscherja dobila 34 gld, naslednja leta pa 24 gld letno.⁵⁰² Ti zneski so bili za podeželskega človeka dodaten vir zaslužka, zaradi višje »rejnine« pa so se rejniki raje odločali za prevzem tržaških najdenцев.

Kljub rejnini, ki so jo za oskrbo dobivali rejniki, pa je le teh skoraj ves čas kronično primanjkovalo. Leta 1804 je direkcija ljubljanske najdenišnice ugotavljala, da nezakonske matere, ki rodijo otroka v ljubljanski porodnišnici, otroka uspejo oddati le, če same doplačajo rejnikom znesek, ki bi ga sicer dobili od tržaške najdenišnice. V letih 1828/29 je ljubljanska najdenišnica zaradi pomanjkanja rejnikov celo začasno prenehala sprejemati najdence. Leta 1840 so razmišljali, da bi rejniške družine iskali celo na Hrvaškem in v Vojni krajini.⁵⁰³

⁴⁹⁹ SI AS 14, Gubernij v Ljubljani, registratura VIII, f. 51, t. e. 445, formular pogodbe ljubljanske najdenišnice iz leta 1849, NŠAL, ŽA Moravče, razni spisi, šk. 35, najdenci, pogodba tržaške najdenišnice iz leta 1831; in NŠAL, ŽA Dob, razni spisi, šk. 2, najdenci, *Osnanilo Zesarskiga kr. Ilirskega Poglavarstva v Ljubljani*, 12. 8. 1830, Nro. 17970/1737.

⁵⁰⁰ NŠAL, ŽA Dob, razni spisi, šk. 2, najdenci, okrožnica Ilirskega gubernija v Ljubljani: *Die den Pflegältern der Findlinge zugestanden Begünstigungen betreffend*, 14. 5. 1819, št. 5824; *Osnanilo Zesarskiga kr. Ilirskega Poglavarstva v Ljubljani*, 12. 8. 1830, Nro. 17970/1737; in Anžič, *Skrb za uboge v deželi Kranjski*, str. 62–63.

⁵⁰¹ NŠAL, ŽA Dob, razni spisi, šk. 2, najdenci, *Osnanilo Zesarskiga kr. Ilirskega Poglavarstva v Ljubljani*, 12. 8. 1830, Nro. 17970/1737.

⁵⁰² NŠAL, ŽA Moravče, razni spisi, šk. 35, najdenci, pogodba tržaške najdenišnice iz leta 1831.

⁵⁰³ *Cvrm, Najdenišnice – nagrada za lahkomišelost in nemoralnost*, str. 16.

Težav pa ni imela le ljubljanska najdenišnica, ampak tudi tržaška. Avgusta 1851 je tržaški deželni namestnik zaradi prenapolnjenosti tržaške najdenišnice pozval duhovnike na župnijah, naj ljudi vzpodbudijo, da bi vzeli v oskrbo najdence. Priporočilo je konec septembra istega leta ponovil še škof Wolf z okrožnico dekanom. Poudaril je, da je telesna in duhovna oskrba najdencev zelo vredno dejanje krščanske usmiljenosti, saj lahko ta uboga bitja utrpijo veliko telesno in duhovno škodo, če jih ne vzamejo v oskrbo krščanske osebe in družine iz ljubezni do Boga. Poudaril je, naj ljudem priporočijo prevzem najdencev v oskrbo kljub neugodnim letnim razmeram, ki prihajajo za prenos majhnih otrok iz tako oddaljenega kraja, in naj zato duhovniki poučijo matere, kako naj jih varno prinesejo.⁵⁰⁴ Podobni pozivi, naj duhovščina apelira na ljudi, da bi v oskrbo prevzeli najdence iz prenapolnjene tržaške najdenišnice, so se vrstili tudi v naslednjih letih.⁵⁰⁵

Eden glavnih razlogov za ustanavljanje najdenišnic je bilo zmanjšanje števila detomorov, a so oblasti ocenile, da so bili rezultati preslabi. Da bi to spremenili, so leta 1831 določili, da lahko neporočene noseče dekline v porodnišnicah rodijo brez plačila pristojbin in brezplačno oddajo svoje otroke najdenišnici.⁵⁰⁶

Pri sistemu oddaje v rejo pa so se našli tudi posamezniki, ki so v sistemu zaslužili priložnost za nezakonit zaslužek. Prihajalo je do raznih zlorab. Bili so primeri, da so najdenci umrli, rejniki pa so še naprej jemali denar in kazali svoje ali druge otroke, nekateri poročeni starši so svoje otroke dali v najdenišnico, nato pa jih vzeli v oskrbo in seveda prejeli plačilo, kupčevalo se je s pogodbami umrlih najdencev, najdence so oddali v najdenišnico še enkrat, da so prišli do dvojnih pogodb, bilo je tudi mnogo sumov detomorov najdencev ...⁵⁰⁷

Treba je poudariti, da je celotna problematika najdencev in rejništva znamenovala veliko število ljudi, tako najdencev in rejniških družin kot celotnih področij, kamor so ti najdenci prišli, saj je s tem prišlo do precejšnega dotoka prebivalstva, spremembe socialne strukture prebivalstva, novih priimkov ...

Po ocenah naj bi v času obstoja ljubljanske najdenišnice (1788–1871) ta sprejela in nato v rejo oddala najmanj 10.000 najdencev, še znatno več pa naj bi bilo najdencev iz večje tržaške najdenišnice. Po nekaterih ocenah naj bi na področju Kranjske oskrbovali okoli eno tretjino najdencev iz ljubljanske

⁵⁰⁴ NŠAL, ŽA Smartno pri Litiji, razni spisi, šk. 10, najdenci, okrožnica Škofijskega ordinariata Ljubljana dekanijam, 22. 9. 1851.

⁵⁰⁵ NŠAL 4, šk. 132, nravni red, f. 37/325, okrožnica Škofijskega ordinariata v Ljubljani dekanom, 22. 9. 1851, 9. 11. 1853, 11. 1. 1856, 23. 7. 1859; in NŠAL, NŠAL, ŽA Smartno pri Litiji, razni spisi, šk. 10, najdenci, okrožnica škofijskega ordinariata Ljubljana dekanijam, 22. 9. 1851.

⁵⁰⁶ NŠAL, ŽA Dob, razni spisi, šk. 2, najdenci, okrožnica okrajnim gosposkam ljubljanske kresije: *Die Fürsorge für gefallene Dienstmägde und ihre uneheliche Kinder betreffend*; 15. 6. 1831 Nro. 6941.

⁵⁰⁷ Stariha, Krvave rejnice, str. 5–15.

najdenišnice in dve tretjini iz tržaške najdenišnice,⁵⁰⁸ skupno število pa naj bi po grobih ocenah tako znašalo okoli 30.000 najdencev.⁵⁰⁹

Iz gradiva župnijskih arhivov v NŠAL, protokolov ljubljanske najdenišnice v Arhivu Republike Slovenije⁵¹⁰ in dopisa kranjskega deželnega odbora škofijskemu ordinariatu v Ljubljani iz leta 1876⁵¹¹ lahko sklepamo, da je bilo rejništvo v ljubljanski škofiji v času obstoja najdenišnic najbolj razširjeno predvsem v širši okolici Ljubljane ter pasu od Ljubljane proti vzhodu do štajerske meje. Na zahodu so bile to župnije do Polhovega Gradca, preko Poljanske doline, na severu proti Kamniku skozi Tuhinjsko dolino, južno pa do župnij Borovnica, Golo, Turjak, Višnja Gora, Šentvid pri Stični, Trebnje, po dolini reke Mirne do Save ter nekaj malega v okolici Novega mesta. Na Gorenjskem je bilo rejništvo delno razširjeno še v pasu od Cerkelj do Tržiča. Rejništva ni bilo zaznati oziroma je bilo povsem marginalno na območju od Kranja severno po porečju Save ter v južnih predelih škofije: na Kočevskem, v Suhi in Beli krajini, v dekanijah Vipava in Trnovo - Ilirska Bistrica. Na podlagi abecednega seznama tržaških najdencev, umrlih na Kranjskem 1820–1858, lahko sklepamo, da so bili najdenci iz tržaške najdenišnice v reji na istih področjih kot ljubljanski z izjemo Notranjske, saj jih najdemo na območju od župnije Zavratac preko Logatca do Cerknice oziroma do Postojne, vendar jih je bilo razmeroma malo.

6.3.2 VLOGA DUŠNIH PASTIRJEV

V nadaljnji obravnavi najdencev se bomo osredotočili predvsem na vlogo krajevnih dušnih pastirjev, ki so imeli v prvi polovici 19. stoletja v tem procesu pomembno vlogo. Dušni pastirji so imeli glede oskrbe in vzgoje najdencev v rejniških družinah po deželi številne uradniške, posredniške in nadzorne naloge. Glavno skrbniško in nadzorno nalogo je imel sirotinski oče, na terenu pa so glavno nalogo opravljali predvsem krajevni dušni pastirji in okrajne gosposke.

Naloga krajevnega dušnega pastirja je bila biti vezni člen med sirotinskim očetom, najdenci in rejniki ter predvsem, da je stalno spremljal in nadziral zdravstveno in nravno stanje, vzgojo in razvoj najdencev v svoji župniji. V ta namen je moral voditi evidenco vseh najdencev v župniji. Vlogo dušnih pastirjev v tem procesu so določale številne odredbe, posebej natančno pa instrukcija

⁵⁰⁸ Zdešar, Cerkveno službeno skrbstvo za uboge pri nas, str. 233; in Golec, Tržaški in ljubljanski najdenčki v Kumljanskih hribih, str. 192–193.

⁵⁰⁹ Kako močno so t. i. najdenci zaznamovali določen prostor, je z natančno mikroanalizo na področju župnije Šentjurij - Podkum pokazal Boris Golec v prispevku Tržaški in ljubljanski najdenčki v Kumljanskih hribih.

⁵¹⁰ SI AS 384, Najdenišnica v Ljubljani. Gradivo obsega 16 protokolov najdencev, med drugim pa tudi abecedni seznam tržaških najdencev, umrlih na Kranjskem 1820–1858.

⁵¹¹ NŠAL 4, šk. 132, f. 37/325, priloga dopisa Kranjskega deželnega odbora Škofijskemu ordinariatu v Ljubljani, 4. 3. 1876.

ljublanskega gubernija iz leta 1820⁵¹² in kurenda Ilirskega gubernija v Ljubljani iz leta 1836.⁵¹³

Preden je rejnica dobila v oskrbo najdenca, je morala od župnika dobiti izkaz o nravni, zdravstveni in premoženjski ustreznosti. To spričevalo je morala potem potrditi še okrajna gosposka. Potrdilo je bilo v obliki formularja, na katerem se je v prazne prostore vpisalo le še ime in priimek ženske, ime njenega moža, naslov, starost, število otrok in velikost posestva, čas veljavnosti potrdila ter podpis župnika in okrajne gosposke, s katerim sta potrjevala, da je oseba zdrava in nravno primerna za vzgojo najdenцев. Poznejši formularji so vsebovali tudi opis ženske, ki je želela prevzeti najdenca v rejo.⁵¹⁴

Vsaka rejnica se je po prevzemu otroka v oskrbo morala oglasiti pri okrajni gosposki in pri župniku, da sta videla stanje otroka in ga vpisala v evidenco. Duhovnik je moral skrbeti za to, da najdenec brez dovoljenja ni menjal svojih rejnikov ali spreminjal bivališča. Duhovnik je bil skupaj s sirotinskim očetom in okrajno gosposko dolžan skrbeti za vsesplošen duhovni, duševni in telesni razvoj in vzgojo ter šolanje najdenca in da so rejniki izpolnjevali vse starševske dolžnosti, kot bi jih naravni starši. Duhovnik je imel celo »lekarniške« naloge. Če je namreč rejnica zaradi bolezni obiskala lokalnega ranocelnika, ki ji je bil dolžan brezplačno pomagati, je v primeru, da je predpisal recept za zdravila, ta recept moral potrditi tudi župnik in to nato naznaniti sirotinskemu očetu, da se je vse ustrezno obračunalo. V primeru smrti najdenca je morala rejnica to sporočiti župniku, ta pa ranocelniku in sodniku (*Grundrichterju*). Trupla niso smeli prej pokopati, dokler ga ni vpričo rejnice in sodnika pregledal ranocelnik. Duhovnik je nato izdal mrliški list, na katerem je bilo poleg običajnih rubrik vpisano tudi, da je bilo truplo sodno pregledano. Mrliški list so morali potem poslati okrajni gosposki in ta sirotinskemu očetu.⁵¹⁵ Določeno je bilo tudi, da so morali najdence pod državno oskrbo brezplačno pokopati.⁵¹⁶

Pozneje so morali rejniki, ki so sprejeli najdenca v svojo oskrbo, pogodbo o rejništvu pokazati duhovniku svoje župnije, rejniki, ki so najdence v rejo vzeli iz tržaške najdenišnice, so morali župniku ob prinosu najdenca v župnijo predložiti tudi potrdilo s podpisi uprave najdenišnice v Trstu, sirotinskega očeta

⁵¹² NŠAL, ŽA Dob, razni spisi, šk. 2, najdenci, *Provisorische Instruction für den Oberwaisenvater zu Laibach in Absicht seiner Obliegenheiten im Allgemeinen, und rücksichtlich der Invigilierung und Musterung der auf dem Lande in der Pflege befindlichen Waisen und Findlinge, dann der Berechnung der Verpflegungsgelder*, Ilirski gubernij v Ljubljani, N. 6778, 2. 6. 1820.

⁵¹³ NŠAL, ŽA Dob, razni spisi, šk. 2, najdenci *Kurrende des k. k. illyrischen Guberniums zu Laibach*. 3. 5. 1836, Nro. 8909.

⁵¹⁴ NŠAL, ŽA Dob, razni spisi, šk. 2, najdenci, spričevala, 1840.

⁵¹⁵ NŠAL, ŽA Dob, razni spisi, šk. 2, najdenci, *Provisorische Instruction für Oberwaisenvater zu Laibach* ..., Ilirskega gubernija v Ljubljani, št. 6778, 2. 6. 1820.

⁵¹⁶ Dvorni dekret iz 20. 6. 1785, *Sammlung der Kaiserlich - Königlichen Landesfürstlichen Gesetze und Verordnungen in Publico - Ecclesiasticis vom Jahre 1784*, Wien 1787, str. 69.

in okrajne gosposke, ki so potrjevali, da je otrok oddan tem in tem staršem v rejo.⁵¹⁷

Duhovnik je na podlagi teh potrdil in pogodb vpisal najdence v formular vseh najdencev v župniji, ki ga je moral voditi do določenega leta starosti posameznega najdenca (od 10 do 12 let). Ta evidenca je bila pomembna tudi za primere, ko so matere ob prenapolnjenih porodnišnicah same iskale rejnike, in je služila kot registracija in izkaz, kje se otrok sploh nahaja. V evidenco je bilo treba vpisati vse spremembe kraja bivanja otroka, če se je izročil nazaj staršem ali prestavil k drugim rejnikom oziroma primer smrti. Če je duhovnik opazil primer zanemarjanja najdenca, je moral to takoj sporočiti okrajni gosposki, ki je sprožila ustrezne postopke. Prav tako je moral duhovnik potrditi, da je nek otrok tako bolan, da potrebuje medicinsko oskrbo. Nadzirati je moral tudi, da najdenca niso predstavljali brez ustreznih dovoljenj iz enega okraja v drugega.⁵¹⁸

Krajevni dušni pastirji so morali tudi preko pridig in osebnih spodbud skrbeti za »popularizacijo«⁵¹⁹ rejništva med ljudmi.

V praksi je nadzor nad najdenci dušni pastir verjetno izvajal dvakrat letno, in sicer ob izplačevanju denarja rejnikom. Do leta 1835 je rejdine za tržaške in ljubljanske najdence izplačeval sirotinski oče v župniščih, od leta 1835 do 1850 pa krajevni dušni pastirji skupaj z uradniki okrajne gosposke.⁵²⁰ Dušni pastir v župniji Ljubljana - sv. Peter je ob primernem času na prižnici oznanil tako: »Prihodno sredo zjutrej ob devetih se bo na Rothovsu plazhilo dajalo za pol leta letoshniga leta tistim staršem, kateri imajo otroke is Shpitala v oskerbitvi. Starshi nej perpelejajo otroke in naj perneso tudi kontrakte. Prihodni petek ob devetih zjutraj se bo pa v farovshu plazhilo dajalo za otroke iz Spithala tistim staršem, kateri so pod komisijo. Naj tudi perpelejo otroke in pernesejo kontrakte.«⁵²¹

Najdence iz tržaške najdenišnice so rejniki mnogokrat prevzemali preko prenašalk (*Findelträgerinnen*), ki so morale od župnikov in okrajne gosposke pridobiti spričevalo o nramnosti, zanesljivosti in sposobnosti za takšno opravilo.⁵²²

Deželne oblasti tudi niso bile zadovoljne nad ravnanjem rejnikov, ugovarjale so, da najdence rejniki dobijo v rejo le na podlagi potrdila o moralni

⁵¹⁷ NŠAL, ŽA Dob, razni spisi, šk. 2, najdenci, spričevala, 1838.

⁵¹⁸ NŠAL, ŽA Dob, razni spisi, šk. 2, najdenci, *Kurrende des k. k. illyrischen Guberniums zu Laibach*. 3. 5. 1836, Nro 8909.

⁵¹⁹ NŠAL, ŽA Dob, razni spisi, šk. 2, najdenci, okrožnica Ilirskega gubernija v Ljubljani: *Die den Pflegältern der Findlinge zugestandenen Begünstigungen betreffend*, 14. 5. 1819, št. 5824.

⁵²⁰ NŠAL 4, šk. 132, f. 37/325, 4. 3. 1876, dopis kranjskega deželnega odbora škofijskemu ordinariatu v Ljubljani.

⁵²¹ NŠAL, ŽA Ljubljana - sv. Peter, razne knjige, šk. 19, oznanilna knjiga 1842–1849, 13. 6. 1847. Podobna oznanila lahko najdemo vsake pol leta.

⁵²² Golec, Tržaški in ljubljanski najdenčki v Kumljskih hribih, str. 194.

ustreznosti, ki ga izda krajevni dušni pastir, ne ugotovi pa se, ali so sploh ekonomsko zmožni skrbeti za najdence, na kar bi morala biti še pozorna okrajna gosposka.⁵²³

Naloge dušnih pastirjev glede najdencev so se zmanjšale po upravnih reformah po letu 1849, naloge na lokalni ravni pa so prevzeli deloma okrajna glavarstva oziroma uradi, finančni uradi, okrajni zdravniki in občine.

Od leta 1850 do 1854 so rejnine rejnikom izplačevali delno preko uradnikov okrajnega glavarstva, delno preko davčnih uradov, od leta 1854 do 1858 pa ponovno preko dušnih pastirjev,⁵²⁴ kar pa je pri njih povzročilo negodovanje, saj so morali sami hoditi tudi do štiri ure daleč na sedeže davčnih uradov po denar za rejnine ali pa so morali tja poslati zaupanja vrednega sla, ki pa so mu ravno tako morali plačati potnino.⁵²⁵ Leta 1858 je ponovno prišlo do spremembe in so rejnine do leta 1866 izplačevali le na sedežih okrajnih uradov, v krajih, oddaljenih od sedeža okrajnega urada, pa so za to skrbeli krajevni dušni pastirji. Ta način je bil tako kot tudi pred tem, ko so rejnine izplačevali duhovniki, za deželo finančno ugoden, ker ni povzročal dodatnih finančnih bremen v smislu povračila potnih stroškov. So se pa nad tem sistemom pritoževali krajevni dušni pastirji iz oddaljenih krajev, ki za to delo niso bili plačani, so pa morali sami hoditi na sedež okrajnega gospostva in so za to porabili mnogo časa in truda, ali pa so to pot morali opraviti rejniki z najdenci v naročju, kar pa je bilo za njih ravno tako zelo naporno opravilo.⁵²⁶

V obdobju po letu 1850 so se pojavile tudi pritožbe deželne vlade, da nekateri duhovniki na župnijah in župani zavirajo sprejemanje najdencev v svoje župnije, češ da bodo najdenci pozneje, ko odrastejo, v primeru delovne nezmožnosti breme soseske, ki jih bo morala oskrbovati. Da bi to zmoto razjasnili, je kranjski deželni odbor večkrat podučil župane in duhovnike, razposlal pa je tudi tiskano okrožnico.⁵²⁷

S sistemom, ki je veljal pred letom 1866, pa ni bil zadovoljen niti tržaški deželni zbor. Predvsem ni bil zadovoljen z delom župnikov, ki po njihovem poizvedovanju dela niso opravljali zadovoljivo, saj niso hodili na sedeže okrajnih uradov, s tem pa oblasti tudi niso mogle preveriti stanja izplačil rejnin in telesnega stanja najdencev. Tržaški deželni zbor se je zato odločil, da so od leta 1866 dalje rejnine za kraje, ki so bili oddaljeni od sedeža okrajnega urada, plačevali po okrajnih ranocelnikih v prisotnosti župana in župnika. Ranocelniki so s seboj prinesli denar in izkaze o izplačanih rejninah, ki so jih prevzeli od

⁵²³ NŠAL, ŽA Mengeš, razni spisi, šk. 3, najdenci, okrožnica Okrožnega urada v Ljubljani okrajnim gosposkam, 11. 6. 1847, št. 9749.

⁵²⁴ NŠAL 4, šk. 132, f. 37/325, dopis Kranjskega deželnega odbora Škofijskemu ordinariatu v Ljubljani, 4. 3. 1876.

⁵²⁵ NŠAL 4, šk. 132, f. 37/325, dopis dekana iz Šmartnega pri Litiji Škofijskemu ordinariatu v Ljubljani, 14. 1. 1858.

⁵²⁶ NŠAL 4, šk. 132, f. 37/325, dopis Kranjskega deželnega odbora Škofijskemu ordinariatu v Ljubljani, 4. 3. 1876.

⁵²⁷ NŠAL 4, 132, f. 37/325, dopis Deželne vlade v Ljubljani Škofijskemu ordinariatu v Ljubljani, 20. 4. 1861; in *Okrožnica županom na Kranjskem v zadevah, kadar se jemljejo nezakonski otroci iz najdenišnic (špitalov) v rejo, na kmete*. Št. 3685, 15. 7. 1871.

krajevnih dušnih pastirjev.⁵²⁸ Tak način je v istem letu prevzela tudi krajnska deželna vlada.

6.3.3 PRIMER ŽUPNIJE DOB

Gradivo o najdencih je v župnijskih arhivih glede na njihovo razsežnost razmeroma slabo ohranjeno. V NŠAL, ki hrani dobro polovico župnijskih arhivov z ozemlja nekdanje ljubljanske nadškofije pred delitvijo leta 2006 (danes ljubljanska nadškofija in novomeška škofija), najdemo gradivo glede najdencev v 15 župnijskih arhivih, in sicer v župnijah: Dob, Ihan, Ljubljana - Rudnik, Ljubljana - sv. Jakob, Mengeš, Moravče, Prečna, Sv. Jakob ob Savi, Sv. Helena - Dolsko, Šentjurij - Podkum, Šentlambert, Šmartno pri Litiji, Vače, Zagorje ob Savi in Zgornji Tuhinji.⁵²⁹

Primer problematike najdencev na terenu v povezavi z obveznostmi, ki jih je imel dušni pastir, bomo predstavili na primeru župnije Dob, ki jo je ta problematika krepko zaznamovala, saj je imela eno največjih skupin najdencev v celotni škofiji. Še danes na tem področju najdemo številne nenavadne priimke kot npr. Limoni, Otolani, Gaspeti, Leonardi, Garantini, ki so dediščina pritoka najdencev iz Trsta. Poleg tega župnijski arhiv župnije Dob hrani največji korpus gradiva o najdencih od vseh, ki so v NŠAL, in nam tako lahko spregovori o najdencih na deželi. Gradivo o najdencih v župniji Dob obsega polovico arhivske skatle, in sicer: izkaze najdencev in rednikov (1811–1856), okrožnice civilnih oblasti (1796–1843), spričevala o prevzemih najdencev (1822–1842), razni spisi (1802–1843).⁵³⁰

Župnija Dob, ki je imela v prvi polovici 19. stoletja okoli 2000 duš (leta 1820 1922, leta 1840 pa 2102 duš),⁵³¹ je dobila v 19. stoletju zavaljo sistema najdenišnic pravo kolonijo novih župljanov, ki jih je moral po uradni dolžnosti spremljati in nadzirati tudi lokalni župnik. Opravljal je vse tisto delo, ki mu je bilo naloženo po zgoraj opisani zakonodaji.

Izdajal oziroma podpisoval je dovoljenja za ženske, ki so nato v najdenišnicah jemale otroke v rejo, in vodil izkaze vseh teh žensk. Izkaz je vseboval zaporedno št. potrdila, ime in priimek ženske in njenega moža, naslov, velikost posestva, ki sta ga posedovala, datum izdaje potrdila, datum prevzema otroka, ime in priimek otroka, številko pogodbe in datum morebitne smrti najdenca. V župniji Dob je bilo v 16 letih, od 1818 do 1834, izdanih kar 182 takih potrdil. Ob izdaji teh potrdil je moral tudi presoditi, če je oseba, ki ga je želela dobiti, za

⁵²⁸ NŠAL, ŽA Mengeš, razni spisi, šk. 3, najdenci, dopis Okrajnega urada Kamnik župniku in županu v Mengšu, 29. 8. 1866, št. 2403.

⁵²⁹ *Vodnik po fondih in zbirkah NŠAL*, Ljubljana, 1999, str. 81–168, popisi župnijskih arhivov v NŠAL; in *Vodnik po župnijskih arhivih na območju SR Slovenije*, Ljubljana 1975.

⁵³⁰ NŠAL, ŽA Dob, razni spisi, šk. 2, najdenci.

⁵³¹ *Šematizem ljubljanske škofije*; leto 1820, str. 28, leto 1840, str. 25.

to primerna ali ne in to tako v moralnem, verskem kot premoženjskem smislu. Merila pri izdaji teh dovoljenj so bila verjetno zelo ohlapna, saj je rejnikov, ki bi bili pripravljeni vzeti v oskrbo najdenca, v glavnem ves čas primanjkovalo.

Naslednja evidenca, ki jo je vodil, je bila župnijski protokol najdencev. Vanj je po zaporednem vrstnem redu vpisoval datume pogodbe, ime in naslov rejnice, ki je sprejela najdenca, ime in priimek najdenca, rojstni datum, številko v protokolu najdenišnice, datum prevzema najdenca in št. pogodbe, ob primeru smrti najdenca pa še datum smrti in opombe, če ga je mati vzela nazaj ali če je bil predan kam drugam. V protokolu št. I so v letih od 1811 do 1822 vpisani le tržaški najdenci, 44 po številu, le eden pa je ljubljanski. Naslednji protokol št. II. obsega leta 1823 do 1832 in je nadaljevanje prvega, a obsega tako tržaške kot ljubljanske najdence, vpisanih jih je 93. Sledi protokol, ki je bil spisan verjetno leta 1834 in obsega vse najdence, ki so bili takrat še po pogodbeni oskrbi, se pravi od leta 1824 pa do 1842 in obsega 51 ljubljanskih in 67 tržaških najdencev, skupaj torej 118. Zadnja pa sta »seznama najdencev v dušno-pastirskem okraju«, ločena za tržaške in ljubljanske najdence z bolj razdelanimi rubrikami in sta bila vodena med letoma 1841 in 1856 ter vsebujeta 44 ljubljanskih in 47 tržaških najdencev, skupno torej 91. Seznama sta vsebovala naslednje rubrike: zaporedno številko, številko pogodbe, ime in priimek najdenca, datum rojstva, datum oddaje v deželno oskrbo, kdaj bo dosegel starost, ko prenehajo obveznosti dežele (10 oziroma 12 let), zdravstveno stanje in kako se zanj skrbi, kdaj in zakaj se ga v župniji ne spremlja več (primer smrti, dopolnjenja starostne dobe, prevzem s strani naravnih staršev ali rejnikov iz druge župnije), ime in priimek rejniških staršev in njihov naslov, ali je bil cepljen proti kozam in opombe.⁵³²

Ob tem je zanimivo, da so pri tržaških najdencih več kot polovični delež predstavljali tisti najdenci, katerih ime in priimek se je začel na isto črko (Carolina Comitti, Pietro Pinelli, Orsola Otter, Ludwig Limone ...), kar pomeni, da so jim ime dali v tržaški najdenišnici in so bili v najdenišnico verjetno oddani preko »Rollmaschine«.

Okrajna gosposka je sporočala župniku, kdaj je dobila denar in kdaj naj oznani ljudem, da pridejo v župnišče, da bodo dobili denar in naj s seboj prinesejo pogodbe in najdenca.⁵³³ To je župnik moral storiti na vsake pol leta.

Ob smrti najdenca je moral obvestiti okrajnega zdravnika ali ranocelnika, da je pregledal otroka in ugotovil, da smrt ni bila povzročena iz malomarnosti ali zaradi kakšnih poškodb. 21. marca 1821 je župnik pisal okrajni gosposki, da je umrla tržaška najdenka (Catarina) Katarina Cara, ki je bila v reji pri Mariji Gerlič. Prosil je, naj v skladu z zakonodajo pred pokopom pride na ogled

⁵³² NŠAL, ŽA Dob, razni spisi, šk. 2, najdenci, izkazi najdencev.

⁵³³ NŠAL, ŽA Dob, razni spisi, šk. 2, najdenci, dopis Okrajnega gospostva Krumpker, 29. 11. 1836 in 18. 8. 1837.

zdravnik, da bo truplo pregledal in da bo potem vse skupaj vpisal v evidenco. Catarina Cara je bila rojena 23. novembra 1819 in je bila 11. decembra 1819 vzeta v oskrbo v Dob št. 39 k Mariji Gerlič.⁵³⁴ Umrla je za posledicami mrzlice, ki so jo povzročile gliste, pokopana je bila 22. marca 1821. Po smrti je rejnica prejela še denar 9 f in 5 kr, ki ji je pripadal.⁵³⁵

Poleg tega je župnik dobil tudi sporočila, če je najdenec umrl že na poti. Iz Okrajnega gospostva Postojna so mu 19. februarja 1825 sporočili, da je tam za posledicami vročine umrl otrok, ki ga je iz Trsta nesla Terezija Potrata iz Krtine, župnije Dob, da je otroka pregledal ranocelnik in ni ugotovil nobenih drugih poškodb in da so ga pokopali.⁵³⁶

Župnik je posredoval tudi v primerih vračanja najdencev naravnim staršem. V župnijskem arhivu Dob lahko v letih od 1820 do 1843 najdemo dopise z zahtevo po vrnitvi 10 najdencev njihovim naravnim staršem. Prvi tak dopis je iz 24. oktobra 1820. V njem sirotinski oče Vincenc Karnoff sporoča dobskemu župniku, da je rodna mati ljubljanskega najdenca Jožefa Dolinarja (Joseph Dolinar), ki je bil od 1. aprila 1819 v reji pri rejnikih v Dobu, prosila, da bo sama skrbela za svojega sina. Sirotinski oče je župniku naročil, naj rejnici Katharini Stare sporoči, naj otroka skupaj s pogodbo in vsemi stvarmi, ki jih je dobila ob prevzemu iz najdenišnice, prinese naslednjo soboto v ljubljanski civilni špital, kjer bo predala otroka in na mestu dobila tudi plačilo za dotedanjo oskrbo. Predaja se je 28. oktobra 1820 tudi izvršila.⁵³⁷ Navadno je predaja potekala gladko, saj je bilo najdenišnici tudi vedno v interesu, da otrok preide nazaj v oskrbo naravni materi, tako v dobro otrok kot, še bolj, da se zmanjša finančno breme.

Pri predajah najdencev naravnim staršem pa je prihajalo tudi do težav. Sirotinski oče Vincenc Karnoff se je v dopisu 20. oktobra 1835 obrnil na dobskega župnika, naj posreduje za vrnitev ljubljanskega najdenca Carla Johanna Müncha. Njegova naravna mati se je namreč v najdenišnici pritožila, da rejniki z otrokom slabo ravna in da mu ne zagotavljajo niti potrebne obleke, čeprav mu jo je sama priskrbela, zato zahteva vrnitev svojega otroka, za katerega bo sama skrbela. Župnik je moral rejnici sporočiti, da naj otroka vrne v ljubljanski špital, kjer ga bo prevzela rodna mati in ji bodo vrnjeni stroški prevoza, če pa to ne bi bilo mogoče, ga bo prišla prevzet njegova rodna mati. Sirotinski oče je tudi opozoril, naj bi bilo pri isti hiši v oskrbi še več najdencev, ki so že izven let, za katera dežela plačuje rejnikom, rejniki pa naj bi jim pogosto govorili zoper njihove rodne starše. Do predaje omenjenega najdenca očitno ni prišlo, zato je

⁵³⁴ Pravilna hišna številka je bila Dob 33, kjer je živel družina Gerlič.

⁵³⁵ NŠAL, ŽA Dob, razni spisi, šk. 2, najdenci, spisi; župnijski protokol najdencev I, 1811–1822; in mrliška matična knjiga župnije Dob 1812–1830.

⁵³⁶ NŠAL, ŽA Dob, razni spisi, šk. 2, najdenci, dopis Okrajnega gospostva Postojna, 19. 2. 1825.

⁵³⁷ NŠAL, ŽA Dob, razni spisi, šk. 2, najdenci, razni spisi, dopis sirotinskega očeta župniku v Dobu, 24. 10. 1820.

sirotinski oče v dopisu 18. decembra 1835 še enkrat zahteval izvršitev predaje najdenca naravni materi, ki je v vmesnem času pridobila tudi uradni zahtevek od gubernija. Župnika je pozval, naj ustrezno ukrepa, da bo otrok brez zadržkov vrnjen naravnim staršem. Če bi prišlo do oviranja, naj se sklicuje na člen pogodbe, ki je določal, da ima najdenišnica pravico, da do dopolnjenega najdenčevega dvanajstega leta kadarkoli najdenca vzame iz oskrbe. Če bi rejniki ovirali predajo, naj sprejme strožje ukrepe, ki bi rejnikom prinesli stroške za vrnitev najdenca. Po predaji naj rejniki obdržijo pogodbo, župnik pa naj o predaji obvesti sirotinskega očeta. Do predaje je nato vendarle prišlo 20. decembra 1835, župnik pa je rejnikom plačal za dotedanjo oskrbo.⁵³⁸ Ob predaji otroka so rejniki obdržali pogodbo, da so nato dobili denar za oskrbo v preteklem letu. Zato so pogodbe v arhivih tudi tako redko ohranjene.

Prej omenjena rejnica Marija Gerlič je bila v letu 1821 obravnavana še enkrat. V reji je imela tudi ljubljanskega najdenca Janeza Birka. Janezova rodna mati se je pritožila sirotinskemu očetu Vincencu Karnoffu, da je obiskala svojega otroka in ga našla v popolni bedi. Karnoff je župniku pisal, naj stvar pregleda in poskuša dobiti novega rejnika za tega otroka. Dobski župnik Franc Mulej (1765–1830) je takoj, ko je dopis dobil, odšel preverit stanje otroka in ga našel zdravega in povsem v redu. Obrnil se je še na okrožnega fizika, ki je ravno tako opravil obisk in dejal, da bi si samo želel, da bi se z vsemi najdenci tako dobro ravnalo.⁵³⁹

Nekateri otroci so se dali v rejo tudi mimo ustaljenega postopka, kar je župnik, kot nadzornik, tudi moral vedeti. Vincenc Karnoff je tako 27. novembra 1824 pisal župniku, da je oddal nekega otroka ženski Heleni Gostinčar iz njegove župnije, ki sicer ni imela župnikovega potrdila, a da je prepričan, da bo dobro skrbela zanj.⁵⁴⁰

V nedatiranem pismu, napisanem okoli leta 1820, je neka Marija Helmar prosila župnika, če da dovoljenje, da svojega otroka odda v dojenje Jeri Prejošci, ker ga sama ne more hraniti, ker je revna in se ukvarja s kramarstvom, njen mož pa je še vpoklican v vojaško službo. Da sta z Jero dogovorjeni in ji plačuje 40 kr mesečno. Prosi, da ne odreče dovoljenja in da bo otroka vzela nazaj, ko bo starejši.⁵⁴¹

Ljudje v Dobu so radi sprejemali otroke v rejo. Leta 1832 je župnik Megušar (1771–1834) kar sam pisal v tržaško najdenišnico, če imajo kaj najdencev na razpolago, ker bi jih njegovi župljani radi vzeli v rejo.⁵⁴² Istega leta se je

⁵³⁸ NŠAL, ŽA Dob, razni spisi, šk. 2, najdenci, dopisi sirotinskega očeta župniku v Dobu, 20. 10. in 18. 12. 1835 in 25. 8. 1836.

⁵³⁹ NŠAL, ŽA Dob, razni spisi, šk. 2, najdenci, dopis sirotinskega očeta Vincenca Karnoffa župniku, 16. 11. 1821.

⁵⁴⁰ NŠAL, ŽA Dob, razni spisi, šk. 2, najdenci, dopis sirotinskega očeta Vincenca Karnoffa župniku, 27. 11. 1824.

⁵⁴¹ NŠAL, ŽA Dob, razni spisi, šk. 2, najdenci, spisi.

⁵⁴² Dopis Okrajnega gospostva Postojna, 19. 2. 1825. Prepis dopisa Tržaške najdenišnice sirotinskemu očetu, 21. 4. 1832.

tudi sirotinski oče Vincenc Karnoff obrnil na dobskega župnika rekoč, da se v tržaškem špitalu nahaja dve in pol leti stara deklica in da glede na popolno zaupanje, ki ga ima do njegove župnije, prosi, ča lahko dobi kakšno družino, ki bi deklico vzela v rejo.⁵⁴³ Naslednje leto mu je sporočil, da so v tržaški najdenišnici na voljo za rejo dva otroka različnih staršev in dva sorojenca.⁵⁴⁴

Župnik Megušar, ki je v Dobu služboval v letih od 1824 do 1834, je ljudi spodbujal, da so jemali najdence v oskrbo, njegov naslednik Gašper Švab (1797–1866), ki je v Dobu deloval med letoma 1834 in 1866,⁵⁴⁵ pa je bil nekoliko bolj zadržan, saj je bil prepričan, da je v župniji že preveč najdencev, zato je bil malo bolj restriktiven pri podeljevanju potrdil ljudem za prevzem najdencev. Leta 1837 je zavrnil dovoljenje Janezu Dolinarju z razlogom, češ, da je v župniji že tako ali tako preveč najdencev in da Janez Dolinar ni primeren, da bi prevzel še kakšnega najdenca v rejo. S svojo ženo ima že tri lastne otroke in glede na leta lahko pričakujeta še kakšne. V reji ima že dva tržaška najdenca, poleg tega je pri hiši še nezakonski otrok njegove sestre, ki je trenutno sicer v Moravčah, a se bo gotovo vrnil. V lasti ima le revno polovico hube, ki je še vsa v dolgovih, da sicer nima moralnih zadržkov do njega, ker ga ne pozna dovolj, da pa je pri popisu zamolčal enega otroka, verjetno zato, da bi lahko v oskrbo dobil še kakšnega otroka.⁵⁴⁶

Istega leta je zavrnil tudi izdajo potrdila Mici Jančar, ki pa se je pritožila Okrajni gosposki Krumperk, na kar se je Švab odzval z obširnim dopisom. Mica je 20. februarja dobila potrdilo pri okrajni gosposki in se 22. oglasila pri župniku, ki pa ji tega potrdila ni podpisal, ker je imel na podlagi zakonskih predpisov, kot je sam dejal, zadržke. Da ji je odrekel podpis, je navedel dva glavna razloga: prvič, da ima župnija že preveč najdencev, in drugič, da je Mica neprimerna oseba za to dejavnost. Zapisal je, da župnija Dob po zadnjem popisu šteje 2043 duš, po protokolnih številkah najdencev pa je teh v župniji 184, kar pomeni, da je vsaka 12 oseba v župniji najdenec. Pri tem je verjetno malo pretiraval in je bilo število manjše, ker je nekaj najdencev umrlo, nekaj jih je bilo vrnjenih rodnim materam, nekaj se jih je odneslo v druge kraje. Spraševal se je, zakaj mora biti prav župnija Dob, ki je že tako ali tako revna, tako obremenjena z najdenci, medtem ko druge župnije, recimo v okraju Mekinje ali v predelih Notranjske med Ljubljano in Trstom, najdencev skoraj nimajo. Da je treba najdence razporediti tudi v druge kraje.

Za Mico Jančar pa je zapisal naslednje razloge: da je revna kajžarica, stara 51 let, ki ima svojih sedem otrok, enega iz prvega zakona in ostale iz drugega.

⁵⁴³ NŠAL, ŽA Dob, razni spisi, šk. 2, najdenci, dopis sirotinskega očeta Vincenca Karnoffa župniku, 30. 9. 1832.

⁵⁴⁴ NŠAL, ŽA Dob, razni spisi, šk. 2, najdenci, dopis sirotinskega očeta Vincenca Karnoffa župniku, 11. 3. 1833.

⁵⁴⁵ Stane Stražar, *Župnija Dob skozi stoletja*, Dob, 1996, str. 200.

⁵⁴⁶ NŠAL, ŽA Dob, razni spisi, šk. 2, najdenci, certifikat, 26. 2. 1837.

Da sta pri hiši že dva najdenca, ljubljanski Jakob Pančur, rojen leta 1827, in tržaška Marija Marzella, rojena leta 1820. Pri hiši je še nezakonski otrok njene sestre, ki je sedaj sicer bolan in na Štajerskem, a se bo gotovo vrnil, pri hiši pa je še berač Anton Divjak. Poleg tega je prepirljiva in v sporu z nekaj ljudmi. Da slabo vzgaja svoje otroke, eden od njenih sinov je bil tako slabo poučen v krščanski veri, da ni dobil listka za prvo sveto obhajilo. Otroci pa da ob cesti, kjer živijo, prosjajo za denar. Poleg tega pa, da je lažnivka, ki širi neresnice, da župnik ne prenese najdencev. Njen mož je bil v preiskavi zaradi kaznivega dejanja.⁵⁴⁷

Število najdencev se je v naslednjih letih malo zmanjšalo, a ne vemo, kakšno vlogo je imel pri tem župnik Gašper Švab, ni pa bilo to zmanjšanje drastično. V letih od 1841 do 1856 je bilo v župnijo še vedno prevzetih 91 novih najdencev, 44 ljubljanskih in 47 tržaških.⁵⁴⁸

Če v pretres vzamemo obdobje med letoma 1823 do 1832, ko imamo dobre evidence o najdencih, lahko ob primerjavi z matičnimi knjigami dobimo dober vpogled v razsežnost te problematike na župniji. Iz matičnih knjig lahko razberemo, da se je v teh desetih letih v župniji Dob rodilo in bilo krščenih 553 živorojenih otrok, pri tem ni všteti nekaj mrtvorojenih. V istem času je bilo v župnijo prevzetih v rejo 93 najdencev. Skupno število otrok letnikov 1823–1832 je bilo torej 646, najdenci pa so predstavljali 14,4 % vseh otrok. Smrtnost otrok v tistem času je bila zelo velika, razlika v smrtnosti med najdenci in otroci, rojenimi v Dobu, pa je bila sorazmerno majhna. Od 646 otrok letnikov 1823–1832 je do desetega leta umrlo kar 172 otrok oziroma 26,6 %. Od 93 najdencev pa jih je do desetega leta umrlo 31, kar je 33,3 % oziroma točno ena tretjina. Od teh 93 se je število najdencev teh letnikov zmanjšalo še za tri, dva sta bila v oskrbo predana v drugo župnijo, enega najdenca pa je nazaj vzela rodna mati. V celotni populaciji letnikov 1823 do 1832 je po desetih letih življenja v župniji Dob bilo 471 otrok, od tega 59 najdencev oziroma 12,5 % vseh otrok.⁵⁴⁹ To pa je blizu ocene župnika Gašperja Švaba, ki je leta 1837 zapisal, da je vsak dvanajsti prebivalec župnije najdenec.

6.3.4 UKINITEV NAJDENIŠNIC

Inštitut najdenišnic je predstavljal velik strošek za javne blagajne in je postal zato med oblastniki čedalje manj priljubljen. Stroški, ki jih je za plačevanje rejnin in ostalih stroškov plačevala ljubljanska najdenišnica, so bili že kmalu po začetku delovanja višji od predvidevanja in njihov fond ni zadoščal. Finančne težave najdenišnice je omilil dvorni dekret iz leta 1819, s katerim so bile

⁵⁴⁷ NŠAL, ŽA Dob, razni spisi, šk. 2, najdenci, dopis okrajni gosposki, 15. 7. 1837.

⁵⁴⁸ NŠAL, ŽA Dob, razni spisi, šk. 2, najdenci, sezname najdencev.

⁵⁴⁹ NŠAL, ŽA Dob, krstni matični knjigi župnije Dob, 1812–1825 in 1825–1855 ter mrliški knjigi župnije Dob 1812–1830, 1830–1840; ter NŠAL, ŽA Dob, razni spisi, šk. 2, najdenci, župnijski protokol najdencev II, 1823–1832.

porodnišnice in najdenišnice razglašene za državne ustanove in so jih izdatno sofinancirali iz kameralne blagajne. A spričo hitrega naraščanja števila najdencev v predmarčnem obdobju tudi ta državna pomoč kmalu ni več zadoščala.⁵⁵⁰

Naraščanje števila najdencev je že v predmarčnem obdobju, še bolj pa pozneje sprožilo razpravo o reformi najdeniškega sistema, pri čemer pa sta se spopadla dva tabora. Eni so na zadevo gledali predvsem s stališča financ, oziroma, kako se ogniti finančnim izdatkom, ki jih prinaša najdeniški sistem. Drugi pa so zadevo videli predvsem kot perečo socialno problematiko, ki sicer potrebuje reformo, a mora še vedno zasledovati predvsem pomoč nezakonskim materam in njihovim otrokom.⁵⁵¹

Po sprejetju zakonov s 17. februarja 1864 in 29. februarja 1868 so bile najdenišnice v celoti prenesene pod pristojnost dežele, v kateri so se nahajale. Vsi posebni fondi, ki so zagotavljali denar za rejnine in takse porodnic, so bili ukinjeni, saj so vsi stroški za oskrbo porodnic, ki so rodile v porodnišnicah, in oskrbnine za najdence prešli na pleča dežele, kjer so imele porodnice oziroma matere najdencev domovinsko pravico.⁵⁵²

To je povzročilo deželi Kranjski izjemno veliko finančno breme. Samo pod oskrbo tržaške najdenišnice je bilo v letu 1868 namreč 782 najdencev s Kranjske, dežela pa je morala za rejnine zagotoviti več kot 35.000 gld, poleg tega pa so stroški za porodnice s Kranjske, ki so bile oskrbovane v drugih deželah, iz leta v leto znašali 3.500 gld.⁵⁵³

Zaradi zmanjšanja števila oddaj nezakonskih otrok v tržaško najdenišnico je tržaški deželni odbor konec leta 1868 do nadaljnjega prepovedal oddajo tržaških najdencev na Kranjsko. Če pa bi se v prihodnosti razmere spremenile in bi spet prišlo do prenapolnjenosti najdenišnice, pa je določil, da se najdenci, zaradi revščine tamkajšnjih rejnikov in njihove slabe oskrbe, ne bodo smeli oddati v okraja Kranj in Litija. Odposlanci tržaške najdenišnice so ob pregledu stanja najdencev na Kranjskem tudi ugotovili, da številni najdenci niso več v oskrbi pri prvotnih rejnikih in da so jih ti, ne da bi to sporočili direkciji najdenišnice, oddali nazaj naravnim staršem, sorodnikom ali drugim rejnikom, s čimer so kršili pogodbo. Okrajnim glavarstvom so zapovedali, naj po županih poostrijo nadzor nad temi primeri, za sodelovanje so prosili tudi Cerkev. Škofijski ordinariat je nato krajevnim dušnim pastirjem naročil, naj, če opazijo kakšne nepravilnosti, le-te naznanijo ustreznim političnim oblastem.⁵⁵⁴

⁵⁵⁰ Cvirn, *Najdenišnice – nagrada za lahkomišelnost in nemoralnost*, str. 17.

⁵⁵¹ Cvirn, *Najdenišnice – nagrada za lahkomišelnost in nemoralnost*, str. 7, 23–37.

⁵⁵² *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich*, 1868, Dunaj 1868, str. 31–32.

⁵⁵³ *Okrožnica na vse župane na Kranjskem*, 9. 3. 1869, št. 5032; in dopis deželnega odbora ordinariatu, v: NŠAL 4, šk. 132, f. 37/325.

⁵⁵⁴ *Laibacher Diöcesanblatt* (1869), št. 20, str. 121–122.

Dežela Kranjska je poskušala zmanjšati finančno breme zaradi najdencev, zato je omejevala oziroma preprečevala, da bi ženske s Kranjske hodile rojevat v Trst, saj so bili stroški tržaške najdenišnice višji od ljubljanske. Glede tega je kranjski deželni odbor 9. marca 1869 vsem županom poslal okrožnico, v kateri jih je seznanil s finančnimi bremenimi, ki so pestili deželo zaradi najdencev, in ukrepi, ki naj bi jih postorili. Županom so naročili, naj obvestijo noseče ženske, naj ne hodijo v Trst, saj so s tržaško najdenišnico dosegli dogovor, da ta ne bo več sprejemala nosečnic s Kranjske razen v nujnih primerih in »... županom se tedaj na vest poklada, da naj prav ostro pazijo na to, da samo zares revne in brezpodporne ženske, ki tudi od strani otrokovega očeta nobene pomoči pričakovati ne morejo, v porodnišnico pridejo.« Takim naj bi izdajali ubožni list, ki ga je moral podpisati tudi župnik, ob izročitvi pa naj bi župani porodnicam odločno dodali: »ta ubožni list velja samo za pot v Ljubljano in za sprejem v ljubljansko porodnišnico.« Prepovedano jim je bilo izdajati sprejemna pisma za tržaško najdenišnico. Deželni odbor se je obrnil tudi na škofijski ordinariat s prošnjo, naj duhovniki ljudstvo poučijo o vsebini okrožnice.⁵⁵⁵

Kranjski deželni odbor se je v letih 1866–1870 lotil reforme najdenišničnega sistema. V strokovno razpravo so se leta 1867 vključili tudi člani Društva zdravnikov na Kranjskem, ki so konec leta 1867 izdelali ekspertizo, v kateri so na problematiko gledali predvsem kot na pereče socialno vprašanje. V ekspertizi so možnost za znižanje najdencev v javni oskrbi videli v ukinitvi načela anonimnosti in doslednem spoštovanju občega državnega zakonika, ki je skrb za nezakonske otroke nalagal očetom in predvsem v uvedbi državne podpore revnim nezakonskim materam. A člani deželnega odbora na čelu z Janezom Bleiweisom (1808–1881) niso bili naklonjeni tem predlogom in so iskali predvsem poti, kako zmanjšati finančno breme.⁵⁵⁶

Kranjski deželni zbor je naposled 24. avgusta 1870 sklenil, da s 1. julijem 1871 ne bo sprejel v oskrbo nobenega najdenca več. V deželni oskrbi so tako ostali le tisti najdenci, ki so bili pred tem datumom sprejeti v najdenišnico do dopolnjenega 10. leta, torej, zadnji najdenci do leta 1881. Ob ukinitvi ljubljanske najdenišnice je kranjski deželni odbor županom poslal okrožnico, v kateri so med drugim zapisani vzroki ukinitve: »... da najdenišnice ne zadostujejo blagemu namenu, po katerem so se napravile nekdanje, kajti one ne ovirajo in ne zmanjšujejo hudodelstva detomora, izpoloževanja otrok in odganjanja telesnega sadu; v drugem obziru pa nič ne koristijo najdencem samim, kajti zavoljo slabega njihovega oskrbovanja na telesu in duši hirajo ali celo pomrjo; dežela naša pa mora plačevati za rejo njihovo neizmerne stroške, vsako leto 60.000 goldinarjev.

⁵⁵⁵ Okrožnica na vse župane na Kranjskem, 9. 3. 1969, št. 5032; in dopis deželnega odbora ordinariatu, v: NŠAL 4, šk. 132, f. 37/325.

⁵⁵⁶ Cvirn, Najdenišnice – nagrada za lahkomišelnost in nemoralnost, str. 23–37.

Da sami ti stroški se poplačajo, treba 6 odstotkov priklade na zemljiške, hišne in druge direktne davke nakladati našim ljudem.» Izrazili so tudi nezadovoljstvo nad rejniki: »... kateri si iščejo le dobička, sebi izročene rejence pa zanemarjajo, da niso za nobeno delo pripravi in pridejo poslednjič občini (soseski), v katero po domovinski postavi spadajo, kot lenuhi na glavo.« Namesto sistema oddaje nezakonskih otrok v najdenišnico so uveljavili prakso, da so lahko revne neomozene porodnice z veljavnimi ubožnimi listi zastonj rodile v porodnišnici in tam ostale še štiri tedne po porodu, nato pa so morale oditi. Župane pa so prosili, naj takim ženskam pomagajo, da bodo dobile delo in naj o tem podučijo ljudi. Dušni pastirji so imeli tako le še nalogo, da so podpisovali, potrjevali ubožne liste in to le za revne nosečnice ter, če je bil tudi oče otroka reven.⁵⁵⁷

Kljub ukinitvi najdenišnice je bilo finančno breme dežele glede oskrbe najdenцев še vedno veliko in dežela jih je poskušala še dodatno zmanjšati. Zaradi velikih stroškov, ki jih je morala dežela plačevati ranocelnikom, je kranjski deželni odbor poslal leta 1876 škofijskemu ordinariatu prošnjo, da bi ordinariat pristal na to, da bi krajevni dušni pastirji ponovno prevzeli izplačevanje rejnin do leta 1881, torej do časa, ko bi zadnji ljubljanski najdenci dopolnili 10 let. Vistem času je dežela podpirala še 476 ljubljanskih najdenцев, od katerih naj bi za 58 od njih rejnine izplačevali na sedežih okrajnih glavarstev in na ljubljanskem magistratu, za ostale pa naj bi poskrbeli krajevni dušni pastirji iz 106 župnij. Deželni odbor je obljubil, da krajevnim dušnim pastirjem to ne bo vzelo dodatnega časa, preračunavanja ali pisanja in s tem ne bodo imeli nobenih dodatnih stroškov, bi pa privoljenje znatno pripomoglo k izboljšanju hudo obteženega deželnega proračuna.⁵⁵⁸ Škofijski ordinariat je na to pristal, tako so krajevni dušni pastirji od leta 1876 do leta 1881 ponovno izplačevali rejnine, po koncu pa računske izkaze z morebitnim preostankom denarja vrnili vodstvu dobrodelnih naprav v Ljubljani.⁵⁵⁹

Leta 1879 je vrata zaprla še tržaška najdenišnica, za kar je imel s pritiski na tržaški magistrat zasluge tudi kranjski deželni zbor,⁵⁶⁰ ki se je s tem želel znebiti tozadevnih stroškov.

Stanje na področju rejništva je bilo v letih po ukinitvi najdeniškega sistema na Kranjskem slabše, saj ni bilo niti enega zavoda, ki bi sprejemal predšolske otroke – sirote, kar je bilo še posebej pereče pri kakorkoli prizadetih otrocih.⁵⁶¹

⁵⁵⁷ NŠAL 4, šk. 132, f. 37/325, Okrožnica vsem županijam na Kranjskem, 18. 6. 1871, št. 5552 od 1870.

⁵⁵⁸ NŠAL 4, šk. 132, f. 37/325, dopis Kranjskega deželnega odbora Škofijskemu ordinariatu v Ljubljani, 4. 3. 1876.

⁵⁵⁹ Aenderung des Auszahlungsmodus der Verpflegungsgebühren für die Laibacher Findlinge, 5. 4. 1875, v: *Laibacher Diöcesanblatt* (1876), št. 7, str. 97–98; in ŽA Šmartno pri Litiji, razni spisi, šk. 7, najdenci, formular Kranjskega deželnega odbora župnijskim uradom glede izplačevanja rejnin ljubljanskih najdenцев.

⁵⁶⁰ Cvirn, Najdenišnice – nagrada za lahkomišelnost in nemoralnost, str. 42.

⁵⁶¹ Poročilo »Društva za otroško varstvo in mladinsko skrb v sodnem okraju Ljubljani, za upravno leto 1909, Ljubljana 1909, str. 12–15; in Fran Milčinski, *Naša zanemarjena mladina in Kranjska, oblastna ji mačeha*, Ljubljana 1907, str. 5–6.

7 SAMOSTOJNA INICIATIVA CERKVE ZA POMOČ RAZLIČNIM SKUPINAM

7.1 DOBRODELNA DEJAVNOST

Dobrodelna dejavnost Cerkve se je ob koncu 18. in v pretežnem delu 19. stoletja v ljubljanski (nad)škofiji vršila v glavnem preko župnijskih ubožnih inštitutov, nadzora nad najdenci pri rejnikih, nabirkami in raznimi ustanovami, preko katerih so navadno podpirali uboge v določenih župnijah, kar sem prikazal že v prejšnjih poglavjih.

Samostojna iniciativa Cerkve kot organizatorice dobrodelnosti se je pričela s prihodom t. i. karitativnih redov oziroma kongregacij in ustanavljanjem dobrodelnih društev. To je približno sovpadalo z odvzemom pristojnosti Cerkvi kot državnemu organu socialnega skrbstva od srede 19. stoletja oziroma bolj intenzivno v zadnjih desetletjih 19. stoletja. Dobrodelna društva so bila glavni organizatorji dobrodelnosti, karitativni ženski redovi pa glavni strokovni nosilci v posameznih zavodih. V nekaterih župnijah se je razvijala samostojna dobrodelna dejavnost, ki ni bila organizacijsko povezana z drugimi centralami. Dobrodelnost se je daleč najbolj intenzivno razvijala v Ljubljani, nato tudi v nekaterih drugih mestih in industrijskih središčih, medtem ko je bila na kmečkem podeželju razen redkih izjem slabo razvita.

V okviru društev, redov ali župnij je do druge svetovne vojne cerkvena dobrodelnost uspela vzpostaviti 24 zavetišč in vrtcev za otroke in mladino, 10 sirotišnic, 8 hiralnic in 8 zavetišč oziroma domov za delavce.

Dobrodelnost se je skozi desetletje ves čas krepila, največji razmah pa doživela ravno v zadnjem desetletju pred vojno, ko je uspela organizirati tudi celovito mrežo karitativnih organizacij, ki je pokrivala tako rekoč vse župnije v škofiji, prav tako pa se je pričelo z ustanavljanjem socialnovarstvenih zavodov tudi na podeželju.

Kakšen je bil delež Cerkve pri karitativnem in humanitarnem delu nazorno pokaže tudi podatek, da je bila v letu 1934 celotna vsota za podporo ubogih v Ljubljani 9.287.608 din, pri čemer je delež mestnega načelstva znašal 5.437.000 din, prispevek vseh cerkvenih organizacij in zavodov pa 1.999.796 din oziroma 21,5 % vseh sredstev.⁵⁶²

⁵⁶² Delo Vincencijevih konferenc 1876–1936, str. 73.

7.1.1 DOBRODELNA DRUŠTVA

Katoliška dobrodelna društva v ljubljanski škofiji so nastajala sočasno s sorodnimi društvi v ostali Avstriji. Njihov nastanek je bil v primerjavi z ostalimi zahodnoevropskimi državami v zaostanku za nekaj desetletij, saj so se razna dobrodelna društva, kot npr. Vincencijeve in Elizabetine konference, močno razvila že sredi 19. stoletja.

Vodilno vlogo pri nas je igrala Vincencijeva družba, ki je bila prva, najbolj organizirana in najbolj dejavna karitativna organizacija. Družba je bila skupaj s svojimi konferencami pobudnica organizirane pomoči ubogim in ustanoviteljica mnogih socialnih zavodov, na čelu z ljubljanskim Marijaniščem kot prvo sirotišnico za dečke na Kranjskem. Za Vincencijevo družbo so počasi nastajala še druga sorodna društva (Dijaška in ljudska kuhinja v Ljubljani 1877, Gospejno društvo krščanske ljubezni sv. Vincencija Pavelskega 1882 ...). Med ustanovitelji in glavnimi akterji delovanja društev pogosto opazimo tesno sodelovanje med angažiranimi laiki in duhovniki. Številni laiki in duhovniki so v svojih zapuščinah pogosto prispevali velike vsote ali nepremičnine, brez katerih društva oziroma njihovi zavodi ne bi mogli delovati.

Pomemben premik je prinesla tragedija prve svetovne vojne in kriza po njej, ki je vzpodbudila nastanek mnogih novih društev. Društva so se po vojni tudi izdatno usmerila v pomoč sirotam, katerih število je v času vojne močno naraslo, država pa za njih tako rekoč ni namenjala sredstev. Poleg tega je propad Avstro-Ogrske pomenil tudi propad mnogih ustanov, ki so jih morali naložiti kot vojno posojilo in so pomenile gmotni temelj društev in njihovih zavodov. Po vojni so bila društva tako rekoč brez osnovnih finančnih virov, kar je pomenilo krčenje nekaterih dejavnosti (brezplačnega vzdrževanja sirot v zavodih ...), in so morala na novo sestavljati gmotno ogrodje svojega delovanja.

Karitativna društva so svoj vrh doživela v tridesetih letih 20. stoletja. Takrat je pobudo prevzela Karitativna zveza kot krovna organizacija karitativnih organizacij, ki je usmerjala in spodbujala delovanje karitativne dejavnosti v škofiji in dodajala številne nove vsebine, kolonije za otroke, zimsko pomoč za brezposelne, karitativne nedelje, ki so jih praznovali po celotni škofiji, predavanja, seminarje na karitativne teme itd.

Značilnost društev in njihovih podružnic je bila, da so delovali v mestih oziroma industrijskih središčih, medtem ko jih na deželi razen redkih izjem ne zasledimo. Škofje so delovanje društev ves čas pozdravljali in spodbujali, posebej pa moramo poudariti delo, ki so ga v zavodih društev odigrale redovnice.

7.1.1.1 Družba sv. Vincencija Pavelskega v Ljubljani

24. aprila 1876, na obletnico rojstva sv. Vincencija Pavelskega (1581–1660), so v Ljubljani pri stolni cerkvi sv. Nikolaja ustanovili prvo konferenco

Vincencija Pavelskega v ljubljanski škofiji, s čimer je bila ustanovljena »Družba sv. Vincencija Pavlanskega za prostovolno oskrbo siromakov in mladinsko varstvo« v Ljubljani. Pobudnika ustanovitve sta bila kanonik Janez Gogala in profesor na ljubljanskem učiteljski Josip Kronberger, pri ustanavljanju pa sta se naslonila na konferenco v Gradcu. Namen društva je bil: *»Revne družine, bolne in bolehnne osebe, zanemarjene otroke brez razlike veroizpovedi in narodnosti podpirati, jim pomagati, da si zopet morejo kaj zaslužiti in izvrševati tudi druga dela krščanskega usmiljenja.«* Jeseni istega leta je bila ustanovljena druga konferenca sv. Jakoba, ki je pokrivala šentjakobsko in trnovsko župnijo.⁵⁶³

V prvem letnem poročilu družbe je slikovito opisano veselje nad uspešnim začetkom družbe in nagib, ki je gnal družbenike k delu za revnega sočloveka. *»Tako je tedaj ognjeni voz kerščanske ljubezni slednjič tudi v naši deželi zakrenil na zaželjeni tir. Mnogo dobrotnih rok si od prvega začetka prizadeva premakniti ga vedno naprej /.../ In ko vidimo v tem vozu, v katerega je vprežena kerščanska ljubezen, poleg ubožčkov Kristusa samega, katerega reveži v svojih revah in nalogah verno izrazajo, prevzame nas veselo ta vzvišena prikazen kerščanske ljubezni do bližnjega in živo čutimo v sebi mogočni nagib Božjemu prijatelju ubožcev posvetiti svoje moči in svoje premoženje. Ta kerščanske ljubezni žareči voz bode pa, kakor nekdanji prerok Elija, konec življenja tudi dobrotnike in prijatelje ubožih povzdignil k nadzemljskemu, nebeškemu življenju.«*⁵⁶⁴

Že v prvem letu delovanja je družba ustanovila deško dnevno zavetišče v Ljubljani in vanj sprejela 40 dečkov. Naslednje leto se je za obe ustanovil skupni upravni svet, prvi predsednik pa je postal kanonik Janez Gogala. Na prvem skupnem zborovanju družbe 10. junija 1877 so si kot glavno nalogo zastavili ustanovitev sirotišnice za popolno oskrbo sirot,⁵⁶⁵ ki je Ljubljana kljub dolgotrajnim razpravam in prizadevanjem deželni in mestni oblasti še vedno ni imela.⁵⁶⁶ Razloge za skrb nad tem delom populacije so utemeljevali z besedami: *»Kdor uboštvo nekoliko bolj skerbno opazuje, prišel bo kmalu do prepričanja, da v mestih, kjer ni nobene sirotnice, to je hiše, v katero bi se sprejemale sirote, se silni revščini le težko, ali pa celo ne da zadatno v okom priti. Uboge udove z nepreskrbljenimi otroci so primorane dostikrat zunaj hiše dela ter zaslužka si iskati, povračajo se po navadi še le na večer domu, otroci pa so med tem brez vse postrežbe, brez vsakršnega varstva in nadzorstva. Da taki otroci brez vse odreje duševno ohrome in zaostanejo, da postanejo pogostoma vsi tumpasti in leni, da se navadijo zgodaj beračiti ali pa se pridružijo celo uličnim potepinom ...«*⁵⁶⁷

⁵⁶³ NŠAL 216, Družba sv. Vincencija Pavelskega v Ljubljani; šk. 4, pravila; in Viktor Triler, Ob 60 letnici Družbe sv. Vincencija Pavelskega v Ljubljani, v: *Delo Vincencijevih konferenc 1876–1936*, str. 5–6.

⁵⁶⁴ NŠAL 216, šk. 3, *Pervo računsko sporočilo družbe sv. Vincencija v Ljubljani za čas od 24. aprila 1876 do 24. aprila 1877*, str. 1–2.

⁵⁶⁵ Triler, Ob 60 letnici Družbe sv. Vincencija Pavelskega v Ljubljani, str. 5–8.

⁵⁶⁶ Anžič, *Skrb za uboge v deželi Kranjski*, str. 65–72.

⁵⁶⁷ NŠAL 216, šk. 3, *Drugo računsko sporočilo družbe sv. Vincencija v Ljubljani za čas od 24. aprila 1877 do 24. aprila 1878*, str. 1.

Za namen izgradnje sirotišnice so ustanovili sklad, ki je do leta 1880 zbral okoli 5.000 gld. Ko se je ponudila možnost za ugoden nakup dveh hiš v Poljanah št. 36 in št. 38 za 28.500 gld, je akcijo podprl župnik pri sv. Jakobu v Ljubljani Gustav Köstl (1824–1880), ki je sam podaril 20.000 gld, kar je omogočilo nakup zgradb in pripravo za nov namen. Zavod je že pozno jeseni leta 1880 odprl vrata sirotišnici in dnevnemu zavetišču, ob blagoslovu zgradb leta 1882 so zavod poimenovali *Collegium Marianum* oziroma Marijanišče. Zavod, pod streho katerega so bili sirotišnica, dnevno zavetišče, od leta 1884 ljudska šola, od leta 1898 gospodinjstva šola, od leta 1910 pa še dijaški konvikt,⁵⁶⁸ je bil vodilna ustanova družbe, zato si bomo pozneje podrobneje pogledali njegov razvoj.

Od leta 1876 so se konference postopoma razširile po celi Kranjski, tako jih je bilo v ljubljanski škofiji pred prvo svetovno vojno 13, od tega 6 v Ljubljani.⁵⁶⁹ Po časovnem zaporedju so si sledile: Ljubljana - sv. Nikolaj (1876), Ljubljana - sv. Jakob, Tržič (1889), Ljubljana - Marijino oznanjenje (1898), Idrija (1898), Ljubljana - sv. Peter (1898), Jesenice (1910), Vodmat, Selo in Moste pri Ljubljani (1910), Ljubljana - Vič (1911), Loški Potok (1911), Ljubljana sp. Šiška (1911), Ljubljana - Trnovo (1912), Kamnik (1913), Zagorje ob Savi (1927), Novo mesto (1928), Kočevje (1929), Ambrus (1929), Akademsko konferenca v Ljubljani (1929), Koroška Bela (1931), Ljubljana - sv. Jurij na Gradu (1931), Ljubljana - Tabor (Srce Jezusovo) (1931), Ljubljana - Polje (1932), Ljubljana - Šentvid (1932), Bohinjska Bistrica (1933), Radovljica (1933), Bled (1933), Kropa (1933), Breznica (1934), Ljubljana - Bežigrad (1934), Škofja Loka (1934), Ljubljana - Zgornja Šiška (1936), Trata nad Škofjo Loko (1937), Ljubljana Kodeljevo in Štepanja vas (1937), Dobrova (1938).

Družba je bila podrejena centralnemu svetu na Dunaju, po prvi svetovni vojni pa je postala samostojna in je dobila neposredno zvezo z generalnim svetom v Parizu. Med prvo svetovno vojno je prenehala delovati konferenca v Loškem Potoku, Idrija je po vojni prešla pod Italijo, k ljubljanskemu centralnemu svetu pa so prešle tudi tri konference iz Maribora.⁵⁷⁰ V letu 1935 je bilo v ljubljanski škofiji 25 delujočih krajevnih konferenc in 5 konferenc v lavantinski škofiji.

Vsi ljubljanski škofje so podpirali delovanje družbe, še posebej pa je zanimanje zanj pokazal škof Jeglič, ki se je leto po imenovanju za škofa, 26.

⁵⁶⁸ Leta 1884 so namreč v zavodu odprli zasebno enorazredno ljudsko šolo, ki je čez dve leti dobila pravico javnosti, do leta 1900 pa se je razvila v petrazrednico.

⁵⁶⁹ Triler, Ob 60 letnici Družbe sv. Vincencija Pavelskega v Ljubljani, str. 5–24; NŠAL 216, šk. 2, Poročila o glavnem letnem zborovanju družbe, 1935–1940.

⁵⁷⁰ Poleg treh mariborskih sta bili v lavantinski škofiji ustanovljeni v letu 1928 še konferenca v Trbovljah in leta 1929 v Celju.

februarja 1899, udeležil občnega zbora družbe in nato v naslednjih dveh mesecih osebno obiskoval uboge vseh štirih ljubljanskih konferenc.⁵⁷¹

Sedež družbe je bil v Ljubljani, vodila sta jo predsednik in upravni odbor, ki so ga poleg predsednika predstavljali še podpredsednik, tajnik in blagajnik. Članstvo je bilo le moško, podporne članice pa so bile lahko tudi ženske. Glavni organ družbe je bil centralni svet, ki so ga sestavljali upravni svet (predsedniki ljubljanskih konferenc in upravni odbor) in vsi predsedniki krajevnih konferenc.⁵⁷² Sredstva za delovanje je družba pridobivala preko prostovoljnih prispevkov, donacij, zapuščin posameznikov, ustanov, ki so bile zapisane družbi, in sredstev iz lastnega gospodarjenja (prodaj vstopnic za predstave, bazarjev, najemnin ...).

Družbi so z donacijami in prispevki pomagale lokalne in deželne oblasti ter razni denarni zavodi in podjetja: Kranjska hranilnica, Ljudska posojilnica v Ljubljani, Katoliško tiskovno društvo v Ljubljani, Vzajemna zavarovalnica, Trboveljska premogokopna družba ... Pomemben vir prihodkov so bile zapuščine in volila posameznikov. Vedno znova se je namreč dogajalo, da so posamezniki, predvsem duhovniki, ki so bili povezani z družbo, že za časa življenja namenjali družbi velike vsote, po smrti pa svoje premoženje zapustili družbi. Trnovski kaplan Anton Jerina (umrl 1882) je svoje premoženje (hišo in zemljišče) zapustil družbi, prelat Jožef Smrekar (1842–1910) je Marijanišču zapustil hišo s posestvom, Frančišek Lampe (1859–1900), prvi ravnatelj Marijanišča, je vse premoženje zapustil Marijanišču, društveni predsednik Josip Gruden (1869–1922) je ob smrti vse premoženje prepustil zavetišču Sv. Jožefa v Šentvidu nad Ljubljano, Andrej Kalan, ravnatelj Marijanišča (1900–1933), je ob smrti prav tako vse premoženje prepustil Marijanišču, zakonca Virk sta v Gameljnah volila svoje posestvo za delovanje družbe, bandažist Karel Pietrovski (umrl leta 1931) je za ubožne otroke ljubljanskega mesta zapustil blizu 25.000 din ...⁵⁷³

Glavni dejavnosti družbe od vsega začetka sta bili pomoč ubogim in pomoč mladini oziroma otrokom, tema dvema kategorijama je bila podrejena večina dejavnosti družbe oziroma njenih konferenc.

Družbeniki so v kraju konference evidentirali uboge, preverjali njihovo stanje in nato odločali o količini podpore. V letu 1880 sta takrat dve delujoči konferenci v Ljubljani podpirali skupaj 311 družin oziroma ubogih posameznikov, za kar so jim v glavnem v hrani razdelili za okoli 3000 gld sredstev,

⁵⁷¹ NŠAL 216, šk. 1. Zapisniki upravnega sveta in občnih zborov Vincencijeve družbe v Ljubljani, 1898–1912, str. 13–15; in Triler, Ob 60 letnici Družbe sv. Vincencija Pavelskega v Ljubljani, str. 28.

⁵⁷² NŠAL 216, šk. 4, pravila.

⁵⁷³ Mateja Tominšek Perovšek, *Frančišek Lampe: Zmerno, z ljubeznijo*, Ljubljana 2006, str. 156; in Triler, Ob 60 letnici Družbe sv. Vincencija Pavelskega v Ljubljani, str. 16, 23, 28–29.

preračunano v pšenično moko bi to znašalo okoli 100 kg na podpiranca letno.⁵⁷⁴ V letu 1900 je takrat šest delujočih konferenc na Kranjskem podpiralo okoli 650 oseb, za kar so zbrali in razdelili več kot 10.500 gld.⁵⁷⁵ V letu 1926 so konference v ljubljanski škofiji podpirale več kot 110 družin z otroki in 650 posameznikov,⁵⁷⁶ v letu 1935 je družba z vsemi konferencami, po številu 31, tudi z lavantinskimi, podpirala 7.225 oseb, skupni izdatki pa so znašali malo več kot 1.900.000 din. Za ilustracijo naj služi podatek, da je bila ta vsota enaka skupaj več kot 1.080 povprečnim mesečnim plačam v tistem času.⁵⁷⁷ Samo v Ljubljani so podpirali 3.038 oseb. Konference so podpirale ljudi na različne načine, največ pomoči so razdelili v hrani in obleki, nekaterim so plačevali stanarino, poskrbeli za kurjavo, jim omogočili bolnišnično zdravljenje, očala, proteze, skrbeli za krstne in birmanske botre, posredovali službe brezposelnim, le redko pa so podporo razdeljevali v denarju, saj so se bali zlorab.⁵⁷⁸

Centralni svet je pred vojno organiziral dva tečaja za izobrazbo bolniških strežnic na deželi: prvega v letu 1908 in drugega v letu 1912. Drugi tečaj je potekal slaba dva meseca, od 15. oktobra do 8. decembra 1912, v Marijanišču in se ga je pod vodstvom pet zdravnikov udeležilo 20 slušateljic. Tečaj je bil zelo dobro sprejet tako s strani slušateljev kot tudi deželnih in lokalnih oblasti, ki so poleg posameznih donatorjev in prispevkov udeleženk v celoti pokrile stroške tečaja.⁵⁷⁹

V času prve svetovne vojne je družba oziroma njena konferenca skrbela za splošno preskrbo živeža prebivalstvu, še posebej beguncem, v času gospodarske krize pa so se posebej posvetili delavstvu z ustanavljanjem javnih kuhinj, več let so organizirali zimsko pomožno akcijo v Ljubljani. Pozimi 1931/32 so za ta namen zbrali in razdelili 50.000 din. Centralni svet je od leta 1931 kril stroške za vsakoletno pomožno počitniško akcijo ubožnih ljubljanskih otrok. Sredstva za akcijo je družbi zapustil bandežist Karel Pietrovski.⁵⁸⁰ Ljubljanski škofijski ordinariat je župnijskim uradom poslal povabilo za prijavo družin, ki bi vzele na dvomesečne počitnice ljubljanske revne otroke. Otroke so nato ob nadzorstvu članov Vincencijevih konferenc in drugih prostovoljcev pospremili na deželo, jih tam oddali in enkrat med počitnicami še preverili stanje. Stroške potovanja je kril centralni svet, bivanje na deželi pa družne, ki so otroke sprejele. Število

⁵⁷⁴ Kilogram moke je stal 10 kr. Prim. NŠAL 32, Bogoslovni semenišče v Ljubljani, šk. 27, spisi in letne evidence, leto 1891, pobotnice in računi.

⁵⁷⁵ NŠAL 216, šk. 3, *Peto računsko sporočilo družbe sv. Vincencija v Ljubljani za čas od 24. aprila 1880 do 24. aprila 1881*, in *Petindvajseto poročilo Vincencijeve družbe za Kranjsko za leto 1900*.

⁵⁷⁶ NŠAL 216, šk. 3, *Dvainštirideseto letno poročilo Centralnega sveta in konferenc za leto 1926*, str. 74–75.

⁵⁷⁷ Povprečna plača v letu 1935 je znašala 1700 din in se je do leta 1939 dvignila na 1800 din. France Kresal, *Plača*, v: *ES*, zv. 8, Ljubljana 1994, str. 366.

⁵⁷⁸ Triler, *Ob 60 letnici Družbe sv. Vincencija Pavelskega v Ljubljani*, str. 25.

⁵⁷⁹ NŠAL 216, šk. 3, *Sedemindvajseto poročilo Centralnega sveta in Vincencijevih konferenc za leto 1912*, str. 12–13.

⁵⁸⁰ Triler, *Ob 60 letnici Družbe sv. Vincencija Pavelskega v Ljubljani*, str. 25 in 28.

takih otrok se je gibalo od 100 do 140.⁵⁸¹ Po njihovem zgledu se je dejavnost počitniških kolonij razmahnila, hkrati pa se je število otrok, ki so odšli na tovrstne počitnice od leta 1937, spustilo pod sto.⁵⁸² Akcija je imela velik odmev, pohvalile so jo tudi civilne oblasti in je kmalu dobila številne posnemovalce. Od leta 1933 je del sredstev za otroške počitnice prispevala banska uprava,⁵⁸³ prevoze pa financirala KZ. Od leta 1937 dalje so v sodelovanju z bansko upravo in mariborsko KZ organizirali počitniške kolonije ob morju v okrevališču Mladinski dom dravske banovine v Kaštel Štafliču.⁵⁸⁴ Počitnice so bile namenjene predvsem slabokrvnim škrafuloznim in rahitičnim otrokom, letno pa so omogočili počitnice za okoli 250 otrok, pol dečkov in pol deklic, od katerih jih je okoli 100 izbrala KZ v Ljubljani. Otroci so bili na počitnicah 26 dni.⁵⁸⁵

Več o delovanju družbe med gospodarsko krizo je v poglavju o KZ, ki je takrat vodila vse aktivnosti.

Družba je s svojimi konferencami ustanovila številna dnevna zavetišča za mladino in sirotišnice. Za pomoč pri vzgoji in oskrbi domov se je naslonila na redovnice: na hčere krščanske ljubezni oziroma usmiljenke, šolske sestre sv. Frančiška Asiškega iz Maribora oziroma šolske sestre in usmiljene sestre sv. križa. Razloge za ustanovitev zavetišč so družbeniki nazorno opisali ob ustanovitvi prvega deškega zavetišča v Ljubljani: »Čas mladosti je, kakor vsakemu znano, najbolj važna, odločilna doba za celo življenje človeško. Skoraj vedno hodi človek po tisti poti, na katero je v mladosti krenil ali, kakor pregovor pravi, 'kar se Janezek nauči to Janezek zna.' Mladostna doba je podobna pomladi, ona ima polno kali za dobro, pa tudi za hudo. /.../ Dobra kerščanska izreja je torej preimenovalna za življenje, ona je več vredna, kot zlato in srebro, ona je najgotovješe blago. Zato si pa tudi Vincencijeve družbe toliko prizadevajo, ustanoviti ter ohraniti za uboge in zapuščene otroke odgojilnic, ktere tudi dobrotniki in prijatli ljube mladine radi z živežem in denarnimi doneski podpirajo.«⁵⁸⁶

Osrednji zavod družbe je bil Marijanišče, ki je bil ne le vodilna socialna ustanova, ampak tudi pomembno kulturno, versko in izobraževalno središče.

Poslopja na Poljanski ulici v Ljubljani, ki jih je družba kupila v letu 1880, so morali temeljito obnoviti in predelati. Dve tretjini obnovljenega poslopja je 12. novembra 1882 ob prisotnosti deželnega predsednika Andreja Winklerja (1825–1916), deželnega glavarja Gustava grofa Thurna-Valsassine (1836–1888) in ljubljanskega župana Petra Grasselija (1841–1933) blagoslovil ljubljanski

⁵⁸¹ Družba sv. Vincencija Pavelskega v letu 1932, v: *Delo Vincencijevih konferenc 1876–1936*, str. 40; in NŠAL 216, šk. 2, Poročilo o glavnem letnem zborovanju družbe, 17. 7. 1932.

⁵⁸² NŠAL 215, Karitativna zveza v Ljubljani, šk. 8, spisi, št. 275/1940.

⁵⁸³ NŠAL 215, šk. 1, zapisnik 5. občnega zbora, 13. 12. 1934, str. 5.

⁵⁸⁴ NŠAL 216, šk. 4, podeželske in obmorske počitnice 1931–40.

⁵⁸⁵ NŠAL 215, šk. 1, zapisnik 8. občnega zbora, 23. 12. 1937, in str. 2.

⁵⁸⁶ NŠAL 216, šk. 3, *Drugo računsko sporočilo družbe sv. Vincencija v Ljubljani za čas od 24. aprila 1877 do 24. aprila 1878*, str. 11.

škof Janez Zlatoust Pogačar. Otroci iz zavetišča in sirotišnice so sprva obiskovali javne šole izven zavoda, družba pa je imela namen odpreti lastno šolo. Zaradi tega je družba po posredovanju ljubljanskih frančiškanov za zavod pridobila šolske sestre, ki so nadomestile usmiljenke in nato več kot 60 let, do ukinitve zavoda po drugi svetovni vojni, opravljale vzgojno in učno dejavnost v zavodu. Ob odprtju enorazrednice leta 1884 je le-to vodila laična učiteljica Ema Ravnechar, v letu 1888 pa so celotno šolstvo prevzele šolske sestre. Šola je v letu 1886 dobila pravico javnosti, leta 1888/89 je postal dvorazrednica, leta 1892 štirirazrednica, v letu 1900 pa petrazrednica. V letu 1891 so na dvorišču Marijanišča pričeli graditi novo poslopje šole, ki je bilo odprto leta 1892. Ko je zavod konec leta 1884 zapustil upokojeni nadučitelj Jernej Vrančič, se je pojavilo vprašanje ravnatelja Marijanišča, ki bi zadovoljil tudi zakonskim zahtevam za prevzem tega mesta. Predsedniku družbe proštu Antonu Jarcu (1813–1900) je uspelo pridobiti profesorja bogoslovja Frančiška Lampeta, ki je nato odločno zaznamoval življenje Marijanišča, kamor se je leta 1885 tudi preselil. Ni bil le odličen pedagog in vzgojitelj, temveč je tudi finančno podpiral zavod, saj je do leta 1897 zavodu namenil okoli 13.000 gld, ob smrti leta 1900 pa svojo celotno zapuščino.

V letu 1887 so obnovili oziroma na novo zgradili zadnjo tretjino poslopja Marijanišča, v katerem so v pritličju zgradili gledališko dvorano z gledališkim in pevskim odrom. V letu 1898 so predvsem na pobudo šolske sestre Lidvine Purgaj (1861–1925) odprli prvo slovensko gospodinjstvo šolo. Nastanili so jo v novozgrajeno enonadstropno poslopje. Šolo je vzdrževala Kmetijska družba, v njej pa so poučevale šolske sestre in razni laiki. Letno se je v njej izobrazilo od 12 do 16 gospodinj. V letu 1896 je bil v zavodu odprt tudi obrtnoponavljalni in nadaljevalni razred, ki je dečke pripravljal za rokodelski in obrtniški poklic.

Novi ravnatelj Marijanišča Andrej Kalan, ki je zavod vodil v letih 1900–1933, si je prizadeval predvsem za gradnjo novega dijaškega konvikta, kar mu je uspelo leta 1910, ko so poleg starega poslopja blagoslovili moderno dvonadstropno stavbo novega dijaškega konvikta, ki je poleg kuhinje, obednice, učilnic in spalnic vseboval tudi telovadnico. Že prvo leto sta v konviktu bivala 102 dijaka.

Prva svetovna vojna je močno zarezala v življenje Marijanišča. Že julija 1914 sta se v njeno stavbo nastanili dve črnovojaški stotniji, nato se je vselilo divizijsko vojno sodišče, od 1915 do 1918 pa je celotni dijaški konvikt služil kot vojna bolnica. Zavodska dejavnost se je razumljivo zaradi tega skrčila, povečalo se je le dnevno zavetišče, saj so bili številni očetje vpoklicani v vojsko. Po vojni se je leta 1919 vanj vselilo poverjenišstvo za kmetijstvo narodne vlade za Slovenijo, ki ga je vodil Andrej Kalan, ko pa je prenehalo delovati, so se vanj naselili uradi delegacije ministrstva financ, ki so ostali v Marijanišču do leta 1928. Leta 1920 je zavod nudil prostore Akademskemu podpornemu društvu

za vseučiliščno dijaško menzo. V letu 1928 sta se v zavod preselili karitativna pisarna in predsedstvo Vincencijeve družbe za Slovenijo, v njem pa so stanovali tudi kleriki cistercijskega reda iz Stične, ki so študirali na teološki fakulteti.

Ravno ko je Marijanišče lahko ponovno začelo delati v polnem teku, ga je močno prizadela gospodarska kriza. Čedalje več je bilo vseh mogočih prosilcev: za hrano, obleko, delo, brezplačno oskrbo otrok v šoli, konviktu zavetišču ali sirotišnici, bistveno manjši pa so bili prihodki dobrotnikov, gospodarskih družb in oblasti, tako da so morali skržiti svojo dobrodelno dejavnost.⁵⁸⁷

Po smrti Andreja Kalana je ravnatelj postal Anton Koritnik (1875–1951), ki je zavod vodil v letih 1933–1937, za njim pa je mesto ravnatelja v letih 1937–1945 zasedel Jožef Pogačnik (1902–1980).

Zavod je za delovanje potreboval ogromna sredstva. V letu ustanovitve zavoda je bil za njegovo vzdrževanje organiziran tudi Komite gospa, ki se je vse do leta 1922 ukvarjal z zbiranjem sredstev za njegovo vzdrževanje. Odseku je načelovala vsakokratna soproga deželnega predsednika, prva je bila baronica Emilija Winkler, članice pa so bile ugledne ljubljanske gospe in gospodične. Leta 1886 jih je bilo 126, pri čemer so članice letno darovale 12 gld, predsednica pa 24 gld.⁵⁸⁸ Poleg tega so za Marijanišče pridobivale denar tudi preko zbiranja darov pri drugih ljudeh.⁵⁸⁹

V letu 1900 so letni stroški Marijanišča znašali več kot 43.000 gld. Dohodki so bili sestavljeni iz naslednjih virov: četrtno sredstev oziroma okoli 11.500 gld so dobili preko šolnin, drugo četrtno oziroma okoli 9.500 gld preko lastne ekonomije (najemnine, dohodki od živine, z vrta ...), okoli 2.500 gld so dobili od Komiteja gospa in prostovoljnih prispevkov, 2.300 gld od subvencij za šolo in deželnega odbora, ostalo pa so bili še razni drugi dohodki, donacije. Zavod je v teku let razvil močno lastno ekonomijo, saj je v dar dobil precej zemljišč, ki jih je oddajal v najem, pomembne so bile donacije gospodarskih družb, pred prvo svetovno vojno je bila to predvsem Kranjska hranilnica, po vojni pa še Ljudska posojilnica, Vzajemna posojilnica in Zadruga zveza. Podpirala ga je tudi dežela ter številni dobrotniki, tako v denarju kot materialu. Vedno znova so zlasti ljubljanski duhovniki svoje zapuščine namenili zavodu.⁵⁹⁰

V letu 1937 je bilo v konviktu število službujočih naslednje: ravnatelj, 5 prefektov, v šoli je delovalo 5 učiteljic in katehet. Pri upravi hiše je delovalo 25

⁵⁸⁷ NŠAL 216, šk. 2. Poročilo o glavnem letnem zborovanju družbe, 21. 7. 1935; in Tominšek Perovšek, *Francišek Lampe: Zmerno, z ljubeznijo*, str. 142.

⁵⁸⁸ Anton Kordin, Marijanišče ob svoji petdesetletnici, v: *Štiriinštirideseto letno poročilo Centralnega sveta in konferenc za leto 1929*, str. 31; in NŠAL 216, šk. 3, *Enajsto poročilo o računi Vincencijeve družbe v Ljubljani za čas od 1. 1. do 31. 12. 1886*, str. 4–5.

⁵⁸⁹ Gruden, *Das Soziale Wirken der katholischen Kirche in der Diözese Laibach (Herzogtum Krain)*, str. 78.

⁵⁹⁰ Anton Kordin, Marijanišče ob svoji petdesetletnici, v: *Štiriinštirideseto letno poročilo Centralnega sveta in konferenc za leto 1929*, str. 6–34; Tominšek Perovšek, *Francišek Lampe: Zmerno, z ljubeznijo*, str. 142–149; Anžič, *Skrb za uboge v deželi Kranjski*, str. 72–74; in *Petindvajseto poročilo Vincencijeve družbe za Kranjsko za leto 1900*, str. 3–7.

šolskih sester, 7 hlapcev in 18 dekel. Zavod je imel nekaj več kot 1.000.000 din prihodkov in izdatkov (takratna povprečna plača je znašala okoli 1.800 din).

Leta 1938 je družba skupaj z mestnim načelstvom kupila posestvo Bokalce pri Ljubljani. Grad z gospodarskimi poslopiji in delom zemljišč je dobila družba, drugi del zemljišč pa mestno poglavarstvo. Grad je bilo treba precej obnoviti, posestvo pa so uporabili za lastno ekonomijo in letovišče za gojence Marijanišča. Na posestvo so preselili gospodarstvo, poslopja ob Marijanišču pa namenili drugim dejavnostim.⁵⁹¹ Tako so v letu 1939 v Marijanišču odprli dom za učiteljske, v katerem je naslednje leto bivalo 39 oseb.⁵⁹² V Bokalce so leta 1939 preselili tudi gospodinjsko šolo.⁵⁹³

Leta 1910 je družba na pobudo takratnega predsednika Josipa Grudna in s pomočjo škofa Jegliča kot poseben odsek družbe z lastno upravo ustanovila Patronat za mladinsko varstvo. Zastavili so si ambiciozen program, ki pa so ga lahko le deloma izpolnili. Namen patronata je bil skrbeti za varstvo in vzgojo v verskem ali nraavnem oziru zanemarjenih otrok, tako, da bi jih izročili poštenim družinam ali katoliškim zavodom v vzgojo, pomagati revnim otrokom, da dosežejo primeren poklic, gojiti tesen stik s svojimi gojenci tudi po učni dobi in jim pomagati k moralni in gmotni samostojnosti.

Z ustanovitvijo patronata so nameravali dopolniti obstoječo strukturo organizacij, ki so se ukvarjale z mladinskim varstvom s posebno željo nabiranja sredstev tudi na deželi oziroma pri tistih, ki niso ravno najbolj premožni in jih ozavestiti glede pomembnosti takšnih organizacij.⁵⁹⁴ V ta namen je patronat začel izdajati glasilo *Krščanski detoljub*, ki je objavljal tekste o problematiki revščine in revnih otrok, količini zbranih sredstev, razna literarnovzgojna in verska besedila in poročila o delovanju patronata. Pri zbiranju sredstev se je patronat naslonil na Marijine družbe, ki so po župnijah zbirale sredstva za delovanje patronata. Akciji se je v prvem letu priključilo 28 župnij ljubljanske škofije. Z zbranimi sredstvi so v letu 1911 v popolno oskrbo prevzeli 30 otrok, med njimi dobro tretjino iz Ljubljane in okolice, ostale pa z raznih koncev Slovenije (po eden je bil tudi iz Trsta in s Štajerske), in jih oddali v različne vzgojne zavode: v Marijanišče 8, v Lichtenthurn 7, v zavod Angela varuha v Spodnji Šiški 6, na Rakovnik 1 in v otroško bolnišnico 1 ter 7 k posameznim družinam.

Cilj patronata ni bil oddaja otrok v sirotišnice, temveč predvsem oddaja otrok »poštenim družinam« na deželi. Patronat je z oskrbo nase prevzel finančne obveznosti za vzgojo otrok do 16. leta, mesečno pa so v letu 1911 za oskrbo

⁵⁹¹ NŠAL 216, šk. 2. Poročilo o glavnem letnem zborovanju družbe; 23. 4. 1939, str. 11.

⁵⁹² NŠAL 216, šk. 2. Poročilo o glavnem letnem zborovanju družbe; 2. 7. 1941, str. 5.

⁵⁹³ NŠAL 216, šk. 2. Poročilo o glavnem letnem zborovanju družbe; 7. 4. 1940, str. 5.

⁵⁹⁴ NŠAL 216, šk. 3, *Petindvajseto poročilo Centralnega sveta in Vincencijevih konferenc za leto 1910*, str. 9–10.

otrok odšteli skupno od 500 do 600 kr. V letu 1914 so zbrana sredstva zadoščala za popolno oskrbo 60 otrok,⁵⁹⁵ v letu 1916 pa za 125.⁵⁹⁶

V letu 1911 je patronat ustanovil Dnevno zavetišče sv. Jožefa za revne šolobiskujoče dečke, kjer je v prvem letu našlo zavetišče 45, pozneje pa okoli 60 dečkov.⁵⁹⁷

Spomladi leta 1917 je patronat kupil stavbo rokodelskega doma v Šentvidu in jo namenil sirotam prve svetovne vojne, starim od 2 do 7 let.⁵⁹⁸ Prve sirote so sprejeli 9. oktobra 1918, dom pa poimenovali Vojno sirotišče sv. Jožefa.⁵⁹⁹ Delokrog patronata je leta 1918 prešel v novoustanovljeno Škofijsko društvo za varstvo sirot v Ljubljani.

Prva svetovna vojna je s seboj prinesla povsem specifične stiske in potrebe, kar je v mnogočem narekovalo drugačno delovanje družb in konferenc. Konference so se po krajih ukvarjale z nabiranjem sredstev za preskrbo beguncev s Primorske, vojnih sirot. Mnogi domovi so bili povsem ali delno zasedeni za vojaške namene.⁶⁰⁰

Po vojni se je družba na novo organizirala, saj se je v Ljubljani osnoval nov Centralni svet, ki so mu pridružili konference lavantinske škofije in je bil neposredno podrejen centrali v Parizu. Poleg številnih sirot so se kot novi iskanci pomoči pojavili tudi ruski emigranti.⁶⁰¹ Družba je leta 1918 dobila novega predsednika Frana Lavtizarja,⁶⁰² izkušenega šolnika in socialnega delavca, ki je v naslednjih letih intenzivno tako v mnogih društvih kot oblastnih organih deloval na področju mladinskega in otroškega socialnega varstva in pripomogel k zaokroženi organizaciji dobrodelnih dejavnosti v škofiji, kar se je zgodilo z ustanovitvijo Karitativne zveze, ki je začela delovati v letu njegove smrti, leta 1930.

Kot primer delovanja posamezne konference si oglejmo Konferenco Marijinega oznanjenja v Trziču, ki je bila kot prva podeželska konferenca ustanovljena leta 1889. Konferenca je bila zelo dejavna že od samega začetka in je

⁵⁹⁵ Naše delo v preteklem letu, v: *Krščanski detoljub, Glasilo Vincencijeve družbe za krščansko vzgojo in mladinsko varstvo* 2 (1912), št. 1, str. 1–3 in 4 (1914), št. 1, 2, str. 1–3.

⁵⁹⁶ Triler, Ob 60 letnici Družbe sv. Vincencija Pavelskega v Ljubljani, str. 16.

⁵⁹⁷ NŠAL 216, šk. 3, *Petindvajseto poročilo Centralnega sveta in Vincencijevih konferenc za leto 1910*, str. 10.

⁵⁹⁸ Novo vojno sirotišče v Št. Vidu pri Ljubljani, v: *Krščanski detoljub*, Ljubljana 7 (1917), št. 3, str. 34–35.

⁵⁹⁹ NŠAL 216, šk. 3, *Dvainštirideseto letno poročilo Centralnega sveta in konferenc za leto 1926*, str. 65–66.

⁶⁰⁰ Triler, Ob 60 letnici Družbe sv. Vincencija Pavelskega v Ljubljani, str. 16–17 in 20.

⁶⁰¹ Triler, Ob 60 letnici Družbe sv. Vincencija Pavelskega v Ljubljani, str. 20.

⁶⁰² Fran Lavtizar (Mojstrana 1874–Ljubljana 1930), dokončal je moško učiteljske in nato kot učitelj, ravnatelj in okrožni šolski nadzornik služboval v številnih krajih. Od konca vojne naprej se je intenzivno ukvarjal s socialno problematiko otrok. V letu 1919 je bil imenovan za tajnika v pokrajinskem odboru za zaščito mladine, leta 1920 za načelnika državni okrožni zaščiti mladine, leta 1924 za tajnika v pokrajinskem odboru za zaščito mladine. Predsedoval je Vincencijevi družbi in Društvu za mladinske domove, bil podpredsednik Škofijskega društva za varstvo sirot in upravitelj Zavetišča sv. Jožefa v Šentvidu nad Ljubljano, predsednik upravnega odbora dnevnih zavetišč za revno šolsko mladino v Ljubljani, ubožni oče za Šentpeterski okraj v Ljubljani in odbornik Društva za otroško varstvo in mladinsko skrb za sodni okraj Ljubljana. Triler, Ob 60 letnici Družbe sv. Vincencija Pavelskega v Ljubljani, str. 22.

veljala za eno najbolj aktivnih konferenc celotne družbe. V začetku je z denarjem podpirala ubožne družine oziroma sofinancirala stanarine in nakup drv ter jih obdarovala ob veliki noči in božiču. V letu 1898 je med reveže 45 ubožnih družin razdelila okoli 1000 gld.⁶⁰³ To poslanstvo je konferenca vršila ves čas obstoja. V letu 1932 je tako letno podpirala 108 ubožnih oseb in tedensko obiskovala 14 družin.⁶⁰⁴ Konferenci je najprej predsedoval tržiški župnik Frančišek Špendal (1846–1915), ki je bil tudi njen ustanovitelj, po njegovem odhodu leta 1909 pa je predsedovanje prevzel veletovarnar Andrej Gassner (1847–1925), ki je v družbi deloval od samega začetka in bil njen velik denarni podpornik.⁶⁰⁵ Po letu 1919 je bil predsednik upokojeni uradnik Karl Pirc (1861–1927), nato pa župnika Matija Škerbec in Anton Vovk. Družba je imela skozi vsa leta od 5 do 10 delavnih članov ter številne dobrotnike, ki so v enkratnem ali večkratnih zneskih kontinuirano podpirali družbo. Pri zbiranju sredstev so ji pomagale članice Marijine družbe in pozneje tudi Elizabetine konference. Zelo dobro je sodelovala tudi s krajevnimi podjetji, ki so jo ves čas izdatno finančno podpirali. Sredstva so pridobivali tudi preko dobrodelnih akcij: božičnic, »Kruhka sv. Antona«, ki se je zbiral v cerkvi pri sliki sv. Antona, kvaternimi zbirkami, prodaji dobrodelnih venčkov ...

V letu 1911 je konferenca prevzela financiranje oskrbe enega gojenca v Marijanišču. Velika prelomnica je prišla z letom 1913, ko je konferenca po dolgotrajnih prizadevanjih kupila staro hišo z vrtom in jo preuredila v Dnevno otroško zavetišče sv. Jožefa »na Skali«. Poleg kupljene hiše je bil velik vrt, na katerem je prosvetno društvo sv. Jožefa zgradilo mogočno novo stavbo »Naš dom«. Stavba je bila blagoslovljena leta 1915, vendar je za seboj pustila velik dolg. Zadevo je razrešil predsednik Andrej Gassner, ki je dolg poravnal in dosegel, da je bila stavba prepisana na konferenco in namenjena dobrodelnosti. Stavba je bila namenjena sirotam, v začetku predvsem vojnim. V obeh domovih je bilo leta 1926 77 otrok, za vzdrževanje obeh domov pa je družba tisto leto namenila več kot 93.000 din. V šolskem letu 1933/34 je bilo v zavetišču 56 otrok, v sirotišnici 51 otrok, h kosilu pa je v dom hodilo dnevno od 115 do 120 otrok. Leta 1931 so obe stavbi povezali in dozidali, s čimer so pridobili dodatne prostore.⁶⁰⁶ Vzgojno in ostalo delo v zavodih so najprej opravljale križniške sestre, od leta 1923 pa mariborske šolske sestre. Redovnice, ki so delovale v zavodih, so se ukvarjale tudi z bolniško oskrbo po hišah.

⁶⁰³ NŠAL 216, šk. 3, *Triindvajseto poročilo Vincencijeve družbe za Kranjsko za leto 1898*, str. 18.

⁶⁰⁴ Družba sv. Vincencija Pavelskega v letu 1932, v: *Delo Vincencijevih konferenc 1876–1936*, str. 42.

⁶⁰⁵ NŠAL 216, šk. 3, *Petintrideseto poročilo Centralnega sveta Vincencijevih konferenc za leto 1910*, str. 23–24.

⁶⁰⁶ Viktor Kragl, *Zgodovinski drobci župnije Tržič*, Tržič 1936, str. 392–399; NŠAL 216, šk. 3, *Dvainštirideseto letno poročilo Centralnega sveta in konferenc za leto 1926*, str. 60–61.

V letu 1928 so kupili še eno hišo in jo preuredili v Rokodelski dom, kjer je svoj dom našlo okoli 35 vajencev in pomočnikov, ki bi sicer bivali v zelo slabih bivanjskih razmerah. Leta 1930 so upravo doma prevzele šolske sestre, takrat je bilo v domu 32, leta 1935 pa 25 fantov.⁶⁰⁷

Konferenca je bila zelo dejavna med prvo svetovno vojno, ko je v zavetišču odprla vojno kuhinjo za reveže in šolsko kuhinjo za dijake.⁶⁰⁸ V začetku vojne je konferenca kupila veliko živil in jih nato skozi vojno obdobje brezplačno delila potrebnim družinam. Od deželnega odbora je izposlovala za 1.000 K masti in za isto vsoto prekajenega mesa. Leta 1917 je s pomočjo deželnega odbora pridobila meso 73 govedi v teži 8.715 kg in ga zavetišču podarila 644 kg, revežem 503 kg, ostalo pa prodala po nizki ceni. Podobna akcija, le da manjša, je bila tudi v letu 1918. V letu 1920 je konferenca prevzela v oskrbo ameriško pomožno akcijo in 3 mesece delila mleko, kakav, riž in sladkor ter pekla kruh za 160 otrok, naslednje 3 mesece pa 9 doječim materam in 251 otrokom. Brezplačno je oblekla in obula 82 otrok.⁶⁰⁹

Posebnost med vsemi konferencami je predstavljala Akademska konferenca v Ljubljani, ki je bila ustanovljena na pobudo profesorja teološke fakultete Lamberta Ehrlicha leta 1929. V letu 1931 je imela 10 delavnih in 30 podpornih članov, zbirali so se tedensko na sejah v Cirilovem domu, ki je bil tudi sedež konference. Seje so pričeli z molitvijo in jih nato nadaljevali z referatom o aktualnih temah (o karitas v Nemčiji, o smislu revščine ...) in tekočih zadevah. Njeno delovanje je zaobjemalo dve področji. Prvo je bilo podpora akademikom, drugo pa dobrodelnost do drugih revežev. V letu 1931 je denarno podpirala 50 akademikov, 20 z obleko in obutvijo. Denar je dobivala preko nabiralnih akcij, ki jih je izvajala z neposrednim pobiranjem oziroma oglasi v časopisju in prošnjami po pošti. Za akademike je organizirala tudi inštrukcije in posredovanje dela. Glede prehrane je organizirala različne pomoči, nekaterim jo je priskrbela pri posameznih družinah, drugim jo je plačevala v menzi, v Unionu in Cirilovem domu je oskrbela zajtrkovalnici, kjer so lahko po ugodni ceni zajtrkovali. Poleg tega je 8 akademikom izmenično plačevala stanarino v Cirilovem domu, pri konzumnem društvu pa si je izposlovala popust pri nabavi obutve. Oskrbela si je tudi svojo knjižnico, kjer so si akademiki lahko izposojali knjige in skripta. Poleg podpore akademikom je pomagala tudi revežem v Zeleni jami, ki jih je obiskovala in jim prirejala božičnice, ob katerih je tamkajšnje otroke obdarovala z obleko, obutvijo in pecivom. V letu 1931 je zbrala malo nad 18.000 din

⁶⁰⁷ Kragl, *Zgodovinski drobci župnije Tržič*, str. 392–399; NŠAL 216, šk. 3, *Triinštirideseto letno poročilo Centralnega sveta in konferenc za leto 1928*, str. 20.

⁶⁰⁸ NŠAL 14, *Vizitacije*, šk. 15. Promemorija ob vizitaciji župnije Tržič leta 1919.

⁶⁰⁹ NŠAL 216, šk. 3, *Dvainštirideseto letno poročilo Centralnega sveta in konferenc za leto 1926*, str. 39–40.

prihodkov in imela 17.000 izdatkov. V naslednjih letih je konferenca še razširila svoje delovanje tako, da je v letu 1936 podpirala že 127 akademikov.⁶¹⁰

Vincencijeve konference so predvsem v tridesetih letih organizirale mnoge pomožne javne kuhinje za pomoč ubogim. Pomožna kuhinja družbe sv. Vincencija Pavelskega v Ljubljani je dnevno leta 1932 priskrbela kosilo za 80 oseb.⁶¹¹ V letih 1932/33 ni bilo pomožne kuhinje, je pa to nalogo prevzela konferenca Presvetega srca Jezusovega. Jeseni 1932 so v Marijinem domu uredili ubožno kuhinjo za brezposelne, ubožce in kuhinjo za ubožne dijake. Sestre usmiljenke so dale na razpolago prostor, poskrbele so za pripravo prostorov za ta namen in vodile kuhinjo. Konferenca je poskrbela za financiranje in dobavo hrane. Pri tej akciji so jim pomagali predvsem ljubljanski obrtniki, mesarji, peki, trgovci. Kuhinja za ubožce je delovala pet mesecev v zimskih časih. Od jeseni 1932 do konca leta 1935 so brezplačno ubožcem razdelili 81.200 kosil, dijaška kuhinja, ki je delovala celo leto in nudila brezplačno kosilo in večerjo povprečno 60 dijakom in visokošolcem, je v istem času razdelila 110.300 brezplačnih obrokov.⁶¹² Kuhinja je delovala do začetka vojne.⁶¹³ Vincencijeva Konferenca za Selo je imela ravno tako kuhinjo za brezposelne, ki pa so jo leta 1935 ukinili.⁶¹⁴ Pomožna kuhinja je v zimskem času delovala tudi v zavetišču na Viču za 54 otrok.⁶¹⁵ Na Jesenicah so v otroškem zavetišču nudili hrano 40 otrokom.⁶¹⁶ Konferenca v Trnovem je imela kuhinjo, ki je oskrbela hrano za 45 otrok dnevno.⁶¹⁷ V Zagorju je javna kuhinja za brezposelne delovala v letih 1934 in 1935 in nudila hrano 40 osebam.⁶¹⁸

Konferenca Marijinega oznanjenja v Ljubljani je delovala tudi med zaporniki. Prirejala jim je božičnice, za veliko noč pa blagoslov pirhov⁶¹⁹ ter jim pomagala pri oskrbi obleke in obutve.⁶²⁰ Konferenca v Zagorju ob Savi je v letih 1939/40 na Sv. Planini zgradila počitniški dom za rudarsko mladino, poleti 1940 je tam že imela poletne kolonije za mladino.⁶²¹

Kot pobratimsko društvo Vincencijeve družbe v Ljubljani je bilo Društvo sv. Vinka v Kranju, ki ga je leta 1904 ustanovil dekan Anton Koblar (1854–1928)

⁶¹⁰ Družba sv. Vincencija Pavelskega v letu 1931, v: *Delo Vincencijevih konferenc 1876–1936*, str. 38; in NŠAL 216, šk. 2, Poročilo o glavnem letnem zborovanju družbe; 11. 4. 1937, str. 11.

⁶¹¹ Družba sv. Vincencija Pavelskega v letu 1932, v: *Delo Vincencijevih konferenc 1876–1936*, str. 40.

⁶¹² Družba sv. Vincencija Pavelskega v letu 1933, str. 55 in 59; in Družba sv. Vincencija Pavelskega v letu 1935, str. 90.

⁶¹³ Usmiljene sestre sv. Vincencija Pavelskega v Sloveniji, v: *Spominski zbornik Slovenije. Ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije*, Ljubljana 1939, str. 577.

⁶¹⁴ Družba sv. Vincencija Pavelskega v letu 1935, v: *Delo Vincencijevih konferenc 1876–1936*, str. 82.

⁶¹⁵ Triler, Ob 60 letnici Družbe sv. Vincencija Pavelskega v Ljubljani, str. 26.

⁶¹⁶ Družba sv. Vincencija Pavelskega v letu 1934, v: *Delo Vincencijevih konferenc 1876–1936*, str. 65.

⁶¹⁷ NŠAL 216, šk. 2. Poročilo o glavnem letnem zborovanju družbe; 1. 5. 1938, str. 9.

⁶¹⁸ Družba sv. Vincencija Pavelskega v letu 1935, v: *Delo Vincencijevih konferenc 1876–1936*, str. 87.

⁶¹⁹ NŠAL 216, šk. 2. Poročilo o glavnem letnem zborovanju družbe; 11. 4. 1937, str. 11.

⁶²⁰ NŠAL 216, šk. 2. Poročilo o glavnem letnem zborovanju družbe; 20. 4. 1938, str. 11.

⁶²¹ NŠAL 216, šk. 2. Poročilo o glavnem letnem zborovanju družbe; 7. 4. 1940, str. 5; in NŠAL 215, šk. 8, spisi, št. 39/1940.

in je imelo tako moške kot ženske člane, vendar je bilo samostojno in ga bomo predstavili pri župnijah.⁶²²

7.1.1.2 Dijaška in ljudska kuhinja v Ljubljani

Leta 1877 je skupina uglednih meščanov v Ljubljani ustanovila »Društvo ljubljanske ljudske kuhinje«, katerega namen je bil zagotavljanje poceni hrane za ljubljanske reveže. Prvi predsednik je postal vojaški stotnik Vincencij Hübschmann, po rodu z Moravske, ki je društvo vodil 20 let. Društvo je na prvi seji štelo 189 »plačujočih udov«. Velika podpornica društva je bila od vsega začetka Kranjska hranilnica, ki je društvu odstopila tudi pritlične prostore nekdanjega strelišča, v katerih so 15. aprila 1877 odprli prostore ljudske kuhinje.

Kuhinjo so v začetku poleg udov in Kranjske hranilnice podpirali še deželni odbor, mestni magistrat in drugi dobrotniki. Odbor gospa in gospodičen je prevzel kuhinjska opravila, med seboj so se izmenjevale, tako sta bili na teden zaposleni v kuhinji dve, pozneje pa tri. Sistem prostovoljnega dela gospa in gospodičen v kuhinji, ki je omogočal cenejše obroke, se je obdržal vse do konca delovanja, čeprav so iz leta v leto ugotavljali, da ne zmorejo opravljati vsega naloženega dela.

Kmalu se je v ljudski kuhinji zvrstil niz posebnih dogodkov. Ob srebrni poroki cesarja in cesarice leta 1879 so brezplačno pogostili 500 mestnih revežev, leta 1878 in 1879 pa vojake, ki so se vrnili iz Bosne in Hercegovine. Ko je cesar 14. julija 1883 obiskal Ljubljano, je ljudski kuhinji daroval 200 gld, s čimer so lahko pogostili 400 ubožcev. Ob potresu leta 1895 je ljudska kuhinja od velike noči do konca junija razdelila nad 50.000 brezplačnih porcij med ubožne meščane, to dobrodelno akcijo pa je omogočila in podprla predvsem Kranjska hranilnica.

Ob praznovanju desete obletnice delovanja ljudske kuhinje in društva se je to preimenovalo v »Ljubljansko dijaško in ljudsko kuhinjo«, kar je bila zasluga predvsem kanonika Luka Jerana (1818–1896), ki je bil velik podpornik dijakov. Po novih pravilih iz leta 1887 je bil namen kuhinje priskrbeti hrano po ugodnih cenah za uboge, нравno dobre in pridne dijake ter druge goste.⁶²³ V letu 1908 je tako 55, v letu 1911 pa 73 dijakov prejelo hrano zastonj, drugi pa po znižani ceni.⁶²⁴

Leta 1897 je predsednik postal tovarnar Avgust Drelse, po rodu iz Frankfurta ob Odri, ki je društvo vodil do leta 1907, nato je vodstvo prevzel profesor verouka Anton Kržič (1824–1920), pozneje častni kanonik. Od leta 1907 so bili vsi predsedniki duhovniki: Ivan Svetina (1851–1936) v letih 1919–1929,

⁶²² Triler, Ob 60 letnici Družbe sv. Vincencija Pavelskega v Ljubljani, str. 24.

⁶²³ 1877–1927. Ob petdesetletnici Ljubljanske in ljudske kuhinje, Ljubljana 1927, str. 19.

⁶²⁴ NŠAL 461, Gregorij Pečjak, šk. 7, zapiski s sej odbora Ljudske in dijaške kuhinje, 1907–1912.

Gregorij Pečjak (1867–1961) v letih 1929–1948, prav tako pa so duhovniki sčasoma do konca prve svetovne vojne zasedali tudi večino mest v vodstvenih organih društva, ki je tako dobilo cerkveni značaj in je leta 1931 postalo tudi član KZ. Načelnice kuhinje so bile vedno gospe, prva je bila do leta 1897 Terezija Hübschman. Vsi odborniki in odbornice ter člani in članice so delali brezplačno, plačevali so le posle in služkinje, ki so delali v kuhinji.

Leta 1908 je prišlo do ponovne spremembe pravil, ki so določala, da se ubožnim, nravnim in marljivim dijakom na srednjih šolah, kandidatom in kandidatkam na učiteljsku ter učencem na obrtnih šolah z dnevnim poukom v Ljubljani po možnosti ponudi brezplačna hrana, drugim pa po nizki ceni. Leta 1909 je Kranjska hranilnica prodala stavbo, v kateri je delovala kuhinja, in sicer zadrugi Ljudski dom,⁶²⁵ s katero je društvo nato sklenilo dogovor o nadaljnji uporabi prostorov. Društvo Ljubljanska dijaška in ljudska kuhinja je zadrugi Ljudski dom posodila 20.000 K brezobrestno, zadruga pa je društvu prepustila v brezplačno uporabo prostore za namen kuhinje in še eno spalnico za služkinje, ki so delovale v kuhinji.⁶²⁶

Iz finančnega poročila za leto 1912 izhaja, da je imelo društvo blizu 42.000 K prihodkov in izdatkov. Pri prihodkih je dobra polovica izhajala iz poslovanja od prodanih jedil, ostalo pa od obresti od glavnice, vrednostnih papirjev, članarine, daril, volil itd. Med izdatki pa je dobro polovico porabilo za nakup živil, 1.627 K za plače uslužbencev, dobrih 8.000 K je naložilo v glavnice, ostalo pa za vzdrževanje kuhinje in nabavo inventarja.⁶²⁷ Tega leta je imelo društvo 225 članov.⁶²⁸

V času prve svetovne vojne so potrebe narasle, tako da je kuhinja poslovala v veliko večjem obsegu, saj so jo obiskovali tudi begunci in vojaki. V letu 1918 so nahranili vsak dan nad 250 oseb, od tega od 80 do 100 dijakov. Ta obseg so zagotovili predvsem deželni odbor, razne gospodarske družbe in posamezniki.⁶²⁹

V letu 1921 so opoldne oziroma zvečer nudili hrano 76 dijakom in 2 dijakinjima ter od 150 do 200 osebam iz ubožnejših slojev. Dijaki so mesečno za dva dnevna obroka (kosilo in večerjo) plačevali glede na gmotno stanje od 120 do 360 K, drugi pa 6 K za obrok.⁶³⁰

⁶²⁵ 1877–1927. *Ob petdesetletnici Ljubljanske in ljudske kuhinje*, Ljubljana 1927, str. 19; in NŠAL 461, šk. 6; *Pravila društva Ljubljanske dijaške in ljudske kuhinje*, 1908.

⁶²⁶ NŠAL 120, šk. 6, Gospodarstvo in bančništvo, Zadruga Ljudski dom, pogodba med zadrugo Ljudski dom in društvom Ljubljanska dijaška in ljudska kuhinja, 1910.

⁶²⁷ NŠAL 461, šk. 7, zapiski s sej odbora Ljudske in dijaške kuhinje, 1913–1929.

⁶²⁸ NŠAL 461, šk. 7, imenik rednih in podpornih članov leta 1912 in članov 1941, 1945.

⁶²⁹ NŠAL 461, šk. 7, zapiski s sej odbora Ljudske in dijaške kuhinje, 1913–1929.

⁶³⁰ NŠAL 217, Škofijsko društvo za varstvo sirot v Ljubljani, šk. 7, Izvestja 1921/22.

Od leta 1925 je bila zadruga Ljudski dom,⁶³¹ ki je bila lastnica stavbe, v kateri je delovala kuhinja, v velikih finančnih težavah, zato je moralo društvo plačevati del najemnine.⁶³² Do leta 1930 je društvo pri zadrugi kupilo veliko število deležev in si s tem zagotovilo velik vpliv in v nadaljnje nemoteno delovanje in oprostitev najemnine. Sredstva je pridobilo predvsem iz fonda bivše Kranjske hranilnice (40.000 din) in prispevka kraljevskega pokrajinskega namestnika Ivana Hribarja (1851–1941), 70.000 K.⁶³³

Število obiskovalcev je iz leta v leto naraščalo, skladno s tem pa se je postopoma tudi širilo prostore jedilnice. V letih od 1927 do 1931 se je število razdeljenih porcij skoraj podvojilo z 224.000 na 382.000 porcij letno, od tega v letu 1931 168 dijakom, brez akademikov. Spremenili so tudi sistem sofinanciranja, saj niso več razdeljevali brezplačnih obrokov, ampak so dijaki plačevali od 40 do 50 % vrednosti obroka, pozneje se je to razmerje še nekoliko spreminjalo.⁶³⁴ V letu 1933 sta vodenje Ljudske kuhinje prevzeli dve šolski sestri, vendar so odborniki ugotovili, da se gospodarjenje kuhinje po dveh tirih ni izkazalo, tako da so sestre leta 1936 zavod zapustile.⁶³⁵

Društvo je v tridesetih letih z veliko težavo vzdrževalo delovanje kuhinje in bilo v stalnem primanjkljaju. V letu 1938 je bil proračun kuhinje 165.000 din. Društvo bi za nemoteno delovanje in znižane obroke moralo priskrbeti 61.000 din, dejansko pa je zmoglo priskrbeti le dobro polovico te vsote. Iz zagate so ga nato reševali prispevki civilnih oblasti, predvsem banske uprave, ki je krila večino primanjkljaja. Društvo, ki je imelo ob začetku druge svetovne vojne 57 članov,⁶³⁶ je ves čas delovanja ostalo zavezano istemu cilju: »*Podpirati slehernega reveža brez kakršnega koli ozira na kaj drugega kakor na njegovo potrebnost.*«⁶³⁷

7.1.1.3 Gospejno društvo krščanske ljubezni sv. Vincencija Pavelskega

Društvo je bilo ustanovljeno na pobudo Josipine Hočevar (1824–1911) leta 1882. Sestavljale so ga samo članice, le direktor je bil duhovnik, prvi je bil kanonik Anton Urbas (1822–1899). Njegova glavna naloga je bila vzdrževanje poselskega zavetišča Josefinum – Jožefinišča v Ljubljani in pomoč ubogim ljubljanskim družinam. V poslovnem letu 1893/94 je pomagalo 90 revežem v Ljubljani. Vsakih 14 dni jim je razdeljevalo živila (sladkor, riž, zdrob, moko, kašo) in drva. V primeru bolezni je ubogim priskrbelo tudi juho ali vino. Za

⁶³¹ Vodstvo zadruge Ljudski dom je na prelomu leta 1920/21 prevzela katoliška stran. *Jegličev dnevnik*, str. 826.

⁶³² NŠAL 461, šk. 7, zapiski s sej odbora Ljudske in dijaške kuhinje, 1913–29, odborova seja 20. 2. 1925.

⁶³³ NŠAL 461, šk. 7, tajniška knjiga Ljudske kuhinje 1929–44, občni zbor 2. 12. 1930, občni zbor 29. 12. 1931; in Korespondenca Ljudska kuhinje (1930–40), dopis Kraljevski banski upravi Dravske banovine, 31. 12. 1930.

⁶³⁴ NŠAL 461, šk. 7, tajniška knjiga Ljudske kuhinje 1929–44, občni zbor 2. 12. 1930, občni zbor 29. 12. 1931.

⁶³⁵ NŠAL 461, šk. 7, tajniška knjiga Ljudske kuhinje 1929–44, 3. odborova seja, 29. 9. 1933; in občni zbor 12. 8. 12. 1936.

⁶³⁶ NŠAL 461, šk. 7, imenik rednih in podpornih članov leta 1912 in članov 1941, 1945.

⁶³⁷ NŠAL 461, šk. 7, tajniška knjiga Ljudske kuhinje 1929–44, občni zbor 29. 12. 1931, občni zbor 29. 12. 1931.

pomoč ubogim je v letu 1893/94 zbralo 2.144 kr in porabilo 1.683 kr. Društvu sta pomagala tudi zdravnik, ki je obiskoval bolne reveže, in lekarnar, ki je zastoj dobavljal zdravila. Da je delo glede pomoči ubogim potekalo redno in usklajeno, so se družabnice srečevale na rednih sestankih vsakih 14 dni, da so obravnavale tekočo problematiko. V letu 1900 je imelo društvo dve častni članici in tri častne člane, izvršilni odbor je sestavljalo 24 gospa in 3 gospodje, podpornih članov je bilo 111 in so prispevali 607 fl denarja.

Društvo je sredstva za delovanje pridobivalo preko članarine družabnic, prostovoljnih darov posameznikov, gospodarskih družb in civilnih oblasti. Glavna podpornika med slednjimi sta bila Kranjska hranilnica in deželni odbor. Leta 1898 je ustanoviteljica zavoda Josipina Hočevnar za zavod ustanovila ustanovo z glavnico 20.000 fl, s katero so lahko v Jožefinišću brezplačno oskrbovali 12 oseb.⁶³⁸ Društvo je bilo samostojno in ne cerkveno, vzgojo v domu so vodile sestre sv. Križa. V odboru društva sta bila dva duhovnika.⁶³⁹

V letu 1930 je bilo v zavodu Jožefinišče 26 stanovalk in 34 gojenk, ki so se učile šivati, med njimi so 8 sirot in 10 »pohabljenih« oskrbovali brezplačno oziroma za malenkostno odškodnino.⁶⁴⁰

7.1.1.4 Društvo sv. Marte

Društvo je nastalo leta 1903 na pobudo takratnega stolnega vikarja Janeza Kalana (1868–1945). Namenjeno je bilo pomoči dekletom, ki so služile po Ljubljani. Imelo je svojo hišo, Dom sv. Marte v Ljubljani na Streliški ulici 2, ki je bil namenjen zavetišču za dekleta – služkinje. Članice društva so morale plačevati letno članarino, v zameno pa so imele možnost uporabe azila. Društvo, katerega predsednik je bil duhovnik, je s predavanji skrbelo tudi za izobraževanje članic, v domu sta bili knjižnica in čitalnica, prav tako pa tudi posredovalnica služb. V treh letih obstoja je bil dom zatočišče za 1.100 deklet.⁶⁴¹

7.1.1.5 Društvo »Angelj varuh« oziroma »Schutzengelverein« v Spodnji Šiški

Grofica Gabriela Auersperg je škofu Jegliču predlagala ustanovitev samostana, ki bi skrbel za siromašne bolnike in padla dekleta, ona pa bi zagotovila sredstva. Škof je njen načrt podprl in dobil tudi podporo vrhovne predstojnice frančiškank v Nemčiji. Vendar je imel Jeglič s samostanom stalne težave,

⁶³⁸ NŠAL 215, šk. 20, *Jahresbericht des Vereines der Frauen der christl. Liebe vom hl. Vinzenz von Paul zu Laibach*, 1893–94 in 1899 in 1901.

⁶³⁹ NŠAL 5, šk. 44, društvene zadeve, št. 1743/1921.

⁶⁴⁰ *Socialno zdravstvo avtonomnega mesta Ljubljane v letu 1930*, Mestno načelstvo ljubljansko, Ljubljana 1931, str. 58, nahaja se v: NŠAL 210, šk. 1.

⁶⁴¹ NŠAL 216, šk. 5, Fran Lavtižar, Naša privatna karitas in nje udejstvovanje na socialnem polju; in Gruden, *Das Soziale Wirken der katholischen Kirche in der Diözese Laibach (Herzogtum Krain)*, str. 91.

zataknilo se je že pri nakupu hiše, notranja sloga je pešala, tako da ustanova ni mogla zaživeti, dokler je vrhovna predstojnica leta 1905 ni ukinila.⁶⁴²

Zatem je Gabriela Auersperg iz namenjenih sredstev ustanovila zavetišče, ki ga je vodilo društvo Angelj varuh oziroma »Schutzengelverein«, v katerem so bile v glavnem tretjerednice in je bil tudi zametek nove redovne skupnosti, ki tudi ni uspel.⁶⁴³ V oskrbo so sprejemali deklice od dopolnjenega prvega leta starosti. Deklice do 6. leta so v zavodu obiskovale lastni zavetiški vrtec, od 6. do 14. leta pa ljudsko šolo v Spodnji Šiški. Bile so v polni oskrbi in pod strogim nadzorom, učili so jih tudi gospodinjskih opravil.⁶⁴⁴

Sprva je bilo zavetišče namenjeno deklicam, leta 1910 pa se je zavod preoblikoval in je začel sprejemati tudi dečke.⁶⁴⁵ Po vojni je z njim upravljalo socialno skrbstvo.

Članice društva so kljub temu, da niso bile priznane kot kongregacija, nosile redovne obleke. Delovale so tudi v Stari Loki in v Litiji med tovarniškimi delavkami in pomagale bolnikom na domu.⁶⁴⁶ Ob koncu vojne je bilo društvo razpuščeno.

7.1.1.6 Dobrodelnost

Društvo je bilo ustanovljeno v kriznem obdobju prve svetovne vojne, leta 1916, kot necerkveno karitativno društvo, katerega namen je bil dobrodelnost v najširšem smislu: od ustanavljanja dobrodelnih naprav, širitve tiska o dobrodelnosti, posredovanja služb, skrbi za sirote in ubožce do skrbi za izseljence.

Društvo je bilo ustanovljeno na pobudo homškega župnika Antona Mrkuna (1876–1961), ki je postal tudi njegov predsednik, in voditelja Marijinih družb v ljubljanski škofiji Janeza Kalana (podpredsednik), ki sta vse posle društva vodila do leta 1922. S spretno agitacijo sta uspela popularizirati društvo in zanj pridobiti precej sredstev. Društvo je razvilo širok spekter delovanja. Zbiralo in razdeljevalo je darove za invalide, posebej za oslepele vojake, vojne sirote in vdove ... S pomočjo daru Gospodarske zveze in Janeza Evangelista Kreka je društvo leta 1917 kupilo posestvo v Grobljah in na njem uredilo sirotišnico za deklice, ki je delovala do leta 1920, ko so posestvo predali lazaristom, sirote pa oddali v oskrbo raznim ljudem na deželo.⁶⁴⁷

⁶⁴² Kogoj, Jegličev odnos do redovnikov, str. 149–163.

⁶⁴³ NŠAL 5, šk. 44, Društvene zadeve, dopis št. 1977/1914; Jegličev dnevnik, str. 573.

⁶⁴⁴ Poročilo »Društva za otroško varstvo in mladinsko skrb v sodnem okraju Ljubljani« za upravno leto 1910, Ljubljana 1911, str. 28.

⁶⁴⁵ Poročilo »Društva za otroško varstvo in mladinsko skrb v sodnem okraju Ljubljani« za upravno leto 1908, Ljubljana 1909, str. 19–21, 26.

⁶⁴⁶ Jegličev dnevnik, str. 572–573.

⁶⁴⁷ NŠAL 217, šk. 7, Pravila društva Dobrodelnost; in NŠAL 5, šk. 44, Društvene zadeve, društvo Dobrodelnost, Zgodovina »Dobrodelnosti« - koncept, št. 3440/1922.

Predsednik in podpredsednik društva sta skupaj ustanovila tudi Mašno zvezo, namenjeno podpori misijonarjem, in je prinašala precejšnje dohodke. Poslovanje obeh društev je bilo zelo prepleteno in neurejeno. Z denarjem Mašne zveze je društvo Dobrodelnost kupilo graščino Trebnje, da bi v njej uredilo hiralnico, a so jo v letu 1921 nato prodali Gospodarski zvezi.⁶⁴⁸ Prav tako z denarjem Mašne zveze je društvo leta 1918 kupilo Romovo hišo s posestvom na Poljanskem nasipu št. 10 v Ljubljani. V hiši je bilo dvanajst stanovanj, ki so jih oddajali v najem, kar je predstavljalo pomemben vir prihodkov. V stavbi sta bila tudi pisarna društva in stanovanje za tajnika.⁶⁴⁹ Ko je bila Mašna zveza leta 1920 izročena misijonski družbi oziroma lazaristom, je moral zaradi prepletenosti delovanja obeh društev, ki sta jih vodila Mrkun in Kalan, posredovati škofijski odbor za cerkvene družbe. Ta je lazaristom dodelil Groblje, Dobrodelnosti pa Romovo hišo in graščino Trebnje.

Še pred tem je v letu 1918 društvo na podlagi zahteve škofijskega ordinariata prešlo pod cerkveno jurisdikcijo, zaradi česar je delno spremenilo svoja pravila. Dohodki društva so bili čedalje manjši, Kalan pa je hotel ponovno oživiti njegovo delovanje, in sicer kot krovno organizacijo vseh karitativnih društev v škofiji. Zbral je nekaj odbornikov in prvič v zgodovini društva sklical občni zbor, na katerem so izvolili nov odbor. V odboru je kmalu prišlo do silovitih sporov, saj sta društvo še vedno na samosvoj način vodila le Kalan in Mrkun. Nesoglasja so se razširila izven okvira društva in prerasla v afero, o kateri je pisal tudi *Slovenski narod* in v članku špekuliral o izginotju velikih vsot denarja. Škofijski ordinariat je zaradi sporov razrešil vse organe družbe in imenoval novega upravitelja, kanonika Ignacija Nadraha (1868–1951), ki je napravil revizijsko poročilo družbe, v kateri je odkril velik nered in nepravilnosti, zaradi česar sta bila Mrkun in Kalan odstavljena z vodilnih položajev.⁶⁵⁰

Društvo je imelo velike prihodke, ni pa vodilo potrebnih in predpisanih evidenc o odhodkih, zato tudi ni bilo jasno, koga vse so podpirali. Postavke so bile zelo splošno opisane. Za leto 1921 je bilo v zaključnem računu pri odhodkih med drugim zapisano le, da so vsoto malo manj kot 10.000 K razdelili revežem, vdovam, slepcem, invalidom, za preskrbo dveh bosanskih dečkov v Marijanišču, Zvezi vdov in sirot ter imeli druge stroške glede osebja in vzdrževanja prostorov. Društvo vrsto let ni imelo občnih zborov, na škofijski ordinariat ni pošiljalo poročil o delovanju, računske knjige so bile neurejene, ni vodilo ustreznih evidenc glede oziroma oddaje sirot družinam, v pisarni na Poljanskem

⁶⁴⁸ NŠAL 217, šk. 7, Revizijsko poročilo o delovanju društva Dobrodelnost, 1922, str. 20.

⁶⁴⁹ Prav tam, str. 13.

⁶⁵⁰ Prav tam in NŠAL 5, šk. 44. Društvene zadeve, društvo Dobrodelnost, Zgodovina »Dobrodelnosti« - koncept, št. 3440/1922; in dopis št. 4777/1922; ter Janez Kalan, Zgodba žalostna in smešna, v: *Slovenec* 50 (1922), št. 109, str. 3.

nasipu v Ljubljani so odkrili popoln nered, čeprav sta bili v pisarni zaposleni dve osebi.⁶⁵¹

O nevestnem vodenju društva pričuje tudi zagata iz Žirov. V aprilu 1918 je posestnica Katarina Kopše društvu darovala obsežno posestvo s hišo, gospodarskim poslopjem, travniki in gozdom v Žireh, društvo pa se je zavezalo ustanoviti sirotišnico za vojne sirote, kar pa se ni uresničilo. Leta 1924 je darovala, ker sirotišnice še ni bilo, tožila društvo.⁶⁵²

Hišo na Poljanskem nasipu v Ljubljani je društvo po priporočilu Društva za varstvo vajencev že od samega začetka namenilo tudi za Vajeniški dom, a ker ni ustrezala normativom oziroma bi bilo za ta namen potrebnih preveč stroškov, so jo prodali. Kupnino so nato namenili za gradnjo Vajeniškega doma na Kresnikovi ulici 4 v Ljubljani, ki je bil zgrajen leta 1936.⁶⁵³

7.1.1.7 Družba sv. Elizabete za ljubljansko škofijo

V Vincencijevi družbi je bilo članstvo le moško, ženske pa so bile lahko samo podpornice. V letu 1917, ko je bilo mnogo mož na bojišču, so pri nekaterih ljubljanskih Vincencijevih konferencah začeli ustanavljati t. i. damske odseke Vincencijevih konferenc oziroma Elizabetine konference, kar pa je bilo v nasprotju s pravili družbe. Zato so se naslednje leto konference organizirale v svojo družbo in 1. junija 1918 je ljubljanski škofijski ordinariat potrdil pravila nove Družbe sv. Elizabete za ljubljansko škofijo oziroma krajše Elizabetine družbe.⁶⁵⁴

Družba je imela isti namen kot Vincencijeva, torej pomoč ubogim. Organi družbe so bili konference, osrednji svet in občni zbor. Članstvo je bilo žensko, le predsednik družbe je bil duhovnik, ki ga je imenoval škofijski ordinariat. Predstavljal je družbo navzven, vodil seje osrednjega sveta, občne zборе in podpisoval pravne listine. Osrednji svet je imel mesečne seje, občni zbor pa se je vršil vsako leto okoli praznika sv. Jožefa (19. marec). Konference so imele avtonomno premoženje, vodile pa so jih ženske predsednice.⁶⁵⁵

Družba je bila preko svojih konferenc v začetku dejavna v Ljubljani in Trzinu in je imela ob potrditvi pravil leta 1918 osem konferenc. To število se je začelo povečevati šele v tridesetih letih in je pred začetkom vojne doseglo število 15, v katerih pa je delovalo 133 članic in imelo 2.279 dobrotnikov. V ljubljanski škofiji so od 1917 do 1941 delovale naslednje konference: Ljubljana - sv. Nikolaj

⁶⁵¹ NŠAL 217, šk. 7, Revizijsko poročilo o delovanju društva Dobrodelnost; 1922, str. 7, 17–18.

⁶⁵² Prav tam, str. 14–15.

⁶⁵³ Zvone Štrubelj, Socialni program Antona Mrkuna (1876–1961), v: *Naši kraji in ljudje. Dobrepolsko-struški zbornik 1996*, Dobropolje 1996, str. 255; in NŠAL 206, šk. 2, Zvezek s prispevki o vajeniškem domu.

⁶⁵⁴ Triler, Ob 60 letnici Družbe sv. Vincencija Pavelskega v Ljubljani, str. 24; in NŠAL 218, Družba sv. Elizabete za ljubljansko škofijo, šk. 2, konferenca Ljubljana - sv. Nikolaj, poročilo o delovanju v letu 1917.

⁶⁵⁵ NŠAL 218, šk. 1, *Pravila družbe sv. Elizabete za ljubljansko škofijo*.

(stolna konferenca) (1917), Ljubljana - Marijino oznanjenje (1917), Ljubljana - sv. Peter (1917), Ljubljana - sv. Jakob (1918), Ljubljana - Spodnja Šiška (1917), Ljubljana - Trnovo (1917), Ljubljana - Moste (1918), Tržič (1918), Ljubljana sv. Nikolaj - stolna konferenca, odsek za otroke (1931), Koroška Bela (1931), Škofja Loka (1932), Bled (1933), Jesenice (1933–1933), Ljubljana - Zgornja Šiška (1936), Kovor (1936), Ljubljana - Kodeljevo (1938), Predoslje (1939), Elizabetina konferenca za akademičarke v Ljubljani (1940) in Ljubljana - Ježica (1940).⁶⁵⁶ Nekatero konferenco niso bile pridružene centrali in so delovale samostojno (Škofja Loka, Kovor, Predoslje, Cerknica), jeseniška je delovala skupaj z Vincencijevo družbo, po nekaterih župnijah, npr. v Domžalah, pa so delovale Elizabetine konference, ki niso bile v ničemer povezane s centralo v Ljubljani.⁶⁵⁷

Družabnice v konferencah so se dobivale na mesečnih sejah, na katerih so razpravljale o revščini, brale duhovno čtivo ... V svojem delokrogu so popisovale revne ljudi, vodile kartoteke revnih in jih obiskovale po domovih. Največ revščine so članice zaznale v barakarskih naseljih v okolici Ljubljane. Konference so sredstva zbirale na različne načine, nekaj so darovale same, nekaj so jih nabirale z nabiralnimi polami, preko čekovnih položnic in s pobiranjem od hiše do hiše, prodajale so oljke in sveče ... Pomembni so bili tudi prispevki oblasti in raznih podjetij, med katerimi so bila v glavnem ista kot pri Vincencijevi družbi: Mestna hranilnica, Katoliško tiskovno društvo Ljudska posojilnica, Zadruga zveza, Vzajemna zavarovalnica, Trboveljska premogokopna družba ...

Nekatero konference so podpore delile vsak mesec, druge le ob večjih praznikih. Podpore so bile v večini v obliki živil, obleke in obutve, učnih pripomočkov, podpirale pa so tako revne družine kot posameznike. Ob božiču so prirejale božičnice in takrat obdarovale ubožne otroke. Pri ljudskih kuhinjah so posredovale za cenejšo hrano siromakov, pri redovnicah za bolniško oskrbo ubogih ...⁶⁵⁸ V letu 1920 so podpirale 442 posameznikov in jim razdelile 89.741 K, v letu 1926 463 oseb in jim razdelile 67.813 din, v letu 1935 pa 678 oseb in jim razdelile 202.499 din.⁶⁵⁹

Posebej so se konference udeleževale v času gospodarske krize, ko je dejavnosti vodila KZ, o čemer pa več pozneje.

Prva med konferencami, ki je pričela z delom, je bila stolna konferenca v Ljubljani. Sporazumno s takratnim predsednikom Vincencijeve družbe Josipom Grudnom in ljubljansko duhovščino je bila ustanovljena 12. junija 1917. Njena prva predsednica je bila Ana Lavrič. Najprej so se članice dobivale enkrat

⁶⁵⁶ NŠAL 218, šk. 1, letna poročila družbe, 1920–43.

⁶⁵⁷ Franc Bernik, *Zgodovina fare Domžale*, samozaložba 1939, str. 103.

⁶⁵⁸ NŠAL 216, šk. 3, *Dvainštirideseto letno poročilo Centralnega sveta in konferenc za leto 1926*, str. 66–69; in NŠAL 218, šk. 1, poročilo z občnega zbora 1930, 1935.

⁶⁵⁹ NŠAL 218, šk. 1, letna poročila družbe, 1920–43.

tedensko na sejah, pozneje pa na 14 dni oziroma enkrat mesečno. V prvem letu se je konferenci pridružilo 15 gospa in gospodičen, s svojim delom in pridobljenimi prispevki so revežem priskrbele 49 parov čevljev, dva vagona drv za ogrevanje, podpirale so 30 strank ter vsak teden razdelile za 10 kg belih mesnih kart, ki jim jih je naklonil deželni odbor, šivale so patronatu za mladino in mu podarile 300 K. V prvem letu so imele 2.276 K prihodkov in 1.262 K odhodkov. Svoje prispevke so pridobivale preko čekovnega računa in razpošiljale ob letnem zaključku položnice dobrotnikom in denarnim zavodom, ki so bili zvesti podporniki konference. V letu 1926 je imela konferenca sedem delovnih članic, njihov duhovni vodja je bil stolni kanonik Tomaž Klinar (1883–1962), imela je 20 dobrotnikov, redno je podpirala 10 oseb, ob božiču jih je obdarovala devet in imela skupnih prejemkov 5.440 din in izdatkov 4.312 din.⁶⁶⁰ Število članic kot tudi dobrotnikov je ostalo približno enako. Delo konference se je po letu 1935 popestrilo z novo predsednico Marijo Detelo, ki je nadomestila preminulo Ano Fabiani. Povečala se je tako količina prejetih darov kot število podpirancev, ki se je dvignilo na okoli 60 oseb.

V letu 1931 je bil pri stolni konferenci ustanovljen poseben odsek za otroke, ki je nato deloval kot samostojna konferenca. Odsek je razpolagal s precej denarja, v letu 1935 je razdelil 23.898 din, s čimer so podpirali 50 družin, sedem samskih žensk in 161 otrok.⁶⁶¹

Konference so pri svojem delovanju sodelovale z Vincencijevimi konferencami, od časa do časa so imeli skupne seje, skupaj so prirejali božičnice ... Konferenca v Mostah je tesno sodelovala z Mladinskim domom, konferenca pri sv. Petru z župnijskim dobrodelnim odborom, konferenca Marijinega oznanjenja s tretjim redom, na Bledu pa s podružnico Rdečega križa.⁶⁶²

7.1.1.8 Škofijsko društvo za varstvo sirot v Ljubljani

Društvo je bilo ustanovljeno leta 1918 in je prevzelo posle bivšega Patronata za mladinsko varstvo pri Vincencijevi družbi. Namen društva je bil vsestranska skrb za »sirote in zanemarjeno mladino«. Zato si je družba ob ustanovitvi zadala nalogo ustanavljati lastne sirotišnice in zavode, oddajati sirote v druge podobne zavode in otroke v vzgojo krščanskim družinam ter nadzirati vzgojo teh sirot ter skrbeti za njihovo pravno zaščito.⁶⁶³

Predsednik društva je bil vseskozi kanonik Ignacij Nadrah, podpredsednik in tudi glavni organizator pa Fran Lavtižar, po smrti leta 1930 ga je nadomestil Alfonz Levičnik (1869–1966).

⁶⁶⁰ NŠAL 218, šk. 2, konferenca Ljubljana - sv. Nikolaj.

⁶⁶¹ NŠAL 218, šk. 2, konferenca Ljubljana - sv. Nikolaj, odsek za otroke.

⁶⁶² NŠAL 218, šk. 1, poročila z občnega zbora 1930–1941.

⁶⁶³ NŠAL 217, šk. 1, Škofijsko društvo za varstvo sirot v Ljubljani, pravila društva.

Glavna dejavnost društva je bila usmerjena v vzdrževanje lastnega deškega sirotišča oziroma Zavetišča sv. Jožefa v Šentvidu nad Ljubljano. Zgradbo za zavetišče je Patronat za mladinsko varstvo kupil spomladi leta 1917, prve sirote pa so sprejeli oktobra 1918. Zavod je vodil krajevni odbor v Šentvidu,⁶⁶⁴ gospodinjstvo in vzgojo pa šolske sestre. V njem je bilo naenkrat od 40 do 66 gojencev. Društvo je imelo v letu 1921 okoli 650.000 K prihodkov, od tega jih je blizu 500.000 K namenilo za vzdrževanje Zavetišča sv. Jožefa, ostalo pa je razdelilo drugim društvom in zavodom za vzdrževanje sirot in raznim družinam, pri katerih so bivale sirote.⁶⁶⁵ Pozneje teh podpor ni uspelo plačevati, saj prihodki društva niso zadostovali niti za vzdrževanja zavetišča in so se morali še izdatno zadolževati.

V začetku delovanja so bili glavni viri društva poleg prispevkov deželnih in državnih oblasti, ki so v letu 1921 obsegali kar polovico prihodkov, še prispevki izseljencev iz ZDA in raznih društev za podporo vojnim žrtvam, darovi podpornih članov in raznih gospodarskih družb. Sredstva oblasti so se v naslednjih letih naglo zmanjševala, tako da so v letu 1924 obsegala le še 20 % prihodkov,⁶⁶⁶ povečali pa so se predvsem prihodki članov društva in prispevki staršev oziroma zastopnikov sirot. V letu 1921 je tako Poverjenišтво za socialno skrb, odsek za zaščito dece in mladine, brezplačno vzdrževalo 33 sirot, v letu 1924 le še 14, nato pa nič več, saj, kot je bilo slišati z ministrstva za socialno politiko v Beogradu: »Nema para za sirote«.⁶⁶⁷ Sočasno z zmanjševanjem »javnih« sredstev se je povečal delež prispevkov, ki so jih morali zagotoviti starši ali svojci oziroma zastopniki sirot. Društvo je redno zagotavljalo sredstva za brezplačno oskrbo okoli 10 sirot ter kritje deleža, ki ga niso prispevali starši oziroma zastopniki sirot. Sredstva je pridobilo tudi preko raznih donacij, nabirk in predvsem prispevkov podpornih članov. Teh je bilo vseskozi med 300 in 550 in so prispevali od 10 do 30 % vseh prihodkov društva. Med gospodarskimi družbami je bila največji donator društva Ljudska posojilnica v Ljubljani.

Izboljšanje na področju financiranja oskrbe sirot v zavetišču je pomenil začetek delovanja oblastne samouprave leta 1927 oziroma Oblastnega odbora Ljubljanske oblastne skupščine. Proračun ljubljanske oblastne samouprave je za oskrbovanje in podporo sirot za leto 1928 predvidel 300.000 din.⁶⁶⁸ Oblastni odbor je v letu 1928 prevzel financiranje za brezplačno oskrbo 10 sirot v zavetišču, s to prakso pa je nadaljevala tudi banska uprava, dokler ni pritisnila gospodarska kriza in povsem oklestila prihodkov, tako da sta banska uprava in

⁶⁶⁴ NŠAL 216, šk. 3, *Dvainštirideseto letno poročilo Centralnega sveta in konferenc za leto 1926*, str. 65–66.

⁶⁶⁵ NŠAL 217, šk. 1, 1. letno poročilo Škofijskega društva za varstvo sirot v Ljubljani.

⁶⁶⁶ NŠAL 217, šk. 1, 3. občni zbor, 2. 1. 1922; in 7. občni zbor, 22. 1. 1925.

⁶⁶⁷ NŠAL 217, šk. 1, 5. občni zbor, 12. 4. 1923, str. 8.

⁶⁶⁸ Miroslav Stiplovšek: *Slovenski parlamentarizem. 1927–1929*, Ljubljana 2000, str. 435.

mesto Ljubljana v letu 1934 financirala vsak le še po eno siroto. Mestna občina Ljubljana je od leta 1928 namreč financirala oskrbo od treh do petih sirot. Stanje se je nato popravilo od leta 1937 dalje.⁶⁶⁹ V letu 1938 je društvo navezalo stike z generalnim varuhom za mladino ljubljanskega sodnega okraja, višjim sodnikom svetnikom Otonom Vidicem, ki je od leta 1938 podpiral oskrbovanje šestih sirot v zavetišču.⁶⁷⁰

7.1.1.9 Društvo za mladinske domove

Iz društva Dobrodelnost se je leta 1919 razvilo samostojno Društvo za mladinske domove. V statut so zapisali: »Namen društva je na versko-moralni in narodni podlagi ustanavljati 'mladinske' domove po celi deželi, kjer se izkaže potreba takega doma. Društvo domove ustanavlja in financira, nato jih pogodbeno odda v vodstvo ali v popolno last kaki verski družbi ali redu, ki se peča z vzgojo mladine po modernem preventivnem smislu.«⁶⁷¹ Namenjeno je bilo varstvu mladine istega spola, da se zbira in vzgaja v izvenšolskem času. Društvo je dalo statut v potrditev tudi škofijskemu ordinariatu v Ljubljani, ki ga je 11. avgust 1919 tudi potrdil. Formalno Cerkev ni bila ustanoviteljica tega društva, a se je društvo zavezalo delovati po določbah kanonskega prava.⁶⁷² 6. septembra 1919 je društvena pravila potrdila še Deželna vlada za Slovenijo.⁶⁷³ V spremembi statuta društva leta 1926 pa so v vodstvo društva dodali še zastopnika škofijskega ordinariata.⁶⁷⁴ Gonilni sili društva sta bila predsednik Fran Lavtižar in tajnik salezijanec Srečko Zamjen (1888–1956).

Glavna skrb društva je postala ureditev in oskrbovanje Mladinskega doma na Kodeljevem, ki ga je uredilo iz nekdanjih vojaških barak. Upravo doma so prepustili salezijancem. Barake niso bile trajna rešitev, saj niso ustrezale namenu, zato so sklenili zgraditi nov dom, ki ga je podprl tudi peti katoliški shod leta 1923.⁶⁷⁵ Gradnjo jim je omogočil baron Anton Codelli, ki jim je podaril zemljišče in mnogo gradbenega materiala, ter prispevki izseljencev iz ZDA, ki so prispevali polovico od skupno 2.000.000 din, ki so jih porabili za gradnjo doma.⁶⁷⁶ Dom so pričeli graditi v letu 1924, v letu 1925 pa je že deloval. V novi dom je dnevno prihajalo okoli 250 dečkov, za katere so salezijanci pripravljali

⁶⁶⁹ NŠAL 217, šk. 1 in 2, občni zbori 1928–40.

⁶⁷⁰ NŠAL 217, šk. 2, 21. občni zbor, 9. 6. 1939.

⁶⁷¹ NŠAL 221, Društvo za mladinske domove, šk. 1, statut.

⁶⁷² NŠAL 5, šk. 44, društvene zadeve, leto 1919, št. 3928.

⁶⁷³ NŠAL 221, šk. 1, statut.

⁶⁷⁴ NŠAL 5, šk. 45, društvene zadeve, leto 1926, št. 876.

⁶⁷⁵ *Peti katoliški shod v Ljubljani 1923*, str. 226.

⁶⁷⁶ NŠAL 221, šk. 1, Prošnje za podpore, 1923–1927; in Bogdan Kolar, *Salezijanci – sto let na Slovenskem. 1901–2001*, Ljubljana 2001, str. 162.

vsakovrstne vzgojne programe, pri čemer velja posebej omeniti redne kino-predstave v dvorani s 600 sedeži.

Društvo za mladinske domove se je pri gradnji močno zadolžilo, zato je v letu 1929 prišlo do zapleta, ker ni bilo sposobno vrniti dolga Ljudski posojilnici v Ljubljani. Po dolgotrajnih pogajanjih so dom leta 1931 odkupili salezijanci, ki so nato dolg v naslednjih letih s težavo odplačali, dom pa preimenovali v Salezijanski mladinski dom.⁶⁷⁷ Društvo po izgubi Mladinskega doma in smrti predsednika Frana Lavtižarja ni bili več tako aktivno.

Konec tridesetih let je društvo priskočilo na pomoč ljubljanskim bogoslovcem, ki so na Zabreški planini zgradili novo kočo, pri čemer so si nakopali številne dolgove. Društvo je prevzelo v last kočo in s tem tudi dolgove. Poimenovali jo je Baragov dom, odprta je bila leta 1938, v njej pa je gostilo poletne počitnice ljubljanskih delavskih otrok in nudilo prostor za vzgojo karitativnih delavcev ter drugih skupin. Poleg koče je bil urejen taborni prostor.⁶⁷⁸

7.1.1.10 Karitativna zveza v Ljubljani

Sredi prve svetovne vojne so se v okviru društva Dobrodelnost, ki sta ga vodila Janez Kalan in Anton Mrkun, porodile prve ideje o krovnem društvu vseh dobrodelnih organizacij v ljubljanski škofiji. V ta namen sta leta 1917 napisala pravila Zveze dobrodelnih društev, v naslednjih letih pa organizirala nekaj sej ustanavljajoče se zveze. Zvezo so nato 14. aprila 1921 tudi formalno ustanovili predstavniki naslednjih društev: Vincencijeve družbe, Elizabetine družbe, Dobrodelnosti, Ljudske kuhinje, Društva rokodelskih pomočnikov in Društva za vajence. Zveza v praksi ni zaživela, saj je društvo Dobrodelnost, ki je bilo nosilec tega projekta, v tistem času zašlo v težave.⁶⁷⁹ Gospodarsko spreten, a osebno samosvoj Anton Mrkun je za namen zveze že kupil dvonadstropno hišo na Poljanskem nasipu v Ljubljani, a jo je nato zaradi spora med odborniki prodal.⁶⁸⁰

Pobudo po enotni centrali karitativnih organizacij je nato prevzel Fran Lavtižar in jo v začetku leta 1926 predstavil škofu Jegliču.⁶⁸¹ Ta ga je v prizadevanjih podprl in Lavtižar je pripravil pravila, ki jih je 13. decembra 1926 škof Jeglič potrdil, 19. februarja 1927 pa še veliki županstvu mariborske in ljubljanske oblasti. Društvo se je imenovalo Zveza karitativnih društev za Slovenijo v Ljubljani oziroma kratko Karitativna zveza v Ljubljani (KZ), njen glavni namen pa je bil: »Združiti na katoliških načelih in nagibih osnovano človekoljubno delo

⁶⁷⁷ Kolar, *Salezijanci – sto let na Slovenskem. 1901–2001*, str. 162–165.

⁶⁷⁸ NŠAL 215, šk. 7, spisi, št. 476/1939.

⁶⁷⁹ NŠAL 215, šk. 1, spisi glede ustanovitve Karitativne zveze v Ljubljani.

⁶⁸⁰ Štrubelj, *Socialni program Antona Mrkuna (1876–1961)*, str. 255.

⁶⁸¹ Jegličev dnevnik, str. 941–942.

društev, zavodov itd. pod vrhovnim vodstvom cerkvene oblasti, ne da bi posamezna društva izgubila svojo po pravilih določeno samostojnost, ampak, da bi se katoliška karitativna organizacija smotrno in po načrtu izpopolnila in vodila, da bi se omogočala vzajemnost in enotnost na poti skupnih ciljev in da bi razpoložna sredstva prav porabljala in porazdeljevala.« Prva pravila so podpisali predstavniki Vincencijeve družbe, Elizabetine družbe, Škofijskega društva za varstvo sirot in Društva za mladinske domove.⁶⁸²

Poslovanje zveze je v naslednjih letih vodil Fran Lavtižar, ukvarjal se je predvsem s pridobitvijo finančnih sredstev za zagon zveze, a mu v treh letih kljub poskusom ni uspelo organizirati ustanovnega občnega zbora. To se je zgodilo šele po njegovi smrti, 24. septembra 1930, v Karitativni pisarni v stavbi Marijanišča v Ljubljani. Na ustanovnem občnem zboru so izvolili predsednika zveze, kanonika Andreja Kalana, ter druge društvene organe in začrtali prihodnji program, ki je v začetku temeljil na izobraževanju in informiranju javnosti o potrebi karitativnega udejstvovanja in pritegnitvi še drugih katoliških dobrodelnih društev v zvezo.

Z oktobrom 1930 je KZ prevzela karitativno pisarno, v kateri je zaposlila novo tajnico, kmalu pa se ji je pridružila še ena delavna moč. Karitativna pisarna je vodila administrativno delo tako KZ kot treh glavnih članic, Vincencijeve in Elizabetine družbe ter Društva za varstvo sirot. V načelstvu zveze je bil poleg predstavnikov posameznih organizacij tudi predstavnik ljubljanske škofije.⁶⁸³

V prvem letu delovanja so k zvezi pristopili še Rafaelova družba,⁶⁸⁴ Ljudska kuhinja, zadruga Služkinjski dom, v letu 1936 sta člana postala še Društvo za varstvo deklet in Karitativni krožek ljubljanskih bogoslovcev, leta 1937 pa še Društvo za varstvo vajencev.

Karitativna zveza je bila vse od začetka članica mednarodne organizacije katoliških karitativnih organizacij Caritas Catholica, ki je imela sedež v Baslu. Delovala je po navodilih Svetega sedeža, vsaka tri leta pa je imela kongres.⁶⁸⁵

Leta 1931 je Andrej Kalan zaradi starosti in prezaposlenosti odstopil z mesta predsednika zveze, na njegovo mesto pa so izvolili križnika p. Valerijana Učaka (1883–1949), ki je zvezo vodil vse do njenega razpusta leta 1945.

KZ se je ukvarjala predvsem s koordinacijo dobrodelnih društev v škofiji, propagando in izobraževanjem glede dobrodelnosti, vodenjem večjih dobrodelnih projektov, administrativno podporo društvom in razdeljevanjem podpor posameznim organizacijam.

⁶⁸² NŠAL 215, šk. 1, pravila društva.

⁶⁸³ NŠAL 215, šk. 1, zapisnik ustanovnega občnega zbora KZ, 23. 9. 1930, in zapisniki sej načelstva KZ 1930/31.

⁶⁸⁴ Rafaelova družba je skrbela za slovenske izseljence.

⁶⁸⁵ NŠAL 215, šk. 1, zapisnik ustanovnega občnega zbora KZ, 23. 9. 1930, in zapisniki sej načelstva KZ 1930/31, str. 3.

Od jeseni 1930 do pomladi 1931 je v hotelu Union priredila sedem javnih predavanj o karitativnosti, ki so obravnavala katoliške dobrodelne organizacije v drugih državah. Ker je bil obisk in odziv javnosti dober, so predavanja postala stalnica in so se vršila tudi v naslednjih letih. V adventnem času leta 1930 je imela na Radiu Ljubljana sklop versko-karitativnih govorov. Podobne karitativne govore so imeli tudi v naslednjih letih.

V letu 1934 je bila na predlog KZ v ljubljanski škofiji vpeljana t. i. karitativna nedelja, na katero so župniki pridigali na temo krščanske ljubezni in usmiljenja in imeli nabirko za uboge v župniji. Župnikom so vsako leto iz zveze poslali predloge za pridige in v prvi je bil med drugim tudi poziv, naj ima vsaka župnija vsaj eno karitativno organizacijo.⁶⁸⁶ Novembra 1937 so za Vincencijeve in Elizabetine konference organizirali enodnevni karitativni tečaj,⁶⁸⁷ leta 1938 pa enodnevni karitativni tečaj za akademike. Od leta 1937 je KZ izdajala tudi svoj list *Nova zapoved*, *Vestnik Karitativne zveze v Ljubljani*.

Avgusta 1931 je KZ v sodelovanju z Vzajemno zavarovalnico odprla poseben oddelek »Karitas« – posmrtno zavarovanje. Zgled zanj je našla v nekaterih nemških zavodih, predvsem pa v graški Sterbe Vorsorge. V ta namen je ustanovila poseben eksekutivni komite, ki so ga sestavljali predstavniki Vzajemne zavarovalnice in KZ. Da bi dobili čim več članov, so razvili močno propagandno akcijo, s katero so se najprej naslonili na župnike, ker pa se je zadeva prepočasi razvijala, še na prosvetno zvezo in njene članice. Zavarovalnica je pričela delovati v času gospodarske krize, zato je bil razvoj zelo počasen. Do konca leta 1931 je imela v ljubljanski škofiji le nekaj več kot 220 sklenjenih zavarovalnih polic, do jeseni 1932, nekoliko boljše rezultate je beležila v mariborski škofiji. Vzroke za prepočasn razvoj je videla predvsem v gospodarski krizi ter slabi organizaciji in propagandi.⁶⁸⁸ V letu 1933 so posmrtno zavarovanje »Karitas« zaradi težav povsem prenesli na Vzajemno zavarovalnico in se obvezali, da bodo še naprej vršili propagando, zavarovalnica pa jim je v zameno obljubila letno podporo v višini 2 % vplačil.⁶⁸⁹

V času gospodarske krize je KZ v zimi 1931/32 organizirala obsežno zimsko akcijo, s katero je pomagala revnim in brezposelnim v vseh krajih, še posebej pa v Ljubljani, kjer je bila koncentracija revščine največja. Načelstvo KZ je po dunajskem vzorcu napravilo obsežen program za izvedbo akcije. Na njihovo pobudo je škof Rožman 6. oktobra 1931 na vernike svoje škofije naslovil

⁶⁸⁶ NŠAL 215, šk. 1, zapisnik 5. občnega zbora, 13. 12. 1934, str. 5, in LŠL (1934) št. 8, str. 71–72.

⁶⁸⁷ NŠAL 215, šk. 1, zapisnik 10. občnega zbora, 28. 4. 1939, str. 3.

⁶⁸⁸ NŠAL 215, šk. 1, zapisnik II. občnega zbora KZ, 23. 9. 1931, in zapisniki sej načelstva KZ 1931/32, LŠL (1931), št. 6–8, str. 119–120.

⁶⁸⁹ NŠAL 215, šk. 1, zapisnik 4. občnega zbora, str. 4, 10. 12. 1933.

posebno pastirsko pismo o socialni bedi in načinu organizirane pomoči za stradajoče v prihajajoči zimi, ki jo bo vodila KZ.⁶⁹⁰

Župnikom so naročili, naj v vsaki župniji, kjer nimajo dobrodelne organizacije, ustanovijo dobrodelni odbor z nalogo evidentiranja revnih v župniji, zbiranja sredstev zanje in pomoč. Načelstvo KZ je naredilo natančen program zimske akcije za Ljubljano. Sklenilo je, naj se vsa dobrodelna društva posamezne župnije združijo v dobrodelni odbor in prvenstveno poskrbijo za »izredno karitativno akcijo za stradajoče.« Izberejo naj nabiralce, ki bodo v mejah svojih župnij od hiše do hiše pobirali denar in evidentirali vse, ki želijo pomagati v naturalijah, in evidentirali uboge. Nabrana sredstva naj razdelijo ubogim v župniji, morebitni presežek pa pošljejo KZ, ki bo poskrbela za pravično razdelitev. Da ne bi prišlo do zlorab, naj evidentirajo tudi pomoč, ki jo ubogim dajejo samostani na portah. Poleg tega so sklenili za brezposelne v Marijanišču ustanoviti kuhinjo, za pomoč pa naprositi gostilničarje in v okolici Ljubljane pobirati hrano. Kuhinja je pričela delovati 7. decembra in imela prvi dan 15 gostov, to število pa se je kmalu pomnožilo.

Celotna zimska akcija se je začela 7. decembra in je trajala 126 dni. V njej so porabili za blizu pol milijona din sredstev. Pomožna kuhinja za brezposelne v Marijanišču je razdelila 11.481 porcij oziroma povprečno 91 porcij dnevno, v raznih drugih zavodih je bilo razdeljenih še nadaljnjih 68.645 porcij oziroma povprečno 544 na dan. V Ljubljani je bilo torej dnevno brezplačno razdeljenih v povprečju 635 porcij. Poleg hrane so delili še obutev, oblačila in drva⁶⁹¹ – vagon drv je podaril škof Rožman.⁶⁹²

Zimska podporna akcija 1931/32 je bila v Ljubljani uspešno izvedena, predvsem na deželi pa so komaj zmogli podpirati lastne reveže. Preko predpisanih nabirk s strani ordinariata so vse župnije skupaj zbrale okoli 60.000 din, ki jih je ordinariat posredoval KZ. Iz poročil župnij dekanije Litija lahko sklepamo, da so bili dobrodelni odbori v glavnem sicer organizirani, vendar brez večjega uspeha. Tipično in pomenljivo je poročilo župnika s Primskovega. Med drugim je zapisal: »Tu so sami mali kmetje, ki ne pridelajo toliko kot sami porabijo. /.../ Na vsako prošnjo se sliši odgovor: 'ne morem še sam ne vem, kako bom živel'. Resnično tu ni nobenega zaslužka, ni obrti ni tovarn. Kljub omenjenim težavam se je podpisani obrnil do 'apostolstva mož in fantov' in do Marijine družbe in tu smo sestavili dobrodelni odbor, ki je pričel zbirati prostovoljne prispevke za domače revne stare ljudi, živež, drva in ponošeno obleko. /.../ Upanje je, da se bo nekaj storilo za domače reveže. Da bi pa nabrali večje vsote bodisi v denarju ali pa

⁶⁹⁰ LŠL (1931), št. 9, str. 128–131.

⁶⁹¹ NŠAL 215, šk. 1, zapisnik II. občnega zbora KZ, 23. 9. 1931, in zapisniki sej načelstva KZ 1931/32.

⁶⁹² NŠAL 215, šk. 1, zapisnik 4. občnega zbora, 10. 12. 1933, str. 8.

*v živilih je tukaj nemogoče ...*⁶⁹³ Edina izjema z dežele je bila župnija Ambrus, ki je KZ poslala 20 vreč krompirja in 1 vrečo koruze.⁶⁹⁴

V naslednjem letu se je gospodarska kriza še zaostрила in KZ je že pripravljala akcijski načrt za izvedbo zimske akcije. Pobudo je nato prevzela banska uprava in zasnovala pomožno akcijo za brezposelne in stradajoče v celotni banovini. V novembru je ban organiziral posebno anketo, na katero je povabil vse dobrodelne organizacije in župane industrijskih občin. Sklenili so, da bo pomožno akcijo v zimi 1932/33 vodil izvršilni odbor, na lokalni ravni pa mu bodo pomagali krajevni odbori. KZ je izgubila vlogo organizatorja, druge karitativne organizacije, Vincencijeve in Elizabetine konference, pa so pozvali, naj po svojih močeh pomagajo prizadetim.⁶⁹⁵ V tem letu tudi niso organizirali posebne pomožne kuhinje. Marijanišče samo je dnevno razdelilo okoli 40 brezplačnih obrokov, KZ je z denarnimi prispevki podprla nekaj pomožnih kuhinj: v Krekovem domu na Jesenicah, Vincencijeve konference v Kočevju, Elizabetino konferenco na Koroški Beli itd.⁶⁹⁶

V naslednjih letih je KZ ponovno sodelovala pri zimskih akcijah in delila podpore v obliki živil, obleke, obutve in kuriva. V zimski akciji 1936/37 je tako razdelila 4.200 kg krompirja, 2.300 kg moke, 25 m³ drv, 165 parov čevljev in 98 kosov obleke.⁶⁹⁷

Osebe karitativne pisarne je skrbelo tudi za obračun in nadzor nad dobrodelnimi nakaznicami, ki so jih Vincencijeve konference delile revnim. S temi nakaznicami so lahko kupovali živila, s tem pa preprečevali morebitne zlorabe. V letu 1933 so jih prodali okoli 400.000 oziroma za 100.000 din.⁶⁹⁸ V obračunskem letu 1933/34 je bilo v pisarni z nakaznicami 3.009 samskih moških, 2.200 samskih žensk, 2.187 družin in še nekaj sto drugih strank. Podobno je bilo tudi v naslednjih letih.⁶⁹⁹

V letu 1932 je imela KZ 144.452 din prihodkov in 104.204 din izdatkov,⁷⁰⁰ v naslednjih letih so se prihodki in izdatki bistveno zmanjšali in se do ravni leta 1932 dvignili šele ob koncu desetletja. Večino prihodkov je dobila od podpor, včlanjenih društev in 2 % od posmrtnskega zavarovanja. Družbo so podpirali tudi številni dobrotniki, med drugim so konec tridesetih let redno dobivali donacije od dr. Antona Korošca.

⁶⁹³ NŠAL 215, šk. 10, poročila o dobrodelnih akcijah v dekaniji Litija, pozimi 1931.

⁶⁹⁴ NŠAL 215, šk. 1, zapisnik 4. občnega zbora, 10. 12. 1933, str. 8.

⁶⁹⁵ NŠAL 215, šk. 1, dopisi glede organizacije centralne pomožne akcije v zimi 1932/33, šk. 10, in enajsta seja načelstva KZ, 24. 8. 1932.

⁶⁹⁶ NŠAL 215, šk. 1, zapisnik 4. občnega zbora, 10. 12. 1933, str. 7.

⁶⁹⁷ NŠAL 215, šk. 1, zapisnik 8. občnega zbora, 23. 12. 1937, str. 2.

⁶⁹⁸ NŠAL 215, šk. 1, zapisnik 4. občnega zbora, 10. 12. 1933, str. 4.

⁶⁹⁹ NŠAL 215, šk. 1, zapisnik 5. občnega zbora, 13. 12. 1934, str. 5.

⁷⁰⁰ NŠAL 215, šk. 1, zapisnik 4. občnega zbora, 10. 12. 1933.

V letu 1937 se je za KZ začelo novo poglavje. Banovina je imela za podporo revnim poseben podporni fond za ubožce. Banovinska uprava je do tedaj iz te postavke sama delila individualne podpore tistim, ki so se osebno zglasili v Ljubljani ali pa so se prijavili s pisnimi vlogami, pri čemer je bil način delitve in pregled nad upravičenostjo po mnenju bana povsem neustrezen in nepregleden. Ban je nato sklical sestanek, na katerega je povabil tudi predstavnike ljubljanske in mariborske karitativne zveze. Sklenili so, da bodo po predhodnih poizvedbah in reorganizaciji delitev podpor iz tega fonda prevzele karitativne organizacije oziroma karitativni zvezi za obe škofiji. Pri teh podporah so bili izvzeti brezposelni, izseljenci, prizadeti v elementarnih nesrečah in mladina, za katere je bil namenjen poseben fond. V proračunu 1936/37 je bilo v podpornem fondu za ubožce 600.000 din za celotno banovino, pri čemer se je znesek delil na polovico za vsako škofijo.

Da bi sistem deloval, so morali evidentirati in pregledati mrežo karitativnih organizacij po župnijah. Obe škofijski karitativni zvezi sta po pooblastilu škofijskih ordinariatov poslali vsem župnijam okrožnico, v kateri sta spraševali, ali v župniji že obstaja kakšna karitativna organizacija, če ne, ali bi se jo dalo ustanoviti in koliko ljudi v župniji bi potrebovalo podpore. V lavantinski škofiji je mreža karitativnih organizacij slonela na župnijskih ubožnih zavodih, ki so bili ustanovljeni po nalogu sinode iz leta 1903, oziroma na karitativnih odsekih Katoliške akcije, ki so bili ustanovljeni po letu 1933. V ljubljanski škofiji je bilo na podlagi vrnjenih dopisov župnij stanje naslednje: izvzemši župnije mesta Ljubljane je od 266 župnij poročilo vrnilo 176 župnij, od katerih je bila v 171 župnijah delujoča ali na novo ustanovljena kakšna karitativna organizacija ali dobrodelni krožek.

KZ je z deljenjem podpor začela tekom leta 1937 in za to dobila 225.000 din, poleg tega pa je od banovine prejela še 800 nerešenih prošenj. V letu 1937 je nato prejela skupaj 3.400 prošenj, od katerih jih je rešila dve tretjini. V naslednjih letih je dobivala letno 300.000 din za razdelitev in do skoraj 5.000 vloženih prošenj. Da bi mogla uspešno izvrševati to nalogo, je honorarno zaposlila še tri osebe. V karitativni pisarni v Ljubljani so reševali vse prošnje, rešene prošnje so pošiljali v informacijo krajevnim karitativnim enotam in ti so nato izdali podporo, ki je bila načeloma v »naturalijah«. V pisarni so vodili vse centralne evidence glede fonda, delovodnike prispelih prošenj, abecedni register vseh podpirancev in register podpirancev po župnijah. Vsaka stranka, ki je prejela podporo, je morala izpolniti dve pobotnici, krajevna enota pa ju je morala poslati KZ, ki je eno obdržala zase, drugo pa poslala banovinski upravi. Sredstva za podpore so po krajevnem ključu najprej razdelili po ključu 40 % za Ljubljano,

60 % pa ostalim župnijam, v naslednjih letih se je razmerje premaknilo v 33 % proti 66 % v korist podeželskih župnij.⁷⁰¹

KZ je od samega začetka z Vincencijevo zvezo izdatno sodelovala tudi pri organizaciji poletnih počitnic za revne in bolne otroke, poleg tega pa raznim svojim članicam dajala podpore, npr. Kolodvorskemu misijonu, podpirala je tudi dijaško kuhinjo pri konferenci Srca Jezusovega.

7.1.1.11 Služkinjski dom

Društvo je bilo ustanovljeno na pobudo profesorja Teološke fakultete v Ljubljani Lamberta Ehrlicha na prelomu dvajsetih in tridesetih let 20. stoletja. Namen društva je bil oskrba doma za brezposelne in ostarele služkinje. Upravljali so z dvo- oziroma tronadstropno hišo na Križevniški ulici. Služkinje so za bivanje morale plačevati majhno odškodnino, dnevno jih je tam prenočevalo okoli 30.⁷⁰² V Domu je bila tudi »pomožna kuhinja« za služkinje.⁷⁰³

7.1.1.12 Društvo za varstvo deklet oziroma Kolodvorski misijon

Društvo za varstvo deklet je bilo ustanovljeno 8. marca 1933, izvira pa iz Krščanske ženske zveze oziroma odseka za Kolodvorski misijon, ki je deloval že v letu 1928. Namen društva je bil nuditi dekletom vsestransko varstvo in pomoč na potovanjih, ob času brezposelnosti ali bolezni in jim nuditi pravno zaščito. Za doseg teh ciljev je društvo vzdrževalo t. i. Kolodvorski misijon, imelo lastno pisarno, zavetišče in posredovalnico dela.

Kolodvorski misijon je deloval tako, da je bila vsak dan od 7. ure zjutraj do 22. ure zvečer na kolodvoru v Ljubljani kolodvorska pomočnica, torej delovna članica društva, ki je zaradi razpoznavnosti nosila rumeno-bel trak in je potujočim dekletom in ženam nudila vsakovrstno pomoč in nasvete: od informacij glede voznih redov, izgubljenih predmetov, informacij glede služb in opisov poti v mestu do pomoči ponesrečencem, gluhim, slepim, spremstva deklet v zavetišče ... Delo sta stalno izmenično izvrševali dve kolodvorski pomočnici, po enkrat na teden pa še dve prostovoljki.

Pisarna društva je bila v neposredni bližini kolodvora, in sicer v stavbi Vzajemne zavarovalnice, ki je društvu prostor odstopila zastonj. Odprta je bila vsak dan od 8. do 12. in od 14. do 18. ure. V njej je delovala ena od odbornic in urejala tajniška dela društva ter nudila pomoč dekletom, ki so se obrnili na društvo. V letu 1935 so tako 15-krat poročali svojem, 7-krat napisali poročilo

⁷⁰¹ NŠAL 215, šk. 1, zapisnik 3. seje načelstva in nadzorstva KZ, 12. 4. 1937, str. 6–8; zapisnik 4. seje načelstva in nadzorstva KZ, 4. 5. 1937, str. 9–11; zapisnik 9. občnega zbora, 31. 3. 1938, str. 3; šk. 4, spisi iz poslovanja društva, št. 472/1936.

⁷⁰² NŠAL 215, šk. 1, zapisnik 6. občnega zbora, 29. 12. 1935, str. 6; in *Dr. Lambert Ehrlich, stražar naših svetinj* (ur. Rudolf Čuješ), Nova Scotia, Kanada 1992, str. 109, 242, 297.

⁷⁰³ Zasebna dobrodelnost, v: *Spominski zbornik Slovenije*, str. 542.

za pravno zaščito, 58-krat posredovali na razna mesta glede potovanja v tujino, več kot 130-krat posredovali in spremljali dekleta na razne urade, borze dela, na določeno mesto v Ljubljani, v bolnico itd., 124-krat shranili prtljago, omogočili 537 telefonskih razgovorov, dali še okoli 80 drugih nasvetov (nezakonskim materam, odpuščenim kaznjenkam, mladoletnim ...). Poleg tega so dekletom 10-krat omogočili posvet z zdravnikom, posredovali na policijo ter imeli še številne razgovore s predstavniki oblasti, pravnim zastopnikom in duhovniki glede delovanja društva.

Zavetišče društva je bilo v stranski stavbi Marijinega doma, kjer so jim usmiljenke odstopile dve sobi. Tam je naenkrat lahko prenočevalo sedem deklet oziroma žena. Namenjeno je bilo predvsem tistim, ki so prišle s poznim vlakom in niso mogle dobiti prenočišča drugje. V letu 1935 je tam prenočilo 476 prenočevalk, zavetišče pa je beležilo 1.100 nočitev. Približno polovica jih je plačala 5 din, druga polovica pa je prenočevala zastonj. Zavetišče je upravljala gospodinja, ki je morala vzdrževati red, kar ni bilo vedno lahko, saj so se v zavetišču znašle tudi pijanke in razne »dvomljive« prenočevalke. Leta 1938 so zavetišče preselili bližje kolodvoru na Slomškovo ulico 1, kjer so imeli tudi več prostora. Najemnino je krila mestna občina.

V zavetišču je bila tudi posredovalnica dela, v letu 1935 je preko nje dobilo službo 30 oseb, v sodelovanju z dvema drugima posredovalnicama je bilo posredovanih še dodatnih 200 služb.

V letu 1935 je imelo društvo 106 rednih, 59 izrednih, 12 ustanovnih in 18 delavnih članov in 22 delovnih sej. Društvo je sodelovalo s centralo v Švici in sorodnimi društvi v Mariboru in ostalih večjih mestih Jugoslavije.

Svoja sredstva je pridobivalo preko članarine in prispevkov dobrotnikov. Velike dobrotnice družbe so bile Vzajemna zavarovalnica, usmiljenke, ki so prispevale prostor v Marijinem domu, kuhinja Vincencijeve konference Srca Jezusovega ter številna druga dobrodelna društva.⁷⁰⁴

Društvo je delovalo na podlagi prostovoljnega dela svojih članic, kar pa ni zadoščalo vsem željam in potrebam društva, zato so si želele, da bi delovanje prevzele s. Caritas Socialis, za kar so leta 1938 oddale tudi vlogo na ministrstvo pravde v Beograd.⁷⁰⁵

7.1.1.13 Karitativni krožek ljubljanskih bogoslovcev

Jeseni 1930 je v semenišče vstopil dotedanji gojenec Marijanišča Vladimir Sernec, sicer nečak takratnega bana dravske banovine Dušana Serneca (1882–1952), ki je po vzoru Vincencijevih konferenc v bogoslovju organiziral

⁷⁰⁴ NŠAL 215, šk. 3, spisi 1934, letno poročilo o delu Društva za varstvo deklet v Ljubljani v letu 1933, št. 160, spisi 1939, št. 62, zapisnik občnega zbora 1939, šk. 7; in NŠAL 215, šk. 4, spisi, št. 456/1936; *LŠL* (1929), št. 1. str. 10.

⁷⁰⁵ NŠAL 332, šk. 7, Društvo za varstvo deklet.

neformalen krožek in ga poimenoval »Karitas«. Zbirali so hrano in jo delili revnim družinam v barakarskih naseljih v predmestju Ljubljane, za kar so uporabili čas, ki so ga imeli določenega za sprehode. Sernec je nato bogoslovje zapustil, duša krožka pa je postal Ferdinand Babnik (1913–1993), ki je v bogoslovje vstopil leta 1934.⁷⁰⁶ Iz neorganiziranega in spontanega karitativnega dela se je formiral karitativni krožek, ki je leta 1936 vstopil tudi v KZ in je v letu 1938 štel že 85 bogoslovcev.⁷⁰⁷ Krožek je bil predvsem duhovnega in izobraževalnega značaja, vendar so se izkazali tudi s konkretnim dobrodelnim delom. Namen krožka je bil, da so bogoslovci študirali »caritas« in z njo povezana dušnopastirska vprašanja in z obiskovanjem ubogih družin izvrševali Kristusovo zapoved ljubezni, pri čemer je bila v ospredju duhovna pomoč ubogim.

Krožek je vodil ožji odbor, ki ga je sestavljalo vodstvo (predsednik, tajnik, blagajnik ...), in širši odbor, ki je bil sestavljen iz referentov posameznih okrožij in odbornikov. Da bi delovali bolj sistematično, so Ljubljano razdelili na 12 okrožij, za vsako okrožje je bil postavljen poseben referent, ki je imel na skrbi revne družine v svojem okrožju. Širši odbor se je srečeval enkrat tedensko, na srečanjih so razpravljali o razmerah v okrožju in molili. Vsako nedeljo zvečer so imeli odbori še karitativno vzgojo.

Dvakrat tedensko je od 25 do 50 bogoslovcev v paru obiskovalo revne družine. Namen obiskov je bila predvsem duhovna pomoč, včasih pa so v okviru svojih zmožnosti prinašali tudi živila. V božični akciji so revnim družinam podarili jaslice in obdarovali otroke.⁷⁰⁸

Krožek je v letu 1937 na Zabreški planini organiziral 4-tedensko taborjenje za 20 ljubljanskih dečkov barakarjev, starih od 12 do 14 let.⁷⁰⁹ Naslednje leto se je njihovo število povečalo na 30. Počitnice so organizirali v duhu skavtskega tabora, s seboj pa so vzeli predvsem telesno šibke in bolehnne. Za kritje stroškov taborjenja so pridobili sredstva KZ in oblasti ter raznih humanitarnih organizacij.⁷¹⁰

Leta 1937 je krožek pričel z gradnjo nove koče na Zabreški planini, pri čemer si je nakopal številne dolgove, na pomoč mu je priskočilo Društvo za mladinske domove v Ljubljani, ki je kočo prevzelo tudi v last. Koča, ki so jo poimenovali Baragov dom, je bila odprta in blagoslovljena v letu 1938, v njej pa so gostili poletne počitnice ljubljanskih delavskih otrok in nudili prostor za

⁷⁰⁶ Matjaž Ambrožič, *Spomini in semeniška kronika 1941–1944 Ignacija Nadraha* (Viri/Arhivsko društvo Slovenije; št. 30), Ljubljana 2010, str. 50–52.

⁷⁰⁷ NŠAL 215, šk. 1, zapisnik 5. občnega zbora, 13. 12. 1934, str. 5, in zapisnik seje načelstva in nadzorstva KZ, 16. 3. 1938.

⁷⁰⁸ NŠAL 215, šk. 18, *Karitativni krožek ljubljanskih bogoslovcev* – poročilo delovanja iz leta 1937.

⁷⁰⁹ NŠAL 215, šk. 1, zapisnik 8. občnega zbora, 23. 12. 1937, str. 2, in 5. seja načelstva, 24. 9. 1937.

⁷¹⁰ NŠAL 215, šk. 18, *Počitniška akcija karitativnega krožka ljubljanskih bogoslovcev*, 1937.

vzgojo karitativnih delavcev ter drugih skupin. Poleg kože je bil urejen taborni prostor.⁷¹¹

Poleti 1938 se je skupina bogoslovcev podala na študijsko potovanje v Belgijo, Francijo in na Nizozemsko, kjer so raziskovali življenje izseljencev, delovanje katoliške akcije in karitas.⁷¹²

7.1.2 REDOVI IN KONGREGACIJE

Jožef II. je razpustil vse kontemplativne redove v monarhiji, s čimer se je končala večstoletna neprekinjena prisotnost starodavnih redov na slovenskih tleh.

Po jožefinskih reformah in obdobju vladavine Francozov za časa Ilirskih provinc, ki so pregnali še usmiljene brate, so se v ljubljanski škofiji nahajali le še frančiškani, kapucini, križniki in uršulinke. Pomemben premik glede razvoja redovniškega življenja v ljubljanski škofiji, predvsem glede t. i. karitativnih redov, se je začel s prihodom usmiljenk za časa škofa Wolfa, razmah pa je redovništvo doživelo v času škofa Pogačarja, se intenzivno nadaljeval v času škofa Missie in se zaključil oziroma stabiliziral v začetnem obdobju škofa Jegliča.

Za prihod novih redov, ki bi se udeleževali na področju karitativne dejavnosti in dekliškega šolstva, pa tudi kontemplativnih redov, se je močno zavzel škof Janez Zlatoust Pogačar. Z njegovo pomočjo in pobudo so v škofijo prišli lazaristi, šolske sestre, notredamke, za kratek čas tudi trapisti, močno pa so se okrepile usmiljenke.

Močan podpornik redovnih skupnosti je bil tudi Pogačarjev naslednik škof Jakob Missia. Ta je svoj škofovski program, zgoščen v geslu »Vse obnoviti v Kristusu«, poizkušal uresničiti z močno oporo na redovnike, zato je podpiral že obstoječe redove, prizadeval pa si je tudi za prihod novih. V času njegovega vodenja škofije je na Kranjskem nastalo kar trinajst novih samostanskih naselbin. Po razpustu kontemplativnih redov v času Jožefa II. mu je uspelo, da je po več kot stoletju v ljubljansko škofijo pripeljal kontemplativne redove, ki so trajno ostali. Leta 1889 je pripeljal karmeličanke v Selo pri Ljubljani, leta 1890 so začasno prišle magdalenke, prizadeval si je tudi za prihod kartuzijanov v Pleterje in cistercijanov v Stično, kar se je po njegovem odhodu v Gorico tudi zgodilo. Leta 1887 so na njegovo pobudo prišli jezuiti in se naselili pri sv. Florjanu v Ljubljani, prizadeval si je za prihod salezijancev, ki so nato v Ljubljano prišli leta 1901. Med karitativnimi redovi so se za časa škofa Missie močno okrepile usmiljenke, v Kamnik so leta 1895 prišle zagrebške usmiljenke, v Ljubljano pa leta 1896 sestre sv. Križa, ki so se posvečale otrokom, bolnim in ostarelim, leta 1893

⁷¹¹ NŠAL 215, šk. 7, spisi, št. 476/1939, št. 7.

⁷¹² NŠAL 215, šk. 18, tipkopis karitativnega krožka ljubljanskih bogoslovcev o študijskem obisku med izseljenci v Belgiji, na Nizozemski in v Franciji, 1938.

so v Kandijo pri Novem mestu prišli usmiljeni bratje. Tam so kupili graščino Neuhoft in jo preuredili v bolnišnico, ki so jo sami vzdrževali.⁷¹³

Redovništvo je izjemno cenil in podpiral tudi škof Jeglič. Zaključil je nekaj projektov, ki jih je začel že njegov predhodnik. Ko je nastopil škofovsko službo, so se v Stično naselili cistercijani, izposloval je dovoljenje za ponovno naselitev kartuzijanov, ki so v Pleterje prišli leta 1901, tistega leta je dal dovoljenje za naselitev salezijancev na Rakovniku. Obstoječi redovi so še razširili svoje delovanje. Mariborske šolske sestre so tako odprle dvanajst novih hiš v škofiji. Poizkusil je tudi z vpeljavo frančiškank, a mu ni uspelo.⁷¹⁴ Za časa škofa Rožmana so v škofijo leta 1936 prišle Hčere Marije Pomočnice.

Redovniki in predvsem redovnice so imeli izjemne zasluge za razvoj dobrodelnosti, saj v škofiji ni bilo nobenega zavoda (sirotišnice, zavetišča, vrtca, hiralnice ...), ki ga ne bi vodili redovniki. Imeli so znanje in organizacijo, s čimer so bili kos nalogam, ki so jih prevzeli. Navadno so po prevzemu vodenja kakšnega zavoda poskrbeli, da se je dobrodelna dejavnost še popestrila in razvila, saj so mnogokrat dodali dodatne vsebine.

Redovnice pa niso delovale le v lastnih zavodih oziroma zavodih škofije, župnij ali katoliških društev, temveč tudi v domovih za ostarele in vrtcih, ki so bili v lasti države ali gospodarskih družb. Šolske sestre so od leta 1923 delovale v dekliškem domu v Trziču, ki ga je za tamkajšnje delavke zgradila tovarna Gasner-Glanzmann, v mestni ubožnici v Škofji Loki (1923) so delovale štiri sestre, v občinski hiralnici na Vrhniki (1935) sta delovali dve sestri, v Menzi Jugočke v Kranju tri sestre ...⁷¹⁵

7.1.2.1 Usmiljenke

Za prihod usmiljenk v Ljubljano si je močno prizadeval ljubljanski župan Janez Nepomuk Hradecky (1775–1846) in v ta namen leta 1840 ustanovil Društvo za vzdrževanje usmiljenih sestra v Ljubljani (*Comite zur Erhaltung der Barmherzigen Schwestern in Laibach*). Želel je, da bi usmiljenke prevzele medicinsko oskrbo v civilni bolnici in da bi bila to domača dekleta, zato je vzajemno z društvom odbral osem deklet in jih poslal na šolanje v samostan v München. Vendar je projekt kmalu klavrno propadel, saj so vse kandidatke zaradi takih in drugačnih razlogov prenehale s šolanjem. Ljubljanski magistrat je nato leta 1842 prosil dvorno pisarno na Dunaju, naj jim dovoli prihod 15 tujih sester, ki bi prevzele oskrbo v civilni bolnici, a je imel premalo sredstev in tudi ta poizkus se ni posrečil.

⁷¹³ Kogoj, Missiev Odnos do redovnikov, str. 196–212.

⁷¹⁴ Kogoj, Jegličev odnos do redovnikov, str. 149–163.

⁷¹⁵ M. Similjana Kodrič, B. Natalija Palac, *Redovništvo na Slovenskem 2. Šolske sestre sv. Frančiška Kristusa Kralja*, Ljubljana 1986, str. 174–179; in *Šematizem ljubljanske škofije 1935*, str. 201.

Društvo se je nato po priporočilu baronice Ane Lazzarini iz Smlednika, ki je bila sestra predstojnice usmiljenk v Gradcu, s. Leopoldine Brandis (1815–1900), obrnilo na graški samostan. Leta 1851 se je s. Leopoldina ustavila v Ljubljani in se pogovorila s člani društva o možnostih prihoda sester. Društvo se je obrnilo na mestni magistrat in na škofa Wolfa, naj pri graškem škofu posreduje za prihod usmiljenk. Po pridobljenih odobrenjih je prvih šest usmiljenk prišlo v Ljubljano na poizkusno leto. Štiri sestre so stregle bolnikom v mestni ubožnici, dve pa sta bili določeni za strežbo na domu. Obiskovali sta uboge po zakotnih, zanemarjenih stanovanjih, jim kuhali, prali, pomivali, previjali sta otroke in opravljali druga dela. Trikrat tedensko sta obiskovali tudi kaznjenke v Prisilni delavnici na Poljanah. Delo sester je bilo težko in naporno, tako da so v dveh letih zaradi bolezni umrle tri sestre. Z delom sester so bili vsi izjemno zadovoljni, tako da so se leta 1853 začela pogajanja med ljubljanskim magistratom in provincialnimi predstojniki v Gradcu, da bi usmiljenke prevzele tudi civilno bolnišnico v Ljubljani. Pri posredovanju je aktivno vlogo igral tudi škof Wolf, ki je bil nad delom usmiljenk navdušen. Novembra 1855 so se sestre preselile v Civilno bolnišnico in v njej prevzele oskrbo bolnikov.⁷¹⁶

Leta 1868 je v Ljubljano prišla zelo sposobna s. Leopoldina Hoppe (1833–1918),⁷¹⁷ ki je pozneje v škofu Pogačarju našla dobrega zaveznika in podpornika, saj je usmiljenke branil pred številnimi nasprotniki, ki jih ni manjkalo niti znotraj Cerkve. Usmiljenke so se v času od prihoda s. Hoppe močno okrepile in razširile. Leta 1869 so v deželni bolnici odprle oddelek za umobolne, leta 1873 je začela delovati umobolnica v prisilni delavnici, leta 1875 so začele delovati v Državni ženski kaznilnici v Begunjah, umobolnici na Studencu itd. V naslednjih letih so postopoma prevzele delo v številnih socialnih ustanovah.

Zavetišča in vrtci: Deško zavetišče v Marijanišču v Ljubljani (1876–1884), Vrtec v Kočevju (1901), Dnevno otroško zavetišče sv. Antona Padovanskega na Viču (1922), Zavetišče v Mostah (1937); sirotišnice: Dekliško sirotišče Lichenthurn v Ljubljani (1878), Sirotišnica v Marijanišču (1880–1884), Sirotišnica v Kočevju (1895), Vincencijev dom v Grobljah (1917–1920), Banovinski dječji dom (1923), Sirotišnica Vincencijeve konference na Viču (1929); hiralnice: Mestna ubožnica (1852–1855), Hiralnica sv. Jožefa (1876), Hiralnica v Spodnji Idriji (1897), Cesarja Franca Jožefa hiralnica na Udmatu (1911–1919), Zavetišče sv. Vincencija v Mengšu (1923), Hiralnica v Radečah (1927), Ubožnica v Sostrem (1929), med letoma 1882 in 1896 so delovale tudi v poselskem zavetišču

⁷¹⁶ Anton Zdešar, *Kratek obris zgodovine usmiljenih sestra sv. Vincencija Pavelskega*, 1937, str. 187–217.

⁷¹⁷ Leopoldina Hoppe (Eickelborn na Westfalskem, 1833–Ljubljana, 1918), leta 1854 je vstopila k avstrijskim usmiljenkam in leta 1868 prišla v Ljubljano. Imela je mnogo talentov, saj je v kratkem obdobju izredno razširila delovanje usmiljenk v ljubljanski škofiji, pri čemer še danes ni znano, od kod sredstva za številne projekte, ki so pri sodobnikih povzročali tudi močno zavist. Ambrožič, *Ljubljanski knezoškof dr. Janez Zlatoust Pogačar*, str. 311.

Jožefinišče, leta 1937 so odprle Dom. Sv. Ludovike de Marilac v Šentrupertu na Dolenjskem (1937)⁷¹⁸ in Občinsko zavetišče v Novem mestu (1940).⁷¹⁹

Naglo se je povečevalo tudi število delujočih sester v ljubljanski škofiji. V letu 1860, ko so delovale le v civilni bolnici, jih je bilo 18, leta 1880 se je njihovo število povzpelo na 83, leta 1901 je v 10 različnih zavodih delovalo 210 sester, leta 1924 v 20 zavodih 456 sester, leta 1935 pa že kar 658.⁷²⁰

V hiralnici sv. Jožefa so od leta 1878 delovale tudi bolniške sestre, ki so usmiljenkam pomagale pri oskrbi onemoglih. Redovna pravila so usmiljenkam omejevala gibanje in nočno delo, delokrog njihovega dela pa se je močno povečal. Mati Leopoldina Brandis je zato »ustanovila« bolniške sestre, ki so bile podrejene hišni predstojnici, lahko pa so delovale tudi ponoči in po okoliških domovih. Leta 1878 je mati Brandis dala prvim trem redovno uniformo, ki je bila podobna redovni obleki, leta 1882 pa so dobile prva pravila. Leta 1928 se je iz bolniških sester razvila redovna skupnost Marijinih sester čudodelne svetinje.⁷²¹

Sestre so v poleg omenjenih domovih odigrale izjemno pomembno vlogo predvsem na področju zdravstva in so delovale v številnih državnih oziroma deželnih bolnišnicah širom Slovenije: v Ljubljani, Krškem, Brežicah, Novem mestu, Trbovljah, Celju, Slovenj Gradcu, Slovenskih Konjicah, Črni na Koroškem, poleg tega pa še v raznih drugih zavodih: v Invalidskem domu v Ljubljani, Državni ženski kaznilnici in prisilnici v Begunjah itd.⁷²²

Omenimo še izjemno požrtvovalno delo s. Marije Tomec, ki je sodelovala z Društvom za otroško varstvo in mladinsko skrb v sodnem okraju Ljubljana. Sodišče jo je določilo za sirotinsko skrbnico oziroma nadzornico nad vzgojo sirot. V letu 1912 je nadzorovala oskrbo in vzgojo 344 sirot, med njimi 50 pri rejnikih, v naslednjih letih se je število le-teh več kot podvojilo. Skrbela je za pridobitev novih rejniških družin, katerih posebno veliko je bilo v župniji Ljubljana - Polje. Poleg tega je zbirala rabljena oblačila, jih urejala in predajala sirotam. Na lastno pobudo je leta 1912 uredila začasno zavetišče za deco. Na Kuhnovi cesti 23 je najela stanovanje z dvema sobama in veliko kuhinjo ter od prednice s. Leopoldine Hoppe izposlovala tudi sestro, ki ji je pomagala pri delu, prednica pa ji je zagotovila tudi kruh in kurivo za sirote. V njem je našlo dom 20 sirot. Naslednje leto so se preselili v večje prostore na Metelkovo 5, tam pa se je zvrstilo 94 sirot. Leto pozneje je društvo najelo hišo na Bohoričevi ulici

⁷¹⁸ F. Perše je v Šentrupertu na Dolenjskem zapustila hišo z vrtom v dobrodelne namene. Sestre so tam ustanovile Dom sv. Ludovike de Marilac in obiskovale bolnike v okolici. Prim. Usmiljene sestre sv. Vincencija Pavelskega v Sloveniji, v: *Spominski zbornik Slovenije*, str. 578.

⁷¹⁹ Karla Pacek, *Pot ljubezni skozi čas. Zgodovina Slovenske province*, Ljubljana 2019, str. 219–236.

⁷²⁰ Šematizmi ljubljanske škofije.

⁷²¹ Ambrožič, *Ljubljanski knezoškof dr. Janez Zlatoust Pogačar*, str. 316.

⁷²² Usmiljene sestre sv. Vincencija Pavelskega v Sloveniji, v: *Spominski zbornik Slovenije*, str. 576–579.

29 z dvoriščem in vrtom vred. V letu 1914 jih je v zavetišče prišlo 125, konec leta jih je bilo tam 39. Društvo je plačevalo stroške stanarine. Zavetišče je bilo namenjeno predvsem otrokom, v primeru izrednih razmer, ko so bili sodno odvzeti staršem, najdencem v dobresednem smislu itd., in je bilo kot prehodni dom, dokler za njih ni našla ustreznih rejnikov.⁷²³ Po koncu vojne je zavetišče prevzela v oskrbo država.⁷²⁴

7.1.2.2 Lazaristi

V ljubljansko škofijo so prišli na povabilo škofa Pogačarja leta 1879. Najprej so se naselili na Poljane v Ljubljani, nato pa leta 1883 na Taboru zgradili cerkev in nove prostore. Ukvarjali so se predvsem z duhovno oskrbo v bolnišnicah in humanitarnih zavodih, z duhovnim vodstvom usmiljenk in vodenjem misijonov po župnijah. Z intenzivnejšo socialno dejavnostjo so se lazaristi v ljubljanski škofiji pričeli ukvarjati šele v tridesetih letih 20. stoletja preko Vincencijske konference Srca Jezusovega na Taboru. Konferenca je v Marijinem domu organizirala javno kuhinjo, v kateri je dnevno 50 beračev zastonj prejelo kosilo, poleg tega se je tu opoldan in zvečer prehranjevalo še 50 revnih dijakov. Do leta 1935 so med reveže razdelili 81.200 kosil, med dijake pa 11.500. Glavni projekt konference je bil gradnja zavetišča za revne otroke v Zeleni jami, ki se je začela v letu 1937 in končala leta 1939. Zavetišče je imelo v oddelku za mladino od 80 do 100 otrok in v vrtcu 60 otrok.⁷²⁵

7.1.2.3 Šolske sestre

Kongregacija šolskih sester tretjega reda sv. Frančiška Kristusa Kralja oziroma krajše šolske sestre je slovenska redovna ustanova, ki je nastala leta 1869 v Mariboru. Glavno poslanstvo šolskih sester je bilo prvotno pouk in vzgoja ženske mladine, predvsem v revnih okoljih. Na pobudo škofa Pogačarja so prve sestre v ljubljansko škofijo prišle leta 1883 v Repnjo, kjer so delovale kot učiteljice.⁷²⁶ Leta 1884 so pričele delovati v ljubljanskem Marijanišču tudi na socialnem področju. V letu 1914 je v treh zavodih (Marijanišče v Ljubljani, Repnjo in Vrhnika) delovalo 45 sester, leta 1924 v 7 zavodih 63 sester, v letu 1935 pa je v 14 različnih zavodih delovalo že 131 sester. Mati Lidvina Purgaj (1861–1925), ki je bila predstojnica kongregacije v letih 1914–1922, je v delovanje sester poleg vzgoje in izobraževanja vpeljala novo področje dela: delo z bolniki in ubogimi.

⁷²³ Poročilo »Društva za otroško varstvo in mladinsko skrb v sodnem okraju Ljubljani« za upravno leto 1911, Ljubljana 1912, str. 5; Poročilo /.../ za upravno leto 1912, str. 4–6; Poročilo /.../ za upravno leto 1913, str. 4–5; in Poročilo /.../ za upravno leto 1918, str. 7–10, nahaja se v: NŠAL 215, šk. 20.

⁷²⁴ Socialno zdravstvo avtonomnega mesta Ljubljane v letu 1930, str. 53.

⁷²⁵ Lojze Gajšek, Slovenska provinca misijonske družbe, Ljubljana 2009, str. 37–38, 347–354.

⁷²⁶ Ambrožič, Ljubljanski knezoškof dr. Janez Zlatoust Pogačar, str. 330–332.

Največji vzpon je kongregacija doživela za časa njene naslednice, matere Angeline Križanič, ki je kongregacijo vodila v letih 1923–1935.⁷²⁷

Kongregacija šolskih sester je bila skupaj z usmiljenkami najbolj dejavna na socialnem področju v ljubljanski škofiji, saj so sestre delovale kar v 12 različnih karitativnih in vzgojno- varstvenih zavodih: v Marijanišču v Ljubljani (1884), Zavetišču sv. Jožefa v Šentvidu nad Ljubljano (1919), Mestni ubožnici v Škofji Loki (1923), Dekliškem domu v Trziču (1923), Otroškem zavetišču v Trziču (1923), Vrtcu v Dr. Krekovi višji gospodinjski šoli v Ljubljani (1927), Rokodelskem domu v Trziču (1930), Marijanišču v Kranju (1926), Dobrodelnem in otroškem domu v Domžalah (1930), Delavskem domu v Kranju (1930), menzi Jugočke v Kranju (1935), občinski ubožnici na Vrhniki (1935) in zavetišču v Ljubljani - Moste (1934–1935).⁷²⁸

7.1.2.4 Šolske sestre de Notre Dame

V ljubljansko škofijo so prišle leta 1886 iz Gorice. Nastanile so se v Šmihelu pri Novem mestu, ki je ostal center njihovega delovanja vse do leta 1946, ko je bil samostan nacionaliziran. Pobudo za ustanovitev samostana in šole v Šmihelu je dal baron Tadej Merkl, ki je v ta namen daroval svoje posestvo na Slatniku. Poslanstvo sester je bilo predvsem vzgoja in izobraževanje otrok iz revnih slojev. V samostanu so ustanovile zasebno dekliško šolo, do leta 1904 pa je v njej deloval tudi oddelek s prilagojenim programom za gluhoneme deklice, kar je bila prva tovrstna šola v slovenskem jeziku. Ker zavoda pozneje ne bomo posebej obravnavali, ga bomo na kratko predstavili tu. Oddelek je bil odprt leta 1886. Iz Gorice je prišla v zavod poučevati učiteljica s. M. Ivana Oblak, ki se je povsem predala temu poslanstvu. V začetku je bilo v šoli sedem deklic, nato pa je število naraslo na 30. Zavod je dobil 100 gld letne podpore za vsako gojenko od Holdheimove ustanove za gluhoneme otroke. Nekatere deklice so po končani šoli ostale pri sestrah, kjer so dobile svoj drugi dom in dodatno izobrazbo. Šola je prenehala delovati, ker je bila v Ljubljani ustanovljena državna šola za gluhonemo mladino.⁷²⁹

V samostanu je deloval tudi trgovski tečaj (1909–1919), leta 1910 so sestram izročili deželno kmetijsko-gospodinjsko šolo na Grmu, ki je pozneje postala zasebna ustanova kongregacije Šolskih sester de Notre Dame s pravico javnosti. Od samega začetka je bil v samostanu internat za učenke iz oddaljenih krajev.

⁷²⁷ Leonita Rojs, Avguštna Zorec, *Šolske sestre sv. Frančiška*. Mariborska provinca, Ljubljana 1987, str. 40–51.

⁷²⁸ M. Similjana Kodrič, B. Natalija Palac, *Redovništvo na Slovenskem 2. Šolske sestre sv. Frančiška Kristusa Kralja*, str. 174–179; Rojs, Zorec, *Šolske sestre sv. Frančiška*. Mariborska provinca, str. 212.

⁷²⁹ *Notredamske sestre sto let na Slovenskem*, Provincialat Notredamskih sester v Ljubljani, Ljubljana 1986; in NŠAL 5, šk. 286, ustanove – razne, Holdheimova ustanova, dopisa deželne vlade, 29. 9. 1896, št. 2973, in 30. 8. 1898, št. 2542.

Leta 1936 so bivše učenke ob 50-letnici prihoda sester kupile zemljišče za prvo sirotišnico na Dolenjskem, vendar projekt zaradi vojne ni bil uresničen. V letu 1935 so sestre dobile pravico javnosti tudi za otroški vrtec, v katerega so že prej sprejemale otroke.

Leta 1938 je bila ustanovljena jugoslovanska provinca Šolskih sester de Notre Dame s sedežem v Šmihelu. V ljubljanski škofiji je bilo poleg matrne hiše v Šmihelu še šest podružnic. Leta 1923 so sestre prišle na Mirje v Ljubljano, kjer so postopoma zgradile konvikt za srednješolke in študentke. Druga podružnica je sledila leta 1928 v Šentjerneju na Dolenjskem, kjer so sestre takoj začele s kmetijsko-gospodinjso šolo in otroškim vrtcem. Leto zatem so prišle na Gorenjsko, ko so sprejele delo v Krekovem domu na Jesenicah, kjer so bili med drugim ljudska kuhinja, internat in zavetišče za otroke, v bližnji Hrušici so vodile tudi otroški vrtec. Ljudska kuhinja je imela dnevno okoli 1000 gostov, pred vojno pa sta bili odprti še podružnici v Žireh (leta 1937) in na Bledu (1938). Leta 1939 so sestre sprejele še delo v mestnem zavetišču Antona Jerina v Ljubljani, v domu ostarelih na Jesenicah (1941).⁷³⁰

7.1.2.5 Zagrebške usmiljenke

Družbo usmiljenih sester sv. Vincencija Pavelskega z materno hišo v Zagrebu oziroma zagrebške hčere krščanske ljubezni sv. Vincencija Pavelskega krajše poimenujemo zagrebške usmiljenke. Red ima enako poslanstvo kot usmiljenke na splošno, torej delo z ubogimi, bolnimi, ostarelimi in onemoglimi. Družba se je leta 1922 popolnoma osamosvojila. V Slovenijo so prišle leta 1895, in sicer v Kamnik. Žena tamkajšnjega trgovca Janeza Murnika (1839–1901) je bila sestra redovnice s. Filomene Massi, usmiljenke iz Zagreba. V zakonu nista imela otrok, po smrti žene pa je Murnik del premoženja podaril redu, pod malim gradom je dal zgraditi enonadstropno hišo z vrtom, gospodarskim poslopjem, njivami in gozdovi. Sestre so tam takoj odprle vrtce in se lotile karitativnega dela. Obiskovale so bolnike in ostarele po domovih ter skrbele za oskrbovance v mestnem domu za reveže v Kamniku. Poleg tega so od leta 1904 delovale tudi v hiralnici v Komendi, med letoma 1908 in 1927 v ubožnici v Radečah in v sirotišnici v Kranju (1909–1926).⁷³¹

⁷³⁰ Karmen Balagač, Delovanje šolskih sester de Notre Dame v župniji Šentjernej, v: *Zbornik župnije Šentjernej, Župnija Šentjernej, Šentjernej 1999*, str. 235–237; *Kongregacija ubogih šolskih sester de Notre dame v Šmihelu pri Novem mestu ob petdesetletnem jubileju 1886–1936*, Udružene bivše učenke šmihelskega zavoda za zgradbo sirotišnice za Dolenjsko v Šmihelu pri Novem mestu, Šmihel 1936, str. 27–67; NŠAL 99, ŠAL, razno, šk. 27, Poročila o preganjanju redovnikov in redovnic med in po drugi svetovni vojni, Notredamke; in povzetek delovanja šolskih sester de Notre Dame, ki ga je avtorju poslala s. Darija Krhin.

⁷³¹ Življenje in delo redovnic med nami, str. 72–73; in NŠAL 99, ŠAL, razno, šk. 27, Poročila o preganjanju redovnikov in redovnic med in po drugi svetovni vojni, Usmiljenke – zagrebške.

7.1.2.6 Usmiljene sestre sv. Križa

Redovna skupnost je nastala sredi 19. stoletja v Švici, leta 1868 pa je na pobudo škofa Josipa Juraja Strossmayerja (1815–1905) prišla v škofijo Djakovo.⁷³² V ljubljansko škofijo so sestre prišle v času škofa Missie leta 1896. Delovale so v Dekliškem zavetišču Jožefinišče v Ljubljani, nato v Mestnem zavetišču za onemogle v Ljubljani. Med letoma 1913 in 1923 so vodile zavetišče in sirotišnico v Trziču. Leta 1930 je v Mestnem zavetišču za onemogle v Japljevi ulici 2 delovalo 13 sester. Leta 1918 so prišle v Malo Loko, kjer so kmalu odprle šiviljsko šolo in dom duhovnih vaj za žene in dekleta, poleg tega pa so stregle bolnikom v okolici. Sestre so sodelovale tudi pri letovanju 140 otrok iz Ljubljane na Gorenjskem, ki ga je organizirala Mestna občina v Ljubljani.⁷³³ Leta 1934 so pričele delovati v Zavodu sv. Terezije v Ponikvah pri Dobropolju.

7.1.2.7 Salezijanci

Prvi, ki je v ljubljanski škofiji spremljal in propagiral delo salezijancev, je bil ljubljanski kanonik Luka Jeran, ki se je leta 1871 osebno srečal z ustanoviteljem salezijancev don Boscom, leta 1875 pa se je vpisal v Zvezo salezijanskih sotrudnikov, ki je podpirala delo salezijancev. To zvezo je razširil tudi v ljubljansko škofijo. Njegovo delo je nadaljeval katehet Janez Smrekar (1853–1920), ki je bil v letu 1895 imenovan za prvega voditelja sotrudnikov v ljubljanski škofiji. V letu 1893 je bilo v Ljubljani ustanovljeno Društvo za zgradbo zavetišča za nravno zanemarjene dečke, med ustanovitelji in najbolj dejavnimi je bil Smrekar, član pa je bil tudi škof Missia. Obe združenji, ki sta si prizadevali za prihod salezijancev, sta se po navodilih škofijskega ordinariata leta 1899 združili, naslednje leto pa je škof Jeglič salezijance uradno povabil v svojo škofijo. Društvo je konec leta 1900 in v začetku naslednjega leta kupilo grad Rakovnik s posestvom ter ga leta 1901 izročilo salezijancem. V novembru 1901 so prvi štirje redovniki prišli v Ljubljano in pričeli uresničevati svoje poslanstvo: vzgojno-versko delo med mladimi, posebno med najrevnejšimi sloji.⁷³⁴ Po prvi svetovni vojni so vodili Mladinski dom Kodeljevo in bili med pobudniki in organizatorji gradnje novega doma, ki je bil zgrajen leta 1925. Leta 1931 so prevzeli Mladinski dom na Kodeljevem, ki bi zaradi zadolženosti skoraj prenehal delovati, in tako dobili drugo postojanko v Ljubljani, ki se je ukvarjala z mladino, leta 1936 pa so začeli delovati še v banovinskem vzgojnem zavodu na Selu pri Ljubljani.

⁷³² Življenje in delo redovnic med nami, str. 79–80.

⁷³³ *Socialno zdravstvo avtonomnega mesta Ljubljane v letu 1930*, Ljubljana 1931, str. 33 in 45.

⁷³⁴ Poročilo »Društva za otroško varstvo in mladinsko skrb v sodnem okraju Ljubljani« za upravno leto 1908, Ljubljana 1909, str. 19–21, 26; in Kolar, *Salezijanci – sto let na Slovenskem. 1901–2001*, str. 16–27.

Od leta 1934 so salezijanci organizirali kolonije v Sv. Trojico pri Blokah za revne delavske otroke ljubljanskih predmestij iz Zelene jame, Sela, Most.⁷³⁵

Oba zavoda za »vzgojno problematično« mladino sta predstavljala posebnost in ju ne bomo obravnavali v naslednjih poglavjih, zato ju bomo na kratko predstavili kar tu.⁷³⁶

Zavod, ki je bil v začetku namenjen le »moralno propalim, pohujšljivim, tatinskim in nravnost docela popačenim dečkom«, je pričel z delovanjem leta 1901. V njem so na začetku sprejemali gojence le na podlagi dovoljenja mestnega oziroma okrajnega šolskega sveta, pozneje pa si je vodstvo priborilo avtonomnost pri sprejemanju gojencev. Zavod se je stalno širil s prizidki, v letu 1908 pa so začeli zidati novo stavbo, ki je naslednje leto omogočala sprejem 100 gojencev.

Že ob koncu šolskega leta 1901/02 je bilo v zavodu 13 gojencev. Ker takrat še niso mogli organizirati rednih oblik šolskega poučevanja, so otrokom pomagali z inštrukcijami, konec leta pa so opravljali izpite na javnih šolah. V letu 1903 so odprli notranjo šolo, ki so jo smeli obiskovati le gojenci zavoda, v letu 1909 pa je dobila pravico javnosti.⁷³⁷

Leta 1906 je bilo v zavodu 50 gojencev, od katerih jih je dežela z ustanovami podpirala le šest, vse ostale pa so v glavnem brezplačno vzdrževali salezijanci preko svojih podpornih organizacij salezijanskih sotrudnikov, ki so v letu 1905 šteje več kot 5.000 članov.⁷³⁸

Salezijanci so se v začetku soočali s številnimi težavami, ker red v monarhiji ni imel statusa pravne osebe, zaradi česar so imeli težave predvsem glede šole v zavodu. Ta status se je v monarhiji rešil šele leta 1912.

Strokovna in druga javnost je bila navdušena nad učinkom delovanja zavoda.⁷³⁹ Delovanje salezijancev na Rakovniku je bilo še toliko bolj toplo sprejeto, ker je bil poboljševalni oddelek v kranjski prisilni delavnici, ki je bil namenjen mladostnikom do 18. leta, med najslabšimi in najbolj neučinkovitimi v monarhiji in je kot primer slabega zgleda našel pot v učbenike mladinskega varstva. Zaradi tega slovesa je kranjski deželni odbor leta 1909 sklenil, da bo dečke do 14. leta, ki so bili določeni za poboljševalnico, pošiljal v zavod na Rakovnik.⁷⁴⁰

⁷³⁵ NŠAL 215, šk. 8, spisi, št. 50/1940.

⁷³⁶ Več o tem glej: Bogdan Kolar, Prispevek cerkvenih ustanov pri izobraževanju mladih s težavami na začetku 20. stoletja; *Šolska kronika* 27 (2018), št. 3, str. 39–60.

⁷³⁷ Ljudska šola je delovala do leta 1927, ko je bila zaradi spremembe šolske zakonodaje ukinjena. Kolar, *Salezijanci – sto let na Slovenskem. 1901–2001*, str. 106–109.

⁷³⁸ Gruden, *Das Soziale Wirken der katholischen Kirche in der Diözese Laibach (Herzogtum Krain)*, str. 40–41.

⁷³⁹ Poročilo »Društva za otroško varstvo in mladinsko skrb v sodnem okraju Ljubljani« za upravno leto 1908, Ljubljana 1909, str. 19–21, 26.

⁷⁴⁰ Poročilo »Društva za otroško varstvo in mladinsko skrb v sodnem okraju Ljubljani« za upravno leto 1909, Ljubljana 1910, str. 27.

Zavod je bil edini v Sloveniji, ki je sprejemal »zanemarjeno« mladino, »dečke – vagabunde, tatiče ...« Gojence v njem so usposabljali in vzgajali po salezijanski metodi, puščali so jim veliko svobode in jih navajali na poboljšanje. V zavodu so bile poleg ljudske šole tudi mizarska, čevljarska in krojaška delavnica za dečke nad 14. letom. Število dečkov v zavodu je močno nihalo, povprečno pa jih je bilo okoli 150. Pokrajinski odbor za zaščito dece v Sloveniji je zavod označil za najboljši po vzgojnih načelih in uspehih. Imel je odlične prostore z obširnimi vrtom in dvoriščem, ki je služil tudi kot igrišče.⁷⁴¹ Zadnja dva dečka, ki sta bila v zavod poslana kot kaznjence po nalogu sodišča, sta zavod obiskovala v šolskem letu 1919/20.⁷⁴²

V letu 1910/11 so ustanovili tudi gimnazijski oddelek za dijake, ki so v Ljubljani obiskovali državno gimnazijo, v zavodu pa imeli inštrukcije. Nato so vsako leto dodali en razred, gimnazija pa je delovala le do leta 1915, ko je bila zaradi vojnih razmer ukinjena.⁷⁴³

V letu 1920/21 je bilo v zavodu 282 gojencev, od teh 53 brezplačno, 223 pa proti delnemu plačilu.⁷⁴⁴

V času nove države po letu 1918 so civilne oblasti mlade s težavami, ki so bili v konfliktu z okolico, izročale raznim karitativnim ustanovam, v rejo k družinam na podeželje oziroma so ustanavljale posebne zavode. Do sredine tridesetih let je v Ponovičah pri Litiji deloval zavod za okoli 50 otrok, ki pa je imel slabe vzgojne uspehe.

V dogovoru s salezijanci se je banovina odločila, da bo zavod preselila v Selo pri Ljubljani, vzgojno delo in upravo zavoda pa zaupala salezijancem. Dogovorili so se, da bo delo potekalo v okviru ljudske šole in po poklicnem usposabljanju mizarske, krojaške in čevljarske stroke. Zavod so obiskovali gojenci iz neurejenih in socialno ogroženih skupin, ki so jih tja poslali zaradi raznih prestopkov, namenjen je bil dečkom od 10. do 18. leta, prav tako pa niso sprejemali duševno in telesno prizadetih. Stroške delovanja so si delili svojci gojencev, domača občina in banovina. V letu 1939 je bilo v zavodu okoli 100 dečkov.

Bivanje v zavodu je bilo razdeljeno med pouk, ki je potekal dopoldne, in zunajšolske dejavnosti, ki so se vršile popoldan in ob prostih dnevih. Ljudska šola je bila v zavodu in jo je povprečno obiskovalo 40 otrok. Do leta 1938 je imela dva razreda, nato pa so odprli še enega na temelju učnega načrta za pomožne šole za manj nadarjene otroke. V prostočasnih dejavnostih so imeli posebno mesto glasba, gledališče, šport in verske družbe, posebno družba sv. Alojzija,

⁷⁴¹ NŠAL 217, šk. 7, Škofijsko društvo za varstvo sirot v Ljubljani, Pokrajinski odbor za zaščito dece v Sloveniji, Poročilo Državnemu oddelenju za zaščito dece in mladine v Beogradu o zasebnih društvih v Sloveniji, ki se bavijo z zaščito dece, 29. 11. 1919 (dalje: NŠAL 217, šk. 7, Poročilo, 29. 11. 1919).

⁷⁴² Kolar, *Salezijanci – sto let na Slovenskem. 1901–2001*, str. 214.

⁷⁴³ Prav tam, str. 115–116.

⁷⁴⁴ NŠAL 217, šk. 7, Izvestja 1920/21.

preko katere so poizkušali posredovati moralne in verske vrednote. Hodili so tudi na dnevne izlete in skupne počitnice. Osrednji cilj vzgojiteljev in učiteljev v zavodu je bil posredovanje vrednot in delovnih navad za poznejše življenje.⁷⁴⁵

7.1.2.8 Sestre Križniškega reda

Namen reda je dejavna ljubezen do bližnjega v najširšem smislu. Sestre so pred prvo svetovno vojno delovale že v bolnišnici v Ormožu,⁷⁴⁶ v ljubljansko škofijo pa so kot oskrbnice hiralnice v Metliki prišle leta 1928. Leta 1930 so prišle v Križanke v Ljubljano, leta 1936 pa so prevzele gospodinjstvo v Vajeniškem domu v Ljubljani.⁷⁴⁷

7.1.2.9 Hčere Marije Pomočnice

Redovna skupnost, katere poslanstvo je po zgledu ustanovitelja salezijancev don Bosca delo z mladimi, je v Slovenijo prišla v letih pred drugo svetovno vojno. Leta 1936 so na povabilo slovenskega salezijanskega inšpektorja Franca Wallanda (1887–1975) prišle na Rakovnik prve tri sestre. Jeseni istega leta so se preselile na Selo pri Ljubljani, kjer so bili odprli mladinsko vzgajališče, sestre pa so prevzele gospodinjstvo. V začetku leta 1938 so se začasno preselile v najeto hišo v Prulah, poleti pa na Karlovski cesti kupile dvonadstropno hišo, v kateri so odprle Dekliški dom Marije Pomočnice. Že poleti so odprle tudi otroški vrtec, s šolskim letom 1938/39 dijaški konvikt ter razvile številne druge vzgojne in izobraževalne dejavnosti.⁷⁴⁸

7.1.2.10 Drugi redovi

Socialna dejavnost drugih redov na področju škofije je bila mnogokrat podpora dijakom, ki so obiskovali njihove konvikte, ter vsakodnevno razdeljevanje hrane na porti samostanov in delitev dnevnih obrokov revežem. Na začetku 20. stoletja so tako v kapucinskem samostanu v Škofji Loki dnevno nudili kosilo 20 dijakom in 10 ubogim, v uršulinskem samostanu 10 revnim, v Ljubljani pri frančiškanih in uršulinkah dnevno od 10 do 20 revnim osebam, pri frančiškanih v Novem mestu 20, pri cistercijanih v Stični 12 do 20 in v kartuzijanskem samostanu v Pleterjah od 10 do 20 revnim osebam.⁷⁴⁹ Skupaj torej dnevno od 100 do 140 brezplačnih kosil.

Podobno je bilo tudi trideset let pozneje. Kapucini so v samostanih delili hrano nekaterim mestnim revežem. Leta 1930 so v Krškem vsak dan nudili

⁷⁴⁵ Kolar, *Salezijanci – sto let na Slovenskem. 1901–2001*, str. 111–113 in 217–222; in Nov zavod za zanemarjeno mladino, v: *Ponedeljski Slovenec* 10 (1937), št. 46, str. 2.

⁷⁴⁶ Življenje in delo redovnic med nami, str. 74.

⁷⁴⁷ NŠAL 5, šk. 212, samostani: križniške sestre, dopis št. 670/1938, 1. 2. 1938.

⁷⁴⁸ Frančiška Škrbec, *Vrtnarica novega vrta. Življenje in delo Alojzije Domajnko HMP*, Ljubljana 1986, str. 19–42.

⁷⁴⁹ Gruden, *Das Soziale Wirken der katholischen Kirche in der Diözese Laibach (Herzogtum Krain)*, str. 79.

kosilo 10 revežem, nekaj jih je na porti dobivalo tudi toplo malico, dnevno so razdelili še okoli 2 kg kruha, v Škofji Loki je bilo na kosilu in večerji 10 otrok, na kosilu pa še 6 beračev. 4 fantje so bili v samostanu v popolni oskrbi (hrana, obleka in stanovanje), dnevno so razdelili 3 do 4 hlebe kruha. Kapucinski provincial v Celju je poudaril, da slovenski kapucini tretjino hrane, ki jo dobijo v dar ali preko bere, nato razdelijo med uboge.⁷⁵⁰

Frančiškanska provinca sv. Križa, ki je leta 1930 v Sloveniji delovala v 12 samostanih, je dnevno oskrbela brezplačno kosilo in večerjo za 50 dijakov in 34 revežev, 40 siromakom pa je dnevno dajala tudi kruh. V denarju je letno med uboge razdelila podpore v višini 74.700 din. Tretji red, ki je deloval pod okriljem reda, je podpiral 137 ubožnih udov z denarjem, živili in obleko v vrednosti 27.300 din letno. Leta 1930 je tretji red ustanovil tudi Zavarovalni odsek III. reda za starost in onemoglost.⁷⁵¹

Uršulinke so vse od prihoda v Ljubljano v začetku 18. stoletja delovale predvsem na področju ženskega šolstva, v samostanih v Ljubljani, Škofji Loki in Idriji pa so vodile tudi otroške vrtce, ki so bili namenjeni vsem socialnim slojem.⁷⁵²

Usmiljenih bratov in Marijinih sester čudodelne svetinje, ki so se ukvarjali z zdravstveno dejavnostjo, tu posebej ne bomo obravnavali.

V Stični so patri cistercijani leta 1922 vzdrževali dve sestri bolniški strežnici, ki sta bili v pol leta pri 260 bolnikih.⁷⁵³

7.1.3 ŽUPNIJE

Dobrodelnost župnij je bila v času obstoja župnijskih ubožnih ustanov vezana v glavnem na njihovo delovanje. Poleg tega so za ponesrečence organizirale nabirke, marsikje so obstajale tudi mašno-ubožne ustanove, v katerih so po volji ustanovnika med reveže razdelili določeno vsoto denarja. Po prenosu ubožnih ustanov na občine v letu 1883/84 se je v ljubljanski škofiji počasi pričela izgradnja samostojne mreže karitativnih organizacij, ki se je oblikovala preko različnih društev, a je Cerkev ob raznih priložnostih večkrat izrazila obžalovanje, da se ji je, kot materi ubogih, odvzelo upravljanje ubožnih ustanov.

V Leskovcu pri Krškem je pokojni župnik Ludvik Lazarini (umrl 1795) namenil 9.000 f za kirurško ustanovo, iz katere so se brezplačno oskrbovali ubožni bolniki iz župnij Leskovec in Veliki Trn ter vikariatov Krško in Cerklje ob Krki. Iz obresti kapitala je kirurg za svoje delo letno dobil 260 f in 50 f za zdravlila.⁷⁵⁴

⁷⁵⁰ NŠAL 215, šk. 10, Karitativna zveza v Ljubljani, Poročila o karitativnem delu v Sloveniji; 1930, kapucini in kapucinski samostan v Škofji Loki.

⁷⁵¹ NŠAL 215, šk. 10, Poročila o karitativnem delu v Sloveniji; 1930, frančiškani.

⁷⁵² Marija Jasna Kogoj, *Uršulinke in njihovo vzgojno poslanstvo*, Ljubljana 2006, str. 169, 171.

⁷⁵³ *Jegličev dnevnik*, str. 861.

⁷⁵⁴ Otrin, Visočnik, *Topografsko-zgodovinski opisi župnij ljubljanske škofije 1821-1823*, str. 40–41 in 127.

Mnoge župnije so imele tudi redne nabirke za revne, navadno ob praznikih, posebno ob božiču. Omenimo lahko tudi nabiranje darov preko »kruhka sv. Antona«. V cerkvah, kjer so imeli podobo sv. Antona, je bila nastavljena skrinjica, ljudje pa so ob priprošnji k priljubljenemu svetniku v skrinjico darovali določen znesek, ki je bil namenjen ubogim. V ljubljanski frančiškanski cerkvi so tako na začetku 20. stoletja letno zbrali 2.000 K, v župniji Toplice pa 200 K.⁷⁵⁵

Organizacija mreže karitativnih organizacij, ki bi pokrivala celotno škofijo, se je pričela z ustanavljanjem Vincencijevih konferenc in nadaljevala z ustanavljanjem drugih sorodnih društev. Vsa ta društva pa so v večini ostala vezana na delovanje v mestih, šele v tridesetih letih 20. stoletja so se pričele ustanavljati nekatere Vincencijeve in Elizabetine konference tudi na podeželju.

Tendenco po izgradnji mreže karitativnih organizacij po vseh župnijah škofije je jasno izrazil škof Jeglič na škofijski sinodi leta 1901, ko je zapovedal, naj se duhovniki lotijo karitativnega dela, v vsaki župniji naj ustanovijo Vincencijeve družbe, v mestih dnevna zavetišča za otroke, v industrijskih središčih patronažo za delavke, v obrtnih mestih Kolpingova društva itd.,⁷⁵⁶ a večjega »sistemskega« uspeha ni bilo.

Ideja je nato ponovno zaživela v tridesetih letih pod okriljem KZ, dodaten zamah pa dobila tudi pod vtisom bede, ki je nastala v času gospodarske krize. Škof Gregorij Rožman je tako oktobra 1931 v *Škofijskem listu* izdal pastirsko pismo na temo pomoči prizadetim v času krize ter svojim duhovnikom naročil: »Po navodili sv. Očeta v zmislu zgornjega pastirskega lista odrejam: 1. V vsaki župniji naj župnik takoj osnuje dobrodelni odbor, katerega naj tvorijo odbori že obstoječih dobrodelnih društev. Kjer teh ni, naj jih nadomesti odbor katoliške akcije. Ta odbor naj skrbi za domače potrebe in za širšo dobrodelno akcijo pod vodstvom karitativne zveze ...«⁷⁵⁷

Zahteva po ustanovitvi dobrodelnih organizacij v vsaki župniji je bila nato ponovno izražena leta 1934, ko so uvedli tudi karitativne nedelje, ki so jih obhajale vse župnije v škofiji. Škof je naročil: »Za načelo velja odslej, da ne sme biti v škofiji župnije brez dobrodelne organizacije. Kjer so prilike take, da bi mogle uspešno delovati Vincenijeva konferenca za moške ali Elizabetina konferenca za žene, naj vzame delo krščanske caritas le-te v roko. Župnije, ki bi konferenčnega dela ne zmogle, pa naj ustanove prožen župnijski dobrodelni krožek /.../ Dobrodelni krožek ni društvo, temveč bodi odsek KA. Člane naj povabi v krožek župnik, on ta krožek tudi vodi in izobražuje. Krožek imej blagajnika in tajnika. Namen dobrodelnega krožka bodi proučevanje vsestranske bede in uboštva v župniji, nadalje

⁷⁵⁵ Gruden, *Das Soziale Wirken der katholischen Kirche in der Diözese Laibach (Herzogtum Krain)*, str. 79.

⁷⁵⁶ Knezoškof dr. Anton Bonaventura Jeglič, str. 92–93.

⁷⁵⁷ LŠL (1931), št. 9, str. 131.

težnja, da domače ubožce preskrbi župnija sama, da držujejo člani krožka osebnosti stik z domačimi siromaki, zanemarjenimi in osirotelimi otroki, zapuščenimi bolniki, nravno ogroženimi osebami. Dobrodelni krožek združuj tudi stike s Karitativno zvezo v Ljubljani ter skušaj navodila, nasvete in pobude Zveze izvesti v župnijo. Pri dobrodelnem krožku naj se stekajo milodari in prispevki v denarju, obleki in živilih za domače reveže ...»⁷⁵⁸

Tretji in odločilni moment v kontekstu izgradnje mreže organizacij pa je bila odločitev banske uprave, da KZ leta 1937 pooblasti za deljenje podpor iz podpornega fonda za ubožce. KZ je na župnije razposlala anketo, da bi ugotovila dejansko stanje dobrodelnih organizacij in krožkov po župnijah in ali so ti sposobni razdeljevati podporo. Izvzemši župnije mesta Ljubljane je od 266 župnij poročilo vrnilo 176 župnij, od katerih je bila v 171 župnijah delujoča ali na novo ustanovljena neka oblika karitativne organizacije ali dobrodelni krožek, skupaj z ljubljanskimi župnijam torej skupno okoli 180. Nekako v 30 župnijah, vključno z ljubljanskimi, so delovale Elizabetine oziroma Vincencijeve konference, v 70 so to delo vršili posamezni odseki Katoliške akcije, Marijine kongregacije ali III. red oziroma njihovi skupni odbori, v 30 župnijah so delovali samostojni dobrodelni odseki, nastali na podlagi škofovih navodil iz leta 1931 in 1934, v 50 primerih pa so na novo organizirali dobrodelne krožke oziroma je krajevni župnik izjavil, da bo delil podporo sam s pomočjo ključarjev ali kakšne druge osebe.⁷⁵⁹

Tako se je tik pred začetkom druge svetovne vojne vzpostavila mreža dobrodelnih organizacij, ki je pokrivala celotno škofijo in opravljala podobno delo, kot so ga župniki že v času župnijskih ubožnih inštitutov.

Poleg že omenjenih društev pa so nekatere župnije samostojno organizirale svoje dobrodelne organizacije in zavode, kar je bilo navadno delo angažiranih duhovnikov, npr. Petra Pavla Glavarja (1721–1784) v Komendi, Antona Koblarja in Matije Škerbca v Kranju, Franca Bernika (1870–1948) v Domžalah, Antona Mrkuna na Homcu in v Dobropolju, Filipa Terčelja (1892–1946) in Tomaža Klinarja v Škofji Loki. V podeželskih župnijah ni bilo razvitih posebnih karitativnih organizacij, na teh področjih so delovale predvsem Marijine družbe in III. red.

Oglejmo si primer župnije Kranj, ki je samostojno razvila močno karitativno dejavnost, in Škofjo Loko, medtem ko bomo delovanje v Domžalah, Komendi in Dobropolju v glavnem opisali pri obravnavi posameznih zavodov.

Kranjski dekan Anton Koblar je decembra 1904 ustanovil Društvo hčera krščanske ljubezni svetega Vincencija Pavljanskega, katerega članice so bile

⁷⁵⁸ LŠL 1934), št. 8, str. 71–72.

⁷⁵⁹ NŠAL 215, šk. 4, spisi, št. 472/1936.

lahko le ženske. Pravila društva je škofijski ordinariat v Ljubljani potrdil v marcu 1905. Društvo se je leta 1907 preuredilo v Vincencijevo družbo v Kranju in je združevalo tako ženske kot moške člane, njegov namen je bil skrbeti za reveže, sirote in bolnike ter vzdrževati socialne ustanove v župniji. Družba ni bila članica Vincencijeve družbe v Ljubljani, ampak je delovala samostojno in je razvila zelo močno karitativno dejavnost v Kranju.⁷⁶⁰ Leta 1909 je zgradila stavbo, ki so jo poimenovali Zavod sv. Vinka, v kateri so delovali sirotišnica, otroški vrtec in pozneje še kmetijsko-gospodinjska šola. V letih 1913 in 1914 so zgradili nove prostore za sirotišnico in kapelo, ki jih je 29. avgusta 1914 slovesno blagoslovil škof Jeglič.⁷⁶¹ Dekana Koblarja je po smrti leta 1928 nasledil Matija Škerbec, ki je poživil delovanje družbe, ki je pred tem zavoljo Koblarjeve bolezni nekaj let stagnirala. V svoji oporoki je Koblar Vincencijevi družbi volil 10.000 din.⁷⁶² Do leta 1926 so v zavodu delovale zagrebške usmiljenke, nato so delo prevzele šolske sestre, zavod pa se je leta 1929 preimenoval v Marijanišče. V letu 1928 je šolo v zavodu obiskovalo 25 gojenk, v otroškem vrtcu je bilo 50 otrok, v sirotišnici pa 16.⁷⁶³ V Marijanišču so leta 1930 stanovali še 2 gospe in 5 delavk, v domu pa je delovala tudi sestra bolničarka, ki je brezplačno bolniško oskrbovala revne Kranjčane, denar zanjo je priskrbela občina. Poleg tega je zavod podpiral tudi ubožne ljudi v župniji. Delavne članice so imele župnijo razdeljeno na rajone, v vsakem rajonu je delovala ena izmed članic, ki je spremljala revne, jih obiskovala in nosila podpore. V letu 1930 so redno podpirale 16 revežev, izredno pa 40 samskih oseb, 12 revnih družin in 13 dijakov. Sredstva za delovanje so dobivale preko ustanov, volil, darov gospodarskih družb, članarine, prostovoljnih prispevkov in lastne ekonomije. Največ dohodkov sta prinašala vrt in župnijska nadarbina, katere dohodke je župnija namenila družbi. V letu 1930 so imele malo nad 32.000 din prihodkov. V letu 1936 je bilo v društvu 16 delavnih članic, 35 podpornih članov in 89 dobrotnikov, ki so z rednimi prispevki podpirali delovanje družbe.⁷⁶⁴

V tridesetih letih se je delovanje društva tako stalno krepilo, podpiralo je vse več ubogih in na različne načine zbiral sredstva. Za pomoč kranjskim beračem je od leta 1930 založilo posebne znamke po 1 din in 50 par. Te znamke so bile naprodaj Kranjčanom v nekaterih trgovinah in v župnišču, nato pa so jih lahko podarili beračem. Ti so znamke lahko unovčili v prodajalni delavskega konzumnega društva, kjer so lahko dobili obleko in živila. S tem je društvo

⁷⁶⁰ Župnijski in dekanijski arhiv Kranj; VI. ustanove, društva, 01, ubožnica, sirotišnica, Vincencijeva družba, pravila 1904/05, pravila 1907; Dobrodelni vestnik, v: *Kranjski zvon. Župnijski list za Kranj in okolico* (1929), št. 2.

⁷⁶¹ Jegličev dnevnik, str. 598.

⁷⁶² Dobrodelni vestnik, v: *Kranjski zvon. Župnijski list za Kranj in okolico* 1 (1929), št. 2, str. 4.

⁷⁶³ NŠAL 216, šk. 3, *Trinštirideseto letno poročilo Centralnega sveta in konferenc za leto 1928*, str. 30.

⁷⁶⁴ NŠAL 215, šk. 10, Poročila o karitativnem delu v Sloveniji; 1930, Župnija Kranj; Župnijski in dekanijski arhiv Kranj; VI. ustanove, društva, 03, ubožnica, sirotišnica, Vincencijeva družba, dopis sreskemu načelstvu Kranj, 24. 6. 1936.

hotelo preprečiti, da bi berači denar trošili za alkohol. V letu 1930 je bilo prodanih za 4.300 din znamk.⁷⁶⁵ Leta 1936 je društvo razširilo Marijanišče in pridobilo prostor še za dnevno zavetišče za šolsko mladino. Skupaj z dijaškim konviktom je bilo tako v zavodu, ki ga je vodilo osem sester, okoli 100 oskrbovancev.⁷⁶⁶

V Škofji Loki je karitativno dejavnost poživil Filip Terčelj (1892–1946), ki je tja prišel za kaplana leta 1917 in ostal do leta 1921. Kmalu po prihodu je ustanovil društvo Dobrodelnost, ki je oživilo delovanje starega in zapuščenega zavoda mestne ubožnice. Pridobil je nekaj deklet in žena iz mesta, da so očistili zanemarjeno hišo, umile ubožce in oprale posteljnino. V naslednjih letih je društvo Dobrodelnost skupaj z mestno občino upravljalo ubožnico, v kateri je prebivalo navadno okoli 20 oskrbovancev.

Leta 1923 je društvo upravo prepustilo šolskim sestram, ki so tja poslale tri sestre, občina pa se je zavezala, da jih bo plačevala. Ob tem je prišlo do spora med občino in društvom Dobrodelnost, ki je odpovedalo sodelovanje. Ko je 13. marca 1924 škof Jeglič obiskal Škofjo Loko, je zavod našel v kaj klavrnem stanju: *»Obiskal sem župnika, ki je zelo delaven. Šel sem v mestno ubožnico, ki jo vodijo tri graške šolske sestre. Hiša je slaba. Celice za posamezne bolnike so majhne, vse je zamazano, zaprašeno in zanemarjeno. Dve sestri sta šli po bližnjih vaseh beračit hrano za vzdrževanje štirinajstih onemoglih starih ljudi.«*⁷⁶⁷

A konec leta 1924 je ubožnica sklenila pogodbo neposredno s šolskimi sestrami in počasi je postala bolj urejena, saj so bile sestre stalno prisotne, oskrbovanci pa so imeli prvič stalno toplo hrano. Sestre so hrano za dom gojile na špitalskem vrtu, jo kupovale in pridobivale od raznih dobrotnikov. Delo z oskrbovanci je bilo mnogokrat težavno, saj so imeli nekateri težave z alkoholom, drugi so bili nepokretni, pogosta je bila bolezen itd. Sestre so se nad odnosom do njih in zaradi nizkega plačila mnogokrat pritoževale mestni upravi, dokler leta 1937 niso odpovedale pogodbe, namesto njih pa so nato prišle Marijine sestre.⁷⁶⁸

Društvo Dobrodelnost pa se je ukvarjalo tudi z drugimi karitativnimi dejavnostmi. V letu 1921 je podpiralo 32 družin in 86 otrok, na god sv. Miklavža pa organiziralo obdarovanje za 112 revnih otrok. Ko so bile leta 1924 v Hrastnici poplave, so zbrali 100.000 kron, mnogo žita in obleke in jih podarili

⁷⁶⁵ Dobrodelni vestnik, in Vincencijeva družba v Kranju, v: *Kranjski zvon. Župnijski list za Kranj in okolico* 1 (1929), št. 3, str. 3 in 3 (1931), št. 2, str. 3–4.

⁷⁶⁶ Dnevno zavetišče in Delo Vincencijeve družbe v Kranju, v: *Kranjski zvon. Župnijski list za Kranj in okolico* 8 (1936), št. 9, str. 1 in 10 (1938), št. 3, str. 12.

⁷⁶⁷ *Jegličev dnevnik*, str. 889.

⁷⁶⁸ Judita Šega, Špital. *Hiša na robu družbe*, katalog k razstavi v mali dvorani Sokolsekega doma od 28. 9. do 12. 10. 2010, Škofja Loka 2010.

vaščanom. Društvo se je kmalu preimenovalo v Elizabetino konferenco, a se ni pridružilo centrali v Ljubljani.⁷⁶⁹

7.1.4 ZAVODI ZA POSAMEZNE KATEGORIJE PREBIVALSTVA

Socialne zavode lahko razvrstimo v štiri kategorije: vrtci in zavetišča za otroke in mladino; sirotišnice; hiralnice ter domovi in zavetišča za delavce. Obstajalo je še nekaj drugih domov, ki jih nismo mogli uvrstiti v to razporeditev, ampak smo njihovo delovanje opisali v drugih poglavjih. Pri orisu delovanja salezijancev smo opisali zavoda na Rakovniku in v Selu pri Ljubljani, ki sta bila namenjena delovanju z »vzgojno problematičnimi« dečki. Pri sestrah notredamkah pa smo predstavili delovanje šole za gluhoneme deklice v njihovem zavodu v Šmihelu pri Novem mestu.

7.1.4.1 Vrtci in zavetišča za otroke in mladino

Dnevna zavetišča so bila sprva namenjena varstvu šoloobveznih otrok v izvenšolskem času, pri čemer je bilo poskrbljeno za malico oziroma kosilo ter vzgojo in učno pomoč. Zavetišča so bila brezplačna ali pa je bilo za njih treba odšteti minimalne prispevke, saj so bila namenjena predvsem delavskim staršem. Kranjska je imela zelo malo zavetišč za šolsko mladino, tako so bili otroci delavcev v mestih izven šolskega časa večino prepuščeni kar sami sebi, kar je bila podlaga za porast prestopništva.⁷⁷⁰

Zavetiščem so sčasoma pogosto dodajali tudi oddelke za predšolske otroke. Samostojni vrtci pa so nastajali že pred tem in so bili v začetku pogosto kot posebni oddelki pri osnovnih šolah. Zavode za predšolsko mladino je pravno urejal državni osnovnošolski zakon iz leta 1869 in dve ministrski odredbi iz leta 1872. Predpisi so določali pogoje ustanovitve, nadzor in izobrazbo vzgojnih kadrov. Vzgoja je bila zaupana vrtnaricam, ki so izobrazbo pridobile na učiteljskišči.⁷⁷¹

Najstarejši vrtec na Kranjskem je bil Otroško zavetišče v Ljubljani oziroma Otroška varovalnica pri sv. Florjanu v Ljubljani, ki ni bila cerkveni zavod. Ustanovljeno je bilo leta 1835 in je najprej delovalo v Rožni ulici, v letu 1843 pa se je preselilo v Florijansko ulico. V 19. stoletju jo je obiskovalo dnevno nad sto otrok od 2. do 6. leta, v začetku 20. stoletja pa okoli 70 otrok.⁷⁷² Zavetišče je vzdrževalo dobrodelno društvo, ki ga je v začetku vodila soproga deželnega guvernerja barona Jožefa Kamila Schmidburga (1779–1846), upravitelj pa je bil

⁷⁶⁹ NŠAL 14, šk. 7, Škofja Loka, 1925, šk. 16, in NŠAL 217, šk. 7, Izvestja 1921/22.

⁷⁷⁰ Milčinski, *Naša zanemarjena mladina in Kranjska, oblastna ji mačeha*, str. 9–11.

⁷⁷¹ Anica Dolanc, Varstvo in vzgoja predšolskih otrok, v: *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969*, Ljubljana 1970, str. 663–666.

⁷⁷² Ivan Slokar, Prvo otroško zavetišče v Ljubljani, v: *Kronika*, 11 (1963), št. 2. str. 118–120; in Milčinski, *Naša zanemarjena mladina in Kranjska, oblastna ji mačeha*, str. 8.

šentjakobski župnik. V skladu z zakonodajo se je moralo vzdrževati vključno s prostovoljnimi prispevki, zato se je soočalo z velikimi finančnimi težavami. Njegovo delovanje je vsako leto izdatno podpirala tudi ljubljanska duhovščina s škofom Wolfom na čelu.⁷⁷³ Med cerkvenimi združenji so prvi otroški vrtec leta 1884 odprle uršulinke v Ljubljani kot oddelek zunanje šole.

Glavni pobudniki in ustanovitelji zavetišč in vrtcev so bile Vincencijeve konference in ženske kongregacije oziroma redovi, ki so vse te domove, razen enega (v Trnovem), tudi vodile. Le v dveh primerih (Domžale, Kranj) je zavod zgradila župnija oziroma samostojno društvo v župniji. V obdobju do začetka prve svetovne vojne je bilo odprtih 10 zavodov, ki so lahko sprejeli 550 otrok. Bistveni premik se je zgodil v tridesetih letih 20. stoletja, ko je delovalo že 21 takih zavodov, ki so lahko sprejeli skoraj 1.500 otrok.

Tabela 1: Seznam dnevnih zavetišč za mladino in vrtcev⁷⁷⁴

	št. gojencev v letu 1900	1913	1920 ⁷⁷⁵	1925	1935/40
Deško zavetišče v Marijanišču v Ljubljani	24 ⁷⁷⁶	22	20	20	15 ⁷⁷⁷
Otroški vrtec pri uršulinkah v Ljubljani	60	60	45	45	45
Otroški vrtec pri uršulinkah v Škofji Loki	48	69	44	120	65
Otroški vrtec v Kamniku	40	40*	40*	40*	40*
Vrtec v Kočevju	/	30*	30*	30*	34
Otroški vrtec v Idriji	/	119	/	/	/
Vrtec Vincencijeve družbe v Kranju	/	50	50	50	60
Dnevno zavetišče sv. Jožefa za dečke v Ljubljani	/	60	/	/	/
Dnevno otroško zavetišče Sv. Antona Padovanskega na Viču	/	50	47	65	100
Dnevno otroško zavetišče sv. Jožefa v Trziču		50	47	40	69 ⁷⁷⁸
Dnevno zavetišče v Mostah	/	/	119	/	/
Mladinski dom na Kodeljevem Salezijanski mladinski dom	/	/	226	250	250

⁷⁷³ Janez Cvirn, *Otroško zavetišče v Ljubljani*, v: *Slovenska kronika XIX. stoletja. 1800–1860* (ur. Janez Cvirn), Ljubljana 2001, str. 204.

⁷⁷⁴ Kjer nismo uspeli dobiti točnega števila gojencev, smo sklepali na podlagi drugih let oziroma drugih zavodov. Ti primeri so označeni z znakom *.

⁷⁷⁵ Za leto 1920 je glavni vir: NŠAL 217, šk. 7. Upravni odbor dnevnih zavetišč za revno šolsko mladino v Ljubljani, Izvestja zasebnih katoliških karitativnih vzgojnih in skrbstvenih zavodov (naprav) v Sloveniji za šolsko leto 1920/21 (od sedaj citirano: NŠAL 217, šk. 7, Izvestja 1920/21).

⁷⁷⁶ NŠAL 216, šk. 3, *Petindvajseto poročilo Vincencijeve družbe za Kranjsko za leto 1900*, str. 7.

⁷⁷⁷ Triler, Ob 60 letnici Družbe sv. Vincencija Pavelskega v Ljubljani, str. 26.

⁷⁷⁸ NŠAL 216, šk. 2. Poročilo o glavnem letnem zborovanju družbe; 23. 4. 1939, str. 7.

	št. gojencev v letu 1900	1913	1920 ⁷⁷⁵	1925	1935/40
Vrtec pri Dr. Krekovi višji gospodinski šoli v Ljubljani	/	/	/	/	60
Zavetišče v Šentjerneju na Dolenjskem	/	/	/	/	100
Otroški dom v Domžalah	/	/	/	/	130
Dnevno zavetišče Vincencijeve konference sv. Lenarta na Jesenicah	/	/		/	130
Otroško zavetišče na Mirju	/	/	/	/	30*
Dnevno zavetišče za deklice Vincencijeve konference Karmelske Matere božje v Ljubljana - Moste	/	/	/	/	40
Otroški vrtec v Šmihelu pri Novem mestu	/	/	/	/	40*
Dnevno zavetišče za mladino Vincencijeve konference v Trnovem	/	/	/	/	30
Otroško zavetišče v Žireh	/	/	/	/	40
Otroški vrtec na Karlovški ulici v Ljubljani	/	/	/	/	40
Otroško zavetišče na Bledu	/	/	/	/	30*
Zavetišče v Zeleni jami	/	/	/	/	140
Skupaj	172	550	664	660	1488

7.1.4.1.1 Deško zavetišče v Marijanišču v Ljubljani (1876)

Že v prvem letu delovanje družbe sv. Vincencija Pavelskega v Ljubljani leta 1876 je družba ustanovila Deško dnevno zavetišče v Ljubljani. Prostore je dobila v pritličju stavbe hiralnice sv. Jožefa v Ljubljani, ki jih je brezplačno odstopila prednica sester usmiljenk, s. Leopoldina Hoppe.⁷⁷⁹ Zavetišče je že v prvem letu sprejelo 40 dečkov, vsi vzgojitelji so delovali brezplačno, ljubljanski peki so jim brezplačno dostavljali kruh, prav tako pa so vsa ostala sredstva za svoje delovanje pridobili preko prostovoljnih darov v denarju in hrani. Ker je bila prostorska potreba v hiralnici velika, so zavetišče v letu 1878 preselili v nasproti stoječo Dobravčevo hišo, nato pa v letu 1880 v družbeno hišo na Poljanah oziroma v Marijanišče. Na dvorišču so adaptirali delavnico in jo predelali v dve sobi. Zavetišče je bilo namenjeno dečkom v izvenšolskem času, ko so bili njihovi starši na delu, da so dobili ustrezno prehrano, vzgojo in učno pomoč pri šolskih domačih nalogah. Od leta 1884 so zavetišče vodile šolske sestre. Najprej so dečki obiskovali zunanje šole, od leta 1884 pa predvsem šolo v Marijanišču. Zavetišče je v naslednjih letih obiskovalo povprečno okoli 20 dijakov.⁷⁸⁰

⁷⁷⁹ Triler, Ob 60 letnici Družbe sv. Vincencija Pavelskega v Ljubljani, str. 6–7.

⁷⁸⁰ NŠAL 216, šk. 3, *Pervo računsko sporočilo družbe sv. Vincencija v Ljubljani za čas od 24. aprila 1876 do 24. aprila 1877*, str. 2–3; in *Dvainštirideseto letno poročilo Centralnega sveta in konferenc za leto 1926*, str. 50 in 59.

7.1.4.1.2 Otroški vrtec pri uršulinkah v Ljubljani (1884)

Zasebni otroški vrtec za deklice so uršulinke odprle leta 1884. Nastanjen je bil v samostanskem gospodarskem posloppju. Imel je prostorno šolsko sobo in igralnico, za igrišče je služil tudi samostanski vrt. Vrtec je deloval po sistemu Friedricha Fröbla (1782–1852), pogovorni jezik je bil slovenski. V letu 1887 je dobil pravni status vzgojne ustanove s pravico javnosti, na željo mestnega šolskega sveta je bil odprt za vse otroke. Do leta 1906 je deloval v sklopu zunanje šole, nato pa kot samostojni zavod. V začetku so vrtec obiskovale le deklice, od leta 1909 pa tudi dečki, dnevno jih je bilo skupaj od 50 do 65. Dolgoletna voditeljica vrtca, vrtnarica m. Uršula Alič, je v ljubljanskem vrtcu delala celih 50 let (1887–1937) in slovela po izjemno kvalitetnem delu z otroki, kar so ji priznali tudi številni šolski inšpektorji.⁷⁸¹ V pomoč pri delu ji je bila še ena redovnica ali laična vrtnarica. V letih 1932–1937 je vrtec letno obiskovalo od 40 do 50 deklic in dečkov. Od šolskega leta 1937/38 pa do začetka vojne zaradi pomanjkanja prostora vrtec ni deloval. Vrtec je delno sofinancirala občina, večino finančnega bremena pa so nosile uršulinke.⁷⁸²

7.1.4.1.3 Otroški vrtec pri uršulinkah v Škofji Loki (1894)

V sklopu zunanje uršulinske deklinške ljudske šole v Škofji Loki je bil 12. novembra 1894 odprt otroški vrtec, kjer sta poučevali dve uršulinki - vrtnarici. V šolskem letu 1898/99 je vrtec dobil prostor v samostanu, kjer so lahko uporabljali tudi samostanski vrt. Konec šolskega leta 1903/04 je vrtec obiskovalo 57 deklic. 20. aprila 1906 so odprli še otroški vrtec za dečke, ki so ga vodile tri uršulinke - vrtnarice, sprejele pa so kar 96 dečkov. Isto leto je deklinški vrtec obiskovalo 56 deklic. Vrtec je bil ločen za deklice in dečke posebej. Leta 1908 je vrtec dobil nove prostore v hiši poleg samostanskega vrta, ki so jo namensko za vrtec kupile uršulinke. Med prvo svetovno vojno vrtec začasno ni deloval, nato pa je ponovno odprl svoja vrata. V šolskem letu 1927/28 ga je obiskovalo 61 deklic in 59 dečkov, v šolskem letu 1934/35 pa 35 deklic in 30 dečkov. Od leta 1929/30 dalje sta bila dečki in deklinški vrtec združena z učiteljskim. Vrtec in njegovo delovanje je v celoti vzdrževal samostan.⁷⁸³

⁷⁸¹ Kogoj, *Uršulinke in njihovo vzgojno poslanstvo*; str. 169–171, 243; Hojan Tatjana: *Uršulinske šole od prihoda do leta 1945*, v: *Tristo let ljubljanskih uršulink*, str. 168.

⁷⁸² Arhiv Uršulinskega samostana Ljubljana. Šolstvo, t. e. 7, *Zgodovina uršulinskih šol v Ljubljani. Razne šolske statistike*. Šolstvo, t. e. 19, *Zasebno učiteljskišče pri uršulinkah v Ljubljani, dopisi 1927*, št. 126/1927, 13. 5. 1927. Šolstvo, t. e. 26, *Zasebno učiteljskišče pri uršulinkah v Ljubljani, dopisi 1939*.

⁷⁸³ *Letno poročilo vnanje uršulinske petrazredne deklinške ljudske šole v Škofji Loki. Izdalo šolsko vodstvo na koncu šolskega leta 1903/04*, Ljubljana 1904, str. 20; in *Letno poročilo vnanje uršulinske petrazredne deklinške ljudske šole in drugih z njo združenih šol v Škofji Loki. Izdalo šolsko vodstvo na koncu šolskega leta 1905/06*, Ljubljana 1906, v: NŠAL 31, Šolstvo, šolska izvestja, šk. 8. Arhiv Uršulinskega samostana Škofja Loka, *Uršulinske šole*, t. e. 1. *Kronika vnanje uršulinske šole v Škofji Loki, 1891–1918*, str. 53, 80, 142–43, 165–166, 258, 270, 284, 293. *Uršulinske šole*, t. e. 2, *Uršulinske šole v Škofji Loki, Poročilo o uršulinskih*

7.1.4.1.4 Otroški vrtec v Kamniku (1895)

Ustanova kamniškega trgovca Janeza Murnika je leta 1895 omogočila prihod zagrebških usmiljenk v Kamnik, kjer so vodile vrtec in se ukvarjale z bolniško oskrbo. V letu 1901 je Murnik umrl, premoženje pa zapustil sestram, ki so s sredstvi kupile novo hišo in tja preselile vrtec.⁷⁸⁴ V šolskem letu 1904/05 je bilo v vrtcu 21 dečkov in 28 deklic.⁷⁸⁵

7.1.4.1.5 Vrtec v Kočevju (1901)

Usmiljenke so od leta 1895 delovale v t. i. Marijinem domu v Kočevju, kjer je bila sirotišnica ter gospodinjska, ljudska in meščanska šola. Leta 1901 so odprle še otroški vrtec. Po prvi svetovni vojni je celotni zavod zašel v težave in vrtec je začasno prenehal z delom. Ponovno je bil odprt leta 1927. Leta 1939 je bilo v njem 34 otrok.⁷⁸⁶

7.1.4.1.6 Otroški vrtec v Idriji (1909)

Otroški vrtec v Idriji je bil ustanovljen na pobudo uprave rudnika živega srebra, šolskega nadzornika in tamkajšnjega župnika Mihaela Arka (1857–1938). Ti so uspeli pridobiti uršulinke in od deželnega šolskega sveta tudi dovoljenje. Vrtec je pričel delovati v letu 1909. Določili so, da sme vsaka vzgojiteljica imeti v skupini do štirideset otrok, premožnejši starši so morali mesečno plačevati po 2 oziroma 4 K, otroci delavcev so bili plačevanja oproščeni. Vzgojno delo je vodila s. Salezija Tončič, pomagale so ji tri hospitantke. V vrtec so sprejemali tako deklice kot dečke, prvo leto jih je bilo 55, do šolskega leta 1913/14 pa je število naraslo že na 119. Leta 1916 so uršulinke predale vodstvo vrtca šolskim sestram,⁷⁸⁷ po prvi svetovni vojni pa je to ozemlje pripadalo Italiji in goriški nadškofiji.

7.1.4.1.7 Vrtec Vincencijeve družbe v Kranju (1909)

Vrtec je ustanovila in oskrbovala samostojna župnijska Vincencijeva družba v Kranju leta 1909. Na razpolago je imel dve sobi in igrišče na dvorišču.⁷⁸⁸ V njem je bilo skozi leta v varstvu od 45 do 55 otrok. Najprej so ga vodile zagrebške usmiljenke, od leta 1926 pa šolske sestre. Deloval je v sklopu Zavoda sv.

šolah 1929. Arhiv Uršulinskega samostana Ljubljana, t. e. 9, VIII/43, Kratka zgodovina uršulinskih samostanov v Škofji Loki in Varaždinu, 1935.

⁷⁸⁴ NŠAL 99, ŠAL, razno, šk. 27, Poročila o preganjanju redovnikov in redovnic med in po drugi svetovni vojni, usmiljenke – zagrebške.

⁷⁸⁵ Gruden, *Das Soziale Wirken der katholischen Kirche in der Diözese Laibach (Herzogtum Krain)*, str. 40.

⁷⁸⁶ RA HKL, Kronika jugoslovanske province Družbe hčera krščanske ljubezni, 1. knjiga, str. 124; Usmiljene sestre sv. Vincencija Pavelskega v Sloveniji, v: *Spominski zbornik Slovenije*, str. 579; Pacek, *Pot ljubezni skozi čas. Zgodovina Slovenske province*, str. 291–293.

⁷⁸⁷ Kogoj, *Uršulinke in njihovo vzgojno poslanstvo*, str. 171–172.

⁷⁸⁸ Župnijski in dekanjski arhiv Kranj; VI. ustanove, društva, 01, ubožnica, sirotišnica, Vincencijeva družba, opis otroškega vrtca.

Vinka oziroma od leta 1929 Marijanišča.⁷⁸⁹ Od leta 1936 je v zavodu delovalo tudi dnevno zavetišče za šolsko mladino, ki je dnevno sprejelo 20 deklic, mesečno pa so morali starši za oskrbo prispevati 100 do 150 din, 14 otrok pa je zavod oskrboval brezplačno.⁷⁹⁰

7.1.4.1.8 Dnevno zavetišče sv. Jožefa za dečke v Ljubljani (1911–1918)

Ustanovil ga je 18. maja 1911 Patronat za mladinsko varstvo pri Vincencijevi družbi v Ljubljani. Temelj zavoda je bila zapuščina pokojnega duhovnika Antona Jerine (umrl 1882), ki je družbi podaril dve stavbi in zemljišče v Trnovem v Ljubljani z namenom, da v njih odpre mladinsko zavetišče. Ker sta bili stavbi za to neprimerni, so stavbi prodali, z denarjem pa naredili ustanovo za namen zavetišča. Iz denarja ustanove je v prostorih stavbe Društva rokodelskih pomočnikov v Ljubljani na Komenskega ulici odprla Dnevno zavetišče sv. Jožefa. Na voljo so imeli dvorano s kuhinjo, shrambo in dvorišče. Vodili sta ga dve šolski sestre. Ves čas je bilo polno in ga je obiskovalo okoli 60 otrok, med vojno pa celo 81.⁷⁹¹

7.1.4.1.9 Dnevno otroško zavetišče sv. Antona Padovanskega na Viču (1911)

Vincencijeva konferenca na Viču je skupaj s Patronatom za mladinsko varstvo v letu 1911 najela prostore katoliškega slovenskega izobraževalnega društva. Poleg doma je postavila kuhinjo in kupila sosednjo parcelo za otroško igrišče. Najprej so dom oskrbovale ženske iz društva »Angela variha« v Šiški, pomagala jim je še krajevna učiteljica, leta 1922 pa so vzgojo in oskrbo prevzele štiri sestre usmiljenke. Del stroškov za hrano in nadzor so plačevali starši, del pa konferenca. V letu 1927 je konferenca kupila veliko poslopje, nekdanjo Ločnikarjevo hišo, in jo predelala za namen zavetišča, sirotišnice in vrtca. Novo zavetišče z imenom Mladinsko zavetišče na Viču so slavnostno odprli poleti 1929, v njem je dobilo prostor dnevno povprečno okoli 70 otrok, v času gospodarske krize leta 1931 pa tudi 130. Opoldan so jim pridružili še nadaljnjih 60 otrok iz podporne akcije na Viču. V novem zavetišču je bil tudi poseben oddelek za varstvo dojenčkov, v katerem je bilo v začetku 13 otrok.

Vzgojno delo so vodile sestre usmiljenke skupaj s še dvema strežnicama. V njem je od leta 1930 delovala tudi pomožna kuhinja, v kateri so v zimskem času ubožni učenci, okoli 50 dnevno, zastonj dobili kosilo. V zavetišče so sprejemali otroke od 2. do 14. leta, odprto pa je bilo od 7. do 18. ure. Potreb po zavetišču je

⁷⁸⁹ NŠAL 216, šk. 3, *Trinštirideseto letno poročilo Centralnega sveta in konferenc za leto 1928*, str. 30; Župnijski in dekanjski arhiv Kranj; VI. ustanove, društva, 03, ubožnica, sirotišnica, Vincencijeva družba, dopis sreskemu načelstvu Kranj, 24. 6. 1936.

⁷⁹⁰ Dnevno zavetišče in Delo Vincencijeve družbe v Kranju, v: *Kranjski zvon. Župnijski list za Kranj in okolico* (1936) št. 9, in (1938) št. 3, str. 11–12.

⁷⁹¹ NŠAL 216, šk. 3, *Dvainštirideseto letno poročilo Centralnega sveta in konferenc za leto 1926*, str. 63.

bilo mnogo več od razpoložljivega prostora, zato so tik pred vojno začeli zidati nov trakt ob obstoječem zavetišču, ki pa ga zaradi vojne niso uspeli dokončati.⁷⁹²

7.1.4.1.10 Dnevno otroško zavetišče sv. Jožefa v Trziču (1913)

Leta 1913 je Vincencijeva konferenca v Trziču po dolgoletnem nabiranju sredstev kupila hišo z vrtom, jo preuredila in odprla zavetišče Na Skali. Za opremo doma so se posebno zavzele članice ženske Marijine družbe. Vzgojo v zavodu so prevzele sestre sv. križa, od leta 1923 pa mariborske šolske sestre. Zavetišče je odvisno od letnega časa obiskovalo od 30 do 60 otrok, med vojno pa celo 90. Zavod je bil odprt od 7. ure zjutraj do 6h zvečer. V letu 1926 je bilo v zavetišču 40 otrok, večina njihovih staršev je delala v predilnici in tkalnici v Trziču, ki je tudi plačevala oskrbovalnino za otroke v zavetišču, za 2 otroke so plačevali svojci, 5 otrok so oskrbovali brezplačno.⁷⁹³ V zavetišču so bili tudi majhni otroci od enega leta dalje. V šolskem letu 1933/34 je bilo v zavetišču 56 otrok.⁷⁹⁴

7.1.4.1.11 Dnevno zavetišče v Mostah pri Ljubljani (1917–1921/22)

Vincencijeva Konferenca Karmelske Matere božje za Udmat, Selo in Moste pri Ljubljani je že kmalu po ustanovitvi želela ustanoviti zavetišče za dečke,⁷⁹⁵ a ji v času do začetka vojne to ni uspelo. Socialna situacija med prvo svetovno vojno se je zaostрила in tako so leta 1917 v sodelovanju z Upravnim odborom dnevnih zavetišč za revno šolsko mladino v Ljubljani odprli Dnevno zavetišče v Mostah. Zavetišče je imelo prostore v Društvenem domu v Mostah, v njem pa je varstvo našlo 40 otrok.⁷⁹⁶ Po vojni so zavetišče upravljali salezijanci in leta 1920 je v domu zavetišče dobilo že 119 otrok,⁷⁹⁷ nato se je njihovo število zmanjšalo na 43.⁷⁹⁸ Zavetišče je bilo v letih 1921/22 pridruženo Mladinskemu domu Kodeljevo.⁷⁹⁹

⁷⁹² NŠAL 216, šk. 3, *Sedemintrideseto poročilo Centralnega sveta in Vincencijevih konferenc za leto 1912*, str. 36, *Dvainštirideseto letno poročilo Centralnega sveta in konferenc za leto 1926*, str. 61, 63, in šk. 6, izrezki o Vincencijevi konferenci na Viču in njenem mladinskem zavetišču, 1926, 1929; Triler, *Ob 60 letnici Družbe sv. Vincencija Pavelskega v Ljubljani*, str. 26; *Zbornik ob 100. obletnici župnije sv. Antona Padovanskega, Ljubljana Vič 1908–2008*, Ljubljana 2009 (ur. Marjan Čuden), str. 68–71; in Mladinsko zavetišče na Viču, v: *Delavska pravica* 2 (1929) št. 23, str. 3.

⁷⁹³ NŠAL 216, šk. 3, *Dvainštirideseto letno poročilo Centralnega sveta in konferenc za leto 1926*, str. 60–61.

⁷⁹⁴ Kragl, *Zgodovinski drobci župnije Trzič*, str. 392–399; in Rojs, Zorec, *Šolske sestre sv. Frančiška*. Mariborska provinca, str. 212.

⁷⁹⁵ *Delo Vincencijevih konferenc 1876–1936*, str. 82.

⁷⁹⁶ NŠAL 217, šk. 7, *Letna poročila o dnevnih zavetiščih za revno mladino v Ljubljani, 1916–20*, in *Letno poročilo o dnevnih zavetiščih za revno mladino v Ljubljani*, 1919.

⁷⁹⁷ NŠAL 217, šk. 7, *Izvestja 1920/21, Dnevno zavetišče v Mostah pri Ljubljani*.

⁷⁹⁸ NŠAL 217, šk. 7, *Izvestja 1921/22, Dnevno zavetišče na Kodeljevem*.

⁷⁹⁹ *Moščanska kronika, Obširen vpogled v zgodovino kraja in župnije*. (ur. Jože Gregar), Ljubljana 2016, str. 159; in *Delo Vincencijevih konferenc 1876–1936*, str. 82.

7.1.4.1.12 Mladinski dom na Kodeljevem / Salezijanski mladinski dom (1919)

Pobudo za ustanovitev Mladinskega doma na Kodeljevem pri Ljubljani je dalo društvo Dobrodelnost, ki je od dravske divizije aprila 1919 izposlovalo pet barak in jih preuredilo v prvi mladinski dom.⁸⁰⁰ Iz društva Dobrodelnost se je leta 1919 razvilo samostojno Društvo za mladinske domove, ki je postalo lastnik doma in katerega glavna dejavnost je bila prav oskrba Mladinskega doma Kodeljevo. Barake je društvo poleti 1919 preuredilo in v njih se je kmalu začelo zbirati nekaj sto dečkov dnevno. Eno barako so namenili za gledališko in kinodvorano, eno je spremenilo v kapelo, eno pa v stanovanjsko in upravno stavbo. Zavod je v oskrbo prepustilo salezijancem, v začetku so v njem delovali trije, posebej dejaven pa je bil dr. Srečko Zamjen (1888–1956), ravnatelj doma. Leta 1920 je dom oskrboval 226 dečkov starih od 4 do 12 let, leta 1921 pa 215 dečkov.⁸⁰¹ V naslednjih letih se je njihovo število še povečalo. V začetnih letih so v domu s pomočjo Vincencijeve družbe in jugoslovansko-ameriške pomoči dnevno priskrbeli hrano za 300 do 400 otrok, za mnoge otroke je bil to edini topli obrok v dnevu.⁸⁰²

A barake niso bile trajna rešitev, saj niso ustrezale namenu, zato so sklenili zgraditi nov dom. Leta 1924 so pričeli z gradnjo in leta 1925 je bil nov dom zgrajen in je lahko prišel z delovanjem. V novi dom je dnevno prihajalo okoli 250 dečkov, za katere so salezijanci pripravljali vsakovrstne vzgojne programe. Poleg tega so številni revni mladeniči tu dobivali opoldansko prehrano in materialno pomoč v obliki obleke, perila, obuval.

Društvo za mladinske domove se je pri gradnji močno zadolžilo, tako da so dom leta 1931 odkupili salezijanci, ki so nato dolg v naslednjih letih s težavo odplačali, dom pa preimenovali v Salezijanski mladinski dom.⁸⁰³

7.1.4.1.13 Vrtec pri Dr. Krekovi višji gospodinjski šoli v Ljubljani (1927)

Dr. Krekova višja gospodinjska šola ima svoj začetek v Uršulinskem samostanu v Ljubljani leta 1913. Ker je Janez Evangelist Krek leta 1915 šoli izposloval pravico javnosti, so šole preimenovala po njem. V letu 1925 so uršulinke šolo prestavile v Jamski grad v Zgornjo Šiško, ob preurejanju pa zašle v hude dolgotrajne. Upniki so zato začeli iskati novo vodstvo in leta 1927 so šolo zaupali šolskim sestram. Te so že istega leta v šoli odprle tudi vrtec za 60 otrok iz Zgornje in

⁸⁰⁰ NŠAL 216, šk. 5, Fran Lavtižar, Naša privatna karitas in nje udejstvovanje na socialnem polju, in NŠAL 221, šk. 1, Spisi ob ustanovitvi društva; dopis, društva poveljstvu dravske divizije v Ljubljani, 26. 10. 1919.

⁸⁰¹ NŠAL 217, šk. 7. Izvestja 1920/21 in 1921/22. Mladinski dom Kodeljevo.

⁸⁰² Kolar, Mladinski dom na Kodeljevem – pogled v zgodovino, str. 21, 30–31.

⁸⁰³ Kolar, *Salezijanci – sto let na Slovenskem. 1901–2001*, str. 162–165; Fran Lavtižar, Naša dobrodelnost in njene ustanove, v: *Ilustrirani Slovenec* (1925), št. 49, str. 2.

Spodnje Šiške. Sestre so po treh letih odkupile poslopje in posestvo šole od upnikov.⁸⁰⁴

7.1.4.1.14 Zavetišče v Šentjerneju na Dolenjskem (1928)

Ustanovljeno je bilo leta 1928, vodile so ga sestre notredamke. Odprto je bilo od pomladi do pozne jeseni, saj so bili kmetje v tem obdobju zaposleni z delom. V njem je bilo občasno tudi več kot 100 otrok.⁸⁰⁵

7.1.4.1.15 Zavetišče in vrtec v Otroškem domu v Domžalah (1929)

Leta 1929 ju je ustanovila Župnija Domžale pod vodstvom takratnega župnika Franca Bernika. V marcu 1929 je hranilnica in posojilnica v Domžalah na javni dražbi kupila posestvo z dvema hišama in gospodarskim poslopjem. Naslednji mesec je posestvo prodala župniji Domžale, Bernik pa je takoj pričel s prezidavo obeh domov za namen Dobrodelnega in Otroškega doma. Skupaj je bilo v dveh letih za pripravo domov porabljenih več kot 1.000.000 din, ves denar je posodila posojilnica. Dolg z obrestmi so vračali z denarjem, pridobljenim preko prostovoljnih darov, vstopnin od raznih prireditelj, likvidacij in dobičkov zadrug in uprave domov. Leta 1939 je dolg znašal še 294.000 din. Vodenje domov so prevzele šolske sestre. Za nemoteno delovanje je skrbela krajevna Elizabetina konferenca, ki je bila ustanovljena med prvo svetovno vojno, a ni bila del centrale v Ljubljani, ki se je leta 1931 preoblikovala in sistematično zbirala denar. Od svojih članov, v tridesetih letih jih je imela stalno okrog 160, je pobirala denar, in sicer 5 din mesečno oziroma 60 din letno. Do leta 1938 je zbrala 116.487 din, kar je bilo poleg za domova namenjeno tudi revežem, ki so v domova hodili na hrano.

Otroški dom je pričel z delovanjem v decembru 1929. V dobri veri, da bodo dobili dovoljenje oblasti, so v decembru blagoslovili obe stavbi, 16. decembra je otroški vrtec pričel vpisovati otroke, v januarju 1930 se je odprlo še dnevno zavetišče. 1. februarja 1930 je Bernik prejel odlok, s katerim je banska uprava na podlagi nove zakonodaje prepovedala delovanje vrtca in zavetišča. Prepoved je bila kmalu razveljavljena, tako da sta bili obe ustanovi 20. februarja 1930 zopet odprti.

V Otroškem domu so delovali trije zavodi: otroški vrtec, dnevno zavetišče in sirotišnica. Otroški vrtec je sprejemal otroke, stare od 4 do 7 let. Prvo leto je skupaj z zavetiščem deloval kot zasebna ustanova, v začetku leta 1931 je bil na podlagi prošnje župnijskega urada Domžale »podržavljen«, s čimer je vrtcu in zavetišču pripadal denar za vodjo vrtca in staršem ni bilo treba več plačevati

⁸⁰⁴ Rojs, Zorec, Šolske sestre sv. Frančiška. Mariborska provinca. Zgodovinski pogled na prehojeno pot, str. 157–158. Dr. Krekova višja gospodinjinska šola Ljubljana VII. Izvestje o šolskem letu 1936/37. Ljubljana 1937, str. 3–4, v: NŠAL 31, Šolstvo, šk. 66.

⁸⁰⁵ Balagač, Delovanje šolskih sester de Notre Dame v župniji Šentjernej, str. 235–237.

dnevno 1 din za oskrbo otroka v vrtcu oziroma 0,20 din v zavetišču. Vrtec je redno obiskovalo okrog 60 otrok.

Dnevno zavetišče je imelo prostore v prvem nadstropju Otroškega doma in je bilo namenjeno šoloobvezni mladini v izvenšolskem času, otrokom, ki so imeli pouk tako dopoldan kot popoldan. Število otrok je nihalo od 41 do 94. Vrtec se je skupaj z otroki zavetišča vsaj dvakrat letno v društvenem domu z deklamacijami, petjem in igrami predstavil staršem in ostalemu občinstvu.⁸⁰⁶

7.1.4.1.16 Dnevno zavetišče Vincencijeve konference sv. Lenarta na Jesenicah (1930)

Zavetišče je bilo ustanovljeno leta 1930 in je delovalo v Krekovem domu. Leta 1931 je bilo v zavetišču 40, leta 1935 pa že 74 otrok.⁸⁰⁷ Med letoma 1934 in 1938 je imela konferenca zavetišče tudi na Hrušici, obiskovalo ga je 36 otrok.⁸⁰⁸ Zavod na Jesenicah se je nato razširil in razdelil na dva oddelka, tako da je bilo v vrtcu v letu 1938 45 otrok, v zavetišču pa 88.⁸⁰⁹ Vdile so ga sestre notredamke. V domu so zavetišče našli tudi otroci, ki so na Jesenice prispeli z vlakom in so čakali na šolo oziroma odhod vlaka iz šole. Občasno so v zavetišču oskrbovali tudi sirote, leta 1935 jih je bilo 15.⁸¹⁰

7.1.4.1.17 Otroško zavetišče na Mirju (okoli 1930)

Na Mirju v Ljubljani so sestre notredamke kupile hišo Vilo Regino za potrebe kandidatkinj, ki so se izobraževale v različnih ljubljanskih šolah. V letih od 1924 do 1941 so ob vili postopoma dogradile konvikt, ki je sčasoma postal moderen internat za srednješolke in študentke z raznih koncev Slovenije. Nakup in gradnjo je omogočil stric s. Simone Kravanja, gospod Horvat iz Opčin pri Trstu, ki je bil hotelir v Londonu. Stavba je imela svojo kapelo, v kateri so maševali ugledni duhovniki. Poleg internata sta bila v konviktu otroški vrtec in glasbena šola, sestre pa so tudi privatno poučevale tuje jezike in razne šolske predmete.⁸¹¹

⁸⁰⁶ Bernik, *Zgodovina fare Domžale*, 1939, str. 68–102.

⁸⁰⁷ Družba sv. Vincencija Pavelskega v letu 1931, v: *Delo Vincencijevih konferenc 1876–1936*, str. 36; in Triler, Ob 60 letnici Družbe sv. Vincencija Pavelskega v Ljubljani, str. 26.

⁸⁰⁸ Triler, Ob 60 letnici Družbe sv. Vincencija Pavelskega v Ljubljani, str. 26; in Družba sv. Vincencija Pavelskega v letu 1934, v: *Delo Vincencijevih konferenc 1876–1936*, str. 65.

⁸⁰⁹ NSAL 216, šk. 2, Poročilo o glavnem letnem zborovanju družbe; 1. 5. 1938, str. 9.

⁸¹⁰ Triler, Ob 60 letnici Družbe sv. Vincencija Pavelskega v Ljubljani, str. 26.

⁸¹¹ Redovni arhiv Šolskih sester de Notre Dame, Zgodovina Slovenske province kongregacije Šolskih sester de Notre Dame, str. 41. Podatke je avtorju posredovala s. Darija Krhin.

7.1.4.1.18 Dnevno zavetišče za deklice Vincencijeve konference Karmelske Matere božje v Ljubljana - Moste (1934–1937)

Zavetišče je začelo delovati leta 1934 v prostorih Ljudskega doma v Ljubljana - Moste, katerega polovični lastnik je bila tamkajšnja Vincencijeva konferenca. Najprej je delovalo kot vrtec, nekaj časa je bila v domu tudi javna kuhinja za revne. Zavetišče so v začetku vodile Marijine sestre in nato šolske sestre, leta 1937 pa so delo prevzele usmiljenke. Za finančno pokritje delovanja je skrbel poseben odsek sv. Družine pri konferenci. V letu 1935 je bilo v zavetišču 40 deklic, v letu 1937 pa dnevno že okoli 100. Zaradi sporov z ravnateljem zavetišča in neurejenih bivanjskih prostorov za sestre so te konec leta 1937 zavetišče zapustile, s čimer je le-to tudi prenehalo delovati.⁸¹²

7.1.4.1.19 Otroški vrtec v Šmihelu pri Novem mestu (1935)

Otroški vrtec je deloval v samostanskem kompleksu šolskih sester de No- tre Dame v Šmihelu pri Novem mestu. »V letu 1935 so sestre dobile pravico jav- nosti tudi za otroški vrtec, v katerega so že prej sprejemale otroke. Zaradi dela na polju so bili starši hvaležni, če so lahko sestram zaupali otroke v varstvo in vzgojo. Otroci so prihajali od blizu in daleč.«⁸¹³

7.1.4.1.20 Dnevno zavetišče za mladino Vincencijeve konference v Trnovem (1935)

Vincencijeva konferenca v Trnovem je dnevno zavetišče za deklice odprla v Zadružnem prosvetnem domu leta 1935. V njem so imeli sprva prostor za 30 otrok,⁸¹⁴ nato pa se je število povečalo na 40.⁸¹⁵

7.1.4.1.21 Otroško zavetišče v Žireh (1936)

Leta 1936 so na povabilo žirovskega župnika prišle v kraj tri sestre notre- damke. Nastanile so se v starem župnišču in v njem odprle gospodinjstvo šolo z internatom, vodile tečaje tujih jezikov in odprle otroško zavetišče, ki ga je obiskovalo 40 otrok.⁸¹⁶

7.1.4.1.22 Otroški vrtec na Karlovški ulici v Ljubljani (1938)

Vrtec so poleti leta 1938 odprle sestre hčere Marije Pomočnice, ki so na Karlovški cesti 22 kupile dvonadstropno hišo, kjer so v dveh sobah začele s

⁸¹² Družba sv. Vincencija Pavelskega v letu 1935, v: *Delo Vincencijevih konferenc 1876–1936*, str. 82; RA HKL, Kronika jugoslovan- ske province Družbe hčera krščanske ljubezni, 3. knjiga, str. 232; Rojs, Zorec, Šolske sestre sv. Frančiška. Mariborska provinca. Zgodovinski pogled na prehojeno pot, str. 212.

⁸¹³ Redovni arhiv Šolskih sester de Notre Dame, Zgodovina Slovenske province kongregacije Šolskih sester de Notre Dame, str. 21.

⁸¹⁴ Triler, Ob 60 letnici Družbe sv. Vincencija Pavelskega v Ljubljani, str. 26.

⁸¹⁵ NŠAL 216, šk. 2, Poročilo o glavnem letnem zborovanju družbe; 7. 4. 1940, str. 7.

⁸¹⁶ NŠAL 99, ŠAL, razno, šk. 27. Poročila o preganjanju redovnikov in redovnic med in po drugi svetovni vojni, Notredamke.

svojo dejavnostjo. Vodile so ga sestre, ki so imele opravljeno vzgojiteljsko šolo v Italiji, vendar v Jugoslaviji niso mogle uveljaviti diplom. Ker od oblasti niso dobile ustreznih dovoljenj za odprtje vrtca, so ga odprle kot otroško zavetišče. Zaradi strokovnega dela sester je vrtec kmalu zaslovel. V njem je bilo okoli 40 otrok.⁸¹⁷

7.1.4.1.23 Otroško zavetišče na Bledu (1938)

Leta 1937 so sestre notredamke na Bledu kupile nekdanji hotel Turist, ki so ga preuredile in se vanj vselile leta 1938. V prvi vrsti je bil namenjen počitniškemu domu za sestre, v njem pa se je odvijala tudi vrsta drugih vzgojno-izobraževalnih dejavnosti za okoliška dekleta. Organizirale so kuharske tečaje za dekleta in odprle otroško zavetišče.⁸¹⁸

7.1.4.1.24 Zavetišče v Zeleni jami v Ljubljani (1938)

Vincencijeva konferenca Presvetega srca Jezusovega v Ljubljani si je za gradnjo zavetišča prizadevala že od leta 1931, saj ta predel Ljubljane, kjer je bilo veliko industrije in delavskih stanovanj, ni imel nobene tovrstne ustanove. Pri načrtih jim je finančno pomagal ljubljanski župan Juro Adlešič (1884–1968). Leta 1933 je konferenca kupila zemljišče, leta 1937 pa je po načrtih arhitekta Suhadolca pričela z gradnjo velikega novega dvonadstropnega doma. Dom je bil odprt leta 1938, dokončan pa v naslednjem letu. V kletnih prostorih so bili stanovanje za enega lazarista, ki je bil tudi vodja zavetišča, shramba, kuhinja, obednica in dvorana, v pritličju so bili prostori za otroški vrtec, v prvem nadstropju dnevno zavetišče, prostori za internat in vhod v kapelo, v drugem pa sobe za otroke in stanovanja za usmiljenke, ki so opravljale gospodinjske in vzgojne naloge. Zavetišče so velikodušno podpirali okoliški prebivalci, tamkajšnja Vincencijeva konferenca, lazaristi in usmiljenke, saj je projekt pomenil ogromno finančno investicijo. Zavetišče je imelo v oddelku za mladino prostora za 80 do 100 otrok in v vrtcu za 60 otrok.⁸¹⁹

7.1.4.1.25 Mestno zavetišče Antona Jerina v Trnovem (1940)

Na prošnjo mestnega poglavarstva je upravni svet družbe sv. Vincencija Pavelskega konec leta 1936 odstopil dve tretjini zemljišča iz zapuščine Antona Jerina, ki jo je zapustil družbi za ustanovitev zavetišča v Trnovem, pod pogoji, da si družba pridrži pravico izbrati kongregacijo, ki bo vodila zavetišče, da se v

⁸¹⁷ Frančiška Škrbec, *Vrtnarica novega vrta. Življenje in delo Alojzije Domajno HMP*, Ljubljana 1986, str. 19–42.

⁸¹⁸ Redovni arhiv Šolskih sester de Notre Dame, Zgodovina Slovenske province kongregacije Šolskih sester de Notre Dame, str. 45.

⁸¹⁹ Družba sv. Vincencija Pavelskega v letu 1933, v: *Delo Vincencijevih konferenc 1876–1936*, str. 59; NŠAL 216, šk. 2, Poročilo o glavnem letnem zborovanju družbe, 23. 4. 1939, str. 7; Gajšek, *Slovenska provinca misijonske družbe*, Ljubljana 2009, str. 347–354; RA HKL, Kronika jugoslovanske province Družbe hčera krščanske ljubezni, 3. knjiga, str. 311–313; *Moščanska kronika*, str. 342–343.

zavodu zgradi kapelica in uredi stanovanje za duhovnika.⁸²⁰ Dom je bil odprt 1. februarja 1940.⁸²¹ Oskrbo so prevzele sestre notredamke.⁸²²

7.1.4.2 Sirotišnice

Vprašanje sirot so na Kranjskem od konca 18. stoletja pa do leta 1871 oziroma 1881 civilne oblasti ob pomoči Cerkve urejale preko sistema rejništva oziroma najdenišnic. Po tem letu se je dežela odpovedala temu sistemu, ker je bil preprosto predrag in ga finančno ni zmogla. Nato se je te problematike lotevala zelo parcialno. Po ubožnem deželnem zakoniku bi morale stroške prisilne ali nadomestne vzgoje otrok, če se ne da izterjati od staršev ali svojcev, kriti domovinske občine, te pa so bile brez sredstev in tovrstnih zadev niso mogle financirati.⁸²³ Na Štajerskem in Koroškem je financiranje zapuščenih in zanemarjenih otrok opravljala dežela, ki je nato naknadno iskala in zahtevala financiranje od občin ali svojcev, na Kranjskem pa je vse ostalo na določbah, da morajo otroke financirati svojci in občine, kar pa se ni izvrševalo. Poleg tega nad otroki, ki so bili v reji, ni izvrševala tako rekoč nikakršnega nadzora. Dežela Kranjska je imela za oskrbo in vzgojo sirot poseben Sirotinski ustanovni zaklad, čigar dohodki so v letu 1907 znašali 35.000 K, z njim pa so 112 sirotam pokrili oskrbovalnino v Marijanišču in Lichtethurnovem zavodu, ter 80 t. i. »ročnih ustanov« po 100 K za sirote do 15. leta starosti, ki so ostale v domači oskrbi in so pridno napredovale v šoli. Poleg tega je imela dežela še 6 ustanov za vzgojo »izprijenih« dečkov v salezijanskem zavodu na Rakovniku.⁸²⁴

Šele leta 1878 oziroma 1880, ko sta bili ustanovljeni sirotišnici Lichtenthurn in Marijanišče, je Kranjska dobila prva dva zavoda za popolno oskrbo sirot, a tudi ti dve ustanovi še zdaleč nista zadostovali potrebam in tudi nista sprejemali otrok, mlajših od 6 let. Na celotnem Kranjskem do prve svetovne vojne tako ni bilo niti enega zavoda, ki bi sprejemal sirote ali zapuščene otroke, mlajše od 6 let, le v Spodnji Šiški je obstajala »Dobra gospodinja«, ki je sprejemala maloštevilne deklince od drugega leta dalje.⁸²⁵

Problem sirot je postal še bolj pereč v času prve svetovne vojne in po njej in takrat je bilo preko raznih katoliških dobrodelnih organizacij vloženih mnogo naporov za rešitev tega vprašanja. Društva so ustanovila nove sirotišnice, poleg tega pa so mnoge sirote dobile svoje domove v raznih drugih dobrodelnih zavodih in zavetiščih. Država je pri tem stala bolj ob strani, oziroma kot se je slišalo iz Beograda: »Nema para za sirote«. Dodatna težava je bila v tem, da je

⁸²⁰ NŠAL 216, šk. 2. Poročilo o glavnem letnem zborovanju družbe; 11. 4. 1937, str. 5.

⁸²¹ NŠAL 216, šk. 2. Poročilo o glavnem letnem zborovanju družbe; 7. 4. 1940, str. 5.

⁸²² NŠAL 216, šk. 2. Poročilo o glavnem letnem zborovanju družbe; 20. 7. 1941, str. 4.

⁸²³ Milčinski, *Naša zanemarjena mladina in Kranjska, oblastna ji mačeha*, str. 23–25.

⁸²⁴ Prav tam, str. 25–27.

⁸²⁵ Prav tam, str. 7–8.

vojna uničila mnogo finančnih ustanov, ki so pomenile gmotni temelj zavodov. Zato je bila zelo dobrodošla vsaka finančna pomoč. Kranjska Slovenska katoliška jednota v Jolietu je tako leta 1921 karitativnim zavodom v Sloveniji darovala 200.000 K. Vsoto je z odobritvijo škofijskega ordinariata razdelilo Škofijsko društvo za varstvo sirot v Ljubljani, in sicer sta po 50.000 K dobila Vojno sirotišče sv. Jožefa v Šentvidu nad Ljubljano in Salezijanski zavod na Rakovniku, 20.000 K Marijanišče v Ljubljani, ostalo pa 25 drugih zavodov, ki so skrbeli za sirote.⁸²⁶ Še pred tem pa je leta 1920 papež sirotam v Kraljevini SHS podaril večjo vsoto, od katere je nato nunciatura v Beogradu ljubljanski škofiji namenila 120.000 K. Škofija je naslednje leto na podlagi razglasa razdelila 150 darov posameznikom v znesku od 200 do 400 K.⁸²⁷

Oddelek za socialno skrbstvo v Ljubljani je leta 1923 v okviru zavoda za zaščito žena in otrok ustanovil Dječji dom, pozneje imenovan Banovinski dječji dom, ki je skrbel za sirote v predšolski dobi. Zavod je bil premajhen za vse potrebe, zato je leta 1926 začel organizirati otroške kolonije v Lukovici pri Domžalah, kamor so leta 1926 namestili prve rejence. Zaradi dobrih izkušenj so nato tak model organizirali še v drugih krajih. Področje rejništva je urejal poseben pravilnik, ki je določal strokovni nadzor, finančne obveznosti do družin, usposobljenost rejnikov itd. V rejo so dajali otroke, stare od 3 mesecev do 3 leta, nato pa so jih morali prevzeti starši ali domovinske občine. Do začetka druge svetovne vojne so tako poskrbeli za 2.110 rejencev. Od vsega začetka so vzgojo in nego v Dječjem domu upravljale sestre usmiljenke. Dnevno so v zavodu skrbele za 25 otrok, letno pa so jih sprejele 40.⁸²⁸

Na področju Kranjske oziroma ljubljanske škofije je bila Cerkev od konca 19. stoletja pa do začetka druge svetovne vojne nekaj časa edina, ves čas pa gonilni dejavnik pri oskrbi sirot oziroma zapuščenih otrok. Cerkev je v obliki društev ves čas zbiral sredstva, ustanavljala in vodila zavode, ki so skrbeli za oskrbo in vzgojo osirotelih oziroma zapuščenih otrok. Tako je ustanovila prvi sirotišnici za deklice in dečke na Kranjskem in do začetka prve svetovne vojne organizirala 5 zavodov,⁸²⁹ v katerih je bilo prostora za 350 sirot. Število zavodov se je po vojni dvignilo na 7, v naslednjih letih pa se je zaradi finančnih težav precej znižalo število oskrbovancev. Kmalu po prvi svetovni vojni so nato nekatere sirotišnice prenehale z delovanjem (Grobļe), druge pa so se zaradi izgub sredstev preusmerile v druge dejavnosti in delovale bolj kot dijaški konvikti

⁸²⁶ NŠAL 217, šk. 1. Zapisnik sej in občnih zborov 1918–1930; zapisnik 2. občnega zbora, 28. 10. 1920, in 16. seje odbora, 20. 1. 1921.

⁸²⁷ NŠAL 216, šk. 5, papežev dar za otroke 1920/21.

⁸²⁸ Vida Milošević, *Socialno delo*, Ljubljana 1989, str. 56–59; Marija Cigale, *Rejništvo*, v: *ES*, zvezek 10, Ljubljana 1996, str. 157; in *Usmiljene sestre sv. Vincencija Pavelskega v Sloveniji*, v: *Spominski zbornik Slovenije*, str. 578.

⁸²⁹ Zavetišče »Angelja Varuha« v Spodnji Šiški je sicer nastalo na privatno pobudo, a sta bili vzgoja in delovanje povsem v sozvočju s Cerkvijo – vodile so ga tretjerednice, oziroma kot so se imenovale sestre društva Angelj varuh.

(Lichtenthurn, Kočevje), kmalu pa so nastale še nekatere nove, tako da je bilo v tridesetih letih 7 zavodov, v katerih je bilo prostora za malo več kot 300 otrok.

Tabela 2: Seznam sirotišnic in število oskrbovancev⁸³⁰

	1900	1913	1920 ⁸³¹	1925	1935
Dekliško sirotišče Lichtenthurn v Ljubljani	100	100	45*	50*	80
Marijanišče v Ljubljani	135	181	120	112	30
Sirotišnica v Kočevju	20*	20	6	/	/
Zavetišče »Angelja Varuha« v Spodnji Šiški	/	20	/	/	/
Sirotišnica Vincencijeve družbe v Kranju	/	30	33 ⁸³²	16	36
Vincencijev dom v Grobljah	/	/	40	/	/
Zavetišče sv. Jožefa v Šentvidu nad Ljubljano	/	/	66	52	40
Sirotišče sv. Jožefa v Tržiču	/	/	20	37	61 ⁸³³
Sirotišnica Vincencijeve konference na Viču	/	/	/	/	55
Sirotišnica v Otroškem domu v Domžalah	/	/	/	/	15
Skupaj	255	351	330	267	317

7.1.4.2.1 Dekliško sirotišče Lichtenthurn v Ljubljani (1878)

Gmotni temelj ustanovitve sirotišnice je bila zapuščina Marije Mahkot. Gospa je bila kot otrok sirota, ki jo je skupaj s sestro Ivano v oskrbo vzela starejša sestra Katarina. Ta se je leta 1807 poročila z baronom Francem Ksaverjem Lichtenthurnom (1742–1813) in je po njegovi smrti postala dedinja celotnega premoženja. Ko je Katarina zbolela, sta ji stregli sestri, ki sta po njeni smrti 29. aprila 1850 postali njeni dedinji. Ivana je umrla leta 1874, Marija pa 23. oktobra 1875. Velik del dediščine, dve hiši na Poljanski cesti oziroma na Ambrožovem trgu, je Marija, ki je ostala samska, po smrti v hvaležen spomin na svojo sestro Katarino v oporoki izročila ljubljanski škofiji, vendar pod pogojem, da ustanovi sirotišnico in pokliče redovnice, ki bi jo vodile. Škof Pogačar je za delo pridobil usmiljenke, ki so zapuščino prevzele v popolno last. Po oporoki so smele z zapuščino popolnoma razpolagati in jo uživati, škofija pa si je pridržala nadzorstvo in izključno pravico do posesti. Sirotišnica je bila odprta 10. decembra 1878 kot prva sirotišnica na Kranjskem in je v začetku nudila dom sedmim deklicam – sirotam, njihovo število pa se je že v naslednjem letu podvojilo. Dve leti po odprtju je bila sirotišnica že polna, v njej je bivalo nad 100 gojenk.

⁸³⁰ Kjer nismo uspeli dobiti točnega števila gojencev, smo sklepali na podlagi drugih let oziroma drugih zavodov. Ti primeri so označeni z znakom *.

⁸³¹ Za leto 1920 je vir: NŠAL 217, šk. 7, Upravni odbor dnevnih zavetišč za revno šolsko mladino v Ljubljani, Izvestja zasebnih katoliških karitativnih vzgojnih in skrbstvenih zavodov (naprav) v Sloveniji za šolsko leto 1920/21.

⁸³² NŠAL 216, šk. 5, Fran Lavtižar, Naša privatna karitas in nje udejstvovanje na socialnem polju.

⁸³³ NŠAL 216, šk. 2. Poročilo o glavnem letnem zborovanju družbe; 23. 1939, str. 7.

Glavni namen zavoda, ki ga je načrtovala ustanoviteljica, je bil vzgoja deklet v veri in pridobitvi izobrazbe, da bi mogla biti dobra dekleta, služkinje, gospodinje, matere. Deželni odbor je za vsako siroto plačeval 90 gld letno.

Zavod je imel tudi enorazrednico, ki se je postopoma razširila na osemrazrednico, od leta 1881 je imela pravico javnosti. Do leta 1886 so zavodsko šolo lahko obiskovale le zavodske sirote, nato pa se je odprla tudi za zunanje šolarke, katerih število se je hitro povečevalo. V šolskem letu 1916/17 je šolo obiskovalo 200 notranjih gojenk in 375 zunanjih. Šola se je leta 1919 preoblikovala v petrazredno osnovno šolo in v zasebno štirirazredno meščansko šolo. V zavodu so kmalu pričele stanovati tudi nesirote, deklice z dežele, ki so obiskovale zavodsko šolo in so jim oskrbovalnino plačevali starši.

V prvih letih, ko je bilo število oskrbovank še majhno, je zavod brezplačno kril stroške oskrbe in šolanja otrok. Zaradi številnih prošenj se je število gojenk pomnožilo, oskrbovalnino zanje pa je v glavnem prevzela dežela, ki je letno podpirala okoli 60 sirot, v vojnem in povojnem času pa se je število oskrbovank, ki jih je podpirala dežela, dvignilo na 107. Z dohodki od gospodarstva in ustanov je zavod brezplačno vzdrževal ostale sirote.

Zaradi hitrega večanja števila gojenk in šolarok so usmiljenke zavod stalno dograjevale in prezidavale. Najprej so nadzidale enonadstropno stavbo na dvorišču, v letu 1896 pa so zgradile dvonadstropno poslopje za novo šolo.

Za nemoteno delovanje sirotišnice in tudi hiralnice sv. Jožefa je škof Pogačar v letu 1879 organiziral loterijo, ki jo je vlada oprostila plačila davka, dobitke zanj stala darovala tudi cesar in cesarica. V obdobju pred letom 1918 so zavod podpirali deželni odbor, mestna občina Ljubljana, med gospodarskimi družbami pa predvsem Kranjska posojilnica, ki je prispevala tudi največji delež pri gradnji novega šolskega poslopja. Za oskrbo revnih sirot z obleko in obutvijo je skrbel »Odbor narodnih gospa«.⁸³⁴

V zavodu je bilo oktobra 1919 234 deklic, od teh 43 popolnih sirot, 12 jih je bilo oskrbovanih brezplačno, 85 deklic je mesečno dobivalo denar od ustanov po 40 K. Te ustanove je do prevrata podeljeval bivši deželni odbor, od prevrata pa jih je upravljala Komisija za začasno vodstvo in likvidacijo deželne uprave Kranjske. Skoraj vse glavnice teh ustanov so bile naložene v avstrijska vojna posojila in so bile po vojni izgubljene, zaradi česar je bil zavod v silni stiski. Da je zavod po vojni lahko nadaljeval delo, je Oblastna zaščita dece dovolila tem ustanovam 100-% doplačilo za leto 1919 iz kredita 50.000 din. Oblastni odbor je zavodu v letu 1919 podaril tudi perilo. Po vojni to ni bila več prvenstveno

⁸³⁴ NŠAL 5, šk. 107, Lichtenthurnov zavod. Pravila iz leta 1930, Evgen Jarc, Osnove sodobne zaščite otrok v Sloveniji, v: *Kronika slovenskih mest* 3 (1936), št. 1, str. 5; Ambrožič, *Ljubljanski knezoškof dr. Janez Zlatoust Pogačar*, str. 317–321; in RA HKL, *Kronika jugoslovanske province Družbe hčera kršćanske ljubezni*, 1. knjiga, str. 47.

sirotišnica, ampak bolj dijaški konvikt, kamor so pošiljali dekleta bogati kmetje in so oskrbovalnino plačevali starši.⁸³⁵

Potrebna sredstva za vzdrževanje zavoda je po letu 1918 zavod dobival od zapuščin, podpor države za učiteljice v šoli in iz mesečnih zneskov za oskrbovanje deklic gojenk, ki so jih plačevali deželna uprava, mestno poglavarstvo ali starši. Spremenil se je tudi značaj zavoda, ki ni bil več tako dobrodelno orientiran, saj ni imel več sredstev, in je bolj postajal vzgojni dijaški zavod.⁸³⁶ Socialna nota v zavodu se je nato počasi ponovno krepila, saj so imela revna dekleta nižano plačilo, za nekatere pa so prispevke plačevale tudi civilne oblasti.⁸³⁷ V letu 1939 je zavod v celoti brezplačno oskrboval 29 sirot, za 54 drugih pa sta denar zagotovila mestno poglavarstvo in banska uprava.⁸³⁸

7.1.4.2.2 Sirotišnica v Marijanišču (1880)

Sirotišnica v Marijanišču je bila prvi tovrstni zavod na Kranjskem za dečke. Na skupnem zborovanju vodstva Vincencijve družbe 10. junija 1877 si je za glavno nalogo zadala ustanovitev sirotišnice za popolno oskrbo,⁸³⁹ ki je Ljubljana kljub dolgoletnim razpravam in prizadevanjem deželnih in mestnih oblasti še vedno ni imela.⁸⁴⁰ Sirotišnica je bila tako odprta v zavodu, pozneje imenovanem Marijanišče, in je vrata odprla 15. novembra 1880. Prvo leto je v njem našlo dom 17 sirot.⁸⁴¹ V letu 1882 je družba prenovila dve tretjini vseh poslopij Marijanišča in razširila prostor za sirotišnico. V letih 1882–1883 je bilo v sirotišnici 60 dečkov. Med temi jih je 7 podpiral deželni odbor, 17 so jih delno vzdrževali svojci, delno družba, ostale je v celoti vzdrževala družba.⁸⁴² Število se je kmalu povečalo, tako je bilo v letu 1900 že 135 oskrbovancev. Do leta 1884 so vzgojno in gospodinjsko delo opravljale usmiljenke, nato pa šolske sestre.

Sirotišnica je bila namenjena dečkom s Kranjske od 6. do 14. oziroma 15. leta, le v izjemnih primerih tudi od drugod. Za sprejem so morali poslati predstojništvu zavoda prošnjo z opisom otroka in razmer, v katerih živi, ustrezne dokumente (krstni list, domovnico, ubožni list) ter potrdilo ali izjavo župnika ali učitelja, da je otrok zdrav. Prošnjo so lahko poslali tudi deželnemu odboru, saj je ta v zavodu iz sirotinskega sklada podpiral okoli 50 sirot, ki jih je sam

⁸³⁵ NŠAL 217, šk. 7, poročilo, 29. 11. 1919.

⁸³⁶ NŠAL 5, šk. 107, Lichtenthurnov zavod, Pravila iz leta 1930.

⁸³⁷ *Socialno zdravstvo avtonomnega mesta Ljubljane v letu 1930*, Mestno načelstvo ljubljansko, Ljubljana 1931, str. 58.

⁸³⁸ *Usmiljene sestre sv. Vincencija Pavelskega v Sloveniji*, v: *Spominski zbornik Slovenije*, str. 577.

⁸³⁹ Triler, Ob 60 letnici Družbe sv. Vincencija Pavelskega v Ljubljani, str. 5–8.

⁸⁴⁰ Anžič, *Skrb za uboge v deželi Kranjski*, str. 65–72.

⁸⁴¹ NŠAL 216, šk. 3, *Peto računsko poročilo družbe sv. Vincencija v Ljubljani za čas od 24. aprila 1880 do 24. aprila 1881*, str. 1–2.

⁸⁴² NŠAL 216, šk. 3, *Sedmo računsko poročilo družbe sv. Vincencija v Ljubljani za čas od 24. aprila 1882 do 24. aprila 1883*, str. 1–2.

izbral.⁸⁴³ Zavod je imel tudi hišnega zdravnika. Gojenci so najprej obiskovali zunanje šole, nato pa notranjo v zavodu.

Življenje v zavodu je imelo svoja pravila in načela vzgoje. Vzgojna načela je vzpostavil Frančišek Lampe: 1. Vsa vzgoja in ves pouk v Marijanišču temelji na nauku sv. vere. 2. Otroci se vzgajajo tako, kakor bi se vzgajali v domači družini, pri očetu in materi. 3. Vzgoja ni mehkužna, ampak krepka – moška. 4. Otroke je treba stalno nadzirati, da se s tem preprečijo prestopki in napake, da se ne spozabijo in zanemarijo. 5. Prestopki in pregreški se toliko ne zasledujejo in preiskujejo, koliko naj se zabranjujejo.⁸⁴⁴

Središče vsega življenja v zavodu je bila kapela, kjer se je »vsa hišna velika družina« zbrala trikrat na dan. Zjutraj k jutranji molitvi in maši, opoldne k čaščenju sv. Rešnjega telesa in zvečer k rožnemu vencu. Dečki so vstajali pozimi ob 5.30, poleti pa ob 5. uri zjutraj, spat so odhajali ob 8. uri zvečer. Spali so v petih spalnicah, največja je imela 50 postelj, vsaka je imele svoje »priprave za umivanje«. Vsak dan so dobili tri glavne obroke v obednici in dve malici. Hrana je bila velik strošek za zavod, a so je veliko dobili tudi od okoliških kmetov, obrtnikov (mesarjev, pekov ...) in raznih dobrotnikov, ki so jih stalno prosili za pomoč. Lampe je zapisal: »Hrana v takem zavodu ne mora biti kakor za bogatine ali sladkosnedneže, pač pa je krepka, zdrava in okusna domača hrana, katera je ravno primerna za otroška leta. Močnik, žganci, kaša, fižol – to daje moč in rast mlademu telesu, mleko nadomestuje ob navadnih dnevih meso, katero se daje večinoma samo ob nedeljah in praznikih, krompir in salata pa tudi ugajata tej dobi, samo da ju otroci ne jedo preobilno. Pri vsakem obedu dobe dečki tudi kosček kruha, večji in pa res velik kos kruha dobijo za malico dvakrat na dan.« V prostem času so se otroci lahko igrali na obširnem vrtu za zavodom ali pa so se vadili v igranju, saj so pogosto prirejali igre v svoji dvorani, ki je sprejela 300 obiskovalcev. Poleg igre so dečke vzgajali tudi s telesnim delom, njihovim letom primerno: prinašali so drva za kurjavo iz drvarnice v kuhinjo, pometali sobe, prinašali vodo, pospravljali dvorišče in svojo sobo.⁸⁴⁵

Pred vojno je mnogo sirot podpiral deželni odbor, po prvi svetovni vojni, ko so se potrebe po tovrstnih zavodih povečale, je nova država ustanovila institucijo Zaščito dece in mladine, in tako v Marijanišču podpirala 50 sirot. A kmalu je institut propadel, Marijanišču pa so ostale vse sirote, kar je zavodu povzročilo nemalo težav. Olajšanje je prišlo z začetkom delovanja Ljubljanske oblastne skupščine pod vodstvom Marka Natlačna, ki je leta 1927 ustanovila

⁸⁴³ Frančišek Lampe, *Marijanišče ljubljansko deško sirotišče*, Ljubljana 1898, platnice; Anžič, *Skrb za uboge v deželi Kranjski*, str. 73–76.

⁸⁴⁴ Anton Kordin, *Marijanišče ob svoji petdesetletnici*, v: *Štiriinštirideseto letno poročilo Centralnega sveta in konferenc za leto 1929*, str. 21.

⁸⁴⁵ Lampe, *Marijanišče ljubljansko deško sirotišče*, str. 5–16.

institut Mladinski dom, ki je v Marijanišču prevzel v oskrbo 50 sirot. V letu 1928 je živelo v sirotišnici 122 gojencev, od teh jih je bilo 10 tam brezplačno, 39 z znižanim plačilom, celotno plačilo je imelo 24 oskrbovancev, 42 jih je oskrboval ljubljanski oblastni odbor, 7 pa ljubljanski magistrat.⁸⁴⁶ V času gospodarske krize se je število gojencev bistveno zmanjšalo, saj zavod ni imel zadostnih sredstev za vzdrževanje. Tako je bilo v letu 1935 v sirotišnici le še 30 gojencev.⁸⁴⁷

7.1.4.2.3 Sirotišnica v Kočevju (1895–1919)

Zgradbo za sirotišnico je zgradil posebni komite, ki si je zadal nalogo urediti zavod za sirote s Kočevskega. Dokončana je bila v letu 1895 in skupaj z dvoriščem in nekaj njivami dana v upravo usmiljenkam. Namenjena je bila oskrbi sirot od 6. do 12. leta, v zavodu je bila ljudska šola z nemškim učnim jezikom, leta 1903 so odprli tudi trgovsko in obrtno šolo. Leta 1901 so sirotišnico skupaj z velikim dolgom v last prevzele sestre usmiljenke in v naslednjih letih stavbo dozidale, razširile in okrepile gospodarstvo.

Po prvi svetovni vojni se je celotni zavod preimenoval v Marijin dom,⁸⁴⁸ nato pa je zašel v težave, saj je imel povsem nemški značaj. Veliko sester je zavod zapustilo, obstoječi pa so se morali preoblikovati glede na novo zakonodajo.⁸⁴⁹ Zavod je izgubil tudi socialni značaj in postal predvsem učni zavod.

Leta 1919 je bilo v zavodu 84 deklic in ni bil več sirotišnica, kakor v začetku, ampak bolj dijaški konvikt. Oblastna zaščita je zavodu plačevala za 6 sirot po 120 K in za eno deklico 90 K. Brezplačno ni imel v oskrbi nobene deklice. Zavod je imel 5-razredno ljudsko šolo, 3-razredno meščansko šolo in kmetijsko-gospodinjstvo šolo.⁸⁵⁰

7.1.4.2.4 Zavetišče »Angelja Varuha« v Spodnji Šiški (okoli leta 1905–1918)

Zavetišče, imenovano tudi »Asylum Angelorum«, je po letu 1905 ustanovila Gabriela Auersperg. Zavod je vodilo društvo Angelj varuh oziroma »Schutzensengelverein«, v katerem so bile v glavnem tretjerednice, tako Nemke kot Slovenke.⁸⁵¹ V oskrbo je sprejemalo deklice od dopolnjenega 1. leta starosti. Deklice od 4. do 6. leta so v zavodu obiskovale lastni zavetiški vrtec, od 6. do 14.

⁸⁴⁶ NŠAL 216, šk. 3, *Triinštirideseto letno poročilo Centralnega sveta in konferenc za leto 1928*, str. 16.

⁸⁴⁷ Triler, *Ob 60 letnici Družbe sv. Vincencija Pavelskega v Ljubljani*, str. 26.

⁸⁴⁸ *Poročilo »Društva za otroško varstvo in mladinsko skrb v sodnem okraju Ljubljani« za upravno leto 1908*, Ljubljana 1909, str. 26; Gruden, *Das Soziale Wirken der katholischen Kirche in der Diözese Laibach (Herzogtum Krain)*, str. 39; in RA HKL, *Kronika jugoslovanske province Družbe hčera krščanske ljubezni*, 1. knjiga, str. 88, 122, 124, 137, 253.

⁸⁴⁹ Pacek, *Pot ljubezni skozi čas. Zgodovina Slovenske province*, str. 292.

⁸⁵⁰ NŠAL 217, šk. 7, poročilo, 29. 11. 1919.

⁸⁵¹ NŠAL 5, šk. 44, *Društvene zadeve*, dopis št. 1977/1914.

leta pa ljudsko šolo v Sp. Šiški. Bile so v polni oskrbi in pod strogim nadzorom, učile so se gospodinjskih opravil.⁸⁵²

Leta 1910 se je zavetišče preoblikovalo in začelo sprejemati tudi dečke.⁸⁵³ Po vojni je z njim upravljala država.

7.1.4.2.5 Sirotišnica Vincencijeve družbe v Kranju (1909)

Sirotišnico je leta 1909 zgradil skupaj z Vincencijevo družbo v Kranju kranjski dekan Anton Koblar.⁸⁵⁴ Vzgojo in gospodinjstvo v zavodu so vodile zagrebške usmiljenke.⁸⁵⁵ Leta 1914 je sirotišnica dobila nove prostore s kapelo. Glavni finančni vir je bila zapuščina v vrednosti 80.000 K, od katere je letno dobivala 3 %, ta vsota pa je v času vojne splahnela, tako da je morala družba sirotišnico podpirati iz drugih virov, predvsem iz prispevkov za oskrbo otrok. V letu 1919 je bilo v njej 30 otrok, od katerih jih je 10 brezplačno podpirala družba, ostale pa so delno ali v celoti finančno podpirali starši, občina ali patronat. Leta 1926 so vzgojno in gospodinjsko delo prevzele šolske sestre. Sirotišnica je bila nastanjena v dveh velikih hišah, vendar razmere niso bile najboljše, saj so bile spalnice pod streho, kjer je bil pogosto mraz, jedilnica je bila majhna, dnevni prostor pa povsem neprimeren. Boljše prostore v hiši so zasedli dijaki, ki so obiskovali gimnazijo v Kranju. Leta 1928 je bilo v sirotišnici 16 otrok,⁸⁵⁶ v letu 1937 pa 36, 14 jih je Vincencijeva družba oskrbovala brezplačno, za ostale pa je mesečna oskrbovalnina znašala od 100 do 150 din.⁸⁵⁷

7.1.4.2.6 Vincencijev dom v Grobljah (1917–1920)

Dom je ustanovilo društvo Dobrodelnost. Gospodarska zveza je društvu v letu 1917 darovala 100.000 K za pomoč vojnim žrtvam,⁸⁵⁸ predsednik društva Anton Mrkun pa je s tem denarjem kupil posestvo v Grobljah in na njem ustanovil Dekliško vojno sirotišče v Grobljah oziroma Vincencijev dom. Predsednik Mrkun je za delovanje v sirotišnici pridobil sestre usmiljenke in jim obljubil, da bo v primeru, če dom prevzamejo in ga vzdržujejo, sčasoma pod ugodnimi pogoji prešel v njihovo last, kar pa se pozneje ni zgodilo. Sestre so

⁸⁵² Poročilo »Društva za otroško varstvo in mladinsko skrb v sodnem okraju Ljubljani« za upravno leto 1908, Ljubljana 1909, str. 28, in za upravno leto 1910, Ljubljana 1911, str. 23.

⁸⁵³ Poročilo »Društva za otroško varstvo in mladinsko skrb v sodnem okraju Ljubljani« za upravno leto 1908, Ljubljana 1909, str. 19–21, 26.

⁸⁵⁴ Josip Žontar, *Zgodovina mesta Kranj*, Ljubljana 1939, str. 354.

⁸⁵⁵ NŠAL 217, šk. 7, poročilo, 29. 11. 1919.

⁸⁵⁶ Župnijski in dekanijski arhiv Kranj; VI. ustanove, društva, 01, ubožnica, sirotišnica, Vincencijeva družba, statistični izkaz zavoda leta 1919; NŠAL 216, šk. 3, *Triinštirideseto letno poročilo Centralnega sveta in konferenc za leto 1928*, str. 30.

⁸⁵⁷ NŠAL 215, šk. 6, spisi iz poslovanja društva, št. 44/1938.

⁸⁵⁸ NŠAL 5, šk. 44, Društvene zadeve, društvo Dobrodelnost, Zapisnik s cerkvenega sodišča, D4/20-8 z dne 30. 11. 1920.

ponudbo sprejele in sirotišnico prevzele v oskrbo.⁸⁵⁹ Dom je pričel delovati jeseni 1917, najprej sicer v prostorih Društvenega doma na Homcu, avgusta 1918 pa so sirote preselili v Groblje. Dom je lahko sprejel do 40 sirot,⁸⁶⁰ podpirale so ga številne gospe iz Ljubljane, ki so domu darovale obleko in posteljnino. Deloval je le do leta 1920, ko je Dobrodelnost posestvo predala v last lazaristom, sirote pa so oddali raznim družinam.⁸⁶¹ Nad njimi pozneje niso vršili nobenega nadzorstva, nad čemer so bili ogorčeni revizorji ob reviziji poslovanja društva leta 1922.⁸⁶² V zavodu je delovala tudi 2-razredna ljudska šola. V letu 1919 je 4 sirote vzdrževala oblastna zaščita, 7 pa jih je podpirala Dobrodelnost.⁸⁶³

7.1.4.2.7 Zavetišče sv. Jožefa v Šentvidu nad Ljubljano (1918)

Spomladi leta 1917 je Patronat za mladinsko varstvo kupil stavbo rokodelskega doma v Šentvidu in jo namenil sirotam prve svetovne vojne. Prve sirote je sprejel 9. oktobra 1918, dom pa sprva poimenoval Vojno sirotišče sv. Jožefa, pozneje pa Zavetišče sv. Jožefa. Delokrog patronata je leta 1918 prešel na novoustanovljeno Škofijsko društvo za varstvo sirot v Ljubljani. Sirotišnico je vodil krajevni odbor v Šentvidu, vzgojo in gospodinjstvo so prepustili šolskim sestram. Zavetišče je bilo namenjeno le dečkom, v njem je bilo naenkrat od 40 do 66 sirot od 4. do 13. oziroma izjemoma do 16. leta. Hiša je imela velik vrt, ki je služil kot igrišče, šoloobvezni otroci so obiskovali osnovno šolo v Šentvidu. Gojenci so celo leto bivali v zavetišču, v času poletnih počitnic pa so nekateri odšli na počitnice k domačim oziroma v kolonije.⁸⁶⁴

Med letoma 1918 in 1940 je bilo v njem 461 gojencev, v tem času je zavod zapustilo 409 otrok; 61 so jih oddali raznim družinam v pouk rokodelstva, 290 jih je odšlo v nadaljnjo oskrbo k svojcem, 54 v razne druge dobrodelne zavode, 4 so v zavodu umrli.⁸⁶⁵

7.1.4.2.8 Sirotišče sv. Jožefa v Tržiču (1919)

Stavbo Naš dom je leta 1915 zgradilo prosvetno društvo sv. Jožefa. Vincencijeva družba jo je po zaslugi svojega predsednika, ki je daroval večino denarja, kupila leta 1917 in jo namenila za sirotišnico, v začetku namenjeno predvsem vojnim sirotam. V njej je najprej dobilo prostor 20 sirot, v letu 1926 pa so

⁸⁵⁹ NŠAL 5, šk. 44, Društvene zadeve, društvo Dobrodelnost, pismo vizitatorke s. Erazije Hafner škofijskemu ordinariatu; 2. 5. 1920; 2233/1920.

⁸⁶⁰ Anton Mrkun, *Homec*, Ljubljana 1925, str. 62.

⁸⁶¹ NŠAL 5, šk. 44, Društvene zadeve, društvo Dobrodelnost, pismo Janeza Kalana škofijskemu ordinariatu, 26. 7. 1920, 3709/1200.

⁸⁶² NŠAL 217, šk. 7, Revizijsko poročilo o delovanju društva Dobrodelnost; 1922, str. 18; in NŠAL 5, šk. 44, Društvene zadeve, Društvo dobrodelnost, Zgodovina »Dobrodelnosti« – koncept, št. 3440/1922.

⁸⁶³ NŠAL 217, šk. 7, Poročilo, 29. 11. 1919.

⁸⁶⁴ NŠAL 216, šk. 3, *Dvainštirideseto letno poročilo Centralnega sveta in konferenc za leto 1926*, str. 65–66; in NŠAL 217, šk. 5, Kronika zavetišča, 1918–1940.

⁸⁶⁵ NŠAL 217, šk. 1, 19. letno poročilo Škofijskega društva za varstvo sirot v Ljubljani za leto 1939.

preuredili podstrešje in pridobili še dodatne prostore, tako da je bilo v ustanovi lahko 37 otrok. Najprej so ga vodile sestre sv. križa, od leta 1923 pa šolske sestre iz Maribora.⁸⁶⁶ V letu 1931 je bilo poslopje dograjeno, tako da je lahko sprejelo še več sirot, ki jih je bilo v šolskem letu 1933/34 51.⁸⁶⁷

7.1.4.2.9 Sirotišnica Vincencijeva konference na Viču (1929)

V letu 1927 je Vincencijeva konferenca na Viču kupila veliko poslopje, ki ga je uporabljala za različne namene. Leta 1929 je v njem odprla Mladinsko zavetišče, v katerem je bila tudi sirotišnica. Vanjo so sprejemali sirote do 14. leta. Leta 1929 je v njej stalno prebivalo 18 otrok, pozimi se jim je pridružilo še dodatnih 30. V času, ko so bile nekatere delavske družine deložirane, pa še 15, skupaj torej 63. Za vzgojo so skrbele sestre usmiljenke.⁸⁶⁸ V letu 1937 je bilo v sirotišnici 55 otrok.⁸⁶⁹

7.1.4.2.10 Sirotišnica v Otroškem domu v Domžalah (1930)

V Otroškem domu, ki ga je ustanovila župnija Domžale pod vodstvom župnika Franca Bernika, je delovala tudi sirotišnica oziroma dom za nepreskrbljene otroke.⁸⁷⁰ Vodile so ga šolske sestre, vanj pa sprejemale otroke od 4. do 14. leta, ki so bili v popolni in celodnevni oskrbi doma. V času obratovalnih ur vrtca in zavetišča so nepreskrbljene otroke vzgajali skupaj z ostalimi otroki, ki so obiskovali zavetišče in vrtec. V domu je bilo leta 1930 5 sirot, med letoma 1931 in 1939 pa med 10 in 18. V začetku je denar dobival od Elizabetine konference v Domžalah in Mestnega magistrata v Ljubljani, pozneje pa še od nekaterih občin in banske uprave.⁸⁷¹

7.1.4.3 Hiralnice

V starejših obdobjih hiralnice oziroma domovi za ostarele niso bili samostojni zavodi, ampak pogostokrat neka mešanica ubožnic, hiralnic in špitalov, torej zavodov za oskrbo tako ali drugače onemoglih, bolnih in nezmožnih za samostojno bivanje. Ustanovila so jih mesta ali premožni posamezniki, ki so jim skozi ustanove namenili sredstva za delovanje. Konec 19. stoletja so tako delovale ubožne hiše v Ljubljani, Kranju in Škofji Loki ter manjše v Trziču, Kropi, Radovljici in Kamniku.⁸⁷²

⁸⁶⁶ NŠAL 216, šk. 3, *Dvainštirideseto letno poročilo Centralnega sveta in konferenc za leto 1926*, str. 60–61.

⁸⁶⁷ Kragl, *Zgodovinski drobci župnije Tržič*, str. 392–399.

⁸⁶⁸ NŠAL 216, šk. 3, *Štiriinštirideseto letno poročilo Centralnega sveta in konferenc za leto 1929*, str. 46.

⁸⁶⁹ NŠAL 216, šk. 2. Poročilo o glavnem letnem zborovanju družbe; 1. 5. 1938, str. 8; in *Zbornik ob 100. obletnici župnije sv. Antona Padovanskega, Ljubljana Vič 1908–2008*, str. 68–71.

⁸⁷⁰ Več o ustanovitvi glej pod Zavetišče in vrtec v Otroškem domu v Domžalah.

⁸⁷¹ Bernik, *Zgodovina fare Domžale*, 1939, str. 68–102.

⁸⁷² Anžič, *Skrb za uboge v deželi Kranjski*, str. 55–61.

Hiralnice kot samostojni zavodi so pričele nastajati ob koncu 19. stoletja v glavnem na zasebno pobudo. Navadno so jih ustanavljali socialno čuteči duhovniki oziroma redovniki, ki so jih na lastno pobudo ustanovili in zagotovili sredstva za delovanje, oziroma je ustanovitev omogočila zapuščina posameznikov, ki so darovano imetje pogojevali z ustanovitvijo zavoda.

Sistem oskrbe ostarelih v zavodih se je v obdobju do začetka druge svetovne vojne šele začel dodobra vzpostavljati. Leta 1922 sprejeti zakon o zaščiti ubogih, starih in onemoglih je bil predvsem deklarativne narave, skrbstvo nad ostarelimi pa je poveril občinam. Te so zanje skrbele po zmožnostih, kolikor so jim to dopuščali njihovi skromni proračuni. Nekoliko bolje je bilo v mestih, na podeželju pa je bilo skrbstvo nad onemoglimi zelo slabo organizirano oziroma je v veljavi ostala navada, da so za ostarele in onemogle skrbeli po hišah oziroma so le-ti beračili. Celotno število mest za onemogle in ostarele v občinskih oziroma banovinskih zavetiščih naj bi bilo po okvirnih podatkih v obdobju pred vojno med 700 do največ 1000. Vse podeželske občine v banovini skupaj so v občinskih zavetiščih premogle le okoli 240 mest, v mestnih zavetiščih pa jih je bilo npr. leta 1929 422.⁸⁷³

Ob teh podatkih lahko ponovno vidimo izjemen doprinos cerkvene dobrodelnosti znotraj celotne socialne oskrbe, saj je Cerkev vzpostavila prve samostojne hiralnice in v obdobju do druge svetovne vojne na področju ljubljanske škofije uspela zagotoviti 345 mest. Poleg tega so redovnice kot usposobljen strokovni kader delovale v številnih mestnih hiralnicah (Škofja Loka, Radeče, Vrhnika, Jesenice, Ljubljana).

Tabela 3: Seznam zavodov in število oskrbovancev⁸⁷⁴

	1900	1913	1925	1935
Hiralnica ustanove Petra Pavla Glavarja v Komendi	30	30	20	20
Hiralnica sv. Jožefa	260	260*	150*	150
Hiralnica na Marofu v Spodnji Idriji	25	25	/	/
Zavetišče sv. Vincencija v Mengšu	/	/	100	100
Dobrodelni dom v Domžalah	/	/	/	35
Hiralnica v Metliki	/	/	/	10
Zavod sv. Terezije v Ponikvah pri Dobropolju	/	/	/	30*
	315	315	270	345

⁸⁷³ *Spominski zbornik Slovenije* navaja, da je bilo leta 1939 v banovinskih in mestnih hiralnicah na Ptuj, v Vojniku in Ljubljani okoli 600 mest, medtem ko se je hiralnica v Gornji Radgoni gradila. *Spominski zbornik Slovenije*, str. 504; in Kresal, *Zgodovina socialne in gospodarske politike v Sloveniji od liberalizma do druge svetovne vojne*, str. 55–56.

⁸⁷⁴ Kjer nismo uspeli dobiti točnega števila oskrbovancev, smo sklepali na podlagi drugih let oziroma drugih zavodov. Ti primeri so označeni z znakom *.

7.1.4.3.1 Hiralnica ustanove Petra Pavla Glavarja v Komendi (1805)

Nekaj dni pred smrtjo, 24. januarja 1784, je komendski župnik Peter Pavel Glavar napisal oporoko, v kateri je večino svojega premoženja namenil revnim in onemoglim bolnikom, brez razlike v stanu, iz komendske župnije, in podložnikom lanšpreške graščine, katere lastnik je bil. Izvršitelja oporoke sta naslednje leto sestavila ustanovno listino, ki jo je kranjska deželna vlada potrdila leta 1803. Ustanovno pismo je določalo, da je treba v Komendi zgraditi bolnico, v kateri naj bodo vsi bolniki oskrbovani z vsem potrebnim za zdravljenje. Pismo je predvidevalo stalnega zdravnika s stanovanjem v bolnici in letno plačo.

Zaradi različnih težav in poizkusov predrugačenja Glavarjeve volje je bolnišnica pričela z delovanjem šele leta 1805, ko je bila zgradba bolnišnice dokončana in so se vanjo vselili zdravnik in dve strežnici. Takrat je sprejela prvih 12 bolnikov. V času Ilirskih provinc je bila leta 1812 razpuščena, čez tri leta pa so jo obnovili. Zaradi velike vsote, ki jo je imela Glavarjeva ustanova, leta 1864 je ta znašala 167.025 fl, pa so se vedno znova pojavljali predlogi in zahteve po prenosu bolnice v kakšen drug kraj, kar pa je bilo zaradi jasno zapisane volje ustanovitelja vedno odbito.

Stalno so se pojavljale težave pri zagotovitvi zdravnika, saj je bilo stanovanje zanj neprimerno, nizki pa so bili tudi dohodki. Od leta 1889 niso več uspeli pridobiti stalnega zdravnika, zato je bolnico oskrboval zdravnik iz Kamnika, ki je to opravljal že v prejšnjih obdobjih, ko je bilo mesto nezasedeno. Bolnica je že od samega začetka sprejemala tudi stare onemogle ljudi, z izgubo zdravnika pa se je postopoma spremenila v hiralnico.

Leto 1901 so delo strežnic prevzele t. i. zagrebške usmiljenke.

Prva svetovna vojna je vrednost Glavarjeve ustanove popolnoma uničila, saj jo je oblast samovoljno naložila v vojno posojilo. Po vojni je nova država do leta 1928 prispevala določena sredstva za vzdrževanje zavoda, nato pa so težo oskrbovanja za oskrbo oskrbovancev prevzele občine. Naenkrat je bilo v zavodu od 20 do 30 oskrbovancev.⁸⁷⁵

7.1.4.3.2 Hiralnica sv. Jožefa (1876)

Povod za ustanovitev hiralnice je bila prenatrpanost Civilne bolnice v Ljubljani, ki ni mogla več sprejemati neozdravljivih, predvsem rakavih bolnikov. Zaradi perečih prostorskih stisk se je kmalu nabralo kar nekaj zapuščin oseb, ki so svoje premoženje namenile ustanovitvi hiralnice in financiranju oskrbovancev. Za to so se zavzeli predvsem kanonik Franc Kramar (1800–1884), spiritual

⁸⁷⁵ Viktorjan Demšar, Usoda Glavarjeve oporoke, v: *Komenda*, Komenda 1992, str. 56–64; in NŠAL 14, Vizitacije, šk. 18, Komenda 1910 in šk. 21, Komenda 1930.

Karl Heidrich (1830–1915) in usmiljenka s. Leopoldina Hoppe. Na dražbi so leta 1875 kupili nepremičnine v Kravji dolini v Ljubljani, ker pa stavbe niso bile ustrezne, so jih istega leta podrli in začeli z gradnjo novega poslopja, ki je bilo gotovo naslednje leto. Stavba je imela dve nadstropji za 80 bolnikov in onemoglih, v njej pa je bila tudi kapela sv. Jožefa, ki je bil zavetnik zavoda. Hiralnico so upravljale usmiljenke, nepremičnine pa so bile polovično v lasti škofije, druga polovica pa v lasti stolnega kapitlja.

V hiralnico so iz civilne bolnice sprejemali tiste bolnike, ki so bili neozdravljivo bolni ali onemogli in niso imeli svojih sredstev za preživetje ali stanovanja, med njimi je bilo največ rakavih bolnikov in hromih. Hiralnica je bila kljub zastojnemu delu usmiljenk velik finančni zalogaj, ki so ga uspeli pokrivati z mnogimi prostovoljnimi darovi, ustanovami, zapuščinami in ekonomskimi spretnostmi s. Leopoldine Hoppe.

V sklopu hiralnice so leta 1882 odprli tudi oddelek za umobolne in novo kuhinjo. Leta 1885 so za umobolne poleg glavnega poslopja zgradili novo stavbo. Ta oddelek je deloval ves čas obstoja. V dvajsetih letih je bilo v njem 35 slaboumnih dečkov in deklic, v letu 1936 pa 27.⁸⁷⁶

Od leta 1878 je v okviru zavoda delovala tudi Dobravčeva hiša kot ustanova zidarskega mojstra Dobravca za zidarske mojstre sirote in hirance.⁸⁷⁷

V hiralnici so od leta 1878 delovale tudi bolniške sestre, ki so usmiljenkam pomagale pri oskrbi onemoglih. V letu 1905 so dnevno oskrbovali 260 oskrbovancev.⁸⁷⁸

Veliko težavo je predstavljalo plačevanje oskrbovalnine tako za zasebne kot občinske oskrbovance, saj je bila ta zelo neredna, kar je sestram povzročalo velike stroške. Leta 1920 so imele zaradi tega najmanj 100.000 zlatih kron izgube.⁸⁷⁹

Sestre so stalno obnavljale in širile zavod in pripadajoče gospodarske objekte. Leta 1930 je zavod dobil prizidek, hiralnica pa se je preimenovala v Zavetišče sv. Jožefa. Leta 1937 je bila zgrajena nova gospodarska pristava v Mestnem Logu, nova hiša za upokojence je bila sezidana leta 1939.⁸⁸⁰

Ob koncu tridesetih let 20. stoletja je bilo v zavodu okoli 400 oskrbovancev, ostarelih, umobolnih, bolnikov, okoli 150 postelj je bilo namenjenih ostarelim.

⁸⁷⁶ NŠAL 216, šk. 5, Fran Lavtižar, Naša privatna karitas in nje udejstvovanje na socialnem polju; NŠAL 215, šk. 4, spisi, št. 257/1936; in RA HKL, Kronika jugoslovanske province Družbe hčera krščanske ljubezni, 1. knjiga, str. 62.

⁸⁷⁷ RA HKL, Kronika jugoslovanske province Družbe hčera krščanske ljubezni, 1. knjiga, str. 37, 44, 52.

⁸⁷⁸ Ambrožič, *Ljubljanski knezoškof dr. Janez Zlatoust Pogačar*, str. 313–316; Gruden, *Das Soziale Wirken der katholischen Kirche in der Diözese Laibach (Herzogtum Krain)*, str. 70.

⁸⁷⁹ RA HKL, Kronika jugoslovanske province Družbe hčera krščanske ljubezni, 2. knjiga, str. 43.

⁸⁸⁰ NŠAL 99, ŠAL, razno, šk. 27. Poročila o preganjanju redovnikov in redovnic med in po drugi svetovni vojni, usmiljenke; RA HKL, Kronika jugoslovanske province Družbe hčera krščanske ljubezni, 2. knjiga, str. 359, in 3. knjiga, str. 235.

V zavodu je tudi nekaj dijakov brezplačno dobivalo stanovanje in hrano, poleg tega se je vsak dan pri njih hranilo 20 drugih ubogih.⁸⁸¹

7.1.4.3.3 Hiralnica na Marofu v Spodnji Idriji (1897)

Ivanka Leskovic je usmiljenkam, h katerim je nato tudi vstopila v postulat, prepustila posestvo Maierhof oziroma Marof pri Idriji, te pa so se obvezale ustanoviti hiralnico v Spodnji Idriji. Zavod je bil odprt spomladi leta 1897, oskrbo pa so prevzele štiri sestre. Prvi oskrbovanci so bili stara ženica s slaboumnim dečkom in še en deček. V začetku pa je bil dom v kaj klavrnem stanju, saj so sestre skupaj z ostarelimi živele v starem kmečkem poslopju,⁸⁸² poleg tega občina ni redno plačevala oskrbnine. Za lažje preživetje so sestre gojile živino. Ko je občina začela redno izplačevati oskrbnino, so se stvari izboljšale. Pozneje so v njem usmiljenke oskrbovale od 20 do 30 oseb.⁸⁸³

Med prvo svetovno vojno je imel zavod velike težave z oskrbovanjem varovancev, leta 1917 se je za nekaj mesecev dom spremenil v vojaško bolnišnico, zdravi oskrbovanci so se morali vrniti na dom, slabotnejše bolnike so prepeljali v Ljubljano v Hiralnico sv. Jožefa. Po nekaj mesecih so septembra 1917 vojaki zapustili bolnišnico in zgradba je ostala prazna. V začetku leta 1918 se je nekaj sester vrnilo v Idrijo in so oskrbovale manjše število starostnikov. Po koncu prve svetovne vojne je Spodnja Idrija prešla v novo državo in zavod se je znašel v zelo negotovem stanju.⁸⁸⁴

7.1.4.3.4 Mestna ubožnica v Škofji Loki (1917–1923)

Škofjeloški vikar Nikolaj Škofic je sredi 16. stoletja ustanovil mestni špital, ki je deloval do jožefinskih reform, nato je njegovo delovanje zamrlo. Leta 1917 je v Škofjo Loko prišel kaplan Filip Terčelj in ustanovil društvo Dobrodelnost, ki je oživilo delovanje starega in zapuščenega zavoda. Zavod je najprej vodil Terčelj, nato pa škofjeloški župnik Tomaž Klinar (1883–1962). Leta 1923 so v ubožnico prišle tri šolske sestre, ki so tam delovale do leta 1938. Leta 1923 je vodstvo ubožnice prevzela občina. V njej je bilo povprečno okoli 20 oskrbovancev.⁸⁸⁵

⁸⁸¹ NŠAL 215, šk. 4, spisi, št. 257/1936 in »Usmiljene sestre sv. Vincencija Pavelskega v Sloveniji, v: *Spominski zbornik Slovenije*, str. 576.

⁸⁸² *Jegličev dnevnik*, str. 28; Pacek, *Pot ljubezni skozi čas. Zgodovina Slovenske province*, str. 226.

⁸⁸³ Gruden, *Das Soziale Wirken der katholischen Kirche in der Diözese Laibach (Herzogtum Krain)*, str. 71; *Jegličev dnevnik*, str. 28; in RA HKL, *Kronika jugoslovanske province Družbe hčera krščanske ljubezni*, 1. knjiga, str. 103.

⁸⁸⁴ Pacek, *Pot ljubezni skozi čas. Zgodovina Slovenske province*, str. 226–229.

⁸⁸⁵ Rojs, Zorec, *Šolske sestre sv. Frančiška. Mariborska provinca. Zgodovinski pogled na prehojeno pot*, Mariborska provinca šolskih sester, Ljubljana 1987, str. 215; in Petnajst let karitativnega dela škofjeloškega 'špitala', v: NŠAL 215, šk. 2, spisi iz poslovanja društva, leto 1932.

7.1.4.3.5 Zavetišče sv. Vincencija v Mengšu (1923)

Samski gostilničar in posestnik Janez Levec (1845–1925) iz Velikega Mengša št. 93 je leta 1920 usmiljenkam prepustil svoje posestvo, da bi ustanovile hiralnico v Mengšu. Levcu so morale izplačati 25.000 din, njemu in njegovi strežnici zagotoviti dosmrtno oskrbo in še nekaj manjših privilegijev ter zagotoviti, da bodo sestre brezplačno vzdrževale 10 za delo nesposobnih ljudi iz občine Mengeš. Sestre so v Mengeš prišle leta 1921, v naslednjih letih pozidale veliko novo zavetišče in leta 1923 sprejele prvega oskrbovanca. Leta 1925 so odkupile sosednje posestvo in zavetišče še razširile, pozneje so dokupile še obdelovalno zemljo in gozd, posodobile gospodarstvo in si uredile lastno klavnico in sušilnico mesa. V domu je naenkrat delovalo nad 30 sester, ki so skrbele za okoli 100 oskrbovancev. Skozi leta delovanja so okrepile gospodarstvo in oskrbo doma, od leta 1933 je v domu stalno bival tudi duhovnik.⁸⁸⁶

7.1.4.3.6 Hiralnica v Metliki (1928)

Hiralnico je v letu 1928 ustanovil nemški križniški red, oskrbo in gospodinjstvo so vodile križniške sestre. Načrtovana je bila za 40 oseb, odpirali pa so jo postopno, tako da je bilo v letu 1930 v njej 10 oseb.⁸⁸⁷

7.1.4.3.7 Dobrodelni dom v Domžalah (1930)

Leta 1930 ga je ustanovila Župnija Domžale pod vodstvom takratnega župnika Franca Bernika.⁸⁸⁸ Celotni dom je bil namenjen onemoglim in hirajočim, v delu stavbe je bila kapela, vodile so ga šolske sestre. Število oskrbovancev se je s 4 leta 1930 povzpelo na 35 leta 1939. Leta 1934 so v Dobrodelni dom preselili tudi vse, 7 po številu, oskrbovance domžalske občinske ubožnice, ki je delovala samo nekaj mesecev in so jo nato zaradi slabega stanja ukinili.⁸⁸⁹ V začetku se je dom v glavnem financiral s prispevki oskrbovancev ter darovi krajevne Elizabetine konference, po letu 1934 pa od oskrbovancev in prispevkov občin, iz katerih so izhajali.⁸⁹⁰

7.1.4.3.8 Zavod sv. Terezije v Ponikvah pri Dobrepolju (1934)

Dobrepoljski župnik Anton Mrkun je v Ponikvah leta 1931 kupil poslopje bivše topilnice železa in v sodelovanju s sestrami sv. Križa iz Djakova postavil Zavod sv. Terezije za hirance in hiranke. Ob zavodu je med letoma 1931 in 1935 zgradil nekaj gospodarskih stavb, ogradel vrt in sezidal še Zdravstveni dom za

⁸⁸⁶ Stane Stražar, *Mengeš in Trzin skozi čas*, Mengeš, Trzin, 1993, str. 498–500; in RA HKL, Kronika jugoslovanske province Družbe hčera krščanske ljubezni, 2. knjiga, str. 105, 135, 203; 3. knjiga, str. 87.

⁸⁸⁷ NŠAL 215, šk. 10, Karitativna zveza v Ljubljani, Poročila o karitativnem delu v Sloveniji; 1930, križniki.

⁸⁸⁸ Več o ustanovitvi glej pod Zavetišče in vrtec v Otroškem domu v Domžalah.

⁸⁸⁹ NŠAL, ŽA Domžale, razne knjige, šk. 5, Kronika 1925–1941, 20. marec 1930.

⁸⁹⁰ Bernik, *Zgodovina fare Domžale*, 1939, str. 68–102.

okrevališče. Dom je pričel delovati v letu 1934, vodile pa so ga sestre sv. Križa, ki so bile tudi lastnice zavoda, saj so za celoten zavod prispevale večino sredstev. Za pripravo zavoda je Mrkun prispeval 393.000 din lastnih sredstev, iz prostovoljnih prispevkov zbral še okoli 100.000 din, sestre pa so prispevale nad milijon din.⁸⁹¹ Dom za onemogle je imel dva razreda. V II. razredu so morali oskrbovanci dnevno plačevati 10 din, s tem pa so imeli zagotovljeno hrano, stanovanje, pranje perila in postrežbo. V I. razredu, za katerega so morali plačati 20 din dnevno, so imeli na razpolago samostojno sobo in boljšo hrano.⁸⁹² Med oskrbovanimi v domu za ostarele je bilo največ občinskih oskrbovancev, za katere so občine dajale minimalni prispevek.⁸⁹³

Poleg zavoda je župnik Mrkun preko društva Razvoj sezidal 4 pritlične hišice in kupil 10 parcel ter jih ponudil v odkup, priporočal pa jih je predvsem ostarelim.⁸⁹⁴

7.1.4.4 Domovi in zavetišča za delavce

V tem poglavju bomo na kratko opisali zavode, ki so bili namenjeni zatočiču oziroma začasnemu prebivališču delavcev, predvsem najnižjim kategorijam delavstva (služkinje, posli, vajenci), ki so bili navadno brez kakršnegakoli imetja. Glavni ustanovitelji in vzdrževalci zavodov so bili razna društva in zadruge, katerih namen je bil pomoč posameznim kategorijam delavstva. Do začetka druge svetovne vojne je delovalo 8 zavodov, v katerih je svoj začasni dom našlo več kot 400 delavcev.

Namen ustanavljanja delavskih domov je kratko in nazorno opisal kranjski dekan Matija Škerbec ob ustanavljanju Delavskega doma v Kranju: »*Nam mora biti sicer v prvi vrsti skrb za duše. Toda ravno slabe socialne razmere odtegnejo največ duš danes od cerkve, ki taka že radi izveličanja duš ne more samo gledati, kako javnost rešuje ali ne rešuje socialne probleme. Poleg tega pa ljubezen, ki jo cerkev oznanjuje, nujno sili vse, ki se oklepajo evangelija, da se zavzamejo za vse, ki so v telesni ali duševni potrebi.*«⁸⁹⁵

⁸⁹¹ Štrubelj, Socialni program Antona Mrkuna (1876–1961), str. 252.

⁸⁹² *Prijatelj bolnikov* 2 (1936), št. 2.

⁸⁹³ NŠAL 99, ŠAL, razno, šk. 27, Poročila o preganjanju redovnikov in redovnic med in po drugi svetovni vojni, Sestre sv. Križa.

⁸⁹⁴ *Prijatelj bolnikov* 4 (1937), št. 1.

⁸⁹⁵ Delavski dom v Kranju, v: *Kranjski zvon. Župnijski list za Kranj in okolico* 1 (1929), št. 12, str. 3–4.

Tabela 4: Seznam zavodov in število oskrbovancev⁸⁹⁶

	1900	1913	1925	1935/40
Jožefinišče	70	70*	70*	60
Rokodelski dom v Ljubljani	9	9	9	9
Dom sv. Marte	10*	10*	10*	10*
Vajeniški dom v Ljubljani	/	/	41	150
Rokodelski dom v Trzinu	/	/	/	35
Delavski dom v Kranju	/	/	/	120*
Služkinjski dom	/	/	/	30
Zavetišče Društva za varstvo deklet v Ljubljani	/	/	/	7
	89	89	130	421

7.1.4.4.1 Jožefinišče (1882)

Azil Jožefinišče je ustanovilo Gospejno društvo krščanske ljubezni sv. Vincencija Pavelskega in je svoje prvečasne prostore leta 1882 našel v Lichtenthurnu, leta 1885 pa je društvo kupilo novo stavbo na Poljanski ulici v Ljubljani. Namenjen je bil poslom ženskega spola za trajno ali začasno zavetje in kot šola za deklice, ki so se učile šivanja. Trajno so lahko v Jožefinišču prebivale le tiste, ki so že več let služile na Kranjskem in so imele tudi kranjsko domovinsko pravico. V zavodu so imele brezplačno stanovanje v skupinski sobi, zdravniško pomoč, zdravlila in bolniško postrežbo, uporabo kopalnice, možnost sprehoda na vrtu, v domu je bila tudi kapelica. Če so želele samostojno sobo, so morale doplačati. V domu sta bili na voljo dve vrsti hrane, za katero so morale plačevati določen prispevek: v začetku 20. stoletja 25 oziroma 15 kr, lahko pa so si obroke pripravile tudi same. V letih 1893/94 je bilo v domu stalno bivaločih 20 za delo nezmožnih žensk, šest let pozneje pa že 43. Od teh jih je 12 tu bivalo brezplačno na račun Hočevanjeve ustanove, 5 je brezplačno oskrbo krilo društvo, ostalih 26 pa je moralo prispevati manjši znesek. Konec stoletja je bilo v zavodu hkrati okoli 70 oskrbovank. Začasno do 20 dni so v Jožefinišču dobile zavetišče tiste, ki so iskale službo, plačati pa so morale 10 kr na dan. Prednost pri sprejemu v zavod so imele tiste služkinje, katerih službodajalci so društvu mesečno plačevali podporo. Dekleta z dežele, ki so iskala službo, so morala imeti za sprejem v zavod tudi npravstveno spričevalo svojega župnika. V letih 1893/94 so za oskrbovanje doma pridobili 4.853 kr in porabili 3.882 kr.

V Jožefinišču je 30 dijakinj dnevno zastoj prejemale malico in kosilo, poleg tega pa so za dekleta prirejali tudi šiviljske tečaje, ki so jih vodile usmiljenke.

⁸⁹⁶ Kjer nismo uspeli dobiti točnega števila oskrbovancev, smo sklepali na podlagi drugih let oziroma drugih zavodov. Ti primeri so označeni z znakom *.

Ob potresu je bilo zavetišče močno poškodovano, tako da so šolske tečaje opustili. Do leta 1896 so v domu delovale sestre usmiljenke, nato pa so jih nadomestile sestre sv. Križa. Upravljale so z gospodarstvom in gospodinjstvom doma in nudile bolniško oskrbo. Duhovno oskrbo doma so vodili duhovniki bližnjega Alojzijevišča oziroma pozneje profesorji teološke fakultete (Matija Slavič, Josip Ujčič, Gregorij Rožman).

Posebno slovesno je bilo v domu ob božiču ter prazniku sv. Vincencija. Na božič so se vse oskrbovanke doma zbrale okoli božičnega drevesca, kjer so dobile darilo, ki jim ga je prinesel »Cristkind«. Prav tako so bile obdarovane tudi za praznik sv. Vincencija, ko so obdarovali tudi druge uboge v mestu, ki jih je društvo tudi sicer podpiralo.⁸⁹⁷ Leta 1930 je bilo v zavodu 26 stanovalk in 34 gojenk, med katerimi je bilo 8 sirot in 10 pohabljenih.⁸⁹⁸

7.1.4.4.2 Rokodelski dom v Ljubljani (1887)

Rokodelski dom je leta 1887 zgradilo Društvo rokodelskih pomočnikov v Ljubljani.⁸⁹⁹ V domu so bili knjižnica, velika društvena soba, gostišče, vrt in kegljišče, sobe za služkinje, shrambe, kleti ter stanovanja in prenočišča.⁹⁰⁰ V njem je imelo svoj dom 9 rokodelskih pomočnikov.⁹⁰¹ Med letoma 1917 in 1936 je bil v domu začasni vajeniški dom, ki je nudil prenočišča oziroma začasen dom za 25 do 35 vajencev.

7.1.4.4.3 Dom sv. Marte (1903)

Dom je ustanovilo in oskrbovalo Društvo sv. Marte. Ustanovljen je bil leta 1903 kot zavetišče za dekleta, ki so služila po Ljubljani. Članice društva so morale plačevati letno članarino, v zameno pa so imele možnost uporabe azila. V domu so bile tudi knjižnica, čitalnica in posredovalnica služb. V treh letih obstoja je dom nudil začasno zatočišče 1100 dekletom.⁹⁰²

7.1.4.4.4 Vajeniški dom v Ljubljani (1917, 1936)

Od leta 1917 do 1936 je imelo Društvo za varstvo vajencev v Rokodelskem domu začasni vajeniški dom, kjer so vajenci za majhen denar dobili stanovanje in hrano. Naenkrat je tam lahko bivalo okoli 35 vajencev. Za internat so denar

⁸⁹⁷ NŠAL 215, šk. 20, *Jahresbericht des Vereines der Frauen der christl. Liebe vom hl. Vinzenz von Paul zu Laibach*, 1893–94 in 1899 in 1901; ter *Pravila poselskega zavetišča Jožefinišča* v Ljubljani; NŠAL 99, šk. 27, ŠAL, razno, Poročila o preganjanju redovnikov in redovnic med in po drugi svetovni vojni, sestre sv. Križa; Ambrožič, *Ljubljanski knezoškof dr. Janez Zlatoust Pogačar*, str. 323; in RA HKL, Kronika jugoslovanske province Družbe hčera krščanske ljubezni, 1. knjiga, str. 78, 93.

⁸⁹⁸ *Socialno zdravstvo avtonomnega mesta Ljubljane v letu 1930*, Mestno načelstvo ljubljansko, Ljubljana 1931, str. 58.

⁸⁹⁹ Več o domu v poglavju o Društvu rokodelskih pomočnikov.

⁹⁰⁰ NŠAL 206, šk. 2, inventar rokodelskega doma iz leta 1930.

⁹⁰¹ NŠAL 206, šk. 1, občni zbor, 4. 5. 1910.

⁹⁰² Gruden, *Das Soziale Wirken der katholischen Kirche in der Diözese Laibach (Herzogtum Krain)*, str. 91.

prispevali Društva rokodelskih mojstrov v Ljubljani ter razni oblastni organi in združenja. V letu 1921 je bilo v njem 41 gojencev, od tega 9 brezplačno, ostali pa z delnim doplačilom.⁹⁰³

Društvo je v sodelovanju z društvom Dobrodelnost leta 1936 zgradilo nov dom na Kersnikovi ulici 4 v Ljubljani in jeseni istega leta pričelo z delovanjem. V petnadstropni stavbi je stanovanje s celotno oskrbo (hrana, pranje perila itd.) dobilo 150 vajencev. Gojenci so za nastanitev del stroškov plačevali sami, del pa so jim jih krili s strani oblastnih organov. V štirih nadstropjih so bile spalnice s po 12 do 18 posteljami, v kleti pa kopalnice ter kuhinja, jedilnica je bila v pritličju. Dom je imel tudi kapelico, knjižnico in skupno dvorano za prireditve. Vzgojno in nadzorstveno vlogo so opravljali patri križniki in sestre križniškega reda.⁹⁰⁴

7.1.4.4.5 Rokodelski dom v Trziču (1928)

Vincencijeva družba v Trziču je leta 1928 kupila hišo in jo preuredila v Rokodelski dom. Za preureditev in nakup doma so večje denarne zneske prispevali še oblastni odbor v Ljubljani, tržiška Hranilnica in zadruga Runo. V domu je svoje zatočišče našlo povprečno okoli 35 vajencev in pomočnikov, ki bi sicer bivali v zelo slabih bivanjskih razmerah, dodatnih 60 do 70 delavcev pa je dobivalo hrano. V letih od 1930 do 1935 je bila v pritličju doma brezalkoholna restavracija. Leta 1930 so vodstvo doma prevzele šolske sestre.⁹⁰⁵

7.1.4.4.6 Zavetišče Društva za varstvo deklet v Ljubljani (1928)

Slovenska krščanska ženska zveza je spomladi leta 1928 v Marijinem domu na Slomškovi oziroma Kotnikovi ulici v Ljubljani uredila poselsko zavetišče za dekleta, ki so iskala službo v Ljubljani oziroma so prišle s poznim vlakom in niso mogle dobiti prenočišča drugje. V enem letu je v domu prenočilo 750 deklet, za prenočitev pa so morale plačati 3 din.⁹⁰⁶ Leta 1932 je dve sobi v Marijinem domu, ki so jih odstopile usmiljenke, v oskrbo prevzelo Društvo za varstvo deklet. Naenkrat je v domu lahko prenočevalo 7 deklet oziroma žena. V letu 1935 jih je tam prenočilo 476, beležili pa so 1.100 nočitev. Približno polovica jih je plačala ceno 5 din, druga polovica je prenočevala zastonj. Zavetišče je upravljal gospodinja, odprto je bilo od 7. do 20 ure. Leta 1938 so zavetišče preselili

⁹⁰³ NŠAL 217, šk. 7. Izvestja 1920/21.

⁹⁰⁴ Skrb za vajence je skrb za napredek obrti, v: *Slovenec*, 70 (1942), št. 65a, str. 3.

⁹⁰⁵ NŠAL 216, šk. 3, *Trinštirideseto letno poročilo Centralnega sveta in konferenc za leto 1928*, str. 20; Kragl, *Zgodovinski drobci župnije Trzič*, str. 392–399; in *Redovništvo na Slovenskem* 2, M. Similjana Kodrič, B. Natalija Palac, Šolske sestre sv. Franciška Kristusa Kralja, str. 174.

⁹⁰⁶ *LŠL* (1928), št. 2, str. 31; (1929), št. 1, str. 10.

bližje kolodvoru na Slomškovo ulico št. 1, kjer so imeli tudi več prostora. Najemnine je krila mestna občina.⁹⁰⁷

7.1.4.4.7 Delavski dom v Kranju (1930)

Osnovno pobudo za ustanovitev Delavskega doma v Kranju sta dala takratni državni poslanec Janez Brodar (1885–1969) in pravnik Albin Šmajd (1904–1946). Še preden je Matija Škerbec konec leta 1928 nastopil službo župnika v Kranju, sta ga poklicala k sebi in ga povprašala po mnenju glede potrebe po delavskem domu v Kranju in nakupu stavbe nekdanje Mayerjeve pivovarne za ta namen. Hitro so se strinjali tako o potrebi doma kot primernosti same stavbe, tako da je Stavbna zadruga Delavski dom, pod vodstvom predsednika Šmajda, stavbo takoj kupila. To je zadruga lahko storila predvsem s pomočjo podpore, ki jo je imela v Ljubljanskem oblastnem odboru, ki je v letih svojega delovanja 1928/29 močno podpiral razvoj stanovanjskega združništva in med drugim finančno podprl tudi ta projekt.

Po ukinitvi oblastnih samouprav je projekt zašel v težave, saj ni bilo več glavnega podpornika. Predsedstvo zadruge je prevzel župnik Škerbec in nadaljeval delo, ki ga je omogočilo posojilo pri kranjski hranilnici in posojilnici. Konec leta 1929 je pričel s prezidavami, septembra 1930 pa so petetažni dom že slovesno blagoslovili in predali v uporabo. V spodnjih dveh etažah so bili prostori za kuhinjo, shrambe, obednice, pralnico, kopalnice, stanovanja za sestre in posle, godbeno sobo in tri sobe za javno borzo. V gornjih treh etažah so bila stanovanja za delavce in delavke. Najprej so nameravali sprejeti le samske delavce, nato pa so dom prezidali tako, da je imel dva ločena stanovanjska dela posebej za ženske in za moške. V moškem delu je bilo 12 sob s 100 posteljami, v ženskem pa 4 sobe s 60 posteljami. Dom so vodile in oskrbovale šolske sestre, bil pa je v lasti zadruge. Že takoj ob odprtju je v domu svoj začasni dom našlo okoli 20 samskih delavk in 70 samskih delavcev, pozneje pa se je število še dvignilo. Dom je imel tudi menzo za druge delavce, dnevno se je pri njih prehranjevalo 450 oseb.⁹⁰⁸

7.1.4.4.8 Služkinjski dom

Dom je bil odprt na pobudo profesorja ljubljanske teološke fakultete Lamberta Ehrlicha na prelomu dvajsetih in tridesetih let 20. stoletja, in sicer kot zavetišče za brezposelne in ostarele služkinje. Stal je na Križevniški ulici

⁹⁰⁷ NŠAL 215, šk. 3, spisi 1934, letno poročilo o delu Društva za varstvo deklet v Ljubljani v letu 1933, št. 160; šk. 7, leto 1939, št. 62; in NŠAL 214, Družba sv. Rafaela, šk. 4, spis 1935. LŠL (1929), št. 1, str. 10.

⁹⁰⁸ Zgodovina Delavskega doma, v: *Kranjski zvon. Župnijski list za Kranj in okolico* (1930), št. 9, 10, str. 2; *Redovništvo na Slovenskem* 2, M. Similjana Kodrič, B. Natalija Palac, Šolske sestre sv. Frančiška Kristusa Kralja, str. 178; Župnijski in dekanjski arhiv Kranj; VI. ustanove, društva, 03, ubožnica, sirotišnica, Vincencijeva družba, Pregled verskih, šolskih in karitativnih ustanov v Kranju.

v Ljubljani in imel dve oziroma tri nadstropja. Služkinje so za bivanje morale plačevati majhno odškodnino, dnevno jih je tam prenočevalo okoli 30. Dom je bil vključen v Karitativno zvezo v Ljubljani.⁹⁰⁹ V domu je bila tudi »pomožna kuhinja« za služkinje.⁹¹⁰

7.2 KATOLIŠKA STANOVSKA DRUŠTVA, DELAVSKE STROKOVNE ORGANIZACIJE IN ZADRUŽNIŠTVO

Odnos Cerkve do delavskega vprašanja v ljubljanski škofiji je bil v začetku podoben kot v celotni Avstriji. Cerkev je to vprašanje dolgo potiskala na stran. Sramežljivo se ga je lotevala z dobrotelnostjo in vpeljavo društev rokodelskih pomočnikov od sredine 19. stoletja dalje, ki pa so bila strogo paternalistično zasnovana, imela so le izobraževalne in podporne naloge ter so zajela le malenkosten delež delavcev oziroma rokodelskih pomočnikov. Ta društva niso imela svojega socialnega programa in nikoli niso bila pomembna sestavina katoliškega socialnega gibanja.

Delavstvo se je Cerкви v desetletjih čedalje bolj oddaljevalo in se v večini organiziralo v socialdemokratska strokovna društva. To je Cerkev prisililo k ukrepanju. Ko je katoliško socialno gibanje od sedemdesetih let 19. stoletja dalje v Avstriji oblikovalo svoj program, je v devetdesetih letih dobilo svoj izraz tudi v ljubljanski škofiji. Programi, ki so se izoblikovali na predvojnih slovenskih katoliških shodih, so bili pri socialnih zahtevah kopirani po avstrijskih katoliških shodih. Socialni program je najprej zaživel z zadružništvom, nato pa z organizacijo delavstva.

Tudi delavstvo so najprej organizirali podobno kot društva rokodelskih pomočnikov, predvsem kot izobraževalna in podporna društva. Bistveni premik pa se je zgodil z ustanavljanjem strokovnih odsekov od leta 1900 dalje, za kar sta imela največje zasluge Janez Evangelist Krek kot organizator delavstva in škof Jeglič, ki je to smer podpiral. Krščanske strokovne organizacije so v obdobju pred vojno uspele organizirati skoraj takšno število delavcev kot socialdemokrati, kar je bistveno več kot v ostalih predelih Avstrije. Leta 1909 je katoliško delavstvo dobilo tudi centralno strokovno organizacijo katoliškega delavstva JSZ, ki je vodila katoliško delavsko gibanje vse do tridesetih let 20. stoletja. Tudi v novi državi se je JSZ hitro znašla in bila pomemben dejavnik delavskega in katoliškega gibanja. V tridesetih letih 20. stoletja pa je zaradi niza dejavnikov (vzpon komunizma v Evropi, spori med JSZ in SLS, nova katoliška gibanja

⁹⁰⁹ NŠAL 215, šk. 1, zapisnik 6. občnega zbora, 29. 12. 1935, str. 6; in *Dr. Lambert Ehrlich, stražar naših svetinj* (ur. Rudolf Čuješ), Kanada 1992, str. 109, 242, 297.

⁹¹⁰ Zasebna dobrotelnost, v: *Spominski zbornik Slovenije*, str. 542.

na Slovenskem, papeška okrožnica, zamenjava ljubljanskega škofa itd.) prišlo do »usodnega« razkola med katoliškim delavstvom. Leta 1935 se je ustanovila paralelna delavska centrala ZZD, leta 1940 pa so JSZ izključili iz katoliške skupnosti. Razklanost oziroma medsebojna sprtost pa je bila bistvena značilnost katoliškega gibanja pred začetkom druge svetovne vojne v ljubljanski škofiji.

7.2.1 STANOVSKA DRUŠTVA

Poleg strokovnih organizacij katoliškega delavstva, ki so se razvile iz izobraževalnih in podpornih društev in so si s samostojnimi akcijami, stavkami in demonstracijami prizadevale za dvig njihovih pravic in materialnega standarda, so delovala tudi številna podporna stanovska društva za pomoč rokodelcem, vajencem oziroma določenim stanovom, ki so imela paternalističen značaj. Njihov namen je bil združevati določen delavski oziroma obrtni stan v društvo, ki naj skrbi za moralno in versko formacijo, izobraževanje in blažitev socialnih stisk svojih članov. Društva so navadno vodili duhovniki ali ugledni posamezniki. Najbolj razvejana in dejavna med njimi so bila katoliška društva rokodelskih pomočnikov.

Posebnost pri tem je bilo Duhovniško podporno društvo Ljubljanske škofije, stanovsko društvo, ki je delovalo po principu vzajemne solidarnosti in je nastalo zaradi slabšanja ekonomskega položaja duhovščine v drugi polovici 19. stoletja.

7.2.1.1 Katoliška društva rokodelskih pomočnikov

»Življenje rokodelskih hlapcev je zares žalostno. Pervič že zato, ker zaslužek v hudi dragini res ni velik, pa tudi velik biti ne more; potem pa še ta mali zaslužek gre večidel v pivnico in kako se v pivnicah v mladi družini brez vsega varha godi, je le groza misliti. – Pa vse zdihovanje ne bo nič zdalo, če bomo križem roke imeli. Pa kaj je početi? Da bi se rokodelski stan sploh zboljšal bo treba skrbeti, de bodo mladi rokodelci, vsi rokodelski hlapci, ne le dobri delavci, ampak tudi dobri kristjani. Zastonj bo vse drugo prizadevanje, dokler bo serce popačeno. /.../ In k temu bodo družbe rokodelskih pomočnikov naj več pripomogle. /.../ To so pa takale družbe: v večjih mestih /.../ se snidejo za blagor ljudi zares uneti močje, poskrbe naj pred iz svojiga pripravno izbano, kamor zamorejo vsi rokodelski hlapci ob nedeljskih večerih, ali pa tudi druge večere po dokončanem delu priti, ter se tam med seboj po domače razveselovati; tudi smejo katero pošteno zapeti, kar je veliko vredno, tudi smejo kej pripušeniiga zaigrati, de se tako rekoč svoje življenje osolijo in težave svojiga stanu osladijo. Ti za blagor zares uneti močje priskrbe tudi posebnih učencikov – ali so večidel že sami učeniki, de se mladi rokodelci tudi v marsikateri vednosti izuriti morejo, ker pa je nej bolje, je to, de se sosebnost za dušo rokodelcev skerbi. /.../ De se pa ne le ljubezen do Boga, ampak do bližnjega povzdiguje,

zbirajo rokodelci v teh družbah vsak mesec kakšen krajcar prostovoljno med seboj in s tem pomagajo svojim bolnim sohlapcem, ali pa, če tega treba ni, si s tem denarjem kaj družiga potrebnega poskrbe.»⁹¹¹

Tako je pisec v *Zgodnji Danici* v začetku leta 1855 popisal bedno stanje rokodelskih pomočnikov in nakazal rešitev v društvih, ki so po Kolpingovem⁹¹² vzoru v tujini organizirala ta zapuščeni stan. Prvo katoliško društvo rokodelskih pomočnikov je bilo ustanovljeno leta 1845 v Elberfeldu v Nemčiji,⁹¹³ deset let pozneje, ko je bilo ustanovljeno v Ljubljani, pa je bilo v Evropi že 150 takih društev z okoli 130.000 člani.

V Nemčiji so se tako sredi petdesetih let 19. stoletja začela razvijati Kolpingova društva, ki so skrbela za rokodelske pomočnike in so se naglo razširila po Nemčiji in Avstriji. Ta društva so se v naslednjih letih razvila tudi na Slovenskem in zajela nekaj sto rokodelskih pomočnikov. Leta 1855 so bila ustanovljena društva v Ljubljani, Trstu in Mariboru, pozneje so sledila še leta 1858 v Celju, leta 1883 v Šentvidu nad Ljubljano, leta 1886 v Novem mestu, leta 1891 na Vrhniki in leta 1895 v Škofji Loki.⁹¹⁴ Njihov namen je bil blažiti socialno bedo, nuditi izobraževanje, predvsem v skrbi, da se rokodelski pomočniki ne bi izgubili v nemorali in protiverskih združenjih, niso pa predpostavljala kakšne družbene reforme oziroma socialne ideje.⁹¹⁵

Ustanovitev Kolpingovih katoliških društev rokodelskih pomočnikov sodi v čas, ko je bil sloj pomožnih in tovarniških delavcev brez kakršnekoli podporne organizacije, socialne zaščite in z izredno slabimi možnostmi za izobraževanje. Položaj rokodelskih pomočnikov je bil od propada cehovskih organizacij konec 18. stol. povsem neurejen, njihovo gmotno stanje pa je dodatno poslabševala še industrijska proizvodnja. To je bil čas, ko ni bilo nikakršne socialne zaščite, saj se je osnovna delavska zaščitna zakonodaja, pod katero so sodili tudi rokodelski pomočniki, v Avstro-Ogrski razvila šele konec 19. stoletja. Popolna obrtna svoboda, ki je veljala do takrat, je bila omejena šele v letih 1885–1895, ko so bili uvedeni 11-urni dnevni delavnik, nedeljski počitek ter nezgodno in bolniško zavarovanje.⁹¹⁶

⁹¹¹ Katoliška družba rokodelcev, v: *Zgodnja Danica* (1855), str. 22–23.

⁹¹² Adolf Kolping (Kerpen, Nemčija, 8. 12. 1813–Köln, Nemčija, 4. 12. 1865), ustanovitelj katoliških društev rokodelskih pomočnikov, v mladosti je bil sam čevljarški pomočnik, leta 1845 posvečen v mašnika, nato kaplanoval v Elberfeldu, od leta 1849 stolni vikar v Kölnu, od leta 1862 rektor minoritske cerkve. Rupert Angermair, Kolping, Adolf, v: *Lexikon für Theologie und Kirche*, zvezek 6, Freiburg im Breisgau 1934, str. 98.

⁹¹³ Prav tam.

⁹¹⁴ Jasna Fischer, *Čas visolniga socialnega punta se bliža. Socialna in politična zgodovina delavskega gibanja v Ljubljani od začetkov do leta 1889*, Ljubljana 1983, str. 88–89; Blaž Otrin, *Katoliško društvo rokodelskih pomočnikov v Ljubljani, v: Zbornik Kolpingove ustanove na Slovenskem ob 100-letnem delovanju: 1855–1945, 1993–2003*, Maribor 2003, str. 71–80.

⁹¹⁵ Lukan, *Socialni katolicizem v Avstriji in pri Slovencih v drugi polovici 19. stoletja*, str. 111.

⁹¹⁶ Kresal, *Zgodovina socialne in gospodarske politike v Sloveniji*, str. 17–28, 51–55.

Leta 1858 je bila ustanovljena Zveza katoliških rokodelskih društev, Kolping pa je postal njen vrhovni predsednik. Mednarodna razsežnost društva je bila zelo pomembna in koristna za društvenike. Ti so lahko med potovanjem po tujih mestih dobili v tamkajšnjih domovih poceni prenočišče in zastonj ali poceni hrano ter nasvete. V Rokodelskem domu v Ljubljani je tako letno prenočevalo okrog 60 tujih oseb. Leta 1930 je zveza štela 1.772 društev s 120.000 člani in nad 100.000 starešinami.

Medtem ko je bilo od leta 1805 osnovno izobrazbo moč dobiti v trivialkah, je bilo strokovno šolstvo še povsem v povojih. Delno strokovno izobrazbo so lahko dobili le v raznih nedeljskih risarskih šolah. Po letu 1870 se je strokovno šolstvo na Kranjskem sicer razmahnilo,⁹¹⁷ vendar je bilo za rokodelske pomočnike in še posebej za vajence še težko dostopno.

Na področju ljubljanske škofije je bilo prvo ustanovljeno društvo v Ljubljani in je bilo tudi najbolj dejavno, zato ga bomo tu natančneje predstavili. Za njegovo ustanovitev je imel največ zaslug dr. Leon Vončina,⁹¹⁸ prvi predsednik društva, ki se je s Kolpingovim socialnim naukom seznanil med študijem na Dunaju. V aprilu 1855 je v *Zgodnjo Danico* zapisal: »Močno nas veseli, de nam je po dolgim hrepenenji vendar zdaj že mogoče, vsim prijatlam omenjene družbe oznaniti, de naše upanje in pričakovanje ni bilo prazno. Ravno velikonočni teden smo dobili dovoljenje sl. c. k. deželnega poglavarstva zastran rokodelske družbe, in s tim tudi vse, česar je bilo še potrebno, de bi se to z velikim veseljem povsod sprejeta in z očitnim blagoslovom Božjim obdarovana družba tudi pri nas na noge spravila.«⁹¹⁹

Ustanovitev društva, ki ga je podprlo mnogo donatorjev, je bila 29. aprila 1855.⁹²⁰ Zjutraj je bila slovesna maša v nunski cerkvi, ki jo je daroval stolni prošt Simon Ladinig (1805–1857), popoldan ob 5. uri pa so se zbrali v Knežjem dvorcu, kjer je Vončina naznanil ustanovitev društva, nato sta ustanovitev pozdravila

⁹¹⁷ Pri ljudskih šolah so od leta 1815 ustanavljali nedeljsko-ponavljalne šole. Od leta 1815 je za rokodelske učence stolniške, šentjakobske in frančiškanske župnije pri ljubljanski normalki delovala nedeljska ponavljalna šola, ki je imela namen posredovanja najosnovnejše izobrazbe branja, pisanja in računanja, pri normalki je delovala še nedeljska risarska šola, ki je v letih 1849–1856 delovala še na realki. Med leti 1815 in 1850 je za poučevanje rokodelcev delovala tudi mehanična šola, poleg tega je med leti 1839 in 1856 delovala tudi risarska delavnica za rokodelce, ki jo je ustanovila delegacija notranjeindustrijskega obrtnega društva. Od leta 1856 je pričela delovati nedeljska šola za rokodelce pri nižji realki, po preoblikovanju nižje realke v višjo leta 1863 pa so vajenci izgubili izobraževalno ustanovo. Aleksandra Serše, *Strokovno šolstvo v osrednji Sloveniji do leta 1941, s posebnimi ozirom na obrtno šolstvo na področju Kranjske*, Ljubljana 1995, str. 24–40.

⁹¹⁸ Leon Stanislav Vončina (Novi Vinodolski, Hrvaška, 7. 4. 1826 – Ljubljana, 4. 11. 1874), leta 1849 posvečen v duhovnika, študij nadaljeval na Avguštiniju na Dunaju, kjer leta 1853 doktoriral, med leti 1854 in 1874 predaval cerkveno pravo in zgodovino na Bogoslovnem učilišču v Ljubljani, član škofijskega konzistorija in cerkvenega sodišča, odbornik Zgodovinskega društva, odbor-nik, predavatelj in soustanovitelj Katoliške družbe za Kranjsko, med ustanovitelji Slovenske matice. Marijan Smolik, Vončina, Leon Stanislav, v: *SBL*, 4. zvezek, Ljubljana 1980–1991, str. 577.

⁹¹⁹ Leon Vončina, *Katoliška družba rokodelcev v Ljubljani, v: Zgodnja Danica* (1855), št. 16, str. 71.

⁹²⁰ V istem letu sta bili ustanovljeni tudi društvi v Trstu in Mariboru.

še predsednik deželnega sodišča Edvard Joša in deželni upravitelj grof Gustav Chorinsky (1806–1873), na koncu pa so zapeli še cesarsko himno.⁹²¹

Že prvo leto se je v društvo vpisalo 149 rokodelskih pomočnikov, v letu 1865 58 in letu 1905 11 novih članov,⁹²² v letih do 1930 se je v društvu zvrstilo preko 2.500 mladih rokodelcev, v tridesetih letih 20. stoletja pa je imelo društvo letno okoli 100 članov.⁹²³ Članstvo društva se je zaradi narave njihovega poklica dinamično spreminjalo. V začetku društvenega leta 1877/78 je imelo društvo 50 rednih in častnih članov, zaradi izgube dela jih je v druge kraje odpotovalo 18, 3 so bili vpoklicani v vojsko, 6 jih je odpadlo, tako da je bilo ob koncu poslovnega leta 32 rednih in 12 častnih članov.⁹²⁴

Ob prvi obletnici je društvo doletela čast, da ga je obiskal Adolf Kolping. To se je zgodilo 4. maja 1856, ko je potoval iz Gradca v Trst. V nunski cerkvi je blagoslovil društveno zastavo, popoldan pa spregovoril društvenikom v dvorani Knežjega dvorca.⁹²⁵

Kolpingova misel »Vera in delo – to je zlato dno rokodelstva«⁹²⁶ strnjeno poudarja glavni namen društev, ki so stremela k temu, da bi rokodelski pomočniki postali dobri katoličani, dobri mojstri in dobri državljani. Član društva je lahko postal vsak rokodelski pomočnik ali za pomočnika izučeni kvalificirani delavec v tovarniških ali drugih podjetjih, ki je »pošteno živel ali je vsaj tako sklenil živeti.«⁹²⁷ Predsednik, ki ga je izvolil skupni odbor in moral potrditi škof, je imel največja pooblastila pri vodenju društva in je bil njegova duša, okrog katere naj bi se zbirali rokodelski pomočniki kot sinovi okrog očeta in ki naj bi bdel nad tem, da je društvo delovalo v pravem duhu. Društveni organi so bili: odbor, ki so ga sestavljali predsednik in podpredsednik, oba sta morala biti katoliška duhovnika, tajnik, blagajnik, učitelji, starosta in odborniki reditelji; pokroviteljstvo, ki so ga sestavljali donatorji društva; skupni odbor, sestavljen iz odbora in pokroviteljstva, ki je poleg volitev predsednika odločal o naložbah; nadzorstvo in občí zbor.⁹²⁸

Društvo se je financiralo iz članarine, prostovoljnih prispevkov oseb in gospodarskih družb. Podpirali so ga predvsem duhovniki, ki so društvu podarjali letne prispevke in zapuščine ob smrti.

⁹²¹ Prav tam, str. 79–80.

⁹²² NŠAL 206, šk. 1, Katoliško društvo rokodelskih pomočnikov v Ljubljani; seznam članov, 1855–1923.

⁹²³ O številu sklepamo na podlagi občnih zborov, ki so bili sklepni šele, ko se je na njem »nabralo« 50 članov, torej polovica. NŠAL 206, šk. 2, Knjiga zapisnikov odborovih sej; 1929–1936.

⁹²⁴ NŠAL 206, šk. 2, *Rechenschaftsbericht über den katholischen Gesellen-Verein in Laibach*, 1878, str. 5.

⁹²⁵ Adolf Kolping in katoliško društvo rokodelskih pomočnikov, v: *Drobtinice* 21 (1887), str. 164–202.

⁹²⁶ *Jubilejni zbornik Katoliškega društva rokodelskih pomočnikov ob petinsedemdeset letnici*, str. 35.

⁹²⁷ Prav tam.

⁹²⁸ NŠAL 206, šk. 1, pravila društva iz leta 1933.

Prvega predsednika društva, Leona Vončino, je nasledil Janez Gnjezda,⁹²⁹ ki je bil prej podpredsednik in je društvo vodil med letoma 1874 in 1904. Za njim pa mu je do leta 1945, ko je bilo društvo prisilno razpuščeno, predsednikoval Alojzij Stroj.⁹³⁰

Društvena pravila iz sredine 19. stol. so za doseglo namena društva predvidevala naslednja sredstva: poučevanje v veri in nujnih in uporabnih znanjih, javnem nastopanju, petju, branju strokovnih del, medsebojni pogovor in zabavo ter vestno izvrševanje dolžnosti katoličana.⁹³¹ Program se je sčasoma sicer prilagajal in dopolnjeval, vendar v osnovi ostal isti ves čas delovanja društva.

Že takoj prvo leto je pričelo z izobraževanjem, ki je bilo organizirano ob nedeljah od 11. do 12., od 14. do 15. in od 17. do 19. ure, in sicer v krščanskem nauku, petju, risanju, pisanju, računstvu, zemljepisu in naravoslovju. Za poučevanje je Vončina pridobil učitelje z ljubljanske realke.⁹³² Pozneje so v društvu poučevali še razne jezike (nemškega, italijanskega in celo francoskega). Po prvi svetovni vojni so se pričela tedenska strokovna predavanja, npr. o obrtnem delavskem pravu, o umetni obrti, zdravstvu.⁹³³ V pravilih iz leta 1933 piše, da je imel odbor nalogo, da je vsake pol leta napravil učni red, ki naj bi obsegal krščanski nauk, petje (duhovno in svetno), branje, pisanje, računstvo, jezike, risanje in upodabljanje, zemljepis in zgodovino, naravoslovje s poudarkom za pouk rokodelstva, teoretični in praktični strokovni pouk za razna strokovna dela.

Poleg »rednega« izobraževanja so v društvu organizirali tudi razne strokovne tečaje, in sicer: krojaške, čevlarske, mizarske, knjigoveške, govorniške, jezikovne, strokovno risanje, umetnostnozgodovinske, o zgodovini krščanstva in celo potopisna predavanja.⁹³⁴ Takoj ko se je zadostno število članov zanimalo za kakšno izobraževanje, so organizirali tečaj. Že od samega začetka je v društvu delovala knjižnica, v kateri je bilo že prvo leto na voljo okoli 400 knjig, ki jih je v večini podaril deželni svetnik grof Andreas Hohenwart zu Gerlachstein (1794–1881). Leta 1900 je knjižnica vsebovala že okrog 750 knjig, od tega

⁹²⁹ Janez Gnjezda (Idrija, 11. 5. 1838–Ljubljana, 10. 9. 1904), leta 1861 posvečen v duhovnika, med letoma 1860 in 1882 študijski prefekt v Alojzijevešču, od leta 1882 katehet v ljudskih šolah, med letoma 1886 in 1903 profesor verouka na realki v Ljubljani, leta 1877 med ustanovitelji Cecilijinega društva, ki mu je bil prvi tajnik in od leta 1896 predsednik, od leta 1878 do smrti uredil *Cerkvenega glasbenika*, poučeval na orglarski šoli. Janko Šlebinger, Gnjezda, Janez, v: *SBL*, 1. zvezek, Ljubljana 1925–1932, str. 224.

⁹³⁰ Alojzij Stroj (Lipnica, 15. 6. 1868–Ljubljana, 18. 6. 1957), leta 1892 posvečen v duhovnika, najprej semeniški duhovnik, nato dve leti kaplan v Črnem Vrhu nad Idrijo, med letoma 1894 in 1905 katehet v ljubljanskih šolah, med letoma 1905 in 1919 spiritual v duhovnem semenišču v Ljubljani, od leta 1919 stolni kanonik, od leta 1942 prelat. Stroj, Alojzij, v: *SBL*, 3. zvezek, Ljubljana 1960–1971, str. 526.

⁹³¹ NSAL 206, šk. 1, Statuten des katholischen Gesellen-Vereines in Laibach.

⁹³² Katoliška rokodelska družba v Ljubljani, v: *Zgodnja Danica* (1855), št. 42, str. 177–178.

⁹³³ *Jubilejni zbornik Katoliškega društva rokodelskih pomočnikov ob petinsedemdeset letnici*, str. 49.

⁹³⁴ Prav tam.

polovico strokovnih del, ostale pa so imele nabožne in zabavne vsebine.⁹³⁵ Delo knjižničarja je opravljal eden izmed članov.

Društvo je imelo svoje prve prostore v Knežjem dvorcu na Gosposki ulici. Veliko pridobitev v razvoju društva je pomenilo odprtje novega lastnega Rokodelskega doma na Poljski ulici (danes Komenskega) 28. avgusta 1887, v katerem je lahko še dodatno razvilo svoje dejavnosti. V domu so bili velika društvena soba, knjižnica, gostišče, vrt in kegljišče, sobe za služkinje, shrambe, kleti ter stanovanja oziroma prenočišča.⁹³⁶ V njem je imelo 9 rokodelskih pomočnikov svoj dom.⁹³⁷ Ob gradnji doma je nastal velik dolg, ki je društvo še dolgo bremenilo, leta 1910 je imelo tako 37.000 K dolga. Hišni red iz časa, ko je bil predsednik Alojzij Stroj, je narekoval, da so se morali pomočniki, ki so bivali v domu, udeleževati društvenega življenja, zlasti skupnega prejetanja obhajila (praznik sv. Jožefa in Marijino brezmadežno spočetje), biti prisotni na procesiji v stolnici za praznik sv. Rešnjega telesa, na obletni maši ob ustanovitvi ter seveda ob nedeljah in praznikih hoditi k maši in popoldanskemu blagoslovu, zelo priporočena pa je bila udeležba pri velikonočni procesiji v uršulinski cerkvi. Udeleževati so se morali tudi predavanj. Za red v domu so skrbeli društveni reditelji. Zvečer med 7. in 9. uro sta bili vsem na voljo pevska soba in čitalnica, zato takrat niso sprejemali obiskov.⁹³⁸ Med letoma 1917 in 1936 je bil v domu začasni vajeniški dom, ki je nudil prenočišča oziroma začasen dom za 25–35 vajencev.

Društvo je svojim članom nudilo tudi veliko socialnih ugodnosti. V Rokodelskem domu je kar nekaj rokodelskih pomočnikov dobilo začasno bivališče, poleg tega pa so tam lahko dobili tudi poceni obroke hrane. Nudil je tudi prenočišča za rokodelske pomočnike iz drugih dežel, ki so se ustavili v Ljubljani. V letu 1894 je v domu prenočilo 60 društvenikov iz drugih krajev. Najpogosteje so potovali v Trst, Celovec, Gradec, prihajali pa so od vsepovsod, iz Slovenije, s Češke, Koroške, z vseh koncev Avstrije in Nemčije.⁹³⁹ Že na začetku so v društvu na predlog grofa Hohenwarta ustanovili hranilnico, čebelico, v letu 1909 je v hranilnico vlagalo 21 društvenikov.⁹⁴⁰ Od leta 1872 dalje je imelo društvo svojo lastno bolniško blagajno, pozneje pa tudi lastno posredovalnico dela. Vsak član, ki je pristopil k bolniški blagajni, je mesečno vplačeval 20 kr. Že po dveh mesecih pa je imel pravico, da je v primeru bolezni prve štiri tedne dobil 3 fr, naslednje štiri 1,5 fr in še naslednje štiri 1 fr.⁹⁴¹ V poslovnem letu 1877/78 je

⁹³⁵ NŠAL 206, šk. 4, Prašalna pola za poizvedbo krščansko socialnih in katoliških delavskih društev v kraljevinah in deželah vzpostojanih v državnem zboru za leto 1900, spisi 1885–1936.

⁹³⁶ NŠAL 206, šk. 2, inventar rokodelskega doma iz leta 1930.

⁹³⁷ NŠAL 206, šk. 1, občni zbor, 4. 5. 1910.

⁹³⁸ NŠAL 206, šk. 2, hišni red.

⁹³⁹ NŠAL 206, šk. 1, knjiga potovanj vajencev 1888–1897.

⁹⁴⁰ V arhivu Katoliškega društva rokodelskih pomočnikov v Ljubljani je ohranjena knjiga vlagateljev za leti 1909 in 1910, šk. 3.

⁹⁴¹ NŠAL 206, šk. 1. Kronika 1855–78, zaključek leta 1871.

bilo tako petim bolnim članom izplačano 66 fr podpore.⁹⁴² Delovala je do leta 1902.⁹⁴³

Na prvem katoliškem shodu leta 1892 so v resoluciji o krščanskem življenju podprli delovanje »katoliških družb rokodelskih pomočnikov« v krajih, kjer so že delovale, in spodbudili k ustanavljanju novih, kjer se to spozna za potrebno, pri tem pa naj se posebna skrb posveti stanovanjem za učence, ki ne stanujejo pri svojih starših.⁹⁴⁴

Društvo je skrbelo tudi za razvedrilo in prosti čas svojih članov, da ne bi zahajali v zakotne mestne beznice. V šestdesetih letih 19. stoletja je bilo rokodelsko društvo tudi edino, ki je v Ljubljani prirejalo zabave, na katerih so izvajali slovenske točke.⁹⁴⁵

Društvo je posebej slovelo po svojem pevskem in še bolj po igralskem odru.⁹⁴⁶ Prvo igrano z naslovom *Der Gesellenverin* so člani ob vsesplošnem navdušenju društvenikov in gostov uprizorili že leta 1857,⁹⁴⁷ ob drugi obletnici društva. Poleg čitalniškega je bil takrat to edini slovenski oder v mestu. Igrali so raznovrstne igre, mnoge so bile napisane prav za njih.⁹⁴⁸ Pred prvo svetovno vojno je bilo letno na sporedu 10–15 iger. Igrali pa niso le na lastnem odru, ampak so gostovali v Ljudskem domu, ob slavnostnih prilikah v operi in drami, v Kranju, Novem mestu, na Vrhniki, v Domžalah ...⁹⁴⁹

Društvo je skrbelo tudi za versko vzgojo svojih članov, da bi v svojem poklicu in stroki videli od Boga namenjeno jim delo in bi se ga z veseljem oprijeli oz., kot je zapisal pisec v Zgodnji Danici leta 1855: »Zastonj bo vse drugo prizadevanje, dokler bo serce popačeno.«

Poročilo iz leta 1901 daje dobro sliko o dejavnosti društva v enem letu.⁹⁵⁰ V letu 1900 so bili tako 104 člani, 55 rednih, 26 podpornih in 23 častnih. Imelo je naslednje tečaje: pevski (24 udeležencev), pisanje in narek (10), risanje (4), modeliranje (1), kot predavanje pa je naveden le nedeljski krščanski nauk.

⁹⁴² NŠAL 206, šk. 2. *Rechenchaftsbericht über den katholischen Gesellen-Verein in Laibach*, 1878, str. 5.

⁹⁴³ NŠAL 206, šk. 2. Zapiski o člankih o društvu rokodelskih pomočnikov in podatkih o društvi v Sloveniji ≈ 1925 – 1. zvezek, str. 19.

⁹⁴⁴ Poročilo pripravljalnega odbora o I. slovenskem katoliškem shodu kateri se je vršil 1892. leta v Ljubljani, pripravljalni odbor, Ljubljana 1893, str. 116–117.

⁹⁴⁵ Marijan Smolik, Vončina, Leon Stanislav, v: *SBL*, 4. zvezek, Ljubljana 1980–1991, str. 577.

⁹⁴⁶ Zbor so med drugim vodila slovit imena kot Anton Foerster, Viktor Adamič, Marko Bajuk. Prepevali so tako cerkvene kot posvetne pesmi. Včasih je zbor sodeloval tudi pri procesiji sv. Rešnjega telesa v Ljubljani, kar je bilo veliko priznanje in čast. V njem je sodeloval tudi operni pevec Leopold Kovač, tenorist v ljubljanski operi, gostoval pa je tudi po tujih odrih. Poleg tega so iz društvenega pevskega zbora izšli mnogi pevci, ki so se pozneje uveljavili v raznih pevskih sredinah. Občasno sta obstajala tudi mladeniški pevski zbor in društveni tamburaški zbor. *Jubilejni zbornik Katoliškega društva rokodelskih pomočnikov ob petinsedemdeset letnici*, str. 66–70.

⁹⁴⁷ NŠAL 206, šk. 1, kronika 1855–1878, 10. 5. 1857.

⁹⁴⁸ V arhivski zapuščini društva, ki ga hrani NŠAL, je ohranjenih nad 60 predlog za igre, ki jih je uprizarjalo društvo.

⁹⁴⁹ *Jubilejni zbornik Katoliškega društva rokodelskih pomočnikov ob petinsedemdeset letnici*, str. 71–77.

⁹⁵⁰ NŠAL 206, šk. 3. Prašalna pola za poizvedbo krščansko socialnih in katoliških delavskih društev v kraljevinah in deželah vzpostopenih v državnem zboru za leto 1900, spisi 1885–1936.

Knjižnica je imela okrog 750 knjig. Poleg tega so imeli 1 izlet, 4 večerne zabave v društveni hali s teatrom in petjem, ob nedeljah pa kegljanje.

Kljub temu so društva ob koncu 19. stoletja že dosegala svoj zenit in sta se njihova moč in pomen le še zmanjševala. Ob prelomu stoletja je škof Jeglič ob obiskih domov rokodelskih pomočnikov vedno znova ugotavljal, da so ta društva zelo pomembna, a da bolj dremlejo.⁹⁵¹

Leta 1905 in 1911 je društvo organiziralo uspešni in odmevni razstavi. Med prvo svetovno vojno, ko je bil ukinjen pouk na obrtno nadaljevalnih šolah, je društvo brez prekinitve skrbelo za poučevanje v računanju, pisanju in tehničnem risanju za obrtni naraščaj.⁹⁵² Iz društva je izšlo mnogo dobrih rokodelcev in znamenitih Slovencev.⁹⁵³

Tesno v povezavi s Katoliškim društvom rokodelskih pomočnikov v Ljubljani je bila tudi skrb za vajence oziroma Društvo za varstvo vajencev ter Obrtniška stavbna zadruga in Društvo rokodelskih mojstrov.

Poleg društva v Ljubljani so na območju ljubljanske škofije delovala še društva v Šentvidu nad Ljubljano, Škofji Loki, na Vrhniki in v Novem mestu.

Katoliško društvo rokodelskih pomočnikov v Šentvidu nad Ljubljano je bilo ustanovljeno leta 1883. V začetku je imelo 100 članov, kmalu pa se je njihovo število celo potrojilo. Leta 1888 je odprlo lasten dom, a si je nakopalo ogromno dolga, kar v višini 13.0000 gld, kar je nato delovanje društva močno zavrlo.⁹⁵⁴ Leta 1902 je imelo 79 članov, knjižnico s 150 knjigami, v domu je preispalo 10 potujočih pomočnikov, imelo je 4 javne prireditve.⁹⁵⁵ Dom so zaradi dolgov leta 1917 prodali Škofijskemu društvu za varstvo sirot v Ljubljani.

Društvo v Novem mestu je bilo ustanovljeno leta 1886. Leta 1902 je imelo lastni dom, 36 članov, knjižnico z blizu 500 knjigami, v domu je prenočilo 7 potujočih rokodelskih pomočnikov in je imelo 3 javne prireditve.⁹⁵⁶ Ob vizitaciji v Novem mestu 26. junija 1903 je škof Jeglič glede društva zapisal: »V mestu je rokodelsko društvo: žalibog, da je komaj tretjina pomočnikov vpisana, še ti po letu slabo prihajajo; drugim ne dajo gospodarji, ali pa jih odvrča beseda: ti boš

⁹⁵¹ Jegličev dnevnik, str. 281.

⁹⁵² Jubilejni zbornik Katoliškega društva rokodelskih pomočnikov ob petinsedemdeset letnici, str. 48–49.

⁹⁵³ Naj jih navedem le nekaj: Avgust Žabkar (1855–1930), tovarnar, ob prelomu stoletij je bilo v njegovem podjetju, ki je izdelovalo železne konstrukcije in prve bencinske motorje pri nas, zaposlenih okrog 150 ljudi; Ivan Jebačin (1850–1927), slikar, poslikal mnogo križevih potov (Šmarje, Ig, Bled ...) in fresk; Ivan Pengov (1879–1932), slikar; Lovro Češnovar (1848–1905), ustanovitelj znane ljubljanske gostilne Stari tišlar; Josip Gostinčar (1860–1942), delavski organizator in politik; Franc Jenko, izdelovalec orgel. Jubilejni zbornik Katoliškega društva rokodelskih pomočnikov ob petinsedemdeset letnici, str. 38–59.

⁹⁵⁴ Fran Erjavec, Ob 60 letnici Blaž Potočnikove čitalnice v Št. Vidu nad Ljubljano; Ljubljana 1926, str. 36–37.

⁹⁵⁵ NŠAL 206, šk. 2. Zapiski o člankih o društvu rokodelskih pomočnikov in podatkih o društvi v Sloveniji ≈ 1925 – 1. zvezek, str. 23.

⁹⁵⁶ Prav tam, str. 25.

farški hlapec.«⁹⁵⁷ Leta 1929 je imelo 40 članov in sobo s šestimi posteljami za prenočevanje tujih rokodelcev.⁹⁵⁸

Društvo na Vrhniki je bilo ustanovljeno leta 1891. Šest let zatem je odprlo lastni dom, ki je postal središče katoliškega družabnega življenja v kraju, vendar je samo društvo počasi »hiral«, kot je ob vizitaciji župnije leta 1906 zapisal škof Jeglič.⁹⁵⁹ Leta 1902 je imelo 88 članov, knjižnico, 4 javne prireditve, v domu je prenočilo 25 potujočih rokodelcev. Društvo je imelo bolniško podporno blagajno, čebelico, organiziralo je tečaje za risanje, računstvo, nemščino, petje in igranje na tamburice.⁹⁶⁰

Društvo Škofja Loka je bilo ustanovljeno leta 1895 in je imelo leta 1902 45 članov, lasten dom s knjižnico, v domu je prenočilo 10 potujočih rokodelcev, imelo je 4 javne prireditve.⁹⁶¹

7.2.1.2 Društvo rokodelskih mojstrov

Iz Društva rokodelskih pomočnikov je izšlo mnogo mojstrov, ki so nato kot pokrovitelji skrbeli za društvo oziroma se kot člani udeleževali društvenega življenja. Leta 1905 je bila v Mestnem domu odmevna obrtna razstava, ki jo je skupaj pripravilo 33 mojstrov in 23 pomočnikov. Ob naraščajoči industrijski proizvodnji so za namen zavarovanja interesov obrtništva in vsestranske podpore in vzgoje obrtniškega naraščaja in vajencev leta 1908 ustanovili Društvo rokodelskih mojstrov. Društvo se je zavezalo, da bo posredovalo službe vajencem, jim oskrbelo hrano in prenočišča in skrbelo za njihovo vsestransko izobrazbo, posebej še versko in patriotično zavest, poleg tega bo skrbelo tudi za rokodelske pomočnike, za njihovo strokovno izobrazbo in podpiralo Katoliško društvo rokodelskih pomočnikov.

Delovalo je v raznih oblikah za korist pospešitve in zaščite obrtnikov in obrti. Da bi imel obrtni naraščaj dobro vzgojo, je leta 1908 ustanovilo Društvo za varstvo vajencev, ki ga je ves čas izdatno podpiralo. Bilo je tudi dejaven člen pri delovanju Obrtniške stavbne zadruga.

Društvo je podpiralo vajeniško zavetišče, ki je delovalo pod vodstvom Društva za varstvo vajencev, in skrbelo za izobrazbo vajencev. Skrbelo je, da so nekateri vajenci, ki so se vsak dan vozili v Ljubljano, v Rokodelskem domu dobili brezplačno hrano. Za članstvo je prirejalo redna strokovna predavanja in družabne večere v Rokodelskem domu. Leta 1938 je imelo okoli 200 članov.

⁹⁵⁷ Jegličev dnevnik, str. 215.

⁹⁵⁸ NŠAL 14, šk. 17, leto 1929, Novo mesto.

⁹⁵⁹ Jegličev dnevnik, str. 348.

⁹⁶⁰ NŠAL 206, šk. 2. Zapiski o člankih o društvu rokodelskih pomočnikov in podatkih o društvih v Sloveniji ≈ 1925 – 1. zvezek, str. 27.

⁹⁶¹ Prav tam, str. 29.

Ko je bil leta 1936 zgrajen nov vajeniški dom na Kersnikovi ulici, so bili v odbor zadruge vajeniškega doma, ki je vodila dom, imenovani tudi rokodelski mojstri. Z uresničitvijo teh ciljev je tudi Društvo rokodelskih mojstrov spremenilo pravila in pričelo delovati bolj v smeri strokovne izobrazbe in podpore obrtnikov in ne več toliko s socialno noto.⁹⁶²

7.2.1.3 Društvo za varstvo vajencev

Tesno v povezavi s Katoliškim društvom rokodelskih pomočnikov v Ljubljani je bila tudi skrb za vajence. Od leta 1872 so imeli vajenci v okviru društva rokodelskih pomočnikov poseben nedeljski pouk. Od leta 1895 pa so se zbirali v Katoliškem mladeniškem društvu, ki je delovalo v isti stavbi in pod istim vodstvom.⁹⁶³ Medse so sprejemali vajence, ki so dopolnili 14 let, in v letu 1906 je imelo društvo že 70 članov.⁹⁶⁴

Leta 1908 je bilo ustanovljeno Društvo za varstvo vajencev z namenom, da skrbi za izobrazbo, izvežbanost ter naravno nepokvarjenost obrtniškega naraščaja. Skrbelo je zlasti za vajence, ki niso imeli nobene opore, da bi se kje naučili obrtniških spretnosti. Po posredovanju društva je vsako leto dobilo službo 80–90 vajencev; do leta 1928 je tako posredovalo službo nad 1.400 vajencem.⁹⁶⁵ Mnogim je pomagalo materialno, za božič je npr. svoje člane obdarilo z obutvijo in obleko, poleg tega je društvo skrbelo še za izobrazbo ter koristno preživljanje prostega časa, delilo poceni oziroma zastonj obroke hrane za vajence, ki so se vozili v Ljubljano. Prve prostore je dobilo v Medijatovi hiši. Pred vojno je bilo predvsem po zaslugi škofa Jegliča že vse pripravljeno, da bi se zgradil poseben vajeniški dom za 300 vajencev, vendar je vojna to preprečila.⁹⁶⁶

Od leta 1917 do 1936 je imelo društvo v Rokodelskem domu začasni vajeniški dom, kjer so vajenci za nizko plačilo dobili stanovanje in hrano. Naenkrat je tam lahko bivalo 25–35 vajencev. Za internat so po posredovanju Društva rokodelskih mojstrov v Ljubljani pridobili denar ministrstva za obrt in industrijo, banske uprave, mestnega poglavarstva in Združenja trgovcev.

Nov vajeniški dom je bil zgrajen leta 1936, največ zaslug za to pa so imeli društvo Dobrodelnost,⁹⁶⁷ Zadruga vajeniški dom in ljubljanska škofija, ki je domu odstopila zemljišče, ki je bilo del ustanove Marije Svetine, s katero je škofija upravljala. Dom je nudil stanovanje za okrog 150 vajencev in bil last

⁹⁶² *Spomenica ob 30 letnici Društva rokodelskih mojstrov v Ljubljani. 1908–1938*, str. 5–13.

⁹⁶³ Izdatno finančno pomoč za oskrbo vajencev je prispeval Franc Metelko (1789–1860), jezikoslovec, veliki podpornik vajencev, ki je ob nedeljah poučeval verouk, po smrti pa je svoje premoženje zapustil za Metelkovo ustanovo, ki naj bi bila namenjena oskrbi vajencev za čas, ko bodo imeli svoj lasten dom. Prav tam, str. 80–81.

⁹⁶⁴ Gruden, *Das Soziale Wirken der katholischen Kirche in der Diözese Laibach (Herzogtum Krain)*, str. 84.

⁹⁶⁵ NŠAL 206, šk. 4, Društvo za varstvo vajencev, prošnja za podporo 1928.

⁹⁶⁶ *Spomenica ob 30 letnici Društva rokodelskih mojstrov v Ljubljani. 1908–1938*, str. 8–11.

⁹⁶⁷ Glej poglavje 6.1.1.6 Dobrodelnost.

Zadruga vajeniški dom, ki je skupaj z društvom Dobrodelnost tudi upravljala z domom, notranje vodstvo pa je bilo v rokah križnikov.⁹⁶⁸

7.2.1.4 Podporno društvo za duhovnike ljubljanske škofije

Društvo je bilo ustanovljeno leta 1872, skozi zgodovino pa je nosilo različna imena: Podporno društvo za duhovne ljubljanske škofije, Duhovsko podporno društvo, Duhovniško podporno društvo in nazadnje Podporno društvo za duhovnike ljubljanske škofije.⁹⁶⁹ Društvo je nastalo v drugi polovici 19. stoletja zaradi slabega ekonomskega položaja duhovščine. Še posebej slabo je bilo stanje nižje duhovščine, kaplanov in tistih, službujočih na manjših podeželskih župnijah.⁹⁷⁰

Šlo je za stanovsko društvo duhovnikov ljubljanske škofije z namenom pomoči socialno ogroženim duhovnikom: obnemoglim, bolnim in ubožnim članom društva. Šlo je za prostovoljno društvo, ki je delovalo po principu vzajemne samopomoči, in ga je škof Jernej Vidmar ob ustanovitvi toplo priporočal svoji duhovščini.⁹⁷¹ Člani so ob vpisu prispevali 100 ali 50 gld in nato vsako leto 3 gld za podporni fond, iz katerega so nato podpirali pomoči potrebne člane, a je bila vsota podpore omejena na 200 gld. Poleg članarine so prejeli tudi dotacije, darila itd. Da je bilo društvo potrebno, kaže dejstvo, da je leta 1874 štelo že 420 članov od 598 škofijskih duhovnikov, kar je 70 % vseh.⁹⁷²

Društvo si je premoženje naložilo v papirne rente, obligacije in hranilne knjižice, od katerih so letno dobivali obresti. V letu 1888 je društvo imelo 1.868 gld prihodkov, od tega 1.021 gld letnine, ostalo od obresti, 870 gld pa so namenili za podpore. Podpore so razdelili osmim posameznikom.⁹⁷³ Med temi, ki so prosili in dobili podporo, so bili različni razlogi. Nekateri so prosili zaradi drage selitve in nabave potrebne opreme na novi postojanki, največ pa jih je bilo zaradi zdravljenja v toplicah ali bolnišnici. Anton Žgur (1845–1908), župnijski upravitelj v Ledinah, je prosil za pomoč, ker je zbolel, ko ga je med službenim potom, ko je šel obhajati v hribe, ujela nevihta in prepih. Bolezni se skozi pol leta ni uspel pozdraviti, zato so mu svetovali toplice, za katere pa ni imel sredstev. K prošnji je priložil tudi zdravniško potrdilo in odbor mu je dal podporo v višini 60 gld.⁹⁷⁴

⁹⁶⁸ *Spomenica ob 30 letnici Društva rokodelskih mojstrov v Ljubljani. 1908–1938*, str. 8–11.

⁹⁶⁹ NŠAL 204, Podporno društvo za duhovnike ljubljanske škofije, šk. 1. Pravila.

⁹⁷⁰ Prim. Jože Maček, *Gmotne razmere Cerkve in slovenske katoliške duhovščine skozi stoletja*, v: *Mohorjevo koledar 2016*, Celje 2016, str. 222–223.

⁹⁷¹ NŠAL 204, šk. 1. Vabilo škofa Vidmarja duhovnikom naj se včlanijo v društvo, 1872.

⁹⁷² Šematizem ljubljanske škofije, 1874, str. 89, NŠAL 204, šk. 1.

⁹⁷³ NŠAL 204, šk. 1. Imeniki in računski poročila društva – tiski, in seznam prejemnikov podpore; 1875–1906.

⁹⁷⁴ NŠAL 204, šk. 3, leto 1888.

Po koncu prve svetovne vojne so se duhovniki znašli v precej slabši ekonomsko-socialni situaciji kot pred tem, odnosi med Cerkvijo in državo pa so ostali neurejeni vse do začetka druge svetovne vojne. O naglem poslabšanju so se duhovniki pritoževali. Nek hribovski župnik je leta 1919 dejal: »Še nikoli nismo bili duhovniki v takih gmotnih stiskah kakor sedaj. Večina nas ne more več izhajati s svojimi dohodki. Treba si je pritegati pri hrani in obleki, da moremo naprej riniti. /.../ Človeka skrbi kaj bo v bodočnosti /.../ Morda bo kdo ugovarjal, saj imamo v ljubljanski škofiji Duhovsko podporno društvo. Res je, toda društvo ima tako malo članarino, da ne more resničnim potrebam zadostiti. Ako pa društvo zelo dvigne članarino, je pa vprašanje, koliko članov bo še ostalo.«

Ker do sporazuma z državo ni prišlo, je škof Jeglič podprl zamisel o reformi društva, ki so jo izpeljali v letih 1927–1929, saj so ugotovili, da s strani države ne bo rešitve, zato si lahko pomagajo le sami.⁹⁷⁵ Reformirali so način zbiranja sredstev, saj so morali poskrbeti tako za bolezensko kot starostno zavarovanje duhovnikov.

Število tistih, ki so prosili za pomoč, je bilo v tridesetih letih neprimerno večje kot v času prejšnje države. V letu 1936 je društvo razdelilo za 50.389 din podpore obolelim duhovnikom, kar je pomenilo približno 30 povprečnih mesečnih plač (povprečna mesečna plača v letu 1935 je znašala 1.700 din). Bolezenski sklad je imel 265.984 din imetja. V tistem letu so 30 upokojenim duhovnikom razdelili 59.920 din podpore iz starostnega sklada. Starostni sklad je imel leta 1936 2.009.274 din. A mnogi duhovniki niso zmogli plačevati prispevkov za društvo, tako 51 župnij ni prispevalo sredstev za starostni sklad, članarino pa je plačalo le 69 % članov.

V prvi polovici leta 1937 je podpora zaradi bolezni društvo namenilo 28 posameznikom v višini 22.861 din. Med njimi je bil tudi Ignacij Zupanc (1864–1945), župnik v Predosljah. Ta je zbolel in lokalni zdravnik ga je napotil v Ljubljano, kjer mu je zdravnik v Leonišču ugotovil vnetje žolčnega mehurja in slepiča, tam se je zdravil 15 dni. Stroški zdravljenja so znašali 2.443 din, zato je prosil društvo za podporo in to mu je nakazalo 1.265 din podpore.⁹⁷⁶

7.2.2 KATOLIŠKE STROKOVNE – SINDIKALNE – DELAVSKE ORGANIZACIJE

Krščankosocialno gibanje je svoje programske smernice dobilo s prvim slovenskim katoliškim shodom leta 1892, sestavni del tega gibanja je bilo tudi reševanje t. i. delavskega vprašanja. V ta namen so ustanavljali najprej katoliška

⁹⁷⁵ Boštjan Guček, »Nosi le zakrpano obuvalo«: Oris družbenega položaja duhovščine na Slovenskem (1918–1941), (Acta Ecclesiastica Sloveniae; 44), Ljubljana 2022, str. 196–199.

⁹⁷⁶ NŠAL 5, šk 53, Duhovniško podporno društvo, poročilo iz občnega zbora 30. junija 1937, št. 3398; in NŠAL 204, šk. 9, prošnja Ignacija Zupanca 11. 2. 1937.

podporna in izobraževalna društva ter zadruge, pozneje pa se je dejavnost usmerila predvsem v strokovne organizacije. Delavskega vprašanja so se že pred tem dejavno lotili socialdemokrati, kar je ob nastanku katoliških in liberalnih organizacij prineslo veliko pestrost, a hkrati tudi hude medsebojne spore.

Razvoj krščanskosocialnih strokovnih organizacij na Slovenskem lahko v grobem razdelimo na tri etape: 1. začetno obdobje, od ustanavljanja prvih delavskih združenj do ustanovitve JSZ leta 1909, 2. JSZ kot centrala organiziranega katoliškega delavstva na Slovenskem od 1909 do 1935, 3. razkol, ustanovitev paralelne delavske zveze ZZD leta 1935 in izločitev JSZ iz katoliškega tabora leta 1940.

7.2.2.1 Začetno obdobje, od ustanavljanja prvih delavskih združenj do ustanovitve JSZ leta 1909

Proces industrializacije se je na Slovenskem pričel krepiti v sredini 19. stoletja. Čeprav je tempo razvoja zaostajal za ostalimi deželami v monarhiji, se je industrija čedalje bolj krepila, sočasno s tem procesom se je pričel tudi proces številčne krepitve sloja delavstva. To se je rekrutiralo zlasti iz kajzarjev, najemnikov in malih kmetov, ki so po zemljiški odvezi zabredli v dolgove, in propadlih obrtnikov, ki niso mogli konkurirati izdelkom industrijske proizvodnje. Siromašne mezde, neustrezne varnostne in higienske razmere v obratih, dolg delovni čas, neurejeno socialno zavarovanje itd. je delavstvo potiskalo v čedalje slabši položaj in hudo izkoriščanje.

Delavstvo se v monarhiji dolgo ni uspelo oziroma moglo organizirati, kot se je to dogajalo v drugih industrijsko razvitejših državah. K temu so prispevali struktura delavstva, ki je bila v glavnem kmečke in obrtniške provincije, grožnje industrialcev pred odpusti in izgubo že tako skromnega eksistenčnega minimuma ter rigorozna protidelavska zakonodaja in ukrepi. Avstrijske oblasti so šele leta 1867 dovolile ustanavljanje delavskih izobraževalnih društev, po letu 1870 pa ukinile še prepoved ustanavljanja delavskih strokovnih organizacij. Po živahnem začetku so delavska društva, ki so bila socialdemokratskega značaja, konec sedemdesetih let zaradi gospodarske krize in preganjanja voditeljev po večini razpadla. Ponovno so z živahnim delovanjem pričela konec osemdesetih let in si v naslednjih letih zgradila široko mrežo strokovnih organizacij industrijskega, prometnega, rudarskega in obrtniškega delavstva. Tesno so bila povezana še z mrežo delavskega združništva, ki si je preko konzumnih in stanovanjskih zadrug prizadevalo izboljšati položaj delavstva. Te organizacije so tako postale najpomembnejše oporišče socialdemokratskega gibanja na Slovenskem.⁹⁷⁷

⁹⁷⁷ Stiplovšek, *Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja na Slovenskem*, Obzorja, Maribor 1989, str. 9–17.

Cerkev, tako vesoljna kot krajevna na Slovenskem, je pereče delavsko-socialno vprašanje dolgo časa odrivala na stran. Prav prodor socialdemokratskih nazorov in izguba vpliva na čedalje večje število delavstva sta bila ena glavnih vzgibov, da se je Cerkev končno vzdramila in ponudila svoj program in vizijo reševanja. Šele leta 1891 je papež Leon XIII. izdal okrožnico *Rerum novarum*,⁹⁷⁸ ki se je previdno lotila delavsko-socialnega vprašanja in je pomenila ločnico pri odnosu Cerkve do tega vprašanja.

Takoj po izdaji okrožnice je bil na prvem slovenskem katoliškem shodu leta 1892, ki je potekal po vzoru drugega avstrijskega katoliškega shoda iz leta 1889 in je imel za osrednjo nalogo formuliranje katoliškega slovenskega političnega programa, predstavljen prvi obsežni socialni program. Na socialnem področju je po shodu sledilo živahno gibanje, v katerem je osrednje mesto pripadlo organiziranju zadružništva.⁹⁷⁹ Pod vodstvom Janeza Evangelista Kreka se je sredi devetdesetih let oblikovala skupina iz duhovniških in delavskih vrst, ki se je začela intenzivneje ukvarjati z delavskim vprašanjem in pričela organizirati krščanskosocialna delavska, politična, izobraževalna in konzumna društva.⁹⁸⁰

Prvo katoliško delavsko društvo je bilo ustanovljeno na Primorskem, kjer je bil glavni idejni vodja teolog Josip Pavlica (1861–1902), in sicer leta 1891 v Mirnu pri Gorici. Leta 1893 je bila, verjetno že na pobudo Kreka, v Idriji ustanovljena Katoliška delavska družba. Leta 1894 je bilo na Krekovo pobudo ustanovljeno Slovensko katoliško delavsko društvo v Ljubljani, po vzoru katerega so v naslednjih letih nastale številne organizacije v industrijskih središčih: na Jesenicah, v Trziču, Kropi, Vevčah, Ljubljani - Polju, Domžalah, Mariboru, Celju, Zagorju, Trbovljah. Pri ustanavljanju teh društev se je Krek držal dveh osnovnih pravil. Organizacije naj preko društev izvršujejo politično propagando oziroma pridobivanje delavcev za katoliško stran, pri čemer je instrument bolniških in posmrtninskih podpor igral le postransko vlogo. Drugo načelo je bilo, da se vodstvo teh društev prepusti laikom, pri čemer naj imajo kleriki le vlogo svetovalcev in učiteljev na socialnih kurzih oziroma pri socioloških in političnih vprašanjih. To pa ni veljalo za društva, ki so bila namenjena delavkam, v katerih so vodilno vlogo obdržali kleriki. Tako so iniciativo in vodilne vloge pri oblikovanju krščanskih delavskih organizacij prevzeli številni laiki, med katerimi v obravnavanem obdobju velja omeniti predvsem Josipa Gostinčarja (1860–1942) in Mihaela Moškerca (1872–1924).⁹⁸¹

⁹⁷⁸ Janez Juhant, *Sto let katoliškega družbenega nauka*, v: *Družben nauk Cerkve*, str. 14–15.

⁹⁷⁹ Lukan, *Socialni katolicizem v Avstriji in pri Slovencih v drugi polovici 19. stoletja*, v: *Missiev simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj), Celje 1988, str. 116–117.

⁹⁸⁰ Miroslav Stiplovšek, *Strokovno-sindikalno gibanje na Slovenskem od leta 1868 do prve svetovne vojne*, Ljubljana 1990, str. 33–34.

⁹⁸¹ Walter Lukan, *Die christlichsoziale Arbeiterorganisationen bei den Slowenen*, v: *Österreichische Osthefte*, 31 (1989), str. 474–477.

Katoliški socialni program je bil natančneje opredeljen leta 1895 s »Socialnim načrtom slovenskih delavskih stanov«, ki je bil objavljen v *Črnih bukvah kmečkega stanu* leta 1895 in sprejet na prvi delavski konferenci istega leta kot temeljni program slovenskega krščanskosocialnega gibanja. Delavske organizacije naj bodo del celotnega katoliškega gibanja, katerega reprezentativni politični predstavnik naj bo Katoliška narodna stranka. S tem se je gibanje odpovedalo lastni politični stranki, predvideno in obljubljeno je bilo, da bodo v vodstvu Katoliške narodne stranke oziroma pozneje Slovenske ljudske stranke (SLS) dobili svojega predstavnika, kar se je zgodilo šele leta 1907. Sploh je bilo na političnem polju ves čas zaslediti spore med delavsko frakcijo in vodstvom SLS glede ustrezne zastopanosti v vodstvu stranke oziroma da bi se znotraj nje okrepila njena stališča.⁹⁸²

V tem prvem obdobju je imelo pomembno vlogo »delavsko«⁹⁸³ zadružništvo, kamor štejemo predvsem konzumne in stavbene zadruge oziroma društva. Za koordinacijo vseh krščanskih delavskih organizacije je bila leta 1897 ustanovljena krovna Slovenska krščanskosocialna delavska zveza, ki je leta 1900 odprla tudi delavsko pisarno za posredovanje služb in dajanje pravne pomoči.⁹⁸⁴

V tem času je Krek ustanovil le eno strokovno društvo, in sicer leta 1897 za železničarje, s katerim pa ni uspel. V obdobju od 1894 do 1899 je krščanskosocialno delavstvo pod geslom: »*Krščanski delavci, združite se*«⁹⁸⁵ izdajalo list *Glasnik*, ki je usmerjal delavstvo v mirno opozarjanje na svoje pravice in stiske ter kritiziral tako socialdemokrate zaradi zaničevanja vere in metode boja, ki temelji na medrazrednem sovraštvu, kot liberalce, ki s svojim kapitalom zaslužujejo delavce. Po prenehanju izhajanja *Glasnika* je krščanskosocialno delavstvo šele leta 1905 s podporo Kreka dobilo nov list *Naša moč*, ki ga je urejal Mihael Moškerc in je izhajal do leta 1922.⁹⁸⁶

To prvo obdobje krščanskega delavskega gibanja na Slovenskem bi lahko opredelili tudi kot politično-agitacijsko obdobje, saj je bil glavni cilj pri vzpostavitvi delavskih in delavskoizobraževalnih društev pridobiti in organizirati delavce za katoliško »stvar«⁹⁸⁶.

Ustanovitev Podpornega društva delavcev in delavk v ljubljanski tobačni tovarni in Krščansko-socijalnega strokovnega društva papirniških delavcev in delavk v Vevčah po stavki v Vevčah leta 1900 je pomenila prehod v drugo obdobje katoliškega delavskega gibanja na Slovenskem, ki so ga zaznamovala strokovna društva. Ta so postala središče prizadevanj in delovanja Kreka in

⁹⁸² Lukan, Die christlichsoziale Arbeiterorganisationen bei den Slowenen, str. 476–480.

⁹⁸³ O tem več v poglavju o zadružništvu.

⁹⁸⁴ Stiplovšek, Razmah strokovnega-sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918–1922, str. 55.

⁹⁸⁵ Stiplovšek, Strokovno-sindikalno gibanje na Slovenskem od leta 1868 do prve svetovne vojne, str. 34–35; Lukan, Die christlichsoziale Arbeiterorganisationen bei den Slowenen, str. 477.

⁹⁸⁶ Lukan, Die christlichsoziale Arbeiterorganisationen bei den Slowenen, str. 481.

njegovih sodelavcev, kar je ustrezalo tudi vodstvu Katoliške narodne stranke oziroma SLS, ki je imelo z delavskim krilom neprijetne spore glede izbire kandidatov za poslance in ni dopustilo, da bi se politična moč tega dela okrepila. Ustrezalo pa mu je, da se čim bolj okrepijo strokovne organizacije, s čimer bi se povečal vpliv stranke na delavstvo.⁹⁸⁷

Spremenil se je tudi odnos do stavke kot oblike delavskega boja. Ta je postala legalno sredstvo, medtem ko je bila v prvem obdobju povsem nesprejemljiva, kar je bilo večkrat jasno izraženo v listu *Glasnik*. Krek je zagovarjal pravico do stavke, če »delodajalec neče mirnim potom dati delavcem pravice ...« V predavanjih je poudarjal potrebe po ustanavljanju strokovnih organizacij, ki bi skrbele za boljši položaj delavstva in preprečevale »krvavi boj« med delavci in delodajalci. Krek je poudarjal: »Strokovna društva so res nekaka bojna društva – ne s krvjo in bodalom – ampak z dokazi in vztrajnostjo in pravičnostjo,« pri čemer skrbijo za mirno poravnavo nasprotij med delom in kapitalom. V tem času so krščanski socialci izpeljali kar nekaj uspešnih stavk: v Papirnici Vevče leta 1900 in 1908, v tovarni vžigalic v Ljubljani leta 1900, v tobačni tovarni v Ljubljani leta 1904, še posebej pa velja izpostaviti eno največjih stavk na Slovenskem v avstrijskem obdobju, aprila 1904 v železarnah na Jesenicah in Javorniku proti Kranjski industrijski družbi. Po njej so krščanski socialci uspeli ustanoviti svojo strokovno organizacijo, ki je z okoli 500 člani postala ena najmočnejših med industrijskim delavstvom.⁹⁸⁸

Krek si je predvsem v začetku prizadeval, da bi krščanske strokovne organizacije uveljavljale praktično načelo nevtralnosti in bi vključevale in sodelovale tudi s socialdemokratskimi delavci. V praksi se je pokazalo, da je bilo to sožitje nemogoče. Krščanski socialci so se pritoževali, da so socialni demokrati ta društva »izrabljali, kakor so jo mogli in kadar so jo potrebovali.« Spor med organizacijami katoliške in socialdemokratske provinience se je nazorno pokazal tudi pri že omenjeni stavki na Jesenicah in Javorniku, kjer so socialdemokrati poudarjali, da stavk ne morejo voditi samostojne strokovne organizacije, ki niso organizirane nadnacionalno in nimajo podpore v mednarodnem merilu in ne temeljijo na razrednem boju.⁹⁸⁹ Kljub temu je prišlo do občasnega medsebojnega sodelovanja, kot npr. v gibanju za splošno volilno pravico v letu 1905, ko so se oboji udeleževali manifestacij in demonstracij. Tako sodelovanje je bilo za Cerkev vprašljivo in pereče. Škof Jeglič je bil že zaradi skupnega sodelovanja pri boju za splošno volilno pravico silno vznemirjen, želel si je sicer splošne volilne

⁹⁸⁷ Stiplovšek, *Razmah strokovnega-sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918–1922*, str. 55–56.

⁹⁸⁸ Lukan, *Die christlichsoziale Arbeiterorganisationen bei den Slowenen*, str. 483–485; Stiplovšek, *Razmah strokovnega-sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918–1922*, str. 56.

⁹⁸⁹ Stiplovšek, *Razmah strokovnega-sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918–1922*, str. 56.

pravice, vendar se je bal, da bo tako sodelovanje Cerkvi škodilo.⁹⁹⁰ V tem oziru je Kreka »opozoril na nevarnosti, da bi se v gibanju za splošno in enako volilno pravico, katera izvira iz ateizma in iz principa ljudske suverenitete, kriva načela poudarjalo, govorilo zoper prepotrebno avtoriteto in hujskalo na strahovanje.«⁹⁹¹ Nezaupanje do krščanskih strokovnih organizacij in delavstva s strani Cerkve je bilo značilno za vso Evropo.⁹⁹²

V obdobju do leta 1908 je bilo na Slovenskem ustanovljenih 20 krščanskih strokovnih organizacij, velika večina jih je delovala na Kranjskem. Združevale so blizu 5.000 delavcev, Krek pa je njihovo število v letu 1909 ocenil celo na 6.000. Med njimi so bili predvsem delavci in delavke iz »lahke« industrije (papirne, tobačne, tekstilne, slamnikarske ...), medtem ko je težka industrija v večini ostala v domeni socialdemokratov.⁹⁹³

Za nadaljnji razvoj gibanja je imel pomembne posledice drugi vseslovenski delavski shod leta 1906 v Preski pri Medvodah. Pri razpravi o strokovnem gibanju so ugotovili, da bi bilo treba ustanoviti strokovni odbor, ki bi povezoval samostojna strokovna društva, usmerjal njihovo delo in skrbel za razmah strokovnih organizacij. Navzoči zastopniki organizacij so izvolili nekaj članov strokovnega nadzorstva, v katerega bi morale svoje člane imenovati tudi druge organizacije, kar pa se ni zgodilo. Vzrok za neuresničenje teh sklepov je bil gotovo tudi v prezaposlenosti glavnega organizatorja krščanskega delavstva Kreka, ki je bil ta čas zaseden s pripravami na državnozborske in deželnozborske volitve. Na shodu so sklenili ustanoviti tudi lastno vseslovensko delavsko politično organizacijo z imenom Delavska zveza, ker nikakor ni prišlo do zastopstva interesa delavcev v vodstvu SLS, vendar je tudi ta sklep ostal le na papirju.⁹⁹⁴

Na strani organizatorjev krščanskega delavstva je bilo v letih pred ustanovitvijo JSZ mnogo raznih pobud za ustanovitev krovne krščanske delavske organizacije, vendar je bila ves čas prisotna dilema glede načina povezovanja v krovno organizacijo. Ali naj sledijo socialdemokratskemu vzoru in se povežejo z avstrijskimi krščanskimi socialci in tako pridobijo na moči ali naj prevlada povezovanje na nacionalni oziroma južnoslovanski bazi.

Leta 1902 je bila ustanovljena Državna zveza nepolitičnih združenj krščanskih delavcev Avstrije (*Reichsverband der nichtpolitischen Vereinigungen christlicher Arbeiter Österreichs*), ki naj bi postala krovna organizacija vseh krščanskih strokovnih organizacij v Avstriji. Naslednje leto se je Josip Gostinčar udeležil kongresa krščanskosocialnega delavstva Avstrije na Dunaju in obljubil,

⁹⁹⁰ Walter Lukan, *Die christlichsoziale Arbeiterorganisationen bei den Slowenen*, str. 485.

⁹⁹¹ *Jegličev dnevnik*, str. 330.

⁹⁹² Schwaiger, *Papsttum und Päpste im 20. Jahrhundert*, str. 142–143.

⁹⁹³ Lukan, *Die christlichsoziale Arbeiterorganisationen bei den Slowenen*, str. 485.

⁹⁹⁴ Prav tam, str. 486–489; in Stiplovšek, *Razmah strokovnega-sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918–1922*, str. 56–57.

da se bodo vsa slovenska delavska društva priključila zvezi in s tem pridobila na moči in vplivu, kar pa se pozneje ni zgodilo. Pod okriljem te zveze je nastala ideja združevanja krščanskih strokovnih organizacij na nivoju posameznih panog. Leta 1906 so bile tako ustanovljene centralne panožne zveze za železničarje, kovinarje, lesarje, tobačne delavce, papirničarje, rudarje, peke, tekstilne delavce in gradbenike. Kot krovna organizacija panožnih zvez je nastala Državna sindikalna komisija (*Reichgewerkschaftskommission*), ki se je na prvem kongresu krščanskih sindikatov Avstrije leta 1909 preimenovala v Centralno komisijo krščanskih sindikatov (*Zentralkommission der christlichen Gewerkschaften*). Kongres je sprejel tudi resolucijo, ki je obravnavala nacionalno razdeljenost krščanskega strokovnega gibanja v Avstriji in se je zavzela za priključitev že obstoječih krščanskih strokovnih zvez v centralo, kar pa je ostala le pobožna želja. K priključitvi niso pristopili Čehi, ki so imeli v svojih krovnih organizacijah okoli 25.000 članov, niti Slovenci. Pristopili so le Poljaki, kar pa je na njihovo gibanje vplivalo negativno.⁹⁹⁵

Dve panožni zvezi sta kljub temu na Slovenskem uspeli organizirati nekaj delavstva. Tako je svoje vplačilnice in skupine od leta 1901, ko je ustanovila prvo skupino v Ljubljani, snovala Krščankosocialna prometna zveza. Leta 1906 je v Ljubljani Avstrijska krščanska delavska tobačna zveza ustanovila vplačilnico, naslednje leto pa skupino, v katero je vstopilo veliko delavcev in delavk, ki pa so kljub temu ohranili tudi članstvo v Podpornem društvu delavcev in delavk, ustanovljenem leta 1900. Tu velja omeniti tudi krščankosocialno društvo papirniškega delavstva v Vevčah, ki je imelo svoje območje delovanja po vsej Avstriji, svoje skupine pa še v Goričanah, Medvodah, Gorici in Gratweinu blizu Gradca.⁹⁹⁶

Kot poizkus enotnega nastopa krščanskega delavstva na nivoju celotne Avstrije lahko štejemo tudi skupni predlog poslancev Kreka in Karla Drexla (1872–1954) v državnem zboru o ustanovitvi Krščankosocialne delavske zveze (*Christlichsozialen Arbeitverbandes*), ki bi skupno zastopala delavce v vseh njihovih vprašanjih, vendar je bil predlog zavržen.

Kljub temu, da je Krek še v avgustu leta 1907 poudarjal, da pri vprašanju strokovnih organizacij ne bo napredka, če se ne bo nesocialistično delavstvo Avstrije združilo in poenotilo, so šli dogodki v naslednjih letih v drugo smer. Prevladali so nacionalni politični argumenti, še posebej po aneksiji Bosne in Hercegovine leta 1908, ko so se okrepile težnje po združitvi južnih Slovanov znotraj monarhije.⁹⁹⁷ Gostinčar je na četrtem vseslovenskem delavskem shodu 28. novembra 1909 pojasnil, da so samostojno JSZ ustanovili šele potem,

⁹⁹⁵ Lukan, *Die christlichsoziale Arbeiterorganisationen bei den Slowenen*, str. 482, 489–490.

⁹⁹⁶ Stiplovšek, *Razmah strokovnega-sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918–1922*, str. 59–60.

⁹⁹⁷ Lukan, *Die christlichsoziale Arbeiterorganisationen bei den Slowenen*, str. 482, 489, 492.

ko so na sestankih z avstrijskimi krščanskimi socialci v Gradcu in na Dunaju ugotovili, da bi bila združitev krščanskosocialnih organizacij po socialdemokratskem vzoru v državnem smislu neustrezna. Pozneje so kot vzroke omenjali še številne druge tako slabe izkušnje, ki so jih imeli v tem oziru slovenski socialdemokrati, in nemško oholost kot navezanost avstrijskih krščanskih socialcev na liberalce.⁹⁹⁸

Organizacijsko je katoliška stran tako na nivoju celotne Avstrije kot na nivoju slovenskih dežel močno zaostajala za konkurenčno socialdemokratsko, ki je v času do ustanovitve JSZ na Slovenskem že močno utrdila mrežo svojih organizacij.⁹⁹⁹

A zavest o ustanovitvi krovne organizacije katoliških delavskih strokovnih organizacij je čedalje bolj naraščala, še posebej potem, ko so se socialdemokratske strokovne organizacije močno okrepile in ko so se v »boj za delavce« po letu 1907 vključile še liberalne delavske strokovne organizacije.¹⁰⁰⁰ Krek je pospešil priprave za ustanovitev centrale krščanskosocialnega strokovnega gibanja. Za njegovo ustanovitev se je izrekel tudi tretji vseslovenski krščanskosocialni delavski shod 2. februarja 1909 v Ljubljani. Krek je na podlagi sklepa tega shoda spisal osnutek pravil JSZ, 28. septembra 1909 pa je bil ustanovni občni zbor JSZ, na katerem so strokovni zaupniki sprejeli predlog o ustanovitvi, potrdili pravila in izvolili načelstvo. Za prvega načelnika so izvolili zdravnika dr. Ivana Zajca (r. 1873),¹⁰⁰¹ za predsednika nadzorstva pa Kreka.¹⁰⁰²

7.2.2.2 JSZ kot centrala organiziranega katoliškega delavstva na Slovenskem od 1909 do 1935

Dne 28. novembra 1909 je bil v Ljubljani z namenom, da se JSZ predstavi »naši jugoslovanski javnosti« in natančno obrazloži svoja pravila in cilje, sklican četrti vseslovenski krščanskosocialni delavski shod. JSZ je prevzela nalogo, da na temelju krščanskih načel vzgaja svoje člane, skrbi za izboljšanje njihovih

⁹⁹⁸ Stiplovšek, *Razmah strokovnega-sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918–1922*, str. 58–61.

⁹⁹⁹ Leta 1893 je bila na Dunaju ustanovljena centrala avstrijskih socialdemokratskih strokovnih organizacij Strokovna komisija, ki je v naslednjih letih posvetila svojo pozornost tudi razvoju strokovnih organizacij na Slovenskem. Kmalu sta bili ustanovljeni deželni tajništvi za Gradec in Trst ter postavljeni deželni zaupniki za Koroško in Kranjsko. Leta 1901 je bila sprožena pobuda, da bi se v okviru dunajske centrale osnovalo strokovno tajništvo za vse slovenske dežele, kar je bilo izven tedanjih ustaljenih form, saj so se tajništva organizirala na deželni ravni. Leta 1905 je bilo v Trstu ustanovljeno jugoslovansko strokovno tajništvo z namenom organiziranja slovenskih delavcev v Trstu, Istri, Gorici, na Gradiškem, Kranjskem in južnem Štajerskem. Kmalu je prišlo do velikega razmaha na Primorskem, medtem ko se gibanje ni zadovoljivo širilo v osrednjo Slovenijo. Na izkušnjah Trsta je bilo leta 1908 v Ljubljani ustanovljeno strokovno tajništvo, leta 1910 pa še Zveza delavskih društev, ki sta okrepila delovanje socialdemokratskih strokovnih društev na Kranjskem. Poleg tega so delovala še posebna strokovna tajništva, kot npr. za rudarje v Trbovljah, za železničarje. Stiplovšek, *Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja na Slovenskem*, str. 15–19.

¹⁰⁰⁰ Stiplovšek, *Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja na Slovenskem*, str. 19–20.

¹⁰⁰¹ *Slovenec* 37 (1909), št. 222, str. 2; Peter Ribnikar, *Sejini zapisniki narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in deželnih vlad za Slovenijo, 1918–1921, I. del*, Ljubljana 1998, str. 71–72.

¹⁰⁰² Stiplovšek, *Razmah strokovnega-sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918–1922*, str. 58.

delavnih in materialnih pogojev ter jim daje različne podpore. Na shodu je ustanovitev JSZ pozdravil tudi voditelj Vseslovenske ljudske stranke (VSL) Ivan Šušteršič (1863–1925), ki je poudaril pomembnost delavstva in njegovo enakopravnost v gibanju katoliških Slovencev in nujnost enotnosti za celotno katoliško gibanje. Shoda se je udeležilo okrog 450 delavcev in delavk, med njimi tudi predstavnik hrvaškega krščanskosocialnega gibanja. JSZ je namreč po načrtih Kreka nameravala biti krovna organizacija krščanskih strokovnih organizacij vseh južnih Slovanov v monarhiji, za kar pa od vlade ni dobila dovoljenja in je lahko delovala le na avstrijski polovici. Praksa v poznejših letih je pokazala, da je bilo njeno področje delovanja predvsem Kranjska. S svojim dejanskim delovanjem je JSZ pričela 1. januarja 1910.¹⁰⁰³

Kljub ambicioznim nalogam, ki si jih je zadala JSZ, je kmalu po ustanovitvi naletela na težave. Stara, že uveljavljena strokovna društva se niso hotela oziroma so se le težka vključevala v JSZ. Do leta 1912 je tako vključevala le 45 skupin s približno 2.500 člani. Zunaj nje so ostale močne skupine krščanskih strokovnih organizacij: Avstrijska krščanska tobačna delavska zveza v Ljubljani s 1.200 člani, Podporno društvo tobačnih delavcev in delavk v Ljubljani z nad 1.600 člani, skupine in vplačnice v Prometni zvezi s preko 600 člani in strokovna društva na Jesenicah, v Vevčah, Idriji, Domžalah. Stara društva so se upirala razpustitvi in vključitvi v JSZ predvsem zaradi precejšnjega premoženja, ki so ga uspela zbrati v podpornih blagajnah.

Na drugem občnem zboru JSZ leta 1912 so ugotovili, da zveza skoraj ni posegla v boje za boljše mezde in delavske pogoje, delavstvo pa zaradi tega JSZ ocenjuje bolj kot bolniško podporno društvo in ne kot strokovno organizacijo. Poleg tega jih je od 2.800 vpisnih članov kar 400 izstopilo, organizacija pa je bila izven Kranjske zelo slabo zastopana. Sledila je njena reorganizacija, osnovala so se štiri agitacijska okrožja ter dva odseka za tekstilno delavstvo in rudarje. To je ugodno vplivalo na razvoj, saj se je v začetku leta 1913 povečalo število vpisnih članov na 4.048 in 61 skupin in vplačilnic, od tega 36 na Kranjskem, 16 na Štajerskem, 6 na Primorskem in 3 na Koroškem. Po treh letih se je končno izrazila tudi glede starih strokovnih društev, ki se niso vključila v zvezo, in jih označila za drobnjakarje, ki s svojim vztrajanjem na starih pozicijah škodujejo strokovni skupnosti slovenskega krščanskosocialnega delavstva.

V zadnjem letu pred »veliko vojno« se je aktivnost JSZ okrepila. Konec leta 1913 je imela že 4.772 vpisnih članov, razvila je tudi močno propagandno dejavnost, največjo na Kranjskem, kjer je organizirala 6 tečajev in 90 shodov, ter na Štajerskem, kjer je imela 42 shodov, njeni govorniki pa so nastopali od »Trsta

¹⁰⁰³ Lukan, *Die christlichsoziale Arbeiterorganisationen bei den Slowenen*, str. 492–493; Stiplovšek, *Razmah strokovnega-sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918–1922*, str. 58–59.

do zgornještajerskih industrijskih središč.« V začetku leta 1914 je sklenila ustanoviti tudi posebno tajništvo za Štajersko ter si prizadevala pridobiti slovenske železničarje, organizirane v Prometni zvezi, kar pa se ni posrečilo.¹⁰⁰⁴

Posebnost in zanimivost strokovnega gibanja tik pred prvo svetovno vojno na Slovenskem je tudi v tem, da je bilo na Slovenskem znotraj krščanskih strokovnih organizacij (tako v JSZ, starih samostojnih strokovnih organizacijah in v centralnih panožnih organizacijah) organizirano približno isto število delavcev kot na socialdemokratski strani, in sicer okrog 7.500, kar je mnogo več kot v avstrijski polovici monarhije, kjer je bilo to razmerje 6 : 1 v korist socialdemokratov. Ta podatek pa je vseeno malo zavajajoč, ker je treba upoštevati veliko razliko v strukturi delavstva. Socialdemokrati so organizirali delavce v težki industriji, prometu, rudarstvu in obrtništvu, ki so bili mnogo bolj udarni kot tisti v lahki industriji (papirna, tobačna, tekstilna, slamnikarska industrija), kjer je bila zaposlena večina delavcev na krščanski strani.¹⁰⁰⁵ Pomembna razlika je bila tudi v razmerju spolov. Pri socialdemokratski Strokovni komisiji je bilo to razmerje 1 : 8 v korist moških, medtem ko je bilo pri Centralni komisiji krščanskih sindikatov na Dunaju le 1 : 3, v slovenskem primeru pa celo le 1 : 2.¹⁰⁰⁶

JSZ je predvsem v času pred prvo svetovno vojno veliko pozornosti posvečala humanitarni dejavnosti, zaradi česar so jo nekateri imenovali kar »špitalska zveza«. Zaradi neurejene socialne in delavske zakonodaje je bil element podpor vabljev za delavce, ki so si s članstvom v taki organizaciji pridobili večjo socialno varstvo. V tem smislu je bila pomembna predvsem podpora v primeru bolezni, svojcem umrlih članov pa je izplačevala tudi posmrtnino. Višino in dolžino obeh prispevkov so določali občni zbori posameznih organizacij.¹⁰⁰⁷ V letu 1911, ko je imela JSZ okrog 2.000 članov, je beležila okrog 20.500 K prihodkov, za podporo svojim članom pa je namenila več kot 8.500 K. Leta 1913, ko je imela okrog 4.700 članov in več kot 35.700 K dohodkov, je za podporo namenila že dobrih 23.000 K.¹⁰⁰⁸ Po koncu vojne se je dajanje podpore močno zmanjšalo tako zaradi slabega materialnega položaja in posledično nizkih prispevkov članstva kot tudi zaščitne delavske zakonodaje, ki se je postopno vpeljevala v letih po vojni. Leta 1921 je tako JSZ izplačala slabih 12.800 K podpore, za leto 1922 pa sklenila, da bo izplačeval le še izredne podpore.¹⁰⁰⁹

Čas prve svetovne vojne je bil za delavsko gibanje zelo neugoden. Avstro-ogrska vlada je že pred začetkom vojne uveljavila vojnodajatveni zakon, ki je

¹⁰⁰⁴ Stiplovšek, *Razmah strokovnega-sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918–1922*, str. 58–61.

¹⁰⁰⁵ Stiplovšek, *Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja na Slovenskem*, str. 15–16; in Lukan, *Die christlichsoziale Arbeiterorganisationen bei den Slowenen*, str. 494–495.

¹⁰⁰⁶ Lukan, *Die christlichsoziale Arbeiterorganisationen bei den Slowenen*, str. 495.

¹⁰⁰⁷ Stiplovšek, *Razmah strokovnega-sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918–1922*, str. 631–634.

¹⁰⁰⁸ Lukan, *Die christlichsoziale Arbeiterorganisationen bei den Slowenen*, str. 493.

¹⁰⁰⁹ Stiplovšek, *Razmah strokovnega-sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918–1922*, str. 634.

veleval, da delavci v podjetjih, ki so za državo v vojni posebnega pomena, do petdesetega leta starosti ne smejo dati odpovedi, vodenje podjetij pa lahko prevzamejo vojaške oblasti. V teh podjetjih je bilo prepovedano vsakršno delavsko gibanje, ki bi oviralo obratovanje, za kršitelje so bile predpisane visoke kazni. Ta določila so v zadnjih letih vojne prinesla popolno militarizacijo delavstva, ki se je ukvarjalo s proizvodnjo za vojaške potrebe, kot npr. na železnici, v rudnikih in težki industriji. Zaradi vojnih razmer so bila razveljavljena še nekatera določila, ki so ščitila delavce, kot o omejitvi delavnega časa, o nedeljskem počitku ter zaščiti delavk in mladoletnih delavcev.

Zelo omejena možnost delovanja strokovnih organizacij, vpoklic strokovnih funkcionarjev in zaupnikov v vojsko, strah pred strogimi sankcijami v primeru delavskega gibanja so botrovali naglemu padcu strokovnega gibanja. V letu 1916 je imela Strokovna komisija le še okrog 1.700 organiziranih delavcev, JSZ celo manj kot 1.000 in je dosegla najnižjo točko, medtem ko so liberalne organizacije tako rekoč razpadle.

Zlom absolutizma spomladi 1917 je zopet prinesel možnost za delovanje strokovnih društev. To so s pridom izkoristila predvsem socialdemokratska strokovna društva, ki so z mezdnimi gibanji in močno agitacijo do konca vojne uspela organizirati več kot 7.000 delavcev. Manj uspešna je bila liberalna stran, kajti centri njihovih strokovnih organizacij so bili na Primorskem, kljub temu pa jim je v Zvezi jugoslovanskih železničarjev do konca vojne uspelo organizirati nad 3.000 delavcev.¹⁰¹⁰ Najslabše rezultate je beležila JSZ. Na njen razvoj sta slabo vplivala spor znotraj Vseslovenske ljudske stranke (VLS) ter smrt glavnega idejnega in organizacijskega vodje krščanskega delavstva Janeza Evangelista Kreka 8. oktobra 1917. Do konca vojne se je število organiziranih delavcev komaj dvignilo na okrog 1.100, kar je bila manj kot petina predvojnega članstva. Kljub tem neuspehom pa v čas vojne sodi prvi preboj in pomen krščanskega delavstva na političnem polju. V maju 1917 je bila namreč kot krilo, ki je v sporu znotraj VLS podprla Kreka zoper Šušteršiča, ustanovljena Slovenska krščanska demokracija. Njeni predstavniki so bili v glavnem iz vrst krščanskega delavstva in so v septembru 1917 kot samostojna skupina podpisali Ljubljansko deklaracijo, ki je podprla Majniško deklaracijo in združitev južnih Slovanov. Ta epizoda pa je bila tudi edina, s katero je Slovenska krščanska demokracija tudi zamrla.¹⁰¹¹

V povojnem revolucionarnem razpoloženju je bil razredni in radikalni program socialdemokratskih strokovnih društev za delavstvo mnogo bolj privlačen kot solidaristični program JSZ.¹⁰¹² Socialdemokratske strokovne

¹⁰¹⁰ Stiplovšek, *Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja na Slovenskem*, str. 21–23.

¹⁰¹¹ Lukan, *Die christlichsoziale Arbeiterorganisationen bei den Slowenen*, str. 486–489.

¹⁰¹² Stiplovšek, *Razmah strokovnega-sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918–1922*, str. 296.

organizacije so v povojnih letih doživele velik razmah, čeprav je prišlo tako do notranje diferenciacije kot do pritiskov s strani države.¹⁰¹³

V prvem povojnem obdobju do leta 1923 sta vladali visoka inflacija in velika druginja, delavske organizacije pa so na to odgovarjale s številnimi meznimi gibanji.

Ob nastanku jugoslovanske države je bila najbolj oslABLJena katoliška stran strokovnega gibanja. JSZ si je takoj na začetku zadala naloge, ki so obsegale širjenje skupin in številčno utrditev, prilagoditev programa novim razmeram po prevratu in prehodu iz pretežno podporne organizacije na druge oblike delovanja ter okrepitev svojega mesta v VLS oziroma SLS.

Že prve akcije JSZ za razširitev svoje mreže in okrepitev članstva v industrijskih obratih so naletele na oster odziv pri socialdemokratih. Ti so namreč ne le branili svoj položaj med delavstvom, ki so ga utrdili v zadnjem obdobju vojne, temveč so z ostrimi sredstvi poizkušali JSZ izriniti tudi iz tistih tovarn, v katerih je še imela svoje skupine oziroma vplačilnice. Do zaostrovanja je prišlo v mnogih obratih, na Jesenicah so v februarju 1919 nekateri socialdemokratski delavci stavkali, da bi izsilili odpust članov JSZ, kar pa jim ni uspelo. V Trbovljah so socialdemokratski delavci zahtevali, da so lahko delavci organizirani le v njihovi zvezi in grozili tistim, ki so bili organizirani v okviru JSZ, da jih bodo s prvim majem »iztirali iz službe.« JSZ se je obrnila za pomoč na Deželno vlado za Slovenijo, ki je na seji 26. aprila 1919 sklenila delavstvo opozoriti na zakonske določbe o svobodi organiziranja in stroge kazni ob kakršnemkoli nasilju. Podobno se je zgodilo še v nekaterih primerih, kar je JSZ prineslo formalno zadoščenje, socialdemokrati pa so vseeno uspeli preprečiti krepitev JSZ. Ti neuspehi so JSZ prisilili, da se je ozirala predvsem po tistih kategorijah delavstva, ki ni bilo zaposleno v industriji, ter skušala obdržati vsaj obstoječe skupine v industriji.¹⁰¹⁴

Za svojo okrepitev je JSZ povečala propagandno dejavnost. Leta 1919 je organizirala 280 shodov, oblastem pošiljala številne spomenice, junija 1919 na Šmarni gori organizirala delavski tabor, ki se ga je udeležilo okrog 7.000 članov različnih krščanskosocialnih organizacij in somišljenikov ter delegacija

¹⁰¹³ Desno krilo socialdemokratov je zagovarjalo zmerne reforme ter avtonomijo slovenskega strokovnega gibanja, levica pa se je zavzemala za razredni boj in povezavo v jugoslovansko centralo, kar je povzročalo stalne konflikte, kljub temu pa med delavstvom, med katerim je po vojni in oktobrski revoluciji vladal revolucionarni duh, doživele velik razmah. V juniju 1919 je imelo tako že okrog 23.000 organiziranih delavcev, v aprilu 1920, ko je bila strokovna komisija vključena v Centralni delavski sindikalni svet Jugoslavije, pa kar 30.000. Število je začelo upadati po zlomu železničarske in generalne stavke aprila 1920 in predvsem po zakonu o zaščiti države iz avgusta 1921, ki so prepovedali komunistične sindikate. Liberalne strokovne organizacije so uspele v letih po vojni organizirati okrog 4.000 članov, ki so bili v glavnem iz vrst železničarjev in uradništva. Miroslav Stiplovšek, *Die christlichsozialistische Gewerkschaftsorganisationen in Slowenien 1918–1941*, v: *Österreichische Osthefte* 35 (1993), št. 3, str. 443–445.

¹⁰¹⁴ Stiplovšek, *Razmah strokovnega-sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918–1922*, str. 296–298; Ribnikar, *Sejni zapisniki narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in deželnih vlad za Slovenijo, 1918–1921*, II. del, Ljubljana 1999, str. 170.

hrvaškega krščanskosocialnega delavstva. Konec leta 1919 je imela JSZ že več kot 7.500 članov, konec naslednjega leta pa že skoraj 11.000. Te visoke številke so zavajajoče, saj pregled strukture članstva pokaže, da je bilo med njimi več kot dve tretjini tistih, ki so pripadali sezonskim delavcem in delavkam, služkinjam, kmečkim delavcem, viničarjem, zaposlenim v domači obrti in podobno. Najštevilčnejša je bila Čipkarska zveza, v kateri je bilo sredi leta 1920 preko 3.000 članic, druga najmočnejša je bila Zveza služkinj, ki je imela ob koncu leta 1920 blizu 2.500 članic. V JSZ so bili organizirani sezonski slamnikarski delavci iz Domžal in Mengša, ki so spomladi 1919 šteli okrog 400 članov, sitarji iz Stražišča pri Kranju z okoli 130 člani. Viničarji ljutomerskega okrožja so imeli v začetku leta dobrih 250 članov, v aprilu 1920 so se organizirali tudi viničarji mariborskega okrožja in takoj pridobili 200 članov.

Med tovarniškim delavstvom je imela JSZ kljub ostrim bojem s socialdemokrati še vedno največ članov v tobačnih podjetjih, v katerih je imela ljubljanska skupina v začetku leta 1921 okoli 600 članov. Močna je bila tudi med papirničarji, saj je bila v Vevčah v JSZ organizirana večina delavstva (188 članov), v Medvodah in Goričanah pa skoraj vsi. Močna je bila tudi v tekstilni industriji, predvsem v Trziču, in v usnjarski industriji. Več skupin je delovalo tudi med kovinarji, med katerimi so bile posebno pomembne na Jesenicah in v Javorniku, kjer so se morali delavci stalno braniti pred socialdemokrati. JSZ pa ni imela skoraj nobenega vpliva na rudarje in železničarje, saj je le v Ljubljani delovala šibka skupina. Struktura članstva, ki je v glavnem pripadala najnižje plačanim delavcem, je pogojevala tudi nizko članarino, tako da je bila JSZ precej odvisna od različnih donacij katoliških ustanov,¹⁰¹⁵ posledično pa tudi od njihovega vpliva na delovanje.

Februarja 1919 je bil izredni občni zbor JSZ. Na njem so pravila prilagodili delovanju v jugoslovanski državi in področje delovanja JSZ razširili na vso Jugoslavijo, zbora so se udeležili tudi predstavniki hrvaškega krščanskosocialnega delavstva. Za predsednika je bil izvoljen Josip Gostinčar. V novembru 1919 je bil ponovno izredni občni zbor, saj je situacija narekovala novo preobrazbo. Ponovno so bila sprejeta nova pravila, cilj pa je bil še naprej »vzgajati člane in skrbeti zaboljšanje njihovih službenih in gospodarskih razmer na temelju krščansko-socialnih načel«. Sredstva za izpolnitev tega cilja so bila: predavanja, shodi, preučevanje delavskih razmer, pošiljanje peticij na urade in zakonodajne organe, posredovanja pri delodajalcih, brezplačno posredovanje služb, pravna pomoč, dajanje podpor v stiskah, izdajanje tiska itd. Pravila so določala, da so v vodstvene strukture zveze lahko prišli tudi posamezniki iz nedelavskih vrst, kar

¹⁰¹⁵ Stiplovšek, *Razmah strokovnega-sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918–1922*, str. 301–307; in Stiplovšek, *Die christlichsozialistische Gewerkschaftsorganisationen in Slowenien 1918–1941*, str. 448.

je omogočalo tudi kontrolo zveze s strani Cerkve in VLS oziroma SLS. Za društva, ki so bila sestavljena iz žensk, pa je bilo sploh značilno, da so bili njihovi voditelji skoraj izključno duhovniki.

Na občnem zboru v juniju 1920 so z zadovoljstvom ugotovili, da je za njimi defenzivno obdobje, da so njihovi nasprotniki na socialdemokratski strani tako oslabei, da ne morejo več ovirati njihovega razvoja in da JSZ ni le ozko slovenska organizacija, temveč se je »*razpela preko Hrvaške, Dalmacije, Bosne, Hercegovine in Hrvatskega Primorja*«. Zaradi številčne krepitve članstva je JSZ ustanovila številne zveze, ki so povezovale delavstvo sorodnih oziroma istih strok.

V septembru 1920 je bila JSZ sprejeta v mednarodno zvezo krščanskih strokovnih organizacij s sedežem v Utrechtu, ki je nastala nekaj mesecev pred tem. Svoje ideje je poleg shodov in tečajev razglašala tudi preko glasil krščanskega delavstva, kot sta bili *Naša moč* in *Večerni list*. Ideje so bile precej radikalne in blizu socialdemokratskim z razliko, da so temeljile na medstanovski solidarnosti in ne na razrednem boju. Zahtevali so odstranitev kapitalistične države in kapitalističnega družbenega reda, obsojali komunizem in razredni boj ter zahtevali vpeljavo socialnega pravičnega reda ter konkretne ukrepe: obvezno socialno zavarovanje, ureditev temeljne plače, brezplačno zdravstvo za delavske družine ...¹⁰¹⁶

Mejnik v razvoju JSZ je bil občni zbor 25. septembra 1921, ko so sprejeli nova pravila, ki jih je čez dva meseca potrdila Pokrajinska uprava za Slovenijo. Z njimi je JSZ postala zveza strokovnih organizacij krščanskega delavstva v Kraljevini SHS. Kot glavni cilj si je zastavila praktično uveljavljanje načel krščanskega socializma in izboljšanje položaja delavskega ljudstva. Naloga načelstva je bila skrb za propagando krščanskega socializma, za izdajanje strokovnega glasila, širjenje organizacije, nadzorstvo nad upravnimi posli in vzdrževanje mednarodnih stikov. Vzpostavljen je bil nov organ in sicer glavni strokovni odbor, ki so ga sestavljali predstavniki vseh strokovnih zvez. Njegove naloge so bile urejanje strokovnih zadev, ki so presegale področje posameznih zvez, kot so npr. sklepanje o obsežnejših mezdnih gibanjih ali stavkah, odločanje o tem, katero delavstvo se združuje v posameznih strokovnih zvezah, nadzor nad tajniki posameznih strokovnih zvez. Ustanovil je tudi razsodišče za primer spora med posameznimi odbori zvez. Sklenil je osnovati številne strokovne zveze. Pravila so predvidevala tudi možnost vključitve nekrščanskih sindikatov, če bi izjavili, da stoje na pozitivnem verskem stališču. Nova pravila in notranja reorganizacija, ki je temeljila na delovanju samoupravnih strokovnih zvez, sta

¹⁰¹⁶ Stiplovšek, *Razmah strokovnega-sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918–1922*, str. 296, 298.

začrtali temeljne smernice, ki so za JSZ z manjšimi popravke veljale vse do okupacije 1941.¹⁰¹⁷

JSZ je svoje cilje najmanj uspešno uresničevala na političnem polju, na katerem je vodstvo prihajalo v stalne spore z vodstvom SLS. Krščanskosocialno delavstvo namreč še vedno nikakor ni uspelo doseči ustrezne zastopanosti v vrhu stranke. Vedno znova je podajalo zahteve po večji zastopanosti in ogorčenje nad prezrtostjo delavstva. Po novih pravilih SLS je leta 1919 politično predstavništvo krščanskega delavstva v SLS prevzela Delavska zveza, ki je izvrševala politične naloge, ki jih ji je zadala strokovna organizacija. Konflikti pa so se nadaljevali še naprej, saj vodstvo SLS ni dopustilo, da bi se Delavska zveza v stranki preveč uveljavila in tako je do hudega spora prišlo že v zvezi s stališči SLS v ustavodajni skupščini, ko so krščanski socialci zahtevali strogo republikansko stališče, vodstvo SLS s Korošcem na čelu pa je zavzelo bolj kompromisno in previdno stališče.¹⁰¹⁸

Jeseni 1922 je SLS z namenom, da bi na občinskih volitvah preprečila zmago Jugoslovanske demokratske stranke, Delavsko zvezo vključila v politični blok, imenovan Zveza delavnega ljudstva, v kateri so sodelovali še komunisti in socialistična frakcija Zarja. Koalicijo je ob zgražanju liberalcev podprl celo škof Jeglič. Zveza delavnega ljudstva je na volitvah močno zmagala, postavila svojega župana in izvedla nekaj pomembnih socialnih ukrepov, a decembra 1923 razpadla. Iz koalicije so namreč odšli komunisti, SLS pa zaradi notranjih trenj Delavski zvezi ni pustila več samostojnega političnega nastopa. Pri tem se je prvič zgodilo, da so katoliški in marksistični delavci politično sodelovali. Predsednik Delavske zveze France Kremžar se je uklonil vodstvu SLS, da zveza ni več samostojno nastopala, je pa od tega časa prihajalo do vedno večjih napetosti znotraj SLS med jedrom stranke in njeno Delavsko zvezo oziroma delavstvom, zbranim okrog JSZ.¹⁰¹⁹

Leta 1922 je v skladu z novimi pravili JSZ ustanovila sedem strokovnih zvez, med katerimi je vodilno mesto prevzela Strokovna zveza tovarniškega delavstva, med neindustrijskim delavstvom pa je bila to Strokovna zveza viničarjev in kmečkih delavcev. Ob preoblikovanju je iz njenih vrst odpadla skoraj polovica članov, ki so bili do tedaj člani le na papirju, številčno stanje pa se je zmanjšalo skoraj za polovico na okoli 5.000 članov, toda okoli tri četrtine so predstavljali člani iz industrije.¹⁰²⁰

¹⁰¹⁷ Prav tam, str. 303, 309–312.

¹⁰¹⁸ Prav tam, str. 299–309, ter Stiplovšek, *Die christlichsozialistische Gewerkschaftsorganisationen in Slowenien 1918–1941*, str. 446.

¹⁰¹⁹ Prunk, *Pot krščanskih socialistov*, str. 61–69; Rahten, Anton Korošec, *Slovenski državnik kraljeve Jugoslavije*, str. 162.

¹⁰²⁰ Stiplovšek, *Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja na Slovenskem*, str. 39–40.

Na katoliškem shodu leta 1923 so člani JSZ izrazili nezadovoljstvo nad socialno resolucijo, ker ni odločno poudarila nasprotja med krščanstvom in kapitalizmom in tudi ne dovolj modernih delavskih socialnih zahtev.¹⁰²¹

V naslednjih letih se je razkorak med vodstvom SLS in JSZ le še stopnjeval. Svojo moč je JSZ manifestirala na prvih volitvah v Delavsko zbornico leta 1926, na katerih je dobila 15.017 glasov in s tem 14 zastopnikov nasproti 29.344 glasovom in 27 zastopnikom Strokovne komisije in 8.359 glasovom in 7 zastopnikom liberalne Neodvisne delavske liste, s čimer je postala druga najmočnejša strokovna zveza.¹⁰²² Občni zbor JSZ leta 1927 je v svoje vodstvo izvolil nove, mlajše in bolj dinamične kadre pod vodstvom predsednika Srečka Žumra (1895–1983).¹⁰²³ Vodstvo, ki je imelo podporo v starešini zveze Gostinčarju, je pričelo s prenovo in tako že kmalu ustanovilo stavbno zadrugo, vložilo veliko napora v uveljavljanje zveze v težki industriji, v idejnem pogledu pa so postajali čedalje bolj radikalni, kar še posebej velja za mlade iz vrst Krekove mladine, ki je v letu 1928 pričela izdajati revijo *Ogenj*, oziroma povezane s križarstvom.¹⁰²⁴ V znak nestrinjanja s politiko SLS in delovanjem njenega ministra za socialno politiko Andreja Gosarja, ki je bil hkrati tudi urednik krščanskosocialističnega glasila *Pravica*, je JSZ prevzela izdajanje tega lista v svoje roke in ga preimenovala v *Delavsko pravico*. Vodstvo SLS je JSZ zagrozilo, da ji bo odtegnilo vso finančno podporo in jo bo organizacijsko uničilo. JSZ pa je nato leta 1928 še zadnjič izjavila, da pripada SLS, a je hkrati zahtevala enakopravnost in samostojnost pri odločanju o delavskih zadevah. V tistem letu je JSZ vodila tudi nekaj večjih mezdnih gibanj oziroma je v njih sodelovala (papirnice v Vevčah, Goričanah, Medvodah in kovinarji v Kamniku).¹⁰²⁵

V nadaljnjih letih je prišlo med SLS in JSZ le še do stopnjevanja nasprotij, še posebej v začetku tridesetih let, dokler leta 1932 nista prenehali sodelovati. Napetosti sta povečali še podpora SLS (1929–1931) beograjski diktaturi, gospodarska kriza in čedalje bolj leva orientacija vodstva JSZ. Za njun medsebojni odnos je bila pomembna tudi zamenjava na sedežu ljubljanskega škofa. Po okrožnici papeža Pija XI. *Quadragesimo anno* pa se je izdatno okrepilo še idejno zaostrovanje.¹⁰²⁶

¹⁰²¹ Jože Šavora, Krščansko socialistično gibanje na Slovenskem do osvoboditve, v: *Nova pot* 10 (1958), št. 10–12, str. 472–473; in Prunk, *Krščanski socializem*, str. 43.

¹⁰²² Miroslav Stiplovšek, Volitve v Delavsko zbornico Slovenije leta 1926, v: *Zgodovinski časopis* 45 (1991), št. 2, str. 269–290.

¹⁰²³ Prunk, *Pot krščanskih socialistov*, str. 76–79.

¹⁰²⁴ Prunk, *Pot krščanskih socialistov*, str. 80–86.

¹⁰²⁵ Stiplovšek, *Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja na Slovenskem*, str. 50–52.

¹⁰²⁶ To natančneje obravnavamo v poglavju o socialni misli.

Da JSZ zahaja preveč v levo, so opazali tudi številni, ki so bili kritični do vodstva SLS. Na to so vodstvo JSZ opozarjali mnogi, npr. nekdanji »starin«, kranjski dekan Matija Škerbec, France Kremžar¹⁰²⁷ in Andrej Gosar.

Po drugi strani se je JSZ čutila čedalje bolj odrinjena od Cerkve, kar je izrazila tudi v spomenici o delavskem vprašanju, ki jo je JSZ skupaj z Radničkim strokovnim savezom iz Zagreba poslala septembra 1931 škofu Gregoriju Rožmanu s prošnjo, naj jo obravnavajo na Jugoslovanski škofovski konferenci. V spomenici so opisovali bedo, v kateri se je znašlo delavstvo v času gospodarske krize, ter navajali odlomke papeških okrožnic in pisem, s katerimi so utemeljevali pravilnost svojega dela. Spomenico so zaključili s pozivom, naj ordinariji angažirajo duhovnike za socialno delo med delavci, in našteli nekaj predlogov, med drugim naj se duhovniki vključijo v strokovne organizacije in da se v vsaki škofiji angažira vsaj enega duhovnika za delo v strokovnih organizacijah.¹⁰²⁸

Odločilen razkol z SLS je prinesel občni zbor JSZ leta 1932, na katerem je takrat sicer razpuščena SLS poizkušala ustoličiti kandidata Miho Kreka (1897–1969), ki je imel podporo voditelja SLS Antona Korošca, a je zbor potrdil starega načelnika Srečka Žumra, po tem zboru pa JSZ in SLS nista več sodelovali.¹⁰²⁹ Vodstvo SLS je na to odgovorilo spomladi leta 1933 s poživitvijo dela Društva združenih zasebnih in trgovskih nameščencev Slovenije (DZZTNS), ki je sicer nastala že leta 1926 in je bila zametek poznejše Zveze združenih delavcev (ZZD).¹⁰³⁰

V letih 1931–1933 je JSZ organizirala več stavk, akcij za izboljšanje položaja delavstva in za izboljšanje mezdnih pogodb. Prizadevala si je za enotni boj sindikatov, vendar so težnje zavračali socialni demokrati, ki so želeli imeti prevladujoče mesto v slovenskem sindikalnem gibanju.¹⁰³¹

Od aprila 1934 so se vršili pogovori o zedinjenju med JSZ in DZZTNS. Na prvem sestanku 13. aprila 1934 so se oboji strinjali, da je treba razkol »spraviti z dnevnega reda« in da je za korist katoliškega delavstva potrebna enotnost. Kremžar je v imenu DZZTNS poudarjal, da je enotnost nujna, do nje pa bo lahko prišlo le, če bodo razrešili bistvene razlike, ki so v načelih. Krščanskim socialcem je očital, da so predvsem »kruhoborci«, niso pa dejavni v skupni idejni borbi. Očital jim je pisanje v *Mladem plamenu*, *Delavski pravici*, predvsem pa v *Besedi o sodobnih vprašanjih*, da so marksistično usmerjeni in da ne priznajo avtoritete Cerkve. Dejal je: »Na vaši strani se trdi, da se da enciklika Quadragesimo

¹⁰²⁷ Rahten, Anton Korošec, *Slovenski državnik kraljeve Jugoslavije*, str. 426.

¹⁰²⁸ NŠAL 332, šk. 8. JSZ, spomenica JSZ in Radničnog strokovnog saveza iz Zagreba Jugoslovanski škofovski konferenci o delavskem položaju; 30. 9. 1931.

¹⁰²⁹ Prunk, *Pot krščanskih socialistov*, str. 109–111; Rahten, Anton Korošec, *Slovenski državnik kraljeve Jugoslavije*, str. 426–427.

¹⁰³⁰ Stiplovšek, *Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja na Slovenskem*, str. 52; NŠAL 332, šk. 8. JSZ, pismo JSZ Gregoriju Rožmanu, 2. 9. 1935.

¹⁰³¹ Prunk, *Pot krščanskih socialistov*, str. 111–118.

anno različno razlagati. Mi pa trdimo, da je ta beseda, mislim namreč okrožnico, beseda glavarja, učenika in očeta Katoliške cerkve in je mi kaj prida ne moremo razlagati. Kot zvesti sinovi Cerkve smo jo dolžni sprejeti z vsem spoštovanjem. Zato pa mi tudi v tej stvari ne debatiramo. /.../ Imamo pred seboj gladko stališče. Ako je med nami spor in o takih stvareh, potem vprašajmo za svet in razsodbo odločujočo avtoriteto. Če smo katoličani pa je med nami spor, je za nas odločujoča avtoriteta Cerkve, oziroma škof ali pa tudi naša internacionala. Škofovi razsodbi se kot katoličani gladko podvržemo, storite to tudi vi, pa smo skupaj.« Poleg tega je predlagal, da sprejmejo skupnega duhovnega voditelja, ki bo odločal o idejnih zadevah. Matija Žumer (1901–1957) je nato v imenu JSZ odgovoril, da je občni zbor JSZ encikliko sprejel in da so stalno deležni hudih napadov, a da jih Cerkev uradno ni obsodila, izrazil pa je tudi ogorčenje, da niso bili povabljeni v KA. DZZTNS je pozval, naj se vključi v JSZ, kjer bo imel avtonomijo, in pristal, naj o spornih zadevah odloči škof oziroma avtoriteta Cerkve.¹⁰³²

Na dan sestanka je Miha Krek pisal škofu Rožmanu, da bo dobil deputacijo obeh delavskih društev, ki ga bosta prosili za odločitev o spornih zadevah in naj si pridrži pravico, da mu predložijo vprašanja pismeno, da bo nato lahko odgovoril, da bi delavsko gibanje »krenilo v pravi tok.«¹⁰³³

1. junija 1934 je Franc Kremžar poslal škofu zapisnik razgovora in pismo, v katerem ga je prosil za posredovanje o petih spornih vprašanjih.¹⁰³⁴ Predstavnika obeh skupin, Jože Langus in Franc Kremžar, sta se nato oglasila pri škofu in ga seznanila s pogovori in sklepi. A v vrstah DZZTNS je kmalu završalo.

Ob praznovanju 40. obletnice »krščankosocialističnega« gibanja in 25-letnice JSZ je zveza poudarila svojo krščansko socialistično usmeritev, višek pa je bil govor Srečka Žumra na občnem zboru 3. junija 1934, na katerem je med drugim izjavil: »Pot do socialističnega mišljenja je težka in dolga. Kdor hoče biti pošten socialist, mora priznati in upoštevati elemente, ki podpirajo socialistično gibanje. Tak važen element je marksizem, kot znanstveno utemeljen nauk, kot kritika kapitalizma. Kot takega ga priznavamo, odklanjati pa ga moramo kot svetovni nazor.«¹⁰³⁵ DZZTNS je bilo nad tem ogorčeno in je pisalo škofu, naj se opredeli do takega pisanja, da bodo imeli delavci »jasno začrtano pot.«¹⁰³⁶

Pogovori o združitvi so se nadaljevali šele spomladi 1935, a tudi zastali. DZZTNS je JSZ poslalo predlog, po katerem bi JSZ organizirala katoliško delavstvo, DZZTNS pa katoliško nameščenstvo, obe avtonomni organizaciji pa bi povezoval skupni svet, kar pa je bilo za JSZ nesprejemljivo, saj je to razumela

¹⁰³² NŠAL 332, šk. 8. JSZ, zapisnik razgovora med JSZ in DZZTNS, 13. 4. 1934.

¹⁰³³ NŠAL 332, šk. 8. JSZ, pismo Miha Kreka, 13. 4. 1934.

¹⁰³⁴ NŠAL 332, šk. 8. JSZ, pismo Franca KREMŽARJA, 1. 6. 1934.

¹⁰³⁵ *Delavska pravica*, 7 (1934), št. 23, str. 1.

¹⁰³⁶ NŠAL 332, šk. 8. JSZ, pismo DZZTNS, 3. 7. 1934.

kot nadaljevanje obstoječega stanja dveh organizacij oziroma razkol katoliškega delavskega gibanja.¹⁰³⁷

7.2.2.3 Razkol, ustanovitev paralelne delavske zveze ZZD leta 1935 in izločitev JSZ iz katoliškega tabora leta 1940

Leta 1935 je prišlo do pomembnih sprememb, ki so vplivale na katoliško delavsko gibanje na Slovenskem. 24. junija 1935 je prvak nekdanje SLS Anton Korošec stopil v novo vlado, ki jo je vodil Milan Stojadinović (1888–1961), in postal notranji minister. 14. avgusta 1935 je v Ljubljani potekala konferenca nekdanje SLS, na kateri so se odločili za vstop v novo vsedržavno JRZ, in nekdanja SLS je tako postala vladna stranka.¹⁰³⁸ Z junijskim plenumom CK KPJ v Splitu so komunisti pričeli z obliko ljudsko-frontnega sodelovanja in povezovanja, s čimer so postali odprti za sodelovanje s krščanskimi socialisti, kar so prej zavračali. Slovenski komunisti so ocenili, da je v krogih JSZ in krščansko-socialnih izobražencev dosti takih, s katerimi bi bilo možno sodelovanje, poleg tega so v vrste vodstva JZS prihajali mladi radikalni kadri, ki so bili za tovrstno sodelovanje še bolj dovzetni.¹⁰³⁹

Ob vstopu nekdanje SLS v vlado poleti 1935 so se ponovno okrepile želje vodstva stranke po obvladovanju katoliškega delavskega strokovnega gibanja. V časopisu *Slovenec* so poudarili pomen nove socialno gospodarske politike JRZ, ki temelji na enotnem sodelovanju in vzajemnosti vseh državljskih stanov in načelu stanovske ureditve, nasproti marksizmu, in razrednemu materializmu. Hkrati s tem so napovedali ustanovitev novih strokovnih organizacij poljedelskega delavstva, ki bo temeljila na papeških okrožnicah.¹⁰⁴⁰

Vodstvo JSZ je proti temu protestiralo pri škofu Rožmanu in mu poslalo protestno pismo,¹⁰⁴¹ hkrati pa na seji širšega vodstva ostro obsodilo novo politiko JRZ.¹⁰⁴²

Vodstvo SLS je odgovorilo 15. novembra 1935 z ustanovitvijo vzporedne strokovne organizacije katoliškega delavstva z imenom Zveza združenih delavcev (ZZD). Razlog za ustanovitev nove delavske centrale je vodstvo ZZD utemeljevalo z ugotovitvami, da se je JSZ v povojnem obdobju izkazala kot »coklja za razvoj delavskega gibanja na katoliški strani in za udejstvovanje delavcev v ostalem katoliškem pokretu«. To pa se je zgodilo zaradi nesposobnega vodstva,

¹⁰³⁷ NŠAL 332, šk. 8. JSZ, pismo JSZ, 27. 4. 1935 s prilogami, šk. 8. Več o neuspešnih pogajanjih in razdoru v poglavju 2.2.5 Gregorij Rožman.

¹⁰³⁸ Anka Vidovič-Miklavčič, Vrnitev SLS na oblast, v: *Slovenska novejša zgodovina 1*, Ljubljana 2005, str. 361.

¹⁰³⁹ Prunk, *Pot krščanskih socialistov*, str. 136–138.

¹⁰⁴⁰ Naše socialne potrebe, v: *Slovenec* 63 (1935), št. 194a, str. 1; in Strokovna organizacija poljedelskega delavca v: *Slovenec* 63 (1935), št. 194a, str. 9.

¹⁰⁴¹ NŠAL 332, šk. 8. JSZ. Protestno pismo JŠK, 2. 9. 1935.

¹⁰⁴² Prunk, *Pot krščanskih socialistov*, str. 141.

ki ni bilo sposobno organizirati večjega števila delavcev, ki je simpatiziralo s komunizmom, nova organizacija pa hoče to preprečiti in zagotoviti enotnost katoličanov. Ob ustanovitvi zveze je vodstvo poudarilo, da jo je v življenje poklicalo slovensko katoliško delavno ljudstvo, da ga reši iz objema kapitalizma in marksizma in pripravi pot za obnovo družbenega reda po evangelijskih načelih papeževe okrožnice *Quaudragesimo anno*.

JSZ je vzrok za ustanovitev ZZD pripisala dejstvu, da je SLS v JSZ videla le agitacijsko celico politične stranke, nikoli pa ni dopustila, da bi imelo delavstvo dejanski vpliv v stranki oziroma da bi avtonomno zastopalo svoje strokovne interese. Ker se JSZ ni pokorila, so ustanovili paralelno organizacijo, ki je prinesla le razdor med katoliškim delavstvom s tragičnimi posledicami.¹⁰⁴³

Od leta 1935 dalje je prišlo do množičnega sodelovanja krščanskih socialistov in JSZ v enotni fronti delavskega gibanja skupaj s socialisti in komunisti preko skupnih stavk, v skupnem nastopu na volitvah, v časopisih, pri oblikovanju društev itd., poleg tega pa se je na pomembne položaje znotraj JSZ infiltriralo mnogo komunistov.¹⁰⁴⁴ JSZ je skupaj z drugimi zvezami vodila boj za izboljšanje mezd in delavskih pogojev ter sklepanje kolektivnih pogodb. Sodelovali so pri stavki jeseniških kovinarjev leta 1935, v kateri je sodelovalo 2.000 delavcev. JSZ je sama vodila najdaljšo, osemtedensko stavko leta 1935 v Papirnici Količevo. Naslednje leto je vodila stavko tekstilcev v Škofji Loki, ki se je nadaljevala v vsesplošno stavko tekstilnih delavcev, v kateri je sodelovalo okoli 8.500 delavcev. Delovala je v Centralnem tarifnem odboru, ki je vodil stavko in po petih tednih uspel izbojevati kolektivno pogodbo, stavka pa je pomenila največjo stavko sredine tridesetih let.¹⁰⁴⁵ Časopisje v rokah SLS je na te dejavnosti JSZ odgovorilo s srditimi napadi.¹⁰⁴⁶

Ob teh stavkah je pri nekaterih lokalnih odborih JSZ, ki so bili do tedaj tesno povezani s krajevnimi duhovniki, prišlo do resnih sporov in razhajanj. Tak primer je bil tako v Kranju kot v Trzinu.¹⁰⁴⁷

ZZD je programsko temeljila na korporativizmu socialne okrožnice *Quaudragesimo anno*, vodstvo pa sta prevzela Rudolf Smersu (1905–1998) in France Preželj. V začetku je uspela organizirati le okoli 250 članov poselske in tobačne strokovne zveze.

V času pogajanj o skupnem nastopu katoliškega delavstva je bil 15. decembra 1935 v Celju sklican skupen sestanek, na katerem so JSZ, ZZD in DZZTNS sprejeli sklep, naj se vse delojemalske organizacije združijo znotraj JSZ, ta pa

¹⁰⁴³ NŠAL 332, šk. 8, JSZ. Protest JSZ zoper namero po ustanovitvi nove katoliške delavske strokovne organizacije, 2. 9. 1935.

¹⁰⁴⁴ Jakob Kolarič, Škof Rožman, II. del, Celovec 1970, str. 227–228; Prunk, *Pot krščanskih socialistov*, str. 143–148; in Prunk, *Krščanski socializem*, str. 45.

¹⁰⁴⁵ Stiplovšek, *Die christlichsozialistische Gewerkschaftsorganisationen in Slowenien 1918–1941*, str. 462–463.

¹⁰⁴⁶ Prunk, *Pot krščanskih socialistov*, str. 147.

¹⁰⁴⁷ NŠAL 332, šk 8. JSZ, pismo kranjskega dekana Matija Škerbca škofu Rožmanu, 5. 10. 1936.

mora ustrezno spremeniti svoja pravila. A sta ZZD in DZZTNS v februarju 1936 odstopila od celjskega sporazuma, češ da njihov zastopnik ni imel ustreznih pooblastil za sklenitev takega sporazuma. Pod pokroviteljstvom škofov Rožmana in Tomažiča so se spomladi 1936 vršila pogajanja o združitvi, ki pa so propadla.¹⁰⁴⁸ Spor med JSZ in ZZD se je zaostril leta 1936, ko je JSZ na občinskih volitvah podprla člane ljudske fronte in ne JRZ.

Na ustanovitev ZZD in cepitev sta se ogorčeno odzvala mariborski in celjski klub Slovenskega katoliškega akademskega starešinstva na sestanku v Mariboru 23. novembra 1936, kjer se je pokazala tudi drugačna klima glede delavskega vprašanja izven Kranjske oziroma ljubljanske škofije. Podprla sta enotnost v okviru JSZ in obsodila »revolveržurnalizem« *Slovenca*, ki je vztrajno napadal JSZ in tako razdiral katoliško delavstvo. Ob tem sta ugotovila, da se nakopičenih perečih vprašanj na čelu s pretečim komunizmom ne da reševati z »zmehaniziranimi društvi ter ukrepi od zgoraj, ampak samo z radikalnim socialnim programom, ki ga moramo potem tudi izvajati. Takega programa nimamo.«¹⁰⁴⁹

Kljub sporom sta se v začetku obe organizaciji številčno krepili. Na prvem občnem zboru leta 1937 je imela ZZD že 2.150 članov, JSZ pa se je v enem letu članstvo zvišalo s 6.044 na 7.908 članov. Kmalu pa je ZZD s pomočjo politične moči JRZ pričela pridobivati na moči. V letu 1938 je iz JSZ izstopila zveza viničarjev s 1.672 člani in se pridružila ZZD, katere članstvo se je do konca leta 1938 povzpelo na več kot 5.000.¹⁰⁵⁰ Medsebojni spori so zelo negativno vplivali na delavce, marsikje pa je prihajalo do pravih škandalov. Na Jesenicah je tako prišlo celo do pretepa med bivšim predsednikom ZZD in kaplanom Francom Čampo (1909–1983) ter prerivanja med bivšim predsednikom JSZ Pušičem in kaplanom Križmanom.¹⁰⁵¹

JSZ je ves čas javno razlagala, da se sama ne vpleta v strankarsko politiko in da zgolj zastopa interese katoliškega delavstva, ZZD pa očitala, da je le politični organ SLS oziroma JRZ v borbi proti njim. Kljub javnim zagotovilom, pa se je čedalje bolj vpletala tudi v strankarsko politiko. Novembra 1938 so sicer neformalno, kot posamezniki po direktivi vodstva JSZ, nastopili skupaj s komunisti na volitvah v t. i. Slovenski združeni opoziciji.¹⁰⁵² Tudi sicer so se idejno in akcijsko čedalje bolj zblíževali s komunisti, kar je bilo videti tudi v

¹⁰⁴⁸ NŠAL 332, šk. 8. JSZ, pogajanja med JSZ in ZZD ob posredovanju škofijskih zastopnikov o enotni organizaciji, dopisi škofa Tomažiča, A. Odarja obeh organizacij; december 1935–maj 1936, 2. 9. 1935. Več o tem v poglavju o škofu Rožmanu.

¹⁰⁴⁹ NŠAL 332, šk. 9. ZZD, spomenica mariborskega in celjskega kluba Slovenskega katoliškega akademskega starešinstva o razkolu v delavskem gibanju ob ustanovitvi ZZD, 23. 11. 1935.

¹⁰⁵⁰ Stiplovšek, *Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja na Slovenskem*, str. 75–76; Prunk, *Pot krščanskih socialistov*, str. 197–204; in NŠAL 332, šk. 8. JSZ, Pogajanja med JSZ in ZZD, pismo škofa Tomažiča, 11. 2. 1936.

¹⁰⁵¹ NŠAL 332, šk. 8. JSZ, Alojzij Kuhar: Poročilo o volilnem položaju na Jesenicah v luči sporov med JSZ in ZZD, 22. 11. 1938.

¹⁰⁵² Prunk, *Pot krščanskih socialistov*, str. 136, 170–174.

pisanju *Delavske pravice*, ki je opravičevala tako sodelovanje.¹⁰⁵³ Tudi po napadu sovjetske zveze na Poljsko leta 1939, ko so bili slovenski komunisti primoran spremeniti svoj svetovnopolični kurz, je bilo časopisje krščanskih socialcev do komunistov zelo prizanesljivo.¹⁰⁵⁴

ZZD je v začetku leta 1939 JSZ pozvala k združitvi, pri čemer je postavila nesprejemljive pogoje, in sicer da JSZ popolnoma sprejme njen program, se odpove krščanskemu socializmu, odslovi svoje vodstvo itd., kar je JSZ seveda odklonila.¹⁰⁵⁵

V letu 1939 je ZZD vstopila v režimski Jugoslovanski radnički savez oziroma Jugoras, JSZ pa se je priključila nasprotnemu bloku, ki je bil združen v Osrednjem strokovnem odboru za Slovenijo oziroma Medstrokovnem odboru.¹⁰⁵⁶ Pri volitvah obratnih zaupnikov leta 1939 so sindikalne centrale, združene v Medstrokovnem odboru, kljub močnemu pritisku oblasti in novemu pravilniku, ki je bil pisan na kožo ZZD, dosegle velik uspeh z izvolitvijo 1.088 obratnih zaupnikov, ki so predstavljali 38.051 delavcev in nameščencev, nasproti 665 obratnih zaupnikov, članov ZZD, ki so predstavljali 7.999 delavcev. Znotraj Medstrokovnega odbora je imela JSZ 261 obratnih zaupnikov, ki so zastopali 8.076 delavcev.¹⁰⁵⁷

Minister za socialno politiko je leta 1939 ZZD v upravljanje izročil Delavsko zbornico Slovenije, nato pa še organe za socialno zavarovanje in posredovanje dela. Po dolgoletnem oklevanju in številnih neuspešnih posredovanjih je škof Rožman marca 1940 dokončno odločil in za katoliško delavsko zvezo priznal le ZZD. JSZ je bila s tem v ljubljanski škofiji dokončno izločena iz katoliške skupnosti, kot edina zveza katoliškega gibanja pa določena ZZD. Mariborski škof se tej akciji ni pridružil, tako da je JSZ v mariborski škofiji ostala del katoliške skupnosti.¹⁰⁵⁸

Ob vsej tej podpori se je članstvo v ZZD močno povečalo in je leta 1941 skupaj z Zvezo poljedelskih delavcev in Zvezo viničarjev štelo okoli 35.000 članov.¹⁰⁵⁹

Obe strani, vodstvu JSZ kot SLS, ki je stala za ZZD, sta se z leti čedalje bolj oddaljevali druga od druge. Vodstvo SLS si je tako ali drugače želelo porediti JSZ in jo vključiti v enotno linijo stranke. Še toliko bolj odločno si je

¹⁰⁵³ Prim. Naša zgodovinska dolžnost, v: *Delavska pravica* 11 (1938), št. 7, str. 1–2.

¹⁰⁵⁴ Prunk, *Pot krščanskih socialistov*, str. 188–189 in 193.

¹⁰⁵⁵ Stiplovšek, *Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja na Slovenskem*, str. 76; *Slovenec* 67 (1939), št. 15a, str. 5; Prunk, *Pot krščanskih socialistov*, str. 176–178.

¹⁰⁵⁶ Prunk, *Pot krščanskih socialistov*, str. 136–138.

¹⁰⁵⁷ Miroslav Stiplovšek, Osrednji stavkovni odbor za Slovenijo 1939–1940, v: *Zgodovinski časopis* 43 (1989), št. 4, str. 582.

¹⁰⁵⁸ Prunk, *Pot krščanskih socialistov*, str. 197–204; in Stiplovšek, *Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja na Slovenskem*, str. 75–77.

¹⁰⁵⁹ Kolarič, Škof Rožman, II. del, str. 228.

za to prizadevala po tem, ko je leta 1935 vstopila v JRZ in postala del vlade. Pri tem je na delavstvo gledalo na zelo paternalističen način in podcenjevalo delavsko socialno stisko in njihov družbeno politični potencial. Pri tem jim je bila bistveno pomembnejša idejna enotnost in sledenje vodstvu stranke kot pa reševanje socialnih stisk in delavskega vprašanja. Po drugi strani se je vodstvo JSZ vztrajno borilo za avtonomijo od politike in vodstva SLS, ob tem pa se še posebej po letu 1935 zelo naivno približevalo komunistom in voljno sprejemalo njihovo taktiko in program. Če je bilo vodstvo JSZ do stranke SLS zelo ostro in odločno, so bili pri sodelovanju s komunisti zelo prožni in prilagodljivi. JSZ se je čedalje bolj zamerila tudi številnim duhovnikom, kar je bilo posebej opazno po poletni stavki tekstilcev leta 1936, ko je JSZ več kot očitno podlegla taktiki komunistov. Pri poizkusih združevanja delavskih central JSZ in ZZD sta obe strani brezkompromisno vztrajali na svojih pozicijah in obsojali drugo stran, iskrene želje po pomiritvi in enakopravnem združenju pa je bilo na obeh straneh malo ali nič. Obe strani sta si medsebojno očitali, da več moči usmerjata proti druga drugi kot v boj proti marksizmu in komunizmu. Še najbolj iskreno sta si za enotnost katoliškega delavskega gibanja prizadevala oba škofa, tako Tomažič kot Rožman, a sta bila pri tem neuspešna. JSZ je tako poleti 1940, na pragu začetka druge svetovne vojne, padla v objem Komunistične partije Slovenije, s katero je nato sodelovala v ljudsko frontnih akcijah in Društvu prijateljev Sovjetske zveze.¹⁰⁶⁰

7.2.2.4 Strokovne organizacije slamnikarskega delavstva v Domžalah

V drugi polovici 19. stoletja se je v Domžalah pričela krepiti slamnikarska industrija. Ta je že v začetku osemdesetih let zaposlovala okoli 400 delavk in delavcev, število je naglo raslo in je v času pred prvo svetovno vojno doseglo okrog 1.000. Poleg tega je bilo na širšem območju Domžal v začetku 20. stoletja še okrog 6.000 oseb, ki so se ukvarjale s slamnikarsko obrtjo.¹⁰⁶¹

Leta 1897 je takratni benediktinac na Goričici Jakob Strupi (1850–1905) ustanovil Krščansko delavsko podporno društvo v Domžalah, katerega namen je bil »*zabranjevati revščino delavskega stanu*«, po svojih močeh skrbeti za izboljšanje njihovega gmotnega in duševnega stanja.¹⁰⁶² Društvo se ni uveljavilo, saj je po šestih letih delovanja beležilo le 26 članov, namenjeno je bilo le moškim delavcem, medtem ko so večino delovne sile v slamnikarski industriji predstavljale ženske. Članom, ki so bili v društvu vsaj pol leta, je ob bolezni zagotavljalo 2 K

¹⁰⁶⁰ Stiplovšek, *Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja na Slovenskem*, str. 77.

¹⁰⁶¹ Stiplovšek, *Razglasitev Domžal za trg leta 1925. Ob razstavi v počastitev osemdesetletnice*, poglavje Slamnikarska domača obrt in svetovnoznana slamnikarska industrija, temelj gospodarskega napredka Domžal, Domžale 2005.

¹⁰⁶² SI AS 68, Kraljevska banska uprava Dravske banovine, upravni oddelek, serija društvenih pravil po kartoteki, šk. 34, pravilo št. 3594 – Krščansko delavsko podporno društvo v Domžalah.

podpore. Na šestem rednem občnem zboru januarja 1904 se je društvo preimenovalo v Katoliško izobraževalno in podporno društvo v Domžalah (KIPD).¹⁰⁶³ Sprejelo je nova pravila, v katera je zapisalo, da medse sprejmejo tudi ženske, za predsednika pa izvolilo beneficiata Franca Bernika. V programu je bilo navedeno, da si bo društvo prizadevalo preprečevati revščino med delavstvom, po svojih močeh bo skrbelo za varstvo svojih članov, za izboljšanje njihovih materialnih razmer in izobraževanje ter jih navajalo k varčevanju in treznemu življenju. Društvo je v naslednjih letih v kraju odigralo pomembno kulturno in izobraževalno delo, vendar se bomo osredotočili predvsem na dejavnost, katere namen je bil izboljšanje delavskega gmotnega položaja in delovnih pogojev.

Društvo je takoj pričelo s svojo dejavnostjo, saj je bilo delavstvo v zelo težkem položaju. Zaslужki so bili namreč izjemno slabi, dekleta v domžalskih slamnikarskih obratih so leta 1905 prejemale plačilo po 15 do 20 kr, delavci pa od 50 do 60 kr na dan. Poleg tega so industrialci večino zaslužka izplačali šele ob koncu sezone in s tem prihajali do cenenege kredita. Slamnikarska industrija je bila sezonskega značaja in je z delom pričela v mesecu septembru. Do aprila je trajala t. i. navadna sezona, med katero je bil delovni čas od 6. do 19. ure, v t. i. hitri sezoni, ki je sledila nadaljnja dva meseca, pa je bil delavnik tudi do 22. ure. Od leta 1908 je bil redni delovni čas skrajšan na 10 ur, v hitri sezoni pa na 12. Kljub temu so industrialci mnogokrat kršili predpise o maksimalnem delovnem času ter protizakonito zaposlovali otroke, mlajše od 14 let. Poleg tega so tirolski industrialci, ki so bili lastniki slamnikarskih tovarn, delali tudi velike razlike med nemškimi in slovenskimi delavci, kar je povzročalo še dodatne spore.

KIPD je že na občnem zboru 1904 sklenilo, da bo bolniško podporo plačevalo največ 30 dni po 1 K dnevno.¹⁰⁶⁴ V letu 1905 je tako podprlo 23 oseb in razdelilo 309 K, leta 1909 pa že 1.326 K.¹⁰⁶⁵ Dne 22. septembra 1907 je Bernik organiziral predavanje o strokovni organizaciji, ki se ga je iz bojazni pred odpusti udeležilo le malo delavcev. Na predavanju so udeleženci sprejeli Bernikov predlog o spremembi pravil društva, znotraj katerega naj delavstvo ustanovi Strokovni odsek slamnikarskega delavstva v Domžalah, ki naj »popolnoma samostojno razpravlja, razsoja in sklepa o zadevah svoje stroke glede zboljšanja gmotnega položaja in varstva udov«. Najvišji organ strokovnega odseka je postal delavski svet, ki so ga sestavljali zaupniki in zaupnice iz posameznih tovarn. Ti so imeli obširne naloge zbiranja podatkov o višini plač in delovnih pogojih v tovarnah. Paziti so morali, da so bolniške blagajne izpolnjevale svoje dolžnosti,

¹⁰⁶³ Miroslav Stiplovšek, Strokovne organizacije slamnikarskega delavstva 1907–1922, v: *Zgodovinski časopis*, 19, 20 (1965/66), Zwitterjev zbornik, str. 367.

¹⁰⁶⁴ Stiplovšek, Strokovne organizacije slamnikarskega delavstva 1907–1922, str. 366–367.

¹⁰⁶⁵ NSAL 14, Vizitacije, šk. 11, Domžale, leto 1905; šk. 12, leto 1910.

skrbeti so morali za zdravstveno stanje in stanovanjske razmere in morali člane odvajati od pijančevanja in jih navajati na varčevanje v Čebelici.

Takoj po predavanju so bili izvoljeni člani delavskega sveta, strokovni odsek pa je začel z mezdnim gibanjem. Ker so tovarnarji delavcem le delno ugodili, je 22. septembra 1907 v Ladstätterjevi in Kurzthalerjevi tovarni, kjer sta bili odpuščeni dve delavki, prišlo do stavke. Tovarnarji niso popuščali, zato so delavski zaupniki zagrozili s splošno stavko vsega slamnikarskega delavstva in končno uspeli doseči zvišanje mezd za 10 do 20 %.¹⁰⁶⁶ Zaradi tega odločnega nastopa se je število članov v strokovnem odseku povečalo in je leta 1909 štel 175 članov, medtem ko je celotno društvo štel 352 članov. S tem se je Bernik nekoliko zameril tirolskim tovarnarjem¹⁰⁶⁷ in ni hotel več zaostrovati razmer, tako da se je strokovni odsek v naslednjih letih omejil le na posredovanja v primerih individualnih krivic ter opravljal ostale naloge, ki si jih je zadal v zvezi z bolniško podporo in od leta 1911 še posmrtninsko podporo oziroma »samo-pomoč«, kot so jo imenovali.¹⁰⁶⁸ Strokovni odsek se ni vključil v centralo JSZ, ki je bila ustanovljena leta 1909, ker po Bernikovem mnenju delavstvo, ki je takrat gradilo svoj društveni dom, ne bi bilo zmožno plačevati dvojne članarine. Položaj delavstva je bil v letih pred prvo svetovno vojno tako slab, da se je leto-množično izseljevalo na tuje, predvsem v ZDA. Paradoksalno pa je prav to povzročilo izboljšanje stanja delavstva, ki je ostalo, saj je bilo izseljevanje tako obsežno, da je doma primanjkovalo kvalitetnih delavcev in so bili tovarnarji prisiljeni povišati mezde, da so obdržali oziroma pridobili izučeno delovno silo.

Z začetkom prve svetovne vojne se je končalo obdobje razcveta slamnikarske industrije in začel se je njen postopen propad. V sezoni 1917/18 so delno obratovalle le štiri tovarne v kraju, mezde so bile zelo slabe in niso sledile čedalje večji draginji, šivilje so morale še vedno same kupovati sukanec za šivanje. Kljub slabim obetom za uspeh stavke so se delavke Ladstätterjeve tovarne v aprilu 1918 zanj odločile, vendar je podjetniku zaradi zadostne delovne sile v kraju in neenotnega nastopa stavko uspelo zlomiti. Strokovni odsek v stavko ni posegel.

Po koncu prve svetovne vojne se je celotni Strokovni odsek z okoli 200 člani vključil v Jugoslovansko strokovno zvezo, kmalu pa se mu je kljub veliki agitaciji Strokovne komisije in liberalne Narodne socialne zaveze priključila tudi velika večina še neorganiziranega delavstva. Slamnikarska industrija je po vojni zahajala v čedalje večjo krizo, saj je zaradi novih meja in carin izgubila svoj trg in bila podvržena visokim cenam pri uvozu surovin. Pogoji delovanja JSZ so bili tudi zaradi tega zelo neugodni. JSZ je takoj pričela z bojem za višje

¹⁰⁶⁶ Stiplovšek, *Strokovne organizacije slamnikarskega delavstva 1907–1922*, str. 368–369.

¹⁰⁶⁷ NŠAL 14, Vizitacije, šk. 12, Domžale, leto 1910.

¹⁰⁶⁸ Bernik, *Zgodovina fare Domžale*, druga knjiga, str. 184.

mezde, vendar brez uspeha, tudi zato, ker so tovarne druga za drugo zapirale vrata in odpuščale delavce, tako da je skupina JSZ v Domžalah že konec sezone 1918/19 razpadla.

Šele po aprilski stavki leta 1920 so bili pogoji za dejavnost JSZ takšni, da je lahko ponovno pričela z delovanjem. Podružnici Osrednjega društva kovi-narjev v tovarni Titan v Kamniku in Osrednjega društva lesnih delavcev na Duplici sta v času splošne stavke organizirali demonstracije v Kamniku, ki so jih orožniki razbili, pri tem pa zaprli več strokovnih funkcionarjev, kar je obe socialdemokratski organizaciji močno oslabilo. To situacijo je izkoristila JSZ in v kamniškem okrožju nastavila plačanega strokovnega tajnika z nalogo, da v Kamniku in Duplici osnuje JSZ in oživi organizacije JSZ v Mengšu in Domžalah, kar je kmalu obrodilo sadove. V oktobru 1920 so delegati slamnikarskega delavstva na shodu v Mengšu sklenili povezati vse skupine slamnikarskega delavstva v Zvezo slamnikarskega delavstva, ki naj bi skrbela za urejanje mezdnih in delovnih pogojev, za strokovno izobraževanje slovenskih slamnikarjev, da bodo lahko prevzeli vodilna mesta v podjetjih, preprečevala prihod tujega delavstva, ki škoduje delavskemu gibanju, in omejila samovoljo podjetnikov pri sprejemanju in odpuščanju delavcev. V naslednjih letih se zveza ni tako razmahnila, kot so pričakovali, saj je slamnikarska industrija počasi propadala in imela čedalje manjše število zaposlenih delavcev, kljub temu pa dosegla nekaj uspehov pri mezdni gibanjih.¹⁰⁶⁹ Po letu 1922 je njeno delo ponovno prenehalo, v še skromnejšem obsegu pa se je delno obnovilo šele pet let pozneje, takrat pa je večina delavstva delo že poiskala v drugih industrijskih panogah.¹⁰⁷⁰

Župnik Bernik je razvoj delavstva spremljal tudi v desetletjih pred drugo svetovno vojno. Skrbelo ga je predvsem, da bi se med domačimi delavci razmahnilo socialdemokratsko ali komunistično mišljenje, v tem oziru je zaskrbljeno gledal na delavstvo v tovarni Bistra, kjer je bilo poleg domačinov zaposlenih precej čeških in dunajskih delavcev s socialdemokratskimi nazori.¹⁰⁷¹ Vendar je povsem zaupal JSZ. Še v letu 1937, ko je bila JSZ že od mnogih duhovnikov osumljena simpatiziranja s komunisti, je Bernik ob vizitaciji zapisal: »*Delavstvo je po večini organizirano v Jugoslovanski strokovni zvezi, kjer prav živahno deluje in po svojem prepričanju tudi dosega precejšnih uspehov. Zato župniku ne kaže zaenkrat vmes posegati.*«¹⁰⁷²

¹⁰⁶⁹ Stiplovšek, *Strokovne organizacije slamnikarskega delavstva 1907–1922*, str. 367–373.

¹⁰⁷⁰ Stiplovšek, *Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja na Slovenskem*, str. 145–146.

¹⁰⁷¹ NŠAL 14, Vizitacije, šk. 16, Domžale, leto 1921.

¹⁰⁷² NŠAL 14, Vizitacije, šk. 20, Domžale, leto 1937.

7.2.2.5 Primer razkola strokovnega gibanja v Trziču

Socialno vprašanje je bilo v delavskem Trziču ves čas aktualno, Trzič pa eno tistih delavskih središč v Sloveniji, kjer je Cerkev vse do začetka druge svetovne vojne, kljub mnogim pretresom, uspela obdržati močan stik z delavstvom preko strokovnih, prosvetnih in verskih organizacij.¹⁰⁷³ Med delavstvom je imela močno vlogo JSZ, ki je v začetku tridesetih štela kar 500 članov. Vedno je bila v tesni zvezi s tržiško duhovščino, tako z Matijem Škerbcem, ki je v Trziču deloval 1922–1928, kot pri njegovem nasledniku Antonu Vovku, ki je tam župnikoval v letih 1928–1940. Župnik Vovk jim je v Rokodelskem domu na njihovo prošnjo dodelil tudi prostore za delovanje.¹⁰⁷⁴ 11. avgusta 1935 je tržiška podružnica JSZ organizirala delavski tabor v Bistrici pri Trziču in Vovk jim je pri škofijskem ordinariatu izposloval dovoljenje za mašo na prostem, da bi bili pri maši lahko prisotni vsi udeleženci.¹⁰⁷⁵

Konec poletja 1936 je Trzič doživel močan pretres. Poleti je po celi Sloveniji potekala stavka predilnih delavcev, ki jo je v ozadju organizirala komunistična partija, ki je želela poenotiti strokovno gibanje in vanj vnesti revolucionarni značaj razrednega spopada.¹⁰⁷⁶ 20. avgusta 1936 je stavka izbruhnila v vseh predilnicah v Kranju in ta se je 26. avgusta 1936 zanesla tudi v tržiško predilnico. Trziški delavci, okoli 800 jih je bilo, so zasegli ključke podjetja in zasedli tovarno, a na začetku sploh niso imeli točnih zahtev. Delavci so župnika prosili, naj bo v nedeljo v tovarni za njih maša in Vovk se je znašel v kočljivi situaciji, razpet med delavci in lastniki tovarne. Lastniki predilnice so bili hkrati tudi lastniki graščine in tako patron župnije, prav tako so izdatno podpirali krščansko dobrodelnost, župnijo in bogoslovno semenišče v Ljubljani.

Vovk je obsojal izkoriščanje delavcev v predilnicah v Kranju, ki so bile v glavnem v lasti tujcev, in kjer so lastniki »izžemali« delavce, a v Trziču so bile razmere bistveno boljše in je imela predilnica najboljše plače za predilne delavce v celi državi, zato je bila stavka po njegovi oceni neupravičena in več kot očitno umetno ustvarjena. Zavedal se je, da je potrebna previdnost, saj bi mu lahko ena stran očitala, da drži s kapitalisti, druga pa, da s komunisti. Vovk je moral za mašo dobiti dovoljenje škofijskega ordinariata in v dopisu mu je predlagal, naj napišejo, da je treba za mašo dobiti dovoljenje patrona, on pa bo nato delavstvu primerno obrazložil položaj. Ordinariat je sledil predlogu in mu je dal dovoljenje za mašo ob pogoju, da dobi dovoljenje lastnika in sreskega načelstva. Hkrati so mu svetovali, naj se lastnikom pojasni, da bo maša ugodno

¹⁰⁷³ NŠAL 14, Vizitacije, šk. 21, Trzič, 1940.

¹⁰⁷⁴ *Cerkveni glasnik za tržiško župnijo* (1939), št. 7, str. 3.

¹⁰⁷⁵ NŠAL 10, šk. 247, Trzič. Anton Vovk prosi za dovoljenje za mašo na prostem ob delavskem taboru pri cerkvi sv. Jurija v Bistrici pri Trziču; Trzič, 30. 7. 1935, št. 3265.

¹⁰⁷⁶ Stiplovšek, *Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja na Slovenskem*, str. 67, 69, 87–88.

vplivala na tiste stavkajoče, ki imajo dobro voljo in jih bo tako lažje iztrgati iz vpliva »temnih elementov«, pri čemer so seveda mislili na komuniste, ki so bili v ozadju te stavke. Lastniki niso privolili v mašo in tako maše za delavce v tovarni ni bilo. Lastniki predilnice so nato 11. in 12. septembra izpraznili tovarno in jo dali zastražiti, nato pa odpustili vse delavce.

Vovk je šel po tem v spremstvu kranjskega dekana Škrbca prosit lastnike, naj čim prej pričnejo z delom, da med ljudmi ne bo zavladala prevelika revščina. Šele konec meseca septembra so lastniki pričeli sprejemati nove delavce in vsakdo je bil zadovoljen, da je ponovno dobil delo, a mnogi, ki so bili prej zaposleni, dela niso več dobili. Razbite so bile tudi delavske organizacije, JSZ, ki je pred stavko združevala 300 delavcev, jih je imela po stavki le še 50, pozneje se je število še zmanjšalo in je postalo povsem marginalno. Med delavstvom se je razširilo razburjenje, sumničenje in distanca do duhovnikov. Zaradi dogajanja je Vovk kljub grožnjam, da bo izžvižgan, 28. septembra delavstvo povabil v dvorano Našega doma, kjer jim je dve uri govoril o vzrokih in posledicah stavke.¹⁰⁷⁷

Vovk se je zavedal, da za stavko stoji komunistična partija. Kako močno ga je vznemirila, pa je vidno v pridigi, ki jo je imel neposredno po stavki, 27. septembra 1936, ko je bil povabljen za pridigarja ob praznovanju tridesete obletnice Izobraževalnega društva na Breznici.¹⁰⁷⁸ V pridigi je spregovoril o preganjanju Kristusa in Cerkve skozi zgodovino, od antike, preko francoske revolucije, nemškega kulturnega boja do sodobnega časa. Poudaril je, da se ne smemo čuditi, da se preganjanje dogaja tudi danes, »zlasti komunizem dviga svoje pesti proti nebu in kliče: *„Nolumus hunc regnare super nos!“* Nočemo, da bi Kristus nad nami vladal. Pa kdor ima oči, že ve, kakšno je vladarstvo komunizma. Ta nova, vera' ruši cerkve, mori duhovnike in redovnice, onečašča celo mrlice /.../ Upravičeno molimo že več let, naj Bog reši Rusijo, prav je, da s sočutjem spremljamo krvave dogodke v Španiji, kjer v razdivjanosti komunizma teče v potokih bratska kri. Ves svet je danes v napetosti. Nehote smo katoličani v strahu, kaj bo, če pride povodenj komunizma tudi pri nas do razdiralne veljave.« Nato je nadaljeval, da kljub vsemu, »Kristusovega gospostva ne bo konca. Njegova Cerkev stoji na skali do konca sveta. Teh dveh nihče uničil ne bo.« Na koncu je dodal, da so mnogi ob tej priložnosti pričakovali drugačne besede, »A začetek katoliške prosvete je ta, da smo pod Kristusovo zastavo, da gospostvo božje predvsem priznamo, da nas sovražniki Kristusovi ne motijo.«¹⁰⁷⁹

¹⁰⁷⁷ NŠAL 10, šk. 247, Tržič. Pojasnilo k vlogi za prošnjo za mašo za delavstvo med stavko v Tržiču, Tržič, 28. 8. 1936, 4278. NŠAL, ŽA Tržič, razni spisi, šk. 36, VII, 2, 3, 27. *Maša za delavce v tovarni med stavko; 1936.* ŽA Tržič, Kronika, zvezek II (1933–2002), str. 17–20, 28.

¹⁰⁷⁸ Društvo je bilo sicer ustanovljeno leta 1903, a je bilo leta 1933 zaradi kraljeve diktature razpuščeno, leta 1935 pa je ponovno lahko pričelo z delom. Prim. Ambrožič, *Zgodovina brezniske župnije*, str. 219.

¹⁰⁷⁹ NŠAL 333, Anton Vovk, šk. 10. Breznica. Ob tridesetletnici katoliškega izobraževalnega društva, 27. 9. 1936.

Prav tako jasen in odločen je bil v obsodbi komunizma v oktobrski številki *Cerkvenega glasnika za tržiško župnijo*. V prispevku »Katoličani in komunizem« je pronicljivo in preprosto prikazal vabljive točke komunistične propagande in njene utopične obljube o družbi brez zasebne lastnine. »Povsod napoveduje boj fašizmu, a v resnici ga napoveduje le urejenemu družbenemu redu in katolicizmu. S pomočjo ljudskih front želi v vseh deželah pridobiti predvsem delavstvo za svoje temne namene. /.../ Nekateri mislijo, naj bi zasebne lastnine sploh ne bilo; lastnika naj nima ne polje, ne orodje, ne pridelki, ne izdelki. Vsak naj bi pa jemal, česar bi potreboval. – Otročarija! Kdo bi še hotel delati, če mu lahko vsak vzame poljubno sadove dela?« Opozoril je, da se je treba držati nauka Cerkve, ki pravi: »Vsak delavec mora dobiti dostojno plačilo. Dovoljena je zasebna lastnina, a lastniki naj vedo, da bodo za uporabo dajali odgovor Bogu. Pravico do lastnine mora spremljati vedno tudi dolžnost do bližnjega in ljubezen. /.../ Stisko današnjih dni hoče komunizem porabiti zase, kakor nočni tat se plazi po svetu. Ima načrt, zna povzročati gibanja, išče žrtev povsod, prikrade se kamorkoli, zna hliniti. Ko se uveljavi, pa udari po vsem, kar je božjega, kdo upa z njim – proti samemu Bogu?!«¹⁰⁸⁰

Po stavki so skoraj vsa delavska združenja v Trziču propadla, tržiška JSZ se je odtrgala od centrale JSZ in ji ni več plačevala članarine in se je želela notranje preurediti, kar pa ji kar ni in ni uspelo. Hirajoča tržiška JSZ je imela sklad za pomoč delavcem v višini 10.058 din, ki je bil vpisan na hranilnih knjižicah in ga je sklenila na seji 26. decembra 1938 s pogodbo deponirati v tržiškem župnišču in sicer za namen tiste delavske organizacije v Trziču, ki bo v bodoče zagovarjala interese katoliškega delavstva.

9. januarja 1939 je bila v Trziču ustanovljena nova organizacija katoliškega delavstva ZZD, v katero je v celoti prestopil tržiški odbor JSZ s predsednikom na čelu. Na ustanovnem občnem zboru je sodeloval tudi Vovk in pozval vse delavstvo k enotnemu delovanju katoliškega delavstva. A kmalu za tem je imel na tiho občni zbor še preostanek JSZ, ki je nato od Vovka zahteval, naj jim izroči hranilne knjižice stare JSZ, češ da so njihova last. Izven uradnih ur, ko je imel Vovk ogromno drugega dela, so se nato zastopniki nove JSZ oglasili pri Vovku in zahtevali knjižice, Vovk pa jim je dejal, naj se vrnejo ob primernem času, da se pogovorijo. Kmalu za tem je dobil pismo advokata nove JSZ s pozivom, naj vrne knjižice, nato pa še poziv, naj se glede tega javi na sodišču. To je Vovka izjemno prizadelo, saj se je zgodilo prvič, da je bil tožen s strani faranov in bi zaradi njih moral iti na sodišče. Odločil se je in ni šel na sodišče, hranilne knjižice pa je nesel advokatu nove JSZ in vso stvar obelodanil v *Cerkvenem glasniku*.¹⁰⁸¹

¹⁰⁸⁰ *Cerkveni glasnik za tržiško župnijo* (1936), št. 10, str. 1–2.

¹⁰⁸¹ *Cerkveni glasnik za tržiško župnijo* (1939), št. 7, str. 2–6.

7.2.3 ZADRUŽNIŠTVO

Zadružništvo je sicer gospodarska dejavnost, a je ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja predstavljalo bistveno komponento socialnega katoliškega gibanja, saj je organiziranost v zadrugah pomenila samopomoč med zadružniki in posledično prinesla zmanjšanje socialnih stisk prebivalstva. Zadruge so zlasti v začetnem obdobju z ugodnimi posojili omilile propadanje in prodaje kmetij, odpravile oderuštvo, preprečile še močnejše izseljevanje v tujino ter pospeševale modernizacijo kmetijstva. S socialnega vidika bomo naredili kratek diskurz o zadružništvu, prikazali delovanje zadrug na konkretnem primeru župnije Domžale in posebej izpostavili stavbno zadružništvo, ki je bilo v celotnem obsegu zadružništva sicer skromno, a se je ukvarjalo z izjemno perečo stanovanjsko problematiko oziroma z gradnjo stanovanj oziroma domov za delavstvo.

Zadružništvo so v Avstrijo prvi vpeljali liberalci. Po nemškem vzoru so avstrijski liberalci podpirali razvoj zadružništva Schulze-Delitzschovega tipa. Ta tip je temeljil na liberalnih načelih svobode posameznika in gospodarstva ter politični demokraciji brez kakršnegakoli vmešavanja države. Za dvig srednjega stanu in delavstva oziroma njegovo konkuriranje veliki industriji je predvideval njihovo samoorganiziranje v zadruge. Zadružništvo je predvideval na dveh ravneh. Prva je zajemala konzumne, surovinjsko-nabavne in kreditne zadruge, druga, ki je pomenila tudi končni kamen sistema, pa t. i. produktivne zadruge. Te so bile združenja delavcev in obrtnikov za skupno poslovanje na veliko, torej za skupno proizvodnjo in njihovo prodajo.¹⁰⁸² V Avstriji so se tovrstne zadruge razvile konec šestdesetih let. Leta 1867 je bilo tako 255 zadrug Schulze-Delitzschovega tipa, med njimi dve tretjini kreditnih, medtem ko je bilo produktivnih le 12.¹⁰⁸³ Kreditne zadruge so poslovale kot čiste kreditne in bančne ustanove, katerih namen je bil ustvarjanje dobička. V praksi se je izkazalo, da so se v zadruge poleg obrtnikov in delavcev vključevali tudi premožni meščani in vaščani, ki so te zadruge obrnili sebi v prid za pridobitev čim večjega dobička, kar je oviralo razvoj socialno šibkejših členov, s čimer ni bil dosežen temeljni namen – vsesplošen dvig srednjega stanu.¹⁰⁸⁴

Zadružništvo je znotraj krščanskosocialnega gibanja v Avstriji svoj razmah doživelo od devetdesetih let 19. stoletja dalje. Pri tem je posebej sodelovala mlajša generacija duhovnikov. Tu je šlo v prvi vrsti za hranilnice in posojilnice, pozneje pa tudi nabavne, prodajne in skladiščne zadruge. Število teh se je v

¹⁰⁸² Jurij Perovšek, Schulze-Delitzscheva zadružnogospodarska doktrina kot liberalni odgovor na socialno vprašanje v 19. stoletju, v: *Prispevki za novejšo zgodovino* 37 (1997), št. 1, str. 17–34.

¹⁰⁸³ Wadl, *Liberalismus und soziale Frage in Österreich*, str. 169–171.

¹⁰⁸⁴ Perovšek, Schulze-Delitzscheva zadružnogospodarska doktrina kot liberalni odgovor na socialno vprašanje v 19. stoletju, str. 17–34.

avstrijskem delu monarhije, kjer je bilo leta 1888 le okoli 30 takih zadrug, leta 1909 povzpelo na okrog 7.000.¹⁰⁸⁵

V Cerkvi oziroma med duhovniki na Slovenskem prvenstvo na področju zadružništva pripada duhovniku Janezu Mesarju (1832–1895). Leta 1873 je s podporo ministrstva za kmetijstvo odšel na Predarlsko, kjer je preučeval sirarstvo in planinsko gospodarstvo. Po vrnitvi je še isto leto ustanovil prve sirarske zadruge na Bohinjskem in priskrbel učitelje za sirarstvo, ki so poučevali tamkajšnje gospodarje. Dve leti pozneje so na njegovo pobudo ustanovili tudi zadrugo na Veliki planini in leta 1882 na Nanosu.¹⁰⁸⁶

Pravi razmah je zadružništvo doživelo po prvem slovenskem katoliškem shodu leta 1892. Odsek za socialne zadeve je bil na shodu eden od ključnih, njegove resolucije in poznejše delovanje pa se je izkazalo za eno najproduktivnejših. Fran Povše je na shodu predstavil težave kmetijstva in opozoril na številne dejavnike, ki so povzročili težave: višanje življenjskih stroškov na kmetijah, izumiranje domače obrti, škodljive posledice zakonov o dedovanju in razkosavanju kmetij, ameriško konkurenco, zlasti pa dolgove. Odsek je sprejel štiri resolucije. Prve tri so obravnavale načrt rešitve kmečkega, obrtno-rokodelskega in delavskega vprašanja.

Za rešitev kmečkega vprašanja je na prvem mestu predlagal ustanovitev kmečkih zadrug, nadalje pa še zahteve po stalnih in nedeljivih kmečkih domovih, spremembo domovinske zakonodaje (da ne bi bilo treba podpirati bolnih in ostarelih rojakov v tujini), ustanovitev blagajne za starostno oskrbovanje, deželne zavarovalnice zoper nesreče in živinske bolezni, mirovna sodišča, razbremenitev kmečkih posesti z izdajo zadolžnic, znižanje voznin na južni železnici in preureditev davkov. Pri rokodelsko-obrtnem vprašanju je ravno tako priporočal ustanavljanje obrtnih zadrug, poleg tega pa zahteval še ustanovitev obrtne zbornice, omejitev dela v kaznilnicah, ugotavljanje davka brez ovadutstva in priporočal ustanavljanje rokodelskih društev mojstrov, pomočnikov in učencev.¹⁰⁸⁷ V četrti resoluciji pa se je zavzel za primeren počitek zlasti ob nedeljah in praznikih.

Osrednje mesto v socialnem gibanju po prvem shodu je pripadlo zadružništvu, ki se je zaradi svojega uspeha razširilo tudi na Istro in Dalmacijo. Glavne zasluge za razvoj zadružništva so imeli Janez Evangelist Krek, Ivan Šušteršič, Evgen Lampe (1874–1918) in škof Anton Bonaventura Jeglič. Zadružništvo naj bi z močjo organizirane vzajemnosti pomagalo pri nakopičenih socialnih težavah, v katerih so se znašli kmetje, delavci in obrtniki. Napredujoča

¹⁰⁸⁵ Aubert, *Zgodovina Cerkve*, 5, str. 143.

¹⁰⁸⁶ Avgust Pirjevec, Mesar, Janez, v: *SBL*, Ljubljana 1933–1952, 2. zvezek, str. 101, 102.

¹⁰⁸⁷ Poročilo pripravljalnega odbora o I. slovenskem katoliškem shodu kateri se je vršil 1892. leta v Ljubljani, pripravljalni odbor, Ljubljana 1893, str. 83–111 in II. slovenski katoliški shod, str. 95–109.

industrializacija je kmetom uničevala tradicionalno kmečko obrt, ki je pomenila pomemben vir dohodka, za vsakodnevno življenje so potrebovali čedalje več denarja, morali so investirati v modernizacijo kmetijstva, cene kmetijskih pridelkov pa so se zaradi tuje konkurence nižale, poleg tega pa so bili kmetje močno zadolženi. Kmet ni postal revež, ker ni nič imel, ampak ker ni mogel priti do potrebne gotovine.¹⁰⁸⁸

Leta 1894 je *Slovenec* pričel z intenzivno propagando zadružništva po Raifeisnovem tipu, jeseni 1894 sta bili v Trnovem pri Ilirski Bistrici in v Dobropolju ustanovljeni prvi hranilnici, t. i. »rajfajznovki«. Prve posojilnice je v sedemdesetih letih ustanovil že Mihael Vošnjak (1837–1920), vendar je šlo pri njih predvsem za željo po koncentraciji finančnih sredstev, ki so jih imeli ljudje doma, obsegale so obsežnejše teritorije ter razlikovale med člani glede na velikost deležev. »Krekove rajfajznovke« je omogočil zakon iz leta 1889, po katerem so bile zadruge, ki niso izplačevale dobička in so ga uvrščale v rezervni sklad, deležne davčnih ugodnosti. Po teritoriju so bile manjše, članski deleži so bili majhni in enaki ter neobrestovani, dolžniki so bili lahko doma le z ozemlja delovanja hranilnice, dobiček je bil manj pomemben kot pri prvih, prva cilja pa sta bila solidarnost in obvarovanje kmetov pred oderuški posojevalci denarja, kar je bilo na deželi zelo razširjeno. Rajfajznovke so se v naslednjih letih močno pomnožile, tako da sta bili leta 1902 že 102, leta 1911 pa je Zadružna zveza v Ljubljani združevala že 401 kreditno zadrugo tega tipa z območij Kranjske, Štajerske, Koroške, Gorice, Trsta, Istre in Dalmacije.¹⁰⁸⁹

Leta 1895 je bila ustanovljena Zveza kranjskih hranilnic, ki je povezovala denarne zadruge, leta 1898 pa Gospodarska zveza, ki je imela nalogo širitve izven slovenskih meja in centralo nadenarnih zadrug. Leta 1900 sta se obe organizaciji združili v Gospodarsko zvezo, leta 1903 pa zaradi zakonskih zahtev zopet razdružili v Zadružno zvezo, ki je urejala poslovanje zadrug, in Gospodarsko zvezo, ki je urejala blagovni promet. Prvi dve leti je Gospodarsko zvezo vodil Ivan Šušteršič, nato pa Krek, ki je to nalogo opravljal vse do smrti. V začetnem obdobju so se razmeroma dobro razvijale tudi kmetijske zadruge (živinorejske, mlekarske, nabavno-prodajne, strojne). V Starem trgu pri Ložu je bilo leta 1896 ustanovljeno prvo konzumno podeželsko društvo, istega leta pa v Dobropolju tudi prva kmetijska zadruga. Vendar pa razvoj ni šel v zaželeno smer, saj so se razvile le denarne in deloma kmetijske zadruge, medtem ko ostale niso doživele zelenega razmaha. Leta 1910 je bilo na Slovenskem kar 543 kreditnih, 274 kmetijskih, a le 54 konzumnih in 29 obrtnih zadrug. Med prvo svetovno

¹⁰⁸⁸ Granda, Krek in slovensko zadružništvo, str. 79–85.

¹⁰⁸⁹ Erjavec, *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem*, str. 108–123; Juhant, Versko in cerkveno življenje v dobi dozorevanja slovenskega naroda (idejno-politični tokovi in socialna dejavnost), str. 214; Granda, Krek in slovensko zadružništvo, str. 79–85; in Marko Vidic, *Zadružna zveza*, v: *ES*; 15. zvezek, Ljubljana 2001, str. 19.

vojno so hranilnice zaradi vojnih posojil izgubile veliko denarja, zadružništvo pa se je na splošno oslabilo. Leta 1917 je v zvezi z razkolom v SLS prišlo tudi do odcepitve 129 zadrug pod vodstvom Evgena Lampeta, ustanovile so svojo zadružno centralo, ki pa je delovala le do nastanka nove države.¹⁰⁹⁰

V novi državi je Zadružna zveza delovala naprej, a na splošno je moč zadružništva upadla in ni nikoli dosegala predvojne moči. Kljub temu je Zadružna zveza ohranila prvenstvo med zadružnimi centralami, saj je imela leta 1937 687 članic, konkurenčni Zveza slovenskih zadrug v Ljubljani 380 in Zveza gospodarskih zadrug za Jugoslavijo v Ljubljani 45. Določene oblike zadružništva so se v novi državi precej okrepile. Zaradi splošnega pomanjkanja v prvih letih nove države in velike druginje so se v začetku močno razširile predvsem konzumne zadruge. V letih od 1919 do 1922 je bilo na področju slovenskega dela Kraljevine SHS v vseh zadružnih centralah ustanovljenih 131 novih konzumnih zadrug. Ljubljansko delavsko konzumno društvo je bilo prvo katoliško konzumno društvo ustanovljeno leta 1895 in je imelo ob ustanovitvi eno prodajalno ter 197 članov, leta 1921 pa 11.606 članov ter 31 prodajaln.¹⁰⁹¹ Leta 1936 je bilo v Zadružni zvezi združenih 80 konzumnih oziroma nabavno- prodajnih zadrug z blizu 28.000 člani.¹⁰⁹²

V letu 1935 je bila v Ponikvah na pobudo dobrepoljskega župnika Antona Mrkuna ustanovljena prva zdravstvena zadruga v Sloveniji. Deleži v zadrugi so znašali 25 din, pristopnina pa 10 din, poleg tega je moral vsak član mesečno prispevati 5 din. Kmetje so lahko plačevali tudi v naturalijah. Če se je v zadrugo včlanil gospodar, so imeli vsi njegovi družinski člani ter hlapec in dekla na razpolago brezplačnega zdravnika, zdravila po znižani ceni ter razne brezplačne socialno-medicinske preventivne akcije: pregled dojenčkov in majhnih otrok, navodila za njihovo nego, pregled šolskih otrok, zdravstveno nadzorstvo nad materami, cepljenje proti nalezljivim boleznim, pregled šolskih otrok, pregled bivališč za bolj zdravo življenje itd. Zadruga je bila namenjena vsem v Kočevskem okraju. Zadružni zdravnik je deloval 4-krat na teden po 5 ur v Zdravstvenem domu v Ponikvah. V letu 1936 je zadruga beležila 230 članov in 2700 obiskov pri zdravniku. Revnim materam je nudila brezplačne plenice, prašek in milo ter navodila za oskrbo dojenčkov.¹⁰⁹³

Močno so se v novi državi okrepile tudi stavbne zadruge. V letu 1918 je bilo na območju jugoslovanskega dela Slovenije oziroma poznejše Dravske banovine le 18 takih zadrug, leta 1937 pa že 103. Treba je poudariti, da je bil

¹⁰⁹⁰ Prav tam in Vidič, *Zadružna zveza*, v: *ES*; zvezek 15, str. 18.

¹⁰⁹¹ Katoliška konzumna društva so bila ustanovljena tudi v nekaterih drugih industrijskih središčih, leta 1896 na Jesenicah, 1908 v Zagorju, v Idriji ... France Kresal, *Konsumno društvo*, v: *ES*, zvezek 5, Ljubljana 1991, str. 252.

¹⁰⁹² Vlado Valenčič, *Pregled našega zadružnega gibanja in stanja*, v: *Spominski zbornik Slovenije*, str. 461.

¹⁰⁹³ *Prijatelj bolnikov* 2 (1935) št. 1 in *Prijatelj bolnikov* 3 (1937), št. 4, str. 31; Zvone Štrubelj, *Socialni program Antona Mrkuna (1876–1961)*, str. 253.

namen večine stavbnih zadrug vzdrževanje raznih društvenih domov (Ljudski dom v Ljubljani, Akademski dom v Ljubljani ...), le manjši del pa namenjen preskrbi stanovanj svojim članom. Kljub vsemu so primat med zadrugami obdržale kreditne zadruge, ki so predstavljale polovico vseh zadrug. Te so bile močno prizadete v času svetovne gospodarske krize, njihova likvidnost pa se je izboljšala šele po letu 1938.¹⁰⁹⁴

7.2.3.1 Stavbno združništvo

Prvenstvo med katoliškimi stavbnimi zadrugami je imelo Slovensko delavsko stavbno društvo, ki je bilo ustanovljeno na pobudo ljubljanskega katoliškega delavskega društva leta 1898. Prvi predsednik društva je bil profesor ljubljanskega bogoslovja Janez Janežič (1855–1922), za njim pa Krek. Do poletja 1899 je društvo postavilo 21 delavskih hiš, v naslednjih letih pa 103 v Vodmatu, Rožni Dolini, Štepanji vasi, Šiški, Trnovem in na Viču, skupno so stale blizu 500.000 K oziroma posamezna 4.708 K. Društvo je pred prvo svetovno vojno prenehalo z zidavo, ker je prišlo v velike denarne težave in dolgove.¹⁰⁹⁵

V novi državi je bila pomembna Obrtniška stavbna zadruga, ustanovljena leta 1927 na pobudo ljubljanskega kanonika in predsednika Katoliškega društva rokodelskih pomočnikov v Ljubljani Alojzija Stroja. Namen zadruge, zapisan v pravilih, je bil: *»Preskrbovati svojim članom cenena in zdrava stanovanja, hiše in obratovališča, ustanoviti poslovalnico s stavbnim materialom in zbirati prihranke svojih članov ter jim dajati posojila.«* Ustanovitev takšne zadruge je bila v tedanjih časih zelo tvegana, saj je bila cena gradbenega materiala visoka, kupna moč pa zelo nizka. Na začetku je bilo delo zelo skromno, vlagatelji so se bali plačati dokaj visoko vpisnino (250 din) in delež (5000 din). Da bi se delo poživilo, so v *Slovincu* objavljali članke o združnem delu in o srečanjih z raznimi finančnimi in gospodarskimi mogotci. Načelstvo zadruge se je ukvarjalo predvsem s pridobitvijo cenenega stavbenega kredita in jamstva zanj. Do konca leta 1927 je delež vplačalo le 7 članov, kar pa je bilo zelo skromno. Ravno v tistem času je prišlo do razgibanega dela v Ljubljanski oblastni skupščini. Oblastni odbor je tako spomladi leta 1928 sklical zastopnike stavbenih zadrug na posvet, da bi poživili stavbno združništvo. Oblastna skupščina je ustanovila sklad za gradnjo malih stanovanj, s katerim je bila določena vsakoletna kreditna pomoč samoupravnim korporacijam in stavbenim zadrugam v različnih oblikah (kot poroštvo za najem posojila, s prispevkom za znižanje njihovih obrestnih mer ali z neposrednim dodeljevanjem stanovanjskih kreditov). Oblastni proračun za leto 1928 je za pospeševanje gradnje stanovanjskih hiš namenil 1.000.000

¹⁰⁹⁴ Valenčič, Pregled našega združnega gibanja in stanja, str. 457–464.

¹⁰⁹⁵ Erjavec, Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem, str. 107.

din. Obrtniška stavbna zadruga je tako dobila nov zagon. V dveh letih in pol je zadruga posredovala svojim članom jamstvo in kredite za 20 hiš s 37 stanovanji v vrednosti 3.500.000 din,¹⁰⁹⁶ do leta 1938 pa je zgradila že 40 hiš z okrog 100 stanovanji.¹⁰⁹⁷

Leta 1926 je bila stavbna zadruga ustanovljena tudi v Zagorju. V naslednjih letih je sezidala enajst delavskih hišic in ljudsko kuhinjo.¹⁰⁹⁸

Nekaj zadrug je bilo ustanovljenih za gradnjo delavskih domov, v katerih so začasni dom našli delavci in vajenci.

Zadruga Vajeniški dom je leta 1936 odprla Vajeniški dom na Kersnikovi ulici v Ljubljani. Glavne zasluge za gradnjo tega doma je imelo društvo Dobrodelnost. Njen predsednik Anton Mrkun je za Karitativno zvezo v začetku dvajsetih let 20. stoletja kupil dvonadstropno hišo na Poljanskem nasipu v Ljubljani, a je nato zaradi spora med odborniki niso uporabili za ta namen. Hišo je društvo Dobrodelnost nato namenilo za Vajeniški dom, a ker ni ustrezala normativom, so jo prodali. Kupnino so namenili za gradnjo Vajeniškega doma na Kresnikovi ulici 4 v Ljubljani.¹⁰⁹⁹ Zemljišče za dom je bilo last ustanove Marije Svetine, s katero je upravljal Ljubljanska škofija. Dom je nudil stanovanje okrog 150 vajencem in bil last Zadruga vajeniški dom, ki je skupaj z društvom Dobrodelnost tudi upravljal z domom, notranje pa so ga vodili križniki.¹¹⁰⁰

V Kranju so na pobudo kranjskega dekana Matije Škerbca ustanovili Stavbno zadrugo delavski dom v Kranju, ki je zgradila Delavski dom v Kranju. V domu je svoj začasni dom že ob ustanovitvi našlo okoli 20 samskih delavk in 70 samskih delavcev, pozneje še nekoliko več, dom je imel tudi menzo za druge delavce, dnevno se je pri njih prehranjevalo 450 oseb. Dom je bil v lasti Stavbne zadruga, vodile pa so ga šolske sestre.¹¹⁰¹

7.2.3.2 Zadrugištvo v župniji Domžale

Kot smo obravnavali že pri poglavju o škofu Jegliču, je ta močno podpiral delovanje duhovnikov na področju zadrugištva. V tem je namreč videl možnost pridobitve ljudi za katoliško stvar zoper liberalno stranko. Pri tem se je zavedal vseh nevarnosti, ki so pretile duhovnikom pri ponesrečenih zadrugišnih projektih, za rešitev zadrugišnih zagat pa je nemalokrat tudi sam prispeval

¹⁰⁹⁶ Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem. 1927–1929*, str. 233 in 435; *Jubilejni zbornik Katoliškega društva rokodelskih pomočnikov ob petinsedemdeset letnici*, str. 85–89.

¹⁰⁹⁷ *Spomenica ob 30 letnici Društva rokodelskih mojstrov v Ljubljani. 1908–1938*, str. 9.

¹⁰⁹⁸ Rudarji – Zagorje, v: *Delavska pravica* 7 (1934), št. 22, str. 11.

¹⁰⁹⁹ Štrubelj, *Socialni program Antona Mrkuna (1876–1961)*, str. 255; in NŠAL 206, šk. 2, Zvezek s prispevki o: vajeniškem domu.

¹¹⁰⁰ *Spomenica ob 30 letnici Društva rokodelskih mojstrov v Ljubljani. 1908–1938*, str. 8–11.

¹¹⁰¹ *Redovništvo na Slovenskem* 2, M. Similjana Kodrič, B. Natalija Palac, Šolske sestre sv. Frančiška Kristusa Kralja, str. 178; Župnijski in dekanjski arhiv Kranj; VI. ustanove, društva, O3, ubožnica, sirotišnica, Vincencijeva družba, Pregled verskih, šolskih in karitativnih ustanov v Kranju.

finančna sredstva.¹¹⁰² Zaradi udejstvovanja duhovnikov na področju zadružništva so bili Jeglič in tudi drugi duhovniki s strani liberalcev deležni ostre »kontra propagande« v *Slovenskem narodu* in celo tožb v Rimu in na Dunaju.

Na škofijski sinodi leta 1903 je Jeglič svojim duhovnikom priporočil, naj ustanavljajo in vodijo zadruge, »saj duhovnik s tem, da ljudstvu gospodarsko pomaga, tudi vrši svojo poglobljeno nalogo, ker ga z gospodarskim napredkom vzgaja tudi nravno. Zato naj pospešuje zadružništvo (proizvajalne, prodajalne, nakupovalne, strojne zadruge) med kmetскими posestniki. Če imaš sam ekonomijo bodi vzor pravega gospodarstva! Skrbno, toda nad vse previdno ustanavljaljaj denarne in gospodarske zadruge. /.../ In kakor se poteguješ za kmečki stan, tako smeš iti tudi drugim stanovom – zlasti še trgovcem – na roko, da si ustanovijo strokovna društva za obrambo strokovni interesov.«¹¹⁰³

Zadruge so večinoma vodili duhovniki ali bili vsaj njihovi tajniki oziroma nadzorniki, prvi prostori za hranilnice pa so bili navadno kar v župniščih.

Za prikaz delovanja zadružništva na konkretni župniji si oglejmo župnijo Domžale, ustanovljeno leta 1908. Domžale so se iz povsem agrarnega naselja konec 19. stoletja spremenile v industrijsko središče, ki ga je zaznamovala predvsem slamninarska industrija. Hranilnica in posojilnica v Domžalah je bila tam ustanovljena 8. decembra 1897 kot zadruha z neomejeno zvezo, pravila, ki so bila sprejeta 11. novembra 1897, pa so bila podobna kot pri ostalih »rajfajznovkah«. Njihov namen je bil: prejemati denar na obresti, dobivati denar s svojim zadružnim kreditom, dajati posojila. Temeljni organ je bil načelstvo, ki so ga sestavljali načelnik in pet odbornikov. Izvolili so jih na občnih zborih za dobo enega leta. Prvi načelnik je bil Andrej Maček, posestnik iz Domžal, naslednje leto ga je nasledil Franc Cerar, tovarnar iz Stoba. Leta 1901 je načelnik postal benificiat Jakob Strupi, za njim pa njegov naslednik Franc Bernik.¹¹⁰⁴ Pravila so se z leti spreminjala in modernizirala, vendar pa je bistveno načelo ostalo isto.

Po živahnosti poslovanja bi lahko delovanje hranilnice in posojilnice razdelili na štiri obdobja. Prvo je do prihoda benificiata Bernika leta 1903, drugo do konca prve svetovne vojne, naslednje do gospodarske krize v letih 1931 in 1932 in četrto do druge svetovne vojne. Hranilnica in posojilnica je z delovanjem dejansko pričela z novim letom 1898. Že prvo leto je imela 87 članov in več kot 136.000 K prometa ter 89 K rezervnega zaklada. V naslednjih petih letih se je članstvo skoraj podvojilo, promet se je prepolovil. Bernik je v poslovanje vnesel živahnost, tako da je bilo leta 1918 376 članov s skupnim prometom blizu 1.900.000 K in več kot 23.800 K rezervnega zaklada. Ob prehodu v novo državo je sledila kratkotrajna kriza in upad prometa za 10 %, ki pa je hitro prešla, saj je

¹¹⁰² Jegličev dnevnik, str. 204–205.

¹¹⁰³ Knezoškoč dr. Anton Bonaventura Jeglič, str. 93.

¹¹⁰⁴ Matjaž Brojan, *Domžalska bančna leta*, Ljubljanska banka, Domžale 1994, str. 57–59.

bilo že v letu 1920 za več kot 2.200.000 K prometa. Ta trend se je nadaljeval tudi v naslednjih letih, leta 1923 je bilo za več kot 1.500.000 din prometa (menjalna vrednost valut je znašala 1 din = 4 K) in več kot 9.000 din rezervnega sklada ter že 465 članov. Po dobrem desetletju v novi državi je bil zavod na višku svoje dejavnosti, leta 1930 je beležil več kot 6.400.000 din prometa, skoraj 100.000 rezervnega sklada in 565 članov. V času gospodarske krize se je poslovanje bistveno zmanjšalo in se je v letu 1932 v primerjavi s prejšnjim letom skoraj prepopolnilo, v letu 1935 je bilo tako malo manj kot za 1.500.000 din prometa, z enako višino rezervnega sklada kot pred petimi leti ter s 397 člani. Bernik poroča, da je od leta 1931 hranilnica kljub težkim pogojem vztrajala na 4-% obrestni meri pri hranilnih vlogah.¹¹⁰⁵ Zavod je odigral veliko vlogo tako pri varčevanju in kreditiranju prebivalstva kot pri kreditiranju projektov v župniji. Za razne stvari v zvezi z ustanovitvijo župnije je bilo najetih za malo manj kot 100.000 K posojila in ta dolg je bil leta 1922 z obrestmi vred, ki so znašale okrog 53.000 K, poplačan. Še bolj drzen je bil načrt za gradnjo društvenega doma, katerega stroški izgradnje so znašali 126.475 K, ob začetku gradnje pa je bilo društvo brez sredstev. Denar so si v celoti izposodili pri posojilnici in ga leta 1926 s pripadajočimi obrestmi v celoti povrnili.¹¹⁰⁶ Hranilnica in posojilnica je imela do leta 1910 prostore v župnišču, nato pa v novozgrajenem društvenem domu.

Podjetni duhovnik Franc Bernik je ustanavljal tudi druge oblike zadrug. Prva izmed njih je bilo Kitarsko društvo v Domžalah, registrovana zadruga z omejeno zvezo. Ustanovljena je bila v času, ko so tirolski podjetniki za slamnikarske kite domačim obrtnikom ponujali čedalje nižje plačilo oziroma polizdelke uvažali celo z Japonske in Kitajske, kar je pomenilo bistveno slabši zaslužek za domačine. Na Bernikovo pobudo je bila zadruga ustanovljena 15. marca 1908. Njena naloga je bila nabava kakovostnih in poceni potrebščin za pletenje kit ter skrb za njihovo prodajo in strokovno izpopolnjevanje svojih članov.¹¹⁰⁷ Začetki zadruge so bili tvegani, saj je bila zadruga brez zagotovila, da bo mogla kje polizdelke prodati, naročila in kupila pa je nekaj vagonov surovine – ličja – iz okolice Rumburga na Češkem ter nato plačala še pletice, ki so napravile nad 30.000 kit in prišla do visokih 80.000 K dolga. Bernik je poizkušal na vse načine pridobiti kupce, vendar brez uspeha, dokler se mu ni javil trgovec iz nemškega Dresdna, ki je bil zadovoljen s kakovostjo kit. Zadruga se je tako počasi izvila iz začetniških težav in do prve svetovne vojne beležila zelo dobre uspehe.¹¹⁰⁸ Naj-

¹¹⁰⁵ Franc Bernik, *Zgodovina fare Domžale*, 1923, str. 209–211; in *Zgodovina fare Domžale*, 1939, str. 226–228.

¹¹⁰⁶ Zadruga je prešla v likvidacijo 1. septembra 1947 na podlagi Uredbe o likvidaciji kreditnih zavodov z dne 17. 4. 1947, v letu 1956 pa bila dokončno izbrisana iz registra zadrug. SI ZAL LJU 88, Okrožno gospodarsko sodišče v Ljubljani, ZADR, register, spisi III, 84, 504.

¹¹⁰⁷ Stiplovšek, *Razglasitev Domžal za trg leta 1925. Ob razstavi v počastitev osemdesetletnice*, poglavje Slamnikarska domača obrt in svetovnoznana slamnikarska industrija, temelj gospodarskega napredka Domžal.

¹¹⁰⁸ Bernik, *Zgodovina fare Domžale*, 1923, str. 213–216.

več je trgovala s tovarnarji iz Dresdna, pa tudi z Dunaja in s Češke, vendar zelo malo z domžalskimi. Leto po ustanovitvi je imela okrog 800 članov, 124.132 K prometa in je do konca leta 1909 dala ljudem 20.116 K čistega zaslužka.¹¹⁰⁹ Vojna je delovanje zadruge popolnoma onemogočila, saj ni mogla dobivati surovin, razmere se niso izboljšale niti po koncu vojne. Tako dobavitelji surovin kot kupci kit so bili iz drugih držav, kar pa je bilo povezano z visokimi carinami. Njen obseg se je zelo skrčil, poleg tega pa je morala plačevati še davke in najemnino za skladišče, tako da je bila na Bernikovo pobudo 11. marca 1926 na občnem zboru likvidirana, denar, ki ga je imela naloženega v hranilnici in posojilnici, pa je darovala za gradnjo Dobrodelnega doma v Domžalah.

Tretja zadružna organizacija je bila Strojna zadruga. 13. februarja 1910 je KIPD organiziral predavanje župana iz Šentvida nad Ljubljano Antona Belca o dvigu kakovosti kmetijstva s pomočjo strojev. Isti dan se je ustanovila zadruga, izvoljeni so bili odborniki z načelnikom Petrom Cerarjem, Bernik pa je postal tajnik. Zadruga si je še v istem letu kupila bencinski motor, mlatilnico, slamo-reznico, krožno žago in čistilnik za žito, dinamo stroj za elektriko in regulator. Takrat je zadruga oskrbela električno razsvetljavo v domžalski cerkvi in društvenem domu, kar je bila prva javna razsvetljava v Domžalah. Ob društvenem domu si je postavila shrambo za stroje in prostor za mlatev, žaganje drv, rezanje slame, čiščenje žita, večjim posestnikom je stroje izposojala na dom. Zadruga je uspešno opravljala svoje delo, povrnila ves dolg in si do leta 1922 zagotovila 6.387 K rezervnega zaklada in imela v hranilnici in posojilnici 5.466 K naloženega denarja. Ves čas delovanja je imela okrog 40 članov in je dobro obratovala do leta 1931, nato se je stanje začelo slabšati. Stroji so bili spričo dolgega obratovanja iztrošeni in potrebni zamenjav, poleg tega pa je bilo v kraju tedaj že veliko konkurence, zasebnih mlatilnic, žag itd. Ko je v letu 1934 zadruga beležila izgubo, je občni zbor 20. januarja 1935 sklenil zadrugo likvidirati, premoženje pa darovati Dobrodelnemu domu v Domžalah.¹¹¹⁰

Zadnja v nizu zadrug je bila Konzumno društvo v Domžalah, katerega namen je bil, kot izhaja iz pravil iz leta 1925, prodaja gospodinjskih potrebščin in oblačil po nizki ceni. Bernik je izvedel, da kamniška socialdemokracija namerava v Domžalah ustanoviti podružnico kamniškega konzuma. Na prvi seji je KIPD soglasno podprl Bernikov predlog po ustanovitvi svojega konzuma. Bernik je odšel do vodstva I. ljubljanskega delavskega krščansko-socialnega konzumnega društva in prosil, naj v Domžalah takoj ustanovijo svoj oddelek. V pičlih osmih dneh od sklepa KIPD so 9. decembra 1919 v društvenem domu odprli svoje prostore. Bernik o tem poroča: »Strašno je zavrelo po Domžalah.

¹¹⁰⁹ NŠAL 14, Vizitacije, šk. 12, Domžale 1910.

¹¹¹⁰ Bernik, *Zgodovina fare Domžale*, 1923, str. 212–213; in *Zgodovina fare Domžale*, 1939, str. 232–233.

Vsi trgovci domžalski so šli skupno k glavarju v Kamnik tožit župnika. Opravili seveda niso nič.«¹¹¹¹ Že prvi mesec poslovanja je k zadrugi pristopilo 423 družin z 2.099 osebami in je imela za 211.781 K prometa, konec leta 1922 je bilo včlanjenih že 527 družin. Dne 1. oktobra 1925 je zadruga postala samostojna. V tridesetih letih ni beležila več takšnega uspeha in je bila ves čas na meji rentabilnosti, leta 1939 imela 177, leto pozneje pa le še 75 članov.¹¹¹² Po mnenju Bernika je bila njena največja zasluga v zadnjih letih, da so ljudje v konzumu lahko kupili kvalitetne knjige in časopise ter da je zadrževala ustanovitev konkurenčnega socialdemokratskega konzuma.¹¹¹³ Po okupaciji 3. maja 1941 je okupator hotel zadrugo prevzeti, vendar je ob pregledu ugotovil, da ga zaradi majhnih zalog niti ne zanima, tako da je še nekaj časa delovala. Bernik je imel sicer že dlje časa namen konzum zaradi nekonkurenčnosti in skromnega poslovanja ukiniti, a ga je obdržal le zaradi preteče vojne in izkušenj vsesplošnega pomanjkanja med prvo svetovno vojno. Občinski komisar je 12. junija ukazal, da se mora društveni dom izprazniti, zato je članom prodal preostale zaloge, s tem je bilo nadaljnje delo onemogočeno, konzum pa ukinjen. Bernik je ob tem zapisal: »Umrli je navidezno prisilne, a v resnici prav zelo zaželene smrti.«¹¹¹⁴

Bernik je s celotno paletto zadrug nadpovprečno odstopal od razvoja »katoliškega« zadrugištva na Slovenskem, kjer so se v večini razvile predvsem kreditne in kmetijske zadruge, medtem ko je bilo obrtnih in kozumnih zelo malo.¹¹¹⁵

¹¹¹¹ NŠAL 14, Vizitacije, šk. 16, Domžale 1921.

¹¹¹² SI ZAL LJU 88, Okrožno gospodarsko sodišče v Ljubljani, ZADR, register in spisi, III, 129, 784.

¹¹¹³ Bernik, *Zgodovina fare Domžale*, 1923, str. 243–244; in *Zgodovina fare Domžale*, 1939, str. 233–234.

¹¹¹⁴ Bernik, *Fragment Zgodovine fare Domžale III*, str. 59–60.

¹¹¹⁵ Bernik, *Zgodovina fare Domžale*, 1923, str. 243–244; in *Zgodovina fare Domžale*, 1939, str. 233–234.

8 ZAKLJUČEK

Raznovidna socialna dejavnost katoliške Cerkve v ljubljanski škofiji od konca 18. stoletja do začetka druge svetovne vojne je bila bistveno povezana s širšim družbenim kontekstom časa, predvsem z gospodarskim, političnim in idejnim razvojem tako na področju škofije in države kot širše Evrope. Oblike socialne dejavnosti, ki so se pojavile v ljubljanski škofiji, so bile le ena izmed različic, ki jih je bilo moč najti tudi v sosednjih deželah oziroma škofijah, a z nekaj izstopajočimi posebnostmi. Vsaka posamezna pojavna oblika socialne dejavnosti pa ima svoj kontekst, značilnosti in posebnosti.

Delo bazira predvsem na še neobdelanem gradivu NŠAL. Tu gre v prvi vrsti za gradivo dobrodelnih društev in župnijskih arhivov ter tudi škofijskega arhiva Ljubljana za obdobje od konca 18. stoletja do srede 20. stoletja (ŠAL 4 in ŠAL 5) in nekaterih zapuščin. Ob pisanju smo imeli možnost, da smo gradivo dobrodelnih društev uredili in popisali. Pred tem se je to gradivo nahajalo v enotni zbirki »društva in ustanove«, kjer je bilo le grobo urejeno in popisano, poleg tega deloma napačno razvrščeno, v zbirki pa se je nahajalo tudi gradivo, ki je spadalo v druge fonde in zbirke oziroma v druge sklope znotraj strukture arhiva kot npr. Slovensko semenišče v izseljeništvu, uršulinke, Alojzijeвиšče ... Nekaj gradiva dobrodelnih društev se je nahajalo tudi v zbirki zgodovinski zapiski, ki je bila v zadnjih letih tudi razgrajena. Arhivskega gradiva teh društev v celoti do sedaj ni še nihče sistematično obdelal. Pogosto spregledano je tudi zanimivo gradivo socialne tematike znotraj župnijskih arhivov, ki je tudi ponudilo mnogo možnosti za raziskovanje.

Ob smiselni zaokrožitvi celotnega dela se je pojavila potreba po umestitvi socialne dejavnosti katoliške Cerkve v ljubljanski škofiji v širši družbeno-zgodovinski kontekst. To obravnavamo predvsem v drugem in tretjem poglavju, za osnovo pri tem je bila tako domača kot tuja literatura. Od splošnih zgodovinskih pregledov naj izpostavimo predvsem naslednje: *Zgodovina Cerkve* (zvezka 4 in 5), *Handbuch der Kirchengeschichte* (zvezki VI/1 VI/2, VII), zborniki rimskih simpozijev o pomembnih osebnostih Cerkve na Slovenskem, *Slovenska novejša zgodovina 1*, od avtorskih del pa dela Franceta M. Dolinarja: *Ljubljanski škofje*, Franceta Kresala: *Zgodovina socialne in gospodarske politike v Sloveniji od liberalizma do druge svetovne vojne* in Kurta Eberta: *Die Anfänge der modernen Sozialpolitik in Österreich*. Ob pregledu literature ugotavljamo, da je pri nas skromno obravnavana tematika jožefinizma oziroma državnega cerkvenstva, ki je določala skoraj stoletje dolgo časovno obdobje slovenske Cerkve. Poleg literature smo predvsem pri obravnavi ljubljanskih škofov vključili tudi arhivsko

gradivo. Pri tem bi posebej izpostavili zapuščino škofa Gregorija Rožmana, ki vsebuje tudi do sedaj še neobdelano korespondenco z JSZ in ZZD ter drugo gradivo, iz katerega lahko razberemo vso kompleksnosti in težavnost delavskega vprašanja v njegovem obdobju.

V četrtem poglavju je tematika dobrodelnih ustanov v upravi Cerkve le okvirno predstavljena, saj je o problematiki mašnih in svetnih ustanov na Kranjskem v zadnjih letih Jože Maček izdal več obsežnih monografij.

Peto poglavje z naslovom Cerkev kot državni organ socialnega skrbstva ob koncu 18. stoletja in v 19. stoletju temelji predvsem na obdelavi arhivskega gradiva v NŠAL (župnijski arhivi, ŠAL 4 in ŠAL 5), v veliko oporo pa je bila tudi knjiga Sonje Anžič *Skrb za uboge v deželi Kranjski: socialna politika na Kranjskem od srede 18. stol do 1918*. Poleg arhivskega gradiva iz NŠAL smo se oprli še na gradivo Gubernija v Ljubljani (SI AS 14), Deželne vlade v Ljubljani (SI AS 33) in Najdenišnice v Ljubljani (SI AS 384), ki ga hrani ARS. Gradivo Gubernija v Ljubljani v sedmih registraturah znotraj mnogih fasciklov (*Armen Versorgung, Armeninstitut, Findelkinder* itd.) vsebuje veliko uporabnega gradiva, vendar smo se ga zaradi njegovega obsega in slabega popisa (popisano je namreč le na nivoju registraturnih gesel – fasciklov) uspeli le delno dotakniti in ga uporabiti.

Poglavje Dobrodelna dejavnost temelji predvsem na arhivskem gradivu društev, ki ga hrani NŠAL, dopolnjuje pa ga raznovrstna literatura: tiskana letna poročila, publikacije ob jubilejih itd. Gradivo mnogih društev in njihovih domov se iz različnih razlogov ni ohranilo, zato je ponekod na voljo le literatura. To velja tudi za gradivo redov, saj so bili tisti redovi, ki so se ukvarjali s socialno dejavnostjo, po vojni deležni preganjanja in odvzema skoraj vse lastnine, hkrati s tem je bila izgubljena oziroma uničena tudi večina arhivskega gradiva.

Pri poglavju Katoliške delavske strokovne organizacije, stanovska društva in zadružništvo smo se na podlagi arhivskega gradiva osredotočili predvsem na stanovska društva rokodelskih pomočnikov, vajencev in mojstrov ter odnos škofa Rožmana do strokovnih delavskih organizacij, medtem ko smo se pri celotni obravnavi katoliških delavskih strokovnih organizacij naslonili predvsem na dela Miroslava Stiplovska, Walterja Lukana in Janka Prunka, ki so o tej tematici izdali obširna znanstvena dela.

Celotno delo zajema zelo široko tematsko polje, za določene teme je bilo moč uporabiti veliko arhivskega gradiva in literature, zopet za druge so ohranjeni le drobcji. Kot je široka tema, sta zelo obširna tudi arhivsko gradivo in literatura, zato smo morali paziti, da še dodatno ne razširimo obsega.

V časovnem smislu lahko obravnavano obdobje razdelimo na dva dela. Prvi del zajema obdobje jožefinizma od konca 18. stoletja do sredine 19. stoletja, drugi pa čas od sredine 19. stoletja do začetka druge svetovne vojne. Pri tem ne gre za ostro časovno ločnico, saj so bili vplivi jožefinizma in državnega cerkvenstva vidni vse do razpada Habsburške monarhije, samostojna iniciativa Cerkve pa je bila prav tako prisotna že prej.

Okviri jožefinizma in državnega cerkvenstva so bistveno določali delovanje lokalnih Cerkva tako rekoč na vseh področjih. Država je uporabila razvejano strukturo župnijskih postojank in duhovnikom naložila številne naloge na socialnem področju. Te so bile povezane predvsem z župnijskimi ubožnimi inštituti, nabirkami za ponesrečence in skrbjo za sirote oziroma t. i. najdence.

Župnijski ubožni inštituti so kot javna mreža za oskrbo ubogih na Kranjskem delovali več kot stoletje, od leta 1784 pa do leta 1884 oziroma 1888. Vodili so jih župniki skupaj z ubožnimi očeti, izvoljenimi od občin, ki so spadale v določeno župnijo. Namen inštitutov je bil evidentirati revne, organizirati in združiti zasebno dobrodelnost ter pravično razdeljevati podporo med upravičence. Pomembno organizacijsko vlogo so pri tem imeli škofje, ki so pospeševali razvoj in delovanje inštitutov. V Ljubljani sta se pri delu ljubljanskega ubožnega inštituta posebno proslavila škofa Avguštin Gruber in njegov naslednik Anton Alojzij Wolf. Gruber je v letu 1820 prevzel vodenje ljubljanskega inštituta, ki je dobil novo strukturo, in pomagal pri vzpostavitvi novega delovanja. Wolf pa je kar 27 let (1824–1851) skrbno in podjetno vodil komisijo ubožnega inštituta. Vodil je seje komisije, osebno sestavljal številne vloge za upravne organe in letna poročila. Uspelo mu je, da je komisija pri ljudeh vzbujala zaupanje, povečal je prihodke inštituta. Župnijske ubožne inštitute so po letu 1884 v oskrbo prevzele občine, Cerkev pa je to dejstvo sprejela z nezadovoljstvom, kar je poudarila tudi na prvem slovenskem katoliškem shodu leta 1891.

Mrežo župnijskih postojank je civilna oblast uporabila tudi za zbiranje prostovoljnih sredstev za različne namene, največkrat pa za pomoč ljudem ob elementarnih nesrečah (požar, poplave, toča, nevihte, suša, potresi, živinska kuga oziroma kombinaciji le-tega ...) v različnih krajih tako na Kranjskem kot tudi v drugih predelih monarhije. Pobiranje dobrodelnih prostovoljnih darov je bilo neke vrste izredna socialna pomoč za ponesrečence ob nesrečah. Pomoč je bila namenjena tako individualnim ponesrečencem v primerih, ko je npr. ogenj uničil eno kmetijo v vasi, kot tudi, ko je nesreča prizadela celotne vasi, trge, mesta ali dele dežel. Od obsega škode je bilo odvisno tudi, kako široka je bila akcija pobiranja darov, ki je lahko obsegala okraj, okrožje, deželo ali celotno monarhijo. Posebne nabirke v cerkvi je morala vedno odobriti civilna oblast. To je veljalo ves čas jožefinizma vse do uveljavitve konkordata leta 1855. Po konkordatu škofom ni bilo več treba pridobiti dovoljenja za razpis nabirk,

kot tudi niso bili več dolžni razpisovati nabirk zaradi odredb civilnih oblasti. Civilne oblasti so se v primerih velikih elementarnih nesreč, predvsem na območju Kranjske, še vedno za pomoč pri zbiranju sredstev obračale na škofijo, ki je praviloma razpisala posebne nabirke. Zbiranje in razdeljevanje darov sta bila seveda le blažilna ukrepa, saj pobrana in razdeljena sredstva še zdaleč niso mogla zadovoljiti potreb ponesrečencev, je pa bil to tako rekoč edini ukrep, ki je pomagal blažiti stisko.

Duhovniki na župnijah so imeli tudi naloge pri sistemu rejništva oziroma glede t. i. najdencev. Ljubljana je leta 1788 v prostorih meščanskega špitala dobila najdenišnico z majhno porodnišnico, že pred tem pa so tudi v Trstu ustanovili najdenišnico, od koder je na Kranjsko prihajalo v rejo mnogo najdencev. Najdenišnice so skrbele, da so pri njih sprejete otroke oddale v rejo rejnikom, ki so za to dobili plačilo. Sistem rejništva preko najdenišnic je zaznamoval precejšnje število ljudi, tako najdencev, rejniških družin kot celotnih področij, kamor so ti najdenci prišli, saj je s tem prišlo do precejšnjega dotoka prebivalstva, spremembe socialne strukture prebivalstva, novih priimkov ... Po ocenah naj bi na področju Kranjske v času od 1788 do 1871 oskrbovali tretjino najdencev iz ljubljanske najdenišnice in dve tretjini iz tržaške najdenišnice, skupno število pa naj bi po grobih ocenah znašalo okoli 30.000 najdencev. Dušni pastirji so imeli glede oskrbe in vzgoje najdencev v rejniških družinah po deželi številne uradniške, posredniške in nadzorne naloge. Njihova naloga je bila, da so igrali vezno vlogo med sirotinskim očetom, najdenci in rejniki ter predvsem, da so stalno spremljali in nadzirali zdravstveno in нравno stanje, vzgojo in razvoj najdencev v svoji župniji. Naloge dušnih pastirjev glede najdencev so se zmanjšale po upravnih reformah leta 1849, vendar so določene naloge opravljali vse do ukinitve najdenišnic leta 1871 oziroma dokončne odprave sistema leta 1881. Deželne oblasti so sistem odpravile predvsem zato, ker je bil finančno nevzdržen za deželni proračun.

Civilna oblast je Cerkev izdatno uporabila za izvajanje socialnega skrbstva, ker je bilo to zanjo najugodnejše, saj je imela Cerkev dobro izgrajeno upravno mrežo, poleg tega pa so bile njene storitve zastonj, saj duhovnikov na župnijah za njihovo socialno delovanje ni bilo treba posebej plačevati. Poleg tega se je država zavedala, da je preko prižnic želeno obvestilo prišlo do tako rekoč slehernega človeka, predvsem pa je imelo zaradi moralno-verskega vpliva klerikov še večji pomen. Dobrodelnost, priporočena s strani Cerkve, je imela zaradi verskih razlogov bistveno večjo težo, kot če jo je predpisala ali zapovedala civilna oblast.

Samostojno iniciativo katoliške Cerkve na socialnem področju sestavljata dve veliki področji. Prvo je organizacija dobrodelne dejavnosti, ki se je pričela razvijati s prihodom karitativnih redov oziroma kongregacij in ustanavljanjem

dobrodelnih društev, drugo pa katoliško socialno gibanje, ki je razvilo organizirano samopomoč in se je razvilo od konca 19. stoletja dalje in znotraj katerega so glavno vlogo predstavljale delavske strokovne in stanovske organizacije in združništvo. Pri dobrodelnosti je šlo predvsem za vprašanje organizacije, pridobivanja in deljenja sredstev med uboge, mnogo bolj kočljivo pa je bilo katoliško socialno gibanje, predvsem v zvezi z delavskim vprašanjem, saj je to poseglo v občutljiva ideološka vprašanja, vprašanja družbene ureditve, spoštovanja avtoritete itd., kar je povzročalo veliko trenj.

Razmah samostojne iniciative Cerkve kot organizatorice dobrodelnosti je nekako sovpadalo z odvzemom pristojnosti Cerkvi kot državnemu organu socialnega skrbstva od srede 19. stoletja oziroma bolj intenzivno v zadnjih desetletjih 19. stoletja. Glavni organizatorji dobrodelnosti so bili dobrodelna društva in redovne skupnosti, ki so bili tudi glavni strokovni kader v posameznih zavodih. Med redovnimi skupnostmi velja posebej izpostaviti usmiljenke in šolske sestre, ki so vodile največ dobrodelnih zavodov in brez katerih delovanje le-teh ne bi bilo mogoče. V nekaterih župnijah se je razvijala samostojna dobrodelna dejavnost, ki ni bila organizacijsko povezana z drugimi centralami. Dobrodelnost se je daleč najbolj intenzivno razvijala v Ljubljani in v nekaterih drugih mestih ter industrijskih središčih, medtem ko je bila na kmečkem podeželju razen redkih izjem slabo razvita.

Zanimiv je tudi razvoj sistema mreže karitativnih organizacij. Ta se je najprej oblikovala skozi sistem župnijskih ubožnih inštitutov, ki pa so jih leta 1884 prenesli na civilne oblasti. Od takrat naprej si je Cerkev prizadevala ponovno izgraditi mrežo, ki bi pokrivala celotno škofijo. Najprej so to delo prevzela društva, škofje pa so ves čas spodbujali duhovnike, naj razširjajo vsakovrstno dobrodelnost po svojih župnijah, če ne drugega, vsaj preko III. reda in Marijinih družb. Leta 1937 je namera v organizaciji Karitativne zveze v Ljubljani in s pomočjo banske uprave uspela, tako je bila na območju celotne škofije ponovno vzpostavljena mreža karitativnih organizacij.

Katoliška dobrodelna društva v ljubljanski škofiji so nastajala sočasno s sorodnimi društvi v ostali Avstriji. Njihov nastanek je bil v primerjavi z ostalimi zahodnoevropskimi državami v zaostanku za nekaj desetletij. Vodilno vlogo v ljubljanski škofiji je igrala leta 1876 ustanovljena Družba sv. Vincencija Pavelskega v Ljubljani, ki je bila prva, najbolj organizirana in najdejavnejša karitativna organizacija. Bila je pobudnica organizirane pomoči ubogim in ustanoviteljica mnogih socialnih zavodov, na čelu z ljubljanskim Marijaniščem kot prvo sirotišnico za dečke na Kranjskem. Za Vincencijevo družbo so počasi nastajala še druga sorodna društva (Dijaška in ljudska kuhinja v Ljubljani 1877, Gospejno društvo krščanske ljubezni sv. Vincencija Pavelskega 1882, Društvo sv. Marte leta 1903 ...). Do začetka druge svetovne vojne smo evidentirali 13 različnih

dobrodelnih društev, pri čemer nismo upoštevali tistih, ki so delovala le na ozemlju posameznih župnij (Kranj, Domžale, Škofja Loka ...). Med ustanovitelji in glavnimi akterji delovanja društev je pogosto opaziti tesno sodelovanje med angažiranimi laiki (uradniki, tovarnarji, trgovci, plemiči) in duhovniki. Številni laiki in duhovniki so namreč v svojih zapuščinah prispevali velike vsote ali nepremičnine, brez katerih društva oziroma njihovi zavodi ne bi mogli delovati. Društva so skrbela predvsem za kategorije prebivalstva, ki so se znašle na robu družbe: sirote, telesno prizadeti, ostareli, reveži, določene kategorije revnih delavcev (služkinje, posli, vajenci ...).

Tragedija prve svetovne vojne in kriza po njej sta vzpodbudili nastanek mnogih novih društev. Društva so se po vojni tudi izdatno usmerila v pomoč sirotam, katerih število je v času vojne močno naraslo, država pa za njih tako rekoč ni namenjala sredstev. Poleg tega je propad Avstro-Ogrske pomenil tudi propad mnogih t. i. ustanov, ki so jih morali naložiti kot vojno posojilo in so pomenile gmotni temelj društev in njihovih zavodov. Po vojni so bila društva in mnogi zavodi skoraj brez temeljnih finančnih virov, kar je pomenilo krčenje nekaterih dejavnosti in ponovno sestavljanje gmotnega ogrodja za delovanje.

Karitativna društva so svoj vrh doživela v tridesetih letih 20. stoletja. Organizacijsko pobudo je takrat prevzela Karitativna zveza v Ljubljani kot krovna organizacija karitativnih organizacij, ki je usmerjala in spodbujala delovanje karitativne dejavnosti v škofiji in dodajala številne nove vsebine: kolonije za otroke, zimsko pomoč za brezposelne, karitativne nedelje, ki so jih praznovali po celotni škofiji, predavanja, seminarje na karitativne teme itd.

V okviru društev, redov in župnij je do druge svetovne vojne cerkvena dobrodelnost uspela vzpostaviti 24 zavetišč in vrtcev za otroke in mladino, 10 sirotišnic, 8 hiralnic in 8 zavetišč oziroma domov za delavce.

Dnevna zavetišča so bila primarno namenjena varstvu šoloobveznih otrok v izvenšolskem času, pri čemer so otrokom zagotovila hrano ter vzgojo in učno pomoč. Bila so brezplačna ali pa je bilo za njih treba odšteti minimalne prispevke, saj so bila namenjena predvsem delavskim staršem. Pogosto so zavetiščem sčasoma dodali tudi oddelke za predšolske otroke. Samostojni vrtci pa so nastajali že pred tem in so bili v začetku kot posebni oddelki pri osnovnih šolah, a so bili namenjeni tudi delavskim otrokom. Glavni pobudniki in ustanovitelji zavetišč in vrtcev so bile Vincencijeve konference in redovi, v večini ženski, ki so vse te domove, razen enega (v Trnovem), tudi vodile. Le v dveh primerih (Domžale, Kranj) je zavod zgradila župnija oziroma samostojno društvo v župniji. V obdobju do začetka prve svetovne vojne je bilo odprtih 10 zavodov, ki so lahko sprejeli 550 otrok. Bistveni premik se je zgodil v tridesetih letih 20. stoletja, ko je delovalo že 21 takih zavodov, ki so lahko sprejeli skoraj 1.500 otrok.

Cerkev je bila na področju Kranjske oziroma ljubljanske škofije od konca 19. stoletja pa do začetka druge svetovne vojne nekaj časa edina, ves čas pa gonilni dejavnik pri oskrbi sirot oziroma zapuščenih otrok. V obliki društev je ves čas zbirala sredstva, ustanavljala in vodila zavode, ki so skrbeli za oskrbo in vzgojo osirotelih oziroma zapuščenih otrok. Tako je ustanovila prvi sirotišnici na Kranjskem: Lichtenthurn za deklice (1878) in Marijanišče za dečke (1880). Do začetka prve svetovne vojne je organizirala pet zavodov, v katerih je bilo prostora za 350 sirot. Število zavodov se je po vojni dvignilo na sedem, v naslednjih letih pa se je zaradi finančnih težav precej znižalo število oskrbovancev. Kmalu po prvi svetovni vojni so nato nekatere sirotišnice prenehale z delovanjem (Groblje), druge pa so se zaradi izgub sredstev preusmerile v druge dejavnosti in delovale bolj kot dijaški konvikti (Lichtenthurn, Kočevje). Kmalu so nastale še nekatere nove, tako da je bilo v tridesetih letih sedem zavodov, v katerih je bilo prostora za malo več kot 300 otrok.

Hiralnice oziroma domovi za ostarele najprej niso bili samostojni zavodi, ampak pogosto neka mešanica ubožnic, hiralnic in špitalov, torej zavodov za oskrbo tako ali drugače onemoglih, bolnih in nezmožnih za samostojno bivanje. Prva tovrstna cerkvena ustanova je bila Glavarjev špital v Komendi oziroma Hiralnica ustanove Petra Pavla Glavarja, ki je pričela z delovanjem v letu 1805. Samostojne hiralnice so pričele nastajati ob koncu 19. stoletja. Navadno so jih ustanavljali socialno čuteči duhovniki oziroma redovniki, ki so jih na lastno pobudo ustanovili in zagotovili sredstva za delovanje oziroma je ustanovitev omogočila zapuščina posameznikov, ki so darovano imetje pogojevali z ustanovitvijo zavoda. Do druge svetovne vojne smo tako evidentirali osem tovrstnih zavodov, pred drugo svetovno vojno jih je delovalo šest, v njih pa je bilo prostora za okoli 350 oskrbovancev. Vse zavode so vodile redovnice, poleg tega pa so kot usposobljen strokovni kader delovale tudi v številnih mestnih hiralnicah (Škofja Loka, Radeče, Vrhnika, Jesenice, Ljubljana).

Katoliška delavska podporna društva, dobrodelna društva in zadruge so ustanavljali tudi delavske domove za samske delavke in delavce, namenjene predvsem najnižjim kategorijam delavstva (služkinje, posli, vajenci), ki so bili navadno brez kakršnegakoli imetja. Do začetka druge svetovne vojne je tako delovalo osem zavodov, v katerih je svoj začasni dom lahko našlo več kot 400 delavcev. Polovica teh domov je bila odprtih v zadnjem desetletju pred drugo svetovno vojno.

Poleg omenjenih je delovalo še nekaj drugih socialnih zavodov, ki so bili prvi svoje vrste na Kranjskem. Salezijanci so se od leta 1901 na Rakovniku ukvarjali z vzgojno problematičnimi dečki, društvo Dom slepih, ki ga je vodil kanonik Tomaž Klinar, je v Škofji Loki leta 1935 odprlo prvi dom za slepe, sestre

notredamke pa so v svojem zavodu v Šmihelu pri Novem mestu leta 1886 odprle prvi oddelek za šolanje gluhonemih deklic.

Na rešitev socialnega vprašanja v Avstriji so katoličani gledali predvsem z dveh zornih kotov. Prvo smer je zastopala večina škofov, ki je to vprašanje dolgo potiskala v ozadje, na socialno bedo pa je odgovarjala z okrožnicami v smislu nravno-verskih opominov, povezanih z dobrotelnimi prizadevanji. »Sramežljivo« se ga je lotevala le z dobrotelnostjo in vpeljavo društev rokodelskih pomočnikov od sredine 19. stoletja dalje, ki pa so bila strogo paternalistično zasnovana, imela so le izobraževalne in podporne naloge ter so zajela le malenkosten delež delavcev oziroma rokodelskih pomočnikov. Ta društva niso imela svojega socialnega programa in nikoli niso bila pomembna sestavina katoliškega socialnega gibanja.

Ko so po letu 1867 vlado na Dunaju prevzeli liberalci in začeli proticerkveno ofenzivo, so se razgibale tudi katoliške vrste. Cerkev je začela ustanavljati katoliška društva in politična združenja. Impulzi za socialno gibanje so prišli iz Nemčije s strani škofa Kettelerja in generalne resolucije nemških katoličanov leta 1874. Okrog princa Aloisa Liechtensteina se je tako oblikoval živahen krščanskosocialni krog, ki so ga po večini sestavljali aristokrati, vodilno vlogo pa je prevzel baron Karl von Vogelsang. V tem krogu je nastal avstrijski katoliški socialni program, ki so mu sledili tudi nosilci slovenskega katoliškega gibanja.

Socialno vprašanje so opredelili kot tesno povezano z religioznim in kot eno najpomembnejših vprašanj tistega časa. Glavni vzrok za socialno bedo so videli v liberalnem kapitalističnem sistemu. Kmečki stan se je tako v bedi znašel zaradi visokih davkov, dolgov in razvrednotenja poljedelskih pridelkov. Zahtevali so znižanje davkov za kmete, ugodnejšo zakonodajo glede kmečkih dolgov, uveljavitev strožjih zakonov zoper oderuštvo, ureditev dedne zakonodaje ter zaščitne carine zoper poceni pridelke in klavno živino z vzhoda. Za propad obrtništva so krivili zakon o obrtni svobodi iz leta 1859. Glavno zlo za delavski stan so pripisali »stanovanjski mizeriji«, zniževanju delavskih mezd in anarhiji v produkciji. Menili so, da je možno izboljšati delavski stan le skozi reguliranje konkurence in spremembo produkcijskih načinov. Za izboljšanje stanja stanov so si zamislili ustanovitev zbornic, pri čemer naj bi bila delavska sestavljena tako s strani delodajalcev kot delojemalcev ter pod nadzorom države. Za zaježitev moči kapitala so predlagali reformo davčnega in finančnega sistema in zakonsko določilo maksimalnih obresti za denarne zavode, poddržavljenje prometnih zavodov in bank. Krog katoliškosocialnih reformatorjev je bil tudi pobudnik oblikovanja za tisti čas vzorne delavskozaščitne zakonodaje v Taaffejevi vladi.

Delavstvo se je Cerkvi v desetletjih čedalje bolj oddaljevalo in se v večini organiziralo v socialdemokratska strokovna društva. To je Cerkev sililo k ukrepanju. Ko je katoliškosocialno gibanje od sedemdesetih let 19. stoletja dalje v

Avstriji oblikovalo svoj program, je le-to v devetdesetih letih dobilo svoj izraz tudi v ljubljanski škofiji. Programi, ki so se izoblikovali na predvojnih slovenskih katoliških shodih, so bili pri socialnih zahtevah kopirani po avstrijskih katoliških shodih. Socialni program je pri nas najprej zaživel z zadružništvom, nato pa z organizacijo delavstva.

Zadružništvo je predstavljalo enega ključnih delov katoliškega socialnega gibanja na Slovenskem. Zadružna organiziranost je predstavljala samopomoč med zadružniki in posledično prinesla zmanjšanje socialnih stisk prebivalstva. Zadruge so zlasti v začetnem obdobju z ugodnimi posojili omilile propadanje in prodajo kmetij, odpravile oderuštvo, preprečile še močnejše izseljevanje v tujino ter pospeševale modernizacijo kmetijstva, saj kmet ni postal revež, ker ni nič imel, ampak ker ni mogel priti do potrebne gotovine.

Primat med zadrugami so imele hranilnice in posojilnice Raiffeisnovega tipa, t. i. »rajfajznovke«. Prvi sta nastali leta 1894, leta 1911 pa je centrala Zadružna zveza v Ljubljani združevala že 401 kreditno zadrugo tega tipa z območij Kranjske, Štajerske, Koroške, Gorice, Trsta, Istre in Dalmacije.

Leta 1895 je bila ustanovljena Zveza kranjskih hranilnic, ki je povezovala denarne zadruge, leta 1898 Gospodarska zveza, ki je imela za nalogo širitev izven slovenskih meja in centralo nadenarnih zadrug. Leta 1900 sta se obe organizaciji združili v Gospodarsko zvezo, leta 1903 pa zaradi zakonskih zahtev zopet razdružili v Zadružno zvezo, ki je urejala poslovanje zadrug, in Gospodarsko zvezo, ki je urejala blagovni promet. Prvi dve leti je Gospodarsko zvezo vodil Ivan Šušteršič, nato pa Janez Evangelist Krek, ki je to nalogo opravljal vse do smrti. V začetnem obdobju so se razmeroma dobro razvijale tudi kmetijske zadruge (živinorejske, mleinarske, nabavno-prodajne, strojne), vendar razvoj ni šel v zaželeno smer, saj so se razvile le denarne in deloma kmetijske zadruge, medtem ko ostale niso doživele pričakovanega razmaha. Leta 1910 je bilo na Slovenskem kar 543 kreditnih, 274 kmetijskih, a le 54 konzumnih in 29 obrtnih zadrug. Med prvo svetovno vojno so hranilnice zaradi vojnih posojil izgubile veliko denarja, zadružništvo pa se je na splošno oslabilo.

V novi državi je Zadružna zveza delovala naprej, a je moč zadružništva upadla in ni nikoli dosegala predvojne moči. Kljub temu je Zadružna zveza ohranila prvenstvo med zadružnimi centralami. Zaradi splošnega pomanjkanja v prvih letih nove države in velike draginje so se v začetku močno razširile predvsem konzumne zadruge. V letih od 1919 do 1922 je bilo na področju jugoslovanskega dela Slovenije v vseh zadružnih centralah ustanovljenih 131 novih konzumnih zadrug. Ljubljansko delavsko konzumno društvo, ustanovljeno leta 1895, je bilo prvo katoliško konzumno društvo in je imelo ob ustanovitvi eno prodajalno ter 197 članov, leta 1921 pa 11.606 članov ter 31 prodajaln. Leta

1936 je bilo v Zadružni zvezi združenih 80 konzumnih oziroma nabavno-prodajnih zadrug z blizu 28.000 člani.

Močno so se v novi državi okrepile tudi stavbne zadruge. V letu 1918 je bilo na jugoslovanskem delu Slovenije le 18 takih zadrug, leta 1937 pa že 103, vendar je treba poudariti, da je bil namen večine tovrstnih zadrug vzdrževanje raznih društvenih domov (Ljudski dom v Ljubljani, Akademski dom v Ljubljani ...), le manjši del pa preskrbi stanovanj svojim članom.

Delavstvo so v okviru katoliškosocialnega gibanja najprej organizirali podobno kot društva rokodelskih pomočnikov, predvsem kot izobraževalna in podporna društva. Bistveni premik se je zgodil z ustanavljanjem strokovnih odsekov od leta 1900 dalje, za kar sta imela največje zasluge Janez Evangelist Krek kot organizator delavstva in škof Anton Bonaventura Jeglič, ki je to smer podpiral. Kreku in njegovim sodelavcem je v obdobju do prve svetovne vojne uspelo organizirati delavstvo v tekstilni, papirni in tobačni industriji ter jeseniške kovinarje, medtem ko ni imel uspehov med rudarji in železničarji. Pred prvo svetovno vojno so organizirali skoraj enako število delavcev kot socialdemokrati, čeprav je bila njihova struktura precej manj ugodna in je bilo med njimi mnogo delavcev in delavk iz obrobni in slabše plačanih poklicev, kot npr. hišne pomočnice in viničarji.

Leta 1909 je katoliško delavstvo dobilo tudi centralno strokovno organizacijo katoliškega delavstva JSZ, ki je vodila katoliško delavsko gibanje vse do tridesetih let 20. stoletja. Tudi v novi državi se je JSZ hitro znašla in bila pomemben dejavnik katoliškega in delavskega gibanja. V tridesetih letih 20. stoletja pa je zaradi niza dejavnikov prišlo do usodnega razkola med katoliškim delavstvom. Leta 1935 je bila ustanovljena paralelna delavska centrala ZZD, ki je ob izdatni pomoči nekdanje SLS postopoma prevladala in leta 1940, po odločitvi škofa Rožmana, postala ekskluzivna organizacija katoliškega delavstva.

Vse od začetka organiziranja delavstva je bilo mnogo dilem, ki so bile prisotne ne le v ljubljanski škofiji, ampak v Cerkvi nasploh. Vodilni predstavniki Cerkve so se v svojem zadržanju v glavnem držali načela »Vse za ljudstvo, nič po ljudstvu.« Katoliška strokovna društva pa so bila v svojih zahtevah za pravice delavcev za Cerkev nemalokrat preradikalna, saj se je Cerkev še vedno zavzemala za ohranitev celote katoliškega družbenega nauka, v kateri na prelomu stoletja ni bilo prostora za kompromis z liberalnimi in še manj s socialističnimi koncepti družbe. Ponavljala so se vprašanja stavke, odvisnosti oziroma neodvisnosti od cerkvene hierarhije in učiteljstva, kar je bilo posebno vprašljivo, če so strokovne odseke vodili laiki itd. Ključno je bilo vprašanje stavke oziroma ali je stavka sploh legitimen način boja za delavske pravice, saj je bila po mnenju mnogih konservativcev preveč revolucionarna metoda, ker naj bi temeljila na konceptu razrednega boja. Če je okrožnica *Rerum novarum* leta 1891 omogočala različne

interpretacije glede tega, je okrožnica *Quadragesimo anno* leta 1931 stavko kot obliko boja za pravice delavcev zavračala.

Ključno za razmah katoliškega strokovnega gibanja v ljubljanski škofiji je bilo, da je usmeritev Janeza Evangelista Kreka podprl škof Jeglič. Škof Jeglič je upravičene zahteve delavstva po boljšem materialnem stanju (višje mezde, socialni pogoji ...), tudi če so bile izražene skozi stavko, razumel kot legitimne, saj je bil prepričan, da le tako Cerkev lahko pridobi vpliv pri delavcih. Delavsko gibanje je skrbno spremljal, bodril in opozarjal. Že od samega začetka pa je bila v tem gibanju prisotna tudi razpoka, ki je skozi desetletja čedalje bolj zevala. To je bilo vprašanje politične zastopanosti delavstva v SLS, ki po mnenju delavstva ni imelo pričakovanega in primernega vpliva. Spor med vodstvom SLS in delavstvom, ki ga je predstavljala JSZ, se je po prvi svetovni vojni le še stopnjeval in bil eden pomembnih elementov razkola v katoliškem delavstvu v tridesetih letih. K razkolu so pomembno vplivali tudi drugi dejavniki: vzpon komunizma, nova katoliška gibanja na Slovenskem, papeški okrožnici *Quadragesimo anno* leta 1931 ter *Divini redemptoris* leta 1937, zamenjava na sedežu ljubljanskega škofa.

Škof Gregorij Rožman si je iskreno želel in prizadeval za enotnost katoliškega tabora in delavstva, kljub temu pa se je razdor le še krepil in stopnjeval. Po okrožnici *Quadragesimo anno* so se vrstile ideološke razprave o primernosti imena »krščanski socializem«.

Rožman je večkrat posredoval za zedinjenje in združenje katoliških delavskih organizacij tudi po letu 1935, ko je bila ustanovljena ZZD. Pri tem je bil nemočen in neuspešen, saj so se bistvene stvari dogajale mimo njega, česar se je tudi zavedal. Obe strani sta trdno vztrajali na svojih pozicijah in se čedalje bolj oddaljevali druga od druge in niti nista imeli resnih namer po kompromisu.

Po okrožnici *Divini Redemptoris* leta 1937 in njeni interpretaciji na Slovenskem se je položaj le še zaostрил. V ta čas (1937/1938) sodi tudi Rožmanova podpora ZZD nasproti JSZ, ki je bila bistveno povezana s KA, ki je leta 1936 dobila svoja pravila in je bila Rožmanov glavni pastoralni projekt, s katero je hotel prenoviti ljubljansko škofijo, in je temeljila predvsem na dinamičnem molitvenem in verskem življenju.

Jeseni 1937 je Slovenijo obiskal pomočnik ustanovitelja belgijskega »žosizma«, ki je bil Rožmanu vzor za organiziranje mladih delavcev. Rožmanu je obrazložil, da nobena izmed obstoječih delavskih central ne nudi pogojev za razvoj »žosizma«, ker strokovna organizacija ne more delovati po načelu »žosizma« oziroma KA. Po tem obisku je Rožman v pastirskem listu ob novem letu 1938 ZMKD, ki je bila malo pred tem priznana kot lastna organizacija KA, priporočal v skrb dušnim pastirjem kot tisto, ki lahko prinese uspehe in ki jo je treba podpreti. V ZMKD je prepoznal tisto organizacijo, ki gre lahko po poti

»žosizma«, pri kateri je ključno »zanesljivo načelno in učiteljsko vodstvo Cerkve« in ki je lahko edina prava za organizacijo mladega delavstva. S tem je posredno podprl ZZD, iz katere je kot nekakšen podmladek ZMKD tudi izšla.

JSZ se je po letu 1935, ko je nekdanja SLS vstopila v vladno JRZ, tudi spričo številne infiltracije komunistov še bolj nagnila v levo, ZZD pa je ob politični podpori in podpori dobršnjega dela duhovščine pridobivala na pomenu, dokler v letu 1940 ni bila priznana kot edina zastopnica katoliškega delavstva. Zmagoslavje ZZD je pomenilo tudi vrnitev na koncept organizacije delavstva pred letom 1900 po principu delavsko-izobraževalnih društev, ki so imela paternalističen koncept in so zagotavljala absolutno spoštovanje avtoritete, zavrnitev pravice stavke in so zagovarjala enotno akcijo brez delitev in radikalnega delavskega boja. Nekdanja SLS je skupaj z ZZD JSZ očitala, da so navadni »kruho-borci«, ki jim ni mar za načelno ideološko katoliško borbo, pri čemer je opazno podcenjevanje socialne stiske delavstva ter akcijskega in političnega potenciala, ki ga je imela JSZ. Škof Rožman je ob sporu dolgo želel doseči pomiritev in nudil svojo pomoč, a tudi okleval in premalo odločno posegal. Odločitev za ZZD leta 1940 je bila v smislu možnosti poravnave in pomiritve prepozna.

Kakorkoli spremljamo zgodovinski razvoj in prepletenost raznih dejavnikov (gospodarstvo, politika, ideje ...), opazimo ključno vlogo posameznikov, ki so bili ustanovitelji in nosilci razvoja, misli in programov in so s svojim delovanjem podajali nove vsebine in zarisali smer razvoja. Pri tem naj omenimo pestro in zavzeto aktivnost večine ljubljanskih škofov. V začetku so aktivno sodelovali pri razvitju socialne skrbstvene mreže po škofiji, nato pa z lastnimi iniciativami (pomočjo in podporo gibanjem, redovom, kongregacijam in društvom) pripomogli k razvoju socialne dejavnosti. Cilj delovanja vseh škofov je bil isti: oznanjevanje Kristusovega oznanila in želja, da bi celotna družba delovala po cerkvenem nauku, v skladu z zmožnostmi in dobo, v kateri so živeli. Socialni angažma je bil tesno povezan s skrbjo za nrvnost prebivalstva, saj so opažali, da so ob težkih socialnih razmerah ljudje čedalje bolj odpadali od moralnih norm Cerkve. Poleg škofov pa so bili ključni pri razvoju in delovanju različnih socialnih dejavnosti tudi številni kleriki in laiki.

Intenco za socialno delovanje vseh akterjev je nazorno zapisal kranjski dekan Matija Škerbec ob odprtju Delavskega doma v Kranju leta 1930: *»Nam mora biti sicer v prvi vrsti skrb za duše. Toda ravno slabe socialne razmere odtegnejo največ duš danes od cerkve, ki taka že radi izveličanja duš ne more samo gledati, kako javnost rešuje ali ne rešuje socialne probleme. Poleg tega pa ljubezen, ki jo cerkev oznanjuje, nujno sili vse, ki se oklepajo evangelija, da se zavzamejo za vse, ki so v telesni ali duševni potrebi.«*

9 POVZETEK

V delu je prikazana raznovrstna socialna dejavnost katoliške Cerkve v ljubljanski škofiji od konca 18. stoletja do začetka druge svetovne vojne. Dejavnost je bila bistveno povezana s širšim družbenim kontekstom časa. Razvidno je, kako je na socialno delovanje v ljubljanski škofiji vplival gospodarski razvoj, politične spremembe, razvoj delavskega gibanja, papeške okrožnice, razvoj redov, kongregacij, društev itd. V časovnem in vsebinskem smislu lahko socialno dejavnost v ljubljanski škofiji razdelimo na dva dela. Prvi del zajema obdobje jožefinizma oziroma državnega cerkvenstva od konca 18. stoletja do sredine 19. stoletja, drugi pa predstavlja samostojna iniciativa Cerkve od sredine 19. stoletja do začetka druge svetovne vojne. Pri tem ne gre za ostro časovno ločnico, saj so bili vplivi državnega cerkvenstva vidni vse do razpada Habsburške monarhije, samostojna iniciativa Cerkve pa je bila prav tako prisotna že prej.

Socialno dejavnost v škofiji je od konca 18. do sredine 19. stoletja v glavnem določal jožefinizem, ki je Cerkev opredeljeval kot organ v sestavi svoje uprave in ji poveril poleg mnogih drugih nalog tudi naloge socialnega skrbstva. Te so bile povezane predvsem z župnijskimi ubožnimi inštituti, nabirkami za ponesrečence in skrbjo za sirote oziroma t. i. najdence.

Župnijski ubožni inštituti so kot javna mreža za oskrbo ubogih na Kranjskem delovali več kot stoletje, od leta 1784 pa do leta 1884 oziroma 1888. Vodili so jih župniki skupaj z ubožnimi očeti, izvoljenimi od občin, ki so spadale v določeno župnijo. Namen inštitutov je bil evidentirati revne, organizirati in združiti zasebno dobrodelnost ter pravično razdeljevati podporo med upravičence. Pomembno organizacijsko vlogo so pri tem imeli škofje, ki so pospeševali razvoj in delovanje inštitutov. Mrežo župnijskih postojank je civilna oblast uporabila tudi za zbiranje prostovoljnih sredstev za različne namene, največkrat pa za pomoč ljudem ob elementarnih nesrečah (požar, poplave, toča, nevihte, suša, potresi, živinska kuga oziroma kombinaciji le-tega ...) v različnih krajih tako na Kranjskem kot tudi v drugih predelih monarhije. Pobiranje dobrodelnih prostovoljnih darov je bilo neke vrste izredna socialna pomoč za ponesrečence ob nesrečah, ki pa še zdaleč ni mogla zadovoljiti potreb ponesrečencev. Duhovniki na župnijah so imeli tudi naloge pri sistemu rejništva oziroma glede t. i. najdencev. Ljubljana je leta 1788 v prostorih meščanskega špitala dobila najdenišnico z majhno porodnišnico, že pred tem pa so tudi v Trstu ustanovili najdenišnico, od koder je na Kranjsko prihajalo v rejo mnogo najdencev. Dušni pastirji so imeli vezno vlogo med sirotinskim očetom, najdenci in rejniki ter predvsem, da so stalno spremljali in nadzirali zdravstveno in нравno stanje, vzgojo in razvoj

najdencev v svoji župniji. Sistem, ki je uporabljal duhovnike za naloge socialnega skrbstva, se je pričel krhati šele po reformi in krepitvi civilnega upravnega sistema od leta 1849 dalje in sklenjenem konkordatu leta 1855 ter političnim dogajanjem po njem, ko je Cerkev v odnosu do države svobodneje zadihala in postopoma ustvarila samostojno socialno dejavnost.

Samostojno socialno dejavnost je pomembno zaznamoval prihod redovnih skupnosti in kongregacij, predvsem ženskih, ki so od sredine 19. stoletja vnašali novo kvaliteto na socialno področje. Redovnice so sodelovale skoraj pri vseh socialnih zavodih v škofiji. Glavni organizatorji dobrodelnosti so bili poleg redovnih skupnosti še dobrodelna društva. Med redovnimi skupnostmi velja posebej izpostaviti usmiljenke in šolske sestre, ki so vodile največ dobrodelnih zavodov in brez katerih delovanje le-teh ne bi bilo mogoče. V nekaterih župnijah se je razvijala samostojna dobrodelna dejavnost, ki ni bila organizacijsko povezana z drugimi centralami. Dobrodelnost se je daleč najbolj intenzivno razvijala v Ljubljani in v nekaterih drugih mestih ter industrijskih središčih, medtem ko je bila na kmečkem podeželju razen redkih izjem slabo razvita. Dobrodelna dejavnost se je organizirano pričela izvajati od zadnje četrtine 19. stoletja dalje in se je skozi desetletje ves čas krepila, največji razmah pa doživela ravno v zadnjem desetletju pred vojno, ko je uspela v okviru Karitativne zveze v Ljubljani organizirati tudi celovito mrežo karitativnih organizacij, ki je pokrivala tako rekoč vse župnije v škofiji, prav tako pa se je pričelo z ustanavljanjem socialnovarstvenih zavodov tudi na podeželju. V okviru društev, redov in župnij je do druge svetovne vojne cerkvena dobrodelnost uspela vzpostaviti 24 zavetišč in vrtcev za otroke in mladino, 10 sirotišnic, 8 hiralnic in 8 zavetišč oziroma domov za delavce.

Na rešitev socialnega vprašanja v Avstriji so katoličani gledali predvsem z dveh zornih kotov. Prvo smer je zastopala večina škofov, ki je to vprašanje dolgo potiskala v ozadje, na socialno bedo pa je odgovarjala z okrožnicami v smislu nramno-verskih opominov, povezanih z dobrodelnimi prizadevanji. Delavstvo se je Cerkvi v desetletjih čedalje bolj oddaljevalo in se v večini organiziralo v socialdemokratska strokovna društva. To je Cerkev sililo k ukrepanju. Ko je katoliškosocialno gibanje od sedemdesetih let 19. stoletja dalje v Avstriji oblikovalo svoj program in po papeški okrožnici *Rerum novarum* leta 1891, je katoliškosocialno gibanje v devetdesetih letih dobilo svoj izraz tudi v ljubljanski škofiji. Programi, ki so se izoblikovali na predvojnih slovenskih katoliških shodih, so bili pri socialnih zahtevah kopirani po avstrijskih katoliških shodih. Socialni program je pri nas najprej zaživel z združništvom, nato pa z organizacijo delavstva. Združništvo je predstavljalo enega ključnih delov katoliškega socialnega gibanja na Slovenskem. Združna organiziranost je predstavljala samopomoč med združniki in posledično prinesla zmanjšanje socialnih stisk prebivalstva.

Leta 1910 je bilo na Slovenskem kar 543 kreditnih, 274 kmetijskih, a le 54 konzumnih in 29 obrtnih zadrug. Med prvo svetovno vojno so hranilnice zaradi vojnih posojil izgubile veliko denarja, zadružništvo pa se je močno oslabilo. V novi državi je moč zadružništva upadla in ni nikoli dosegala predvojne moči.

Delavstvo so v okviru katoliškosocialnega gibanja najprej organizirali podobno kot društva rokodelskih pomočnikov, predvsem kot izobraževalna in podporna društva. Bistveni premik se je zgodil z ustanavljanjem strokovnih odsekov od leta 1900 dalje, za kar sta imela največje zasluge Janez Evangelist Krek kot organizator delavstva in škof Anton Bonaventura Jeglič, ki je to smer podpiral. Leta 1909 je katoliško delavstvo dobilo tudi centralno strokovno organizacijo katoliškega delavstva JSZ, ki je vodila katoliško delavsko gibanje vse do konca tridesetih let 20. stoletja. Pred prvo svetovno vojno so organizirali skoraj enako število delavcev kot socialdemokrati, kar je bila posebnost v monarhiji. Tudi v novi državi se je JSZ hitro znašla in bila pomemben dejavnik katoliškega in delavskega gibanja. A že v dvajsetih letih se je zarezal spor med stranko SLS in JSZ. Vodstvo SLS si je želelo podrediti JSZ, ta pa je vztrajala na avtonomiji in zahtevala večjo zastopanost delavcev v vrhu stranke, hkrati pa je ob vključevanju mladih sil in sodelovanju z mladinskimi gibanji drsela čedalje bolj levo. Spor se je v tridesetih letih še poglobil, dokler takrat sicer razpuščena SLS, ki se je zlila v JRZ, leta 1935 ni ustanovila paralelne delavske centrale ZZD.

JSZ se je po letu 1935, ko je nekdanja SLS vstopila v vladno JRZ, tudi spričo številne infiltracije komunistov še bolj nagnila v levo, ZZD pa je pridobivala na pomenu, dokler v letu 1940 ni bila priznana kot edina zastopnica katoliškega delavstva. Zmagoslavje ZZD je pomenilo tudi vrnitev na koncept organizacije delavstva pred letom 1900 po principu delavsko-izobraževalnih društev, ki so imela paternalističen koncept in so zagotavljala absolutno spoštovanje avtoritete, zavrnitev pravice stavke in zagovarjala enotno akcijo brez delitev in radikalnega delavskega boja. Nekdanja SLS je skupaj z ZZD JSZ očitala, da so navadni »kruhoborci«, ki jim ni mar za načelno ideološko borbo zoper komunizem, pri čemer pa so podcenjevali socialno stisko delavstva in njegov borbeni potencial. Škof Rožman si je ob sporu dolgo iskreno prizadeval doseči pomiritev in nudil svojo pomoč, a tudi okleval in premalo odločno posegal. Na obeh sprtih straneh pripravljenosti ni bilo in tako je katoliška skupnost pred prag druge svetovne vojne prišla usodno razklana.

10 SUMMARY

The work portrays the diverse social activities of the Catholic Church in the Ljubljana Diocese from the end of the 18th century until the beginning of the Second World War. The activities were significantly connected to the wider social context of the time. It is evident how economic development, political changes, development of workers' movements, Papal encyclicals, development of orders, congregations, societies, etc. influenced the social action in the Ljubljana Diocese. In the chronological and contextual sense, the social activity in the Ljubljana Diocese can be divided in two parts. The first part encompasses the period of Josephinism from the end of the 18th until the mid-19th century, while the second part is presented by the independent initiative of the Church from the mid-19th century to the beginning of the Second World War. Here, we cannot speak about a strict time division since influences of Josephinism were visible until the dissolution of the Habsburg Monarchy, while the independent initiative of the Church was also present before.

From the end of the 18th century until the mid-19th century, the social activity in the diocese was determined mainly by Josephinism, which defined the Church as the body within the composition of its administration and entrusted it, in addition to many other tasks, also with the duties of social care. These were primarily connected to the parish institutes for the poor, collections for casualties, and care for orphans or so-called foundlings.

Parish institutes for the poor worked as a public network for the care of poor people in Carniola for more than a century, from 1784 to 1884 or 1888. They were led by priests together with Fathers of the Poor elected by the municipalities which belonged to a particular parish. The purpose of these institutes was to record the poor, organise and unite private charity, and fairly distribute support among the claimants. An important organisational role here was played by bishops who promoted the development and work of institutes. The network of parish stations was used by the civil authorities also for the collection of voluntary means for different purposes, most frequently for help to people during natural disasters (fires, floods, hail, storms, drought, earthquakes, animal plague or a combination of these) in different places both in Carniola and in other parts of the monarchy. The collection of charitable voluntary gifts was a sort of a special social assistance for casualties in disasters, but which could not by far satisfy the needs of people in need. Parish priests also played their part in the system of foster care or the so-called foundlings. In 1788, Ljubljana got its first foundlings hospital with a small maternity hospital in the premises of the

municipal hospital, while one was founded even earlier in Trieste, from where many foundlings came to be fostered in Carniola. Priests were a link between the Father of the Orphans, foundlings, and foster parents and they were primarily in charge of the constant monitoring and inspection of the health and morality, upbringing, and development of foundlings in their parish. The system that used priests for the tasks of social care started to crumble only after the reform and strengthening of the civil administrative system from 1849 onwards and the concordat concluded in 1855 and political actions following it, when, in relation to the state, the Church breathed more easily and gradually created independent social activity.

The independent social activity was significantly marked by the arrival of monastic orders and congregations, especially female who from the mid-19th century brought new quality to the social field. Nuns participated in almost all social institutions in the diocese. The main organisers of charity were, in addition to monastic orders, charitable societies. Among monastic communities, the Sisters of Mercy and the School Sisters of St. Francis of Christ the King who led most of the charitable institutions and without whom their operation would not have been possible, should be especially emphasised. In some of the parishes independent charitable activities developed, which were not connected to other central offices in an organisational sense. By far the most intensively, charity developed in Ljubljana and in some of the other towns and industrial centres, while in the rural areas, with very few exceptions, it was poorly developed. Charitable activities started to be organised and implemented from the last quarter of the 19th century onwards and continued to grow, while such activities flourished in the last decade prior to the war when a comprehensive network of charity organisations was organised within *Karitativna zveza* in Ljubljana that covered almost all parishes in the diocese. Social care institutions also started to develop in the countryside. Until the Second World War, charity managed to establish 24 shelters and kindergartens for children and adolescents, 10 orphanages, 8 shelters for the elderly, and 8 shelters for workers within societies, orders, and parishes.

Catholics saw the solution to the social question in Austria primarily from two positions. The first position was represented by the majority of bishops who pushed this question aside for a long time and responded to the social misery with circulars including moral-religious warnings connected to charity endeavours. Over decades, the working class increasingly distanced itself from the Church and mostly organised in social-democratic expert societies. This forced the Church to act. When the Catholic social movement in Austria formed its programme from the 1870s onwards and following the *Rerum novarum* Papal encyclic in 1891 the Catholic social movement in the 1890s also got its

expression in the Ljubljana Diocese. In their social demands the programmes designed at pre-war Slovenian Catholic rallies were copied from those designed at the Austrian Catholic rallies. In the Slovenian territory, the social programme first came to life with cooperativism and then with the working class being organised. Cooperativism presented one of the key parts of the Catholic social movement in Slovenia. The cooperative organisation represented the self-help among members of the cooperative and consequentially brought about a decrease in social distress of the population. In 1910, Slovenia had no fewer than 543 credit and 274 farming cooperatives, yet only 54 for food and drink and 29 for trade. During the First World War, banks lost a lot of money due to war loans savings and cooperativism was strongly weakened. In the new state, the power of cooperativism diminished and never reached its pre-war level again.

Within the Catholic social movement, the working class was first organised similarly to societies of artisan assistants, primarily as educational and support societies. A significant shift happened with the establishment of expert divisions from 1900 onwards, for which the most credit must go to Janez Evangelist Krek as the organiser of the working class and Bishop Anton Bonaventura Jeglič who supported this direction. In 1909, the Catholic working class got its central expert organisation called the JSZ, which led the Catholic workers' movement until the end of the 1930s. Prior to the First World War, they organised almost the same number of workers as the social democrats, which was a peculiarity in the monarchy. In the new country, too, the JSZ adapted quickly and was an important factor in the Catholic and workers' movement. However, in the 1920s friction occurred between the SLS party and the JSZ. The SLS leadership wanted to subdue the JSZ, which insisted on its autonomy and demanded greater representation of workers at the head of the party. Simultaneously, while young forces were being included and cooperation with youth movements continued, the JSZ was sliding ever more to the left. The dispute deepened in the 1930s, until in 1935 the SLS, which was at the time disbanded and merged in the JRZ, founded a parallel workers' head office of the ZZD.

After 1935, when the former SLS entered the governmental JRZ, the JSZ leaned even more to the left (also due to infiltrations by numerous Communists), while the ZZD gained importance until, in 1940, it was acknowledged as the only representative of the Catholic working class. The triumph of the ZZD also meant the return to the concept of organising workers prior to 1900 according to the principle of workers' educational societies, which had a paternalistic concept and ensured the absolute respect of authority, rejection of the right to strike, and advocated unified action without divisions and fighting among radical workers. The former SLS, together with the ZZD, accused the JSZ of being common "bread fighters", who did not care for the principal ideological

fight against Communism, in which they underestimated the social distress of the working class and its fighting potential. During the dispute, Bishop Rožman sincerely strived for a long time to achieve reconciliation and offered his help, yet also hesitated and did not intervene decisively enough. There was no readiness on either side and thus the Catholic community arrived at the threshold of the Second World War fatally torn.

11 PRILOGE

V prilogah so predstavljeni dokumenti, ki jih lahko vsebinsko razdelimo na dva sklopa. V prvi sklop spadajo priloge, v katerih so dokumenti o župnijskih ubožnih inštitutih (priloga 1 do 3), o nabirkah za uboge (priloga 4 in 5) in o oskrbi za najdence (priloge 6–11). V drugi sklop (priloge 12–36) pa spadajo dokumenti, ki se nanašajo na prizadevanje škofa Gregorija Rožmana za poenotenje dveh krščanskih delavskih strokovnih organizacij JSZ in ZZD oziroma prej še DZZTNS in ki nazorno prikazujejo zapletenost in kompleksnost katoliškega tabora pred drugo svetovno vojno.

Dokumenti so prepis arhivskih dokumentov. Večina je iz NŠAL, dva pa iz Arhiva Republike Slovenije. Pri prepisu smo se držali vernega prepisa, tudi z napakami. Kjer je zapis nejasen, smo besedilo postavili v {oglati oklepaj}. Vsako naslednjo stran v dokumentih smo označili z oglatim oklepajem [str. 2], pri nejasnostih smo dodali opombe. Predstavljeni so le dokumenti iz arhivskega gradiva, ki niso dostopni v knjižnicah ali na spletu. Tako mednje nismo uvrstili sicer pomembnih dokumentov, kot so npr. pastirska pisma škofov, ki so objavljena v *Škofijskem listu ljubljanske škofije*.

Priloga 1: **Naznanilo Notranjeavstrijskega gubernija v Gradcu o ubožnem inštitutu pod imenom Družba ljubezni do bližnjega. Gradec, 18. 9. 1784.**

Vir: NŠAL 116, šk. 7, leto 1784, (tisk, 11 str.).¹¹¹⁶

Nachricht über das Armeninstitut unter dem Namen: die Vereinigung aus Liebe des Nächten.

Der wahre Arme, der durch Unglücksfälle, Leibesgebrechlichkeit und Alter, zur Arbeit unfähig gemacht, sich seinen Unterhalt nicht erwerben kann, hat auf das allgemeine Mitleiden gegründeten Anspruch.

Der muthwillige Bettler, der an Körper und Leibeskräften gesund, aus Trägheit und Hang zum Müssiggange nicht arbeiten will, und Betteln einer ehrbaren Erwerbung vorzieht, verdient die Strenge der Gesezgebung. Aber die Anstalten zur Versorgung wahrer Armen, und die Vorkehrung zur Abstellung

¹¹¹⁶ V zapisu je pogosto uporabljen nemi h, manjkata pa črki c ali t: Besizer namesto Besitzer, erwekende namesto erweckende, unterstuzen namesto unterstützen, Unterstützung/ Unterstüttzung je enkrat pisan s črko t in drugič brez itd.

des muthwilligen Bettelns sind so genau miteinander verbunden, daß sie sich wechselseitig unterstutzen, und erst von einander die volle Wirksamkeit erhalten müssen. Wenn der Müssiggang den Antheil der würdigen Armuth an sich reißt: so wird die öffentliche, und Privatwohlthätigkeit wider Absicht und Bestimmung erschöpft, und ein einziger wahrhaft Nothdürftiger, der mit Grund sich beklagen kann, daß die öffentliche Versorgung ihn seinem Elende hilflos überläßt, dient unzählbaren Müssiggängern zu einem scheinbaren Vorwande, ihre Faulheit zu bemänteln, und die gegen sie gekehrte billige Strenge [str. 2] der öffentlichen Aussicht als Härte und Grausamkeit zu verschreien.

Von diesem Gesichtspunkte muß es jedermann deutlich in die Augen fallen, wie wichtig ergiebige Versorgungsanstalten, nicht nur von der Seite sind, von welcher sie Dürftigkeit und Alter unterstützen, sondern auch von derjenigen, von welcher sie auf die Verminderung des Bettelns einfließen, daß als die Pflanzschule der größten Unordnungen im Allgemeinen zum unendlichem Nachtheile gereicht, und insbesondere durch Uiberlauf, und ungestümme Zudringlichkeit jedermann nur zu sehr überlästig fällt.

Die liebereiche Vorsorge Seiner Majestät des Kaisers beschäftigt sich bereits in grössern Städten älternlosen, oder sonst verlassenen Kinder in Findlings und Waisenhäusern, Kranken denen es na Mitteln, sich Aerzte und Arzneien zu verschaffen, und an der erforderlichen Pflege zu Hause gebrechen würde, in einem allgemeinen Krankenhause, Mühseligen, zur Arbeit unfähigen, unheilbaren, und durch Grauen und Aschen erwekende Gebrechen und Krankheiten verunstalteten, oder unbehilflichen Armen in Armenhäusern, und einige Siechenhäusern Zuflucht und Unterkommen zu versicher, zugleich auch denjenigen, die sich selbst eine Erwerbung zu verschaffen ausser Stand, oder Gelegenheit sein möchten, Arbeit und Verdienst zu weisen zu lassen. Jedoch von welchem Umfange auch diese Polizeianstalten sind, so scheint es nicht wohl möglich, daß sie die Armuth in dem weitläufigsten Verstande des Wortes, ganz umfassen, und daß es nicht immer Nothdürftige geben sollte, die entweder unter die vorgenannten Klassen der Armen nicht gehören, oder auch, durch einen Zusammenfluß von Umständen, an der durch die Armenhäuser bereiteten Hilfe Theil zu haben, ausser Stand gesezt sind.

Diese nothdürftigen Menschen und Bürger sind es, welche auf die Privatwohlthätigkeit ihrer Mitmenschen ihrer [str. 3] Mitbürger ihre Hoffnung bauen; welche sich berechtigt halten, von den Gesinnung der Religion, der allgemeinen Menschenliebe, von dem durch so viele Beweise bestätigen wohlthätigen Charakter der Einwohner dieser Provinz erwarten zu dürfen, daß sie in Mitte des gemeinschaftlichen Wohlstandes und Ueberflusses sich nicht dem Mangel und Elende Preis gegeben sehen.

Wenn die Wohlthaten des Adels, der Klerisei, der angesehensten Bürger, und selbst des arbeitssamen Volkes, das von den Erwerbungen seines Schweisses, die Noth seiner Mitmenschen zu erleichtern, so geneigt war, wenn diese häufigen bis nun erwiesenen Wohlthaten nicht genugsam ergiebig, und größtentheils ohne Wirkung zu sein schienen, so kam es daher, daß sie Privatmildthätigkeit ohne Richtung sich selbst überlassen, und ihr, bei dem Zusammenflusse würdiger und unwürdiger Menschen, die Wahl beinahe unmöglich gemacht ward. Man erweist also ohne Zweifel den Herzen aller gutthätigen Menschen, dem Staate, und der wahren Armuth einen wesentlichen Dienst, wenn man die Privatwohlthätigkeit gewissermassen aufkläret, und auf diejenigen Gegenstände leitet, denen sie das Gute, so sie erweist, ohnehin vorzüglich bestimmt hat.

Das ist die eigentliche Absicht des, unter der Benennung der Vereinigung aus Liebe des Nächsten zu errichtenden Armeninstitutes, welches Seine Majestät, wegen seiner allgemeinen Anwendbarkeit auf alle gesellschaftliche Verfassungen, und da es sich mit allen religiösen Meinungen verträgt, bestätigt, und dessen Einführung in der Hauptstadt und auf dem Lande, genehm gehalten haben.

Jedermann dem die Erfüllung der edelsten Menschen und Religionspflicht am Herzen liegt, der für die Noth seiner Mitgeschöpfe Gefühle, und für die Unterstützung gemeinnütziger Einrichtungen Eifer und Antheilnehmung [str. 4.] hat, wird diesem Institute beizutreten eingeladen Jeder kann sich demselben unter selbst gewählten Bedingnissen zugesellen, nur werden die sich vereinigenden Mitglieder ersucht, zur Erreichung des ausgesteckten Ziels, ihre Wohlthaten dieser öffentlichen Anstalt anzuvertrauen, und ihr die zweckmässige Verwendung zu überlassen.

Da dieses Institut ganz die Frucht einer freiwilligen Vereinigung, von gegenwärtigen oder künftigen Zwange, oder von Eindringen des öffentlichen Ansehens gesichert sein, und den Beitritt seiner Glieder nur der Uibergang von seiner Nuzbarkeit zu danken haben soll, so legt man hiemit eine allgemeine Uibersicht des Plans der öffentlichen Prüfung vor: seine Absicht die Wege das Almosen zu samlen, die Verwendung des Eingegangenen, die Berchnung darüber und die Kontrolle.

Die Absicht dieser Vereinigung ist, wahre Arme zu versorgen, und in einer damit verknüpften Folge, die Bettelei, sobald als möglich abzustellen.

Die Almosenzuflüsse werden auf zweierlei Art eingesamelt: durch Unterzeichnung, oder durch Samlung in sogenannten Armenbücher.

Die Unterzeichnung geschieht, daß sich die Mitglieder schriftlich erklären, in monatlichen oder vierteljährigen Theilzahlungen einen gewissen Beitrag zu leisten, und man richtet sein Ersuchen an die ansehnlicheren und vermöglicheren Freunde der Menschheit, daß sie bei ihren zugedachten Wohltathen sich den Weg der Unterzeichnung gefallen lassen möchten. Sie werden dadurch auf eine

zweifache Art Gutthäter der Armuth: erstens durch einen Beitrag; dann dadurch, daß sie durch ihren Vorgang dem Publikum ein rühmliches Beispiel geben, und gutgesinnte Leute, die aber manchmal die ersten Schritte zu thun zu furchtsam sind, zur Nachfolge ermuntern. Uiebrigens geht die Absicht dieser Einzeichnung bloß dahin, um einigermassen über den Hauptzufluß mit sich [str. 5] selbst zu Rechnung gehen, und wenigsten von einem Jahre zum andern auf einen Fond sicher zählen zu können. Aber man verpflichtet sich hiemit vor den Anugen aller Welt, daß diese Unterzeichnung nie in eine gezwungene, ja nicht einmal in eine durch Zudringlichkeit erpreßte Gabe ausarten, nie, weder für gegenwärtig noch zur Fortsetzung zu einer Pflicht erwachsen soll. Dadurch vorzüglich unterscheidet sich dieses zum Besten der Armen errichtete Institut von allen andern, besonders von den eigentlichen Polizeianstalten, daß alles von der dort freiwilligen Wohlthätigkeit der Menschenliebe erwartet, niemanden eine grössere Verbindlichkeit aufgeleget wird, als die seines eigenen wohlthätigen Herzens.

Auch auf die Grösse des Betrags soll bei der Unterzeichnung nicht gesehen werden! Die Edelmuth der Absicht giebt der kleinsten Gabe einen hohen Werth, und niemand ist fähig noch berechtigt, die Freigebigkeit des Dritten zu beurtheilen. Bei minderen Beiträgen wird man vielmehr nach dem Gesetze der Nächstenliebe sich von dem Geber überzeugt halten, daß ein öffentlicher grösserer Beitrag seinen Gesinnungen minder zusagt, und er seine Liebeswerke lieber im Stillen ausübet.

Die Einsammlung soll durch eigene Leute geschehen, welche die Häuser mit geschlossenen Büchsen abgehen, und um eine Gabe ansprechen werden.

Sollte der Wunsch und die Hoffnung eitel sein, daß einige von Adel, der Geistlichkeit, vom Handelsstande, anderen Klassen der Bürger, wenigstens anfangs die Allmosensammlung mit den Büchsen, oder auch auf die Unterzeichnungsbögen, freiwillig über sich nehmen, und durch diese erbauliche Handlung die glüklichen Fortgang des Instituts zu befördern, großmüthig genug sein werden? Um das einflussende Almosen der Absicht, sowohl des Instituts als der in jedem Pfarrbezirke beitragenden Wohlthäter gemäß, [str. 6] zu verwenden, wird eine allgemeine Armenbeschreibung vorausgehen, welche, durch die schon bestehende Seelenbeschreibungen sehr erleichtert, mit der zugesagten thätigen Unterstützung der Landesstelle, mit dem Beitrage der untergeordneten Obrigkeiten, der Seelsorger, Hauseigenthümer und anderer Mitglieder jeder Pfarrgemeinde, die möglichst größte Zuverlässigkeit voraussehen läßt.

Der Endzwek und Nutzen dieser allgemeinen Armenbeschreibung schränkt sich nicht bloß darauf überhaupt ein, den wahren Nothdürftigen von dem Scheinarmen zu unterscheiden, sondern auch die verschiedenen Stufen der Dürftigkeit beurtheilen, und nach denselben die Hilfe und Unterstützung ausmessen zu können.

Die BüchSENSammlung nimmt sogleich ihren Anfang: und nach Maaß, als die dadurch eingehenden Almosenbeiträge zureichen, wird zugleich auch mit der nothwendigen Versorgung der Armen, und Abstellung des Bettelns der Anfang gemacht werden.

Man bemerke, daß die Vereinigung mehr nicht als die nothwendige Versorgung der Armen zusagte! Denn, da es bei dieser Versorgungsanstalt hauptsächlich darum zu thun ist, die Hilfe auf jeden wahrhaft Nothleidenden zu erstrecken, und ihm die dringendsten Lebensbedürfnisse zu reichen, damit er zu Bettlen nicht bemüßigt werde; so können Standesansprüche, und andere dergleichen Unterscheidungen nicht gehört werden, welche, um wenige mit Ueberflusse zu unterhalten, in die Nothwendigkeit versetzen würden, mehreren das Unentbehrliche zu versagen. [str. 7]

Die Versorgung der Armen wird also ohne Unterschied des Standes, nach gleichem Maaßstabe geschehen. Die Armen von Adel, oder aus den vorzüglicheren Volksklassen werden in Absicht auf eine mehrere Verbesserung ihrer Umstände, wie bisher, von der Unterstützung besonderer Freude und Gutthäter abhängen.

Man nennet die Versorgungsantehile Portionen. Eine ganze Portion in der Stadt und den Vorstädten wird zu 8 Kreuzern gerechnet, und nach Verhältniß, eine dreiviertel Portion zu 6, eine halbe zu 4, eine viertel zu 2 kr. Auf dem Land, wo die Lebensmittel überhaupt wohlfeiler sind, könnte die Hälfte der Stadtportion für zureichend angesehen werden.

Der Ganz Mittellose und jeder Erwerbung Unfähige erhält eine ganze Portion, und so, wie jemand durch seine Arbeit mehr oder minder verdient kann, wird auch immer seinen Umständen der Beitrag angemessen werden.

Die Beurtheilung der Hilfe, die ein Armer verdient, so wie die Verwendung des Almosens überhaupt, wird in jedem Pfarrbezirke unter den Augen des Seelsorgers, und der von Pfarrgemeinde selbst gewählten, ihr Vertrauen besitzenden und unentgeltlich dienenden Vorsteher, mit aller möglichen Oeffentlichkeit vorgenommen, und hierüber von dem bei jeder Pfarrgemeinde bestellten Rechnungsführer ein umständliche Rechnung gehalten werden.

Ausser dem, daß diese Rechnungen bei jeder Gemeinde von den Seelsorgern und Vorstehern durchgegangen, und berichtet werden sollen, wird auch jedem Mitgliede freigestellet, die Rechnungsbücher sammt den Armenbeschreibungen, und die Ausmessung der Armenportionen einzusehen, um sich von der richtigen, dem Entzweke [str. 8] zusagenden Verwendung der allgemeinen Wohlthaten selbst zu überzeugen. Dem gesammten Publikum aber soll alle Jahre durch den Druk über eingegangenen Unterzeichnungsbeiträge, über das in Büchsen gesammelte Almosen, und wie diese Zuflüsse verwendet worden, die Ausweisung vorgelegt werden.

Bei der grossen Anzahl mildthätiger Menschen, durch deren Beistand verschiedene einzelne Stiftungen dieser Provinz bis itz aufrecht erhalten worden, ist es keine übertriebene Erwartung, daß auch ausser den gewöhnlichen Beiträgen diesem Institute von unbekannten Händen Wohlthaten zufließen werden. Die Großmuth solcher edeln Menschenfreunde, die durch das leise Bewußtsein der guten Handlung sich selbst lohnen, legt es dem Institute um so mehr auf, sie zu überzeugen, wie ihre geheime Wohlthätigkeit angelegt worden. Sie werden also als unbekannte Wohlthäter eine Quittung erhalten, deren Zahl und Betrag in dem Rechnungsempfang erscheinen muß.

Bei dieser Oeffentlichkeit in der ganzen Behandlung durch welche das Publikum zum Zeugen und Beurtheiler aufgefordert, und demselben gewissermassen selbst die Kontrolle übertagen wird, verheißt man sich das unumschränkte Zutrauen aller Welt zu verdienen, und eben dadurch von den Einwohnern dieser Stadt zu erhalten, daß sie das Almosen, so sie bis izt einzeln, und manchmal an Unwürdige vertheilt haben, an die aufgestellten öffentlichen Almosensammler zu geben, sich werden bewegen lassen.

So sehr nun die ohne alle Zurückhaltung vor Augen gelegte Verfassung dieses Instituts sich selbst zu empfehlen, und eine begründete Erwartung des glücklichsten Erfolges zu erregen fähig ist, so kann diese günstige Erwartung dennoch durch schon gemachte Erfahrungen noch [str. 9] mehr vergrössert werden. Es bestehen bereits in anderen Städten und Provinzen, dergleichen die Menschheit ehrende Gesellschaften, bei denen sich die angesehensten Einwohner eines unentgeltlichen Amtes gewürdigt zu werden, zum Ruhme anrechnen. Auch das Frauengeschlecht beeft sich, zur Vervollkommenung derselben durch freiwillig übernommene Pflichten beizutragen. So manche adeliche und angesehene Frau zu Paris macht sich bei dem in dem Sprengel zu St. Sulpiz eingeführten Institute ein eigenes Geschäft daraus, Hausarmen und Kranken, nach einer gemeinschaftlichen Leitung ihrer wohlthätigen Absicht, Beistand und Unterstützung zu verschaffen. Es wäre Beleidigung von dem heiligen Frauenvolke weniger zu erwarten, sobald ihm die gleiche Gelegenheit wird angeboten werden, seine Herzensgute und Gemüthsfühlbarkeit zu befriedigen.

Aber, ohne die Beispiele von Ferne zu holen, kann man den gesegneten Erfolg dieses Instituts in der Nähe zeigen, da es in Böhmen von mehr als einem Privatgutbesizer nach dem Muster eingeführt ist, von welchem die umständliche Zergliederung in den durch den Druck gemein gemacht zwey Nachrichten von dem Armeninstitute, welches auf den gräflichen Buquoischen Herrschaften in Böhmen im Jahre 1779 errichtet worden, nachgesehen werden kann.

Man wünschet, daß die Einwohner dieser Hauptstadt sich aus diesen Nachrichten die Verfassung des böhm. Instituts, wornach das hiesige, den Orts Umständen gemäß, eingerichtet werden soll, genauer bekannt machen, nicht in der

stolzen Zuversicht ihres Beifalls, und gleich als ob dieser Einrichtung nichts mehr hinzugesetzt werden könnte, sondern vielmehr um von ihrer Einsicht, von ihrem Rathe geleitet und unterstützt zu werden. [str. 10]

Jede Erinnerung, von wem sie komme, von einem Mitgliede, Fremden, Genannten oder Ungenannten, auf welche Weise sie gemacht werde, mündlich oder schriftlich in Geheim, oder durch den Druk im Angesichte aller Welt, wird willkommen sein, wird mit Erkenntlichkeit angenommen werden; und man hofft durch die Gelehrigkeit für nuzbare Bemerkungen und Vorschläge, das Publikum zu überführen, daß man nichts so sehnlich wünschet, als dem Institute mit der Zeit diejenige Vollkommenheit zu geben, deren es fähig, und die es, wenn je eine öffentliche Anstalt es war, zu erhalten würdig ist.

Das ist die Verfassung einer Versorgungsanstalt, die Ihre Aussicht ganz auf den freiwilligen Beitrag dankbarer Geschöpfe gründet, welche das Almosen als einer Zehenden betrachten, den sie dem Schöpfer, von dem ihnen verliehenen Uiberflusse zu entrichten schuldig sind; gefühlvoller Herzen, die das Elend ihrer Mitmenschen mitempfinden; edeldenkender Menschenfreude, welche Gurthaten, die ihnen wohl anzulegen Gelegenheit verschafft wird, indem sie dieselben erweisen, selbst empfangen. Keine Religion, kein Stand dann den vereinbarten Nuzen der Brüder trennen. Jedes Mittglied kann nach seinen eigenen Beweggründen, nach seinen besondern Umständen Beitragen leisten. Aber dieser einzelne Beitrag, der jeden berechtigt, sich als einen öffentlichen Wohlthäter zu betrachten, da er zu der gemeinnützigsten Anstalt mitwirkt, verschafft ihm zugleich den auf sich selbst zurückfallenden zweifachen Vortheil, das beruhigende Bewußtsein, wahrer Nothdürftige von Elende gerettet, und sich auf der Straße und in seiner Wohnung von dem ungestümen Anfalle der Bettler sicher gestellt zu haben.

Da man sich so wichtigen, so vielfältigen Beweggründen den größten Erfolg, und eine allgemeine Handbietung billig versprechen darf, so ersucht man jedermann auf diese vorbereitende Nachricht die Unterzeichnungsanträge [str. 11], oder die im Namen der Armen an ihn gerichtete Bitte der autorisirten Sammler anzunehmen. Durch Anordnung der Armenbeschreibung, der eingeleiteten Samlung, und die von den Predigtstühlen an das Volk ergehende Einladung und Empfehlung ist der erste Grund zur weiteren Ausführung dieser Anstalt bereits gelegt worden, und wird man von deren Wachsthum und Gedeihen unter dem Segen der Vorsicht dem Publikum in der Folge mit Vergnügen die weitere Nachricht mittheilen.

Graz den 18ten September 1784.

Priloga 2: Kurenda Okrožnega urada v Ljubljani o ubožnih inštitutih. Ljubljana, 21. 10. 1804, št. 1007.

Vir: NŠAL 4, šk. 37; ubožna ustanova, f. 6/1, (rokopis, 6 str.).¹¹¹⁷

Curende

Das Kreisamt hat sich ausmehrern Gelegenheit mit Befremden besonders in laufenden Jahr überzeugt, daß die höchsten Ortes angeordnete Einführung des für die leidende Menschheit so nothwendigen Armeninstitutes auf dem Lande noch nicht mit dem erwünschten Erfolge gekrönt werde, in dem a) in manchen Gegenden dieses Kreises gar nichts in diesen so wichtigen Geschäfte veranlast sein, und dahero zur Beförderung dieser wohlthätigen Absicht weder von der geistlichen noch weltlichen Obrigkeit mitgewirkt werden wolle. B) Daß hie und da in manchen Gegenden dieses Kreises bei der vorgenommenen Berichtigung der Armenbeschreibung der Vertheilung des zum Armeninstitute gewidmeten milden Beitrage sich nicht nach den wahren Grundsätzen des Institutes benohmen, und daß endlich die sogenannten Armeninstitutes Ausweise von denen H. Pfarrer mit Übergehung des betreffenden h. Dechante weder in der vorgeschriebenen Zeit, noch nach den festgesetzten Formular bei diesem Kreisamt eingereicht werden.

Die Ursache hinvon scheint hauptsächlich in denen zu {liegen}, daß die betreffenden H. Pfarrer von denen bei jeder Anstalt vorhandenen Anständen, und in Einstreuungen¹¹¹⁸ in ihrer guten Absicht gehemmet, daß das Voll von denen auf ihre unglücklichen Landesleute Bezug habenden guten folgen dieser [str. 2.] gemeinnützigen Anstalt noch nicht hinlänglich überzeugt sein, daß ferners durch das herumirrende Betlervolk der Unterthan abgehalten werden, auf eine angemessenere mit einen gemeinnützigen Erfolge verbundene Art gut zu thun, daß die Samlung selbst unordentlich durch nicht offene Büchsen vorgenommen, oder daß die Schlüsseln in den Händen des Samlers sich befinden, und daß endlich die bestehenden Vorschriften in Hinsicht der Verfassung und Einrichtung der Armeninstitutes Ausweise in Vergessenheit gerathen sein.

Um nun diesen in allgemeinen für dem {Städte} und insbesondere für jeden einzelenen Nothdürftigen nachtheiligen Unfuge Gränze zu setzen, so hat man nicht nur sämentliche¹¹¹⁹ Landgerichtsherrschaften auf die bestehen-

¹¹¹⁷ V tekstu so besede pogosto zapisane z enojno črko namesto dvojno (Samlung namesto Sammlung, Maßregel namesto Maßregel, Betler namesto Bettler, Mitte namesto Middle ...) oziroma obratno (gekrönt namesto gekrönt, veranlast namesto veranlast ...), pogosto je uporabljen nemi h (vorgenommen namesto vorgenommen), kar je bilo v tistem času običajno.

¹¹¹⁸ Einstreuung (obrekovanje, podtikanje). Cigale, str. 410.

¹¹¹⁹ Sämtlich.

den höchsten Verordnung von 11.ten April und 29.ten Mey 1787 mit dem schärfsten Auftrage aufmerksam gemacht. Das Land voll von so schmässigen geldaussaugen den dem heilsammen¹¹²⁰ Armeninstitutes Abbruch nachahmenden¹¹²¹ Gesünde zu reunigen,¹¹²² und solche Vagabunden, und unbefugte Betler an ihren Geburts, oder Ansässigkeitsorte zu verschieben, sondern auch endverständlich mit dem hochwürdigsten Ordinariate jene die {abgeriägten} Gebrechen beseitigende, und zur Beförderung der einigermassen hier und da noch nicht ausgeführten wahlthätiger Absicht abzielenden, und in Vergessenheit gerathenen Vorschriften in das frische Gedächtniß zurückzuführen, für nothwendig befunden. Man will zwar nicht in Abrede stellen, daß in manchen Gegenden die Einführung des Armeninstitutes wegen zusammentreffen verschiedener Umstände, wenn nicht unmöglich, doch wenigstens schwer, und nur mit anhaltender Thätigkeit zustande gebracht werden konnte, allein es ist nicht genug, daß man bei dieser Vermuthungen stehen bleibe, daß man bei den vorgeschriebenen allgemeinen Hilfsmitle Bewendenlassen, sondern es muß sich aus[*str.* 3]gewiesen werden, wie diese Einleitung vorgehomen wurden, es muß zur Sprache kommen, wie dieselben mit noch einen wirksamere Erfolge konnten eingeleitet werden. In jenen Gegenden, wo dahero von denen viel fältigen hohen Anordnungen keine anderer Erfolg bis nun geschah als daß mehrere Bogen Angeschrieben wurden, muß also erstens der h. geistliche Vorsteher dem Volke in einer bündigen mehrmahlen abzuhaltenden Rede die Beförderung der wirksamen Liebe ihres verlassenen Mitmenschen mit der Versicherung einprägen, daß unter einem die ersten Masregeln getroffen werden, sich des lästigen Gesindels durch mehrere durch die Landgericht zu veranlassende Streifungen zu entledigen, ist, zweitens gemeinschaftlich mit denen unter einem angewiesenen Landgerichten von der H. Ortspfarrrer vorzugehen, damit daß Betlervolk zur Arbeit verhalten, und verschoben werde, und jeder Herr Pfarrrer hat denen Landgerichten die in seinem Bezirke befindlichen Betler nahmhaft zu machen. Drittens haben in andern Orten nicht nur die eigenen Kapläne und Gehilfen der H. Pfarrrer, sondern nach Thunlichkeit, der Zeit und Umstände selbst die H. Pfarrrer auf sich genohmen durch unmittelbahren Beitritt zu den Samlungen in den Häusern der wohlhaben Bewohner, und am Kirchenthieren¹¹²³ zu unterstützen, es wäre dachero zu wünschen, wenn nun an nach die H. Pfarrrer wo das menschenfreundliche Liebes werk ganz in Stocken gerathein ist einverständlich mit der übrigen Geistlichkeit in seinem Bezirke diesen ruchenwürdigen Beispiele folgen, und die Einführung der Samelbüchsen und Opferstocke

¹¹²⁰ Heilsam.

¹¹²¹ Nachahmen (*posnemati*).

¹¹²² Reinigen.

¹¹²³ Kirchenthüren.

überal bewerkstelligen würden. Viertens hat jeder H. Pfarrer bis 15.ten Dez. l. J. seinem Vorgesetzten H. Dechant den Bericht zu erstatten [str. 4] welche Anstalten er seit dem Zeitpunkte dieser dies amtlichen Aufforderung¹¹²⁴ getroffen habe, um dieses gemeinnütziger Werke zu befördern, welche Anstände der Zustandebringung dieser gemeinnützigen Anstalt entgegen stehen, was und wieviel die Kirche an Bruderschaftkapital Besitze, wieviel während dieser Zeit in denen gleich zu errichteden Opferstöcken und Samelbüchsen eingefallen seine, und welche Mitle zur Gründung dieser gemeinnütziger Absicht dienen dürften. Diese Berichte hat der H. Dechant zu sameln, eine Hauptausschweif über die Einlagen langstens bis 15.ten Jänner des künftigen Jahres mit seinem Bemerkungen unaufgehalten mit der Anzeige anhero vorzulegen, welche ein H. Pfarrer mit seinem Berichte ausständig seyn. Was die Beförderung des bestehenden Armeninstitutes betrifft, so werden sämtliche H. Dechante auf die höchsten *Dirictifregla* von 24.ten Feb. 1784 mit dem Beisatze aufmerksam gemacht, daß die Samlungen durch vertraute Menschen mittelst gesperten Samelbüchsen, von welchen die Schlüßle nur der H. Pfarrer in Händen haben sollen, zu veranlassen, sind weil in Gegentheile das Zutrauen ganz muß verlohren gehen, dann ist das gesammelte Nach dem nachmittägigen Gottesdienste in Gegenwart mehrere Einwohner zu vertheilen, eben so sind die Gemeinde durch eine überhaupt zugebende Rechenschaft von den Einflüssen, über die Zahl der Damit Vertheilten zu verständigen, und hindurch zur grossere Mildthätigkeit aufzufordern. Endlich hat jeder H. Pfarrer sich bei denen bevorstehenden Kreisbereisungen wohl gefest zu halten sich ausweisen zu können, daß diese Vorschriften beobachtet werden, auch wird jeden die Sicherstellung des bei Privaten anliegenden *Capitalles* mit den Bemerken anempfehlen, daß 4 *prozenten* [str. 5.] *Capitalien*, dorten wo sie nicht sicher sein, aufgekündet, und nach Möglichkeit zu 5 *prozenten* bei andern Privaten gegen Sicherheit angeleget werden sollen. Endlich wird in Hinsicht der Einreichung der Armeninstituts Ausweise in Folge einer hohen Landesstelle Verordnung von 11.ten Dez. 1795 z. z. 8110 zur unabweichlichen¹¹²⁵ Richtschnur festgesetzt, daß die H. Landpfarrer dieselben längstens bis 15.ten Jänner eines jeden Jahres an ihrer vorgesezten Dekanate übergeben, die leztern aber die Sumarien über die einzelnen Ausweise genau verfassen, und mit Beilegung dieser Ausweise längstens bis letzten Jänner dem Kreisamte zur weitem Beförderung an diese Landestelle richtig übersenden sollen. Solten bis an dem festgesetzten Termine die H. Pfarrer bei denen Herrn Dechanten die Ausweise nicht eingereicht haben, oder sollte ein H. Pfarrer dieser Warnung minderen seyn, so haben in ersten fälle die H. Dechante unaufgehalten

¹¹²⁴ Aufforderung.

¹¹²⁵ Zweifellos (nedvomno).

die Ausweise mit der Nachhaftmachung der rückständigen Partheuen anhero einzusenden, und in anderten Falle wird jeder anhero vorgelegte Ausweiß ohneweiters das erstemal rückgeschlagen und wenn wieder allguten Vermuthen diese Ermahnung fruchtloß seyn sollte, so wurde jeder saumseliger sich selbst zu schreiben, daß man wider ihm mit unangenehmen Mitle vorgehen würde. Man glaubt jeden H. Pfarrer zu nahe zu treten, wenn man von denen bei jeder Anstalt verbundenen Arbeiten, Anstrengung, und erforderlichen Thätigkeiten eine Erwähnung machen, und [str. 6] glauben wurde, daß diese vermögen wären einen geistlichen Vorsteher zur Durchsetzung dieser gemeinnützigen Absicht abgeneigt zumachen, sondern man findet nur für nothwendig zu bemerken, daß sich jeder H. Pfarrer und Dechant nicht allein um die Religion, und um die seiner Obsorge anvertrauten Menschen Verdienste werde samln, und die Belohnung in der Beruhigung, seinen Angenehmen Pflichten entsprohen zuhaben, finden wird, und man behält sich auch nebstbei bevor jeden Herrn Pfarrer, die sich bei diesen Armenanstalt besonders auszeichnen werden, der hohen Landesstelle, und dem hochwürdigsten Ordinariate zur weitem Bedachtnehmung Anzuempfehlen, diese Umlaufschreiben haben die H. Dechante nicht allein an die betreffenden *Decanate*, sonder auch also gleich an die unter ihrer Leitung stehenden H. Pfarrer zur genauesten Darnachachtung¹¹²⁶ weiters zu befördern.

Kreisamt Laibach, den 21ten 8ber 1804.

Priloga 3: **Razglas o skrbi za revne in s tem povezanim ustanavljanjem
zavodov za revne. Okrožni urad Novo mesto, 2. 9. 1834.**

*Vir: NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, spisi, šk. 9, ubožna ustanova – razni spisi
(tisk, 5 str.).*

Nro. 7489

Nr. 141.

Currende.

Betreffend die Versorgung der Armen, und die damit verbundene Errichtung der Armenversorgungs-Anstalten.

Die vorgesetzte hohe Landesstelle hat bey verschiedenen Gelegenheiten sich die Ueberzeugung verschafft, daß hinsichtlich der Armenversorgung weder

¹¹²⁶ Beachtung.

dasjenige statt habe, was nach den für diesen Zweig der Verwaltung in den übrigen Provinzen bestehenden Vorschriften zweckmässig besteht, noch daß irgend eine Gleichförmigkeit in dem, was besteht, zu finden, daß eigentlich die Armenpolizey in der ganzen Provinz für nicht organisirt erklärt werden muß.

Die nur zu sichtbare Folge davon ist der Bettel, der allenthalben auf eine, den Sitten und der öffentlichen Sicherheit gefährliche Art überhand genohmen hat. Bey genauerer Prüfung der Verhältnisse hat sich unwidersprechlich ergeben, daß die politischen ersten Instanzen bis nun gar keine Ingerenz in der Sache genohmen haben, und dieses wichtige Geschäft höchst lau und mangelhaft besorgen.

Da die Ueberzeugung klar vorliegt, daß sich die Armenversorgungs-Anstalten größten Theils in gänzlicher Unordnung befinden, so hat die hohe Landesstelle hinsichtlich der Versorgung der Armen mit dem hohen Erlasse vom 14. July d. J. Z. 5403 folgende Hauptgrundsätze aufzustellen und gleichzeitig den Auftrag zu ertheilen befunden, das Erforderliche sogleich einzuleiten.

Hiebey ist nach dem klaren Wortlaute der h. Landesstelle von nachstehenden Grundsätzen auszugehen.

I. Jeder wahrhaft Arme, d. i. der schlechterdings zum Selbsterwerb unfähig ist, muß versorgt werden. Jedoch erstreckt sich diese Versorgung nur auf die Verschaffung der dringendsten Lebensbedürfnisse, so viel, daß der Arme nicht zum Betteln bemüssiget sey. Standesanspruch findet hier durchaus keine Rücksicht.

II. Diese Versorgung geschieht durch das Armeninstitut.

III. Das Armeninstitut hat zu bestehen: a) in jeder Pfarre für diese; b) bey jeder Bez. Ob. für den ganzen Bezirk; in jeder Pfarre also, abgesehen davon, ob daselbst schon ein Fond oder Vermögen bestehe oder nicht, als welches durch die gesetzlichen Einflüsse dann entsteht. Wo sonach dermal kein Armeninstitut besteht, wird es alsogleich errichtet.

IV. Es wird also Pfarrarmen (Lokalarmen) Institute und Bezirksarmeninstitute für den ganzen Bezirk bestehend, künftige geben.

V. Die ersten (Pfarr = Lokal = Armeninstitute) stehen, wie bisher nur unter der Verwaltung und Verrichtung des Ortsseelsorgers (Pfarrers) und zweyer Armenväter aus der Pfarrgemeind, dann eines Rechnungsführers.

Die Anderen Bezirksarmeninstitute stehen unter Verwaltung und Verrechnung der Bezirksombrigkeit.

VI. Die Armenväter sind unter Intervenirung der Bez. Ob. und des Pfarrers von der Gemeinde durch Wahl zu bestellen, den Rechnungsführer hat die Bez. Ob. und der Pfarrer aufzustellen. Im Falle der Nichteinigung entscheidet das Kreisamt.

VII. Der Armenväter Funktion dauert 3 Jahre, doch können sie wieder gewählt werden, sind aber dann zur Annahme nicht verbunden. Mangelhafte Pflichterfüllung hat nach Verlage an = und einstimmig des Kreisamts, Entsetzung und neue Wahl zur Folge.

VIII. Nur wahrhaft Arme aus der eigenen Pfarrgemeinde haben auf die Hilfe des Armeninstituts Anspruch, also nur solche, welche sich mit ihrer Arbeit den Unterhalt nicht verschaffen können. Dieses „können“ jedoch im strengsten Sinne genommen.

IX. Individuen aus anderen Gemeinden haben in der Regel keinen Anspruch auf Unterstützung, außer in dringenden Fällen, wo sodann der Ersatz der Auslage von jenem Institute zu erhoben ist. Wohin der Armen gehört.

X. In jeder Pfarre werden die Armen durch den Pfarrer und die Armenväter erhoben, das ist die Armenbeschreibung.

Dieses Geschäft ist das erste, welche nurmehr vorzunehmen ist.

Die Bez. Ob. haben zu diesem Behufe sogleich das Erforderliche einzuleiten, und hiezu den Armeninstitutsvorsteher folgendes Verfahren, sowohl für diese erste, als folgend in Art einer Revision geschehende alljährliche Beschreibung, und für die sich später meldenden Armen, vorzuschreiben.

Es ist vorauszusetzen, daß Pfarrer und Ortsvorstände ihre Gemeinden, und unter den Insassen jene kennen, welche nach obigen Bestimmungen arm zu nennen sind, sie werden zuerst also eine provisorische Liste von diesen verfassen, in diese aber auch jene aufnehmen, welche sich etwa dazu melden sollten.

Allein, weder die eigene Notiz des Pfarrers, der Ortsvorstände, noch die bloße Anmeldung des Armen, ist hinlänglich denselben in das Verzeichniß der zu Versorgenden aufzunehmen, sondern es hat hiezu folgendes Verfahren statt:

a.) Jeder Arme wird gefragt: wie er heiße, wie alt es sey, wo er geboren, wo er woher, wie lange er sich da, wo man ihn fand, aufhalte. Ob er ledig oder verheirathet sey, wie sich der Mann, das Weib nenne.

Ist der Arme weiblichen Geschlechts und verheirathet, so ist der Mann als Familienhaupt, nicht das Weib zu beschreiben, auch muß immer der Mann erscheinen.

b.) Wird gefragt, wie viele, von welchem Geschlechte, welchem Alter Kinder vorhanden sind.

c.) Wenn deren schon erwachsene vorhanden sind, von was sie sich nähren, ob und welche Hilfe die Eltern von ihnen erhalten, oder doch erhalten könnten.

d.) Ob noch unerzogene Kinder bey den Eltern sind, ob sie nicht bey Freunden oder sonst versorgt sind.

e.) Was bisher des Armen Gewerbe gewesen, oder diesem nicht noch nachgehen könne.

Hier ist weniger auf die eigene Aussage, als auf Selbstbeurtheilung zu gehen, das Alter, das Aussehen, die Leibesgebrechen, sichtbar oder durch erneuertes ärztliches Zeugniß bestätigt, müssen da bestimmen.

f.) Ob und was er (sie) bey gebrechlicher Leibesbeschaffenheit noch verdienen könne. [str. 2]

Auch hier kommt es auf eigene Beurtheilung und Ueberzeugung an, da das Armen Angaben nicht unbedingt Glaube gegeben werden kann.

g.) Seit wann sich der Arme schon in solchen Umständen befinde, von was er sich bisher kümmerlich durchgebracht, und warum er sich nicht ferner so durchbringen könne. Dieses allein entscheidet häufig die Bestimmung.

h.) Ob er keine eigenen Mittel besitze, oder nicht eine Hilfe von Kinder, Anverwandten, guten Freunden, Gutthätern, aus Stiftungen genieße, in wie weit, und ob er sicher darauf rechnen könne.

Es haben nämlich Manche bey ihren Kindern oder Bekannten Kost und Wohnung gegen kleine Hausdienste, wie kinderwarten. So etwas verschweigen sie öfters.

i.) In welcher Art er die Wohnung genieße, ob aus Verbindlichkeit oder Gutthat, oder gegen Verzählung und welche.

k.) Wie er die angegebenen Umstände seiner Armuth etwa besonders durch Zeugnisse bestätigen könne

Hat man also alle diese und etwa sonst noch sich im Geschäfte darbiethende Umstände erhoben, so wird sich der Grad der Dürftigkeit und Würdigkeit seiner Unterstützung zeigen, und man wird sicher seyn, nur wahrhaft Armen zu helfen, nicht aber zum Nachtheile der Armen solchen zu helfen, die nur aus Arbeitsscheu arm sind.

XI. Die Armen, welche in Folge dieses Verfahrens einer Unterstützung würdig gefunden worden sind, werden dann kopfweise mit Nahmen in der Art der Unterstützung in eine Verzeichniß aufgenommen, welches, den Wohnort, den Nahmen, die Umstände, und die Betheilung ob mit Gold, ob mit Einlegung, im ersten Falle mit wie viel, im letztern bey wem und ob unentgeltlich, oder in so fern in solchen Fällen bisher eine Vergütung an den geschah, bey dem die Einlegung statt hatte, gegen welche, enthalten muß.

Dieses Verzeichniß ist, da die erste Armenbeschreibung von nun an, wenn immer beginnen kann, aber jedenfalls in dem 2ten Semester dieses laufenden Jahres beendigt seyn kann, und soll, – daher von allen Pfarrarmeinstituten spätestens im Laufe des Novembers noch an die Bezirksobrigkeiten einzugeben; - dieser Termin wird auch nachher alljährlich beobachtet.

Das Kreisamt aber trägt den Bez. Ob. auf, und dringet darauf, daß sowohl für dermahl als künftig die Totalien dieser Verzeichnisse, wenn nicht lieber diese selbst mit einem Totale, von allen Bez. Ob. sicher spätestens im Laufe des Monats November diesmahl und künftig an das Kreisamt eingehen gemacht werden, damit dasselbe die Ueberzeugung erhalte.

Daß die Pfarrarmeinstitute dieselben auch richtig an die Bez. Ob. eingegeben haben, wodurch auch die Evidenz erhalten wird, daß diese bestehen, und daß die Armenbeschreibung vorgenommen, auch diese Listen stets in Evidenz gehalten werden. Daß sie nach genommener Einsicht sogleich remittirt werden müssen, versteht sich von selbst.

Damit aber auch die hohe Landesstelle die Ueberzeugung erhalte, daß dasjenige, was hiemit befohlen wird, auch und im Termine und so wie es befohlen, ausgeführt worden, so wird das Kreisamt aus den Totalien der Bez. Ob. ein Summarium verfassen, und diese im Laufe des Jänner 1835 an das hohe Gubernium einreichen. Dieses hat jedoch nur summarisch auszuweisen.

Für jeden Bezirks und in diesem für jede Pfarre, die Totalenzahl der verpflegenden Armen, und eben so summarisch, wie hoch sieht der Geldaufwand belief.

Am Schlusse ist künftig für jedes Jahr die *Billance* mit dem vorigen zu ziehen, d. i. ersichtlich zu machen, ob sich in diesem Jahre die Zahl der Armen gegen das vorige, und so der Geldbedarf vermehrt oder vermindert habe.

XII. Aus dem Gesagten geht hervor, daß die Pfarrarmeinstitute künftig ihre Ausweise nicht mehr an die Dekanate, sondern an die Bezirksobrigkeiten einsenden.

Diesemnach sind die Dekanate von der ihnen bisher aufgebürdet gewesenen Sammlung der Rechnung und Totalverfassung enthoben, wodurch nur den Bez. Ob. die gesetzliche Ingerenz entzogen worden ist, und auch andere Unzukömmlichkeiten entstehen, da bey der Dekanatseintheilung nicht überall weder auf die Bezirks= noch Kreiseintheilung Rücksicht genommen ist, und andern Provinzen die Dekanate sich gleichfalls nicht damit zu befassen haben.

XIII. In mehreren Provinzen haben zweyrley Versorgung der Armen statt, eine mit Geldbetheilung, eine mit Einlegung, der Armen im *Turnus* bey den Insassen.

Die erstere mit Geldbetheilungen geschieht nach Almosenportionen und zwar nach ganzen, halben, dreyviertel und viertels Portionen.

Hiebey ist wieder auf folgendes Rücksicht zu nehmen, und sind die Armeninstitutsvorstände darnach zu belehren:

a.) Wer weder wegen zu hohen Alter noch wegen Leibesgebrechen verhindert ist zu arbeiten, und sich den nothdürftigen Unterhalt also selbst verschaffen kann, ist nicht institutfähig, und ein Vorwand, keine Arbeit keinen

Verdienst zu finden, ist nicht anzuhören, denn, ist nicht Sache der Armeninstitutsvorstände, sondern Polizeybehörde, d. i. der Bez. Ob., solchen Arbeit zu verschaffe, solche sind darin anzuweisen, dieser aber wären doch die sogestalt vorbeschiedenen Individuen nachmahft zu machen, damit sie dafür Sorge, daß sie Arbeit erhalten *respective* daß sie solche suchen mögen.

b.) Wenn der Arme verhehelicht ist, und sich ein Theil so viel verdienen kann, um sich oder dem Gatten nothdürftig Unterhalt zu verschaffen, so kann er oder sie keinen Anspruch auf Betheilung machen, denn eines ist schuldig das andere zu erhalten.

c.) Unerzogene Kinder verdienen nur dann Rücksicht, wenn man überzeugt ist, daß die Aeltern ausser Stande sie zu erhalten, und ihnen die Erziehung zur Erwerbung des nothdürftigsten Unterhalst zu geben, und so fern sich die Kinder selbst jugend=oder gebrechlichkeitshalber nichts verdienen können.

Ein Tagelöhner, der und dessen Weib noch bey guten Kräften ist, kann 2 auch 3 Kinder ernähren, so gering sein Verdienst auch sey, und ihnen eine stadesmässige Erziehung geben. Mehr als 3 Kinder ader können ihn in eine hilflose Lage versetzen, besonders, wenn die Mutter mit kleinen saugenden Kinder beschäftigt ist, und der Arbeit nicht nachgehen kann, solchen gebührt eine 4tels Portion.

d.) Wer irgend Vermögen hat, oder eine fremde wohlthätige Hilfe genießt, kann nur in so weit das Almosen verlangen, als jene Hilfe nicht zureicht, davon nothdürftig leben zu können.

e.) Arme weiblichen Geschlechtes finden immer leichteres Unterkommen, als jene des männlichen, da sie auch im hohen Alter sich zu verschiedenen kleinen Hausdiensten brauchen lassen können, sich mit geringere Kost und minder kostbarer Kleidung begnügen. Sie erhalten daher in der Regel nur die dreyviertel Portion, wenn ein männlicher Arme die ganze erhält, jedoch mit Ausnahme bey schweren und langwierigen Krankeheiten, wenn eine solche Person nicht lieber in einem Versorgungshause angebracht und für sie vom Institute bezahlt werden kann, wo sie Wohnung, Bett, Wartung, weltliche und geistliche Hilfe finden und dem Institute weniger kostet. [str. 3]

f.) Aeltern sind pflichtig ihre Kinder zu ernähren, und ein kleiner Beytrag macht ihnen oft diese Pflicht erfüllbar, aber älterlose Waisen muß das Armeninstitut in Sorge nehmen.

Einwohner, welche solche Waisen aus christlicher Liebe übernehmen, können auf Schadloshaltung Anspruch machen, welche mit ihnen auszumachen ist, solchen gebührt eine halbe Portion.

g.) Arme, welche fremde sind, nach den Gesetzen, – wie schon zu § IX. gesagt ist. – nur *momentan* zu unterstützen, aber unverzüglich, in so fern sie

transportabl sind, dahin zu schaffen, wohin sie gehören, wozu die Bez. Ob. zu *requiriren* ist.

h.) Wenn die Armenbeschreibung und in Folge derselben die Betheilung auch bestimmt ist, so können sich Umstände ereignen, daß mancher ein geringeres oder grösseres Almosen verdiene.

Ersteres, wenn durch Zufälle des einen Umstände sich verbessern, oder, wenn dessen körperliche Beschaffenheit sich bessert, und er wieder arbeiten kann. Das letztere im entgegengesetzten Falle.

Darauf ist von den Armeninstituts-Vorständen genau zu sehen, doch sind die Portionen, wenn sie monath[li]ch ausgemessen sind, unterm Monathe nicht, ausser bey ganz dringenden Umständen zu erhöhen.

i.) Arme, welche bey der ersten Hauptbeschreibung und bey der alljährlichen Revision nicht beschreiben worden, und sich unter der Zeit selbst melden, werden eben so behandelt, wenn sich oder nicht ergibt, daß sich ihre Umstände erst seit kurzer Zeit so verschlimmert haben, so ist deren Dürftigkeit[t] streng zu untersuchen. Es tritt dann die Vermuthung ein, daß sie das Almosen entbehren, da sie sich sonst anfänglich gemeldet hätten.

Sie sind dem ohneachtet zu beschreiben, ihre Dürftigkeit streng zu untersuchen, die Portion anzumerken, jedoch erst nach reiflicher Ueberlegung und mit Einstimmung aller Armeninstituts-Vorstände im nächsten Monathe zu betheilen.

k.) Manche Arme verdienen Winterszeit eine Hilfe die sie im Sommer ganz oder theilweise entbehren können, darauf ist Rücksicht zu nehmen.

l.) Es findet sich häufig unter den Armen genügsame Menschen, welche mit geringeren Hilfe zufrieden sind, als ihnen eigentlich zukämme, die Armeninstituts-Vorstände sollen daher selbst die zu bestimmende Portion mit dem Armen verabreden.

XIV. Der Betrag der Portionen richtet sich nach den Lokalverhältnissen, und muß den Armeninstituts-Vorständen überlassen werden sie zu bemessen, das Kreisamt wird jedoch nach seinen Lokalkenntnissen diese Bestimmungen *controlliren*, und nach Einvernehmung der Bez. Ob. regulieren.

XV. Eine andere Art der Armenversorgung ist die durch Einlegung von Haus zu Haus. Sie besteht in mehreren Provinzen und leistet den grossen Vortheil, daß sie die Armeninstitute ausserordentlich erleichtert. Allein so viel es die Erfahrung lehret, ist diese Art hierlands nicht üblich und nicht gewesen.

Da unter diesen Umständen sie auf einmahl einzuführen Schwierigkeit und Unzufriedenheit erwarten könnte, so werden vor der Hand die Bez. Ob. nur dahin angewiesen, daß sie nach und nach und ohne Zwang anzuwenden suchen sollen, zuerst einzelne Insassen zu bewegen, freywillig die Verpflegung von ein oder dem andern Armen auf eine Zeit zu übernehmen.

Es ist zu hoffen, daß, wenn, die Insassen sehen und begreifen werden, daß sie zugleich – indem sie ein gutes Werk ausüben – sich die ihnen als Gemeindeglieder immer obliegende Last der Armenversorgung erleichtern, diese Art derselben nach und nach auch hier üblich werden dürfte.

Es treten in der Hauptsache bey derselben eben jene Rücksichten ein, wie bey der Betheilung mit Portionen nur, daß sie für solche Arme Platz greift, welche entweder gänzlich unfähig sind, oder doch baynahe und jedenfalls in einem noch höheren Grade, als die ersten, sich den Unterhalt nothdürftig zu verschaffen, indem sie demselben nachgehen müssen, oder so gebrechlich, daß sie, wo nicht immer, doch längere Zeit in einem und demselben Hause belassen werden müssen.

Bey solchen tritt die Versorgung durch Einlegung ein. Sie geschieht in der Regel und dort, wo dafür bisher demjenigen, dem man den Armen eingelegt hat, keine Vergütung geleistet worden ist, auch ferner unentgeltlich, - muß eine Schadloshaltung eintreten, so hat sie in der Art statt, wie *ad.* § XIII. hinsichtlich der Waisen gesagt ist.

Um aber ein billiges Ebenmaß zu beobachten, wird man nicht immer einem und demselben, mehr oder minder, oder ganz arbeitsunfähige Arme einlegen, sondern damit abwechseln, überhaupt ist ein geeigneter *Turns* zu beachten, und sind so viel wie thunlich nur jene Häuser zu belegen, deren Besitzer diese Last ohne fühlbaren Druck tragen können, andere, die selbst dürftig sind, wären wo möglich ganz loszusprechen, oder selten ins Mitleiden zu ziehen, um so viel thunlich Schadloshaltungen zu vermeiden. Hausbesitzer aber, welche zur Belegung geeignet sind, sie aber verweigern, oder eingelegte Armen schlecht versorgen, werden zu einem entsprechenden Beytrage in Geld zur Schadloshaltung der Armen, welche solche Last übernehmen, billig angesprochen werden.

Arme, mit sehr eckelhaften Gebrechen oder mit ansteckenden Krankheiten sind niemahls einzulegen, für solche tritt eine 3te Art der Versorgung ein, indem diese

XVI. entweder in schon bestehende, oder mittelst Miethung oder Kaufes eines Hauses oder auch nur Zimmers zu erhaltende Lokalitäten zusammen verlegt, ihnen andere gesündere Arme zu Wartung und Pflege beygegeben werden.

Sowohl die Versorgung der Armen durch Einlegung, als die eben bezeichnete, ist jedoch nicht Sache der Pfarrarmeninstitutes-Vorstände, sondern der Bezirksobrigkeiten. Die Pfarrarmeninstitute haben daher, wo ihnen bey der Armenbeschreibung solche Arme vorkommen, welche in diese letzten Kategorien gehören, sie an jene zu weisen, und der Bez. Ob. mit Rationale in ein Verzeichniß gebracht anzuzeigen.

Wohl aber ist es dann Pflicht der Pfarrarmeninstitutes-Vorstände darauf zu sehen, daß solche Arme auch auf besagte Art wirklich versorgt werden, das

ist, die einzulegenden eingelegt, die sonst unterzubringenden untergebracht, und daß sie nicht darben oder dem Bettel nachziehen.

Der Pfarrarmeninstitutes-Vorstände haben in solchen Fällen, zuerst den Ortsvorständen die Anzeige zu machen, im Falle, daß dann noch nichts erfolgen sollte, der Bez. Ob. und zuletzt dem Kreisamte. Wenn gleich, die beyden letztern Versorgungsarten nicht unmittelbar in ihren Wirkungskreis gehörten, so bleibt es doch ihre Pflicht, darauf zu halten, daß jeder Arme die ihm gebührende Art der Unterstützung erhalte.

XVII. Die Pfarrarmeninstitute erhalten ihr Einkommen aus den Renten der eigens für sie gestifteten Kapitalien, den Polizeystrafgeldern, und allen hie-lands bisher gesetzlich und gewöhnlich gewesenen Zuflüssen, den Erträgnissen der Kirchensammlungen und Armenbüchsen, aus Legaten, Beyträgen und Geschenken, und, in so ferne alles dieses nicht zureicht, durch *Dotation* aus dem Bezirksarmenfonde.

XVIII. Die Pfarrarmeninstitute bestreiten hieraus: alle Kosten auf Verpflegung der Armen und allenfällige Mängel und Ersätze.

XIX. Das Bezirksarmeninstitut erhält seine Bedeckung aus den Interessen solche eigens für den ganzen Bezirks gestiftete Kapitalien, wenn nämlich bey deren Vermächtniß nicht eigens ein Lokal-[str. 4]Institut oder Fond ausgedruckt ist, dann eben so durch die nicht eigends einen Pfarrarmeninstitut gewidmeten sonst diesem zufallenden gewöhnlichen Zuflüsse, endlich aus der Bezirksfalle.

XX. Es bestreitet hieraus: seine Regieauslagen, – Mängels= und Ersatzposten, – besondere Auslagen, und insbesondere die Abgänge bey den Pfarrarmeninstituten, durch deren *Dotation*.

XXI. Die *Percipirung* der Interessen *ad* XIX. besorgen die Bez. Ob.– jene *ad* XVII., aber die Pfarrarmeninstituts-Vorstände, sie werden sich aber, wo sie Schwierigkeiten finden, an die Bez. Ob. um Assistenz.

XXII. Jedes Bezirksarmeninstitut führt über die dahin einkommenden Einflüsse, welche seinen Pfarrarmeninstituten zuzugehen haben, wie Polizeystrafgelder, Musiklizenzen, *etc.* die nicht ausdrücklich dem Bez. Armenfonde gewidmet werden, ein *Casse=Journal*, in welchem es jene Einflüsse im Empfang, Quartalig aber an die betreffenden Pfarrarmeninstitute in Ausgabe bringt.

Ein zweytes *Casse=Journal* führt es für die nur dem Bezirksarmeninstitut zugehenden Einflüsse, dahin gehört also auch die *Dotation* aus der Bezirkskasse, wo solche erforderlich ist, dann sämmtliche – aus dieser *Casse* für das Bezirksarmeninstitut selbst, und zur Unterstützung der Pfarrarmeninstitute gehalten Auslagen.

XXIII. Eben so führen die Pfarrarmeninstitute gleichfalls ihre Journale über sämmtliche Empfänge, welches dann die Grundlage zur Rechnungslegung

bildet, sie können hinsichtlich der Erträgnisse von den Kirchensammlungen Armenbüchsen u[nd] d[er] gl[eichen] kleinweise eingehenden Beiträgen, ein Nebenjournal halten, und den Betrag summarisch nach Quartalen dem Casse=Journale einverleiben.

XXIV. Alles, was für die Pfarrarmeninstitute eingeht, ist unter den Augen der Pfarrer, der Armenväter, und des Rechnungsführers zu übernehmen, in Verrechnung und von ihnen eben so in Ausgabe zu bringen.

XXV. Die Rechnungen selbst find von jedem Pfarrarmeninstitute im Laufe des Monats Jänner jeden Jahres und zwar nach dem Solarjahre zu legen, und der Bez. Ob. einzusenden.

Diese bestimmt dann einen Tag zur Revision, ladet die Armeninstituts=Vorstände dazu ein, und bildet mit ihnen die Bez=Armenfondsrechnungen. Diese werden dem Kreisamte zur Prüfung und Erledigung übermacht, welches seinerseits das jährliche Summarium, und zwar in der Art daraus zu formiren, wie dieses schon mit diesortiger Verordnung vom 10. Aug. 1826. Z. 6152 aufgetragen worden ist, und alle Jahre an die hohe Landesstelle einsenden wird, um durchaus durch die Prov.=Staatsbuchhaltung das Haupt=Summarium verfassen zu lassen, welches der hohen Hofstelle vorgelegt wird.

Bey dem Zusammentritt der Bez. Ob. mit den Pfarrarmeninstitutes=Vorständen ist das Gelderforderniß jedes Instituts, dessen Empfänge, Abgänge, oder Ueberschüsse, das Erforderniß des Bez.=Armenfonds, dessen Einkommen und Abgänge und der Betrag, den die Bezirks=Casse zur Deckung beytragen muß, zu *reguliren* und zu *praeliminiren*.

Bey dieser Gelegenheit wird auch die Versorgung durch Einlegung gemeinschaftlich besprochen und *regulirt*.

XXVI. Alles Geld und Geldwerthe, alle Stiftungs= und sonstige Dokumente der Bezirksarmeninstitute, werden bey der Bez. Ob. verwahrt.

Jenes und jene der Pfarrarmeninstitute aber wird in eigenen Armeninstituts=Zechschreimen unter dreyfacher Sperre des Pfarrers und beider Armenväter, verwahrt.

XXVII. Baare¹¹²⁷ und in der kurrenten Verwaltung entbehrliche Ueberschüsse, sind durch verzinsliche Anlegung – es sey bey Privaten unter Beobachtung der Pragmatikal=Sicherheit, oder durch Ankauf von Staatspapieren unterbringend zu machen. Dergleichen Anlehen¹¹²⁸ dürfen jedoch nur mit Intervirung der Bez. Ob. geschehen, welche für die Sicherheit zu sorgen und zu bürgen hat.

¹¹²⁷ Bar (gotovina).

¹¹²⁸ (Posojilo), Cigale, str. 69.

XXVIII. Für das Vermögen der Pfarrarmeninstitute haften zunächst deren Vorstände, sohin die Bez. Ob. und das Kreisamt in so fern als dasselbe nicht für richtiges Einkommen Rechnung in deren Richtigestellung sorgt für das Vermögen der Bez.=Armeninstitute haftet zunächst die Bez. Ob. und *respective* wie in vorhergehenden Falle das Kreisamt.

XXIX. Um die Ingerenz der Bez. Ob. auf die Pfarrarmeninstitute insbesondere was das Rechnungswesen betrifft, deutlicher zu machen, überhaupt zur Erläuterung der § XXII. bis *inclusive* XXV. wird ein Formular für die Rechnung sowohl der Pfarr, als Bez.=Armeninstitute beygeführt.

XXX. Die sämtlichen Bestimmungen dieser Vorschrift treten mit 1. Jänner 1835 in das Leben.

Die Bez. Ob. haben demnach die erforderlichen Einleitungen zu treffen, und bis 10. Okt. an das Kreisamt anzuzeigen, worin diese Einleitungen bestanden haben, damit Kreisamt sodann die hohe Landesstelle überzeugen könne, daß und wie alle Armeninstitute organisirt sind.

Mit der Vorlagen dieser Nachweisung ist auch jene *ad* XI zu verbinden.

XXXI. Die Organisation der Pfarrarmeninstitute, wo bereits dermalen schon solche bestehen, hat eine Liquidazion des vorhandenen Vermögens vor auszugehen, diese wird auch dort statt haben, wo sie aus speciellen Gründen erst kürzlich geschehen ist, da von nun an die Bez. Ob. die Ingerenz und Haftung übernehmen muß, und ohne förmliche Liquidazion nicht wird übernehmen wollen.

Diese Liquidazion werden jedoch überall durch die betreffenden Bez. Ob. mit Zuziehung der Armeninstituts=Vorsteher und der Dekanate, da diese bisher jene Ingerenz hatten, welche nun an die Bez. Ob. übergeht, vorgenommen werden können.

Es sind dabey in den 4 Kreisen Laibach, Adelsberg, Neustadtl, Villach bis auf das Jahr 1814, und die dazumal angeordnete *Restauration* der Armeninstitute zurückzugehen, wenn nicht von jener *Periode* bis jetzt, oder doch bis zu irgend einem Jahre zwischen 1814 und nun, Jahr für Jahr ordentlich Rechnung gelegt wurde, in letzteren Falle ist dann an die letzte adjustirte Rechnung anzubinden.

Nachdem aber der hohen Landesstelle sehr daran gelegen ist, den Zustand der Armeninstitute, wie er sich nach dieser Liquidazion zu erkennen geben wird zu erfahren, so haben die sämtlichen Bez. Ob. nach beendigten Liquidationen über den Befundberichte zu erstatten aus welchem man den ursprünglichen Vermögensstand, den Zuwachs oder Abgang, den dermaligen Stand und wie für die Sicherheit des Vermögens gesorgt sey, ersehen könne.

Uebrigens wird das Kreisamt sich es zur strengen Pflicht rechnen sich selbst die genaueste Ueberzeugung, wie es damit stehe, zu verschaffen, so wie

selbst und durch die Bez. Ob. das Nöthige einzuleiten, wenn und wo es sich um Maßnehmung handeln sollte, dem oder jenen Armeninstitute zum Gesetze dessen zu verhelfen, was ihm durch Schuld deren verlohren gegangen, deren Pflicht es was, für die Erhaltung zu sorgen.

Wenn sohin demgemäß überall, das Befohlen zur Versorgung dem wahrhaft Armen geschehen seyn wird, so wird es anderseits thunlich und billig werden, einer Pflicht besser, als es bisher geschehen ist, nachzukommen, nämlich dem Bettel mit allen Nachdrucke zu steuern, der in einer Art überhand genommen hat, welche eben so der Moralität und öffentlichen Sicherheit Gefahr droht, als wenigens den Behörden zur Ehre gereicht.

Es können den Bez. Ob. die so oft und seit mehr den einen halben Jahrhundert immer wiederholten [str. 5] Verordnungen gegen den Bettel unmöglich unbekannt seyn, und man muß neuerlich die Bez. Ob. und ihre hrn. Vorstände persönlich dafür verantwortlich machen, daß sie mit größter Energie und Strenge gegen die untergeordneten Armeninstitute das Erforderliche sogleich einleiten, daß aller Häuserbettel, und insbesondere Strassenbettel vollends durch Krüppel mit festen Standplätzen, dann an öffentlichen Orten an Tagen und bey Gelegenheit größeren Volkszulaufes gänzlich abgestellt, jene welche dabey betreten werden, ergriffen und bestraft, jedoch, wenn sie unter die wahrhaft Armen gehören, auch versorgt werden.

Sobald alle wahrhaft Armen wie es durch die deshalb überall bestehen müssenden Armeninstitute geschehen muß, versorgt sind, so wird Niemand mehr gezwungen seyn, zu Betteln um sich das Leben zu fristen. Es wird dann nur muthwillige Bettler geben, gegen welche nur mit Strenge verfahren werden darf. Sobald solchen Menschen das Betteln du[r]chaus unmöglich gemacht wird, sind sie gezwungen sich um Verdienst umzusehen und finden ihn.. Jeder Ortsvorstand kennt seine Leute, und es bedarf nur des Wollens, um einheimische Bettler abzuhalten, Fremde sind ohnedies nicht zu dulden, sondern gleich aufzugreifen und dorthin abzuschieben, wohin sie gehören.

Darnach haben sich die Bez. Ob. und Localarmen=Vorstände genau zu benehmen und das Erforderliche unverzüglich zu verfügen.

K. k. Kreisamt Neustadtl am 2. September 1834.

Priloga 4: Dopis Reprezentance in komore za Kranjsko ljubljanskemu škofu Leopoldu Jožefu Hanibalu Petazziju glede nabirk, Ljubljana, 4. 3. 1762.

Vir: NŠAL 2, šk. 5 (rokopis, 3 str.).

Hochwürdig-Hochgebohrner Fürst gnädiger Herr:

Es ist zur pflichtschuldigten Befolgung der, wegen künftiger Samlung des Allmoßen für die durch Feuers-Brunst, oder andere schwäre Unglücksfälle Betroffene Städte, oder Gemeinden unter dato Wien den 19.te Xber a: p. geschöpften, und von hieraus den 7.te Janner ersthin *intimirt* – allerhöchsten *Resolution* in heütiger mit dero Bevollmächtigt geistlichen *Deputirten* gehalten *Concertation* gemeinschaftlich beschlossen worden, denen hierländigen Bischof. Herren *ordinarius* derley von Zeit zu Zeit allerhöchsten Ortes gestattende Samlungen von hieraus zu erinnern, welche so dann die weitere Verfügung an die unterstehende Geistlichkeit erlassen werden, daß von allen Pfarrern und *Vicarien* auf dem Land sowohl, alß in denen Städten nicht nur derley Samlungen der Gemeinde von der Canzel Verkündet, und selbe zu sothanen Allmoßen für ihre Verunglückte Neben Menschen eyfrig angemahnet, sondern auch zur Einsamlung diese Allmoßens auf den Land /es seye hernach solches in Geld, oder *Naturalien*/ in jeden *District* ehrliche, und gewissenhafte Männer angestellt, daß in *Naturalien* und Geld von diesen Männer einhebende Allmoßen so dann dem Pfarrer, oder Pfarr *Vicario* [str. 2] getreulich übergeben, von disem aber die *Naturalien* ebenfalls zu Geld gemachet, und solches so wohl, als Jenes, so in Baaren schon eingehoben worden, dem Betreffenden Herrn *ordinario* zur weitem übermahlung an den Herrn *Praesidem* der hiesigen Landes Stelle, eingesendet, in denen Städten aber dise Samlung durch eigene hierzu erneuende geistliche von Hauß zu Hauß Vorgekehret in übrigen auch all obiges hierin falls beobachtet werden sollte.

Da nun Ihro Key. König. Apostol. Mäy. eben in obangeführt – allerhöchsten Rescript von 19th Xber a. p. nicht allein der Königl. Hungarischen Bergstadt Neüsohl¹¹²⁹ in Ansehung des ganz ausserordentlich erlittenen Brand-Schadens eine 3. Jährige *Collectam* in gesamt dero Key. König. Teütschen Erblanden allernädigst zugestanden, sondern auch der König. Böhem. Creys Stadt Jung Bunzlau,¹¹³⁰ welche vor kurzen gleicher gestalten unglücklicher Weiße eingäschert, und in äussersten Ruin Versetz worden ist, ein derley milde Beysteuer

¹¹²⁹ *Banská Bystrica na Slovaškem.*

¹¹³⁰ *Mladá Boleslav na Češkem.*

so wohl in denen Böhem. und Österreich. Erblanden, alß in dem Erb-Königreich Hungarn zu ihrer etwelchen Viderhollung allergnädigst bewilliget, anbey Verordnet [str. 3] haben, daß *Respectu* ein so anderen Ortes nach oberstandener Collectirungs Arth im Land fürgegangen werden sollte.

Alß wird Eüre Fürst. Gnaden solches zur weites Behörigen Verfügung an die untgebene Geistlichkeit nebst Beyschlüssung deren Abschriften von denen in Sachen ergangenen höchsten Entschlüssen anmit erinneret, anbey sich gänzlich Versehen, daß dieselbe nach dero bekannt – rühmlichen Eyfer, und Liebe für den Verunglückten Neben Menschen auf die gewisse Samlung und Einbringung des Allmoßen für die zwey bedrängte Städte oberstandener massen alle Sorgfalt anzuwenden, und sodann den gesamte Ertrag desselben an den Herrn *Presidem* hiesigen Landesstelle seiner Zeit zu übermachen, auch solchergestalten in derley künftigen Fällen zu Continuirem, bestens bedacht seyn werden.

Laybach den 4ten Marty 1762

Ex Cons. Caes. Reg. Repraesentationis et Camerae

Priloga 5: **Pastirsko pismo škofa Avguština Gruberja škofijskim duhovnikom glede pomoči ob lakoti leta 1817. Ljubljana, 12. 3. 1817, št. 538.**

Vir: NŠAL 4, šk. 7, nabirke, f. 2/16; ubožna ustanova (rokopis, 3 str.).

Augustin von Gottes und des apostolischen Stuhles Gnaden Bischof von Laibach, der Theologie Doctor, Seiner k. k. apostolischen Majestät wirklicher Hofrath

dem gesammten ehrwürdigen Diözesanklerus unsern Gruß!

Überall, aber vorzüglich in einigen Gegenden dieser Provinz haben die verflossenen Mißjahre eine Erarmung, und einen Mangel an den unentbehrlichen Lebensmitteln erzeugt, welcher dringend nach Hilfe, und Unterstützung ruft. – Schon bilden sich allenthalben nach dem Wunsche unseres – das Wohl des Landes mit feurigen Eifer besorgenden – und dadurch die allergnädigsten Absichten Sr Majestät des Kaisers, des allgeliebten – und allliebenden Landesvater, erfüllenden Herrn Landes Gouverneur – Verein zur Steuerung des dringendsten Noth, und Hochderselben hat mir das gütige Zutrauen geschenkt, die Leitung des sich in der Hauptstadt des Landes bildenden Hauptvereins mir anzuvertrauen.

Vaterlandsliebe, Fürstentreue, Menschlichkeit, und das unschätzbare Geschenk Gottes, die heilige Religion, alles fordert ins auf, zur Steuerung der Noth alles, was nur in den Kräften der Einzelnen liegt, als Patrioten, als Unterthanen, als Menschen und als Christen beyzutragen.

Ich preise Gott, daß er mich an die Spitze eines Klerus gestellt hat, [str. 2] von dessen sich selbst aufopfernder Wohlthätigkeit in diesen Zeiten der Noth ich Augenzeuge bin. Eben aber darum rechne ich mit so viel grösserer Beruhigung auf die thätigste Mitwirkung dieses meines Diözesan Klerus zur fruchbarsten Thätigkeit der Wohlthätigkeits Verein.

Mit dieser Zuversicht rufe ich alle meine geliebten Mitarbeiter in dem geistlichen Hirtenamte auf, sich zur Unterstützung der Zwecke der Wohlthätigkeits Veriein nach ihren besten Kräften zu verwenden. Die warme Nächstenliebe ist selbst erfinderisch in den Mitteln sich zu äußern, und das lebendige Vertrauen auf die Verheißung des Erlösers, daß auch der Trunk frischen Wassers dem Dürstenden gereicht, nicht ohne Lohn bleiben werde, treibst mächtig hin, auch die kleinsten möglichen Beytrage zur Linderung des menschlichen Elendes zu leisten, und zu sammeln.

Bey den rührenden Beweisen der bereitwilligsten Unterstützung der Armen bis zur eigenen Entblößung von allem Entbehrlichen, welche ich an mehreren meiner geliebten Mitseelsorger zu beobachten Gelegenheit hatte, bedarf es wohl keiner weiteren Worth, um jeden Einzelnen zur willigen Unterzeichnung von Beyträgen für die Vereinskasse zu ermuntern! Ich weiß es, jeder wird es nach seinen besten Kräften thun.

Die Mildthätigkeit derjenigen Pfarrglieder, denen die göttliche Vorsehung mehr, als das Unentbehrliche, geschenkt hat, durch warme Darstellung der heiligen Religionslehren, die aller Herzen für das Leiden der Mitmenschen empfänglich machen, und mit heiliger Gewalt zur Hülfe hinreißen, anzuspornen, sey unser aller Bestreben. Zu rechter Zeit sollen sie von unseren [str. 3] Kanzeln erschallen in den heiligen Kirchen, wo der Reiche und der Arme sich als Diener und Kinder Gottes, unter sich als Mitknechte und Geschwister bekennen, sollen von Zeit zu Zeit Sammlungen für die Armen der Gemeinde vorgenommen werden, aber auch überdieß wollen wir im gesellschaftlichen Kreise die Fürsprecher für die Armuth seyn, und vor die Thüre des Vermöglichen freudig treten, um nicht für uns, sondern für die armen Glieder Jesu Christi zu bitten.

Strenge Unpartheilichkeit bey der Vertheilung der Unterstützungen, redliche Wachsamkeit auf die gewissenhafte Verwendung, die der betheilte Arme von der erhaltenen Gabe macht, Ermunterung der Betheilten zur wahren Dankbarkeit gegen Gott und gegen ihre Wohlthäter sey weiters unser Geschäft, so daß wir auch die zeitliche Hülfe zum Hülfsmittel für die innere Heiligung unser Gläubigen machen.

Ich überlaße mich ganz dem meinem Herzen Kostbaren Vertrauen, daß dieser meine Worte dem Eifer meiner geliebten Mitseelsorger willkommen seyn werden, indem sie nur das ausdrücken, wovon ihre Herzen selbst voll sind, und wodurch wir in der That beweisen, daß Geist des Christenthums der Geist der Liebe ist, der bis zum Vergeßen auf sich selbst das Wohl seiner Nebenmenschen zu befördern hinstrebet, und den Heldenmuth giebt, sich auch für andere zu opfern.

Aus der bischöflichen Residenz Laibach, 13. May 1817.

Augustin Bischof

Imprimatur. Walland Gubralrth.¹¹³¹

Priloga 6: Začasna navodila Ilirskega gubernija za višjega sirotinskega očeta v Ljubljani. Ljubljana, 2. 6. 1820.

Vir: NŠAL, ŽA Dob, spisi, šk. 2, najdenci (tisk, 9 str.).

Ad. Gub. N.um 6778

Provisorische Instruction

für den Oberwaisenvater zu Laibach in Absicht seiner Obliegenheiten im Allgemeinen, und rücksichtlich der Invigilirung¹¹³² und Musterung der auf dem Lande in der Pflege befindlichen Waisen und Findlinge, dann der Berechnung der Verpflegungsgelder.

Obliegenheiten.

1tens. Der Oberwaisenvater ist dem Direktor dann dem Verwalter des Civil=Spitals geziemende Achtung und Gehorsam zu leisten schuldig, auch hat er allen Anordnung des k. k. Guberniums, sie mögen unmittelbar oder durch das k. k. Kreisamt an ihn gelangen, pünktlich Folge zu leisten, wie nicht minder jenen von Seite der Spitals=Oberdirektion und der Verwaltung ihm zukommenden Weisungen genau nachzukommen.

2tens. Sind die Findlinge und Waisen, auf deren Impfung – in gehöriger Zeit – strenge zu invigiliren ist, sobald als thunlich aus dem Findelhouse an Landmütter in die Pflege zu geben, wobey lediglich bey neu gebornen, oder

¹¹³¹ Jožef Balant (Walland), gubernialni svetnik v Ljubljani. Prim. Josip Lesar, Balant (Walland) Jožef, v: *SBL*, 1. zvezek, Ljubljana 1925–1932, str. 22–23.

¹¹³² (Nadzorovanje).

schwachen Kinder in den strengen Winter=Monathen wegen der Gefahr des Erfrierens, bey Kranken aber wegen zu besorgender Vernachlässigung eine Ausnahme Statt findet.

3tens. Wird bey der Hinausgabe eines Findelkinds vorzüglich darauf zu sehen seyn, daß die Pflegmutter,¹¹³³ welches solches anvertraut wird, sein sittliche, gesunde, und nicht ganz unbemittelte Person sey, die das Kind entweder selbst zu stillen, oder sonst zu ernähren im Stande ist. Diese Erweisung liegt demnach der Nährmutter durch Beybringung der erforderlichen Zeugnisse ob, die der Spitals=Direktion und Verwaltung vorzuliegen sind, und auf deren Grundhåltigkeit¹¹³⁴ von dem Oberwaisenvater strenge zu sehen ist. [str. 2]

4tens. Das Zeugniß, mittels dessen sich eine Nährmutter bey Abholung des Findelkinds auszuweisen hat, muß von dem Seelsorger ihres Wohnortes gewissenhaft ausgestellt seyn, daß nåhmlich schon gesagtermassen solche aus seinem Kirchsprengel, sittlich, gesund und nicht ganz unvermõglich, somit entweder einen Findling selbst stillen, oder sonst zu ernähren im Stande seye; dieß Zeugniß und die Richtigkeit der Unterschrift des Pfarrers muß vom der Bezirksobrigkeit bestätigt, und demselben eine genaue Personsbeschreibung in Absicht der Pflegmutter begefügt werden. Weibern aus fremden Kirchensprengeln derley Zeugnisse auszufertigen ist streng verbothen, ohne einen so gestaltig conditionirten Zeugniß, und ohne daß die Personalbeschreibung nicht genau *übereinstimmt*, ist die Abgabe eines Findlings zu verweigern.

5tens. Hat sich ein Weib bey der Spitals=Direktion und Verwaltung als eine gute und geeignete Pflegmutter ausgewiesen, und hat sich der Oberwaisenvater, von den guten Eigenschaften derselben die Uiberzeugung mitverschafft, so soll ihr auf Verlangen ohne Anstand und in der kürzesten Zeitfrist ein der vorhandenen Findlinge in die Pflege gegeben werden. Jedoch ist keiner Pflegmutter erlaubt, sich mit besonderer Vorliebe einen aus den Findlingen auszuwåhlen, doch muß auf die Befriedigung der Pflegåltern gesehen werden, wenn ihre Vorliebe blos nur das Geschlecht des Findlings betrifft.

6tens. Der Pflegmutter, wenn sie es verlangen sollte, ist bey Abholung des Findlings das gewõhnliche Reise=Pauschale abzureichen, und zugleich derselben die bestimmte Wåsche und Bekleidung für das Kind gegen Empfangsbescheinigung mitzugeben.

7tens. Die Abgabe eines Findlings an die Pflegmutter — welche sich mit dem Zeugniße ausgewiesen hat, geschieht in der Amtskanzley nach der bisher bestandenen Ausübung kontraktmåßig, nur wird bemerkt, daß der Kontrakt in dupplo ausgefertigt, von dem Oberwaisenvater und der Pflegmutter

¹¹³³ Večinoma je napisano Pflegmutter, nekajkrat tudi Pflegemutter.

¹¹³⁴ (Stanoviten), Cigale, str. 677 in 1555.

unterfertigt, und von der Spitals=Direktion bestätigt seyn müße. Ein Pare hiervon ist von dem Waisenvater als Rechnungsbelag zurück zu behalten, das 2te Pare aber der Pflegmutter bey der Uibergabe des Findlings aus dem Grunde mitzugeben, damit, jene ihre Pflichten daraus ersehen, und sich hiermit auch bey der Musterung ausweisen könne, gegen dessen Vorzeigung nur die Pflegegebühr zu bezahlen, und welche Berichtigung in dem Hinterblatte desselben anzumerken seyn wird. Diese Kontrakte haben fortzubestehen, nur haben sie bey ihrer neuern Auflage eine vollständigere Auseinandersetzung der beyderseitigen Verbindlichkeiten, und eine genauere Personalbeschreibung zu erhalten, damit der Oberwaisenvater schon aus dem Kontrakte erkennen könne, ob die Vorweiserinn dessen, die wahre Pflegmutter sey.

Uiebrigens wird zu sorgen seyn, daß in demselben auch die besondern Werkmahle des Findlings, welche er sowohl auf die Welt gebracht haben dürfte, [str. 3] als auch jene, welche die Schutzpocken als Narben zurück gelassen haben, angemerkt werden.

8tens. Der Oberwaisenvater ist verpflichtet, *über* die in die Landpflege hinausgegebenen Findlinge ein Hauptprotokoll zu eröffnen, und zugleich wie bisher die Nebenbücher noch ferner zu führen.

9tens. Hat der Oberwaisenvater jeder Pflegemutter, die einen Findling *übernimmt*, aufzutragen, solchen bey ihrer Nachhausekunft dem Ortsseelsorger und der Bezirksobrigkeit vorzuzeigen, damit diese sich nicht nur von der Beschaffenheit und dem Zustande des Findlings genau *überzeugen* können, sondern auch in die Kenntniß gesetzt werden, bey welchen Individuen ihres Kirchspiels und Bezirks drley Armen=Weisen=Kinder sich befinden.

10tens. Findlinge mit ihren Kontrakten dürfen nicht mit andern derley Kindern vertauschet werden, daher haben die Seelsorger und Bezirksobrigkeiten darauf zu sehen, daß selbe nicht in fremde Bezirke vertagen, oder andern Pflegältern in Geheim abgetreten werden, sondern im nämlichen Wohnort und bey denselben Pflegältern bleiben.

11tens. Sollte eine Pflegmutter ihr *übernommenes* Kind aus gewichtsvollen Gründen in der Pflege nicht länger behalten können, so ist sie verpflichtet, solches dem Pfarrer und der Bezirksobrigkeit zur Verständigung des Oberwaisenvaters anzuzeigen, wornach derselbe sogleich die Verfügung zu treffen hat, daß eine andere Pflegemutter ausfindig gemacht, und daß das Kind der ersten abgenommen, und letzterer gegen Ausstellung eines neuen Kontrakts *übergeben* werde.

12tens. Wenn Pflegältern ihren Wohnort verlassen, so hat der Seelsorger jenen Pfarrer, in dessen Kirchsprengel sie kommen, und die Bezirksobrigkeit jene, in deren Bezirk sie *übersiedelt* sind, Kenntniß zu setzen. Zugleich haben

beyde diese Veränderung in ihre Protokolle vorzumerken, und den Oberwaisenvater davon zu verständigen.

13tens. Der Oberwaisenvater hat vereint mit den Ortsseelsorger und den Bezirksobrigkeiten ununterbrochen für die Pflege – Gesundheit und das physische und moralische Wohl der Findlinge Sorge zu tragen, auch dahin zu wirken, daß dieselben von ihren Pflegmüttern christlich und liebevoll erzogen, und wenn sie das schulfähige Alter errichten, auch gehörig in die Schule geschickt werden, zugleich hat der Waisenvater alles, was dagegen stünde, thunlichst selbst abzustellen, oder dem k. k. Kreisamte zur Abstellung anzuzeigen.

14tens. Wenn ein Findling erkrankt, so hat die Pflegmutter die Hilfe des Localwundarztes anzusprechen, welche verpflichtet ist, demselben unentgeltlich [str. 4] zu behandeln, dagegen sind die Recepte (Konten)¹¹³⁵ über die abgereichten Arzneien von dem Seelsorger zu bestätigen, und diese bey der nächsten Musterung nach der vorausgegangenen Adjustirung der Medikamenten=Rechnung zu berichtigen.

15tens. Sollte ein Findling durch Vernachlässigung in Krankheitsfällen, durch Mißhandlungen, oder auf eine andere Art aus der unmittelbaren Schuld der Pflegältern krüppelhaft werden, so soll er nach seinem 8ten Jahr denselben zur Last fallen, wogegen, wenn sie an seiner Verkrüpplung, und gänzlichen Erwerbsunfähigkeit ganz schuldlos wären, die Verfolgung desselben direktivmäßig eingeleitet werden würde.

16tens. Sobald ein Findelkind das 8te Lebensjahr errichtet, und mit diesem aus dem Institute zu treten hat, ist von dem Oberwaisenvater unter Mitfertigung der Spitalsverwaltung, und der Spitals=Direktion ein Zeugniß nach dem beyliegenden Formular¹¹³⁶ mit Beydrückung des Amtssigils auszustellen, und den Pflegältern zur Aufbewahrung für den Findling zu übergeben, damit derselbe in seinen erwachsenen Jahren von seiner Abstammung unterrichtet werde, und sich hierüber im Nothfalle ausweisen könne.

17tens. Wenn ein Findling mit Todt abgeht, so hat die Pflegmutter solches dem Seelsorger anzuzeigen, dieser den Wundarzt und den Grundrichter vorzurufen, und den Leichnam nicht eher zur Erde zu bestatten, bis nicht der Localwundarzt, denselben in Gegenwart der Pflegmutter und des Grundrichters besichtigt, und über die Identität desselben nach den im pfarrlichen Protokolle angemarkten Merkmalen sich *überzeugt* hat, von dem Pfarrer ist sodann der Todtenschein mit Anzeige des Datums des erfolgten Sterbfalles auszufertigen, in welchen sohin auch der Localwundarzt den richtigen Befund der in dem Kontrakte bezeichnenden Merkmale des Verblichenen, die Todesursache, und auch

¹¹³⁵ Conto (račun), Cigale, str. 312.

¹¹³⁶ Formularja nismo objavili, ker v tem kontekstu ni bistven.

ausdrücklich anzuführen, und zu fertigen hat, daß die Leichenbesichtigung in Gegenwart des Grundrichters vorgenommen wurde, welcher Todtenschein sodann der Bezirksobrigkeit zur Einsicht, und zur Beförderung an den Oberwaisenvater zu *übersenden* ist.

18tens. Die Art der vollen Evidenzhaltung der Findlinge geschieht mittels ihrer Musterung oder Revision, welche der Oberwaisenvater im Jahre zweymahl und zwar im Frühjahre und Herbst abzuhalten verpflichtet ist, um sich sowohl *über* die Pflege und den Gesundheit der Findlinge zu *überzeugen*, als auch denen Pflegältern der Verpflegsbeytrag auszubezahlen.

19tens. Die Musterung hat in der Behausung des Ortsseelsorgers, oder, wo möglich, bey der Bezirksobrigkeit zu geschehen, wobey aber jedesmahl der Ortspfarrer, ein Bezirksbeamte, der Localwundarzt, und der betreffende Gemeinberichter zu interveniren haben. [str. 5].

20tens. Der Oberwaisenvater hat einen Monath vorher, ehe er die Musterung vornimmt, seine Reise=Route den betreffenden k. k. Kreisämtern - wie er seine Bereisung von Bezirk zu Bezirk, von Pfarr zu Pfarr unternehmen will, - genau anzuzeigen, und selbe zu ersuchen, solche den Bezirksobrigkeiten und Ortsseelsorgern bekannt zu machen, damit die Pflegältern unausbleiblich persönlich mit ihren Pflegekindern und Kontrakten erscheinen, widrigenfalls ihnen nicht nur kein Verpflegsbetrag zu zahlen, sondern selbst ihr Ausbleiben zur Ahndung anzuzeigen seyn würde.

21tens. Bey der Musterung hat der Oberwaisenvater den Pflegältern der Findlinge mit aller Menschenfreundlichkeit zu begegnen, und unter keinen Vorwand Geschenke, sie mögen in Geld oder Naturalien bestehen, von denen selben anzunehmen.

22tens. Die Musterung selbst geschieht auf folgende Art:

Der Oberwaisenvater ruf den nahmen der Pflegmutter, diese weist das Pflegekind, sammt dem Kontrakt vor, und wird mit der in dem Kontrakt aufgeführten Personalbeschreibung verglichen, der Findling aber von dem Localwundarzt hinsichtlich der natürlichen als künstlichen Merkzeichen gehörig untersucht, und zugleich der Ortsrichter befragt, ob diese die wahre Pflegmutter sey, und ob er *über* die Pflege und Behandlung des Findlings nichts anzu merken habe.

Beym richtigen Befund und voller Uiberzeugung der Identität der wahren Pflegmutter und des *ächten* Findlings schreitet der Oberwaisenvater bey klagloser Pflege zur Bezahlung der Verpflegsgelühren.

23tens. Diese Verpflegsgelühren werden von ihm auf der letzten Blattseite des Kontrakts eingetragen und die geschehene Zahlung durch seine Unterfertigung bestätigt, dagegen haben die Pflegmütter den richtigen Erhalt des Verpflegsbetrags dem Oberwaisenvater zu quittiren, zu welchem Zweck nach

dem das allseitige Erforderniß anzeigenden Formular die Quittungen in Druck auflegen zu lassen sind. Zur Evidenzstellungen dieser Zahlungen ist endlich

24tens. nach dem hier zuliegenden Formulare ein Ausweis – in welchen alle Findlinge Kreis = und Pfarrweis aufgeführt seyn müssen, zu verfassen, welcher nach jeder vollendeten Musterung abzuschließen, mit den Zahlungsquittungen und sonstigen Documenten zu belegen seyn, und der sohin nach vorläufiger Fertigung des Oberwaisenvaters, dann Bestätigung der Spitals=Direction und der Verwaltung als Ausgabsbelag der Hauptgeldrechnung dienen wird.

25tens. Wird dem Oberwaisenvater zur Pflicht gemacht, während der Musterung auch die Ziehältern thunlichst in der Mittags = oder Abendstunde zu [str. 6] besuchen sich von der Kost, so denen Kindern verabgereicht wird, zu *überzeugen*, und bey findenden Gebrechen den Nährmüttern die Nothwendigkeit einer bessern Pflege wohl zu Gemüthe zu führen. Sollten aber diese Ermahnungen bey der nächsten Musterung ohne Erfolg befunden werden, so ist das Kind Einverständniß mit der Bezirksobrigkeit und den Seelsorgern diesen Pflegältern abzunehmen, und bessern Erziehern zu *übergeben*, und hiervon die Anzeige an die Spitals=Direktion zu machen. Uiberhaupt hat

26tens. der Oberwaisenvater alle bey denen Musterungen in Erfahrung gebrachte mangelhafte Verpflegungen, fehlerhafte unsittliche Erziehungen oder Misshandlungen der Findlinge der Spitals=Direktion anzuzeigen, damit von dieser sohin nach Gesund denen betreffenden Kreisämtern, in wichtigern und dringenden Fällen aber der hohen Landestelle die nöthigen Verfügungen in Antrag gebracht werden können. Eben so wird

27tens. der Oberwaisenvater jene Wundärzte, welche denen Musterungen gehörig beywohnen, kranken Findlingen mit Erfolge beystehen, bey Verstorbenen die vorgeschriebene Leichenbeschau mit Genauigkeit vornehmen, und sich durch besondere Aufmerksamkeit und Aussicht bey denen Findlingen auszeichnen, der Spitals=Direktion zu Belobungs=Veranlassungen derselben zur Kenntniß bringen.

28tens. Wenn endlich Findlinge ihr 8tes Jahr vollendet haben, so treten solche aus der Versorgung des Instituts. Ihre Ziehälter können dieselben bis inclusive des 22ten Jahres zu ihren Feld = Haus = oder Handwerksarbeiten verwenden, jedoch hat der Oberwaisenvater immer zu wachen, daß selbe nicht mißhandelt, und gut gehalten werden; nach erreichten 22ten Jahr steht es aber den Findlingen frey, bey ihren Ziehältern auf Bedingniße zu bleiben, *über* welche sie einig werden, oder wo immer sich ihren Unterhalt zu verschaffen.

29tens. Wird dem Oberwaisenvater zur Benehmung mitgegeben, daß, wenn sich der Fall ergeben sollte, daß sich mit der Zeit die wahren Aeltern eines der in der Versorgung befindlichen Waisen melden, und es zurück zu nehmen

wünschten, derselbe solches sogleich der Spitals=Direction anzuzeigen haben, welche sohin das Nöthige veranlassen wird.

30tens. Ist aber der Findling aus der *öffentlichen* Versorgung schon gänzlich ausgetreten, und den Pflegältern gleichsam angehörig geworden, so haben sich die wahren Aeltern mit denen Pflegältern hinsichtlich der Mühewaltung abzufinden.

31tens. So wie dem Oberwaisenvater eine vollkommene Evidenzhaltung der seiner Obsorge anvertrauten Findlinge und deren Schicksals zur Pflicht gemacht wird, eben so hat derselbe die Consignation *über* die in der Verpflegung [str. 7] stehenden Kinder Niemand andern, als jenen, so es pflichtmäßig zu wissen nöthig haben, zu zeigen.

Rechnungs = Modalitäten.

32tens. Nach Verlauf jeden Jahres muß der Zuwachs – Abgang und verbliebene Stand der Findlinge nach dem hier zuliegenden Formular summarisch ausgewiesen, und der Jahrs = Hauptgeldrechnung beygelegt werden.

33tens. Der Oberwaisenvater hat für die seiner Obsorge anvertrauten Verpflegungsgelder in solidum zu haften, doch hat der Spitals= Verwalter hierfalls die nöthige Kontrolle, daher dann auch eine besondere Mitsperre bey der Kassa zu führen.

Die Kassa darf in keinem andern Ort, als in dem Amtszimmer der Spitals = Verwaltung, allwo auch der Oberwaisenvater zu amtiren haben wird, aufbehalten werden.

34tens. Der Oberwaisenvater wird drey Monathe vor der, jedes halbe Jahr abzuhaltenden Musterung den halbjährigen Verpflegs=Erforderniß=Ausweis nach dem beyliegenden Formular zu verfassen, und der k. k Landesstelle vorzulegen haben, welche ihm sodann die benöthigenden Gelder nach vorläufiger amtlicher Richtigstellung anweisen wird, und die sodann gegen, von der Spitals=Direktion und Verwaltung bestätigte Quittung von der Oberwaisenvater zu erheben und bis zur vornehmenden Musterung in der Kassa zu hinterlegen sind.

35tens. Wird dem Oberwaisenvater obliegen, hinsichtlich der Verrechnungen ein Geld=Journal nach dem beyliegenden Formular zu eröffnen. In das Journal sind alle Empfänge und Ausgaben nach fortlaufenden Artikeln der im Monath November jeden Jahres anfängt und mir Ende Oktober schließt, verläßlich einzutragen, daß ist in der Art, daß ersehen werden kann, von Wem und Wofür der Empfang geleistet, dann an Wem und für Was die Ausgaben bestritten wurden.

36tens Jeder Empfang muß mit den betreffenden Gegenscheinen, jede Ausgabe mit den Original=Verordnungen - Quittungen - Konten - oder sonstigen erforderlichen Dokumenten belegt seyn. Jede Ausgabe, die sich auf höhere Anordnung gründet, kann nur dann als gültig angesehen werden, wenn derselben die Original=Verordnung beygelegt wird.

37tens. Mit Ende jeden Monaths ist das Journal abzuschließen, und alle Empfänge und Ausgaben in das nach dem zuliegenden Formular zu führende Hauptbuch zu *übertragen*, das dokumentirte Journal aber k. k. Provinzial=Staatsbuchhaltung zur Amtshandlung zu *übergeben*. [str. 8]

38tens In dem zu führenden Hauptbuch sind folgende Rubriken zu eröffnen, und zwar:

Beym Empfang.

- a) Verpflegsgelder für Waisen und Findlinge.
- b) Milde Beyträge.
- c) Regie und Uetzungsgebühren.
- d) Verschiedener Empfang.
- e) Vorschüße gegen Verrechnung.
- f) Zurück erhaltene Vorschüße.

Ogleich der Titel dieser Rubriken deutlich angibt, welche Beträge dahin gehören, so werden demnach dieselben näher auseinander gesetzt.

ad a) Erklärt sich von selbst, und bergreift jene Empfänge in sich, die dem Oberwaisenvater nach den adjustirten Erforderniß=Ausweisen aus dem Hauptarmenfond zur Verpflegung der Findelkinder erfolgt werden.

ad b) Gehört der aus Provinzial=Ausgabskasse sistemmäßig zu leistende Beytrag.

ad c) Gehören die Verpflegsgebühren und die Taxen für die der Waisen=Anstalt zurückgelassenen oder zugebrachten Findelkinder.

ad d) Erklärt sich von selbst.

ad e) Gehören Vorschüße die dem Oberwaisenvater entweder aus dem Hauptarmenfond, oder wo immer her zur künftig weitem Verrechnung erfolgt werden, dieselben sind als eine auf die Kassabarschaft einwirkende Summe in dem Journal zu beempfangen, in dem Hauptbuche aber bey dem Empfange zur Gebühr und Abstattung, und zugleich bey der Ausgabe zur Gebühr zu bringen, bis dieselben nach der geschehenen Verrechnung abgestattet, und reel beausgabt werden können.

ad f) Hier gehören Vorschüße, die von dem Oberwaisenvater aus seiner Kassa an wem immer geleistet werden, die Journalisirung und Verbuchung derselben hat auf die entgegengesetzte Art mit den erst besagten zu geschehen,

derley Vorschüsse sind nämlich im Journal zu beausgaben, im Hauptbuche zur Gebühr bey dem Empfang, bey der Ausgabe hingegen zur Gebühr und Abstattung zu bringen.

Bey der Ausgabe.

a) Auf Besoldungen.

b) Auf Verpflegung der Findlinge. [str. 9]

c) Auf Medikamente.

d) Auf Remuneratoinen.¹¹³⁷

e) Auf verschiedene Auslagen.

f) Auf Kanzley = Erforderniße

g) Auf Reise = Pauschale.

h) An erhaltenen Vorschüssen gegen Verrechnung

i) An geleisteten Vorschüssen gegen Rückersatz.

ad a) Gehört die Besoldung des Oberwaisenvaters.

ad b) Erklärt sich von selbst.

ad c) Gehören die, für die Findelkind anerlossenen Medikamenten =Auslagen.

ad d) Gehören die etwa denen Wundärzten zu Theil werdenden Remuneratoinen.

ad e) Gehören die Auslagen auf Wäsche, Bettfournituren.

ad f) Erklärt sich von selbst.

ad g) Gehört das dem Oberwaisenvater bemessene Reisepauschale, als auch jenes für die Pflegmütter.

ad h) und i) Ist das nötige bey dem Empfang bereits erwähnt.

39tens. Dieses Hauptbuch ist mit Ende des Militärjahrs abzuschließen, von dem Oberwaisenvater zu fertigen, von dem Spitals=Direktor und Verwaltet zu bestätigen, und längstens bis 15. November jeden Jahres unmittelbar an die k. k. Provinzial=Statthaltung zur Amtshandlung abzugeben.

Laibach am 2. Juny 1820.

¹¹³⁷ (Plačilo), Cigale, str. 1266.

Priloga 7: Okrožnica Ilirskega gubernija o evidentiranju in nadzoru najdencev v oskrbi dežele. Ljubljana, 3. 5. 1836.

Vir: NŠAL, ŽA Dob, spisi, šk. 2 (tisk, 4 str.).

Nro. 8909.

Currende des k. k. illyrischen Guberniums.

Die Evidenzhaltung und Aussicht auf die in der Landesversorgung sehenden Findelkinder, die Jährliche zweimalige Musterung derselben, dann die Auszahlung der Verpflegsgelder an die Nährhältern betreffend.

Wie bereits durch die diesortige Verordnung vom 5. November 1835 Z. 25512, sowohl dem hiesigen fürstbischöflichen Ordinariate als den drei Kreisämtern Krains, bekannt geben worden ist, hat die hohe Hofkanzlei mit Verordnung vom 14. Mai 1835, Z. 12077, die bisher statt gehalten Musterungsreisen des Oberwaisenvaters abgestellt.

Um aber in anderer Art denselben Zweck zu erreichen, wozu jene Reisen dienen sollten, ward man hingewiesen, dasjenige, was diesfalls in Steiermark besteht, zum Muster zu nehmen. Dem gemäß wird Folgendes angeordnet, mit Rücksicht auf die hierlands bestehenden Localverhältnisse.

Der Zweck jener Musterungsreisen war:

- a) Die stäte Evidenzhaltung.
- b) Die Beförderung des Wohles dieser armen Geschöpfe in physischer und moralischer Beziehung.
- c) Die Hintanhaltung aller Mißbräuche und Fondsbeeinträchtigungen.
- d) Die Auszahlung der Verpflegsgelder an die Nährhältern.

Dieses alles wird erreicht durch eine beständige Aufsicht auf die Kinder und ihre Pflegältern, und durch die jährlichen zweimaligen Musterungen.

In diese Pflichten haben sich zu theilen, die Ortsseelsorger und die Bezirksobrigkeiten.

Pflichten der Ortsseelsorger.

Diesen steht die beständige immerwährende Aufsicht auf diese Kinder, ihren Zustand, ihre Behandlung, ihre physische und moralische Erziehung zu, vom Eintritte derselben in ihren Seelsorgsbezirk anfangen, desgleichen die stäte Evidenzhaltung. Mit dieser Pflicht ist auch die Aufsicht auf die Nährhältern natürlich verbunden.

Der Evidenzhaltung wegen, hat jeder Ortsseelsorger von allen in seinem Seelsorgsbezirke befindlichen Findelkindern ein Verzeichniß zu führen nach Formular I.¹¹³⁸ Es ist ohnedies befohlen, daß die Pflegeältern sich bei dem Eintritt in den Bezirk ihres Wohnortes, unter Vorweisung des von der Versorgungs=Verwaltung erhaltenen Verpflegs=Contractes, bei dem Ortsseelsorger melden sollen. [str. 2]

Es wird sonach nicht schwer seyn, dieses Verzeichniß, von dem jedoch Anfangs nur die 7 ersten Rubriken auszufüllen kommen, (die übrigen werden der Musterung vorbehalten) zu führen und die Kinder sammt Nährältern chronologisch darin aufzuführen. Da es geschieht, daß oftmal, wenn es die Ueberfüllung des Gebärhause befiehlt, Mütter mit ihren Kinder zur selbsteignen Aufsuchung von Nährältern entlassen werden, und man manchmal, da sie sich nicht melden, nicht weiß, ob und wo sie solche gefunden haben, so werden hiemit die Kreisämter angewiesen, ihrerseits die Ober= und Gemeinderichter durch die Bezirksobrigkeiten strenge verhalten zu lassen, jede neue Erscheinung eines solchen Kindes, mit Angabe wo es sich befinde, sogleich dem betreffenden Ortsseelsorger anzuzeigen, der dann die Eintragung in das Verzeichniß besorgen wird.

Zu bessere und vollkommener Evidenzhaltung wird weiter erforderlich, daß jede Veränderung, als Todfälle, Uebersetzungen, Ausmusterungen vor erreichten Normalalter in diesem Verzeichnisse, welches die Matrikel abgibt, verzeichnet werden.

Wenn in solcher Art die vorhandenen Kinder, mit sorgsamer Aufnahme des Zuwaches und Abganges in stäter Evidenz gehalten werden, so wird es auch den Seelsorgern nicht schwer werden, ihren weiteren Pflichten nachzukommen, und so viel es ihnen möglich seyn wird, für das physische und moralische, leibliche und geistliche Wohl dieser Kinder zu wachen. Sie sollen suchen, sich öfters von deren Zustande Kenntniß zu verschaffen, und nach Kräften dahin wirken, daß die Nährältern ihre übernommenen Pflichten gleich den rechten Aeltern erfüllen.

Alle Bezirksobrigkeiten sind von den Kreisämtern anzuweisen, die Ober= und Gemeinderichter zu befehligen, dem Clerus hierin alle nötige Assistenz zu leisten.

Verwahrlost befundene Kinder sollen sogleich in einen andern Pflegeort übersetzt und die pflichtvergessene Nährältern durch Nichtausbezahlung der Verpflegsgebühr und nach Umständen im gesetzlichen Wege bestraft werden.

Zu diesem Ende haben die Seelsorger entdeckte Fälle solcher Verwahrlosung, Fall für Fall der Bezirksobrigkeit anzuzeigen, welche dann ihr Amt zu handeln haben wird.

¹¹³⁸ Formularja nismo objavili, ker v tem kontekstu ni bistven.

Daß bei Krankheiten der Kinder, welche eine ärztliche Hülfe fordern, es auch Sache des Ortsseelsorgers seyn werde, davon in Kenntniß zu gelangen, und darauf zu dringen auch sich zu überzeugen, daß es geschehe, daß diese herbeigerufene werde, bedarf keiner Erwähnung.

Die Ortsseelsorger haben ferner darob¹¹³⁹ zu machen, daß Findelkinder nicht von einer Pflegparthei an die andere ohne erhaltene Bewilligung, daß sich nicht Versetzungen von einem Seelsorgsbezirke in den andern ohne vorherige Verständigung der Bezirksobrigkeiten und beider Seelsorger ergeben, damit erstere die Versorgungsverwaltung davon in Kenntniß setzen, letztere ihre Matrikel in Ordnung erhalten können, dann zu wachen, daß nicht Findelkinder bei ihren eigenen oder Großältern gegen Bezahlung der Verpflegsgebühr belassen werden.

In allen solchen Fällen haben sie, wo sie es bedürfen, die Assistenz der Bezirksobrigkeiten anzusprechen und zu erhalten.

Wo es endlich den Seelsorgern möglich seyn wird, durch ihren Einfluß Kinder noch vor erreichtem Normalalter in die unentgeltliche Verpflegung zu bringen, da werden sie sich besondere Verdienste um den Fond erwerben.

Das bisher Gesagte umfasset die Pflichten bezüglich auf die Evidenzhaltung, Entdeckung aller Mißbräuche und Fondsbenachtheiligungen, dann die Maßregeln zur Beförderung des physischen und moralischen Wohles der Kinder, welche den Ortsseelsorgern immerwährend und allein obliegen, sie interveniren aber auch bei den jährlichen zweimaligen Musterungen, womit die Auszahlungen der Verpflegsgelder an die Nährältern verbunden sind, in der Art wie es sich aus dem Folgenden ergibt. [str. 3]

Pflichten der Bezirksobrigkeiten.

Diesen wird zur Pflicht gemacht, eben so, wie es den Ortsseelsorgern aufgetragen ist, ein chronologisches Verzeichniß, aller in jedem Seelsorgsbezirke befindlichen Findelkinder, nach dem Formular I. zu führen, die auch bei ihnen geschehenden Meldungen der Nährältern geben ihnen die Mittel, dasselbe zu formiren und in Ordnung zu erhalten.

Es wird zur Controlle der von den Seelsorgern geführten Verzeichnisse und *vice versa* dienen.

In allen, was den Ortsseelsorgern zur Pflicht gemacht worden ist, haben sie denselben jederzeit, wo jene es verlangen, Assistenz zu leisten, und die Ober- und Gemeinderichter hiernach anzuweisen.

Die alljährlichen zweimaligen Musterungen im Frühjahre und Herbste, haben sie und zwar in jeder Seelsorgstation, wo sich Findelkinder befinden,

¹¹³⁹ Darüber.

gemeinschaftlich mit dem Ortsseelsorger und Beziehung des Ortes= oder Bezirks = Chyrurgen, in der Regel selbst vorzunehmen. Es wird jedoch, aber nur ausnahmsweise gestattet, daß dort, wo Ober= und Gemeinderichter bestehen, welche dazu befähiget sind, diese für die zweite, die Herbst=Musterungm delegirt werden dürfen, doch nur unter Haftung der Bezirksobrigkeit für dieses Geschäft. Die erste Frühjahrs=Musterung aber und die heurige erste Musterung jedenfalls, ist immer nur von der Bezirksobrigkeit selbst vorzunehmen.

Bei diesen Musterungen, bei welchen der Bezirksoberbeamte selbst erscheinen wird, sind dann alle Rubriken des Verzeichnisses nach Formular I. welche nicht schon unter der Zeit auszufüllen waren, genau und gewissenhaft in beiden Verzeichnissen, sowohl in dem des Ortsseelsorgers als im bezirksämtlichen auszufüllen, besondere Ereignisse sind in der Rubrik Anmerkung anzuzeigen.

Das eine dieser Verzeichnisse, wovon die Bezirksobrigkeit ein *Pare*¹¹⁴⁰ für sich auszufertigen hat, und welches die Musterungs=Relation vertritt, ist 14 Tage nach Beendigung der Musterung gefertigt vom Ortsseelsorger, der Bezirksobrigkeit und dem beigewohnt habenden Chyrurgen an das vorgesetzte einzusenden.

Das andere Verzeichniß ebenfalls so gefertigt, bleibt dem Ortsseelsorger zur Fortführung der Evidenzhaltung.

Bei diesen Musterungen, welche übrigens eben so abgehalten werden, wie es bisher vorgeschrieben war, haben die Nährältern mit ihren Pfleglingen immer zu erscheinen.

Von Gegenwart der einen, wie der andern kann nur Krankheit und daraus fließendes Unvermögen dispensiren, es muß aber dieses durch den Ortsseelsorger und den Chyrurgen, und von letzterm nur nach persönlich geholter Ueberzeugung, bei der Musterung bezeugt, und im Musterung=Protocolle mit Angabe der Krankheit angeführt werden. Bei solcher Verhinderung der Erscheinung der Nährältern sind die Kinder durch andere vertraute Leute der Musterung vorzuführen.

Mit den Musterungen sind die Auszahlungen der Verpflegsgelder verbunden. Um den Nährältern die Zahlung der Verpflegsgebühren in der gehörigen Zeit zu verschaffen, haben die Bezirksobrigkeiten 14 Tage nach jeder halbjährigen Zahlungsperiode, d. i. zwischen dem 1. und 14. Jänner, dann 1. und 14. July, den Verpflegskosten=Ausweise nach Formular II. an das vorgesetzte Kreisamt einzusenden.

In diesem sind alle Findelkinder in chronologischer Ordnung aufzuführen, und alle Rubriken genau auszufüllen. Bei der Musterung selbst dann geschieht die Auszahlung der Verpflegsgelder nach diesen einstweilen rückgegangenen Verpflegskosten=Ausweisen, welche bei der vorigen Musterung formirt

¹¹⁴⁰ Pare, einer Schrift (istopis), Cigale, str. 1138.

wurden und buchhalterisch adjustirt sind, und nebst dem jeden Bezirk treffenden Geldbetrag durch das Kreisamt erhalten haben. Die Bezirksobrigkeit besorgt damit die Auszahlung an die anwesenden Nährältern oder an [str. 4] ihre Bevollmächtigten, wenn jene ihre übernommenen Pflichten an den Kindern erfüllet haben, und läßt sich den Empfang in der betreffenden Rubrik des Verzeichnisses II. bescheinen, wobei der Ortsseelsorger und die Ortsrichter als Zeugen der richtigen Zahlung mitfertigen.

Bei diesen Musterungen ist dann auch alles, was hinsichtlich der Kinder zu geschehen hat, und nicht schon unter der Zeit geschehen ist, zu bereden und nach gemeinschaftlichen Einverständnisse zu ordnen.

Pflichten der Kreisämter.

Dieselben haben darauf zu sehen, daß Alles was hier befohlen wird, genau befolgt werde, sie werden sich bei jeder Gelegenheit, insbesondere bei Bereisungen, Commissionen und sonst die Einsicht der von den Ortsseelsorgern und der von den Bezirksobrigkeiten geführt werdenden Verzeichnisse zur Evidenzhaltung verschaffen und ihrerseits alles beitragen, was die humane Absicht der Staatsverwaltung befördern kann.

Insbesondere aber wird ihnen verantwortlichsten Pflicht gemacht:

- a) Die von den Bezirksobrigkeiten 14 Tage nach jeder Musterung an sie einzusendenden Verpflegskosten=Ausweise, Formular II., immer zu rechter Zeit eingehen zu machen, zu sammeln und mit einem Totale an die Direction der Wohlthätigkeits= und Versorgungs=Anstalten einzusenden, deren Sorge es seyn wird, die buchhalterische Adjustirung und Richtigestellung derselben einzuleiten.
- b) Diese nachher sammt den Verpflegsgeldern an die Kreisämter gelangenden Ausweise schleunig den betreffenden Bezirksobrigkeiten zugehen zu lassen, und darob zu machen, daß die Musterungen, mit welcher die Auszahlungen and die Nährältern verbunden sind, nicht vorzögert werden.
- c) Die ebenso 14 Tage nach dieser von den Bezirksobrigkeiten einzugehen habenden Musterungs=Relation, Formulare I. auch zur vorgeschriebenen Zeit einzutreiben, zu sammeln, aufmerksam zu durchgehen, Fehlerhaftes zu rügen, und ohne Zögerungen dem Gubernio mit dessen Bemerkungen vorzulegen. Die Kreisämter werden bei dieser Gelegenheit nicht ermangeln, solche Seelsorger und Bezirksobrigkeiten, welche sich in diesem Geschäfte auszeichnen werden, wie nicht minder die lässigen, der Landesstelle zur Kenntniß zu bringen.

Man zweifelt nichts, es werden weder die Kreisämter noch die Bezirksobrigkeiten es an Aufmerksamkeit und Thätigkeit fehlen lassen, um dem humanen

Zwecke der Staats=Verwaltung alle mögliche Unterstützung zu leisten. Von Seite des Curat=Clerus kann man wohl ohnehin schon nichts anders erwarten, da die mit diesem Geschäfte verbundenen Pflichten ohnehin so enge mit seinem Berufe verbunden ist, und aus deren Ausübung so wohlthätige und segensreiche Früchte entspringen.

Laibach am 3. Mai 1836.

Joseph Camillo Freiherr v. Schmidburg, Landes =Gouverneur.
Carl Graf zu Welsperg, Raitenau und Primor, k. k. Hofrath.
Joseph Wagner, k. k. Gubernialrath.

Priloga 8: **Okrožnica Škofijskega ordinariata v Ljubljani dekanijam glede tržaških najdencev. Ljubljana, 22. 9. 1851.**

Vir: ŽA Šmartno pri Litiji, spisi, najdenci, šk. 10 (rokopis, 1 str.).

No. 1730

An das Decanat _____

Da die Findelanstalt in Triest dermal mit Findlingen so überfüllt ist, daß zu deren gehörigen Unterbringung es am Raume gebricht, und man sich genöthiget hat, die dem Luftzuge ausgesetzten Ganghallen zur Unterbringung derselben zu benützen, was jedoch in der bevorstehenden rauhern Jahreszeit nicht mehr thunlich seyn wird, da ferner die geistige und leibliche Pflege der Findelkinder in der That ein sehr verdienstliches Werk der christlichen Barmherzigkeit ist, und diese erbarmenswerthen Geschöpfe an Leib und Seele großen Schaden leiden können, wenn nicht christliche Personen und Familien sich finden, die aus Liebe zu Gott sich ihrer annehmen, so werden in folge hohen Statthaltereie-Erlasses v. 11. August d. J. Z. 8404 die wohllehrwürdigen Herrn Diözesen Seelsorger aufgefordert, das Landevolk zur Uibernahme der Triester Findlinge zu ermuntern, und zugleich die Mütter gehörig zu belehren, wie sie bei der herannahenden rauhen Jahreszeit die überkommenen Findlinge im Rückwege vor Erkrankung zu schützen haben.

F. B. Ordinariat Laibach am 22. 7ber 1851.
Anton Aloys Bischof

Priloga 9: Okrožnica Deželnega odbora za Kranjsko o ukinitvi ljubljanske najdenišnice, Ljubljana, 18. 6. 1871.

Vir: NŠAL 4, šk. 132, f. 37/325 (tisk, 4 str.).¹¹⁴¹

Št. 5552 od 1870

Okrožnica vsem županijam na Kranjskem.

V 3. seji dne 24. avgusta l. 1870 je sl. Deželni zbor kranjski sklenil:

1.) Najdenišnica v Ljubljani prestane 1. julija l. 1871, to je, s 1. julijem 1871. leta se noben otrok ne vzame več v najdenišnico ljubljansko.

2.) Najdenci, ki so zdaj v deželni oskrbi in kateri pridejo do konca junija 1871. leta v ljubljansko najdenišnico, ostanejo v deželni oskrbi po pravilih zdaj še veljavnih.

3.) Zaradi tega pa, da ostne porodnišnica in učilnica za babice, stopajo 1. julija 1871. leta sledeče določbe v veljavo:

a) Noseče ženske se v ljubljansko porodnišnico jemljejo po preteku 8. meseca nosečnosti, in smejo, da-si tudi niso bolne, ostati v njej 4 tedne po porodu, ako za to prosijo; potem pa morajo z otrokom vred zapustiti porodnišnico;

b) v porodnišnico se jemljejo neomožene noseče ženske, pa tudi omožene, ako za to prosijo in jim vodstvo deželne dobrotne naprave vstop dovoli;

c) vsaka ženska pa, koja želi v porodnišnico brezplačno, to je, na stroške deželne, vzeti biti, mora z veljavnim ubožnim listom izkazati ubožstvo svoje in zavzemati se, da služi za poduk šolski, in ako bi treba bilo, za dojenico (amo);

d) določbe zaradi tega, koliko na dan plača ženska, koja proti plačilu išče sprejema [str. 2] v porodnišnico, ostanejo take, kakor so bile že zdaj, in tako ostanejo v prihodnje predpisi o tem, kar se tiče varstva skrivnosti njihove nosečnosti in njihovega poroda.

Ti sklepi stopijo s privoljenjem visoke .c. kr. Vlade 1. julija (malega srpana) letošnjega leta, vendar do zadobljene najviše sankcije le provizorno v veljavo.

Župani! Čujte zdaj, kar Vam deželno odbor n srce poklada.

Da je sl. deželni zbor odstranil najdenišnico, to je, tisto napravo, po kateri so se nezakonski otroci (najdenci) 10 let na deželne stroške redili, primoralo ga je prepričanje po skušnjah večletnih, da najdenišnice ne zadostujejo blagemu namenu, po katerem so se napravile nekda, kajti one ne ovirajo in ne zmanjšujejo hudodelstev detomorstva, izpoloževanja otrok in odganjanja telesnega sadu; v drugem obziru pa nič ne koristijo najdencem samim, kajti zavaljo slabega njihovega oskrbovanja na telesu in duši hirajo ali celo pomrejo, dežela

¹¹⁴¹ Okrožnica je dvojezična, tu bo predstavljen del v slovenskem jeziku.

naša pa mora plačati za rejo njihovo neizmerne stroške, vsako leto čez 60.000 goldinarjev. Da sami ti stroški se poplačajo, treba je po 6 odstotkov priklade na zemljiške, hiše in druge direktne davke nakladati našim ljudem.

Da pa vendar nosečim ženskam, ktere si z delom morajo kruh služiti, za tisti čas, ko se bliža porod in ne morejo več delati, se ponudi hiše, kamor smejo priti, da porodijo se je skrbelo za to, da se jim po preteku 8. mesecev nosečnosti, pod pogojem št. 3. črka c. zapovedanim, odpre porodnišnica, ki je v ljubljanski bolnišnici (špitalu), kjer smejo še 4 tedne po porodu osati. Potem pa morejo z otrokom vred, kakor je gori rečeno bilo, zapustiti porodnišnico in same skrbeti za njihovo izrejevanje.

Zdaj pa, kadar z otrokom preidejo spet domu in jim je treba skrbeti za kako službo ali delo, nalaga se županstvom, da so takim ženskam na pomoč s tem, da primerno podučijo svoje soseščane in jim na srce pokladajo usmiljenje do takih nesrečnih žensk, da jih, če ne morejo otroka v rejo kam drugam dati, ne spode neusmiljeno od hiše, kedar si iščejo službe ali dela, in pahnejo v revščino, v kateri bi morale obupati. Gospodarji se bodo kmalu sami prepričali, da ne trpijo škode, ako vzamejo tako žensko spet v službo, kajti skušnja uči [str. 3] po drugih deželah, kjer tudi nimajo najdenišnic, da take ženske to, kar pri delu zamudijo s skrbjo za otroka svojega, nadomestijo z večo pridnostjo njim skazano dobroto povrnejo s tem, da je njihovo srce bolj privezano na hišo tacega milostljivega gospodarja. Tudi se malo pozna pri gospodarstvu, če se pomnoži družina za enega otroka. To pa na drugi strani deželi in plačevalcem davkov prihrani neizrečno veliko stroškov.

Ne sme se pa prezreti še to, da take ženske za svoje otroke veči del boljše skrbijo, kakor rejniki njihovi, kateri si iščejo le dobička, sebi izročene rejence pa zanemarjajo, da niso za nobeno delo pripravi in pridejo poslednjič občini (soseski), v katero po domovinski pravici spadajo, kot lenuhi na glavo.

Po naravnem in državnem pravu in po dotičnih postavah mora za izrejo skrbeti pred drugim žlahta, prvo dolžnost pa imata oče in mati otroka, katera bosta tudi skrbela, če se jima le ne odtegne potrebni zaslužek.

Vrh vsega tega je pa tudi še to pomisliti, da veliko nezakonskih otrok premožnih očetov je dosehmaj dohajalo v najdenišnico, kjer so se izrejali na deželne stroške, to je, na stroške onih ljudi, ki davke plačujejo, očetje tacihi otrok pa so skriti ostali in namesti njih je dežela prvih 10 let plačevala stroške, potem pa, če si sami niso mogli kruha služiti, so prišli na glavo tisti občini, v kateri je mati doma.

Kar pa zadeva županijske spričevala in nakaznice, ktere imajo županstva dajati za sprejem ubozih nosečih žensk v porodnišnico, naj se ravna županstvo natanko po okrožnici deželnega odbora od 9. marca l. 1870 št. 5032, ktera jasno zapoveduje, da se

1. dajejo ubožni listi, ktere pa tudi gospod fajmošter mora podpisati in potrditi, damo takim ženskam, ktere so zares revne in ako je tudi oče otroka reven, in

2. da se domovinski listi ali nakaznice smejo nosečim ženska narejati samo za Ljubljansko porodnišnico, a nikdar ne za Tržaško, in da po takem se na domovinski list vselej mora zapisati to-le: »Ta list velja samo za pot v Ljubljano in za sprejem [str. 4] v Ljubljansko porodnišnico.« Če se kranjske ženske podajo v Tržaško porodnišnico, se jim prigodi, da se bodo prognale v domačijo nazaj. To naj županstvo v svoji občini tako razglasi, da to izvedo vse ženske.

Naposled ponavlja deželni odbor prošnjo do vseh županov naših, naj na vso moč pripomorejo v to, da se dežela znebi silnih stroškov, ob enem pa, da se s krščansko ljubeznijo ravna z ženskami, ki so večidel nedolžne pregreška, zaradi katerega one in njih otročiči velike nadloge trpijo.

Deželni odbor kranjski.

V Ljubljani 18. 6. l. 1871.

Namesti deželnega vladarja:

Dr. Jan. Bleiweis.

Priloga 10: Pogodba med tržaško najdenišnico in rejnico. Trst, 1831.

Vir: NŠAL, *ŽA Moravče, spisi, šk. 35, najdenci (tisk, 3 str.)*.¹¹⁴²

Sternena sirot ino najdenzov zesarska kraljeva oskerbnishiza mestne Ter-shashke soseske.

GLIHENGA

Katera je bila na ta konzi sapissani dan med tim zhes hisho tih podvershe-nih otrok v⁴ Tersti postaulenim vikshem.

Inu med _____

sturjena [str. 2]

POGOJ.

¹¹⁴² Pogodba je dvojezična, nemška in slovenska, tu je predstavljen le del v slovenščini, katere zapis je precej samosvoji in nedosleden, saj v zapisu pogosto manjkajo črke, ena in ista beseda je zapisana na različne načine. Str. 1 oziroma naslovnica je dvojezična, na vrhu je cesarski grb, uokvirjen za napisom: »*Kaiserliches Königliches Triester Findelhaus*«. V pogodbi je s podatki izpolnjen nemški del, slovenski je prazen. Na koncu pogodbe so na vsake pol leta (1831–1837) zapisi o plačilih in podpisih župnika in sirotinskega očeta.

Spodaj zapisani dan storjen med Tershasko sirot ino najdenzov sterno oskerbnishnizo, ino med ____ ki je ____ postave ____ obrasa ____ las ____ ozhi ____ oberv ____ nosa ____ vust ____ brade ____ liz; ima ozhitne posebne snaminja ____ stanuje v ____ kresiji, okraj ____ fari ____ vasi hishni shtevilke ____ gosposke ____ ino je previdena s' potrjenim prizhalam okrjaske gosposke ____ shtivilka ____ dneva ____.

Pogoj ima te le perstavke:

1. Poterdi ____ de ____ danashni dan is Tershashke sirot ino najdenzov oskerbnishnize s' popisovo shtivilko ____ otroka ____ spola; po imenu ____ v' rejo prejela ino otrok ima to posebne shivotne snamminja ____ ino vzepleni kos lise ____

2. Sgorni redniki perterdijo, de bode revno popisaniga ino v' rejo prevsetiga najdenza po dushi ino po truplo kakor lastne otroke svesto ino skerbno rediti, ino obljujo, kar dusho sadene:

3. Bersh ho otrok leta dorase, de bo sa vuk, ga bodo v' sholo poshilali, ino vso skerb imeli, da bo s' potrebnimi sholskimi bukvami saloshen pridno ino po redu va – njo hodil. Bukve jim bodo gospod fajmeshter, zhe jih gredo prosit, sastoni dali, Ravno tko si imenvani redniki.

4. Na vest vsamejo najdenza v' kershanski katolshki veri dobro podvuzhiti ino v' sploh ga bogabojezhe isrediti. De se to sgodi, kar je nar bolj mogozhe, ino de se otrok tudi, kar truplo tizhe od nobene strani ne sapusti, se redniki saveshejo.

5. De bres veda gospod fajmestroviga ali pa okrajske gosposke ne bodo ne najdenza, ne niegoviga rajiniga pogoja komu drugemo dali al prepustili, ne sastavili, ne samenili tudi se nikolj ne drugam preselili, preden fajmeshtru ino gosposki ne povedo.

6. De bodo vbogiga najdenza dobro shiveli, lepo zhedili, spodono oblazhili, de ne bodo s' njim gerdo ravnali, sizher se bo per ti prizhi is take slabe reje otrok odvsel, ino ta praviza, ga odvseti, tudi szer do spolneniga sedmiga leta smiram isgovorjena ostane.

7. Ko bi redizi najdenza oskerbnishizi nasaj dati hoteli de bodo to shest tednov pred Lublanskimu sirotarju napovedali, de otroku drusih rednikov poishe.

8. Zhe otrok sboli, de se bodo prezej gospod fajmeshtru ali pa okrajski gospsoki sglasili, ino de mu bodo bres pomude po sdravivza ali ranarja pastali ali shli.

9. Ko bi vtegnil per vsi ti skerbi vonder le vmreti, de bodo prezei gospod fajmeshtru ali pa okrajski gosposki povedali, ino kadar se to permeri, ali pa, de najdenez is reje stopi, njegov rejni pogoj fajmeshtru per vesti prezej nasaj pernesti. Polsednizk

10. De bodo, kadar je najdenzov ogled, vsakrat svojige rejenza sami kasat pernesli.

11. Rednikam, kateri dva najdenza, katerih eden je fant, prevsamejo, in pa na tanko splnijo, kar je v sgornih odstavkih savoljo isredbe isgovorjeniga, je po zesarскому povelju dovoljeno, de njih lastnih snov eden ne bo soldat, zhe pa sta obdvna najdenza fanta, se tudi she eden tih dveh ne bo v' soldate vsel, pa le, zhe redosti najdenze do dvanajstiga leta njih starosti is svojiga rede, de ne jishejo nizk vklada v' reejo ne per najdenshnizi, ne per soseski, ino leto skashejo s' prizhalam svoje gosposke.

12. Podpisan ____ kter ____ otroka sastonj v' rejo vseti nozhe ino torej tudi rezhe ne posebne dobrote svetliga zesarja na – se ne oberne poterdi rejenza prejevshi, da je [str. 3]

3 povoje

3 plenize

3 flanelze, potlje popotshine ____ goldinarjov sreberniga denarja ino en mesez reishine, kakor je rednikam pervo leta naidenzove starosti slehern mesez obljudena, namrizh ____ gold. ____ kr. prez s' rejenzam vred od oskerbnishnize v' reke prejela ____ kar je she sa pervo leto rejshine, ino pa plazhila, ki sdej le a, b in c pride, doplazhuje velkj srotar vselei ob najdenzov ogledu, namrizh:

a) Od prizhetiga drugiga de spolneniga sedmiga leta naidenzuve starosti slehern mesez v' rejshino ____ goldinarjov ____ kr. sreaerniga denaria.

b) Slehern leto v' obleko ____ goldinarjov ____ krajzerjov

c) Po spolnenih letih rednikama sa skerb, ki so je imeli, v' dar enkrat sa vselei ____ goldinarjov ____ krajzerjov.

13. Kader se posletno c sgodi, rednikj potlej nimajo nizh vezh pravize do sgornih plazhil, ino oni morejo najdenza sgol sami rediti ino s' vsem preskerbiti, pa smejo ga tudi k' domazhim, poljskim, rokodelikim ali drogim delam ino opravilam do njegoviga 22 leta oberniti. Po spolnemu 22 letu je pa najdenzu prepusheno s' svojimi redniki se pogovoriti, zhe bozhe ino kako de hozkhe, zhe jim je prav, she dalie per nih ostati, ali pa si smo kamor hozhe shives iti slushiti. Najdenke se tudi ne morejo siliti, de bi zelih 22 let sastonj slushile, zhe se jim pred kaka moshitve permeri, ino gospsoka vanjo pervolji.

14. Ko bi redniki najdenza tako sapustilj, al pa take s' jim gerdo ravnali, de bi bili oni krivi, zhe potlej ni sa nobeno delo, zhe je bolehen ali zlo polomlen, redniki ne bodo le odgovora dajali, le samo kasnani ino shtrafani, temozh tudi najdenza bodo sgol sami is svojiga rediti ino preskerbeti mogli. Zhe pa sprizhajo, de niso tega krivi, bo najdenzov oskerbnishniza sa takiga boleniga ali pohableniga otroka skrbela.

15. Zhe se po sedmimu najdenzovimu letu oglase njegovi starishi, ino bi ga radi od rednikov vseli, so jim ga redniki dolshni dati, zhe deshlsho pogalvistvo

sposna, de so otrokovi pravi starishi, bar jim padobizhka odjide, kteriga bi jim bil najdenz do 22 leta s' svojim delam storil, sa to imajo redniki pravizo do spodobniga povrazhila.

16. Po najdenzovi smerti, ino tudi po spolnenimu sedmimu letu radniki per najdenzov oskrbnishnizi nizh vezh jiskati pravize nimajo.

Ta je pogoj od obdveh strani podpisan more redniza sama s' najdenzam vred ob plazhbi ino ogledu vselej pokarati, nekej sato, de se vidi, kakiga sdravja de je rejenz, nekej pa de se plezbano svraven sapishe, ino de redniki to vedo.

V' poterdbo se pospishejo ____

V' Tersti ____ dan ____

Priloga 11: Pogodba med ljubljansko najdenišnico in rejnico. Ljubljana, 1849.

Vir: SI AS Gubernij v Ljubljani, registratura VIII, f. 51, t. e. 445 (tisk, 3 str.).¹¹⁴³

Savesa

storjena

med gospodarstvom z. k. hishe najdenzov in sirotkov v' Ljubljani in med ____ is vasi ____ hishne sht. ____ fare ____ kresije ____ savolj prejetja najdenza v' rejo.

Jest popisana s tem poterdim, de sim dans is hishe najdenzov in sirotkov v' Ljubljani otroka s' snamnjem sht. ____ prevideniga po imenu ____

____ las ____ ozhi ____ obrasa

____ ust ____ spola in s' posebnim snamnjem, de

____ rojeniga dan ____

v' svojo rejo prejela, in se tedaj saveshem kakor redniza:

§. 1

Sa-nj tako svestobo in skerb imeti, kakor so starshi pred Bogam in ljudmi sa svoje otroke skrbeti dolshni, in tega otroka v' vsim kakor svojiga otroka imeti.

§. 2

Prezej ko domu pride, bo redniza najdenza gospodu fajmoshtru in kantonski gosposki pokazala, de otroka v' svoje bukve sapishejo.

§. 3

¹¹⁴³ Pogodba je bila dvojezična, nemška in slovenska, tu je predstavljen le del v slovenščini. Na vrhu pogodbe je cesarski grb.

Redniza se dalej saveshe, najdenza s' drugim najdenzam ali s drugim otrokom ne smenjati, drugim rednikom ne prepustiti, v drugi kanton ne prenesti. Zhe se pa is svojiga dosdajinga [str. 2] stanovanja v' drugi kraj preseli, se bo savolj tega preseljenja per svojim dosedanjim gospodu fajmoshtru in per kantonski gosposki sglasila, kakor tudi prezej per novim gospodu fajmoshtru in per perhodni kantonski gosposki s' najdenzam vred pokasala.

§. 4

Ko bi pa redniza prejetiga otroka savolj posebnih okoljshin ne mogla delj v' reji imeti, se saveshe to gospodu fajmoshtru in tudi kantonski gosposki, da se oskerbnishtvu dobrodelstva na snanje da, sglasiti; med tem pa otroka tako dolgo v reji obdershati, dokler se mu druga rednica najde. Ravno to dolshnost imajo, zhe ona umrje, njeni dedizhi ali jerbje.

§. 5

Redniza se dalje saveshe najdenza lepo in kershansko rediti, in ga, kadar doraste, skerbno v' sholo poshiljati, in skerbeti, da se pridno in spodobno hodi uzhit, posebno ker sa najdenze ni v' sholo nizh plazhati, in se tudi bukve per gospod-ozhetu prosijo.

§. 6

Zhe najdenz sboli, naj redniza per zdravniku tistiga kraja pomozhi ishe, in ta mora sastojn pomagati, kakor tudi sa prejete sdravila redniki nizh ne plazhajo, te bodo is hishne sirotkov in najdenzov plazhane. Ko bi sdravnik ne hotel pomagati, naj to redniza prezej gospodu fajmoshtru in kantonski gosposki sglasi.

§. 7

Zhe najdenza v' bolesni sapuste, gerdo s' njim ravnajo, ali zhe so kako druzgzh redniki krivi njegoviga poshkodovanja, naj ga po 10 letih sami shive, szer pa, zhe niso njegoviga poshodovanja ali njegove nesasluslizhenosi krivi, naj se po navadnih postavah sa-nj skerbi.

§. 8

Zhe najdenz umerje, naj redniza to prezej gospodu fajmoshtru sglasi, naj jih saveso, in druge is hishe najdenzov pernesene snamnja odda. Od gospodarstva hishe najdenzov in sirotkov se ob tem raslozhno pove, da bi samolzhanje smerti najdenza kakor gerdo golufijo ostro in nepersanesljivo poshtrafali.

§. 9

Prezej ko najdenz deseto leto spolni, ali je k svojim starshem ali pred svojime zhetertim letam od koga drusiga sastojn v' rejo vset (Pog. osn. 12. vel tr. 1830 sht. 17970) stopi is oskerbljenja naredbe, v' pervim pergodku imajo redniki toliko pravize do njega, de jim mora do spolnjeniga 22. leta doma, na polji in per rokodelstvu delati. Po pretezhenim 22tim letujenja oblast rednikov do najdenza ali rejenja, in po tem imajo ta in uni prosto voljo, ako najdenez she dalej prej svojih rednikov ostane, ali si kje drugje svoj kruh slushi.

§. 10

Per prejetje najdenza, se da rednizi od gospodarstva in oskerbnishta hishe najdenzeov spisano prizhalo od njegoviga odroda, ktero je dolshna skerbno ohraniti, da rejenez is tega v' poshnejih letih svoj odrod isve, in ga sprizhati samore.

§. 11

Ker dvakrat v' letu rejenze ogledajo, da se od njih reje in sdravja preprizhajo, in postavljene rejne denarje rednikom plazhajo: se saveshe podpisana redniza v' tisti kraj, kateri je od gospoda fajmoshtra in od zhastne kantonske gosposke isvoljen in o pravim zhasu s' rejenzam, s' prizhjozho saveso in s' snamnji is hishe najdenzov in sirotkov pernesenimi skerbno hoditi, szer bi se ji rejni denarji ne dali, in bi mogla she savolj te sanikernosti odgovor dajati. [str. 3]

§. 12

Sraven tudi potrdi redniza, de je is hishe najdenzov in sirotkov tele rezhi perjela:

2 terbushne sukenze,

3 velke poveoje,

2 male poveoje,

2 velke peljnize,

2 vatla koza,

in oblubi ter se saveshe te rezhi samo sa rejenza imeti.

§. 13

Sa svesto spolnovanje vsih teh dolshnost se oblubi rednici od gospodarstva hishe najdenzov in sirotkov v' Ljubljani plazhilo ____ goldinarjev ____ kr. na menez, v' prvim letu rejenza, sa druge leta pa do spolnjeniga desetiga leta ____ goldinarjev in ____ kr. na menez; tudi se bo rednizi po spolnjenim pervim letu 4 gol. 30 kr. v' darilo plazhalo.

§. 14

Sadnjizh si gospodarstvo perdershi pravizo, rejenza v' pervih 10 letih njegoviga shivljenja, dokler je v' oskerbljenji hishe najdenzov in sirotkov, po svoji volji od rednikov nasaj vseti.

§. 15

Vsako kakorshnokoli prelomljenje teh pogojenih postav od strani rednikov, da pravizo gospodarstvu hishe najdenzov in sirotkov pogodbo vsdignjeno povedati, in vse tisto, in szer ob potrebi na stroske rednikov oskrbeti, kar se po prelomljeni pogodbi potrebniga ali pomagljivega pokashe.

V' poterjenje tega je ta savesa dvojno narejena od gospodarstva hishe najdenzov in sirotkov, kakor tudi od rednize in dveh prizh podpisana.

V' Ljubljani

Gospodar. ____

Oskebnik. ____

Preglednik. ____

Priloga 12: Zapisnik o razgovorih med JSZ in Društvom Združenih zasebnih in trgovskih nameščencev Slovenije v Ljubljani. Ljubljana, 13. 4. 1934.

Vir: NŠAL, 332, šk. 8, JSZ (tipkopis, 7 str.).

Zapisnik

o razgovorih med Jugoslovansko strokovno zvezo v Ljubljani in Društvom Združenih zasebnih in trgovskih nameščencev Slovenije v Ljubljani.

Dne 13. aprila v prostorih JSZ v Ljubljani.

Navzoči: Za Jugoslovansko strokovno zvezo: Ing. Matija Žumer, Rutar Jože, Nagode Leopold, pozneje Langus Jože.

Za Društvo Združenih zasebnih in trgovskih nameščencev Slovenije v Ljubljani: Franc Kremžar, Baš Jože, Češnovar Slavko in Pernišek Franc.

Potek:

Ing. Žumer:

Mi smatramo Jugoslovansko strokovno zvezo za edino predstavnico krščanskega delavstva pri nas, to pa tako, da zastopamo tudi nameščence in da tudi javnosti pokažemo svoje interese do nameščenstva, da pa tudi v javnosti zastopamo interese obojih. Mi nočemo nameščencev izrabljati v svoj prid, ampak skušamo nameščence tudi povsod vpoštevati. Le tako smatramo organizacijo za popolno, da v njej organiziramo delavstvo i[n] nameščenstvo. Zato razdvojenost ne more biti v korist stvari, temveč le v škodo. Želimo, da pride do iskrenega sodelovanja, pri tem pa nočemo staviti nobenih ovir, želimo le odkritosrčnega zaupanja.

Kremžar:

Z zadovoljstvom naglašam, da je prišlo do teh razgovorov. Imamo najboljši namen razkol spraviti z dnevnega reda, ker hočemo tudi mi enotno krščansko delavsko gibanje. Mi sicer danes zastopamo le nameščence, toda bolj kot zato vprašanje, kako in kje bodi nameščenstvo organizirano, gre za to, kdo načeluje skupni krščanski delavski in nameščenski organizaciji, gre nam zato, da pojasnimo načelne razlike, ki nas ločijo. Po objasnitvi vseh teh razlik po odstranitvi iz njih izvirajočih nesoglasij, bo tudi za nas, zadeva urejena. Krščansko socialistično gibanje je dejstvo. Smatramo pa tudi da je to gibanje pri nas orijentirano v marksističnem [str. 2] smislu in premalo v katoliškem. Mi delamo v katoliški organizaciji ne le zato in pred vsem zato, da branimo svoj kruh, ampak, da ljudi vodimo tudi v katoliško smer in njih pogled usmerimo v večnost. Vi mislite, da avtoriteta Cerkve ni brezpogojna. Mi pa trdimo, da je brezpogojna. Papež

je socialistično gibanje obsodil. Vi to drugače mislite. O tem se ne maramo prepirati. Na Vaši strani se trdi, da se da enciklika *Quadragesimo anno* različno razlagati. Mi pa trdimo, da je ta beseda, mislim namreč okrožnico, beseda glavarja, učenika in očeta Katoliške cerkve in je mi kaj prida ne moremo razlagati. Kot zvesti sinovi Cerkve smo jo dolžni sprejeti z vsem spoštovanjem. Zato pa mi tudi v tej stvari ne debatiramo. Ob tej priliki ne bomo debatirali o avtoritete Cerkve, o sodelovanju katoliških organizacij v katoliškem občestvu, ker vemo, da bi bilo to brezplodno in bi sporazum oviralo. Imejmo pred seboj gladko stališče: Ako je med nami spor o takih stvareh, potem vprašajmo za svet in razsodbo odločujočo avtoriteto. Če smo katoličani pa je med nami spor, je za nas odločujoča avtoriteta Cerkev, oziroma škof ali pa tudi naša internacionala. Škofovi razsodbi se kot katoličani gladko podvržemo, storite tudi to vi, pa smo skupaj. So pa med Vami ki niso pravi katoličani in precej je teh in to so med Vami vplivni ljudje. Ti hodijo na zborovanja JSZ, kjer govore katoliškim delavcem svoje zmotne in napačne nazore. Da v stvareh, o katerih smo se enkrat sporazumeli in zedinili, ne bo vnovič nastal spor, nam je, kakor tudi Vam, potrebna popolna garancija. Mi smatramo, da najboljšo jamstvo postavimo s tem, da organizacija sprejme duhovnega voditelja, ki naj bo idejni vodja, glavni tajnik, ima odločujočo besedo pri vsem organizacijskem tisku in vodi sploh idejno in duhovno delo v organizaciji. Za osebo se ne bomo prepirali. Dobiti moramo človeka ki bo obema stranema všeč.

Če so torej med vami ljudje, ki delajo križ čez cerkveno avtoriteto, kakor sem prej omenil, moramo, če hočemo delo v organizaciji obvarovati stran potov, gledati, da se [str. 3] taki več ne uveljavijo. Vi pa morda enega ali drugega med nami ne vidite radi, zagotovimo vam, da se bo tak umaknil. Za nas slovenske katoličane ni nikakih političnih razlogov več. Mi smo ena sama skupina, ki je obsojena v to, da bo trpela. Ako je delavec v Jugoslovanski strokovni zvezi organiziran, je zato ker je katoličan. Njega viharji ne bodo omajali pač pa bodo odleteli vsi še tako radikalni socialisti, ki ne temelje v načelih katolištva. Še bodo prišli časi, ko bomo za svoje delo dobivali le brce, od države nobene podpore. Naša zmaga je edina mogoča le v katoliški skupnosti, ker le v tej bo zmagal delavec, nameščenec, kmet. Mi se moramo smatrati za enotno katoliško telo. Čas in razmere so nas privedle do tega, da moramo nujno ustvariti katoliško skupnost.

Ing. Žumer:

Skušam odgovoriti, kolikor so mi stvari znane. Najprej radi socialističnega naziva. V ortodoksiji je spor. Kolikor pa mi je znano je to v skladu z encliko. Zaradi imena od strani Cerkve še ni bilo spotike. Ni pa to zame važno. Glede enciklike moram poudariti, da smo bili mi revnejša plat. Na mnoge krivične napade v tej zadevi mi nismo mogli odgovarjati. Naj Vas spomnim samo na okrožnico g. Gabrovška. Dokler me kot katoliškega javnega pisca Cerkev ne

obsodi, mi nihče ne more očitati, da moje ravnanje ni v skladu z naukom in voljo Cerkve, dokler je moja vest v skladu s spovednikovim mnenjem in sodbo. Vsi taki napadi so samo škodovali. Encikliko je občni zbor Jugoslovanske strokovne zveze v l. 1932 sprejel, jasno izrazil o njej svoje mišljenje. Katoliška javnost in Cerkev na to nista ničesar odgovorila. Ali smo torej ravnali in govorili napak?

In katoliška skupnost? Opomnim naj, da v Ljubljani že dolgo obstoja K.A. Da konstatiram stališče Jugoslovanske strokovne zveze, moram povedati, da mi od strani K.A. še nismo slišali kekega vabila ali poziva za sodelovanje. Prilika sodelovanja nam ni bila dana.

Tuji vplivi. Za članstvo Jugoslovanske strokovne zveze so edino odločujoči in obvezni oklepi načelstva JSZ. [str. 4] Ti sklepi pa niso vplivni na ljudi in njih mnenje, ki stoje izven. Enako pa tudi njih mnenje nima vpliva na sklepanje načelstva. Pri svojem delu se JSZ skuša varovati tujih vplivov zlasti pa takih, ki bi ji utegnili škodovati.

Podali ste predlog naj v sporu razsodi Cerkvna oblast. Pripomnim, da temu predlogu ne moremo ugovarjati. Predlagate duhovnega voditelja. Pripomnim pa, da sem vendar nekoliko skeptičen, ker si mi zdi, da ta ali drugi, ki bo pri tem sodeloval ni toliko vpeljan v naše razmere, da bi mogel pravično soditi. Zato skušajte predlagati take ljudi, ki bodo tudi za nas sprejemljivi.

Kremžar:

Veste, da je tudi »Pravica« v svojem pisanju marsikaj zagrešila. To danes ne velja, je pa veljalo. Toda ljudje, ki so to, pisali, so še danes v Jugoslovanski strokovni zvezi. Pa vzemimo pisanje »Besede«. »Beseda« je več ali manj Vaše idejno glasilo?

Ing. Žumer:

Da!

Kremžar:

Ali pa je pisanje »Besede« katoliško?

Ing. Žumer:

Da!

Kremžar:

Mi pa pravimo, da to pisanje ni povsem katoliško, ali vsaj ni tako, da bi moglo veljati za idejno glasilo katoličanov. Ali naj torej tudi o tem odloči Cerkev?

Ing. Žumer:

Da!

Kremžar:

In kako je z »Mladim Plamenom«? Jugoslovanska strokovna zveza je sicer izjavila, da »Mladega Plamena« ne prizna, toda te zmote pa ni javno in jasno obsodila, ne v svojem oficijelnem glasilu »Delavski Pravici« niti v »Besedi«. Vse

to zbuja videz, da nočete na dan z jasno linijo. Morda je to za vas samo pogrešek. Pri opazovalcu, ki stoji izven vas pa to drugače izgleda. Glede enciklik ne, sme biti oklevanja. Mi moramo iti samo za papežem. V borbi za pravice delavstva nas ne sme zmotiti kakršnikoli ekstremni nazor. Res je, mi moramo imeti vse razumevanje za reveže, toda mi pa imamo tudi evangelij. In ta, nam je vodilo.

Rutar:

Glede razgovora o načelnem stališču, naj povem svoje mnenje. Mnogo Kremžarjevih stvari je resničnih, nekaj pa tudi krivičnih. Vzemimo slučaj z »Mladim Plamenom«. Mi smo imeli s temi fanti okrog »Mladega Plamena« neprestane boje, dokler nismo storili radikalnega sklepa in jih vrgli iz svoje srede in svojih prostorov. Vsled teh večnih dnevnih bojov smo smatrali poslednji korak za tako pomemben, da se nam ni zdelo potrebno stvari še posebno v članku obsojati.

Naši delavci so dnevno v boju z marksisti, v tem pa je tudi naša glavna naloga izvršena, saj v tem boju tudi delamo za razčiščenje zmotnih idej in zmago naše misli. Tovariš Rozman n. pr. takole pravi: »Ob delopustu stojim pred tovarno, delim letake, agitiram za našo stvar, za katoliško stvar, v mene pa pljuvajo ljudje in me sramote, pa so katoličani.« Če se JSZ izkaže kot zmagovalka v pogajanjih, je za nas to merodajno.

Langus:

V »Pravici« smo pisali, da je v načelnih stvareh za nas škofovo mnenje merodajno. S škofom smo se tudi dogovorili za duhovnega voditelja. Določen je bil tržiški kaplan g. Zakrajšek. Vendar do tega ni prišlo, ker mu škof pač ni mogel reči: moraš iti! Lahko pa trdim, da JSZ v zadnjih dveh letih ni delal pogrešk. Pri tem finančnem položaju pa veliko več storiti ne more. Glede pisanja »Besede«, pa vprašajmo g. škofa.

Kremžar:

Na Rutarjeva izvajanja moram pripomniti, da v Pravici nikoli niste povedali, da »Mladi Plamen« troši načelne zmote.

Rutar:

Ako mi bil Mladi Plamen kako razširjeno glasilo, bi to vsekakor storili. Kar je bilo naših ljudi, so kljub tem zmotam stali zvesti našim načelom, drugih čitateljev pa kljub opominom ne bi spravili do pravega razumevanja.

Ing. Žumer:

Mi smo glede pisanja »Besede« pripravljeni podvreči se razsodbi g. škofa, da on pove, če je pisanje »Besedi« protikatoliško.

Svoj čas se je hotelo JSZ razbiti in raznesti. Naj vas spomnim samo na občni zbor v letu 1932. Katoliški krogi naše organizacije niso hoteli podpirati. Mi smo imeli tukaj idealne ljudi, ki so hoteli delati, nepoklicani pa so razbijali. Od tega ima škod[o] K.A. Ves čas smo bili v stiku z odličnim duhovnikom, ki

je imel vpogled v naše življenje in on je kontroliral vse naše resolucije, to pa je tudi dovolj.

Kremžar:

Tole povem v osvetlitev. Že v početkih JSZ, še prej pa v Delavskem društvu je delavstvo dajalo vsemu katoliškemu gibanju če že ne smer, pa vsaj pobudo. Pozneje v praksi so nastala različna nasprotja. Toda stvar je šla vseeno lepo naprej. Strokovno je pozneje postalo zgolj borbeno gibanje za kruh; ako pa ima strokovna organizacija za cilj samo kruhoborstvo, je to gibanje samo za danes. Imeti mora tudi globok duhovni temelj, na katerem hoče trajno graditi boljšo bodočnost. Poznajo se pa tudi politični vplivi zlasti hudi boji iz leta 1932. Jugoslovanska strokovna zveza je tedaj tudi s SLS imela mnogo bojev, kar pa je seveda naraven pojav, ni pa res, da ni politična stranka JSZ prav nič pomagala. Vsem mora biti znano, da je stranka prav do svojega razpusta vsak mesec vtilarala tisočake za JSZ. Iz Gosarjeve ideologije sta Žužek in Marinšek napravila antologijo do stranke in katoliške skupnosti. Sicer pa to ni krivda današnjega vodstva JSZ. Dejstvo pa je, da vselej, kadar smo se katoličani med seboj kregali, do

do zagrenjenosti, v našem delu ni bilo blagoslova božjega. In zato ga danes tudi ni. Vse preveč povdarimo materijelno stran, vse premalo pa duhovno.

Ing. Žumer:

JSZ predstavlja celotno strokovno gibanje delavstva in nameščenstva. Nameščencem hočemo dati delazmožnost, sicer pa v sklopu JSZ.

Kremžar:

In kakšne pravice nam boste dali?

Ing. Žumer:

Uživajte vse avtonomne pravice za svoje delo. Nameščenci morajo razpolagati z vsemi sredstvi, ki jih more nuditi JSZ.

Kremžar:

Torej ima ta naša organizacija tudi pravico sodelovanja in zastopstvo v načelstvu JSZ?

Ing. Žumer:

Vzemite praktično. Saj nameščenci vodijo JSZ. Drugače pa načelstva ni mogoče ustvariti.

Kremžar:

Organizacija ima pravico do svojega zastopstva.

Ing. Žumer:

Da, ima. Mi vas ne silimo na pravila, ki vam ne konvenirajo. Mi delamo nova pravila, pri tem bi mogli uspešno sodelovati tudi vi.

Kremžar:

Do sedaj smo delali na utemeljitvi svoje organizacije; šele sedaj jo bomo začeli širiti in se spuščati v podrobna dela.

Langus:

Sestavijo naj se enotna pravila. Vaše pravilo mora imeti le to spremembo, da prizna JSZ. Lahko obdržite svoja pravila, ali pa naredite nova. Ne delamo ovir, storite kakor hočete. Katoliški nameščenski in delavski poktet mora biti na zunaj enoten, vsaka zveza pa naj se sama zase upravlja.

Kremžar:

S tem bi ta razgovor končali. Rezultat današnjih razgovorov je ta. V vseh spornih zadevah se podvržemo razsodbi škofa. Ker gre za skupno zadevo, določimo vsak svojega človeka, ki bosta oba šla v tej zadevi k g. škofu. Škof naj razsodi in opredeli pisanje »Besede«, izreče svoje mnenje in sodb o imenu krščansko socialističnem, zlasti pa odloči svojo sodbo o pisanju glede enciklike, razrednega boja in kolektivizma ter določi na naš predlog duhovnega voditelja.

Franc Kremžar¹¹⁴⁴

Priloga 13: **Pismo predsednika Društva Združenih zasebnih in trgovskih nameščencev Slovenije Franca Kremžarja škofu Gregoriju Rožmanu. Ljubljana, 1. 6. 1934.**

Vir: NŠAL, 332, šk. 8, JSZ (tipkopis, 2 str.).

Ljubljana, 1. junija 1934.

Prevzvišeni gospod knez in škof!

V smislu izvajanj priloženega zapisnika o razgovorih med JSZ in našim društvom Združenih zasebnih in trgovskih nameščencev Slovenije v Ljubljani si Vas kot zastopnik društva Združenih dovoljujem najudaneje prositi, da bi k gorenjim razgovorom blagovolili zavzeti svoje avtoritativno stališče in nam podati svoje smernice.

Pri razgovorih za bodoče skupno sodelovanje vseh katoliških strokovnih organizacij smo se zedinili v tem, naj načelna sporna vprašanja nad katoliškimi strokovnimi organizacijami reši beseda avtoritativnega zastopnika sv. Cerkve, kateri se oboji pokorimo. Vaše beseda naj omogoči načelno jasnost in edinost v skupnem sodelovanju vseh katoliških delavcev in nameščencev.

Prav posebej si dovoljujemo prositi za Vašo avtoritativno besedo v sledečih vprašanjih: [str. 2]

¹¹⁴⁴ Lastnoročni podpis.

1. Ali je naziv »krščanski socialist« v smislu besede sv. očeta primeren za katoliškega organiziranega delavca?

2. Ali smo dolžni katoličani papeževo okrožnico »Quadragesimo anno« brezpogojno spoštovati in se tudi v socialnih in gospodarskih vprašanjih po njej ravnati?

3. Ali bi presvetli blagovolili v med nami spornih vprašanjih te okrožnice s svojo avtoritativno izjavo avtentično tolmačiti besede sv. očeta?

4. Ali so listi in glasila JSZ bila vedno v skladu z načeli katoliške Cerkve? Posebej velja to za »Besedo«.

5. Ali bi presvetli blagovolili vodstvu JSZ dati duhovnika kot duhovnega vodjo kat. delavske organizacije, ki bi jo idejno vodil in nadziral ter vodil tudi njen tisk?

Na ta vprašanja Vas vljudno prosimo blagohotnega nadpastirskega poduka in načelne rešitve, od katere je odvisna bodoča smer krščansko socialnega gibanja med Slovenci. Proseč Vas Vašega nadpastirskega blagoslova ostajam najudanejši

Fr. Kremžar.¹¹⁴⁵

Priloga 14: Pismo Društva Združenih zasebnih in trgovskih nameščencev Slovenije škofu Gregoriju Rožmanu. Ljubljana, 3. 7. 1934.

Vir: NŠAL, 332, šk. 8, JSZ (tipkopis, 2 str.).

Prevzvišeni

Potem, ko sta se pri Vas oglasila naš tov. g. Kremžar in zastopnik JSZ g. Langus radi razčiščenja vseh spornih vprašanj in načelnih razlik, ki obstojajo med nami in JSZ, se je pojavilo nekaj novih momentov. Zato si dovoljujemo prositi Vas, da jih po svoji uvidevnosti pri razsoji upoštevate.

Ob priliki občnega zbora JSZ in proslavi 40 letnice krščanskosocialističnega gibanja se je predsednik JSZ g. Srečko Žumer v imenu JSZ jasno in določno izrekel za socializem. Rekel je: »Socializem je torej stremljenje po pravični družabni ureditvi in boj proti individualistični kapitalistični družbi. Socializem ni že marksizem in ni že boljševizem. Socializem je zase gospodarsko stremljenje. To stremljenje pa mora nujno sloneti na etično pozitivnih ali negativnih načelih. In ravno zato mora imeti socializem glede etičnih načel svojo označbo: krščanski, marksistični itd. - Pot do socialističnega mišljenja je težka in dolga. Kdor hoče biti pošten socialist, mora priznavati in upoštevati vse elemente, ki

¹¹⁴⁵ Lastnoročni podpis.

podpirajo socialistično gibanje. Tak važen element je marksizem kot znanstveno utemeljen nauk, kot kritika kapitalizma. Kot takega ga priznavamo, odklanjati pa ga moramo kot svetovni nazor. Kot tak ne koristi socializmu, ampak mu je v škodo.« Po besedilu, ki ga je objavila Del. Pravica z dne 7. 6. 1934.

Podobno piše v majski številki »Beseda«, ki pravi med drugim, da »odklanja vse doktrine in vsako avtoritativnost v gospodarskih in socialnih vprašanjih in skuša to vprašanje reševati iz lastne presoje in na podlagi lastnega gledanja gospodarskega in socialnega dogajanja« ter zato »skuša izključno gospodarska in družabna vprašanja [str. 2] ločiti od vere in svetovno-nazorne usmerjenosti, ker je prepričana, da je mešanje enega področja z drugim v kvar tako veri, kakor slovenski splošnosti.«

Ugotavljamo, da so bile od strani JSZ izrečena gornja načela, ki so za nas vsaj sporne in radi katerih smo se obrnili na Vas. Svoj odgovor na pisanje »Besede« smo objavili na uvodnem mestu v zadnji številki »Bodočnosti«, ki jo prilagamo.

Pripomniti moramo, da želim predvsem jasnosti v tem, ali je pisanje »Besede« in ali so njeni nazori taki, da morejo na katolike vplivati pozitivno-vzgojno v smislu katoliških-verskih nauk in buditi tudi v gospodarskem in socialnem življenju pravega katoliškega duha. To predvsem radi tega, ker njeno pisanje vpliva na delovanje JSZ in ker je po določenih izjavah članov načelstva »Beseda« idejno glasilo JSZ. Razjasnitve v vseh teh zadevah pa ne pričakujemo in želimo samo mi, ampak tudi ostali katoliški krogi. Pokazalo se je to že v pisanju »Slovenca«! in v novejšem času tudi »Kresa«, ki je objavil o tem v junijski številki članek izpod peresa dr. A. Zupana.

V trdnem prepričanju, da nam bode v vsem tem pokazali jasno načrtano pot, po kateri nam je iti, Vas prosimo, da blagovolite sprejeti izraze naše najgloblje vdanosti.

V Ljubljani, dne 3. julija 1934.

[Žig društva in podpis tajnika in podpredsednika.]

Priloga 15: Predlog Društva združenih zasebnih in trgovskih nameščencev Slovenije JSZ o ustanovitvi enotne organizacije, april, 1935.

Vir: NŠAL, 332, šk. 8, JSZ (prepis, tipkopis, 2 str.).

PREDLOG

Društva združenih zasebnih in trgovskih nameščencev Slovenije v Ljubljani Jugoslovanski strokovni zvezi radi ustvaritve enotnega strokovnega in

stanovskega gibanja slav. katoliškega delavstva in nameščentva. V namenu skupnega in sporazumnega delovanja se ugotovi in sklene:

1. Obe strokovni organizaciji ostaneta kot doslej popolnoma samostojni.
2. Izključna pravica in dolžnost J.S.Z. je strokovno organizirati katoliško delavstvo, izključna pravica in dolžnost Združenih je strokovno organizirati katoliško nameščentvo.
3. J.S.Z. v treh mesecih po podpisu medsebojnega tozadevnega dogovora likvidira in razpusti SZPTNJ in spremeni pravila vseh tistih strokovnih skupin, ki dopuščajo mešano članstvo.
4. Idejni temelj strokovnega udejstvovanja obeh organizacij je izključno nauk katoliške cerkve in enciklike, ki obravnavajo socialna vprašanja.
5. Obe organizaciji zavračata marksizem in kolektivizem kot svetovni nazor in kot kritiko sedanjega družabnega in gospodarskega reda.
6. Nobena organizacija ne sme postati instrument kakršnegakoli političnega udejstvovanja. [str. 2]
7. Aktivno sodelovanje med obema organizacijam posreduje in vodi stalen skupen svet (odbor, zbor) v katerega delegirata obe organizaciji po dva pooblaščenca in po enega zastopnika svojega tiska.
8. Svetu (odboru, zboru) predseduje predsednik, ki ga po sporazumu obeh organizacij določi škof.
9. V delokrog tega sveta (odbora, zbora) spadajo vsa načelstva ter ona strokovna in stanovska vprašanja, ki so obema organizacijam skupna. Prav posebno pa spada v njen delokrog nadzorstvo tiska obeh organizacij.
10. Svet (odbor, zbor), sklepa soglasno. Če v kakem vprašanju ni soglasja, odstopi tako zadevo obema organizacijama, da jo rešita.
11. Obe organizaciji se zavežeta, da pri volitvah zastopstev v socialne zavode in ostala stanovska predstavništva nastopata z enotno listo.

Društvo združenih zasebnih in trgovskih nameščencev Slovenije v Ljubljani

Baš, l. r.

t. č. predsednik

Češnovar l. r.

t. č. tajnik v. z.

**Priloga 16: Pismo JSZ Društvu združenih zasebnih in trgovskih
nameščencev Slovenije. Ljubljana, 4. 4. 1935.**

Vir: NŠAL, 332, šk. 8, JSZ (prepis, tipkopis, 1 str.).

Opr. št. 542/35

Ref. L/K

Ljubljana, 4. aprila 1935

P. n. Društvo združenih zasebnih in trgovskih nameščencev Slovenije,
Ljubljana

Jugoslovanska strokovna zveza v Ljubljani ne more sprejeti Vašega načrta za enotno strokovno organizacijo krščanskih nameščencev, ker sloni ta načrt na dveh paralelnih organizacijah in ne na načelu enotne organizacije, pa tudi zato ne, ker ne sloni na demokratičnih principih.

V iskreni želji, da pride čimprej do enotne strokovne organizacije nameščencev s krščanskim svetovnim nazorom, to je med našo nameščensko zvezo in Vašim društvom, ter povdarjajoč ugotovitev razgovorov z dne 27. 3. 1935, da ni med obema organizacijama osnovnonačelnih diferenc, in da so različni le pogledi na organizacijski sestav, predlagamo sledeči načrt za ustanovitev enotne strokovne nameščenske organizacije:

- 1). Vsi nameščenci se organizirajo v nameščenski zvezi v okrilju J.S.Z.
- 2). Z ozirom na to, da je za borbo nameščencev treba drugačnega postopanja kot za borbo delavcev, prizna J. S. Z. nameščenski zvezi posebno avtonomijo.
- 3). Avtonomija nameščenske zveze v okviru J.S.Z. se določi s posebnim poslovníkom, ki ga sestavi paritetna komisija iz obeh organizacij.

Ker nimata dve istonazorni nameščenski strokovni organizaciji pravega *raison d'être*, nasprotno, razdvajata nameščence istega nazora v njihovi borbi in tako ne dajeta prave moralne opore lastnim članom, pač indirektno podpirata nasprotnike, pričakujemo, da bo ta naš predlog mogel služiti za ustvaritev enotne nameščenske organizacije in tako pomagal do strokovne skupnosti vseh, ki priznavajo krščanski svetovni nazor, kajti le skupna borba vseh bo dosegla skupne uspehe. Dosedaj namreč ni nameščenstvo smo zase izvojevalo nobene pomembne zaščite, ampak le skupno z delavstvom, oziroma je delavstvo stalo v prvih bojnih vrstah in doseglo vsaj nekaj uspehov zase in za nameščenstvo.

V gorenji zadevi želimo, da se vrši razgovor v torek, dne 9. aprila ob 19. uri v prostorih J.S.Z. Če pa to ne bi bilo mogoče pa v prostorih Akademskega doma.

Pričakujemo tozadevnega cenj. sporočila in beležimo
s krščansko socialnim pozdravom!

Žumer Srečko, l. r. t. č. načelnik
Rozman Joško, l. r. tajnik

**Priloga 17: Pismo JSZ Društvu združenih zasebnih in trgovskih
nameščencev Slovenije. Ljubljana, 12. 4. 1935.**

Vir: NŠAL, 332, šk. 8, JSZ (prepis, tipkopis, 1 str.).

Opr. Št. 586/35
Ref. L/K

Ljubljana, 12. aprila 1935

P. n. Društvu združenih zasebnih in trgovskih nameščeno Slovenije v
Ljubljani

Na Vaš predlog za enotno strokovno in stanovsko gibanje slov. katoliškega
delavstva in nameščenstva izjavlja načelstvo J.S.Z.:

1). Enotno strokovno gibanje delavstva in nameščenstva je mogoče samo
v enotni organizaciji. To je potrebno radi majhnega števila slovenskega naro-
da, dvakrat potrebno radi defenzivnega zadržanja slov. katoličanov v javnem
udejstvovanju.

2). Razgovori o enotnem strokovnem gibanju delavcev in nameščencev
so imeli že v početku predvideno enotno organizacijo, kajti svoj izvor imajo ti
razgovori v dejstvu, da imamo in ker imamo dve organizaciji.

3). Zato bazira naš predlog na principu enotne strokovne organizacije s
primerno avtonomijo za nameščence, kakor to zahteva različen način uspešne
borbe.

4). Enotno strokovno organizacijo predvideva tudi Vaš predlog, toda šele
v naslednji etapi sporazuma.

5). Vaš predlog pa ne nudi nobene garancije, da bo druga etapa sporazuma
sploh kedaj nastopila, niti v kakšnih okoliščinah niti pod kakšnimi pogoji.

6). Vaš predlog bi z izločitvijo pravice do nameščenske organizacije nujno
oslabil J.S.Z. že pred zadnjo etapo, šele morebitnega bodočega sporazuma, kar
bi škodovalo J.S.Z. v nastopih proti drugim strokovnim organizacijam, ki stoje
na materialističnem svetovnem nazoru. Ne škodoval bi pa le J.S.Z. ampak celo-
tnemu krščanskemu strokovnemu gibanju.

7 Če bi bil Vaš predlog realiziran, bi za bodoče volitve v Delavsko zbornico in druge socialne inštitucije mogla katerakoli stranka oziroma samostojna organizacija staviti druge tak pogoje, da bi do sporazuma sploh ne prišlo in rezultat bi bil, da nobena stranka pri volitvah ne bi mogla nastopiti, J.S.Z. ne, ker ne bi imela organizacije nameščencev, Vaše društvo ne, ker ne bi imelo organiziranega delavstva. Slovenski katoličani pa te pravice ne smemo postaviti v nevarnost, še manj se ji odreči.

8) a.) Ker Vaš predlog ne obsega bistva sporazuma enotne organizacije, ampak bazira na sedanjem stanju dveh organizacij, kar smatramo oboje za nezdravo.

b.) Ker Vaš predlog ne daje noben garancije da bi, če tudi v etapah, kedaj prišlo do enotne organizacije.

c) Ker sami predvidevate kot dokončno obliko enotnega strokovnega gibanja enotno strokovno organizacijo.

Predlagamo, da služi kot baza za bodoče razgovore naš predlog z dne 4. 4. 1935. števil. 542/35, ki vse to obsega in vljudno prosimo, da nam javite datum, kraj in uro za te razgovore.

Krščansko socialni pozdrav:

Žumer Srečko, l. r. t. č. načelnik

Rozman Joško, l. r. tajnik

Priloga 18: Pismo JSZ škofu Gregoriju Rožmanu. Ljubljana, 27. 4. 1935.

Vir: NŠAL, 332, šk. 8, JSZ (tipkopis, 1 str.).

Opr. št. 673/35

Ref. L/K

Ljubljana, 27. 4. 1935

Prevzvišenemu dr. Gregoriju Rožmanu škofu v Ljubljani

Ker ste se, Prevzvišeni, živo zanimali za razmerje med J.S.Z. in Društvom združenih nameščencev kakor tudi za svojstev obeh organizacij, si dovoljujemo poslati Vam prepise predlogov za združitev. Na podlagi predlogov boste, Prevzvišeni, sami mogli zavzeti zdravo stališče.

Pripominjamo le toliko, da je predlog Združenih za J.S.Z. nesprejemljiv, dokler je v veljavi sedanji zakon o Del. zbornicah, v katerih so združeni delavci

nameščenci, ker se sicer odrečemo možnosti udeležbe pri volitvah v Delavsko zbornico.

Na naša tozadevna pojasnila z dne 12. aprila 1945 nismo prejeli od Združenih nobenega poziva za nadaljevanje razgovorov in zato moramo smatrati, da so Združeni prekinili pogajanja z J.S.Z. za združitev obeh organizacij.

Zato J.S.Z. odklanja odgovornost za vse zle posledice, ki bi mogle izvirati iz obstoja dveh krščanskih strokovnih central.

Sprejmite, Prevzvišeni, tudi ob tej priliki izraze naše spoštovanja in sinovske vdanosti.

Žumer Srečko, l. r. t. č. načelnik

Rozman Joško, l. r. tajnik¹¹⁴⁶

3 priloge

Priloga 19: Pismo JSZ škofu Gregoriju Rožmanu. Ljubljana, 2. 9. 1935, in odgovor 3. 9. 1935.

Vir: NŠAL, 332, šk. 8, JSZ (tipkopis, 3 str., rokopis, 1 str.).

Opr. št. 1316/35

Ljubljana, 2. september 1935

Prevzvišeni gospod dr. Gregor Rožman, škof Ljubljana

»Slovenec« z dne 25. 8. 1935. naznanja v svoji delavski prilogi ustanovitev nove delavske strokovne organizacije.

Slovenci bomo imeli tako dve delavski strokovni organizaciji na katoliških načelih, kar bo po našem trdnem prepričanju v korist marksizmu in komunizmu na eni strani, ter kapitalizmu na drugi strani, nasprotno pa v škodo krščanskemu delavstvu in celi slovenski skupnosti ter brez dvoma celo katoliški veri sami.

S pričo tega dejstva, ki mora roditi zle posledice za enotno katoliško fronto, čutimo dolžnost, da Vas na to opozorimo z namenom, da medsebojni boj slovenskega krščanskega delavstva preprečite s svojo avtoriteto, posebno zato, ker ste svoj čas sami izjavili, da ne trpite dveh krščanskih delavskih organizacij.

¹¹⁴⁶ Lastnoročna podpisa in žig JSZ.

Odločno odklanjamo očitek, da je nova delavska strokovna organizacija ustanovljena radi premajhne katoliške usmerjenosti J.S.Z. Osebnostno skušamo biti dobri katoličani. Pa tudi v organizaciji teh načel nikdar nismo opustili, nasprotno, vedno močno povdarjali tako v »Delavski Pravici« kot na zborovanjih, shodih in občnih zborih. Odklanjamo tudi sumničenje, da je nova delavska organizacija potrebna vsled premajhne delavnosti J.S.Z. Dokaz temu je visoko število članstva, kakršnega J.S.Z. še nikdar ni imela. Ko je dr. Gosar šel iz organizacije, se je »Delavske Pravice« tiskalo 1.500 izvodov, danes jo tiskamo v 4.000 izvodih. Dokaz o agilnosti organizacije in navezanosti članstva na organizacijo so letošnji delavski tabori. Tako je bilo na sv. Joštu nad 4.000 udeležencev kljub temu, da sta se za Gorenjsko že preje vršila dva delavska tabora. (Sv. Jurij pri Tržiču in na Homcu).

Resnični vzrok za ustanovitev nove delavske organizacije vidimo v politiki katoliških konservativnih krogov. Že od 1. 1922. (shod pri Košaku) je krščansko delavstvo stremelo za večjo vpoštevanostjo v politični stranki SLS in obenem zahtevalo večjo neodvisnost strokovne organizacije od politične stranke. Kljub temu da je delavstvo organizirano v JSZ vršilo v polni meri svojo dolžnost do politične stranke, je bilo od vpliva v stranki odpravljeno in od vodstva prezirano. Vodstvo stranke je strokovno organizacijo JSZ smatralo zgolj za agitacijsko celico politične stranke. Vsled tega nezdravega razmerja med politično stranko in strokovno organizacijo se strokovna organizacija ni mogla prav razvijati. Saj je mnogo zavedno katoliških delavcev bilo strokovno organizirano pri marksistih, tako celo Orli in lani člani Marinih družb. Radi premajhne borbenosti tedanje JSZ in prevelike odvisnosti od politične stranke so tudi katoliški delavci bili mnenja, da morejo svoje delavske interese dostojno braniti le v marksističnih organizacijah.

[str. 2]

Ko se je pa borbenost v JSZ dvignila, so katoliški konservativni krogi pričeli nastopati proti JSZ. Odvzeli so ji denarne podpore, da bi tako morala v borbi omagati. Ker je vzdržala ta napad so že 1. 1926 padli predlogi za ustanovitev nove delavske organizacije. Za časa volitev v Pokojninski zavod (l. 1926.) so poživili Vrtovčevo nameščenjsko organizacijo, ki je na hitrico sklenila sporazum z marksisti in narodnimi socialisti preko in celo proti JSZ. To nameščenjsko organizacijo »Združenih privatnih in trgovskih nameščencev« so za časa zadnjih volitev v Delavsko zbornico (1. 1933.) zopet poživili. Kljub prizadevanju JSZ za enotno listo se je pri teh volitvah dogodilo, da so krščanski nameščenci šli ločeno na volitve. Še več. Na deželo so pošiljali nepodpisane in duhovščini celo po g. Gabrovšku podpisane okrožnice, da je JSZ marksistična organizacija. »Slovenec« ni hotel prav nič pisati o volitvah za delavce z namenom, da oslabi JSZ. Kljub temu zahrbtnemu in očitnemu nasprotovanju ter obrekovanju je

J.S.Z. zbrala nad 10.000 glasov privolitvah v Delavsko zbornico, kar je naravnost častno pri tolikem nasprotovanju v katoliških vrstah poleg borbe z marksisti in nacionalisti, in pri težkem denarnem položaju organizacije. Po volitvah v Delavsko zbornico smo lani in ponovno letos skušali doseči z društvom »Združenih nameščencev« enotno strokovno organizacijo vseh krščansko mislečih delavcev in nameščencev. Ni nam uspelo pri vsej popustljivosti in iskrenosti, ker so Združeni baje dobili migljaj, da do sporazuma ne sme priti.

L. 1930., ko je bilo politično življenje enotno smo predlagali, da naj se bodoča stranka organizira na stanovski podlagi. Razgovori o tem so bili prekinjeni ne po naši krivdi in še danes ne vemo zakaj niti se niso obnovili leto pozneje, ko je izšla papeževa okrožnica Quadragesimo anno, ki priporoča stanovsko združitev družbe. Pri snovanju sedanje stranke JRZ ni prišlo med vodilnimi politiki in zastopniki JSZ niti do najmanjšega razgovora.

Naše mnenje o razmerju med politično stranko in strokovno organizacijo smo že večkrat poudarili in ga ponavljamo; Politična stranka je potrebna; potrebna je strokovna organizacija. To naj bi bili dve paralelni organizaciji, ki se medsebojno podpirata. Ne sme pa biti strokovna organizacija dekla politični stranki, ker s tem izgubi svoj strokovni značaj in mora izgubiti borbenost. Brez te pa strokovne organizacije ni.

S tem, da je ustanovljena nova delavska strokovna organizacija, je JSZ izrinjena iz političnega sklopa slovenskih katoličanov. S tem je zanešen spor med krščansko delavstvo in nameščenstvo. Iz tega boja morajo največ pridobiti le nasprotniki katoličanov. Posledice tega bodo porazne ne le na strokovnem ampak tudi na političnem predvsem pa na verskem polju. Z novo delavsko strokovno organizacijo je politični plus le navidezen. Nova delavska organizacija bo nujno prišla do istega stališča glede razmerja med politično stranko in strokovno organizacijo, kakor je prišla JSZ, ako bo hotela biti res strokovna organizacija in se bo hotela strokovno udeleževati; če pa tega ne bo, bo obsojena na brezpomembno vlogo životarenja.

Na drugi strani pa bo delavstvo, organizirano v JSZ, ki je sedaj izrinjena iz političnega sklopa in ima v naši organizaciji svojega konkurenta, prisiljena iskati nekje politično oslonitev, ali pa kakorkoli ustanoviti svojo politično stranko. Razcep v politiki je nujen, ako se izvrši razcep na strokovnem polju. [str. 3]

Če je bil kedaj neprimeren čas za cepljenje sil in za razdore, je to današnji čas. Razdvojiti to, kar je še ostalo, ali razdvojitve dopustiti, se nam zdi silno nevarno, riskantno in odgovornosti polno. Dvakrat nevaren pa je razdor med katoliškim delavstvom z ozirom na močno gibanje komunizma, ki črpa netivo v res žalostnih gospodarskih in socialnih razmerah.

Da preprečimo razdor, ki je na vidiku v že jasnih obrisih, smo smatrali za potrebno, Prevzvišeni, da Vas opozorimo na pretečo nevarnost. Ako pa bo šel

razvoj naprej, kakor ga moremo predvidevati, moramo odklanjati odgovornost za vse zle posledice in sprejeti vsiljeno nam borbo.

Zelo bi nas veselilo, ako nas v primeru potrebe kake podrobne informacije izvolite poklicati na razgovor, na katerega se bomo odzvali z veseljem.

prejmite, Prevzvišeni, izraze naše sinovske vdanosti.

Žumer Srečko, t. č. načelnik
Rozman Joško, tajnik¹¹⁴⁷

3. 9. 35.

Odgovor Jugoslovanski strokovni zvezi v Ljubljani.

Poročilo z dne 2. t. m. štev. 1316/35 sem prejel. »Slovenca« nisem bil prejel, ker sem bil 25. avg. na potu in sem list samo površno pregledal. Zdaj sem dotično notico prečital in moram reči, da me je iznenadila, ker o zadevi nisem bil prav nič obveščen. Te dni pa odidem na daljšo pot in tako ne morem ustno o zadevi razgovarjati, upam pa, da po vrnitvi še ne bo prepozno. Kolikor v dveh dneh utegnem, bom zadevo skušal razčistiti.

Pozdravlja

Priloga 20: **Zapisnik sestanka v Celju med zastopniki JSZ, ZZD in DZZTNS.
Celje, 15. 12. 1935.**

Vir: NŠAL, 332, šk. 8, JSZ (tipkopis, 1 str., kopija).

ZAPISNIK

sestanka v Celju dne 15. decembra 1935, ki se je vršil v navzočnosti delegiranih zastopnikov JSZ, ZZD (Zvezda združenih delavcev) in Društva zasebnih in trgovskih nameščencev z namenom, da se združijo vsi krščanski delojemalci t. j. delavci in nameščenci v enoten strokovni pokret. Sklenili so sledeče:

1. Naj se vrši enoten delojemalski pokret v okviru JSZ.

¹¹⁴⁷ Lastnoročna podpisa in žig JSZ.

2. Da se to doseže, bodo člani vseh dosedanjih organizacij sporazumno pripravili osnutek demokratiziranih pravil JSZ, ki naj ga ta na prvem prihodnjem občnem zboru predloži v potrditev.
3. Takoj, ko bo izdelan osnutek novih pravil, pristopijo člani ZZD in Društva zasebnih in trg. nameščencev v JSZ, da si tako pridobijo polne članske pravice do tega občnega zbora.
4. Ko se te priprave izvršene, likvidirata obe zvezi združenih (= ZZD in Društva zasebnih in trg. nameščencev).

Celje, dne 15. 12. 1935.

Koprivec Mati [!], lr., A. Lešnik, lr., Jurač, lr., Hrastelj, lr., Smersu, lr., Hočvar, lr., Kocmur, lr., Ing. Žumer, lr., dr. Jakob Aleksič, lr., Kores Martin, lr., Preželj, lr., Oberžan, lr.,¹¹⁴⁸

Priloga 21: Pismo škofa Ivana Tomažiča škofu Gregoriju Rožmanu. Maribor, 11. 2. 1936.

Vir: NŠAL, 332, šk. 8, JSZ (tipkopis, 3 str.).

Maribor, dne 11. febr. 1936.

Prezvvišeni,

Pred vsem se Vam iskreno zahvaljujem za knjižico, ki mi bo dragocen in koristen spomin; za domačo gostoljubnost v Vaši hiši; zlasti za prijateljsko zaupanje, ki ste mi ga pokazali tekom razgovorov. Bog plačaj!

Vedno bolj prav se mi zdi, da v Zagreb ne grem. Čestital bom, najbrž br-zojavno, doma pa imel slovesno sv. opravilo za papeško proslavo. Doma sem našel sličen dopis iz Krka, kakor ste ga Vi dobili. Pripombe k adresi niso neu-temeljene. Jaz pred odhodom z doma v resnici nisem imel časa, da bi besedilo tako strogo analiziral. Pristal sem na svoj podpis, dasi se mi je marsikaj zdelo pretirano. Meni bo čisto prav, ako so se dotične pripombe upoštevale.

Prilagam dotični /1 recept. Bog daj, da bi prizadetemu bilo pomagano. - O pravilih za »Mladce« bom še govoril z g. Richterjem, potem pošljem svoje opazke.

¹¹⁴⁸ Prim. Klemen Turnšek, *Razvoj in delovanje delavskih sindikalnih organizacij v Celju od leta 1930 do 1941*, diplomsko delo, mento-rica Jerica Vodušek Starič, Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Maribor 2011, str. 37.

Ne malo me vznemirja, kar ste mi povedali o razdvoju med akademsko mladino, kar vem o trenju med srednješolci, in kar cepi na dvoje delavske vrste. V vseh treh primerih gre za ljudi, ki javno zatrjujejo, da hočejo biti korektno-katoliški.

Ko sem prišel domu, sem prečital Del. Pravico od 6. t.m. Hudo me je zabolelo. – Obenem sem dobil v roke nasprotne liste, med njimi tukajšnje (nemško) socialistično glasilo Volksstimme. Z užitkom in z naslado se tu poroča o sporih med »klerikalci« in »kršč. socialci«! – Istočasno mi je bil doposlan »Večernik« s poročilom, v kakšno protikatoliško demonstracijo se je razvil pogreb + šolsk. upr. Hrena po starokatoliškem obredu. – In v prosvetnošolskih zadevah: nenaklonjenost napram katoliški Cerkvi. In miselnost na Hrvatskem!

V takšni dobi bo razdor v lastnih vrstah mogel imeti najusodnejše, nepravljive posledice, tembolj, če bi slov. škofa ne zavzela enakega stališča.

Tukaj so razmere manj napete. »Naši se s tukajšnjimi zastopniki JSZ čisto dobro razumijo«, mi je danes nekdo rekel [str. 2].

V skrbi za prihodnost mi je g. Dr. Aleksič na moj poziv izročil svoje mnenje, ki je mnenje tukajšnjih krogov, in svoj predlog /2,3.

Meni se zdi predlog uvaževanja vreden. Gre vsaj za poskus sprave, ki bi bila nepreglednega pomena.

Čimbolj premišlujem začetkom omenjene primere, tembolj se nagibam k prepričanju, da bi - rebus sic stantibus – kazalo, ravnati se, ne po Jan.2,15., ampak mnogo bolj po Is. 42,3. Na obeh mestih je govor o božjem Zveličarju, ki je prišel iskat in zveličat, kar je izgubljenega.

Če bi Prevzvišeni v principu bili za skupen posredovalni nastop, ki bi se moral zgoditi čimprej, bi prosil tozadevnega kratkega obvestila. Poslal bi takoj predlog za besedilo, ki bi ga Vi izpopolnili ali preuredili; pred odhodom v Beograd bi stvar mogla biti izvršena.

Zelo se priporočam v molitev,

Vaši Prevzvišenosti

iskreno in hvaležno vdani Dr. Ivan Tomažič lavantinski¹¹⁴⁹

[str. 3, Priloga]

1. Razcep v vrstah krščanskega delavstva in nameščenstva je nesreča za vse slovenske katoličane. Veseliti se ga morejo le sovražniki sv. vere in slovenskega katoliškega ljudstva, nam pa je v ponižanje in sramoto. Saj ni dvoma, da

¹¹⁴⁹ Lastnoročni podpis.

je v opreki z zapovedjo krščanske ljubezni, in da je na mestu beseda sv. Pavla: »Če se pa med seboj ujedate in grizete, glejte, da se med seboj ne pokončate« (Gal.5,15).

2. Vse, kar se da in sme, se mora storiti, da se ta spor likvidira. Za to je treba poleg iskrene volje nekih jasnih, trdnih osnov, da se rešijo preporna vprašanja, doseže soglasje in po možnosti onemogoči novo razdvojenje. Te osnove so dane – splošno - v obeh papeških socialnih okrožnicah *Rerum novarum* in *Quadragesimo anno*, – in posebej v tistih papeških izjavah, ki urejajo odnos strokovnih organizacij do Katoliške akcije, to so pisma: španskemu primasu z

dne 9. nov. 1929, argentinskim škofom z dne 4. febr. 1931, in kolumbijskim škofom z dne 20. jun. 1934. Tu je treba vzeti idejno podlago.

3. Za izhodišče ali splošni okvir pa naj se vzame tako zvani celjski protokol z dne 15. dec. 1935, ki sta ga podpisali obe sporni stranki in ga doslej niti ena niti druga ni preklicala. Treba je le, da se nemudoma pristopi k (rešitvi) izvršitvi sklepov tega protokola.

4. V ta namen naj se sestavi posebna komisija, morda tako:

Oba prevzv. Ordinarija, mariborski in ljubljanski, s skupno vlogo povabita in pozoveta obe sporni podpisnici celjskega sporazuma, da izbereta iz svoje srede vsaka po 2 pooblaščenca delegata (1 za delavstvo, 1 za nameščenstvo) za to komisijo, v katero imenujeta tudi oba prevzv. Ordinarija dva svoja pooblaščenca (strokovnjaka). Ta šestčlanska komisija naj izdela v smislu celjskega zapisnika nova pravila JSZ, tako da bodo odgovarjala v vsakem oziru smernicam, izraženim v zgoraj navedenih papeških dokumentih (gl. tudi: J. Pizzardo, *Katolička akcija*, str. 17–18).

5. Nova pravila se predložijo obema Ordinariatoma v potrditev, nakar se pristopi k izvedbi. Obenem imenujeta oba prevzv. Ordinarija, vsak za svojo škofijo, po enega cerkvenega asistenta – specializiranega duhovnika –, da v bodoče usmerjata strokovno organizacijo delavcev in nameščencev v duhu Katoliške akcije, kakor to pričakuje in zahteva sv. oče.

6. Nemudoma naj se pozove obe sporni organizaciji, da do nadaljnjega prenehata z akcijo (po časopisju ali v okrožnicah), ki bi mogla nasprotno stranjo žaliti ali ustvarjati ovire za dosego sporazuma v imenovani komisiji.

7. Ako bi se katera izmed obeh spornih strank ne marala odzvati vabilu k spravi, naj se od obeh Ordinariatov na nek način označi kot napadalka in kršiteljica, da bo duhovščina in delovno ljudstvo vedelo, kako mu se mu je ravnati.

Priloga 22: Pismo JSZ škofu Gregoriju Rožmanu. Ljubljana, 22. 2. 1936.

Vir: NŠAL, 332, šk. 8, JSZ (tipkopis, 1 str.).

Opr. št. 348/36. Ref. Ž/K

Ljubljana, 22. februarja 1936

Prevzvišeni!

Potrjujemo prejem Vašega cenjenega pisma.

Načelstvo JSZ je v svoji seji dne 21. t.m. z ozirom na predloge, stavljene v dopisu, obravnavalo in določilo v predlagano komisijo načelnika Srečko Žumra in podnačelnika Jože Gostinčarja.

K predlogu pod b) javljamo Prevzvišenemu, da je JSZ v smislu celjskega dogovora že pripravila spremembo pravil in predložila dne 22. decembra seji vodstva, ki je to spremembo soglasno odobrila s sklepom, da se ta sprememba predloži občnemu zboru v potrditev.

Načelstvo JSZ iskreno pozdravlja korak obeh Prevzvišenih in želi, da se nastale razmere čimprej konsolidirajo in tako pridemo ponovno do enotne krščanske delavske organizacije.

Beležimo z izrazi odličnega spoštovanja

Udani

Žumer Srečko, t. č. načelnik

Rozman Joško, tajnik¹¹⁵⁰

Priloga 23: Pismo ZZD in DZZTNS škofu Gregoriju Rožmanu. Ljubljana, 29. 2. 1936.

Vir: NŠAL, 332, šk. 8, JSZ (tipkopis, 1 str.).

opr. št.: 49/1935-36.

Ljubljana, 29. 2. 1936.

Prevzvišeni gospod knezoškof!

¹¹⁵⁰ Lastnoročna podpisa in žig JSZ.

V prijetni dolžnosti potrjujemo, da smo dne 18. februarja t. l. prejeli Vaše pismo.

Vaš poseg v spor med krščanskim delavstvom in nameščenstvom nas je razveselil. Prepričani smo, da bo le z Vašo pomočjo in z Vašo avtoritativno odločbo prišlo do enotnosti. Ves čas smo delali na tem, da se pri nas delavski in nameščenski pokret spravi v sklad s katoliškim socialnim naukom.

Vljudno Vas pa obveščamo, da smo mi s svoje strani Celjski sporazum z dne 15. decembra pr.1. preklicali in sicer dne 12. 2. 1936.

Ker JSZ svoje akcije, mislimo namreč pridobivanja članstva in informativne službe ne bo mogla opustiti, zato smatramo, da tudi mi nismo vezani ustaviti akcije. Ustavili pa bomo s svoje strani vsako napadanje in polemiziranje.

V komisijo imenujemo kot svoje zastopnike gg. Kremžar Franca, in Godino Joškota, misijonarja v Grobljah.

Predsednik: Jonke Jože

Tajnik Preželj France

Predsednik: Smersu Rudolf

Tajnik: Cuderman Vilko¹¹⁵¹

**Priloga 24: Spomenica ZZZ in DZZTNS škofu Gregoriju Rožmanu.
Ljubljana, 29. 2. 1936.**

Vir: NŠAL, 332, šk. 8, JSZ (tipkopis, 10 str.).

Prevzvišeni gospod knezoškof!

Vaš odločen poseg v spor, ki je nastal v vrstah krščanskega delavstva in nameščenstva, nam je vlil novega upanja in poguma. Nismo več upali na kako spravo, zakaj borba med Jugoslovansko strokovno zvezo in nami je šla v smeri popolnega preloma.

Zopet živimo v prepričanju, da bo vendarle zmagala stvarnost in da si bo čista resnica utrla široko pot med množico slovenskega delovnega ljudstva. Samo čista resnica, kakoršno uči katoliška Cerkev, brez vsake tuje učenosti, more osvoboditi delovno ljudstvo. Želja po čisti katoliški resnici je tudi nas prikljala v življenje.

¹¹⁵¹ Lastnoročni podpisi in žigi obeh organizacij, ZZZ in DZZTNS.

Ker pa smo v zadnjem času slišali, da se nasprotna stranka v borbi z nami poslužuje tudi neresnice, Vam pišemo to pismo, ki naj nekoliko bolj osvetli sedANJI položaj.

Krščanski socialisti.

Boli nas, da si katoliško delavstvo v Sloveniji ni v celoti osvojilo socialnega nauka katoliške Cerkve, temveč je imelo proti njemu pomisleke. Ni zaupalo vanj, zato se ga tudi ni z vsem srcem oklenilo. Le tako je zmota lahko med nje zašla in med njimi našla ugodna tla.

Zmotni marksistični nauki so tako preželi srca nekaterih, da se je v njih naselilo sovraštvo, ki je našlo izraza v razredno bojnem razpoloženju, zlasti proti katoliškim pridobitnim krogom, pa tudi proti vsem tistim, ki se s pisanjem in nastopanjem krščanskih socialistov niso strinjali. Tako smo že pred leti prišli do dejstva, da se je organizirana slovenska katoliška skupnost znašla v dveh taborih: v krščansko-socialističnem [str. 2] na eni in v solidarističnem, kakor so ga krščanski socialisti sami imenovali, na drugi plati. Krščanski socialisti so trdili, da »obstojata dva socializma.« »Prvi solidarizem« in k temu so prištevali, vse kar ni bilo z njimi,« ki hoče v duhu religije prenoviti svet. Je brezrazreden, ne govori o proletarijatu in ne o buržuaziji, vso družbo smatra kot eno družino, v kateri pa ni pravega reda, ker ni pravega razumevanja in vzajemnosti v duhu religije.«

Drugi »krščanski socializem« pa stoji na stališču razrednega boja, ki je moralno upravičen in nujen, zahteva da se ves proletarijat organizira v obrambi pred kapitalizmom. Priznava poleg gospodarskega tudi politični štrajk, zahteva obratne svete, je brezkopromisen, pozna samo eno prepričanje: socialistično prepričanje. Gospodarstvu naj se postavi zdrava podlaga, ne več denarja, ampak dela in sicer na kolektivistično socialistični podlagi. Pravi krščanski socializem je v katakombah: zato kor je skrajno radikalen, moderno bi rekli: »skrajno levičarski«. In baš zato je možna prej sprava med marksizmom in krščanskim socializmom, nego med krščanskim socializmom in današnjim krščanstvom, ki je poganstvo naše dobe. Tako je pisal »Ogenj« v l. 1928/1929, ki je bil idejno glasilo krščanskih socialistov. Tudi Jugoslovansko stroko zvezo so sami proglasili za razredno organizacijo.

Krekova mladina proti Orlu.

Povsem je razumljivo, da so voditelji katoliški mladinskih organizacij, predvsem pa Orla, svoje člane svarili pred to miselnostjo in povdarjali, da morajo take ideje nujno voditi v komunizem.

Krščanski socialisti so si ustanovili tudi svojo mladinsko organizacijo »Krekovo mladino«. Postavimo, [!] da je za delavstvo bila potrebna posebna kulturna organizacija. Nismo pa [str. 3] mogli razumeti, zakaj se je ta postavila proti vsem drugim katoliškim mladinskim organizacijam, zlasti pa proti Orlu, ki je bil z njene strani deležen hudih napadov. Razni člankarji v »Ognju« so

opetovano – sicer brez direktne navedbe, toda vendar dovolj jasno in razumljivo se zaletavali v Orlovstvo. Smešili so disciplino, norčevali se iz podrejenih in nadrejenih edinic (dasi ima te vpeljane vsaka organizacija – tudi jih jo imela »Krekova mladina« s svojim vrhovnim vodstvom), ogabno so se norčevali z brata Janeza (dr. Ahčina), ki je bil po svojih vzgojnih člankih v »Mladosti« odličen orlovski delavec. Člankarjem se je jasno videla tendenca, da hočejo Orlovstvo osmešiti, mu s tem vzeti ugled in avtoriteto ter mu tako občutno škodovati.

Za Orla je bil prostor na rdečih platnicah »Ognja« v rubriki: »Boj odmirajočega rodu«. Ko je bil Orel ukinjen, je tudi »Ogenj« ukinil to rubriko. Mi na to še nismo pozabili.

Proti vsem katoliškim organizacijam.

Krščanski socialisti so v »Ognju« vodili tako-le pisanje: »Za proletariat v buržuaznih organizacijah ni mesta, kajti zakrivajo mu oči, da ne vidi potrebnega, da presliši klic: proletarci vseh dežel, združite se!

V trenutku, ko največji problem zgodovine napovedujejo novo zgodovino, padajo v prah vse relativnosti in izrazi lagodnega človeka. Med te izraze in rezultate lagodno-meščanske miselnosti padajo vsi izrodki liberalne, rodoljubarske, solidaristične društvenosti.« Kaj naj razumemo pod solidaristično društvenostjo, če ne katoliških organizacij?

Občni zbor centrale Krekovih družin je 22. junija 1928 potekel »v znamenju viharne zmagovitosti in idejne enotnosti«, kakor je pisal »Ogenj«. »Ta občni zbor se je javno postavil v krog svetovnega proletarijata in prevzel nase križ bodočnosti. Ta kratka in jasna opredeljenost občnega zbora je tista jasna [str. 4] ločitev slovenskih in katoliških duhov. To je tista težka, a dosledna obsodba slovenskih in katoliških organizacij, ki so brez sorodnega smisla, brez jedra in zato brez upravičenosti.« »S tem občnim zborom,« tako je pisal »Ogenj«, »so napovedali oster in neizprosni idejni boj na vse strani, da bodo ljudje slovenski radostno pomnili trenutek, ko so se viničar, učitelj, rudar, dekle, študent, delavec zvezali v nujni in spontano bojeviti zaobljubi!« Odslej naprej je »krščanski socialist delujoč v drugih organizacijah tleča prižigana vrv, do smodnika vodeča, je svet zase, revolucionar, ki ustvarja nov dan«, ki »tke zastavo rdeče nedelje«.

Tako so se krščanski socialisti sami izločili iz skupine katoliških organizacij.

Proti zadružništvu.

Pred krščanskimi socialisti ni bilo varno naše zadružništvo. »Sedanje zadružništvo ne zadovoljuje, ker je zgrajeno na solidaristični podlagi, in solidarizem zadržuje gospodarski razvoj stanov.« Kaj naj tedaj store proletarci? »Ogenj« odgovarja: To, »da moramo pretrgati z vsemi meščanskimi zadrugami, ki niso ne krop ne voda, pač pa v službi kapitalizma, zakaj delavski zadrugar gradi pot napredujoči socialistični armadi.« »Beseda« je l. 1932 v 12. številki pisala: »Imamo zadružništvo. Toda duh zadružništva je popolnoma skvarjen. Najbolj žalostno pa je, da podpirajo ponekod tako laži-zadružništvo celo duhovniki.«

Po samostanskih šolah.

Krščanski socialisti niso pomišljali udariti po samostanskih šolah in njihovi vzgoji. »Božjih ljudi smo hoteli v samostanu, pa smo jih dobili vernike, dobre in vzorne, ki molijo vedno in so dobri, če delajo tako tudi drugi, gredo kakor se jim ukaže. Često so njih pobožnost v samostanih hvalili in morda pričakujejo to tudi od ljudi, nezavedajoč so privzgojenega farizejstva v sebi.« [str. 5]

(Učiteljstvo vzgojeno v samostanu vzgaja v liberalizem).

»Samostani se mi zde kakor trdnjava, ki vabi češ, saj nam bodo dali človeka vrednega, da stopi v svoje poslanstvo v življenju. Pa pošiljajo med narod pogosto le molčečo ali pa kričavo in nesamostojno mladino«. »Ogenj« 1928, stran 177.

Proti SLS.

Stopili so v odkrit boj tudi proti politični stranki.

Pisali so »da so ravno ‚katoliške‘ politične stranke ustvarile črno ozadje boju malega človeka za njegove pravice.« Te stranke »so tudi ustvarile politično religijo. In ta politična religija je rodila gibanja, ustanavljala podjetja, kulturne in gospodarske organizacije in usužnila pravo religijo.« Iz takega pisanja »Ognja« bi lahko delavci dobili vtis, da se je vsa slovenska duhovščina udinjala stranki in da je Cerkev samo še instrument stranke. »Zato mora proletarska politika hoditi svoja pota. Biti mora brezrazredna. Zato bo treba, ko se bodo snovale politične stranke, ustanoviti proletarsko stranko Jugoslavije.«

»Delavska. Pravica« se je 23. januarja t. l. zaletavala v ljudi, ki so vodili bivšo SLS in vodijo sedanjo JRZ, češ da »so že skoraj pred 10 leti odtegnili strokovni organizaciji katoliškega delavstva v Sloveniji vsako gmotno podporo in uvedli proti njej finančni in moralni bojkot.« Znano nam je, da je Jugoslovanska strokovna zveza dobivala nad 1.500 Din mesečne podpore od stranke skozi od njenega razpustu. Če bi SLS bila proti JSZ, jo gotovo ne bi gmotno podpirala.

Mi in sedanja stranka.

»Delavska pravica« je 23. januarja t. l. to-le pisala: »Izza zadnjih volitev v Delavsko zbornico je ta krog začel tudi dejansko napadati tedaj edino organizacijo katoliškega delavstva, tudi z obrekovanji in je končno ustanovil še [str. 6] konkurenčno organizacijo vse z namenom, da uniči JSZ in to samo zato, ker je organizirano delavstvo odklonilo varuštvo ljudi, ki jim je strokovna organizacija samo sredstvo za njihovo politično udejstvovanje.«

Zadnje dni nasprotniki tudi v javnosti govore, da je Zveza združenih delavcev dobila od stranke 65.000 Din. Ugotavljamo, da je to navadna laž. Vse stroške za Zvezo združenih delavcev in tudi njenega tajnika plačuje iz svojih skromnih prihrankov nameščenska organizacija; ki jih je dobila od Delavske zbornice in Pokojninskega zavoda, torej od ustanov, ki jih nameščenci sami vzdržujemo.

»Quadragesimo anno«.

Težko nas je dojmilo omalovaževanje »Quadragesimo anno« od strani JSZ. Kako pa je JSZ in krščansko socialistični pokret sprejel okrožnico, kažejo sledeče izjave »Delavske Pravice«. V št. 22 iz l. 1934 piše: »Papeževa okrožnica ... , se nam mora čudno zdeti, da bi se sedanjí poglavar svete Cerkve na avtoritativen način s posebno okrožnico zavzel za reakcionarni fašistični korporacijski sistem in vse druge socialne ali gospodarske nauke obsodil kot protikatoliške. Kdor prečita okrožnico samo, se more prepričati, da tega papež ni storil, temveč da so pofašistili papeževo okrožnico le njeni razlagalci.« In še v št. 23 iz l. 1934. »Govor načelnika JSZ za socialistično družbo ... sedanja kapitalistična družba propagira fašistični korporacijski družabni sistem. Ta ... sistem je povzet po srednjeveškem korporacijskem družabnem sistemu ... Socializem je torej stremljenje po pravični družabni ureditvi in boj proti kapitalistični individualistični družbi.« V šte. 34 iz l. 1934 Važna znamenja: »Zadnje čase servirajo delavstvu posebno dve jedili – solidarizem in stanove. Ta jed pa ni okusna, niti ni vsebine, kajti nikjer ni danes solidarizma niti stanov.« [str. 7]

Katoliška akcija.

Vsem tem zmotam pa so poskušali krščanski socialisti najti opravičilo še celo v Katoliški akciji in so se nadejali, da bodo tudi tam lahko nemoteno širili svojo akcijo. V letaku »Katoliška akcija« pravijo: »V tem iskrenem pozivu papeža Pija XI. k verski obnovi samih sebe in k apostolatu v današnji družbi vidimo v znatni meri potrdilo svojih lastnih teženj, svojega dosedanjega dela, za te vrste versko-obnovitvenega dela smo se zavzemali od samega početka in se iskreno radujemo, da bomo mogli zdaj pristopiti k njenemu uresničenju v vsem našem življenju in v vseh slojih naše družb. brez razlike ...«

Zveza združenih delavcev.

Prevzvišeni gospod knezoškof! Našteli smo nekaj dejstev. Nismo se omejili samo na delovanje v JSZ kot strokovni organizaciji, temveč smo poskušali prikazati delovanje celotnega krščansko-socialističnega gibanja. Ves sporen problem mi tudi tako gledamo – ne Jugoslovanske strokovne zveze, ampak celoten pokret.

Ko so torej krščanski socialisti slovensko katoliško skupnost razdelili v dva tabora, sami sebe proklamirali za prave kristjane in vso ostalo polovico, ki z njimi ni soglašala, razglasila za buržujsko in nekrščansko, ko so oklevetali vso slovensko katoliško organizirano skupnost, omalovaževali okrožnico Quadragesimo anno, smešili papeštvo i.t.d., so se pač sami izločili iz naše skupnosti. Nismo mi povzročili razdora, nismo nikogar obsojali, ampak smo samo dokumentirali dejstva in sledili glasu svoje vesti, da udarimo po zmoti, ločimo duhove, izvedemo idejno borbo do konca. Da bomo to dosegli, nam je nujno potrebna nova delavska organizacija. Ne osebni interesi, ne politična strank, ampak zgolj ljubezen do resnice, do katoliške stvari nas je priklicala v življenje. [str. 8]

Poskušali smo najprej kot člani JSZ uveljaviti svoje zahteve. Poslužili smo se zgolj pravic, ki smo jih kot člani JSZ imeli. Žal, nismo uspeli. Ker nas je JSZ znal onemogočiti.

Z jasnim katoliškim programom med nameščence.

Da moremo bolje pojasniti nastanek »Zveze združenih delavcev« in utemeljiti potrebo nove delavske organizacije, naj povemo, kako smo ustanovili nameščensko organizacijo in kako se je ta razvijala.

Ker smo bili pri JSZ onemogočeni, smo jo zapustili. Na pobudo šestih tovarišev se je poživilo »Društvo zasebnih in trgovskih nameščencev Slovenije«. Društvo je stopilo pred slovenske nameščence z jasnim katoliškim programom, odločno proglasilo smernice papeža Leon XIII. in Pija XI. za idejni temelj svojega dela. Naši nasprotniki so tedaj trdili, da je to gibanje neresno in že v začetku obsojeno na neuspeh. Prepričani so bili, da bo pri šestorici ostalo. Toda odkritost, idejna jasnost, čista resnica je ugajala slovenskim nameščencem. Organizacija je prvo leto svojega obstoja stopila v volilno borbo ob priliki volitev v Delavsko zbornico. Priborila si jo v njem svoje zastopstvo. Hitro je rastla se znotraj krepila in danes ima okoli 700 organiziranih nameščencev. Vsi ti danes manifestirajo in propagirajo ideje okrožnice »Qadragesimo anno«. Našem klicu so sledili tudi tisti, ki so doslej hodili izven katoliških organizacij, pa celo izven Cerkve. V krajih, ki so sicer gnezdišča svobodomiselstva in marksizma imamo danes močne podružnice.

Uvodniki »Bodočnosti« se ne bojijo odbiti ne liberalcev, ne marksistov, ampak vsem prikazujejo čisti katoliški socialni nauk. Luč sveti temi in ogenj greje. Človeka osvobodi samo čista resnica. Bili smo radikalni v oznanjanju katoliškega socialnega nauka, nikdar pa demagogi, ki bi se posluževali marksističnih zmot. [str. 9]

Pogajanja z JSZ.

Jugoslovanska strokovna zveza je čutila našo moč, zato je prosila za pogajanja, da se doseže sporazum. Mi smo pristali na pogajanje, stavili pa smo sledeče bistvene pogoje: Da JSZ opusti in obsodi krščanski socializem, da se odreče kolektivizmu, preneha z vsakim koketiranjem z marksizmom, ustavi vse pisanje po vseh svojih listih v marksističnem smislu. Organizatorično pa smo zahtevali: Priznanje naše organizacije in njene samostojnosti, ukinitve njihove nameščenske organizacije, ki šteje okrog 50 članov. Idejni temelj obeh organizacij je izključno socialni nauk katoliške Cerkve. Organizaciji se odrekata politiki, izvolita stalen skupen svet, ki je sestavljen iz enakega števila delegatov obeh organizacij, iz enega delegata tiska od obeh strani. Temu svetu predseduje duhovnik, ki ga določi škof. V kompetenco tega sveta spadajo vsa načelna ter ona strokovna in stanovska vprašanja, ki so obema organizacijama skupna, zlasti pa spada v delokrog tega sveta nadzorstvo tiska obeh organizacij.

JSZ na ta predlog ni pristala, češ da je nedemokratičen, ni hotela pristati na ukinitve svoje nameščenske organizacije in je imela resne pomisleke proti škofovskemu zastopniku.

Po dveh letih pogajanj smo ostali na starem. JSZ nas je napadala naprej, propagirala naprej krščanski socializem in kolektivizem, na članskih sestankih so govorniki JSZ udrihali po kardinalih, škofih in duhovnikih.

Duhovniki, ki so videli naše delo med nameščenci in gledali zmotno početje JSZ, so nas bodrili, naj ustanovimo novo delavsko organizacijo. To smo tudi storili.

Kakor ob rojstvu nameščenske organizacije, tudi danes vlada mnenje, da je »Zveza združenih delavcev« nezmožna življenja. Toda trdno smo odločeni delati na stvari in prepričani smo, da bomo kljub vsemu nasprotovanju uspeli, kajti delavno ljudstvo [str. 10] dobro loči resnico od idejne zmede. Ljudje stvari ne sodijo le po pisanju, temveč po dejstvih.

Iskreno prosimo.

Prevzvišeni gospod knezoškof! Ko Vam izrekamo zahvalo za Vaš odločen nastop, ki je porok nove dobe v življenju slovenskega krščanskega delavstva, Vam zagotavljamo, da se absolutno pokoravamo Vaši razsodbi, pu četudi bo ta za nas obsodba. V Vas gledamo Cerkev, ki nastopa, da zaščiti, kar je njenega.

Pri tem pa vdano prosimo, Prevzvišeni, da boste pri vsem tem, kar smo Vam povedali s svojo avtoritativno odločbo dosegli to, da bo enotno katoliško delavsko in nameščensko gibanje slonelo izključno na naukih katoliške Cerkve in na smernicah enciklik, ki obravnavajo socialno vprašanje; da bo novo delavsko gibanje obsodilo in zavrglo krščanski socializem, marksizem in kolektivizem, ker ga je obsodil papež Pij XI. v okrožnici »Qadragesimo anno« (117, 118, 120, 121); da se vsa vzgoja delavske mladine izroči izključno in samo Katoliški akciji.

Vemo, da boste od nas zahtevali žrtev, na to smo pripravljeni. Želimo pa iz srca, da te žrtve ne bodo zastonj. Kakor imamo veliko upanje, da bo enotno delavsko gibanje želo velike uspehe, tako pa imamo tudi bojazen, da bi se ponovili isti dogodki, ki nas danes razdvajajo. Zato bi želeli, v izogib ponovnih nesoglasij in sporov, da se odstranijo iz organizacij vsi tisti, ki so zmoto učili, jo širili, pa tudi vsi tisti, ki so kot odgovorni to dopustili.

Resnično ne želimo, da bi bilo v teh besedah kaj človeškega, ampak gledamo le na to, kar naj bo v duhovno korist slovenskega delavnega ljudstva. Le tako bomo našli pot, ki nas bo peljala tudi do boljših časov.

Ljubljana, dne 29. februarja 1936.¹¹⁵²

¹¹⁵² Sledijo štiri podpisi ter žiga ZZD in DZZTNS.

Priloga 25: Pismo škofa Ivana Tomažiča škofu Gregoriju Rožmanu. Maribor, 27. 3. 1936.

Vir: NŠAL, 332, šk. 8, JSZ (tipkopis, 2 str.).

Maribor, dne 27. marca 1936.

Prezvzišeni,

Lepa hvala za danes došli dopis.

V smislu točke a) skupnega pisma od 17. 2. 36 imenujem istočasno za svojega zastopnika pri pogajanjih med JSZ in ZZD gospoda Karola Oberžana, delavskega kurata (Radvanjska c. 19). V ponovnih pogovorih z njim sem se prepiral, da ima v zadevi pravilne pojme in čiste namene, O imenovanju obveščam obenem obe organizaciji.

Kakor je bilo ustno določeno dne 21. t.m., mu naročam naj sporazumno z ljubljanskim gospodom zastopa med drugim to troje:

1. Izraz »krščanski social^{ist}« je nedopusten (ker je social^{ist} terminus techn.^{us} za social^{ne}ga demokrata).

2. Centrala JSZ in vsaka od nje odvisna krajevna skupina naj ima enega – izmed 2–3 od organizacije željenih duhovnikov – od škofa potrjenega konzulenta.

3. Mladinska zveza JSZ ozir. njene podružnice morajo brezpogojno stati pod vodstvom od škofa določenega duhovnika.

Kar je pod 1. v oklepaju, ne bom postavil v dekret.

Dostavek med pomišljaji pod 2 se mi zdi potreben v izogib nejasnosti, ki bi mogla postati povod novim nesporazumom. Obenem na ta način odpade »imenovanje« od strani škofa, od strani organizacije pa »predlaganje« osebnosti. Beseda »željen« odgovarja nemški »gewünscht«, ki je seveda bolj prikladna.

Ako imate Prezvzišeni proti temu dostavku pomisleke, blagovolite naročiti g. Dr. Odarju, da se v zmislu Vaše želje sporazumi z Oberžanom.

Kar mi pišete o Jezerskem, marsikateri drugi pojavi in dogodki, izvajanja Dr. Kreka v Beogradu, vse to mi povzroča skrb za nadaljnji razvoj stvari ... Pa pri Bogu velja dobra volja, in končni izid je pri Njem.

Iskreno se Vam zahvaljujem za dragi obisk. Najrajši bi Vam ga čimprej vrnil, pa se mi zdi, da ni božja volja, ker zaradi poslov ne morem z doma, in ker vem, kako dragocen je čas za vsakega. Hvala tudi za naročilo pošiljatve. Vse zadovoljno. Jaz sem posebej [str. 2] hvaležen Bogu, ker je vsebina pošiljatve v zvezi z Vašo drobno knjižico storila malo ne čudež pomirjenja. Kako? – to Vam bom prilično pojasnil.

Koncept v zadevi škofa za izseljence, in zavoljo Msgr. E. Beaupina bom oskrbel: sedaj je g. Dr. Cukala bolan na nogi in ne more iz sobe.

Zelo se priporočam v memento,

Vaši Prezvzišenosti hvaležni in ves vdani

+ Ivan Tomažič¹¹⁵³

Priloga 26: Pismo škofa Ivana Tomažiča škofu Gregoriju Rožmanu. Maribor, 2. 4. 1936.

Vir: NŠAL, 332, šk. 8, JSZ (tipkopis, 2 str.).

Maribor, dne 2. aprila 1936.

Prezvzišeni,

Vaš dragi dopis od 29. marca t. l. mi daje zopet upanje, da bi se le mogel najti zadovoljiv izhod, če je tako božja volja. Zavoljo jasnosti Vam pošljam / prepis svojega odloka za Oberžana in dopisa obema organizacijama.

Dopis iz Španije v včerajšnjem »Slovincu« str. 2 je zanimiv s pogledom na tukajšnje razmere.

Prevod nedeljskih in prazniških beril iz S.Z. se istočasno odpošlje z uradnim dopisom, v katerem je naveden vzrok zadnje zakasnitve.

V marčni št. Slomšekovega Glasnika, katera mi je bila dostavljena pred nekaj dnevi, je bil objavljen samo idejni in provizorični spored Slomškovih slavnosti. Podrobni načrt je bil mislim, da posrečeno določen na posebnem zborovanju »Slomšekove družine« v preteklem tednu. Bog daj svoj blagoslov! - Ko bo načrt dostavljen Vam, Prezvzišeni, Vas prosim, blagovolite ga dobrohotno sprejeti. Nastop dečkov in deklic kot zastopnikov raznih strok in poklicev, sem odsvetoval: Nastopile bodo le religiozne skupine.

Že sedaj Vam želim blagoslovljene praznike Vstajenja in trikrat srečen Aleluja. Zelo se priporočam v memento

Vaši Prezvzišenosti ves vdani

+ Ivan Tomažič¹¹⁵⁴

[priloga]

¹¹⁵³ Lastnoročni podpis.

¹¹⁵⁴ Lastnoročni podpis.

Prepis.

Maribor, dne 27. marca 1936.

Gospodu Oberžanu Karolu ... Dne 17. februarja t.l. sva prevzvišeni gospod škof ljubljanski in podpisani poslala JSZ in ZZD skupno pismo s predlogi za razčiščenje med obema organizacijama nastalih nesporazumov. Predlogi so bili od obeh strani sprejeti.

V zmislu točke a) navedenega pisma Vas imenujem za zastopnika lavantinskega škofijskega ordinariata pri pogajanjih med JSZ in ZZD.

Vaša naloga bo, da po svojih močeh pripomorete, da pride do sporazuma. Upoštevati bo treba med drugim zlasti naslednje troje:

1. Izraz »krščanski socialist« je nedopusten.

2. Centrala JSZ in vsaka od nje odvisna krajevna skupina naj ima enega – izmed 2 ali 3 od organizacije željenih duhovnikov – od škofa potrjenega konzulenta.

3. Mladinska zveza JSZ, oziroma njene podružnice, morajo brezpogojno stati pod vodstvom od škofa določenega duhovnika.

O teh in eventualno nadaljnjih točkah, o določitvi časa in kraja razgovorov in o vsem potrebnem stopite v stik in sporazum s p.n.g. Dr. Alojzijem Odarjem, ki je imenovan za zastopnika ljubljanskega škofijskega ordinariata in ki stanuje v Ljubljani, Vidovdanska cesta 9. O Vašem imenovanju obveščam istočasno obe zgoraj omenjeni organizaciji. Predmetni spisi in dopisi, ki so Vam v informacijo potrebni, so Vam pri podpisnem na razpolago.

Maribor, dne 27. marca 1936.

P.n. JSZ in ZZD ... V zmislu točke a) v skupnem pismu prevzvišenega gospoda škofa ljubljanskega in podpisanega z dne 17. februarja 1936 in z ozirom na tamkajšnji cenjeni dopis z dne ... imenujem istočasno za zastopnika lavantinskega škofijskega ordinariata pri razgovorih med JSZ in ZZD gospoda Karola Oberžana, duh. svetnika in delavskega kurata v Mariboru, Radvanjska c. 19.

Z njim, oziroma s p.n.g. Dr. Alojzijem Odarjem, ki je glasom danes mi došlega poročila imenovan za ljubljanskega zastopnika, blagovoli spoštovani naslov v svrhu določitve časa in kraja sestankov stopiti v stik in sporazum.

Priloga 27: Sporna vprašanja za razgovor z JSZ. April 1936.

Vir: NŠAL, 332, šk. 8, JSZ (tipkopis, 2 str.).

Sporna vprašanja:

1. Cerkev ima pravico avtoritativno odločati o socialnih in gospodarskih vprašanj in po njih etični plati (Qu.an. 41–42).

2. Izrazi »krščanski socialisti« in »religiozni socialisti« se ne morejo več rabiti, odkar je Pij XI. avtoritativno opredelil nekrščanski pomen teh besed (Qu. an.114–121).

3. Zavreči se mora socializem in kolektivizem, kolikor zahtevata odpravo vse zasebne lasti proizvodjalnih sredstev (»Rerum novarum« in dr. Tominčev komentar).

4. Ločiti treba konkretne oblike korporativnega reda (npr. fašistično) in idejo o korporativnem redu, kakor ga je v zmislu krščanske socialne filozofije nanovo predstavil Pij XI; reformni program katoličanov se mora urediti po tej ideji.

5. Zavreči se mora marksizem ne le kot svetovni nazor, temveč tudi v njegovi kritiki kapitalizma tisti njegov osnovni nauk, da je (menjalna) vrednost iz dela. (Qu. anno 54–56, 110).

6. Zavreči se mora razredni boj kot načelo v zmislu marksizma, ki smatra razreda kapitalistov in delavcev nujno za sovražila. Razumljivo in upravičeno je seveda, da branijo delavci svoje pravice in se bore proti dejanskim krivicam (»Rerum novarum« v Tominčevi izd. 32).

7. Pisava »Besede« ni bila vedno korektna in je še v boju proti »klerikalizmu« in »klerofašizmu« preveč dvoumna in čudno sovražna.

Priloga 28: Izjava JSZ. Ljubljana, 20. 4. 1936.

Vir: NŠAL, 332, šk. 8, JSZ (tipkopis, 1 str.).

Opr. št. Ž/K

Ljubljana, 20. aprila 1936.

IZJAVA

Jugoslovanske strokovne zveze v Ljubljani na seji dne 20. aprila 1936.

Uvodoma povdarjamo, da so nas načelne točke, predložene nam potom škofijskega zastopnika g. dr. Alojzija Odarja kot osnovna podlaga za razgovore dne 20. aprila 1936. med Jugoslovansko strokovno zvezo, Zvezo združenih delavcev, Društvom združenih zasebnih in trgovskih nameščencev Slovenije in škofijskima zastopnikoma g. dr. Alojzijem Odarje za ljubljanski škofijski ordinarijat in g. Drago Oberžanom, zastopnikom mariborskega, škofijskega ordinarijata, zelo presenetile. Niti malo se ne zavedamo, da bi sploh, kdaj bili z njimi v nasprotstvu. Zato izjavljamo sledeče::

Točka, I, 3, 4, 5, 6, so naša osnovna načela, katera, smo dosedaj zagovarjali in jih nameravamo tudi v naprej zagovarjati. Glede točke 2. bi pripomnili, da nam je dobro znana avtoritativna odločitev okrožnice Quadragesimo anno, ki jo je izdal papež Pij XI. Znano nam je pa tudi, da je povsem svobodno vsakemu, da more uporabljati besedo socializem in prav tako lahko mi rabimo izraz krščanski socialisti. V tem smislu se je izrazi Bourne in bil pohvaljen v uradnem papeškem listu Osservatore Romano z dne 2. julija 1932. (Glej dr. Mihael Fliegler: Die Kirche und der Sozialismus im Lichte der Quadragesimo anno. Mit kirchlicher Druckerlaubnis Erz. Ord. Wien 1936 in druga knjiga: Oswald von Nell-Breuning; Societatis Jesu: Die soziale Encyklike. Inprimatur škof. ordinarijat Köln, 2. maja 1932. Št. 1012/32.).

Torej je vprašanje pod točko 2. popolnoma svobodno. Vsaj katoliška Cerkve gotovo povsod enako uči.

Jože Gostinčar, Žumer¹¹⁵⁵

Priloga 29: Pismo JSZ škofu Gregoriju Rožmanu. Ljubljana, 2. 5. 1936.

Vir: NŠAL, 332, šk. 8, JSZ (tipkopis, 3 str.).

Opr. št. 901./36.

Ref. Ž/K

Ljubljana 2. maja 1936.

Prevzvišeni!

20. in 21. aprila se je vršil sestanek med Jugoslov. strokovno zvezo, Združenimi nameščenci in Zvezo združenih delavcev pod vodstvom Vašega zastopnika g. dr. Alojzija Odarja in zastopnika mariborskega škofa g. Drage, Oberžana.

¹¹⁵⁵ Lastnoročna podpisa in žig JSZ.

Službeni zapisnik o tem razgovoru se ni pisal. Na koncu razgovora je g. dr. Odar prosil zastopnika Zveze združenih delavcev g. Godina naj napravi zapisnik. Imenovani gospod je ves čas zabeleževal potek razgovora. Istočasno je naš zastopnik prosil g. Godina, naj prav tako nam pošlje prepis zapisnika, da bomo vedeli kako se poročilo glasi. Zaprošenega zapisnika pa do danes še nismo prejeli.

Vsled tega se čutimo primorane, da Vas iz svoje strani kratko informiramo o vtisu, ki sta ga zastopnika JSZ pri tem razgovoru dobila.

Par dni pred razgovorom smo prejeli od g. dr. Odarja od Vas predložene točke, 6 po številu, ki naj bodo osnova razgovora. Na te točke smo podali pismeno poročilo s prošnjo naj se Vam predložijo. Po predložitvi izjave je g. dr. A. Odar rekel, da bo druga točka, ki govori o kršč. socializmu predložena sv. Stolicy v rešitev. S tem je bila prva točka dnevnega reda izčrpana.

Kot druge točko je imel g. dr. Odar zabeležene vprašanje duhovnega vodstva tako v delavskih strokovnih kot kulturnih organizacijah. Pri tej točki sta naša zastopnika izjavila, [str. 2] da želimo mi rešitev tega vprašanja v sporazumu z merodajnimi cerkvenimi krogi. Gospod dr. Odar je izjavil, da se bo postavitve duhovnega vodje izvršila z dekretom.

K tretji točki o zbližanju organizacij sta zastopnika JSZ izjavila, da vztraja JSZ na celjskem dogovoru, ki ga je deloma z odobritvijo seje vodstva že izvedla, dokončno ga pa bo na občnem zboru organizacije. Gospod dr. Odar je izjavil, da so Združeni odpovedali celjski dogovor, češ, da se je g. Smersu s tem korakom prenaglil, na ponovno vprašanje g. Oberžana, kaj še moti Združene v vprašanju likvidacije spora, je gospod Godina izjavil, da je nje poklicala v življenje okrožnica Quadragesimo anno in kadar bo v JSZ dovolj toplote za to okrožnico, bo postala nova organizacija odveč. Razvil se je daljši razgovor o tem. Naša zastopnika sta dokazovala, da posveča JSZ vso pozornost tej okrožnici. JSZ je kot samostojen delavski corpus pripravljena, da takoj pristopi aktivno k delu za nov stanovski ustroj družbe.

Oba dneva razgovorov se je celotno vprašanje likvidacije spora reševalo le na napakah v Jugoslovanski strokovni vezi, ne pa tudi na napakah drugih, dočim se konkretno ni pristopilo k vprašanju samem. Radi tega tudi sestanek ni imel pozitivnega rezultata. Naša zastopnika sta imela vtis, da se od nasprotni strani niti ni nameravalo pristopiti k pozitivnemu reševanju vprašanja in se odklanja vsaka konkretna rešitev spora.

Naša zastopnika sta poudarjala stališče, ki smo ga imeli priliko še osebno objasniti Prevzvišenemu, vendar to ni pripomoglo h konkretni rešitvi vprašanja.

Tem potom se Vam, Prevzvišeni, najiskrenejše zahvaljujemo za ves Vaš napor in gorečo željo, da se zajezi [str. 3] razkol v vrstah katoliškega delavstva. Zavest imamo, da smo mi vse doprinesli, kar je bilo potrebno.

Končno Vas, Prevzvišeni, najvljudneje prosimo, predno napravite kak nadaljni korak v tej zadevi, za razgovor o vseh eventuelno nastalih vprašanjih, ki se živo dotikajo Jugoslovanske strokovne zveze. Razgovora bi se od naše strani udeležila predsednik Srečko Žumer in duhovni vodja g. p. dr. Angelik Tominec.

Z odličnim spoštovanjem, sinovsko vdani:

Žumer Srečko, t. č. načelnik
Rozman Joško, tajnik¹¹⁵⁶

Priloga 30: Pismo JSZ škofu Gregoriju Rožmanu. Ljubljana, 17. 1. 1937.
Vir: NŠAL, 332, šk. 8, JSZ (tipkopis, 2 str.).

Opr. št. 127./37
Ljubljana, 17. januarja 1937.

Prevzvišeni!

JSZ je bila od vsega začetka in je še danes krščanska delavska organizacija, hočemo reči, organizacija, ki se po svojem programu in praktičnem delu naslanja na krščanska življenjska in posebej še na krščanska socialna načela.

Tega svojega načelnega stališča ni JSZ nikdar zatajila, tudi, če so se kdaj v njenih vrstah v poedinih vprašanjih pojavljali dvomi in težave. V teku zadnjega leta se je JSZ v tem pogledu še prav posebno utrdila. Vse njeno idejno in praktično delovanje v tem času izpričuje njeno resno in odločno voljo, hoditi pri vsem delu za rešitev aktualnih socialnih vprašanj naše dobe dosledno krščanska pota, kakor nam jih kažejo poglavarji Cerkve v svojih okrožnicah.

Pričakovati bi torej bilo, da bodo zlasti vodilni činitelji v našem katoliškem krogu ta stremljenja JSZ zares iskreno pozdravili, jo v njenih naporih podprli ter ji po svojih močeh pomagali. Zgodilo pa se je obratno. Ravno v času, ko ne bi mogel niti najstrožji ocenjevalec očitati JSZ glede njenega idejnega in praktičnega dela nič takega, kar bi nasprotovalo krščanskim socialnim nazorom in naukom, so se začeli domala v vsem slovenskem katoliškem tisku, zlasti v Delavski fronti, Slovencu, Kresu, Vigredi, Našem listu, Na mejah, Gorenjcu, Straži v viharju in celo v srednješolskem listu Mi mladi borci najbrezobzirnejši napadi nanjo.

¹¹⁵⁶ Lastnoročna podpisa in žig JSZ.

Vsi ti krivični napadi na JSZ so zasnovani tako, da jo predočujejo vernim, pa o dejanskem stanju stvari nepoučenim bralcem in poslušalcem kot nepravoverno, marksistično ali celo komunistično organizacijo, kateri ne more pripadati nihče, če hoče ostati zvest Cerkvi. Isto in še hujše govorijo o JSZ na različnih sestankih in konferencah, kamor člani JSZ nimajo dostopa in zato tudi ne morejo stvari pojasniti in svojo organizacijo braniti. Vse to se vrši navadno dosledno in vstrajno, z očitvidno namero, doseči za vsako ceno, pa naj si bo tudi z najbolj brezobzirnimi lažmi in obrekovanji, da bodo najboljši, najbolj [str. 2] verni ljudje zdvomili nad JSZ ter se oklenili nove, nalašč v ta namen ustanovljene organizacije.

JSZ je na vse to dolgo molčala, oziroma se je omejevala na najnujnejšo in najobzirnejšo obrambo. Opozarjala je na usodne posledice takega početja, upajoč, da bodo vodilni činitelji v naših katoliških vrstah še pravočasno napravili red in zavrli to neodgovorno in razdiralno delo. Toda na mesto tega, smo čakali le to, da se je gonja proti JSZ stopnjevala, dokler ni dosegla take mere, da smo po vesti dolžni preiti v najodločnejšo in če bo treba tudi brezobzirno obrambo.

Spričo krivic, ki so bile doslej storjene, bomo čutili dovolj moči, da ostro zavrremo to razdiralno delo in brez ozirov pokažemo na povod in vzroke te gonje, ki je v največji meri posledica različnih zgolj osebnih nazorov in sporov ali pa izvira iz različnosti političnih ciljev, ne pa iz svetovno nazornih razlik. Ako bo pri tem trpela tudi naša slovenska katoliška skupnost, bo to samo neizogibna posledica, neprestano se ponavljajočih zlonamernih in krivičnih napadov na naše delavske organizacije.

Mi tega bratomornega boja v naših katoliških vrstah ne želimo - ne iz bojazni, marveč le v interesu skupne stvari, ki bi morala biti vsem sveta in vzvišena nad različne postranske cilje in koristi.

Zato se v zadnjem trenutku obračamo še na Vas, skupnega pastirja vseh katoličanov Vaše škofije, ter si dovoljujemo Vas opozoriti na razpoloženje med našim delavstvom, ki je in hoče ostati zavedno in dosledno katoliško, ter ne more in noče dopuščati, da bi ga kdorkoli na tak način, kot se sedaj dogaja, krivično napadal in izobčeval iz našega slov. kat. občestva, ter neodgovorno rušil organizacijo, ki jo je zgradilo samo z največjimi osebnimi in gmotnimi žrtvami.

Sinovsko udani

Predsedniki

Jugoslovanske strokovne zveze.

Priloga 31: Pismo škofa Gregorija Rožmana škofu Ivanu Tomažiču (osnutek). Ljubljana, 18. 1. 1937.

Vir: NŠAL, 332, šk. 8, JSZ (rokopis, 1 str.).

Lj. 18. 1. 1937.

Prevzvišeni gospod Ivan Jožef Tomažič, knezoškof lavantinski, Maribor

Prevzvišeni!

Včeraj se je oglasilo kakih 30 predsednikov krajevnih skupin JSZ pri meni s prošnjo naj napravim konec sporu med JSZ in ZZD. Pritožujejo se bridko na napadi, ki jih je vsebuje zoper JSZ Delavska fronta, Slovenec in zadnja brošura: Zakaj nismo krščanski socialisti, češ da ves boj bije samo kršč. delavstvu v JSZ, proti komunizmu pa niti polovico svoje moči in svojega tiska ne spodbujajo itd. z eno besedo: ista pritožba, katera je bila pred leti upravičeno obrnjena proti tisku JSZ, ki je napadal tudi le »katoliške kapitaliste« ni imela pa obsodbe za marksizem in komunizem.

Jaz sem deputaciji dal to-le izjavo:

»Sem iskreno za edinost in enotnost. kršč. delavstva tudi v strokovni organizaciji. Oba škofa sva ponudila iskreno svoje posredovanje, ki je pa ostalo brez uspeha. Došlo bo do edinosti, ako je na obeh straneh dosti ponižnosti. Če te ni, je vsak poizkus apriori zaman. Pripravljen sem storiti še sledeči korak. Pozvati hočem obe stranki, da mi pismeno predloži ‚pogoje‘ pod katerimi bi se hoteli in mogli sporazumeti in združiti. Ob enem s predlogi mora načelstvo obeh strank dati izjavo, da so ti pogoji, sklenjeni po pravilih tako, da so obvezni, da se nobene stranka ne bo mogla kasneje izmikati, češ da tisti, ki je pogoje stavil ni bil v to pooblaščen (prim. celjski dogovor!). Ko dobim od obeh strank pogoje, potem bom videl ali je upati na sporazum ali ne in potem bom v sporazum s prevzvišenim gospodom lavantinskim škofom storil korake.«

Zastopniki JSZ so vzeli to izjavo z odobravanjem na znanje. Zdaj pa prosim Vas, da mi izrazite svoje mnenje.

Iskreno pozdravlja in prosi za memento

Priloga 32: Pismo ZZD škofu Gregoriju Rožmanu. Ljubljana, 7. 2. 1937.

Vir: NŠAL, 332, šk. 9, ZZD (tipkopis, 3 str.).

Oprav. št. 240/1937

Prevzvišeni gospod knezoškof!

Več let smo z žalostjo zrl, kako se slovensko delavstvo vedno bolj oddaljuje od slovenske katoliške skupnosti. Večina slovenskega delavstva ni organizirana v katoliških delavskih organizacijah, temveč se nahaja v marksistični in narodno socialistični organizaciji. Posebno žalost pa nam je povzročalo dejstvo, da se je tudi preostali del krščanskega delavstva, organiziranega v Jugoslovanski strokovni zvezi, začel nagibati od slovenske katoliške skupnosti in se vedno bolj približeval socialistični smeri.

Čutili smo dolžnost-zlasti še potem, ko niti okrožnica »Quadragesimo anno« ni povzročila v vodstvu našega krščanskega delavstva potrebnih sprememb, da očistimo naše delavsko gibanje vsake socialistične primesi.

Dva poizkusa sta ostala brez uspeha. Ni se nam posrečilo izločiti iz vodstva Jugoslovanske strokovne zveze tistih ljudi, ki so zastopali socialistična načela in tudi ne zaobrtni Jugoslovanske strokovne zveze na pravo pot, kljub ustanovitvi nove nameščenske organizacije.

Zato smo v letu 1935 ustanovili Zvezo združenih delavcev, ki je začela prodirati v vse delavske kraje in rušiti že trdne socialistične trdnjave (Litija, Šoštanj, tobačna tovarna i.dr.). Posebno z veseljem nas je pozdravila slovenska duhovščina, ki je z vedno z večjim strahom opazovala zmotno usmer- [str. 2] jenost slovenskega delavstva.

Zveze združenih delavcev nismo ustanovili zato, da bi cepili vrste krščanskega delavstva. Tudi ne zato, da bi uničili stavbo, ki jo je začel graditi rajni dr. J. Ev. Krek. Ustanovili smo jo zato, da varujemo slovensko katoliško enotnost, da branimo katoliški socialni nauk, da iztrebimo vse socialistične zmote, ki so se razširile tudi med krščanskim delavstvom, a jih Cerkev obsoja.

Ne obsojamo ljudi, pač pa obsojamo zmote. Nikogar ne dolžimo, da ni dovolj katoliški, pač pa trdimo, da krščanski socializem po imenu in vsebini nasprotuje katoliškemu socialnemu nauku.

To moramo poudariti zlasti zato, ker smo čitali v »Delavski pravici« z dne 21. januarja 1937 v članku »Predsedniki skupin JSZ pri svojih škofih« med drugim tudi tole:

»Po poročilih je prevzvišeni izjavil, da ga silno boli ta položaj in da sta z mariborskim g. škofom vse storila, da bi do končne cepitve ne prišlo. Izjavil je,

da nima Jugoslovanski strokovni zvezi prav nič očitati, da je ‚Delavska pravica‘ prav dobra in da ga veseli, da je JSZ v preteklem letu znatno porasla. Obljubil je, da bo še naprej vztrajno delal na tem, da se vsako uničevanje prepreči. Malo pred 12. uro je podal navzočim še svoj blagoslov in povedal, da velja ta blagoslov vsem članom JSZ.«

Nekateri razumejo ta odstavek tako, da ste s tem, prevzvišeni gospod knezoškof, naše gibanje in našo organizacijo obsodili.

Drugi, zlasti gospodje duhovniki pa so mnenja, da se s takim pisanjem, ki se jim ne zdi verjetno, dejansko le izrablja Vaše ime in avtoriteta.

Ne zdi se nam verjetno, da bi se vsebina navedenih trditev »Delavske pravice« skladala z dejanskim položajem. Zato smo prišli osebno k Vam, prevzvišeni gospod knezoškof, da Vas poprosimo, da nam poveste, če se Vam resnično zdi naše delo uničevalno in zakaj. Saj smo javno povedali, da brez pridržkov in [str. 3] iskreno priznavamo katoliški socialni nauk in načela okrožnice »Quadragesimo anno« zlasti glede ureditve gospodarstva po korporacijah. V tem je baš osnovna razlika med nami in vsemi tistimi, ki zahtevajo in zagovarjajo socialistično družbo.

Če je to naše načelno mnenje in delo po tem načelu pravilno, potem smatramo, da so take časopisne vesti netaktne in katoliški skupnosti škodljive.

V časopisne debate pa se nočemo spuščati. Zato Vas, prevzvišeni gospod knezoškof, vljudno prosimo, da tak način javnega razpravljanja preprečite.

Želimo le, da bi slovensko delavstvo v edinosti pod vodstvom svoje Cerkve delalo složno na obnovi družabnega reda po evangelijskih načelih. Ker hočemo na tej poti vztrajati, zato Vas, prevzvišeni gospod knezoškof, vljudno prosimo, da nam postavite duhovnega voditelja.

Bog živi!

V Ljubljani, dne 7. februarja 1937

F. Kukovica t. č. predsednik

F. Preželj t. č. tajnik¹¹⁵⁷

¹¹⁵⁷ Lastnoročna podpisa in žig ZZD.

Priloga 33: Pismo JSZ škofu Gregoriju Rožmanu. Ljubljana, 13. 3. 1937, in škofov odgovor, 28. 4. 1937.

Vir: NŠAL 5, šk. 45, društva, leto 1937, št. 2136 (tipkopis, 3 str., rokopis, 1 str.).

Opr. št. 622/37, ref. R/K
Ljubljana, 13. 2. 1937

Prevzvišeni!

Dne 27. II. 1937 smo prejeli priložen dopis, kjer se v imenu 70 duhovnikov, zbranih na duhovniškem tečaju ZFO zahteva, »da mora imeti JSZ v svojem centralnem odboru, kakor tudi v vsaki skupini duhovnika, ki ga v vsakem slučaju imenuje škof. Ako se tej naši zahtevi – pravi dopis – tekom enega meseca (od prejema resolucije) ne ustrežem bomo podpirali Z.Z.D.«

Že ultimativni značaj naveden resolucije nam brani, da bi nanjo direktno odgovorili. Pa tudi ne glede na to, se nam zdi, da je v redu in prav, ako Vas Prevzvišeni, o tej zadevi neposredno obvestimo, ter se v tej stvari na Vas obrnemo. Smatramo namreč, da je s tem korakom omenjenih duhovnikov, vprašanje odnosa med dušnopastirsko duhovščino in našo organizacijo stopilo v odločilni štadij. Prišel je čas, ko so se mora končno veljno odločati, ali je naša duhovščina voljna podpreti po svojih močeh tudi JSZ, to staro in utrjeno delavsko strokovno organizacijo, oziroma ali je voljna zadržati se v sporu med JSZ in ZZD povsem nevtralnno, ali pa se iz razlogov in ozirov, ki nimajo z vero in Cerkvijo kaj notranje veze, odločila za borbo proti JSZ.

Že sedaj moramo žal ugotoviti, da se je postavil del duhovščine proti JSZ. Vidnih dokazov za to nam ne manjka, o tem priča tudi priložena resolucija in dejstvo, da so nekateri listi, ki se nahajajo v duhovniških rokah ali pa vsaj pod odločnim vplivom duhovnikov (»Na mejah, šte. 4 z dne 15. II. t. l. »Del. fronta« šte. 10. z dne 6. marca t. l.) pisali on njej, še predno nam je bila dostavljena in namigovali, češ, da je JSZ že zamudila rok, ki se ji v tej resoluciji postavlja. Na ta način se spor, ki ima v največji meri le politično ozadje, brez potrebe zaostruje in prinaša na področje, kjer duhovniki, zlasti oni v dušnem pastirstvu, pač ne bi smeli delati razlike med eno in drugo organizacijo ter nastopiti proti [str. 2] JSZ, ki ni le po svojih načelih izrazito krščansko delavska organizacija, temveč se tudi v praktičnem delu resno trudi prav ravnati. To stanje je tembolj nevzdržno, ker se JSZ iz ozirov na interese Cerkve in ugled duhovščine ne more svobodno braniti, kakor bi bile sicer upravičena in dolžna storiti. Zato Vas, Prevzvišeni, kot predstojnika z vso resnobo in zaupanjem prosimo, da stvar končno odločite in napravite prepotrebni red. Naj bo odločitev teka ali ali taka, jasnost je nujno

potrebna. Zavedamo se, da branimo le delavstvo in njihove strokovne interese pred škodljivimi političnimi in strankarskimi vplivi.

Pripominjamo še, da si je JSZ vedno želela in si zlasti še v sedanjih težkih in odgovornih časih iskreno želi dobrohotnega sodelovanja duhovščine, ne le v centrali, temveč tudi po skupinah. Vodstvo JSZ je trdno prepričano, da bi tako prostovoljno sodelovanje pri mnogovrstnih kulturnih in tudi strokovnih nalogah v kratkem času pripomoglo duhovščini do primerno večjega vpliva in veljave v naši organizaciji, kot bi jo imeli imenovani duhovni voditelji. Vendar se JSZ tudi temu ni upirala. Nasprotno, vplivala je, da Vas je Mladinska zveza, kjer se vrši glavno prosvetno in kulturno delo v okvirju JSZ že lani dne 9. junija in 16. sept. v posebni deputaciji zaprosila, da bi imenovali duhovnega voditelja. To prošnjo so Vam zastopniki Mladinske zveze pri poznejših obiskih še ponovili in jo vodstvo JSZ tudi ob tej priliki ponavlja.

Prevzvišeni, prosimo, da nam ne zamerite jasnih in odkritih besedi, ki smo jih bili v interesu dobre stvari dolžni povedati, da tako pripomoremo k razčiščenju sedanjih nevzdržnih in neodkritih razmer. Zagotavljamo Vam, da bo vodstvo JSZ v vsakem primeru, pa naj se stvar odloči tako ali drugače brezpo- gojno vstrajalo na krščanskih življenjskih in posebej še na krščanskih socialnih načelih ter bo tudi v bodoče dosledno po njih vodilo svojo organizacijo. Zato z zaupanjem pričakujemo Vaše odločitve.

Sinovsko vdani
T. č. načelnik Žumer
Rozman Joško, tajnik¹¹⁵⁸

[priloga]

P. N. Jugoslovanski strokovni zvezi v Ljubljani.

Duhovniki, 70 po številu, zbrani na duhovniškem tečaju Zveze fantovskih odsekov v Ljubljani v dneh 7. in 8. januarja 1937, so sklenili predložiti Jugoslovanski strokovni zvezi v Ljubljani sledečo resolucijo:

Ker ima JSZ po svojih pravilih namen poleg strokovne izobrazbe pospeševati med svojimi člani tudi splošno izobrazbo potom shodov, sestankov, predavanj in tečajev, zato duhovniki zbrani na duhovniškem tečaju Z.F.O. v Ljubljani zahtevamo da mora imeti JSZ v svojem centralnem odboru kakor tudi v vsaki v vsaki skupini duhovnika, ki ga v vsakem slučaju imenuje škof. Ako se tej naši

¹¹⁵⁸ Lastnoročna podpisa in žig JSZ.

zahtevi tekom enega meseca (od prejema resolucije) ne ustrežem bomo podpisali Zvezo združenih delavcev.

V Ljubljani, 27. februarja 1937.

Dr. Gregorij Žerjav

Stolni kanonik kot predsednik duhovniškega tečaja ZFO

Dr. Franc Blatnik zapisnikar

[odgovor škofa Rožmana JSZ (osnutek)]

Kn. šk. Ordinariat v Ljubljani,

Vloženo dne: 30. 4. 1937,

Št. 2136.

Jugoslovanski strokovni zvezi v Ljubljani. Delavska zbornica

Prejel sem Vaš dopis števil. 622 z dne 3. marca t. l. s prepisom dopisa duhovnikov v zadevi njihovega sodelovanja z JSZ.

K temu nimam drugega pripomniti kakor, da izrazim iskreno željo, da bi prišlo do sodelovanja med delavsko krščansko organizacijo in duhovščino ker bi to odgovarjalo, le najbolj npravnemu razmerju, ki bi moralo biti med obema.

Mislím, da ne bi bilo nemogoče narediti razmerja po holandskem primeru, kjer ima kršč. strokovna organizacija duhovnika – svetovalca, ki ni član odbora, tudi nima glasovalne pravice, pa vendar pri vseh sejah sodeluje, da bi predložen vsak sklep, ki se je v njegovi odsotnosti napravil in to v ta namen, da presoja ni-li kaj proti katoliškim verskim in npravnim načelom. V slučaju spora med duhovnikom in odborom organizacije, se določi prepustiti škofu.

Ali ne bi moglo nekaj podobnega biti v JSZ?

Škof

28. 4. 1937.

Priloga 34: Pismo JSZ škofu Rožmanu. Ljubljana, 13. 3. 1937.

Vir: NŠAL, 332, šk. 8, JSZ (rokopis, 1 str.).

Prevzvišeni!

Na Vaše cenj. pismo glede sodelovanja duhovnikov pri JSZ sporočamo, da je vodstvo JSZ rade volje pripravljeno storiti vse, da se Vaša zamisel uresniči.

Pri skupinah JSZ so krajevni duhovniki že sedaj prav v smislu Vašega nasveta sodelovali, kjer so bili voljni to storiti. V krajih, kjer so se duhovniki postavili proti JSZ in podprli ali celo sami snovali njej nasprotno organizacijo, je bilo tako sodelovanje nemogoče in bo žal ostalo nemogoče, dokler se stvari v tem pogledu bistveno ne spremenijo.

Tudi osrednje vodstvo JSZ je že do sedaj imelo duhovnega svetovalca g. dr. A. Tominca, katerega je o vseh važnejših stvareh obveščalo in vprašalo za svet. Ako pa bi, Prevzvišeni, smatrali, da bi bil za to funkcijo pri JSZ bolj primeren kak drug duhovnik, prosimo, da nam greste v tem oziru na roko in iz srca radi bomo ustregli Vaši želji.

Sinovsko vdani

Žumer Srečko, t. č. načelnik

Rozman Joško, tajnik¹¹⁵⁹

Priloga 35: Pismo škofa Gregorija Rožmana p. Angeliku Tomincu. Ljubljana, 21. 1. 1939.

Vir: SI AS 1768 Zbirka krščanski socialisti, I, Srečko Žumer, dokument št. 15 (kopija, tipkopis, 2 str.).

Ljubljana, dne 21. januarja 1939

Gospodu dr. p. Angeliku Tomincu, O.F.M. v Ljubljani.

V zadevi jutrišnje seje vodstva JSZ Vam moram sporočiti sledeče:

Zvedel sem, da je med člani vodstva JSZ razširjeno mnenje, da sem Vas imenoval za svojega zastopnika na seji vodstva. Kakor se spominjate, sem Vam

¹¹⁵⁹ Lastnoročna podpisa in žig JSZ.

rekel, naj tam opazujete, kakšno je mišljenje članov vodstva in mi o tem po seji poročate, če se vam zdi potrebno. To je vse.

Iz razgovora, ki sem ga imel z g. predsednikom JSZ Srečkom Žumrom in tajnikom Rozmanom, se je med članstvo JSZ po deželi razširilo, da sem jaz pri tem razgovoru izjavil, »da so se pri volitvah (11. dec. 1938) dobro držali« in razumejo to v tem smislu, da odobrujem njihovo gledanje za Mačkovo listo.

Izjavljam, da je to popolna neresnica! Zastopnikov JSZ nisem poklical, da bi z njimi razpravljaj in debatiral o politiki itd, ampak da vidim, kakšno je njihovo mišljenje o združitvi kršč. delavstva v eno strokovno organizacijo. Kar sta govorila o političnih zadevah, sem poslušal, da poznam njihovo mišljenje, nisem se spuščal v debato, ker tega namena naš razgovor ni imel. Iz razgovora sem spoznal, da v obeh zastopnikih JSZ ni nobene volje za zedinjenje, kar sta stavila nemogoče pogoje, namreč, naj se vse delavstvo, ki je v ZZD, loči od politične skupnosti katoliškega slovenskega na-[str. 2]roda.

Ker sem spoznal, da ni volje za zedinjenje, nisem poklical k sebi zastopnikov ZZD. Saj bi bilo brez pomena.

Vidim pa, da je ustno razpravljanje nemogoče, ker se moje besede v izkrivljeni obliki sporočajo naprej in ustvarjajo povsem drugačno mišljenje, kakor sem ga jaz nameraval.

Moje stališče je in ostane sledeče:

1. Za korist delavstva je nujno potrebno, da se ustvari samo ena, enotna in močna strokovna organizacija krščansko mislečih delavcev in delavk.

2. Ta organizacija ne sme stati izven skupnosti ostalega katoliškega slovenskega ljudstva, ne sme iskati naslona ne pri narodno ne pri versko nasprotnih taborih.

3. Komur je mar resnična korist delavstva, bo s skrajnim samopremaganjem storil vsem da do take enotne strokovne organizacije pride ne glede na kakršnekoli osebe, ki javno ali skrito hočejo sebe ohraniti na vplivnih mestih.

To moje pismo smete na seji vodstva JSZ prebrati. Prosim Vas pa, da vsaj predsedstvu JSZ pismo objavite, ker me boli, da se je naš razgovor v taki netočni obliki razširil med članstvo. JSZ.

Pozdrav in blagoslov!

Škof + Gregorij Rožman¹¹⁶⁰

¹¹⁶⁰ Lastnoročni podpis.

Priloga 36: Pismo JSZ škofu Gregoriju Rožmanu, Ljubljana, 5. 5. 1939.

Vir: SI AS 1768 Zbirka krščanski socialisti, I, Srečko Žumer, dokument št. 17 (kopija, tipkopis, 3 str.).

1.075/38.- R/f. Z/K.

Ljubljana 5. maj 1939.

Prevzvišeni gospod Knezoškof!

V naših organizacijskih odborih smo z ozirom na pojasnila naših skupin o nastalem položaju med delavstvom, razmislili važna vprašanja, o katerih si Vas po svoji vesti smatramo dolžne obvestiti. Vprašanje verskega življenja in njegovih vrednot je namreč prav v zadnjem času postalo silno pereče in aktualno.

V tem važnem vprašanju moramo namreč prvenstveno razumeti delavsko dušo. V silno težkih socialnih prilikah živi danes delavstvo. V takem položaju večina delavstva ne sodi krščanstva po nastalih moralno in etičnih vrednotah, ampak predvsem po dejanjskem življenju ljudi, ki se prištevajo v krščanske vrste. Prav zaradi tega je bilo delo Jugoslovanske strokoven zveze po načelih velikih papežkih okrožnic, na katerih je bila po dr. J. E. Kreku ustanovljena, silno važno. Ustanovitelj JSZ, oziroma celokupnega našega kršč. soc. delavskega gibanja, je hotel dati delavstvu priložnost, da se prvenstveno svobodno in neodvisno bori v kakršnem koli času in razmerah za najosnovnejšo človeško pravico, to je za dostojanstvo človeka v borbi s kapitalističnim duhom, prav tako pa tudi življenjsko pravico, to je za potrebni vsakdanji kruh posamezniku kot družinski celici. Prepričani smo docela, da tako delo krščanske delavske strokovne organizacije ne odgovarja samo stvarnim potrebam današnjega časa, ampak je tudi najučinkovitejše sredstvo za obrambo osnovnih načel krščanstva v človeški družbi. Tako delo kršč. strokovne delavske organizacije je pravi misijonski apostolat med proletarijatom, ki odgovarja tudi potrebam delovanju katoliške akcije.

Žalibog je življenje katoličanov v širšem pomenu besede šlo druga pota, prilagojevajoč se razmeram, ki odgovarjajo modernemu kapitalističnemu gospodarskemu redu. Povesem razumljivo je, da je tako nastalo med JSZ, ki po svojih načelih in delu zahteva pokristjanjenje slovenske družbe na osnovi papežkih okrožnic in med ostalim delom slovenskih katolikov nasprotje, ki ga ni bilo več mogoče, kljub velikemu naporu najvišjih cerkvenih predstavnikov in naši dobri volji več odstraniti.

V tem je nastop nove delavske katoliške organizacije, Zveze združenih delavcev. V vrsti dogodkov, ki so se vršili po ustanovitvi in z ozirom na politično

strankarsko zadržanje, je razvoj razmer pripeljal novo kat. del organizacijo ZZD v vrste Jugorasa, ki stremlje za fašizacijo vsega delavskega gibanja v Jugoslaviji. Ta korak ZZD je silno težko odjeknil v srcih slovenskih delavcev, ki ne prenesajo v delavskem gibanju nikake diktature niti v ožjem, še manj pa v širšem državnem okviru. Korak, ki ga je napravila ZZD je naravnost usoden za notranje razpoloženje delavstva napram načelom, ki jih propagira ta organizacije, to so katoliška načela. Mi smo v svoji spomenici leta 1935 ob nastopu ZZD Vas, Prevzvišeni, jasno opozorili na to. In kar smo mi predvidevali pred 4 leti, to se danes tudi žalibog dogaja. [str. 2]

Zaradi izrednih dogodkov pri nas, zlasti zadnjih vladnih ukrepov proti delavskim ustanovam, ki so izključno delo ZZD, vdira med delavstvo prepričanje, da je temu kriva katoliška cerkev. Kakor je mogoče posneti iz pisanja ‚Delavske pravice‘ se trudimo, da bi dokazali, da temu ni tako. Ravno iz tega razloga smo hoteli priobčiti v ‚Delavski pravici‘ z dne 20. IV v št. 17 sklep socialnega odseka poljskega katoliškega episkopata, ki predstavlja torej decidirano mnenje episkopata, o stališču predstavnikov katoliške cerkve do delavskih strokovnih organizacij. Toda cenzura ne onemogočila priobčitev tega sklopa. Sklep prilagamo v dobesedni prestavi.

Posebno hudo je završalo med delavstvom zaradi razpusta plenuma Delavske zbornice, ki je bil izvoljen v svobodnih, tajnih in poročnih volitvah. Z ozirom na dejstvo, da je plenumu nove zbornice tudi katoliški župnik g. Križman, dasi po svojem poklicu in položaju ne bi spadal v plenum in z ozirom na to, da igra ta gospod v vseh ukrepih, kater smatra velika večina delavstva za sovražne naklepe proti tej večini, je nastopila med delavstvom agitacija za izstop delavstva iz katoliške cerkve. Po informacijah, ki smo jih prejeli, so ponekod že vidni [str. 3] uspehi. Tak in podoben javen napad na katoliško cerkev je bil v Hrastniku, v katerem Vam prilagamo pripis dopisa od naših hrastniških tovarišev. Le ti so možato odbili napad in zahtevali od merodajnega socialističnega faktorja izjavo, da pri tem delu ni katoliška cerkev prav nič prizadeta. To je pozvani tudi napravil. Prav tako smo na ta dopis opozorili tudi osrednje vodstvo marksističnih organizacij v Ljubljani. Zelo ugodno z ozirom na te napade med delavstvom vpliva dejstvo, da je izven tega skupina JSZ, ki kot krščanska delavska organizacija nepristransko varuje delavske pravice in krščanska načela v javnem življenju.

Mnogo pritožb iz dežele dobivamo od naših tovarišev, da so se gg. duhovniki postavili izraziti v bojno stališče proti JSZ v korist ZZD. To delo jemlje potreben vpliv in ugled duhovščini prav v času, ko ga najbolj potrebujejo.

Te naše navedbe, Prevzvišeni, ne izvirajo iz kekega partizanskega zadržanja napram ZZD ali pa, da so te navedbe sredstva, izvirajoča iz bojnega razpoloženja napram njej. S tem pisanjem smo se obrnili na Vas, ker nas srce boli zaradi

takih razmer in pa, da Vas prosimo, da izposlujete, da nam ne dela politična stranka, ki se tako rada ponaša s katoličanstvom težav odnosno, da nam ne preprečuje, ko hočemo delavski svet seznanjati s stališčem katoliške cerkve do delavskih organizacij.

Istotako Vas tudi prosimo, da izposlujete, da se duhovščina v zagrizeni politični agitaciji proti JSZ ne poslužuje sredstev, ki morajo diskreditirati katoliško vero in cerkev.

Ako Vam, Prevzvišeni, iz gotovih razlogov ni mogoče doseči ne enega ne drugega, prosimo, da bi na kakeršenkoli način izjavili, da se kat. cerkev ne sme istovetiti z nobeno politično stranko in z nobeno delavsko organizacijo. Načela so ena, katoliška. Trenja so pa možna tudi med katoličani.

Sinovsko vdani

T. č. načelnik Žumer Srečko, l. r.

Tajnik: Rozman Jožko, l. r.

12 VIRI IN LITERATURA

1 ARHIVSKO GRADIVO

1.1 Nadškofijski arhiv Ljubljana (NŠAL)

- NŠAL 2, Škofijski arhiv Ljubljana 2, šk. 5.
- NŠAL 4, Škofijski arhiv Ljubljana 4, šk. 7, 7a, 8, 10, 12, 37–39, 132, 133, 180.
- NŠAL 5, Škofijski arhiv Ljubljana 5, šk. 44, 45, 53, 107, 132, 133, 173, 212, 280, 286.
- NŠAL 10, Škofijski arhiv Ljubljana, župnije, šk. 247.
- NŠAL 14, Vizitacije, šk. 7, 11–17, 20, 21.
- NŠAL 31, Šolstvo, šk. 66, Šolska izvestja, šk. 8.
- NŠAL 32, Bogoslovno semenišče v Ljubljani, šk. 27.
- NŠAL 99, Škofijski arhiv Ljubljana, razno, šk. 27.
- NŠAL 117, Normalije, šk. 7, 10, 68, 74.
- NŠAL 120, Gospodarstvo in bančništvo, šk. 6.
- NŠAL 204, Podporno društvo za duhovnike ljubljanske škofije, šk. 1, 3, 9.
- NŠAL 206, Katoliško društvo rokodelskih pomočnikov v Ljubljani, šk. 1–4.
- NŠAL 212, Katoliška akcija, šk. 9.
- NŠAL 215, Karitativna zveza v Ljubljani, šk. 1–4, 6, 7, 8, 10, 18, 20.
- NŠAL 216, Družba sv. Vincencija Pavelskega v Ljubljani, šk. 1–5.
- NŠAL 217, Škofijsko društvo za varstvo sirot v Ljubljani, šk. 1–5, 7.
- NŠAL 218, Družba sv. Elizabete za ljubljansko škofijo, šk. 1, 2.
- NŠAL 221, Društvo za mladinske domove, šk. 1.
- NŠAL 323, Anton Kavčič, šk. 1.
- NŠAL 332, Gregorij Rožman, šk. 7, 8, 9, 13, 23.
- NŠAL 333, Anton Vovk, šk. 10.
- NŠAL 461, Gregorij Pečjak, šk. 6, 7.
- NŠAL, ŽA Bled, razne knjige, šk. 6.
- NŠAL, ŽA Dob, razni spisi, šk. 2; matične knjige.
- NŠAL, ŽA Domžale, razne knjige, šk. 5.
- NŠAL, ŽA Kamnik, razni spisi, šk. 26, 29.
- NŠAL, ŽA Kranj – Šmartin, razne knjige, šk. 8.
- NŠAL, ŽA Ljubljana - sv. Peter, razne knjige, šk. 19.
- NŠAL, ŽA Mekinje, razni spisi, šk. 3.
- NŠAL, ŽA Mengeš, razni spisi, šk. 2, 3.
- NŠAL, ŽA Moravče, razni spisi, šk. 35.
- NŠAL, ŽA Šentvid pri Stični, razni spisi, šk. 8.
- NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, razni spisi, šk. 7, 9, 10.
- NŠAL, ŽA Tržič, razni spisi, šk. 36.

- NŠAL, ŽA Velike Lašče, razne knjige, šk. 1.
- 1.2 Župnijski in dekanijski arhiv župnije Kranj**
 - VI. Ustanove
- 1.3 Župnijski arhiv Tržič**
 - Kronika, zvezek II (1933–2002).
- 1.4 Redovni arhiv Šolskih sester de Notre Dame v Šmihelu pri Novem mestu**
 - Zgodovina Slovenske province kongregacije Šolskih sester de Notre Dame
- 1.5 Redovni arhiv Družbe hčera krščanske ljubezni (usmiljenke) v Šentjakobu ob Savi**
 - Kronika jugoslovanske province Družbe hčera krščanske ljubezni, 1843–1919, 1. knjiga.
 - Kronika jugoslovanske province Družbe hčera krščanske ljubezni, 1919–1930, 2. knjiga.
 - Kronika jugoslovanske province Družbe hčera krščanske ljubezni, 1931–1941, 3. knjiga.
- 1.6 Arhiv Uršulinskega samostana Ljubljana**
 - Šolstvo, t. e. 7, 19. 26.
- 1.7 Arhiv Uršulinskega samostana Škofja Loka**
 - Uršulinske šole, t. e. 1, 2.
- 1.8 Zgodovinski arhiv Ljubljana**
 - SI ZAL LJU 88, Okrožno gospodarsko sodišče v Ljubljani, ZADR, register spisi III.
- 1.9 Arhiv Republike Slovenije**
 - SI AS 14, Gubernij v Ljubljani, registratura II, f. 285, t. e. 240; registratura VIII, f. 51, t. e. 444, 445.
 - SI AS 33, Deželna vlada v Ljubljani, t. e. 1343.
 - SI AS 68, Kraljevska banska uprava Dravske banovine, Upravni oddelek, serija društvenih pravil po kartoteki, šk. 34.
 - SI AS 384, Najdenišnica v Ljubljani.
 - SI AS 1650, Jugoslovanska strokovna zveza, šk. 1a, 2.
 - SI AS 1768, Zbirka krščanski socialisti, I, Srečko Žumer.
- 2 ZAKONI, URADNI LISTI, ŠKOFIJSKI LISTI, ŠEMATIZMI**
 - *Alphabetisch – Sinoptischer Auszug aller seit dem Jahr 1755, bis letzten Oktober 1783, an die krainerische Kreisamter erlassenen höchten Resolutionen, Verordnungen, und Befehlen.*
 - *Deželni vladni list za kranjsko vojvodino, drugi razdelek, V. tečaj, Ljubljana 1853.*
 - *Deželni zakonik za vojvodino Kranjsko, leto 1883, IV. del, Ljubljana 1883.*
 - *Ljubljanski škofijski list (Laibacher Diöcesanblatt), 1869–1941.*
 - *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich, 1868, Dunaj 1868.*
 - *Sammlung der Kaiserlich - Königlichen Landesfürstlichen Gesetze und Verordnungen in Publico – Ecclesiasticis vom Jahre 1767 bis Ende 1782. Dunaj 1784.*
 - *Sammlung der Kaiserlich - Königlichen Landesfürstlichen Gesetze und Verordnungen in Publico – Ecclesiasticis vom Jahre 1784, Dunaj 1787.*
 - *Sammlung der Kaiserlich - Königlichen Landesfürstlichen Gesetze und Verordnungen in Publico – Ecclesiasticis vom Jahre 1785, Dunaj 1787.*

- Šematizmi ljubljanske škofije, 1800–1935.

3. IZDANI VIRI:

- Ambrožič, Matjaž, *Spomini in semeniška kronika 1941–1944 Ignacija Nadraha*, (Viri/ Arhivsko društvo Slovenije; št. 30), Ljubljana, 2010.
- *Jegličev dnevnik : znanstvenokritična izdaja* (ur. Blaž Otrin, Marija Čipić Rehar) Celje, Celjska Mohorjeva družba: Društvo Mohorjeva družba, 2015.
- Otrin, Blaž, Julijana Visočnik, *Topografsko-zgodovinski opisi župnij ljubljanske škofije 1821–1823* (Acta ecclesiastica Sloveniae; 43), Ljubljana, Inštitut za zgodovino Cerkve pri Teološki fakulteti, Ljubljana 2021.
- Ribnikar, Peter, *Sejni zapisniki narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in deželnih vlad za Slovenijo, 1918–1921*, Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana 1998–2002.

4. MONOGRAFIJE, ZBORNIKI

- Ambrožič, Matjaž, *Ljubljanski knezoškof dr. Janez Zlatoust Pogačar*, Acta ecclesiastica Sloveniae, št. 25, Inštitut za zgodovino Cerkve pri Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani, Ljubljana 2003.
- Ambrožič, Matjaž, *Zgodovina brezniške župnije*, Župnija Breznica in Inštitut za zgodovino Cerkve pri UL TEOF, Ljubljana 2021.
- Anžič, Sonja, *Skrb za uboge v deželi Kranjski: socialna politika na Kranjskem od srede 18. stol do 1918*, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Ljubljana 2002.
- Aubert, Roger, *Zgodovina Cerkve 5, Od cerkvene države do svetovne Cerkve*, Družina, Ljubljana 2000.
- Benedik, Metod, *Papeži. Od Petra do Janeza Pavla II*, Mihelač, Ljubljana 1996.
- Benedikt XVI., *Okrožnica Bog je ljubezen*, Družina, Ljubljana 2006.
- Bernik, Franc, *Fragment Zgodovine fare Domžale III.* (ur. Blaž Otrin). V: *Zgodovine fare Domžale III. Domžale*, Kulturni dom Franca Bernika, Domžale 2021.
- Bernik, Franc, *Zgodovina fare Domžale*, samozaložba, 1923.
- Bernik, Franc, *Zgodovina fare Domžale*, samozaložba, 1939.
- Blet, Pier, *Pij XII. in druga svetovna vojna*, Družina, Ljubljana 2001.
- Boyer, John. W., *Political radicalism in late imperial Vienna*, The University of Chicago Press, Chicago 1981.
- Brojan, Matjaž, *Domžalska bančna leta*, Ljubljanska banka, banka Domžale, Domžale 1994.
- Bruckmüller, Ernst, *Avstrijska zgodovina*, Slovenska matica, Ljubljana 2017.
- Bruckmüller, Ernst, *Sozialgeschichte Österreich*, Herold Verlag, Wien, München 1985.
- Cigale, Matej, *Deutsch-slovenisches Wörterbuch*, J. Blasnik, Laibach 1860.
- Ciperle, Jože, *Teološka fakulteta Univerze v Ljubljani skozi čas in prostor*; razstavni katalog, Univerza v Ljubljani, Ljubljana 2008.
- *Delavsko vprašanje. Okrožnica sv. očeta Leona XIII.*, prevedel Andrej Kalan, samozaložba, 1891.
- *Delo Vincencijevih konferenc 1876–1936*, Centralni svet Družbe sv. Vincencija Pavelskega. Ljubljana 1936.
- Dolinar, France M., *Ljubljanski škofje*, Družina, Ljubljana 2007.

- Dr. Lambert Ehrlich, *stražar naših svetinj* (ur. Rudolf Čuješ), Research Centre for Slovenian Culture, Antigonish, Nova Scotia, Kanada 1992.
- *Družben nauk Cerkve* (ur. Janez Juhant in Rafko Valenčič), Mohorjeva družba Celje, Celje 1994.
- Ebert, Kurt, *Die Anfänge der modernen Sozialpolitik in Österreich. Die Taaffesche Sozialgesetzgebung für die Arbeiter im Rahmen der Gewerbeordnungsreform (1879–1885)*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften; Wien 1975.
- Erjavec, Fran, *Ob 60 letnici Blaž Potočnikove čitalnice v Št. Vidu nad Ljubljano*; Ljubljana 1926.
- Erjavec, Fran, *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem*; Prosветna zveza, Ljubljana 1928.
- Fischer, Jasna, *Čas visolniga socialnega punta se bliža. Socialna in politična zgodovina delavskega gibanja v Ljubljani od začetkov do leta 1889*, Krt, Ljubljana 1983.
- Gajšek, Lojze, *Slovenska provinca misijonske družbe*, Misijonska družba – Slovenska provinca, Ljubljana 2009.
- Gogala, Stanko, *O pedagoških vrednotah mladinskega gibanja*, Pedagoška knjižica, Ljubljana 1931.
- Gruden, Josef, *Das Soziale Wirken der katholischen Kirche in der Diözese Laibach (Herzogtum Krain)*, Katholische Buchdruckerei, Ljubljana 1906.
- Gruden, Josip, *Zgodovina slovenskega naroda*, Družba sv. Mohorja v Celovcu, Celovec 1910.
- Guček, Boštjan, *»Nosi le zakrpano obuvalo«: Oris družbenega položaja duhovščine na Slovenskem (1918–1941)* (Acta Ecclesiastica Sloveniae; 44), Teološka fakulteta Ljubljana, Ljubljana 2022.
- Hribar, Spomenka, *Edvard Kocbek in križarsko gibanje*, Založba obzorja, Maribor 1990.
- *Janez Evangelist Krek* (ur. Stanko Janežič in Janez Juhant), Slomškova založba, Maribor 1998.
- *Jubilejni zbornik Katoliškega društva rokodelskih pomočnikov ob petinsedemdeset letnici*, Ljubljana 1930.
- Juhant, Janez, *Lambert Ehrlich – prerok slovenskega narod*, Mohorjeva družba v Celovcu, Celovec 2022.
- *Knezoškof dr. Anton Bonaventura Jeglič. Spomenica ob dvajsetletnem škofovem jubileju*, Marijina družba duhovnikov in bogoslovcev ljubljanske škofije, Ljubljana 1917.
- Kodrič, M. Similjana; Palac, B. Natalija, *Redovništvo na Slovenskem 2. Šolske sestre sv. Frančiška Kristusa Kralja*, Teološka fakulteta v Ljubljani, Inštitut za zgodovino Cerkve, Ljubljana 1986.
- Kogoj, Marija Jasna, *Uršulinke in njihovo vzgojno poslanstvo*; Družina, Ljubljana 2006.
- Kolar, Bogdan, *Salezijanci – sto let na Slovenskem: 1901–2001*, Salve, Ljubljana 2001.
- Kolarič, Jakob, *Škof Rožman, II. del*, Družba sv. Mohorja v Celovcu; 1970.
- *Kongregacija ubogih šolskih sester de Notre dame v Šmihelu pri Novem mestu ob petdesetletnem jubileju 1886–1936*, Udružene bivše učenke šmihelskega zavoda za zgradbo sirotišnice za Dolenjsko v Šmihelu pri Novem mestu, Šmihel 1936.
- Kragl, Viktor, *Zgodovinski drobci župnije Tržič*, Župni urad Tržič, 1936.

- Kranjc, Silvin, *Brata p. Angelik in p. Roman Tominec - glasnika pravičnosti in dobrote. Njun prispevek k podobi katolištva na Slovenskem pred drugo svetovno vojno in po njej*. Brat Frančišek, Ljubljana 2011.
- Kremenšek, Slavko, *Slovensko študentsko gibanje 1919–1941*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1972.
- Kresal, France, *Zgodovina socialne in gospodarske politike v Sloveniji od liberalizma do druge svetovne vojne*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1998.
- *Kriza revije »Dom in svet« leta 1937* (ur. Marjan Dolgan), Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2001.
- Lampe, Frančišek, *Marijanišče ljubljansko deško sirotišče*, Katoliška tiskarna, Ljubljana 1898.
- Maček, Jože, *Mašne in svetne ustanove na Kranjskem in v Avstrijski Istri*; Celjska Mohorjeva družba, Celje 2005.
- Maček, Jože, *Mašne in svetne ustanove na Kranjskem od 1810 do 1853*, Celjska Mohorjeva družba, Celje 2008.
- Maček, Jože, *Mašne in svetne ustanove na Kranjskem od 1854 do 1862*, Celjska Mohorjeva družba, Celje 2009.
- Martelanc, Ivan, *Vzajemna zavarovalnica v Ljubljani*, Ljubljana 1933.
- Milčinski, Fran, *Naša zanemarjena mladina in Kranjska, oblastna ji mačeha*, Ljubljana 1907.
- Milošević, Vida, *Socialno delo*; samozaložba, Ljubljana 1989.
- *Moščanska kronika. Obširen vpogled v zgodovino kraja in župnije* (ur. Jože Kregar), Ljubljana, Didakta, 2016.
- Mrkun, Anton, *Homec*, Ljubljana 1925.
- *Notredamske sestre sto let na Slovenskem*, Provincialat Notredamskih sester v Ljubljani, Ljubljana 1986.
- *Ob petdesetletnici Ljubljanske in ljudske kuhinje*, Ljubljana 1927.
- *Okrožnica Pija XI. Divini Redemptoris, O brezbožnem komunizmu* (ur. Aleš Ušeničnik), *Naša pot* št. XIII, knjižica Katoliške akcije za mladino, Domžale-Groblje 1937.
- *Österreichische Geschichte. Geschichte des Christentums in Österreich*, Ueberreuter, Dunaj 2003.
- Otrin, Blaž, *Socialna dejavnost katoliške Cerkve v 19. stoletju in prvi polovici 20. stoletja v ljubljanski škofiji*, magistrsko delo, mentor: Mitja Ferenc, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta v Ljubljani, Oddelek za zgodovino, Ljubljana 2010.
- Pacek, Karla, *Pot ljubezni skozi čas. Zgodovina Slovenske province Družbe hčera krščanske ljubezni – usmiljenk 1919–2019*. Ljubljana, Teološka fakulteta, Hčere krščanske ljubezni svetega Vincencija Pavelskega Usmiljenke; Celje, Društvo Mohorjeva družba, Celjska Mohorjeva družba, 2019.
- Pančur, Andrej, *Gospodarski in socialni nazori v 80. in 90. letih 19. stoletja na Slovenskem*, magistrska naloga, mentor Janez Cvirn, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Ljubljana 1999.
- *Pastoralne inštrukcije za ljubljansko škofijo*; izdal dr. Gregorij Rožman, škof ljubljanski, po sklepih sinode 1940, Ljubljana 1940.
- *Peti katoliški shod v Ljubljani 1923*, glavni pripravljalni odbor, Ljubljana 1924.

- Petranović, Branko, *Istorija Jugoslavije 1918–1988, Prva knjiga: Kraljevina Jugoslavija 1918–1941*, Nolit, Beograd 1989.
- Petrič, Iztok, *Slovenska katoliška akcija*, magistrsko delo, mentor Mitja Ferenc, so-mentor France M. Dolinar, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta v Ljubljani, Oddelek za zgodovino, Ljubljana 2010.
- Pirc, Jožko, *Aleš Ušeničnik in znamenja časov. Katoliško gibanje na Slovenskem od konca 19. do srede 20. stoletja*, Družina, Ljubljana 1986.
- Pirjevec, Jože, *Jugoslavija*, Lipa, Koper 1995.
- *Poročilo »Društva za otroško varstvo in mladinsko skrb v sodnem okraju Ljubljani« za upravno leto 1910*, Ljubljana 1911.
- *Poročilo »Društva za otroško varstvo in mladinsko skrb v sodnem okraju Ljubljani« za upravno leto 1908*, Ljubljana 1909.
- *Poročilo pripravljalnega odbora o I. slovenskem katoliškem shodu kateri se je vršil 1892. leta v Ljubljani*, pripravljalni odbor, Ljubljana 1893.
- *Potek in sklepi tretje sinode, ki jo je pripravil in od dne 25. do 29. avgusta l. 1924 vodil Anton Bonaventura, škof ljubljanski*, Ljubljana Škofijski ordinariat v Ljubljani 1924.
- Preinfalk, Miha, *Auerspergi, Po sledih mogočnega tura*, Založba ZRC, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Ljubljana 2005.
- Prunk, Janko, *Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto slovenskega naroda*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1977.
- Rahten, Andrej, *Anton Korošec, Slovenski državnik kraljeve Jugoslavije*, Cankarjeva založba, Ljubljana 2022.
- Rojs, Leonita, Zorec, Avgušтина, *Šolske sestre sv. Frančiška. Mariborska provinca, Mariborska provinca šolskih sester*, Ljubljana 1987.
- Rumpler, Helmut, *Eine Chance für Mitteleuropa, bürgerliche Emanzipation und Staatsverfall in der Habsburgermonarchie, Österreichische Geschichte 1804–1914*, Ueberreuter, Wien 1987.
- Schmidt, Vlado, *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem II*, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1964.
- Schwaiger, Georg, *Papsttum und Päpste im 20. Jahrhundert*, Verlag C. H. Beck München, München 1999.
- Serše, Aleksandra, *Strokovno šolstvo v osrednji Sloveniji do leta 1941, s posebnim ozirom na obrtno šolstvo na področju Kranjske*, Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana, 1995.
- *Slovenci v XX. stoletju* (ur. Drago Jančar in Peter Vodopivec), Slovenska matica, Ljubljana 2001.
- *Slovenski biografski leksikon*, Ljubljana, 1925–1991, 4 zvezki.
- *Socialno zdravstvo avtonomnega mesta Ljubljane v letu 1930*, Mestno načelstvo ljubljansko, Ljubljana 1931.
- *Spomenica ob 30 letnici Društva rokodelskih mojstrov v Ljubljani. 1908–1938*, Odbor Društva rokodelskih mojstrov v Ljubljani, Ljubljana 1938.
- *Spominski zbornik Slovenije. Ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije*, Jubilej, Ljubljana 1939.
- Stiplovšek, Miroslav, *Banski svet Dravske banovine 1930–1935*, Razprave Filozofske fakultete, Znanstveni inštitut Filozofska fakultete; Ljubljana 2006.

- Stiplovšek, Miroslav, *Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja na Slovenskem*, Obzorja, Maribor 1989.
- Stiplovšek, Miroslav, *Razglasitev Domžal za trg leta 1925. Ob razstavi v počastitev osemdesetletnice*, Domžale 2005.
- Stiplovšek, Miroslav, *Razmah strokovnega-sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918–1922*, Partizanska knjiga, Delavska enotnost, Ljubljana 1979.
- Stiplovšek, Miroslav, *Slovenski parlamentarizem. 1927–1929. Avtonomistična prizadevanja skupščin ljubljanske in mariborske oblasti za ekonomsko-socialni in prosvetno-kulturni razvoj Slovenije ter za udejanjenje parlamentarizma*. Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana 2000.
- Stiplovšek, Miroslav, *Strokovno-sindikalno gibanje na Slovenskem od leta 1868 do prve svetovne vojne*, ČZP Enotnost, Ljubljana 1990.
- *Sto let salezijanskega poslanstva na Kodeljevem – 1919–2019* (ur. Bogdan Kolar), Ljubljana, Salezijanski zavod Kodeljevo, 2019.
- Stražar, Stane, *Mengeš in Trzin skozi čas*, Mengeš, Trzin 1993.
- Stražar, Stane, *Župnija Dob skozi stoletja*, Dob 1996.
- Šega, Judita, Špital. *Hiša na robu družbe*, katalog k razstavi v mali dvorani Sokolsekga doma od 28. 9. do 12. 10. 2010, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Občina Škofja Loka, Škofja Loka 2010.
- Škrbec, Franciška, *Vrtnarica novega vrta. Življenje in delo Alojzije Domajnko HMP*; Družba Hčera Marije Pomočnice, Ljubljana 1986.
- Tertullianus, Quintus Septimus Florens, *Apologetski, polemični in katehetski spisi* (ur. Jan Dominik Bogataj), Teološka fakulteta, KUD Logos, Ljubljana 2023.
- Tominšek Perovšek, Mateja, *Frančišek Lampe: Zmerno, z ljubeznijo*, Družina, Ljubljana 2006.
- Turnšek, Klemen, *Razvoj in delovanje delavskih sindikalnih organizacij v Celju od leta 1930 do 1941*, diplomsko delo, mentorica Jerica Vodušek Starič, Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Maribor 2011.
- *VI. mednarodni kongres Kristusa Kralja v Ljubljani 25.–30. VII. 1939* (ur. Ivan Martelanc in Josip Premrov); Škofijski ordinariat v Ljubljani, Ljubljana 1940.
- *Vodnik po fondih in zbirkah NŠAL* (ur. Bogdan Kolar), NŠAL, Ljubljana 1999.
- *Vodnik po matičnih knjigah za območje SR Slovenije I* (ur. Ema Umek, Janez Kos), Skupnost arhivov Slovenije, Ljubljana 1972.
- *Vodnik po župnijskih arhivih na območju SR Slovenije I. in II.* (ur. Ema Umek, Janez Kos), Skupnost arhivov Slovenije, Ljubljana 1975.
- Wadl, Wilhelm, *Liberalismus und soziale Frage in Österreich, Deutschliberale Reaktion und Einflüsse auf die frühe österreichische Arbeitsbewegung (1867–1879)*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1987.
- Wodka, Josef, *Kirche in Österreich*, Herder & Co., Dunaj 1959.
- *Zbornik ob 100. obletnici župnije sv. Antona Padovanskega, Ljubljana Vič 1908–2008* (ur. Marjan Čuden), župnija Ljubljana Vič, Ljubljana 2009.
- Zdešar, Anton, *Kratek obris zgodovine usmiljenih sestra sv. Vincencija Pavelskega*, Marijin Dvor 1937.

- *Življenje in delo redovnic med nami* (ur. Rafko Lešnik), Zveza redovnih predstojnic Slovenije, Ljubljana 1985.
- Žontar, Josip, *Zgodovina mesta Kranj*, Muzejsko društvo za Slovenijo, Ljubljana 1939.

5 ČLANKI

- Angermair, Rupert, Kolping, Adolf, v: *Lexikon für Theologie und Kirche*, zvezek 6, Herder & Co. G.M.B.H. Verlagsbuchhandlung, Freiburg im Breisgau 1934, str. 98–99.
- Aubert, Roger in Lill, Rudolf, Die Auswirkungen der Revolution von 1848 in den Ländern des Deutschen Bundes und den Niederlanden, v: *Handbuch der Kirchengeschichte. Die Kirche in der Gegenwart, Die Kirche zwischen Revolution und Restauration, Band VI/1* (ur. Hubert Jedin), Herder, Freiburg, Basel, Wien 1971, str. 493–504.
- Aubert, Roger, Die Auswirkungen der Ereignisse von 1848 in Frankreich, v: *Handbuch der Kirchengeschichte. Die Kirche in der Gegenwart, Die Kirche zwischen Revolution und Restauration, Band VI/1* (ur. Hubert Jedin), Herder, Freiburg, Basel, Wien 1971, str. 488–494.
- Aubert, Roger, Die ersten Jahre des Pontifikats Pius' IX.: Vom Neoguelfischen Mythos zur römischen Revolution, v: *Handbuch der Kirchengeschichte. Die Kirche in der Gegenwart, Die Kirche zwischen Revolution und Restauration, Band VI/1* (ur. Hubert Jedin), Herder, Freiburg, Basel, Wien 1971, str. 477–488.
- Aubert, Roger, Die Wiedergeburt der alten Orden und das Aufblühen neuer Kongregation, v: *Handbuch der Kirchengeschichte. Die Kirche in der Gegenwart, Die Kirche zwischen Revolution und Restauration, Band VI/1* (ur. Hubert Jedin), Herder, Freiburg, Basel, Wien 1971, str. 247–259.
- Aubert, Roger, Innerkatholische Kontroversen im Blick auf den Liberalismus, v: *Handbuch der Kirchengeschichte. Die Kirche in der Gegenwart, Die Kirche zwischen Revolution und Restauration, Band VI/1* (ur. Hubert Jedin), Herder, Freiburg, Basel, Wien 1971, str. 738–760.
- Balagač, Karmen, Delovanje šolskih sester de Notre Dame v župniji Šentjernej, v: *Zbornik župnije Šentjernej, Župnija Šentjernej, Šentjernej 1999*, str. 235–237.
- Benedik, Metod, Vzgoja duhovnikov – generalna semenišča Jožefa II., v: *Herbersteinov simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj), Mohorjeva družba, Celje, 2004, str. 55–72.
- Benedik, Metod, Wolfova pastirska pisma, v: *Wolfov simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj), Slovenska teološka akademija v Rimu in Mohorjeva družba v Celju, Celje 1994, str. 219–231.
- Bernot, Jan, Bernikove pobude na šolskem, zdravstvenem in socialnem področju, v: *Bernik in njegove Domžale: o župniku Francu Berniku in Domžalah v prvi polovici 20. stoletja*, Kulturni dom Franc Bernik, Domžale 2021, str. 221–244.
- Bertier de Sauvigny, Guillaume de, Cerkev v času restavracije, v: *Zgodovina Cerkev, 4, Cerkev v času razsvetljenstva, revolucije in restavracije (1715–1848)*, Družina, Ljubljana 1999, str. 175–336.
- Bruckmüller, Ernst, Razvoj krščanskih socialcev v Avstriji do prve svetovne vojne, v: *Krekov simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj), Mohorjeva družba v Celju, Celje 1992, str. 131–146.
- Capuder Matka, Šolske dejavnosti in število učenk v uršulinskih šolah v Ljubljani, v: *Tristo let ljubljanskih uršulink. Zgodovina samostana, njegovih šol in kulturnih dejavnosti* (ur. Marija Jasna Kogoj), Ljubljana, Družina 2002, str. 175–192.

- Cigale, Marija, Rejništvo, v: *Enciklopedija Slovenije*, zvezek 10, Mladinska knjiga, Ljubljana 1996, str. 157.
- Cvirn, Janez, Jugoslovanska strokovna zveza, v: *Slovenska kronika XX. stoletja. 1900–1941* (ur. Marjan Drnovšek in Drago Bajt), Nova revija, Ljubljana 1997, str. 99.
- Cvirn, Janez, Najdenišnice – nagrada za lahkomiselnost in nemoralnost. O ukinjanju najdenišnice v Ljubljani v šestdesetih letih 19. stoletja, v: *Prispevki za novejšo zgodovino* 52 (2012), št. 2, str. 7–44.
- Cvirn, Janez, Otroško zavetišče v Ljubljani, v: *Slovenska kronika XIX. stoletja. 1800–1860* (ur. Janez Cvirn), Nova revija, Ljubljana 2001, str. 204.
- Cvirn, Janez, Tretji katoliški shod v Ljubljani, v: *Slovenska kronika XX. stoletja. 1900–1941* (ur. Marjan Drnovšek in Drago Bajt), Nova revija, Ljubljana 1997, str. 63.
- Čeč, Dragica, Nasilne detomorilke ali neprištevne žrtve? Spreminjanje podobe detomora v 18. in v začetku 19. stoletja, v: *Acta Histriae* 15 (2007), št. 2, str. 415–440.
- Demšar, Viktorjan, Usoda Glavarjeve oporoke; v: *Komenda*, Glavarjeva družba, Komenda 1992, str. 56–64.
- Dobaja, Dunja, Ignacij Holzapfel, župnik in dekan v Ribnici, dobrotnik gluhoneme mladine, v: *Kronika* 66 (2018), št. 3, str. 575–586.
- Dolanc, Anica, Varstvo in vzgoja predšolskih otrok, v: *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969*, Slovenski šolski muzej, Ljubljana 1970, str. 663–693.
- Dolenc, Ervin, »Kulturni problem slovenstva«, v: *Slovenska novejša zgodovina 1* (ur. Jasna Fišer), Inštitut za novejšo zgodovino, Mladinska knjiga, Ljubljana 2005, str. 342–346.
- Dolinar, France M., Jožefinizem in janzenizem, v: *Zgodovina Cerkve na Slovenskem* (ur. Metod Benedik), Mohorjeva družba, Celje 1991, str. 153–172.
- Dolinar, France M., Teološko ozadje Herbersteinovega časa, v: *Herbersteinov simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj), Mohorjeva družba v Celju, Celje 2004, str. 7–20.
- Dolinar, France M., Verske razmere na Slovenskem v Baragovem času, v: *Baragov simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj), Mohorjeva družba, Celje 2000, 7–19.
- Fleckenstein, Gisela, Sonderarbeitsbereiche: Trinker, Mädchenschutz, Bahnhofsmision, Gefährdete, Wanderer, Gefangene, Behinderte, Fachverbände, v: *Geschichte des kirchlichen Lebens in den deutschsprachigen Ländern seit dem Ende des Jahrhunderts, Band V, Caritas und soziale Dienste* (ur. Ervin Gatz), Herder, Freiburg, Basel, Wien 1997, str. 147–169.
- Gatz, Erwin in Schaffer, Wolfgang, Sozial-caritativ tätige Orden, v: *Geschichte des kirchlichen Lebens in den deutschsprachigen Ländern seit dem Ende des Jahrhunderts, Band V, Caritas und soziale Dienste* (ur. Ervin Gatz), Herder, Freiburg, Basel, Wien 1997, str. 91–110.
- Gatz, Erwin, Karitas und kirchliche Hilfswerke, v: *Handbuch der Kirchengeschichte. Die Weltkirche im 20. Jahrhundert, Band VII*, (ur. Hubert Jedin), Herder, Freiburg, Basel, Wien 1979, str. 437–458.
- Gatz, Erwin, Kirchliche Mitarbeit in der öffentlichen Armenpflege. Die Neuanfänge einer eigenständigen kirchlichen Armenpflege, v: *Geschichte des kirchlichen Lebens in den deutschsprachigen Ländern seit dem Ende des Jahrhunderts, Band V, Caritas und soziale Dienste* (ur. Ervin Gatz), Herder, Freiburg, Basel, Wien 1997, str. 57–70.

- Golec, Boris, Tržaški in ljubljanski najdenčki v Kumljanskih hribih, v: *Kronika* 37 (1989), št. 3, str. 192–202.
- Gosar, Andrej, Nauk o vrednosti in socialno vprašanje, v: *Čas* 27 (1932/33), št. 8, str. 269–283.
- Granda, Stane, I. in II. slovenski katoliški shod, v: *Missiev simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj), Slovenska teološka akademija v Rimu, Mohorjeva družba v Celju, Goriška Mohorjeva družba, Celje 1988, str. 95–109.
- Granda, Stane, Jeglič in slovenski katoliški shodi, v: *Jegličev simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj), Slovenska teološka akademija v Rimu, Mohorjeva družba v Celju, Celje 1991, str. 333–347.
- Granda, Stane, Krek in slovensko združništvo, v: *Janez Evangelist Krek* (ur. Stanko Janežič in Janez Juhant), Slomškova založba, Maribor 1998, str. 79–85.
- Hofmeister, Herbert, Staatshilfe und Selbsthilfe, v: *Das Zeitalter Kaiser Franz Josephs, 2. Teil 1880–1916, Glanz und Elend, Beiträge*, Katalog des NÖ Landesmuseums, Wien 1987, str. 83–106.
- Hojan, Tatjana, Uršulinske šole od prihoda do leta 1945, v: *Tristo let ljubljanskih uršulink. Zgodovina samostana, njegovih šol in kulturnih dejavnosti* (ur. Marija Jasna Kogoj), Ljubljana, Družina 2002, str. 163–174.
- Iserloh, Erwin, Innerkirchliche Bewegungen und ihre Spiritualität, v: *Handbuch der Kirchengeschichte. Die Weltkirche im 20. Jahrhundert, Band VII* (ur. Hubert Jedin, Konrad Repgen), Herder, Freiburg, Basel, Wien 1979, str. 301–337.
- Jarc, Evgen, Osnove sodobne zaščite otrok v Sloveniji, v: *Kronika slovenskih mest* 3 (1936), str. 1–18.
- Juhant, Janez, Janez Evangelist Krek – krmar naše samozvesti, v: *Janez Evangelist Krek* (ur. Stanko Janežič in Janez Juhant), Slomškova založba, Maribor 1998, str. 9–23.
- Juhant, Janez, Krekovo socialno-politično delo, v: *Janez Evangelist Krek* (ur. Stanko Janežič in Janez Juhant), Slomškova založba, Maribor 1998, str. 94–107.
- Juhant, Janez, Škof Rožman in slovenski katoličani v tridesetih letih, v: *Rožmanov simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj), Mohorjeva družba v Celju, Celje 2000, str. 205–223.
- Juhant, Janez, Versko in cerkveno življenje v dobi dozorevanja slovenskega naroda (idejno-politični tokovi in socialna dejavnost), v: *Zgodovina Cerkve na Slovenskem* (ur. Metod Benedik), Mohorjeva družba, Celje 1991, str. 195–233.
- Jurčec, Ruda, Med ljubeznijo in pravico, v: *Janez Evangelist Krek* (ur. Stanko Janežič in Janez Juhant), Slomškova založba, Maribor 1998, str. 35–37.
- Kocbek, Edi, Marksizem in krščanstvo, v: *Križ*, 1 (1928), št. 8–9, str. 148–151.
- Kogoj, Marija Jasna, Jegličev odnos do redovnikov, v: *Jegličev simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj), Slovenska teološka akademija v Rimu, Mohorjeva družba v Celju, Celje 1991, str. 149–163.
- Kogoj, Marija Jasna, Missiev odnos do redovnikov, v: *Missiev simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj), Slovenska teološka akademija v Rimu, Mohorjeva družba v Celju, Goriška Mohorjeva družba, Celje 1988, str. 196–216.
- Köhler, Oskar, Leo XIII., v: *Gestalten der Kirchengeschichte, Band 12, Das Papsttum II* (ur. Martin Greschat), W. Kohlhammer, Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz 1985, str. 203–205.

- Köhler, Oskar, Auf dem Weg zum Konservativismus: Belgien, Niederlande und Luxemburg, v: *Handbuch der Kirchengeschichte. Die Kirche in der Gegenwart, Die Kirche zwischen Anpassung und Widerstand (1878 bis 1914), Band VI/2* (ur. Hubert Jedin), Herder, Freiburg, Basel, Wien 1973, str. 112–124.
- Köhler, Oskar, Die sozialen Bewegungen, v: *Handbuch der Kirchengeschichte. Die Kirche in der Gegenwart, Die Kirche zwischen Anpassung und Widerstand (1878 bis 1914), Band VI/2* (ur. Hubert Jedin), Herder, Freiburg, Basel, Wien 1973, str. 227–241.
- Köhler, Oskar, Der Katholizismus in der Gesamtgesellschaft, v: *Handbuch der Kirchengeschichte. Die Kirche in der Gegenwart, Die Kirche zwischen Anpassung und Widerstand (1878 bis 1914), Band VI/2* (ur. Hubert Jedin), Herder, Freiburg, Basel, Wien 1973, str. 195–227.
- Köhler, Oskar, Der Weltplan Leos XIII.: Ziele und Methoden, v: *Handbuch der Kirchengeschichte. Die Kirche in der Gegenwart, Die Kirche zwischen Anpassung und Widerstand (1878 bis 1914), Band VI/2* (ur. Hubert Jedin), Herder, Freiburg, Basel, Wien 1973, str. 3–27.
- Kolar, Bogdan, Mladinski dom na Kodeljevem – pogled v zgodovino, v: *Sto let salezijskega poslanstva na Kodeljevem – 1919–2019* (ur. Bogdan Kolar), Ljubljana, Salezijski zavod Kodeljevo, 2019, str. 9–128.
- Kolar, Bogdan, Prispevek cerkvenih ustanov pri izobraževanju mladih s težavami na začetku 20. stoletja; *Šolska kronika* 27 (2018), št. 3, str. 39–60.
- Kralj, Franc, Versko in cerkveno življenje v dobi dozorevanja slovenskega naroda (zgodovinski oris), v: *Zgodovina Cerkev na Slovenskem* (ur. Metod Benedik), Mohorjeva družba, Celje 1991, str. 173–194.
- Kresal, France, Delavske stanovske zaščitne ustanove, v: *Slovenska novejša zgodovina 1* (ur. Jasna Fišer), Inštitut za novejšo zgodovino, Mladinska knjiga, Ljubljana 2005, str. 488–490.
- Kresal, France, Gospodarski in socialni pogledi na trideseta leta v Sloveniji, v: *Slovenska trideseta leta. Simpozij 1995* (ur. Peter Vodopivec, Jože Mahnič), Slovenska matica, Ljubljana 1997, str. 110–117.
- Kresal, France, Konsumno društvo, v: *Enciklopedija Slovenije*, zvezek 5, Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 252.
- Kresal, France, Plača, v: *Enciklopedija Slovenije*, zvezek 8, Mladinska knjiga, Ljubljana 1994, str. 366.
- Kresal, France, Socialna politika: zavarovanja, mezdni in plačni sistemi, zaslužek, v: *Slovenska novejša zgodovina 1* (ur. Jasna Fišer), Inštitut za novejšo zgodovino, Mladinska knjiga, Ljubljana 2005, str. 484–488.
- Kresal, France, Stavke in mezdna gibanja, v: *Slovenska novejša zgodovina 1* (ur. Jasna Fišer), Inštitut za novejšo zgodovino, Mladinska knjiga, Ljubljana 2005, str. 490–493.
- Lampret, Jožko, Nestvor, v: *Križ na gori* 3 (1926/27), št. 6–7, str. 46–49.
- Lazarevič, Žarko, O stoletju industrije v Sloveniji, v: *Slovenci v XX. stoletju*, Slovenska matica, Ljubljana 2001, str. 106–115.
- Lazarevič, Žarko, Prebivalstvo, družba, gospodarstvo pri Slovencih v tridesetih letih, v: *Slovenska trideseta leta. Simpozij 1995* (ur. Peter Vodopivec, Jože Mahnič), Slovenska matica, Ljubljana 1997, str. 33–42.

- Lazarevič, Žarko, Industrializacija, obrt, trgovina, v: *Slovenska novejša zgodovina 1* (ur. Jasna Fišer), Inštitut za novejšo zgodovino, Mladinska knjiga, Ljubljana 2005, str. 450–459.
- Lazarevič, Žarko, Kmetijstvo in kmečko združništvo, v: *Slovenska novejša zgodovina 1* (ur. Jasna Fišer), Inštitut za novejšo zgodovino, Mladinska knjiga, Ljubljana 2005, str. 441–446.
- Lesar, Josip, Balant (Walland) Jožef, v: *SBL*, 1. zvezek, Zadrúžna gospodarska banka, Ljubljana 1925–1932, str. 22–23.
- Lill, Rudolf, Der deutsche Katholizismus zwischen Kulturkampf und 1. Weltkrieg, v: *Handbuch der Kirchengeschichte. Die Kirche in der Gegenwart, Die Kirche zwischen Anpassung und Widerstand (1878 bis 1914), Band VI/2* (ur. Hubert Jedin), Herder, Freiburg, Basel, Wien 1973, str. 515–527.
- Lukan, Walter, Die christlichsoziale Arbeiterorganisationen bei den Slowenen, v: *Österreichische Osthefte* 31 (1989), str. 474–503.
- Lukan, Walter, Krek, Janez Evangelist, v: *Enciklopedija Slovenije*, zvezek 6, Mladinska knjiga, Ljubljana 1992, str. 2–3.
- Lukan, Walter, Socialni katolicizem v Avstriji in pri Slovencih v drugi polovici 19. stoletja, v: *Missiev simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj), Slovenska teološka akademija v Rimu, Mohorjeva družba v Celju, Goriška Mohorjeva družba, Celje 1988, str. 110–122.
- Maček, Jože, Slovensko kmetijstvo v XX. stoletju, v: *Slovenci v XX. stoletju*, Slovenska matica, Ljubljana 2001, str. 128–141.
- Maček, Jože, Gmotne razmere Cerkve in slovenske katoliške duhovščine skozi stoletja, v: *Mohorjev koledar 2016*, Mohorjeva družba, Celje 2016, str. 213–225.
- Melik, Vasilij, Nekaj o cenah, plačah in kulturi v predmarčni dobi, v: *Zgodovinski časopis* 39 (1985), št. 1, 2, str. 67–72.
- Melik, Vasilij, Slovenska politika v Taaffejevi dobi, v: *Zgodovinski časopis* 29 (1975) št. 1–2, str. 109–118.
- Odar, Alojzij, Jegličeve sinode, v: *Bogoslovni vestnik* 18 (1938), št. 4, str. 257–290.
- Okrožnica papeža Pija XI. O obnovi socialnega reda po evangelijskih načelih ob štiri-desetletnici okrožnice Leona XIII. „Rerum novarum“, v: *Čas*, 25 (1930/31), str. 313–359.
- Otrin, Blaž, Franc Bernik in razvoj Domžal, v: *Stiplovškov zbornik, Historia 10*, Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, Ljubljana 2005, str. 445–458.
- Otrin, Blaž, Katoliško društvo rokodelskih pomočnikov v Ljubljani, v: *Zbornik Kolpingove ustanove na Slovenskem ob 100-letnem delovanju: 1855–1945, 1993–2003*, Združenje Kolpingovih socialnih dejavnosti Slovenije, Maribor 2003, str. 71–80.
- Otrin, Blaž, Ljubljanska škofija med obema vojnama, v: *Ljubljanska škofija 550 let* (ur. France M. Dolinar), Nadškofija Ljubljana, Ljubljana 2011, str. 143–164.
- Otrin, Blaž, Poslanska epizoda šentjakobskega župnika Janka Barleta, v: *Arhivi* 34 (2011), št. 2, str. 555–567.
- Otrin, Blaž, Socialna dejavnost Cerkve v ljubljanski škofiji, v: *Ljubljanska škofija 550 let* (ur. France M. Dolinar), Nadškofija Ljubljana, Ljubljana 2011, str. 333–354.
- Perovšek, Jurij, Schulze-Delitzscheva združnogospodarska doktrina kot liberalni odgovor na socialno vprašanje v 19. stoletju, v: *Prispevki za novejšo zgodovino* 37 (1997), št. 1, str. 17–34.

- Pirjevec, Avgust, Mesar, Janez, v: *SBL*, Ljubljana 1933–1952, 2. zvezek, str. 101–102.
- Potočnik, Vinko, Jeglič in krščansko socialno gibanje, v: *Jegličev simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj), Slovenska teološka akademija v Rimu, Mohorjeva družba v Celju, Celje 1991, str. 349–355.
- Prunk, Janko, Krščanski socializem, v: *Enciklopedija Slovenije*, zvezek 6, Mladinska knjiga, Ljubljana 1992, str. 43.
- Repgen, Konrad, Die Außenpolitik der Päpste im Zeitalter der Weltkriege, v: *Handbuch der Kirchengeschichte. Die Weltkirche im 20. Jahrhundert, Band VII* (ur. Hubert Jedin, Konrad Repgen), Herder, Freiburg, Basel, Wien 1979, str. 36–96.
- Rogier, Nimwegen, Cerkev v času razsvetljenstva in revolucije, v: *Zgodovina Cerkev, 4, Cerkev v času razsvetljenstva, revolucije in restavracije (1715–1848)*, Družina, Ljubljana 1999, str. 13–173.
- Saje, Andrej, Herbersteinovi sinodi, v: *Herbersteinov simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj), Mohorjeva družba v Celju, Celje 2004, str. 237–246.
- Schatz, Klaus, Pius IX., v: *Gestalten der Kirchengeschichte, Band 12, Das Papsttum II*, (ur. Martin Greschat), Verlag W. Kohlhammer GmbH, Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz 1984, str. 184–202.
- Simčič, Tomaž, Uvod v Gosarjev krščansko socialni nauk, v: *Revija 2000* (1988), št. 42/43, str. 141–158.
- Slokar, Ivan, Prvo otroško zavetišče v Ljubljani, v: *Kronika*, 11 (1963), št. 2, str. 118–120.
- Smolik, Marijan, Vončina, Leon Stanislav, v: *SBL*, 4. zvezek, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana 1980–1991, str. 577.
- Stariha, Gorazd, Krvave rejnice. O primerih zlorabe rejništva iz prve polovice devetnajstega stoletja, v: *Zgodovina za vse* 17 (2010), št. 1, str. 5–18.
- Stiplovšek, Miroslav, Die christlichsozialistische Gewerkschaftsorganisationen in Slowenien 1918–1941, v: *Österreichische Osthefte* 35 (1993), št. 3, str. 441–473.
- Stiplovšek, Miroslav, Osrednji stavkovni odbor za Slovenijo 1939–1940, v: *Zgodovinski časopis* 43 (1989), št. 4, str. 571–588.
- Stiplovšek, Miroslav, Slovensko strokovno-sindikalno gibanje v tridesetih letih, v: *Slovenska trideseta leta. Simpozij 1995* (ur. Peter Vodopivec, Jože Mahnič), Slovenska matica, Ljubljana 1997, str. 80–87.
- Stiplovšek, Miroslav, Strokovne organizacije slamnikarskega delavstva 1907–1922, v: *Zgodovinski časopis*, 19, 20 (1965/66), Zwitterjev zbornik, str. 365–375.
- Stiplovšek, Miroslav, Ustanovitev delavske zbornice za Slovenijo in značilnosti prvega desetletja njenega delovanja, v: *Delavske zbornice, kolektivne pogodbe in soupravljanje*, Svet Zveze svobodnih sindikatov Slovenije, Ljubljana 1991, str. 5–27.
- Stiplovšek, Miroslav, Volitve v Delavsko zbornico Slovenije leta 1926, v: *Zgodovinski časopis* 45 (1991), št. 2, str. 269–290.
- Šavora, Jože, Krščansko socialistično gibanje na Slovenskem do osvoboditve, v: *Nova pot* 10 (1958), št. 10–12, str. 466–484.
- Škufca, Franc, Sto let slovenskega zavarovalstva, v: *7. dnevi slovenskega zavarovalništva*, Zavarovalno združenje, Portorož 2000, str. 63–67.
- Šlebinger, Janko, Gnjezda, Janez, v: *SBL*, 1. zvezek, Zadržna gospodarska banka, Ljubljana 1925–1932, str. 224.

- Štrubelj, Zvone, Socialni program Antona Mrkuna (1876–1961), v: *Naši kraji in ljudje. Dobrepoljsko-struški zbornik 1996*, Občina Dobrepolje, Dobrepolje 1996, str. 240–260.
- Tihon, André in Bots, Johannes, Die Kirche in den Beneluxländern, v: *Handbuch der Kirchengeschichte. Die Weltkirche im 20. Jahrhundert, Band VII* (ur. Hubert Jedin, Konrad Repgen), Herder, Freiburg, Basel, Wien 1979, str. 562–575.
- Triler, Viktor, Ob 60 letnici Družbe sv. Vincencija Pavelskega v Ljubljani, v: *Delo Vincencijevih konferenc 1876–1936*, založil družbeni centralni svet, Ljubljana 1936, str. 5–31.
- Turnšek, Marjan, Herbersteinova navodila duhovnikom, v: *Herbersteinov simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj), Mohorjeva družba v Celju, Celje 2004, str. 215–235.
- V luči stoletij, v: *Križ 1* (1928), št. 1, str. 5–8.
- Vidic, Marko, Zadružna zveza, v: *Enciklopedija Slovenije*; 15. zvezek, Mladinska knjiga, Ljubljana 2001, str. 19.
- Vidovič-Miklavčič, Anka, Klub železničarjev Jugoslovenske radikalne zajednice (JRZ) v Dravski banovini, v: *Zgodovinski časopis*, 51, 1997, št. 1, str. 63–71.
- Vidovič-Miklavčič, Anka, Quadragesimo anno, v: *Enciklopedija Slovenije*, zvezek 10, Mladinska knjiga, Ljubljana 1996, str. 24.
- Vidovič-Miklavčič, Anka, Rerum novarum, v: *Enciklopedija Slovenije*, zvezek 10, Mladinska knjiga, Ljubljana 1996, str. 178.
- Vidovič-Miklavčič, Anka, Vrnitev SLS na oblast, v: *Slovenska novejša zgodovina 1* (ur. Jasna Fišer), Inštitut za novejšo zgodovino, Mladinska knjiga, Ljubljana 2005, str. 361–363.
- Vodušek, Vital, Misli o novem človeku, v: *Križ 1* (1928), št. 1, str. 82–85.
- Zdešar, Anton, Cerkevno službeno skrbstvo za uboge pri nas, v: *Bogoslovni vestnik* 20 (1940) št. 1, 2, str. 107–132, in št. 3, str. 224–248.

6 ČASOPISI:

- *Cerkveni glasnik za tržiško župnijo*, 1936–1939.
- *Delavska pravica*, 1929–1940.
- *Drobtinice*, 1887.
- *Ilustrirani Slovenec*, 1925.
- *Kranjski zvon. Župnijski list za Kranj in okolico*, 1929–1940.
- *Krščanski detoljub, Glasilo Vincencijeve družbe za krščansko vzgojo in mladinsko varstvo*, 1914–1917.
- *Ponedeljski Slovenec*, 1937.
- *Prijatelj bolnikov*, 1935–1937.
- *Pravica*, 1927.
- *Slovenec*, 1909–1942.
- *Zgodnja Danica*, 1855.

13 IMENSKO KAZALO

A

Adamič, Viktor 250	Alič, Uršula 214
Adlešič, Juro 222	Anžič, Sonja 296
Ahčin, Ivan 57, 68, 87, 385	Arko, Mihael 215
Aleksander I. Karadžordžević 62	Auersperg, Gabriela grofica 60, 178, 229
Aleksič, Jakob 379, 380	

B

Babnik, Ferdinand 194	Bettinger, Franz von 33
Bajuk, Marko 250	Birk, Janez 155
Balant (Walland), Jožef 340	Blatnik, Franc 403
Baš, Jože 363, 371	Bleiweis, Janez 159, 357
Beaupin, Eugene 391	Blome, Gustav 98
Belcredi, Egbert 98	Boscher, Ignaz 145, 146
Belec, Anton 292	Brandis, Leopoldina 197, 198
Belec, Ivan 77	Brigido, Mihael 44, 124
Benedikt XV. 17, 30, 34, 35, 36, 39	Brodar, Janez 242
Bernik, Franc 208, 219, 232, 237, 278, 279, 280, 290, 291, 292, 293	

C

Cara, Katarina 153	Chorinsky, Gustav grof 247
Cardijn, Joseph 36	Codelli, Anton baron 185
Cerar, Franc 290	Cuderman, Vilko 383
Cerar, Peter 292	Cukala, Franc 391
Cerretti, Bonaventura 35	

Č

Čampa, Franc 275	Češnovar, Slavko 363, 371
Češnovar, Lovro 251	

D

Detela, Marija 183	Dolinar, Janez 156
Dežmana, Miha 134	Dolinar, Jožef 154
Dietrichstein, Maksimilijan grof 116	Drašler, Aleš 116
Divjak, Anton 157	Drexler, Karl 261
Dolinar, France Martin 295	Drelse, Avgust 175

E

Ebert, Kurt 295	Ehrlich, Lambert 89, 173, 192, 242
-----------------	------------------------------------

F

Fabiani, Ana 183	Franc I. 40
Fliegler, Mihael 394	Franc Jožef I. 22, 48, 132
Flödnik, Karl baron 118	Fröbele, Friderich 214
Foerster, Anton 250	

G

Gabrovšek, Franc 364, 376	Godina, Jožef 65, 383, 395
Gassner, Andrej 172	Gogala, Janez 50, 51, 163
Gerlachstein, Andreas Hohenwart grof 248	Gogala, Stanko 84
Gerlič, Marija 154, 155	Gosar, Andrej 57, 79, 81, 83, 91, 92, 93, 110, 112, 270, 271, 367, 376
Glavar, Peter Pavel 116, 208, 234, 301	Gostinčar, Helena 155
Gnjezdca, Janez 248	

Gostinčar, Josip 57, 65, 72, 81, 83, 251, 257, 260,
261, 267, 270, 382, 394
Grasseli, Petra 167
Gregor XVI. 17

H

Habsburžani 18, 40
Heidrich, Karl 235
Heimann, Gustav 132
Helmar, Marija 155
Herberstein, Janez Karl 42
Hočevar, Josipina 177, 178
Hočevar, Metod 379

J

Jančar, Mica 156
Jarc, Anton 168
Jebačin, Ivan 251
Jeglič, Anton Bonaventura 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59,
60, 61, 66, 67, 80, 82, 86, 141, 142, 164, 170, 178,
186, 195, 196, 202, 207, 209, 210, 243, 251, 252,
253, 255, 259, 269, 285, 289, 290, 304, 305, 309
Jemc, Marina 145, 146
Jenko, Franc 251

K

Kalan, Andrej 54, 77, 141, 165, 168, 169, 187
Kalan, Janez 178, 179, 180, 186
Karnoff, Vincenc 154, 155, 156
Kavčič, Anton 44
Ketteler, Wilhelm Emmanuel 25, 26, 31, 86, 98, 302
Klemen IX. 20
Klinar, Tomaž 183, 208, 236, 301
Koblar, Anton 174, 208, 209, 230
Kocbek, Edvard 57, 84, 85, 86, 89, 93
Kocmur, Alojz 379
Kolping, Adolf 32, 245, 246, 247
Koprivec, Matic 379
Kopše, Katarina 181
Kores, Martin 379
Koritnik, Anton 169
Korošec, Anton 63, 91, 190, 269, 271, 273
Köstl, Gustav 164

L

Lampe, Evgen 285, 287
Lampe, Frančišek 165, 168, 228
Langus, Jože 272, 363, 366, 368, 369
Lavrič, Ana 182
Lavtizar, Fran 171, 183, 185, 186, 187
Lazarini, Ludvik 206
Lazzarini, Ana baronica 197
Leon XII. 20
Leon XIII. 17, 24, 27, 28, 30, 35, 38, 86, 257, 388

M

Maček, Andrej 290

Gruber, Avguštin 45, 46, 125, 130, 131, 138, 297,
338, 340
Gruden, Josip 119, 165, 170, 182

Hofbauer, Clemens Maria 45
Hoppe, Leopoldina 197, 198, 213, 235
Hradecky, Janez Nepomuk 196
Hrastelj, Franc 379
Hribar, Ivan 177
Hübschmann, Vincenc 175
Hübschman, Terezija 176

Jeran, Luka 175, 202
Jerina, Anton 165, 216, 222
Jerin, Urban 117
Jeršič, Miro 85
Jezus Kristus 13, 39, 42, 50, 51
Jonke, Jože 383
Joša, Edvard 247
Jožef II. 13, 18, 40, 42, 44, 45, 53, 122, 143, 195
Jurač, Jože 379

Kovač, Leopold 250
Krail, Ignacij 129
Kramar, Franc 234
Kravanja, Simona 220
Krek, Janez Evangelist 56, 57, 59, 77, 78, 79, 81, 86,
92, 102, 179, 218, 243, 257, 258, 259, 260, 261,
262, 263, 265, 285, 286, 288, 303, 304, 305, 309,
399, 406, 412, 418
Krek, Miha 63, 271, 272, 390
Kremžar, France 65, 81, 82, 269, 271, 272, 363, 365,
366, 367, 368, 369, 383
Kresal, France 295
Križman, Andrej 74, 75, 275, 407
Krošel, Tone 86
Kržič, Anton 175
Kuefstein, Franz 98
Kukovica, Franc 400

Leopold II. 40
Leskovic, Ivana 236
Lešnik, Alojz 379
Levec, Janez 237
Levičnik, Alfonz 183
Lichtenthurn, Franc Ksaver baron 225
Lichtenthurn, Katarina 225
Liechtenstein, Alois 26, 98, 99, 302
Lukan, Walter 296

Maček, Jože 115

Mahkot, Ivana 225
 Mahkot, Marija 225
 Mahnič, Anton 77
 Manning, Henry Edward 27
 Marija Terezija 13, 18, 40, 121
 Marillac, Ludovika de 20
 Marinček, Tone 57, 81
 Martin iz Toursa 14
 Marx, Karl 24, 80, 88, 91
 Marzella, Marija 157
 Massi, Filomena 201
 Megušar, Jakob 155, 156

N

Nadrah, Ignacij 180, 183
 Nagode, Leopold 363

O

Oberžan, Karl 65, 379, 390, 391, 392, 394, 395
 Oblak, Ivana 200

P

Pančur, Jakob 157
 Pavlica, Josip 257
 Pečjak, Gregorij 176
 Pengov, Ivan 251
 Pernišek, Franc 363
 Petazzi, Leopold Jožef Hanibal, grof 337
 Pietrovski, Karel 165, 166
 Pij IX. 17, 21, 22, 23, 48, 141
 Pij VI. 17, 19, 42
 Pij X. 17, 29, 30, 34, 39, 56
 Pij XI. 17, 21, 35, 36, 38, 39, 40, 65, 87, 270, 387, 388, 389, 393, 394
 Pij XII. 38

R

Rački, Lovrenc 117
 Rautenstrauch, Franz Stephan 44
 Ravnechar, Ema 168
 Rob, Anton 120
 Rozman, Joško 71, 73, 75, 366, 373, 374, 375, 378, 382, 396, 402, 404, 405, 408

S

Salvay, Elizabeta baronica 117
 Schindler, Franz Martin 77, 79
 Schmidburg, Joseph Camillo baron 354
 Schmidburg, Jožefa Kamila, baronica 211
 Schmid, Franz 118
 Sernec, Dušan 193
 Sernec, Vladimir 193
 Serrarens, Jos 69
 Smersu, Rudolf 274, 379, 383, 395
 Smrekar, Janez 202
 Smrekar, Jožef 165

Merkel, Tadej baron 200
 Mesar, Janez 285
 Metelko, Franc 253
 Metternich, Klemens Wenzel von 40
 Mihelčič, Franc 70, 74
 Missia, Jakob 51, 52, 53, 54, 77, 195, 202
 Mlakar, Pino 84
 Moškerc, Mihael 81, 257, 258
 Mrkun, Anton 179, 180, 186, 208, 230, 237
 Mulej, Franc 155
 Münch, Carl Johann 154
 Murnik, Janez 201, 215

Natlačen, Marko 141, 142, 228
 Nell-Breuning, Oswald von 394

Odar, Alojzij 65, 390, 392, 394

Pizzardo, Giuseppe 381
 Počepk, Ignacij 117
 Pogačar, Janez Zlatoust 49, 50, 51, 168, 195, 197, 199, 225, 226
 Pogačnik, Jožef 84, 169
 Potrata, Terzija 154
 Povše, Fran 77, 285
 Prejošč, Jera 155
 Preželj, France 274, 379, 383, 400
 Prunk, Janko 296
 Purgaj, Lidvina 168, 199
 Pušič 275

Rožman, Gregorij 61, 62, 63, 64, 65, 66, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 86, 87, 90, 91, 142, 188, 189, 196, 207, 240, 271, 272, 273, 275, 276, 277, 296, 304, 305, 306, 309, 315, 368, 369, 374, 375, 378, 379, 382, 390, 391, 394, 396, 398, 399, 400, 401, 403, 404, 405, 406
 Rutar, Jože 363, 366

Stiplovšek, Miroslav 296
 Stojadinović, Milan 273
 Stroj, Alojzij 248, 249, 288
 Strossmayer, Josip Juraj 202
 Strupi, Jakob 277, 290
 Stržinar, Jakob 120
 Svetina, Ivan 175
 Svetina, Marija 253, 289

Š

Škerbec, Matija 67, 68, 74, 172, 208, 209, 238, 242,
271, 281, 289, 306
Škofic, Nikolaj 236
Šlaker, Janez Nepomuk 117

Šmajd, Albin 242
Špendal, Frančišek 172
Šušteršič, Ivan 59, 81, 265, 286, 303
Švab, Gašper 156, 157

T

Taaffe, Eduard Franz Joseph Graf von 26, 95, 97,
98, 99, 101, 302
Terčelj, Filip 208, 210, 236
Tertulijan 14
Thurn-Valsassin, Gustav grof 167
Tomažič, Ivan 62, 64, 65, 67, 69, 70, 275, 277, 379,
380, 390, 391, 398

Tomc, Ernest 62, 89
Tomec, Marija 198
Tominec, Angelik 63, 73, 83, 87, 393, 396, 404
Tončič, Salezija 215
Tropenau, Christoph von 117

U

Učak, Valerijan 187

Ušeničnik, Aleš 79, 80, 87, 91, 92, 93

V

Valant, Milan 69
Vidic, Oton 185
Vidmar, Jernej 49, 254
Vincencij Pavelski 20, 162
Virk, zakonca 165
Vodnik, Anton 84
Vodnik, France 84

Vodopivec, Franc 142
Vodušek, Božo 84
Vogelsang, Karl von 26, 77, 79, 98, 99, 102, 302
Vončina, Leon 246, 248
Vovk, Anton 68, 172, 281, 282, 283
Vrančič, Jernej 168

W

Wagner, Joseph 354
Walland, Franc 205
Welsperg, Carl grof 354
Werth, Heinrich Ferdinand baron 117

Winkler, Andrej 167
Winkler, Emilija 169
Wolf, Anton Alojzij 46, 47, 49, 131, 132, 138, 147,
195, 197, 212, 297, 354

Z

Zajc, Ivan 262
Zakrajšek, Viktor 366
Zamjen, Srečko 218

Zupan, Alojzij 370
Zupanc, Ignacij 255

Ž

Žabkar, Avgust 251
Žerjav, Gregor 68, 403
Žitnik, Ignacij 77
Žumer, Matija 272, 363, 364, 365, 366, 367, 379

Žumer, Srečko 63, 65, 71, 72, 73, 75, 83, 270, 271,
272, 369, 373, 374, 375, 378, 382, 394, 396, 402,
404, 405, 406, 408

NAVODILA SODELAVCEM AES

1. AES objavlja še neobjavljene ali težko dostopne vire za slovensko cerkveno zgodovino (vključno s fotografijami, slikami in razpredelnicami).
2. Objava virov v originalnem jeziku se ravna po pravilih ekdotike. Sam dokument ali skupino dokumentov predstavi avtor v uvodni razpravi.
3. Vsi prispevki morajo biti oddani v elektronski obliki (razmik 1,5 vrstice, pisava Times New Roman, poravnava v levo) in lahko obsegajo do okoli 10.000 besed.
4. Prispevki gredo pred objavo v recenzijo. Recenzije so anonimne, pozitivna recenzija pa je pogoj za objavo razprave.
5. Avtor mora ob oddaji prispevka navesti svoj polni naslov, naziv oziroma poklic, delovno mesto, naslov ustanove, kjer je zaposlen, in svoj e-naslov.
6. Prispevki morajo biti opremljeni s povzetkom (do 500 besed) in ključnimi besedami (do 5 besed).
7. Pri monografskih objavah omejitev (število besed) ne velja, za vse ostale podrobnosti pa velja dogovor z uredništvom.
8. Besedilo prispevka mora biti pregledno in razumljivo strukturirano (naslovi poglavij, podpoglavij), tako da je mogoče razbrati namen, metodo dela, rezultate in sklepe.
9. Opombe morajo biti pisane enotno kot sprotne opombe pod črto (velikost pisave 10). Bibliografska opomba mora ob prvi navedbi vsebovati celoten naslov oziroma nahajališče: ime in priimek avtorja, naslov dela (ko gre za objavo v reviji ali zborniku naslov le-tega), kraj in leto izida, strani:
 - primer monografija: Bogdan Kolar, *In memoriam II: nekrolog salezijancev neslovenske narodnosti, ki so delovali na Slovenskem*, Ljubljana 1997, str. 116–119. Založbo monografskega dela navedemo le v seznamu virov in literature.
 - primer članek v reviji: Bogdan Kolar, Celje v času prve svetovne vojne kot se kaže v cerkvenem arhivskem gradivu, v: *Studia Historica Slovenica* 9 (2009), št. 2–3, str. 543–574.
 - primer časnik (avtor): Kanonična vizitacija in birmovanje v letu 1914, v: *Ljubljanski škofijski list (LŠL)* 49 (1914), št. II., str. 31.
 - primer prispevek v zborniku: France M. Dolinar, Die Rolle und die Bedeutung der Jesuiten während des 17. und 18. Jahrhunderts im slowenischen Raum, v: *Die Jesuiten in Innerösterreich. Die kulturelle und geistige Prägung einer Region im 17. und 18. Jahrhundert* (ur. W. Drobesh in P. G. Tropper), Celovec/Klagenfurt 2006, str. 215–217.
 - v nadaljevanju se uporablja smiselna okrajšava (dalje: Kolar, *In memoriam II*, str. 116–119.).
10. Sveto pismo, cerkvene dokumente ali kako drugo pogosto navedbo lahko navajamo tudi med besedilom po uveljavljenem načinu citiranja tovrstnih del.
11. Na kratice moramo opozoriti na začetku razprave ali v prvi opombi. Pri domačih kraticah se držimo določil *Slovenskega biografskega leksikona*, pri tujih

- pa tistih, ki jih v prvem zvezku navaja *Lexikon für Theologie und Kirche*.
12. Pri navajanju arhivskih virov je treba navesti: arhiv (ob prvi navedbi celotno ime, v primeru, da ga uporabljamo večkrat, je treba navesti okrajšavo v oklepaju), ime fonda ali zbirke (signaturo, če jo ima), številko fascikla (škatle) in arhivske enote ter naslov navedenega dokumenta (primer: NŠAL 332, Birme in vizitacije, šk. 22, Usmiljeni Samarijan, Ljubljana, 5. 9. 1943, št. 934.)
 13. V poglavju Viri in literatura morajo biti sistematično, po abecednem vrstnem redu, navedeni vsi viri in vsa literatura, navedena v opombah. Ločeno navedemo arhivske vire, internetne vire, časopisne vire, literaturo itd. V kolikor je avtor v tekstu ali opombah uporabljal krajšave in kraticе, naj – po dogovoru z uredništvom – na koncu doda tudi seznam le-teh.
 14. Slikovno gradivo sprejema uredništvo le v elektronski obliki in v visoki resoluciji (300 dpi), shranjeno nestisnjeno v datoteko vrste JPG. Slikovno gradivo (fotografije, grafikoni, tabele, zemljevidi itd.) je potrebno priložiti ločeno (v tekstu naj bo označena samo lokacija gradiva) v posebni mapi (datoteki) z avtorjevim imenom in priimkom. Slikovno gradivo mora vsebovati odgovarjajoče podnapise z navedbo vira.
 15. Za znanstveno vsebino prispevka in točnost podatkov odgovarja avtor.
 16. Uredništvo poskrbi za lektoriranje, avtor lekturo pregleda in jo avtorizira. Uredništvo posreduje avtorju prvo korekturo prispevka, ki jo mora avtorizirati; širjenje obsega besedila ob korekturah ni dovoljeno.
 17. Avtorji so dolžni upoštevati navodila, objavljena v vsaki tiskani številki AES in na spletni strani AES.
 18. Članki in prispevki, objavljeni v tiskani reviji, bodo po določenem preteku časa objavljeni tudi na spletni strani AES. Avtorji z objavo tiskane verzije soglašajo tudi z objavo spletne verzije članka.

V primeru nejasnosti glede navajanja literature in arhivskih virov naj se avtor obrne na urednika AES.

Rokopisov in ilustracij uredništvo ne vrača.
Prispevke pošljite na naslov:

Teološka fakulteta Univerze v Ljubljani
Uredništvo AES
Poljanska c. 4, p. p. 2007
SI-1001 Ljubljana
e-naslov: izc@teof.uni-lj.si

INSTRUCTIONS TO AES ASSOCIATES

1. AES publishes as yet unpublished or difficult to access sources for Slovenian Church history (including photographs, pictures, and tables).
2. The publication of resources in their original language follows the rules of textual criticism. The document itself or a cluster of documents is introduced by the author in the preliminary discussion.
3. All articles should be submitted in electronic form (line spacing 1.5, font Times New Roman, alignment to the left) and are to be up to about 10,000 words.
4. All articles will be sent for review. Reviews are anonymous, and a positive review is the condition for publication of the article.
5. When submitting an article the authors must state their full address, title or occupation, workplace, the address of the institution of their employment, and the author's e-mail address.
6. All articles should include a summary (up to 500 words) and key words (up to 5 words).
7. For monographs the limit for the number of words does not apply, all other details should be arranged with the editorial board.
8. The text of the article should be clear and intelligibly structured (chapter, subchapter titles) so that the purpose, work method, results, and conclusions can be inferred.
9. Notes must be stated uniformly as footnotes below the line (font size 10). A bibliographic footnote should, when stated for the first time, include the complete title or location: full name of the author, title of the work (when citing the publication in a magazine or a collection of works, state the title), place and year of the publication, pages:
 - Example for a monograph: Bogdan Kolar, *In memoriam II: nekrolog salezijancev neslovenske narodnosti, ki so delovali na Slovenskem*, Ljubljana 1997, pp. 116–119. The publishing house of the monograph is stated only in Sources and Literature.
 - Example for an article in a magazine: Bogdan Kolar, Celje v času prve svetovne vojne kot se kaže v cerkvenem arhivskem gradivu, in: *Studia Historica Slovenica* 9 (2009), nos. 2–3, p. 543–574.
 - Example for a newspaper (author): Kanonična vizitacija in birmovanje v letu 1914, in: *Ljubljanski škofijski list (LŠL)* 49 (1914), no. II., p. 31.
 - Example for an article in a collection of works: France M. Dolinar, Die Rolle und die Bedeutung der Jesuiten während des 17. und 18. Jahrhunderts im slowenischen Raum, in: *Die Jesuiten in Innerösterreich. Die kulturelle und geistige Prägung einer Region im 17. und 18. Jahrhundert* (Eds. W. Drobesch and P. G. Tropper), Celovec/Klagenfurt 2006, p. 215–217.
 - In the continuation a meaningful abbreviation is used (hereon: Kolar, *In memoriam II*, p. 116–119.).
10. The Bible, Church documents or some other frequent quotation can be cited in the text according to the established method of citation of such works.

11. All abbreviations should be explained at the beginning of the dissertation or in the first footnote. For Slovenian abbreviations the rules of the *Slovenski biografski leksikon* should be followed, while for the foreign abbreviations the rules stated in the first volume of the *Lexikon für Theologie und Kirche*.
12. When citing archival sources state: the archive (when mentioned for the first time, state its full name; if cited several times in the article, give the abbreviation in the brackets), name of the fonds or collection (shelf mark, if there is one), binder (box) and archival unit number, and the title of the cited document (example: NŠAL 332, Birme in vizitacije, šk. 22, Usmiljeni Samarijan, Ljubljana, 5. 9. 1943, št. 934.)
13. The chapter Sources and Literature should include all sources and literature from the footnotes, in a systematic, alphabetical order. Archival sources, internet sources, newspaper sources, literary works etc. should be written separately. If the text or footnotes include any abbreviations, the list of those should be, by prior arrangement with the editorial board, included at the end of the article.
14. Graphic material should be submitted to the editorial board only in electronic form and in high resolution (300 dpi), saved uncompressed in a JPG file. Graphic material (photographs, diagrams, tables, maps etc.) should be submitted separately (the text should include only a clear marking of the material's location) in a separate folder (file) with the author's full name. Graphic material should include captions with the stated sources.
15. Authors are solely responsible for the scientific content of the article and the accuracy of its data.
16. The editorial board is in charge of proofreading. The author reviews the changes and authorises the proofread text. The editorial board sends the first correction to the author to be approved; expanding the text upon the first correction is not allowed.
17. Authors are obliged to follow the instructions published in every print edition of AES and on the AES website.
18. Articles published in the printed magazine will also, after a certain period of time, be posted on the AES website. By agreeing to the publication of the printed version, authors simultaneously agree with the publication of the e-version of the article.

In case of any questions regarding the citing of literature and archival sources, the author should contact the editor of AES.

Manuscripts and illustrations will not be returned to their authors.

Articles to be submitted to:

Teološka fakulteta Univerze v Ljubljani

AES Editorial Board

Poljanska c. 4, p. p. 2007

SI-1001 Ljubljana

e-mail address: izz@teof.uni-lj.si

PUBLIKACIJE INŠTITUTA ZA ZGODOVINO CERKVE

ACTA ECCLESIASTICA SLOVENIAE

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 1, 1979, 188 strani. **Miscellanea:** Metod Benedik, Instrukcija papeža Klemenca VIII. za obnovo katoliške vere na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem z dne 13. aprila 1592; France M. Dolinar, Jožefinci med Rimom in Dunajem - Škof Janez Karel Herberstein in državno cerkvenstvo; Bogo Grafenauer, Etnična vprašanja ob preureditvi lavantinske škofije na Štajerskem; Ivan Škafar, Jezuitski misijoni v krajini med Muro in Rabo za časa katoliške obnove 1609-1730; Ivan Škafar, Oda Jožefa Košiča iz leta 1813.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 2, 1980, 231 strani. **Maksimilijan Jezernik**, Friderik Baraga (Zbirka rimskih dokumentov).

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 3, 1981, 172 strani. **Miscellanea:** Metod Benedik, Iz protokolov ljubljanskih škofov (1); France M. Dolinar, Zapisi škofa Janeza Tavčarja o stanju v ljubljanski škofiji; Ivan Škafar, Gradivo za zgodovino kalvinizma in luteranstva na ozemlju belmurskega in beksinskega arhidiakonata.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 4, 1982, 255 strani. **Jože Gregorič**, Pisma Petra Pavla Glavarja Jožefu Tomlju 1761-1784.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 5, 1983, 331 strani. **Miscellanea:** Jože Mlinarič, Prizadevanje sekovskih škofov Martina Brennerja in Jakoba Eberleina kot generalnih vikarjev salzburških škofov za katoliško versko prenovalo na Štajerskem v luči protokolov 1585-1614 in vizitacijskih zapisnikov iz 1607, 1608 in 1617-19; Ivan Zelko, Gradivo za prekmursko cerkveno zgodovino; Ivan Zelko, Frančiškani v Murski Soboti.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 6, 1984, 225 strani. **Miscellanea:** Metod Benedik, Iz protokolov ljubljanskih škofov (2); Martin Jevnikar, Ivan Trinko, pokrajinski svetovalec v Vidmu 1902-1923; Vilko Novak, Ivanu Škafarju v spomin - Njegovo življenje in delo; Ivan Škafar, Priloge: Izvirna poročila, regesti in zapisi o delovanju luteranov (evangelikanov) na Petanjcih 1592-1637.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 7, 1985, 288 strani. **Sveta brata Ciril in Metod v zgodovinskih virih.** Ob 1100-letnici Metodove smrti: Bogo Grafenauer, Spreobrnjenje Bavarcev in Karantancev - *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*; France Perko, Italska legenda; France M. Dolinar, Pisma rimskih papežev Hadrijana II., Janeza VIII. in Štefana V.; Metod Benedik, Žitje Konstantina (Cirila) in Žitje Metoda; France M. Dolinar, Pohvala sv. Cirila in Metoda; Janez Zor, Anonimna ali Metodova homilija v Clozovem glagolitu.

- Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 8, 1986**, 395 strani. **Rajko Bratož**, Krščanstvo v Ogleju in na vzhodnem vplivnem območju oglejske Cerkve od začetkov do nastopa verske svobode.
- Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 9, 1987**, 463 strani. **Jože Mlinarič**, Župnije na Slovenskem Štajerskem v okviru salzburske nadškofije v vizitacijskih zapisnikih arhidiakonata med Dravo in Muro 1656-1774.
- Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 10, 1988**, 254 strani. **Miscellanea**: Metod Benedik, Iz protokolov ljubljanskih škofov (3); Primož Kovač, Začetki kapucinskega samostana v Škofji Loki; Janez Höfler, Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem- Pražupniji Radovljica in Kranj.
- Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 11, 1989**, 239 strani. **France M. Dolinar**, Slovenska cerkvena pokrajina.
- Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 12, 1990**, 432 strani. **Ana Lavrič**, Ljubljanska škofija v vizitacijah Rinalda Scarlichija 1631-1632.
- Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 13, 1991**, 116 strani. **Ivanka Tadina**, Ignacij Knoblehar 1819-1858. Veliki pionir krščanske civilizacije in odličen apostol črnih.
- Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 14, 1992**, 190 strani. **Miscellanea**: Metod Benedik, Iz protokolov ljubljanskih škofov (4); Bogdan Kolar, K zgodovini malega semenišča v Kopru; Vinko Škafar, Prošnje salzburskemu nadškofu F. Schwarzenbergu za priključitev slovenskih dekanij sekovske (graške) škofije k lavantinski škofiji leta 1848; Janez Höfler, Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem- Pražupnija Mengeš; Marko Senica, Slovenske pridige kapucina p. Angelika iz Kranja iz let 1766-1771.
- Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 15, 1993**, 221 strani. **Matjaž Ambrožič**, Zvoonarstvo na Slovenskem.
- Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 16, 1994**, 726 strani. **Metod Benedik- Angel Kralj**, Kapucini na Slovenskem v zgodovinskih virih. Nekdanja štajerska kapucinska provinca.
- Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 17, 1995**, 600 strani. **France Baraga**, Kapitelski arhiv Novo mesto. Regesti listin in popis gradiva.
- Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 18, 1996**, 363 strani. **Ivan Likar**, Slovenski liturgični jezik v obrednikih s poudarkom na obredniku škofa Wolfa (1844). **France Baraga**, Kazalo krajevnih in osebnih imen k AES 16- Kapucini na Slovenskem v zgodovinskih virih.
- Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 19, 1997**, 537 strani. **France Baraga**, Arhivska zapuščina škofa Tomaža Hrena; **Metod Benedik-Angel Kralj**, Protokoli škofa Hrena 1614-1630; **Bogdan Kolar**, Sinode škofa Hrena; **Edo Škulj**, Bogoslužna besedila v Hrenovih komih knjigah.

- Acta Ecclesiastica Sloveniae**, št. 20, 1998, 396 strani. **Metod Benedik -Angel Kralj**, Škofijske vizitacije Tomaža Hrena 1597-1629 in poročilo Apostolskemu sedežu o stanju škofije leta 1607; **France Baraga**, Arhiv Glavarjevega beneficija; **Lojzka Bratuž**, Korespondenca Attems - Glavar 1753-1772; **Janez Höfler**, Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem. Pražupniji Stara Loka in Šentpeter pri Ljubljani; **Darja Mihelič**, Izročilo Konverzije, ki je doseglo Valvasorja in Schönlebna.
- Acta Ecclesiastica Sloveniae**, št. 21, 1999, 776 strani. **Branko Kurnjek**, **Marjan Maučec**, **Iztok Mozetič**, Dnevno časopisje o duhovniških procesih na Slovenskem 1945-1953.
- Acta Ecclesiastica Sloveniae**, št. 22, 2000, 385 strani. **Lilijana Žnidaršič Golec**, Duhovniki kranjskega dela ljubljanske škofije do tridentinskega koncila.
- Acta Ecclesiastica Sloveniae**, št. 23, 2001, 391 strani. **Damjan Hančič**, Konstitucije klaris v Mekinjah in Škofji Loki.
- Acta Ecclesiastica Sloveniae**, št. 24, 2002, 712 strani. **Lambert Ehrlich**, Pariška mirovna konferenca in Slovenci 1919/20; Spomenica za Vatikan 14. aprila 1942 - za objavo pripravila **Marija Vrečar**. **Metod Benedik**, Lambert Ehrlich za slovenski narod.
- Acta Ecclesiastica Sloveniae**, št. 25, 2003, 462 strani. **Matjaž Ambrožič**, Ljubljanski knezoškof dr. Janez Zlatoust Pogačar. Njegova verska, kulturna in politična vloga za zgodovino Slovencev.
- Acta Ecclesiastica Sloveniae**, št. 26, 2004, 244 strani. **Metod Benedik**, Pisma Janeza Evangelista Kreka; **Janez Höfler**, Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem. Pražupnija Cerknica; **Bogdan Kolar**, Začetki cerkvene organiziranosti Slovencev v Kaliforniji.
- Acta Ecclesiastica Sloveniae**, št. 27, 2005, 347 strani. **Marko Benedik**, Dokumenti p. Antona Prešerna D. J. o škofu Antonu Vovku; **Sebastjan Likar**, Valentin Oblak, Kronika župnije Kropa 1914-1918.
- Acta Ecclesiastica Sloveniae**, št. 28, 2006, 300 strani. **Metod Benedik**, Janez Evangelist Krek v spisih sodobnikov; **Bogdan Kolar**, Iz kronike župnije Grahovo pri Cerknici v času župnika Alojzija Westra (1910-1928); **Edo Škulj**, Kronika župnije Turjak.
- Acta Ecclesiastica Sloveniae**, št. 29, 2007, 541 strani. **Edo Škulj**, Jerebova kronika župnije Škocijan pri Turjaku.
- Acta Ecclesiastica Sloveniae**, št. 30, 2008, 371 strani. **Damjan Debevec**, Karikature v boju proti veri in Cerkvi 1945-1960.
- Acta Ecclesiastica Sloveniae**, št. 31, 2009, 260 strani. **Edo Škulj**, Kronika župnije Turjak; **Edo Škulj**, Iz turjaške oznanilne knjige.
- Acta Ecclesiastica Sloveniae**, št. 32, 2010, 528 strani. **Vloga teoloških izobraževalnih ustanov v slovenski zgodovini pri oblikovanju visokošolskega**

izobraževalnega sistema na Slovenskem: Matjaž Ambrožič, Srednjeveško in novoveško teološko izobraževanje v samostanskih skupnostih cistercijanov, kartuzijanov, avguštincev, dominikancev in trapistov; Metod Benedik, Teološko izobraževanje od reformacije do vključno centralnih semenišč; Matjaž Ambrožič, Teološki študij na Slovenskem od konca 18. stoletja do prve svetovne vojne; Bogdan Kolar, Teološka fakulteta – del Univerze v Ljubljani; Miran Špelič, Visoko šolstvo v redu manjših bratov od ustanovitve vikarije – province sv. Križa do ustanovitve Univerze v Ljubljani; Metod Benedik, Kapucinske teološke šole; Bogdan Kolar, Visoka teološka šola na Rakovniku; Matjaž Ambrožič, Prva teološka fakulteta in knezoškofijsko Bogoslovna učilišče v Ljubljani; Fanika Krajnc-Vrečko, Visoka bogoslovna šola v Mariboru 1859–1941; Fanika Krajnc-Vrečko, Bibliografija del in arhivski viri s področja teološkega izobraževanja na Slovenskem.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 33, 2011, 204 strani. **France M. Dolinar,** Poročila ljubljanskih škofov v Rim o stanju v škofiji (Relationes ad Limina), I. del: 1589–1675.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 34, 2012, 424 strani. **France M. Dolinar,** Poročila ljubljanskih škofov v Rim o stanju v škofiji (Relationes ad Limina), II. del: 1685–1943.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 35, 2013, 232 strani. **Bogdan Kolar,** Misijonska hiša pri Sv. Jožefu nad Celjem. Kronika ustanove od 1852 do 1925.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 36, 2014, 422 strani. **Miha Šimac,** Vojaški duhovniki iz slovenskih dežel pod habsburškim žezlom.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 37, 2015, 440 strani. **Prva svetovna vojna in Cerkev na Slovenskem:** Bogdan Kolar, Prva svetovna vojna in njen vpliv na življenje Cerkve; Tomaž Kladnik, Posledice prve svetovne vojne na vojaško organiziranost na Slovenskem in spremembe, ki so jih nove razmere prinesle v vsakodnevno življenje ljudi; Igor Salnič, Posledice izbruha vojne, kakor se kažejo v poročilih škofov s slovenskega ozemlja osrednjim cerkvenim ustanovam v Rimu; Miha Šimac, Oris vpliva prve svetovne vojne na pastoralno delo duhovnikov; Matjaž Ambrožič, Vpliv prve svetovne vojne na ljudi, delovanje Cerkve in politično dogajanje v ljubljanski škofiji; Bogdan Kolar, Posledice prve svetovne vojne na cerkveno življenje v lavantinski škofiji; Renato Podbersič ml., Posledice vojne v delovanju cerkvenih skupnosti na področju soške fronte; Boštjan Guček, O tolminski župnijski kroniki; Tolminska župnijska kronika 1914–1922.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 38, 2016, 440 strani. **Miscellanea:** Aleš Maver, Altercatio ecclesiae et synagogae v okviru antične krščanske protijudovske polemike; Julijana Visočnik, Tomaž Hren in pridige ob posvetitvah cerkva; Matjaž Ambrožič, Historični zvonovi zvonarja Gašperja Franchija; Blaž

Otrin, Prizadevanje škofa Avgušтина Gruberja za topografski in zgodovinski oris župnij ljubljanske škofije; Ana Lavrič, Slomškov osnutek predavanj o cerkveni umetnosti za mariborsko bogoslovje; Jure Volčjak, Škofovska grba lavantinskih škofov Jakoba Maksimiljana Stepišnika in Mihela Napotnika; Miha Šimac, »Opes regum corda subditorum«: drobci o odlikovanjih lavantinskih in ljubljanskih škofov; Franjo Velčič, Prisutnost glagoljice i staroslavenskog bogoslužja na području nekadašnje tršćansko-koparske biskupije na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće; Peter G. Tropper, Katholische Kirche und Slowenen in Kärnten: Bemerkungen zur Rolle der Kirche im 20. Jahrhundert; Renato Podbersič ml., Msgr. Ivan Rojec in goriški begunci med prvo svetovno vojno; Jurij Perovšek, Vera in Cerkev v programih slovenskih političnih strank 1890 – 1941; Igor Salmič, Kralj Aleksander (1888–1934) in Katoliška cerkev: pogled na kraljevo osebnost v luči zapisov nuncija Ermenegilda Pellegrinettija; Aleš Gabrič, Boj proti katoliškemu tisku; Jelka Melik, Juro Adlešič v dokumentih tajne policije; Bogdan Kolar, Škof dr. Gregorij Rožman in duhovnik Vladimir Kozina; Dejan Pacek, Nekateri bistveni vidiki odnosa med Svetim sedežem in Jugoslavijo v obdobju 1953–1970; Metod Benedik, Mediji o vračanju Teološke fakultete v Univerzo v Ljubljani.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 39, 2017, 404 strani. **Jure Volčjak**, Goriška nadškofija na Kranjskem v času apostolskega vikarja in prvega nadškofa Karla Mihaela grofa Attemsja (1750–1774).

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 40, 2018, 388 strani. **Tanja Martelanc**, Kapucini in njihova arhitektura na Slovenskem.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 41, 2019, 314 strani. **Učitelji Teološke fakultete za ustanovitev in ohranitev Univerze v Ljubljani**. **Mari Jože Osredkar**, Prof. dr. Lambert Ehrlich; **Nik Trontelj**, Franc Grivec – ekleziolog in učitelj na Teološki fakulteti; **Julijana Visočnik**, Franc Ksaver Lukman – profesor, dekan, rektor, urednik; **Andrej Saje**, Gregorij Rožman in njegov prispevek k razvoju cerkvenega prava in Teološke fakultete v Ljubljani; **Matjaž Maksimilijan**, Matija Slavič – profesor, biblicist in državnik; **Bogdan Kolar**, Univerza v Ljubljani in njen učitelj dr. Josip Srebrnič; **Ivan Janez Štuhec**, Dr. Josip Anton Ujčić – prvi profesor moralne teologije na Teološki fakulteti v Ljubljani; **Janez Juhant/Nik Trontelj**, Aleš Ušeničnik – soustanovitelj in sooblikovalec UL; **Slavko Krajnc**, Znanstveno, pedagoško in strokovno delo prvega dekana Teološke fakultete prof. dr. Franca Ušeničnika; **Matjaž Ambrožič**, Prof. dr. Janez Evangelist Zore in njegova vloga pri ustanavljanju ljubljanske univerze in Teološke fakultete.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 42, 2020, 336 strani. **Prekmurje v letu 1919 in Katoliška cerkev**. **Stanislav Zver**, Pogled na dogajanje v Prekmurju do leta 1900 – od delovanja svetih bratov do vključitve v razne škofije; **Vinko Ška-**

far, Izobraževanje katoliških duhovnikov, ki so bili doma iz Prekmurja ali so tam delovali do priključitve Prekmurja Sloveniji; **Fanika Krajnc-Vrečko**, Vloga katoliških duhovnikov pri utrjevanju narodne zavesti s pisano besedo: širjenje in izdajanje slovenskih knjig in periodike med Prekmurci do priključitve Prekmurja k matični domovini; **Bojan Himmelreich**, Prekmurje na pariški mirovni konferenci ter prizadevanja dr. Franca Kovačiča in dr. Matije Slaviča za njegovo priključitev k Sloveniji; **Andrej Hozjan**, Dogajanje v Prekmurju v zvezi z njegovo pripadnostjo od septembra 1918 do januarja 1919; **Lilijana Urlep**, Štajerski duhovnik o priključitvi Prekmurja: kako je Januš Golec v svojih spominih opisal priključitev Prekmurja?; **Bogdan Kolar**, Prekmurje 1918/19 – del nove krajevnice Cerkev; **Ivan Janez Štuhec**, Od kulturnih razlik do skupne odločitve; **Hotimir Tivadar**, Vloga vere in duhovnikov pri ohranitvi slovenske kulture in jezika med Muro in Rabo; **Franč Zorec**, Izvirni izzivi in utiranje novih poti Cerkev v Prekmurju; **Andrej Lažeta**, Doprinos soboške škofije v severovzhodni Sloveniji oziroma Pomurju; **Lojze Kozar ml.**, Versko življenje v Prekmurju; **Igor Salmič**, Prekmurje v vatikanskih arhivih v letih 1918–1924; **Blaž Otrin**, Odnos ljubljanske škofije do priključitve Prekmurja; **Lilijana Urlep**, Priključitev in cerkvenoupravna ureditev Prekmurja po priključitvi h Kraljevini SHS v virih Nadškofijskega arhiva Maribor; **Simon Štihec**, Dokumenti o Cerkvi med Prekmurci v škofijskem arhivu Sombotel.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 43, 2021, 456 strani. **Blaž Otrin, Julijana Višočnik**, Topografsko-zgodovinski opisi župnij ljubljanske škofije 1821–1823.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 44, 2022, 444 strani. **Boštjan Guček**, »Nosi le zakrpano obušalo«: Oris družbenega položaja duhovščine na slovenskem (1918–1941)

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 45, 2023, 440 strani. **Blaž Otrin**, Socialna dejavnost katoliške Cerkev v ljubljanski (nad)škofiji od konca 18. stoletja do druge svetovne vojne

Povzetki in vsebine vseh števil znanstvene publikacije AES so dostopni na medmrežju: <http://www.teof.uni-lj.si/?viewPage=61>

Mag. Blaž Otrin se je rodil 28. 5. 1973 v Ljubljani. V študijskem letu 1993/94 se je vpisal na Filozofsko fakulteto Univerze v Ljubljani, smer: A - zgodovina, B - filozofija, na kateri je diplomiral leta 1999. Istega leta je nastopil pripravništvo v Arhivu Republike Slovenije. Naslednje leto je opravil strokovni izpit iz arhivistike in se zaposlil v Nadškofijskem arhivu Ljubljana, kjer dela še danes. Leta 2011 je uspešno zagovarjal magistrsko delo na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani na temo *Socialna dejavnost katoliške Cerkve v 19. stoletju in prvi polovici 20. stoletja v ljubljanski škofiji* in dosegel naziv magister znanosti s področja obče in narodne zgodovine od 18. stoletja do najnovejše dobe. Leta 2015 je pridobil strokovni naziv arhivski svetovalec. V Nadškofijskem arhivu Ljubljana pokriva gradivo osebnih zapuščin, društev, fotografsko zbirko in škofijski arhiv Ljubljana od konca 18. stoletja do danes. Od leta 2007 dalje se kontinuirano ukvarja tudi z razstavno dejavnostjo, kot soavtor ali član uredniškega odbora je sodeloval pri sedmih različnih razstavah, ki so do sedaj skupno doživele dvainšestdeset različnih postavitev doma in v tujini. Od leta 2019 je član uredniškega odbora za rubriko Slovenci v zgodovini v tedniku *Družina*. Bil je član zgodovinske komisije v procesu beatifikacije Antona Strleta, trenutno je član zgodovinske komisije v procesu beatifikacije škofa Antona Vovka. Poleg tega v raznih znanstvenih monografijah in strokovnih revijah redno objavlja strokovne članke.

ACTA ECCLESIASTICA SLOVENIAE

Izdajatelj / Publisher:

Inštitut za zgodovino Cerkve
pri Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani

Naslov uredništva / Address of Editorial:

Inštitut za zgodovino Cerkve
Poljanska c. 4, pp. 2007, SI – 1001 Ljubljana
e-pošta: izc@teof.uni-lj.si

Glavni in odgovorni urednik / Editor in Chief:

dr. Miha Šimac

Uredniški odbor / Editorial Board:

dr. Matjaž Ambrožič
dr. Bogdan Kolar
dr. Ana Lavrič
dr. Igor Salmič
dr. Julijana Visočnik

Lektura in prevodi povzetkov v angleški jezik / Proof-reading and translation of summary into English:

Maja Sužnik

Oblikovanje naslovnice / Cover Design:

Anton Štrus

Prelom / Computer Typesetting:

Salve d.o.o., Ljubljana, Rakovniška 6, 1000 Ljubljana

Tiskano v Sloveniji / Printed in Slovenia**Naklada / Number of copies printed:**

300 izvodov

Izvillečke prispevkov objavlja / Abstracts are included in:

Historical Abstracts, America: History and Life, ABC-CLIO Library, Santa Barbara, California, USA
EBSCO Publishing, Inc., 10 Estes Street, Ipswich, Massachusetts, USA
Tübinger Zeitschrift, Universität Tübingen, Nemčija

Založba / Publishing House:

Teološka fakulteta Univerze v Ljubljani
Poljanska c. 4, pp. 2007
SI-1001 Ljubljana
e-pošta: dekanat@teof.uni-lj.si

Za založbo / Chief Publisher:

Dr. Janez Vodičar

9 789619 047484

25 EUR